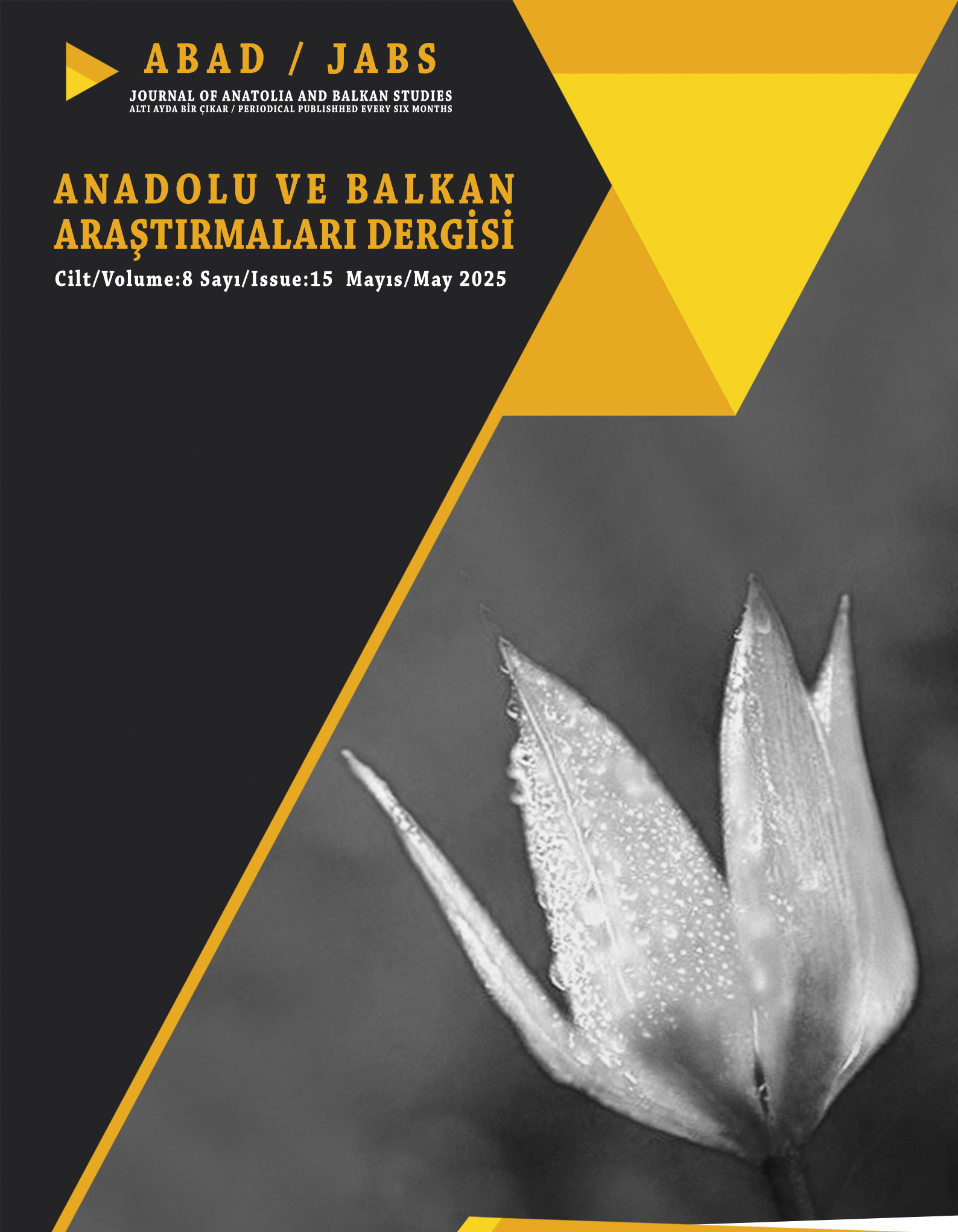
ABAD / JABS
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume:8 Sayı/Issue:15 Mayıs/May 2025

TEKİRDAĞ 2025
e-ISSN:2636 - 8188
ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-ISSN: 2636-8188
ISSN: 2618-6004

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Cilt: 8 Sayı: 15 Bahar 2025
Volume: 8 Number: 15 Spring 2025

Dergide Balkan konulu makalelere ağırlık verilir. Her sayıda Anadolu ile ilgili en fazla dört makaleye yer verilir. Ayrıca konu sınırlaması olmaksızın her sayıda en fazla iki özel makaleye yer verilebilir.

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

© Namık Kemal University Balkan Researches Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2025

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Volume: 8 Sayı / Number: 15 Bahar / Spring 2025
e-ISSN: 2636-8188 ISSN: 2618-6004

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1
59030 Tekirdağ - TÜRKİYE
Tel: + (90) 282 250 1192-93 ve 94
e-mail: abad@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: http://balkam.nku.edu.tr/

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY
Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-NSD Index (Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH PLUS-Google Akademik-I40C-Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları, Uygulama ve Araştırma Merkezi
©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2025

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR / EDITOR
Arş. Gör. Ömer Faruk METE

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR
Arş. Gör. Yunus Emre PEHLİVAN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Veli AYDIN
(Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri)
Prof. Dr. Halit EREN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Dragi GEORGIEV
(Kiril ve Metodi Üniversitesi Milli Tarih Enstitüsü)
Prof. Dr. Necdet HAYTA
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Refik TURAN
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nikolay Kanef
(Veliko Tırnova Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa)
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
(Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent AKYAY
(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup YILMAZ
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. E. Çağrı MIZRAK
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

Almanca / Deutsch
Doç. Dr. Harun GÖÇERLER
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Fransızca / French
Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Yunanca / Greek
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
(Ankara Üniversitesi)
Bulgarca / Bulgarian
Prof. Dr Ayşe KAYAPINAR
(Milli Savunma Üniversitesi)
İngilizce / English
Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Rusça / Russian
Doç. Dr. Yasemin GÜRSOY ŞUMNULU
(Trakya Üniversitesi)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR
Arş. Gör. Ömer Faruk METE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Sait CANDAN
Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EMINOV
Wayne State College
Prof. Dr. Ali YAMAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Bahri ATA
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bernard LORY
Institut National des Langues et Civilisations Orientales
Prof. Dr. Bülent BAYRAM
Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Dimitri KOROBEINIKOV
University of Albany
Prof. Dr. Dragi GEORGIEV
Kiril ve Metodi Üniversitesi Milli Tarih Enstitüsü
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ
Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Evangelia BALTA
Atina Ulusal Araştırma Merkezi
Prof. Dr. Fahri KILIÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih YEŞİL
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Veli AYDIN
Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Halil Saim PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Halit EREN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza KELEŞ
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya TAŞ
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET
Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İdris BOSTAN
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İvan RUSEV
Varna Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA
Veliko Tırnova Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ULUSOY
Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mahir AYDIN
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet HACISALİOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN
Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif KİREÇÇİ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Necla GÜNAY
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANIN
Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATIN
Ecole Pratique des Hautes Etudes
Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim YILMAZ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA
Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Salim KOCA
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Sıddık ÇALIK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Slobodan ILIC
Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman POLAT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Svetlana IVANOVA
Kliment Ohridski Üniversitesi
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan KAÇAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Türkan DOĞRUÖZ
Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÜNAL
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ümmügülsüm POLAT
Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Viorel DANAITE
Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC
Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Aslıhan DİNÇER DAĞHAN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge KAYA YİĞİT
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKYAY
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO
Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen Çağrı MIZRAK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA
VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV
Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Marinos SARIYANNIS
Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem SERT
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS
Aristotales Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri Can SANNAV
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATİC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Sibel AKOVA
Yalova Üniversitei
Doç. Dr. Sinan GÜZEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Tatjana KATIC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER
Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM
İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU
Bükreş Üniversitesi
Dr. Ardian MUHAJ
Arnavutluk Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü
Dr. Dragana AMEDOSKI
Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA
Sofya
Dr. Nevena GRAMATIKOVA
Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA
Tırnova

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

Rasim YILMAZ……..…..…….……..…….....…3-17
The Influence of Firm Reallocation on Cities: The Case of Tekirdağ Province of Türkiye / Firmaların Yeniden Yerleşiminin Şehirlere Etkisi: Tekirdağ İli Örneği.

Sezai ÖZTAŞ – Ayşenur ÖZBAŞ.……..……..……...……...…..19-46
Kore Savaşı'na Katılan Tekirdağlı ve Edirneli Son Gazilerle Sözlü Tarih Çalışması / Oral History Study with The Last Veterans of The Korean War From Tekirdağ and Edirne.

Mahmut AKKOR……..……..……..…….....47-73
Yabancı Basında I. Balkan Savaşı: Yunan İşgalleri ve Türk Esirlerinin Durumu (1912-1913) / The First Balkan War in The Foreign Press: Greek Occupations and The Situation of Turkish Prisoners (1912-1913).

Hakan ENGİN…….....75-115
Keşif ve Tamirat Defterleri Işığında Akkirman Kalesi'nin Tahkimi (XVIII. Yüzyıl) / The Fortification of Akkerman Fortress in Light of Building Survey and Repair Registers (18th Century).

Atıf AKGÜN...…….……..117-133
Bulgaristan Türklerinin Çağdaş Şiir Dünyasında "Dobruca" **/** "Dobruja" in The Contemporary Poetry World of Bulgarian Turks.

Erdi DENİZ.....135-150
Sürekli Çoğalan Balkanizmler: Emir Kusturica'nın Yeraltı Filminde Stereotipler / Perpetually Reproduced Balkanisms: Stereotypes in Emir Kusturica's Underground.

Özlem MUTLU KAHRAMAN – İsmet AKOVA.....151-177
Tarihsel Süreçte Bulgaristan'da Türk Nüfusu / Turkish Population in Bulgaria Throughout History.

Naciye DETSELİ.....179-201
Tunca Kıyısında Baba Nakkaş İzleri Taşıyan Bir Tezyinî Mîrâs: Edirne II. Bayezid Camii Ahşap Süslemeleri / The Decorational Heritage with Traces of Baba Nakkash on The Coast of Tunca: Edirne II. Bayezid Mosque Wooden Decorations.

İlker DERE – Barış ECER.....203-232
Türkiye'de Aile Tarihi Çalışmalarının Yüzyılı: Bibliyografik Bir Analiz (1924–2024) / A Century of Family History Studies in Turkiye: A Bibliographic Analysis (1924–2024).

Dilara AVCI.....233-246
XVI-XVII. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Osmanlı Filibe'si: Şehir, Nehir ve Kimlik / Ottoman Filibe in 16th- 17th Century Travel Accounts: City, River And Identity.

Yasemin ULUTÜRK SAKARYA 247-256
An Evaluation of Conquest and Fatih in Mustafa Necati Sepetçioğlu's Theatre Titled "Her Bizansa Bir Fatih" / Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Her Bizansa Bir Fatih Adli Tiyatrosunda Fethe ve Fatih'e Dair Bir Değerlendirme.

Rıdvan KAŞIKÇI.....257-266
XIX. Yüzyıldaki Tercüme Anlayışı ve Osman Nizamî Paşa'nın Piyadenin İdman Talimnamesi Tercümesi / Translation Approach in The 19th Century And Osman Nizamî Pasha's Translation of Infantry's Training Instructionsabstract.

Abdurrahman ÖZDEMİR – Atila IŞIK.....267-288
Hareketli Grafiklerin Edebi Eserlerin Görselleştirilmesinde Kullanımı / Use of Motion Graphics in Visualizing Literary Works.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ……..……...…….....289-294

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 3-17 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1648628
e-ISSN: 2636-8188

THE INFLUENCE OF FIRM REALLOCATION ON CITIES: THE CASE OF TEKIRDAĞ PROVINCE OF TÜRKİYE

Rasim YILMAZ*

Abstract: Firm reallocation refers to the process of altering a company's geographic distribution. The drivers of this relocation can be divided into two main categories: internal push factors and external pull factors. Push factors are internal pressures that motivate a firm to leave its current location, while pull factors are external conditions that attract it to a new one. While large-scale firm relocation can bring considerable advantages to the cities where these businesses establish themselves, it may also present certain challenges. This study explores the factors that make Tekirdağ Province in Türkiye an attractive destination for firm relocation, as well as the broader impact of this relocation on the region. The findings reveal that both internal push factors and external pull factors have significantly contributed to Tekirdağ's emergence as a preferred location for firm relocation. Furthermore, the study identifies both positive and negative effects of firm relocation on the province.

Key Words: Industrialization, Environment, Firm Reallocation, Tekirdağ.

FİRMALARIN YENİDEN YERLEŞİMİNİN ŞEHİRLERE ETKİSİ: TEKİRDAĞ İLİ ÖRNEĞİ

Öz: Firma yeniden yerleşimi, bir şirketin coğrafi dağılımının değiştirilmesi sürecini ifade eder. Bu yer değiştirme sürecinin nedenleri itici ve çekici faktörler olmak üzere iki ana kategoriye ayrılabilir. İtici faktörler, bir firmanın mevcut konumunu terk etmeye motive eden içsel baskılardır; çekici faktörler ise firmanın yeni bir yere taşınmasını cazip kılan dışsal koşullardır. Büyük ölçekli firma yer değişiklikleri, işletmelerin yerleştikleri şehirlere önemli avantajlar sağlayabilirken, bazı zorlukları da beraberinde getirebilir. Bu çalışma, Türkiye'nin Tekirdağ ilini firma yeniden yerleşimi için cazip bir destinasyon haline getiren faktörleri ve bu yerleşimin bölge üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmanın bulguları hem içsel itici faktörlerin hem de dışsal çekici faktörlerin, Tekirdağ'ın firma yeniden yerleşimi için tercih edilen bir konum olarak ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışma, firma yeniden yerleşiminin Tekirdağ üzerindeki hem olumlu hem de olumsuz etkilerini tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Çevre, Firmaların Yeniden Yerleşimi, Tekirdağ.

Introduction

The alteration of a company's spatial distribution can be defined as firm reallocation. This change in the firm's geographical presence can be either complete or partial. In the case of complete reallocation, the entire firm, including headquarters, departments, physical operations, and employees, is moved from its current location to another. Conversely, in the case of partial reallocation, only significant components of the firm, such as certain departments, specific operations, or groups of employees, are moved to a new location[1].

Drivers of firm reallocation can be categorized into two main classes: internal push factors and external pull factors. Push factors are internal elements that create a compelling reason for a firm to leave its current location, while pull factors are external influences that attract the firm to a new location[2]. Commercial property challenges, labor market issues, logistics difficulties, infrastructural

* Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, rasimyilmaz@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1084-8705.

[1] Aleid E. Brouwer, Ilaria Mariotti, and Jos N. van Ommeren, 2004, "The Firm Relocation Decision: An Empirical Investigation", Annals of Regional Science, vol. 2, no. 38 (2004), p. 335.

[2] Camila Balbontin and David A. Hensher, "Firm-specific and Location-Specific Drivers of Business Location and Relocation Decisions", Transport Reviews, vol. 39, no.5 (2018), p. 588.

Başvuru/Submitted: 28.02.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

problems, and environmental concerns are considered as the main internal push factors for firm reallocation.

One of the main internal push factors behind firm reallocation is commercial property issues, such as lack of space and high property and lease prices at the current location. Another significant reason is labor market challenges, including labor shortages, high labor costs, and high cost of living. Logistic difficulties, such as transportation of goods and employees, also drive firms to relocate. Additionally, infrastructural problems, such as congested roads, parking shortages, and lack of business services, act as internal push factors. Firms that produce significant pollution may also choose to relocate to minimize their environmental impact and reduce the precautionary costs associated with their environmental effects[3].

Government initiatives/supports, tax differences, and industry agglomeration are regarded as the main external pull factors for firm allocation. One of the primary external pull factors driving firm reallocation is government initiatives and support. Governments may offer incentives such as lower taxes or tax exemptions, reduced land prices or free industrial parcels, and wage subsidies to stimulate development in certain cities or regions. Tax differences also play a significant role in motivating firms to relocate; a substantial increase in corporate taxes in one state, or the availability of lower taxes in another, can attract firms to move from one state to another. Additionally, industry agglomeration, or industry clustering, serves as a strong external pull factor. When large firms or entire industries relocate to a different region or city, their suppliers and associated businesses often follow suit[4].

Internal push factors and external pull factors drive firms to relocate from their current regions and cities to more advantageous locations. Rising wages, cost of living, land prices, lease rates, logistics expenses, operating costs, and precautionary costs associated with environmental impacts compel firms to leave less favorable cities for more favorable ones. Industry agglomeration and government incentives also encourage firms to change the cities in which they operate. Firms tend to move to cities where land, labor, and living costs are cheaper, taxes, operating expenses, and logistics costs are lower, the economic burden of their environmental externalities is minimized, and government incentives and support are more substantial.

Large-scale firm relocation can bring significant benefits to the cities where these firms settle, but it may also lead to certain challenges. Firm relocation brings significant benefits to the cities where these firms settle and gives a strong boost to the city's socio-economic development. It helps increase the city's share of national income and the city's per capita income. As firms relocate, the rising land and property values in these areas lead to an increase in the land rents and wealth of local residents. By creating new job opportunities, it boosts employment levels, which not only reduces unemployment but also encourages workforce participation and raises local income levels. The increase in income and consumption associated with higher employment allows existing businesses to expand and revitalizes the trade and consumer-oriented sectors. Furthermore, it contributes to the economic and technological advancement of surrounding rural areas. It encourages existing firms to modernize their production processes, enhance efficiency, and improve product quality. Moreover, it attracts new investments to the city and the innovative business models and technological infrastructure introduced by these companies enhance the city's competitive advantage, fostering sustainable economic growth in the long term. As the city's trade volume expands, tax revenues also increase, allowing for

[3] Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-2003, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları Yayın No DPT 2671, Ankara 2003, p. 112; Yoonsoo Lee, "Geographic Redistribution of US Manufacturing and the Role of State Development Policy", Journal of Urban Economics, vol. 64, no. 2, (2008), p. 436; Department for Business, Energy and Industrial Strategy, Drivers of Firm Relocation, BEIS Research Paper Number 2019/002, London 2018, p. 6; Yanying Wang and Qingyang Wu, "Robots, Firm Relocation, and Air Pollution: Unveiling the Unintended Spatial Spillover Effects of Emerging Technology", Humanities and Social Sciences Communications, vol. 11 (2024), p. 17.

[4] Devlet Planlama Teşkilatı, ibid, p. 112; Department for Business, Energy and Industrial Strategy, ibid, p. 7; Biyue Lin, Shoukat Iqbal Khattak and Bei Zhao, "To Relocate Or Not to Relocate: A Logit Regression Model of Factors Influencing Corporate Headquarter Relocation Decision in China", Sage Open, vol. 11, no. 3 (2021), p. 13; Charles Swenson, "City Business Taxes and Retail Firm Relocation Decisions", Applied Economics and Finance, vol. 10, no. 1 (2022), pp. 9.

improvements in public services. This development contributes to the enhancement of infrastructure, transportation, healthcare, education, cultural activities, and overall living conditions within the city[5].

On the other hand, if firm relocation is not conducted within the framework of a comprehensive macro plan, it can exacerbate social, cultural, structural, and environmental issues in the cities where these firms settle. The relocation of firms and the associated employment potential often trigger both rural-to-urban migration within the city and intercity migration, leading to a rapid increase in the city's population. This sudden population growth can lead to unplanned urbanization, strain on infrastructure, disruptions in essential services such as healthcare, education, and transportation, and social conflicts arising from cultural differences. Additionally, one of the significant challenges posed by firm relocation is the environmental degradation caused by unregulated industrial activities in the host city. Uncontrolled industrial waste, coupled with the rise in domestic waste due to increased migration, negatively impacts the natural environment and soil, contributing to water, air, and noise pollution[6].

This study investigates the impact of firm reallocation to Tekirdağ province of Turkey. The rest of the study is organized as follows.

1. Factors Influencing Tekirdağ as a Destination for Firm Relocation

Until 1980, Turkey pursued an import substitution development strategy; however, after 1980, the country shifted its focus to an export-oriented development strategy. This shift significantly influenced the spatial distribution of economic activities and industry across Turkey. Initially, industry began to spread from traditional regional centers and metropolises such as Istanbul, Izmir, Adana, and Ankara to surrounding provinces. As a result, industrial activity began to concentrate in neighboring provinces, or hinterlands, surrounding these traditional regional centers. These areas experienced an influx of industry spreading out from the central cities[7].

Istanbul is the industrial capital of Turkey. Although there were plans in the early years of the Turkish Republic to spread industrialization across Anatolia, Istanbul's dominant role in economic activities, bolstered by its strategic transportation networks, attracted the majority of industrial investments to the city. However, during Istanbul's planning process, the city's administrative, cultural, and commercial functions were emphasized (as outlined in the 1958 Piccinato Plan), and efforts were made to shift industrial activities to the Eastern Marmara and Thrace subregions (as seen in the 1966 Industrial Master Plan and the 1980 Metropolitan Master Plan). As a result, the idea of relocating industrial activities from within the metropolitan area to surrounding provinces through organized industrial zones and planned industrial areas was brought to the forefront[8].

In this context, Tekirdağ is one of the provinces most significantly affected by the process of industrial decentralization from Istanbul. Tekirdağ has undergone a distinct developmental trajectory due to its surrounding position of the Istanbul metropolitan area (Sönmez, 2016). Following Kocaeli and Bursa, which are considered the primary development axes of Istanbul-centric industry, Tekirdağ is situated on the second axis of growth and expansion, which includes Tekirdağ, Yalova, Kırklareli, Edirne, and Sakarya[9].

---

[5] Piet H. Pellenbarg, Leo JG Van Wissen and Jouke Van Dijk, Firm Relocation: State of the Art and Research Prospects. University of Groningen, SOM Research School, Groningen 2002, p. 3; Department for Business, Energy and Industrial Strategy, ibid, p. 7.

[6] Karen C. Seto, "Exploring the Dynamics of Migration to Mega-Delta Cities in Asia and Africa: Contemporary Drivers and Future Scenarios, Global Environmental Change, vol. 21, no. 1 (2011), p. 94; Douglas Gollin, Remi Jedwab and Dietrich Vollrath, "Urbanization With and Without İndustrialization, Journal of Economic Growth, vol. 21 (2016), p. 35; Ying Peng, Hongyun Zhu and Jian Cui, "Changes in Environmental Performance With Firm Relocation and İts İnfluencing Mechanism: An Evidence of Chemical İndustry in Jiangsu, China", Journal of Environmental Management, vol. 336 (2023), p. 15.

[7] Devlet Planlama Teşkilatı, ibid, p. 16.

[8] Ayşe Nur Albayrak, "Kocaeli'de Sanayinin Gelişimi ve Sanayide Mekânsal Değişim", Artitera (2017), p. 1.

[9] Devlet Planlama Teşkilatı, ibid, p. 16.

As suggested by the theory of firm relocation, both internal push factors and external pull factors have contributed to establishing Tekirdağ as a relocation destination. The search for a new location to decentralize Istanbul's industry, the designation of Çerkezköy/ Tekirdağ as a priority development region in 1971, and the establishment of the Organized Industrial Zone in Çerkezköy, Tekirdağ in 1973 are identified as significant external pull factors that collectively sparked the province's industrialization process[10].

Increasing wages, cost of living, land prices, lease rates, logistics expenses, operational costs, and precautionary expenses related to environmental impacts are recognized as internal push factors driving firms in Istanbul to relocate. In response, the abundance of available land, attractive land prices, access to surface and groundwater resources, favorable wind conditions, proximity to Istanbul and major European export markets, a plentiful and low-cost labor force, regional security, and the province's strategic location at the intersection of air, road, and sea transport routes are key factors driving industrialization in Tekirdağ.

2. The Impact of Firm Allocation on Tekirdağ

This section of the study examines the positive and negative impacts of firm relocation on Tekirdağ, identifying both the benefits and drawbacks affecting the region.

2.1. The Positive Impacts of Firm Allocation on Tekirdağ

The positive effects of firm relocation on Tekirdağ have been identified as increases in GDP and GDP per capita, improvements in labor force indicators, socio-economic development, provincial competitiveness, and innovation capacity.

2.1.1. Increase in GDP and GDP per Capita

One of the positive effects of firm relocation on Tekirdağ is reflected in the city's GDP and per capita GDP, which have shown a greater increase compared to other provinces. As of 2023, Tekirdağ's GDP reached 463.8 billion TL, accounting for 1.7% of Turkey's GDP. On the other hand, Tekirdağ's per capita GDP reached 401,683 TL as of 2023, which is significantly higher than Turkey's average of 311,109 TL (see Table 1). In 2022, per capita GDP in thirteen provinces exceeded the national average. In the ranking of per capita GDP among provinces in Turkey, Tekirdağ ranked 4th, following Kocaeli, Istanbul and Ankara.

Table 1: Gross Domestic Product and Gross Domestic Product per Capita

	Gross Domestic Product (1000 TL)		Gross Domestic Product per capita (TL)	
	Türkiye	Tekirdağ	Türkiye	Tekirdağ
2004	582852799	8.655.570	8622	13.305
2005	680275847	9918080	9940	14.754
2006	795757109	11438479	11484	16.471
2007	887714414	12991091	12653	18.118
2008	1002756496	14663363	14113	19.562
2009	1006372482	14362706	13970	18.484
2010	1167664479	16893627	15964	21.365
2011	1404927615	20915741	18928	25.695
2012	1581479251	23264759	21037	27.660

[10] Murat Özyavuz and Elif Ebru Şişman, "Büyükşehir: Tekirdağ Metropolitan City: Tekirdağ", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 1, special issue (2014), p. 194.

2013	1823427315	26949679	23946	31.214
2014	2054897828	31100745	26624	34.921
2015	2350941343	35892654	30056	38.916
2016	2626559710	41610605	33131	43.553
2017	3133704267	52032178	39019	52.602
2018	3761165557	64122209	46202	63.007
2019	4317809824	73169653	52287	70.175
2020	5048567945	90474235	60546	84.695
2021	7256141737	146504155	86231	133.522
2022	15.011.777.598	285.930.395	176.651	253.501
2023	26.545.721.797	463.845.453	311.109	401.683

Source: TÜİK, Ulusal Hesaplar İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

2.1.2. Improvement in Labor Force Indicators

Another positive effect of the firm relocation to Tekirdağ is its impact on labor force indicators. According to data published by TÜİK after 2013, key labor force indicators are provided at the TR21 regional level (Tekirdağ, Kırklareli, and Edirne). As of 2023, the labor force participation rate in the Tekirdağ is 60.6%, the employment rate is 56.2%, and the unemployment rate is 7.3% (see Table 2). In 2023, while the labor force participation and employment rates in the TR21 region were above the national average, the unemployment rate was below the national average. When comparing Turkey's averages with Tekirdağ, Tekirdağ stands out with a high labor force participation and employment rate, coupled with a low unemployment rate.

Table 2: Labor Force Indicators

	Labor Force Participation (%)	**Employment Rate (%)**	**Unemployment Rate (%)**
2008/ Tekirdağ	57,3	52,1	9,1
2009/ Tekirdağ	56,2	49,5	11,9
2010/ Tekirdağ	55,1	49,8	9,6
2015/ TR21	57,4	53,2	7,5
2020/ TR21	55,9	50,9	9,0
2023/ TR21	59,0	54,5	7,6
2023/ Tekirdağ	60,6	56,2	7,3
2023/ Türkiye	53,3	47,1	10,9

Source: TÜİK, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

2.1.3. Enhancement in Socio-Economic Development

Since the 1960s, socio-economic development index (SEDI) studies have been conducted in Turkey to provide input for policy, strategy, and public initiatives. These studies assess the development levels and trends of districts, provinces, and regions across the country. Through statistical techniques, the SEDI research analyzes and ranks the socio-economic development levels of these administrative units, offering a clear picture of their relative progress and status within the nation. The first SEDI

study at the provincial level was conducted in 1963. To date, nine SEDI studies have been conducted at the provincial level and seven at the district level. The most recent SEDI research at the provincial level, conducted by the Ministry of Industry and Technology, is SEDI-2017.

In the SEDI-2017 study, which included all 81 provinces, 52 variables were used to measure socio-economic development. Based on the analysis, the index scores and rankings of the provinces were determined and the provinces were grouped into six levels of development. As a result of the analysis, nine provinces (Istanbul, Ankara, Izmir, Kocaeli, Antalya, Bursa, Eskişehir, Muğla, and Tekirdağ) with index values exceeding 1 are classified within the highest level of development. These provinces, which rank highest in many of the variables used in the study, stand out as Turkey's key centers of industry, production, exports, education, and tourism[11].

SEDI studies have consistently highlighted the socio-economic development of Tekirdağ since the 1960s. In 1963, Tekirdağ ranked 29th, but by 1967, it had climbed to 21st place. However, between 1967 and 1980, the province experienced a decline, dropping to 34th place by 1980. In 1985, Tekirdağ made a significant leap, soaring to 11th place in the socio-economic rankings of provinces. The province continued its upward trajectory, reaching as high as 7th place in the 1991 and 2003 studies. In the 2017 rankings, Tekirdağ secured the 9th position, firmly establishing itself within the highest level of development (see Table 3)[12].

Table 3: Rank, Index Score and Development Level of Tekirdağ according to SEDI Studies

Year	Rank	Index Score	Development Level
1963	29	76.4	-
1964	26	84.7	-
1965	25	93.7	-
1966	22	102.8	-
1967	21	116.1	-
1968	22	131	-
1969	23	139.8	-
1970	25	148.6	-
1980	34	-0.217	-
1985	11	0.7212	-
1991	7	4.67861	-
1996	8	0.91211	-
2003	7	1.05893	2
2011	9	0.9154	2
2017	9	1.014	1

[11] T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019, p. 5.

[12] Devlet Planlama Teşkilatı, ibid, p. 6.

2.1.4. Increase in the Provincial Competitiveness

In Turkey, two key studies stand out in the research on provincial competitiveness rankings: the "Interprovincial Competitiveness Index" prepared by URAK (International Competitiveness Research Institute) and the "Interprovincial Competition Index" conducted by the Urban Policy Application and Research Center at Istanbul University (İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi). These studies are recognized for their comprehensive analysis of the competitive positioning of provinces across the country.

The "Interprovincial Competitiveness Index" study prepared by URAK consists of one main index and four sub-indices. The "Interprovincial Competitiveness Index" study by URAK focuses exclusively on variables related to economic factors. The first competitiveness index study by URAK was conducted during the 2007-2008 period, with the most recent study covering the 2016-2017 period. Tekirdağ, which ranked 8th in the initial study, slipped to 11th place in the most recent period. Notably, Tekirdağ climbed to 7th place in the 2009-2010 period but then fell to 9th place in 2012-2013 and further to 11th place in the 2013-2014 period (see Table 4)[13].

Table 4: Rank and Index of Tekirdağ According to the URAK Interprovincial Competitiveness Index Study

Year	Rank	Index Score
2007-2008	8	27.25
2008-2009	8	29.49
2009-2010	7	29.71
2012-2013	9	18.57
2013-2014	11	17.85
2014-2015	11	17.74
2015-2016	11	18.21
2016-2017	11	19.10

The “Interprovincial Competition Index” study conducted by Istanbul University's Urban Policy Application and Research Center (ŞPAM) is structured around one main index and 15 sub-indices. These sub-indices cover a wide range of factors, including demography, infrastructure, transportation, healthcare, education, social life, macroeconomics, foreign trade and industry, financial markets, tourism, agriculture, innovation, entrepreneurship, higher education, and technological infrastructure[14].

The first “Interprovincial Competition Index” study was conducted in 2009, with the latest study published in 2022. In the most recent index, calculated using 2021-2022 data, Tekirdağ ranked 11th. In the 2009 study, Tekirdağ was also ranked 11th, but it dropped to 13th place in the 2011 study. By 2018, the province had risen to 8th place, before returning to 11th place in the 2022 study (see Table 5)[15].

Table 5: Rank of Tekirdağ According to the ŞPAM Interprovincial Competition Index Study

Year	2009	2011	2018	2022
Rank	11	13	8	11

[13] Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu/URAK, İllerarası Rekabetçilik Endeksi-2018, İstanbul 2018, p. 3.

[14] Murat Şeker, Arif Saldanlı and Hakan Bektaş, İller Arası Rekabet Endeksi: 2021 – 2022, İÜ Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Şehir Araştırma Notları 6, İstanbul 2023, p. 9.

[15] Şeker, Saldanlı and Bektaş, ibid, p. 13.

2.1.5. The Enhancement of Tekirdağ's Innovation Capacity

Another benefit of the firm relocation to Tekirdağ is the enhancement of the city's innovation capacity. The number of R&D centers in Tekirdağ has increased following the firm relocation. These R&D centers contribute to the development of an industrial infrastructure that produces high-value, innovative products and creates qualified employment opportunities. As of 2024, Tekirdağ is home to 53 of the 1,330 R&D centers operating in Turkey. This places Tekirdağ 6th among all provinces in terms of the number of R&D centers (see Table 6)[16].

Table 6: The Number of R&D centers (2024)

Rank	Province	The Number of R&D Centers
1	İstanbul	426
2	Ankara	152
3	Kocaeli	138
4	Bursa	135
5	İzmir	103
6	Tekirdağ	53
7	Manisa	34
8	Sakarya	25
9	Konya	21
10	Eskişehir	20

2.2. The Negative Impacts of Firm Allocation on Tekirdağ

The negative effects of firm relocation on Tekirdağ have been identified as excessive population growth and migration, challenges in education and healthcare services, low rankings in the well-being index, and environmental degradation.

2.2.1. Excessive Population Growth and Migration

Following the firm relocation and the subsequent rapid industrialization that began in the 1980s, Tekirdağ's population entered a period of significant growth. By 2020, the city's population had surpassed one million. While Turkey's population increased by approximately 171% between 1965 and 2023, Tekirdağ's population tripled, rising from 287,331 to 1,167,059 (see Table 7). In 1965, the population distribution across the provinces in the TR21 region (Tekirdağ, Kırklareli and Edirne) in Thrace ranged between 30% and 36% per province, but Tekirdağ's share of the region's population has consistently grown in subsequent years. As of 2023, Tekirdağ accounts for 59.4% of the TR21 region's population. As of 2023, 1.37% of Turkey's total population resides in Tekirdağ. Tekirdağ has become the 18th most populous province in Turkey.

Table 7: Population Change

Year	Türkiye	TR21 Region	Tekirdağ	Edirne	Kırklareli
1965	31.391.421	849.001	287.381	303.234	258.386
1980	44.736.957	1.007.436	360.742	363.286	283.408

[16] Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ar-Ge Merkezleri İstatistikleri, Ankara 2024, p.4.

1990	56.473.035	1.182.953	468.842	404.599	309.512
2000	67.803.927	1.354.658	623 591	402 606	328 461
2010	73.722.988	1.521.328	798.109	390.428	332.791
2015	78.741.053	1.687.420	937.910	402.537	346.973
2020	83.614.362	1.850.565	1.081.065	407.763	361.737
2023	85.372.377	1.964.128	1.167.059	419.913	377.156

Source: TÜİK, Nüfus ve Demografi İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

Tekirdağ ranks 12th among provinces in Turkey in terms of population growth rate. As of 2023, the population growth rate is 2.15%, with 184 people per square kilometer (see Table 8).

Table 8: Population Growth Rate and Population Density (Tekirdağ)

Year	Population	Population Growth Rate	Population Density
1980	360.742	-	57/ km2
1990	468.842	-	74/ km2
2000	623 591	-	98/ km2
2010	798.109	1,89	126/ km2
2015	937.910	3,44	148/ km2
2020	1.081.065	2,43	171/ km2
2023	1.167.059	2.15	184 /km2

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Demografi İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

Tekirdağ is a city that experiences net in-migration. In 2023, Tekirdağ received 63,230 new residents while 45,182 people left the city (see Table 9). In other words, Tekirdağ gains a population equivalent to that of a medium-sized district each year. In 2023, Tekirdağ received the most migrants from Istanbul (23,476) and, conversely, sent the most migrants to Istanbul (11,677).

Table 9: Tekirdağ's Migration Status

Year	**In-migration**	**Outmigration**	**Net Migration**
2008	47.534	22.373	25.161
2010	41.307	29.433	11.874
2015	54.482	33.937	20.545
2020	50.764	28.468	22.296
2023	63.230	45.182	18.048

Source: TÜİK, Nüfus ve Demografi İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

2.2.2. Challenges in Education and Healthcare Services

Migration brings with it challenges in education and healthcare services. In 2023, the student-to-teacher ratio in Tekirdağ was 20 in primary schools and 17 in middle schools, compared to the national averages of 18 and 14, respectively. Throughout all recorded years, the student-to-teacher ratio in Tekirdağ has consistently been higher than the national average at every educational level (see Table 10).

Table 10: Number of Students per Teacher

		Tekirdağ	Türkiye
2012	Primary School	21	20
	Lower Secondary School	24	19
2013	Primary School	21	19
	Lower Secondary School	21	18
2014	Primary School	19	18
	Lower Secondary School	20	17
2015	Primary School	19	18
	Lower Secondary School	18	15
2016	Primary School	18	17
	Lower Secondary School	18	17
2017	Primary School	18	17
	Lower Secondary School	18	16
2018	Primary School	20	18
	Lower Secondary School	19	15
2019	Primary School	19	17
	Lower Secondary School	17	15
2020	Primary School	20	17
	Lower Secondary School	17	14
2021	Primary School	19	18
	Lower Secondary School	16	14
2022	Primary School	20	18
	Lower Secondary School	17	14
2023	Primary School	20	18
	Lower Secondary School	17	14

Source: TÜİK, Eğitim ve Kültür İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

In 2023, the student-to-classroom ratio in primary and middle schools in Tekirdağ was 30, while the national average was 23. A review of the data shows that from 2012 to 2023, the student-to-classroom ratio in Tekirdağ has consistently remained above the national average. Additionally, while the national average decreased from 30 students per classroom in 2012 to 23 in 2023, the ratio in Tekirdağ's primary and middle schools has slightly increased during this period (see Table 11).

Table 11: Number of Students per Classroom (Primary and Lower Secondary Schools)

Year	Tekirdağ	Türkiye
2012	28	30
2013	29	29

2014	28	27
2015	27	25
2016	26	24
2017	27	24
2018	27	24
2019	26	24
2020	26	23
2021	27	23
2022	28	22
2023	30	23

Source: Source: TÜİK, Eğitim ve Kültür İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

In 2022, the total number of hospital beds per one hundred thousand people in Tekirdağ was 282, compared to the national average of 307 (see Table 12). A review of the data reveals that from 2007 to 2022, Tekirdağ has consistently had a lower number of hospital beds per one hundred thousand people compared to the national average.

Table 12: The Total Number of Hospital Beds per One Hundred Thousand People

	Tekirdağ	Türkiye
2007	244	252
2008	231	256
2009	221	260
2010	228	272
2011	207	260
2012	213	265
2013	214	264
2014	222	266
2015	220	266
2016	264	273
2017	273	279
2018	259	283
2019	260	286
2020	280	300
2021	289	301
2022	282	307

Source: TÜİK, Sağlık ve Sosyal Koruma İstatistikleri, https://cip.tuik.gov.tr/

2.2.3. Low Ranking in Well Being Index

One of the negative impacts of firm relocation in Tekirdağ is the low ranking on well-being indices, largely due to excessive population growth and migration. Studies conducted in recent years on

measuring social progress, which is a concept covering other life dimensions besides the economic aspect, has been intensified. In this new measure that brings individuals into focus, objective criteria are used along with individuals' subjective perceptions. One such study is the Well-Being Index for Provinces, conducted by the Turkish Statistical Institute. Well-being index for provinces covers 11 dimensions of life; housing, work life, income and wealth, health, education, environment, safety, civic engagement, access to infrastructure services, life satisfaction and presents these dimensions which are represented with 41 indicators, in a single composite index. The index value is measured between 0 and 1, and values approximating to 1 state a better level of well-being[17].

According to TÜİK's Well-Being Index for Provinces in 2015[18], Tekirdağ ranked 30th overall. When looking at the sub-indices, although Tekirdağ ranked 5th in Income and Wealth and 6th in Working Life, Tekirdağ ranked 61th in Life Satisfaction, 55th in Security, 53rd in Health, 46th in Education (see Table 13). The sub-indices of the latest Interprovincial Competition Index (Şeker et al., 2023) also reveal similar results. While Tekirdağ ranked 5th in Macroeconomics, 5th in Transportation, 8th in Foreign Trade, and 10th in Financial Markets, it ranked much lower in other areas, placing 68th in Education, 53rd in Higher Education, and 27th in both Healthcare and Social Life.

The differences in Tekirdağ's rankings across various sub-indices can be attributed to the uneven distribution of development in different aspects of life. Economic prosperity, driven by industrialization and firm relocation, boosts income levels and job availability, explaining the high rankings in economic-related indices. However, rapid industrial growth can strain public services and social systems, leading to challenges in healthcare, education, and overall well-being. For example, rapid population growth due to firm relocation can overwhelm healthcare services and schools, while also contributing to issues like overcrowding, which affects life satisfaction. Similarly, while economic opportunities have improved, concerns about security and community well-being may not have advanced at the same pace, contributing to lower rankings in these areas.

Table 13: Well-Being Index for Provinces, Tekirdağ, 2015

Index	Rank
Well-Being Index	30
Sub-Indices	
Housing	22
Working Life	6
Income and Wealth	5
Health	53
Education	46
Environment	24
Security	55
Civic Engagement	35
Access to Infrastructure Services	17
Social Life	20
Life Satisfaction	61

[17] Türkiye İstatistik Kurumu/TÜİK, İllerde Yaşam Endeksi 2015, Ankara 2016.

[18] Türkiye İstatistik Kurumu, ibid.

2.2.4 Environmental Degradation

One of the negative impacts of firm relocation in Tekirdağ is environmental degradation resulting from unregulated industrial activities and unplanned industrialization. Industrial enterprises in Tekirdağ province are predominantly centered in the districts of Çorlu, Çerkezköy, and Muratlı, strategically positioned along the tributaries of the Ergene River. The Ergene River, stretching 283 kilometers with seven tributaries of varying sizes, serves as the most crucial water source in the East Thrace Region's ecosystem. The Ergene River Basin is home to approximately 1.5 million people and is a hub for intensive agricultural production, yielding crops like sunflower, wheat, and rice. The improper discharge of untreated industrial wastewater has significantly contributed to the degradation of surface water quality in the Ergene River Basin. Furthermore, the industry's heavy reliance on groundwater from the Ergene River Basin for water consumption has led to a significant depletion of groundwater resources, causing a drop in the dynamic water levels across the Basin[19].

Moreover, the increase in domestic waste due to heightened migration has further exacerbated the deterioration of surface water quality in the Ergene River Basin. The rapid industrial growth in Tekirdağ province has spurred both internal and regional migration within the Thrace Sub-Region, leading to a sharp population increase in various districts. This population surge has resulted in unplanned urbanization and a rise in the discharge of untreated domestic waste, further exacerbating the already severe decline in surface water quality within the Ergene River Basin. Over time, the water quality of the Ergene River has deteriorated to the point of being classified as 4th Class, meaning it is highly polluted and unsuitable for any form of use[20].

Conclusion

Firm reallocation refers to the process of shifting a company's geographic location. The motivations behind such relocations can be categorized into two main groups: internal push factors and external pull factors. Push factors are internal pressures that encourage a company to leave its current location, while pull factors are external conditions that attract the company to a new area. Although large-scale firm relocations can bring significant benefits to the cities where these companies settle, they can also present certain challenges.

This study explores the factors that make Tekirdağ a favorable destination for firm relocation and examines the impact of these relocations on the province of Tekirdağ in Turkey. Both internal push factors and external pull factors have played a role in establishing Tekirdağ as a relocation destination. The designation of Çerkezköy/Tekirdağ as a priority development region in 1971 and the creation of the Organized Industrial Zone in Çerkezköy, Tekirdağ in 1973 are considered key external pull factors. Rising wages, cost of living, land prices, lease rates, logistics expenses, operating costs, and precautionary measures related to environmental impacts are identified as internal push factors prompting firms in Istanbul to relocate. In contrast, Tekirdağ's appeal lies in its abundant available land, competitive land prices, access to surface and groundwater resources, favorable wind conditions, proximity to Istanbul and major European export markets, a large and affordable labor force, regional security, and its strategic position at the crossroads of air, road, and sea transport routes—making it a prime destination for industrialization.

The impact of firm relocation on Tekirdağ Province has been both positive and negative. Positive effects include increased GDP and GDP per capita, improved labor market conditions, greater socio-economic development, enhanced provincial competitiveness, and a rise in innovation capacity. On

[19] Fatih Konukçu, Selçuk Albut and Bahadır Altürk, "Land Use/Land Cover Change Modelling of Ergene River Basin in Western Turkey Using CORINE Land Use/Land Cover Data", Agronomy Research, vol. 15, no.2 (2017), p. 435; Ahmet Cihan Kahraman and Mustafa Özkul, Ergene Havzası Koruma Eylem Planı Durum Değerlendirme Raporu, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2018, p. 4.

[20] Ayşe Handan Dökmeci, "Evaluation of Heavy Metal Pollution in the Ergene River Basin from a Public Health Perspective", Turkish Journal of Public Health, vol. 15, no. 3 (2017), pp. 212; Zeynep Akdogan, Basak Guven and Ahmet E. Kideys, "Microplastic Distribution in the Surface Water and Sediment of the Ergene River", Environmental Research, Vol. 234 (2023), pp. 11.

the other hand, negative effects include rapid population growth and migration, pressure on education and healthcare services, low rankings on well-being indices, and environmental degradation.

References

AKDOGAN Zeynep, GUVEN Basak and KİDEYS Ahmet E., "Microplastic Distribution in the Surface Water and Sediment of the Ergene River", Environmental Research, Vol. 234 (2023), pp. 1-11.

ALBAYRAK Ayşe Nur, "Kocaeli'de Sanayinin Gelişimi ve Sanayide Mekânsal Değişim", Artitera (2017), pp. 1-10.

BALBONTIN Camila and HENSHER David A., "Firm-specific and Location-Specific Drivers of Business Location and Relocation Decisions", Transport Reviews, vol. 39, no.5 (2018), pp. 569–588.

BROUWER Aleid E., MARIOTTI Ilaria and van OMMEREN Jos N., 2004, "The Firm Relocation Decision: An Empirical Investigation", Annals of Regional Science, vol. 2, no. 38 (2004), pp. 335–347.

Department for Business, Energy and Industrial Strategy, Drivers of Firm Relocation, BEIS Research Paper Number 2019/002, London 2018.

Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-2003, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları Yayın No DPT 2671, Ankara 2003.

DÖKMECİ Ayşe Handan, "Evaluation of Heavy Metal Pollution in the Ergene River Basin from a Public Health Perspective", Turkish Journal of Public Health, vol. 15, no. 3 (2017), pp. 212-221.

GOLLIN Douglas, JEDWAB Remi and VOLLRATH Dietrich, "Urbanization With and Without İndustrialization, Journal of Economic Growth, vol. 21 (2016), pp. 35–70.

KAHRAMAN Ahmet Cihan and ÖZKUL Mustafa, Ergene Havzası Koruma Eylem Planı Durum Değerlendirme Raporu, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2018.

KONUKÇU Fatih, ALBUT Selçuk and ALTÜRK Bahadır, "Land Use/Land Cover Change Modelling of Ergene River Basin in Western Turkey Using CORINE Land Use/Land Cover Data", Agronomy Research, vol. 15, no.2 (2017), pp. 435–443.

LEE Yoonsoo, "Geographic Redistribution of US Manufacturing and the Role of State Development Policy", Journal of Urban Economics, vol. 64, no. 2, (2008), pp. 436-450.

LIN Biyue, KHATTAK Shoukat Iqbal and ZHAO Bei, "To Relocate or Not to Relocate: A Logit Regression Model of Factors Influencing Corporate Headquarter Relocation Decision in China", Sage Open, vol. 11, no. 3 (2021), pp. 1-13.

ÖZYAVUZ Murat and ŞİŞMAN Elif Ebru, "Büyükşehir: Tekirdağ Metropolitan City: Tekirdağ", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 1, special issue (2014), pp. 194-217.

PELLENBARG Piet H., Van WİSSEN Leo JG and Van DIJK Jouke, Firm Relocation: State of the Art and Research Prospects. University of Groningen, SOM Research School, Groningen 2002.

PENG Ying, ZHU Hongyun and CUI Jian, "Changes in Environmental Performance With Firm Relocation and İts İnfluencing Mechanism: An Evidence of Chemical İndustry in Jiangsu, China", Journal of Environmental Management, vol. 336 (2023), pp.1-15.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ar-Ge Merkezleri İstatistikleri, Ankara 2024.

SETO Karen C., "Exploring the Dynamics of Migration to Mega-Delta Cities in Asia and Africa: Contemporary Drivers and Future Scenarios", Global Environmental Change, vol. 21, no. 1 (2011), pp. 94-107.

SWENSON Charles, "City Business Taxes and Retail Firm Relocation Decisions", Applied Economics and Finance, vol. 10, no. 1 (2022), pp. 1-9.

ŞEKER Murat, SALDANLI Arif and BEKTAŞ Hakan, İller Arası Rekabet Endeksi: 2021 – 2022, İÜ Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Şehir Araştırma Notları 6, İstanbul 2023.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019.

Türkiye İstatistik Kurumu/TÜİK, İllerde Yaşam Endeksi 2015, Ankara 2016.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu/URAK, İllerarası Rekabetçilik Endeksi-2018, İstanbul 2018.

WANG Yanying and WU Qingyang, "Robots, Firm Relocation, and Air Pollution: Unveiling the Unintended Spatial Spillover Effects of Emerging Technology", Humanities and Social Sciences Communications, vol. 11 (2024), pp. 1-17.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 19-46 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1660106
e-ISSN: 2636-8188

KORE SAVAŞI'NA KATILAN TEKİRDAĞLI VE EDİRNELİ SON GAZİLERLE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Sezai ÖZTAŞ*
Ayşenur ÖZBAŞ**

Öz: Kore, tarih boyunca tüm devletlerin elde etmek istediği bir yarımada olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya, Soğuk Savaş olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidi karşısında, Türkiye'nin dış politikasında Kore Savaşı çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliği büyük oranda Kore Savaşı'na bağlıdır. Kore Savaşı, Soğuk Savaş diye adlandırılan dönemde dünyayı etkileyen ilk sıcak çatışma ve Türkiye'nin sınırları dışına asker gönderdiği ilk savaştır. Gönderilen Türk kuvvetleri, bu savaşta çok önemli başarılar göstermişlerdir. Ayrıca Türk kuvvetleri, savaş sırasında halka yardım elini de uzatmıştır. Bu bağlamda gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında giderek artan bir dostluk teşkil edilmiştir. Bu çalışmada Kore Savaşı sözlü tarih çerçevesinde, Kore Savaşı'na katılan Tekirdağ ve Edirne şehrindeki gazilerin gözünden anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Tekirdağ ve Edirne illerindeki Kore gazileriyle görüşmeler yapılarak Kore Savaşı'na nasıl gittikleri, savaş hakkındaki düşünceleri, neler yaşadıkları, döndükten sonra yaşananlar ve gelecek nesillere iletmek istedikleri mesajlar ortaya konulmak istenmiştir. Sözlü tarih görüşmeleri gazilerimizin evlerinde gerçekleştirilmiş ve kayda alınmıştır. Kahraman gazilerimizin unutulmaması da bu çalışmanın amaçlarından birini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kore Savaşı, Kore Gazileri, Sözlü Tarih, Tekirdağ, Edirne.

ORAL HISTORY STUDY WITH THE LAST VETERANS OF THE KOREAN WAR FROM TEKİRDAĞ AND EDİRNE

Abstract: Throughout history, Korea has been a peninsula that all states wanted to acquire. After the Second World War, the world entered a new era called the Cold War. In the face of the threat of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the Korean War has a very important place in Türkiye's foreign policy. Because NATO membership is largely dependent on the Korean War. The Korean War was the first hot conflict that affected the world during the so-called Cold War and the first war in which Türkiye sent troops outside its borders. The Turkish forces sent to Turkiye showed very important achievements in this war. Turkish forces also extended a helping hand to the people during the war. In this context, a growing friendship was formed both during and after the war. In this study, the Korean War was tried to be told through the eyes of the veterans of Tekirdağ and Edirne provinces who participated in the Korean War within the framework of oral history. In this framework, interviews were conducted with Korean veterans in Tekirdağ and Edirne provinces to reveal how they went to the Korean War, their thoughts about the war, what they experienced, what happened after their return and the messages they wanted to convey to future generations. Oral history interviews were conducted and recorded in the homes of our veterans. One of the aims of this study is to ensure that our heroic veterans are not forgotten.

Key Words: Korean War, Korean Veterans, Oral History, Tekirdağ, Edirne.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı çok büyük yıkımlara yol açmıştır. Bir karşılaştırma yapılacak olursa, Birinci Dünya Savaşı'na toplam nüfusu 1,5 milyar olan 36 ülke katılırken, İkinci Dünya Savaşı'na toplam 1.7 milyar nüfuslu 61 devlet katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ölen insan sayısı 10 milyonken, İkinci

* Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sezaioztas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1742-4200.

** Trakya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, aysenurozbas@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0001-5911-4297.

Başvuru/Submitted: 18.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Dünya Savaşı'nda ölen insan sayısı 32 milyondur[1]. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılında, Türkiye nüfusunun yarısından çoğu tarımla uğraşmaktadır. 1940 verilerine göre, tarımın GSMH'daki payı %45, sanayinin ise %14.9 civarındadır[2]. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na müttefik devletlerin tüm baskılarına rağmen fiilen katılmamış ve izlediği dengeli dış politika ile savaş dışında kalmayı başarmıştır[3]. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından 6 Ağustos 1945 tarihinde Hiroşima'nın, 9 Ağustos 1945 tarihinde ise Nagasaki'nin atom bombası saldırısına maruz kalması sonucunda ve Sovyetler Birliği'nin savaş ilanından sonra, Japonya 2 Eylül 1945 tarihinde teslim olmuştur. Böylece İkinci Dünya Savaşı son bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı bitmiş olsa da ülkelerarası gerilimler devam etmiştir. 1946 yılında başlayan[4] bu dönemin adı Soğuk Savaş olarak adlandırılmıştır[5]. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin krizi, Sovyetler Birliği ile iş birliği içinde bir dünya oluşturmanın imkânı olmadığını göstermiştir. Berlin krizi, Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasında iş birliğinin tamamen bittiğini ve dünyanın Doğu ve Batı blokları olarak ikiye ayrıldığını gösteren bir durum olarak ortaya çıkmıştır[6]. 1947 yılında ABD Başkanı Truman'ın komünizmle mücadelesi, ABD'nin dış politikalarının ilkelerinden biri olmuştur. Bundan önce Türkiye'ye pek yakın durmayan ABD, Marshall Planı ile Türkiye'ye ekonomik olarak yardım etmeye başlamıştır[7]. Sovyetler Birliği ve ABD bu dönemde, dünya üzerindeki hegemonyalarını arttırmak amacıyla az gelişmiş ülkelere yardım bahanesiyle yakınlaşma kurmak istemişlerdir[8]. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetini, ABD ve Rusya arasındaki çekişme şekillendirmiştir[9]. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya, ABD'nİn kapitalist ve Sovyetler Birliği'nin komünist blokları şeklinde kutuplaşmaya girmiştir. Komünizmin karşısında yer alan ülkeler, Sovyet yayılmacılığına karşı mücadele etmeye başlamıştır[10]. 4 Nisan 1949'da ABD'nİn önderliğinde[11] İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Danimarka, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Hollanda, Norveç ve Portekiz Kuzey Atlantik Antlaşması'nı imzalamıştır[12]. Bu antlaşmaya göre, NATO ülkelerinden birine yapılmış saldırı hepsine yapılmış sayılacaktır[13].

1.1. Soğuk Savaş Başlarken Türkiye

Sovyet Rusya, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı 19 Mart 1945 tarihinde feshettiğini açıklamıştır[14]. Türkiye'nin bu dönemde dış yardım arayan bir durumda olması

[1] Türkkaya Ataöv, Amerika Nato ve Türkiye, Aydınlık Yayınları, Ankara 1969, 2. bs., s. 1.

[2] İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, 1. bs., s. 57.

[3] Doğan Duman, "Kore Savaşı ve Türkiye'de Savaş Karşıtı Bir Örgütlenme: Türk Barışseverler Cemiyeti", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2019, sy. 39 (2019), s. 666.

[4] İsmail Soysal, Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İsis Yayınları, İstanbul 1997, 1. bs, s. 1.

[5] Sedef Bulut, "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", Mavi Atlas Dergisi, c .VI/ sy. 1 (2018), s. 186.

[6] Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, sy. 28 (2012), s. 3.

[7] Duman, a.g.m., s. 668.

[8] Mahmut Akkor, "İkinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, c. II/ sy. 2 (2017), s. 1.

[9] Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.X/ sy. 37 (2006), s. 232.

[10] Sedef Bulut, a.g.m., s. 186.

[11] Cemile Tekin ve Nihat Erdem, "Kore Savaşı'nda Türklerin Açtığı Bir Eğitim Kurumu: Ankara Okulu ve Yetimhanesi", Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 10 (2023), s. 38.

[12] Hüseyin Bağcı, "Türkiye'nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve ABD Büyükelçisi George Mc Ghee", ODTÜ Gelişme Dergisi, sy. 18 (1991), s. 5.

[13] Bulut, a.g.m., s. 187.

[14] Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul 1968, 1. bs., s. 223.

Sovyetler Birliği'nin tutumunun en büyük etkenidir[15]. Sovyetler Birliği, Haziran 1945'te Türkiye'ye ikinci bir nota vererek Ardahan ve Kars'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini talep etmiş bununla da yetinmeyerek boğazlarda askeri üs istemiştir[16]. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında cereyan eden bu gerginlik, Türkiye'nin dış politikasının yeniden şekillenmesine neden olmuş ve Sovyetler Birliği'nden gelen tehditlerin üstesinden gelinmesi Türk dış politikasının önceliği haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tehdit politikası, ülke içindeki komünizm düşmanlığının daha da artmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği ile dostluğu savunan Tan gazetesi başta olmak üzere birçok sol gazete ve dergiler, 4 Aralık 1945 tarihinde saldırıya uğramıştır. Çok partili yaşama geçişten sonra da hem iktidar, hem muhalefet komünizmle bağdaştırılan sola karşı oldukça sert bir tutum içerisinde bulunmuştur[17].

Türkiye, NATO'ya üye olmayı CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) döneminden beri istiyordu. Seçim sonrasında iktidar değişse de DP (Demokrat Parti) hükümeti tarafından da aynı yol izlenmiştir[18]. 1950'li yıllar dış politika açısından genel olarak değerlendirildiğinde, bir önceki iktidar partisi CHP ile yeni iktidar DP'nin bu konuda uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Her iki partinin de ortak noktaları, sol faaliyetlere karşı olmak, Sovyet Rusya karşıtı tutum izlemek ve ABD'nin politik çizgisini takip etmek şeklindedir[19]. Fakat NATO Bakanlar Konseyi, 15-18 Eylül tarihlerinde görüşme yapmış ve Türkiye'nin NATO'ya başvuru teklifini kabul etmemiştir.

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler, Türkiye'deki iktidarın değişmesine neden olsa da izlenen dış politika sürekliliğini korumuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da ilk gündemleri arasında, Türkiye'nin güvenlik meselesi gelmektedir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kendisinden önceki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yapmış olduğu iade-i ziyaretinde "NATO'ya neden girmediniz?" diye sormuştur. İnönü ise "Almak istediler de biz mi girmedik Celal bey?" cevabını vermiştir[20]. Başbakan Adnan Menderes, kurulan hükümetin dış politika esaslarını şu cümleleriyle açıklamıştır: "Bugün herhangi bir partinin değil bütün milletlerin müşterek kanaatinin bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye ve Birleşmiş Milletler idealine olan samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve iş birliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan bütün milletlerin istikbal ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan dış siyasetimizin barışçı mahiyeti bütün dünyaca malumdur. Truman Doktrini ve Marshall yardımıyla bu barışçı siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile büyük müttefikimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi, samimi ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir[21]".

1.2. Kore Savaşı'nın Başlaması ve Türkiye'nin Tepkisi

Kore, Doğu Asya'da yer alan ve Mançurya'dan denize doğru uzanan dağlık bir yarımadadır[22]. Kore yarımadasının batısında Sarı Deniz, doğusunda Japon Denizi bulunmaktadır. Karadan komşuları ise Çin ve Rusya'dır[23]. Kore yüzyıllarca Çin, Rusya ve Japonya arasında tampon görevi görmüştür. Asya'daki büyük devletlerin kesişim noktasında bulunduğu için bu güç sahibi büyük devletlerin saldırılarına maruz kalmıştır.

---

[15] Eminalp Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye ABD Yardımları (1947-1950)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sy. 9 (2006), s. 90.

[16] Tekin ve Erdem, a.g.m., s. 39.

[17] Duman, a.g.m., s. 667.

[18] Hüseyin Bağcı, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara 1990, 1. bs., s. 16.

[19] Bulut, a.g.m., s. 193.

[20] İsmet Bozdağ, Zafer ve Şereflerle Dolu Bir Hayat-Celal Bayar, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, 1. bs., s. 97.

[21] Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, sy. 28 (2012), s. 7.

[22] Bahtiyar Yalta, Kunuri Muharebeleri ve Geri Çekilmeler, Kıvılcım Matbaası, Ankara 2005, 2. bs., s. 116.

[23] Turgut Sunalp, Kore Harbi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1954, 1. bs., s. 8.

Jeopolitik konumu Kore'yi, Asya ile Japon Adaları arasında bir köprü aynı zamanda bir savaş sahası durumuna getirmiştir[24]. İlkçağlardan beri Kore'yi her daim isteyen[25] Japonya, Kore'yi doğal bir uzantısı olarak görmüştür. Kore, Japonya'nın Asya'ya yayılabilmesi için önemli bir basamaktır. Çünkü Japonya'nın Asya'ya geçebilmesi için ilk olarak Kore'yi elde etmesi gerekmektedir. 1910 yılında Japonya Kore'yi ilhak etmiş ve bu durum 1945 yılına kadar devam etmiştir. Japonlar Kore'yi bir üs olarak kullanmışlar ve Güney Kore'de Pusan ve Chinhai deniz üsleri oluşturmuşlardır[26].

İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik güçlerin yaptıkları Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) müttefik komutanlar Kore'den Japonları uzaklaştırmak görevinin ABD ve Rusya tarafından yapılması konusunda anlaşmışlardır[27]. Mayıs 1945'e gelindiğinde, ABD ve Sovyet Rusya arasında imzalanan antlaşma ile İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kore'nin ABD, Çin, İngiltere ve SSCB'nin ortak veraseti altına girmesine karar verilmiştir. Böylece Sovyetler Birliği, 12 Ağustos 1945 tarihinde Kuzey Kore'ye girmiştir. ABD ise 8 Eylül 1945 tarihinde Güney Kore'den giriş yapmıştır. Bunun neticesinde, aynı soy ve kültüre sahip insanlar iki ayrı ülke haline gelmiştir[28]. 10 Mayıs 1948 tarihinde ABD, Güney Kore Cumhuriyeti'ni ilan ederken 9 Eylül 1948 tarihinde de Sovyetler Birliği, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.

Kore'de bu gelişmeler yaşanırken, Çin'de Mao'nun önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Çin'in komünist rejim idaresine girmesi, Sovyet Rusya'nın Asya'daki durumunu güçlendirmiştir. ABD'yi Asya'dan uzaklaştırmak gerektiğini düşünen Sovyet Rusya'nın talimatıyla Kuzey Kore[29], 25 Haziran 1950 tarihinde tüm Kore'yi komünist rejim altında birleştirmek amacıyla Güney Kore'ye saldırmıştır[30].

Üç komünist lider olan Stalin, Mao ve Kim İl Sung, Kore'den ABD'yi atmak için plan yapmıştır. Stalin ve Mao, Güney Kore'yi ele geçirmenin çok kolay olacağını düşünmüştür. Taarruza başladıklarında, Güney Kore halkının ayaklanarak Syngman Rhee hükümetini devireceklerine kesin gözüyle bakmışlardır[31]. Kuzey Kore ordusu, Mareşal Choi Yung Kun'un komutasında 13 piyade tümeni, 1 zırhlı tümen, 1 tank alayı, 150 taktik uçaktan oluşan 183.000 kişilik bir kuvvetle Güney Kore'ye ilerlemiştir. 25 Haziran 1950 günü Kuzey Kore ordusu, başkent Seul'un çevresine kadar yaklaşmayı başarmıştır. Pyongyang-Seul ve Vorsan-Seul ana mihverlerinden saldıran Kuzey Kore ordusu 4 gün içerisinde Seul'u ele geçirmişlerdir. Seul-Chunchon-Chuminjin hattına ulaşan ve Han nehrini geçen ordu 15 Temmuz 1950 tarihinde Kum Nehri-Chungju hattına kadar gelmiştir[32]. Sovyetler Birliği'nin Kore üstündeki amacı Kore'ye komünist rejimi getirmek ve Mançurya'yı elde etmektir. Tayvan'ı geri almak isteyen Çin, Kuzey Kore'ye destek vermiştir. Çin'in bir başka amacı da, Kore'de kendi egemenliğini kurmak, komünizm idaresinin zaferlerine zafer eklemek, Kore'deki santrallerin Mançurya ile bağlantısını devam ettirmektir[33].

[24] Ali Denizli, Kore Harbi'nde Türk Tugayları, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, 1. bs., s. 5-6.

[25] Marc Ferro, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2002, 2. bs., s. 94.

[26] Denizli, a.g.e., s. 15.

[27] Mehmet Sedat Erkan, "Kore Savaşı ve Kore'de Türk Tugayı (25 Haziran 1950-6 Temmuz 1953)", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sy. 203 (2013), s. 46.

[28] Selim Özcan, "Kore Savaşı ve Savaşa Katılan Amasyalı Şehit ve Gaziler", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 33 (2019), s. 716.

[29] Bulut, a.g.m., s. 188.

[30] Tekin ve Erdem, a.g.m., s. 38-39.

[31] Erkan, a.g.m., s. 49.

[32] Gökhan Durak, "Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye", Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, sy. 36 (2015), s. 327-328.

[33] Tahsin Yazıcı, Kore Hatıralarım, Ülkü Basımevi, İstanbul 1963, 1. bs., s. 8.

Bunun karşılığında ABD Başkanı Truman, Uzak Doğu Amerikan Kuvvetleri Komutanı General Mac Arthur'a Güney Kore Cumhuriyeti'ne Amerikan deniz ve hava kuvvetleriyle yardım edilmesini emretmiş ve bu durumu Birleşmiş Milletler Konseyi'ne bildirmiştir. Birleşmiş Milletler Konseyi derhal ülkeleri yardıma çağıran karar taslağını kabul etmiştir. 56 üye ülkeden 53 tanesi yardım çağrısını kabul etmiş fakat Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Polonya bunu reddetmiştir[34]. Bu yardım isteği karşısında diğer ülkeler bölgeye asker göndermiştir. Bu şekilde ABD, Birleşmiş Milletler çatısı altında yapacağı müdahaleyi de meşrulaştırmaktadır[35].

Güney Kore'ye yardım eden ülkeler, bu saldırıların Sovyetler Birliği kaynaklı olduğunu ve karşılık verilmezse Sovyetler Birliği'nin bu saldırgan politikalarının kendilerine de çevirebileceğini düşünmüştür. DP hükümeti aynı şekilde, bu saldırıya karşı Birleşmiş Milletler'in yardım isteğine karşılık verilmezse Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırması durumunda Türkiye'nin yalnız kalabileceği endişesini taşımaktadır[36].

Ayrıca Kore Savaşı'nın başlaması, Türkiye'nin başka tehditler altında kalabileceğini düşündürmüştür. Çünkü Kore'de 1945 yılından bu yana cereyan eden olaylar Üçüncü Dünya Savaşı ihtimalini arttırmıştır[37]. Türkiye, siyasi açıdan yalnız kalmamak ve güvenliğini korumak adına girdiği Batı'ya yaklaşma sürecinde, Kore Savaşı'nı tüm kamuoyu ile birlikte dikkatle takip etmiştir[38]. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin yapacağı bir saldırıya karşı, Birleşmiş Milletler ile iş birliği kararını bir an önce alması, dış politikadaki samimiyet olarak değerlendirilmiştir. Eğer Kore kurtulursa diğer milletler de kurtulmuş olacak ama kurtulamazsa Kore'ye olanların Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'da da olması muhtemeldir.

1.3. Kore'ye Asker Gönderilmesi

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e üye olmasından dolayı yardım etmesi gerektiği, bu yardımın şeklinin sembolik olacağı, Kore'ye asker gönderilmesinin söz konusu olmayacağı savunulan görüşlerden biri olmuştur. Buna karşılık olarak ise, kâğıt üzerinde bir yardım olamayacağı ve yarın taarruza uğradığımız zaman bize de sembolik yardım yapılırsa ne olacak görüşü savunulmuştur[39]. 30 Haziran 1950 tarihinde Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, dış siyasette Birleşmiş Milletler şartlarına iştirak etmenin, TC Hükümeti'nin bir esası olduğunu belirtmiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kore ile ilgili aldıkları kararı desteklediklerini beyan etmiştir[40]. Kore Savaşı'nın başlamış olduğu dönemde, Türkiye çok partili sisteme geçmiş ve bir yandan kendi demokrasi mücadelelerini takip ederken, bir yandan da kilometrelerce uzaktaki bir yerde olup bitenlere dikkatini vermek zorunda kalmıştır. Bilindiği üzere 1950 seçimlerinde Türkiye siyasi ve sosyal hayatta yeni bir döneme girmiş bulunmaktadır[41].

Birleşmiş Milletler'in çağrısı üzerine 25 Temmuz 1950 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu Güney Kore'ye asker gönderme kararı almıştır[42]. Türkiye, cumhuriyet tarihinde ilk kez sınırları dışına asker

[34] Erkan, a.g.m., s. 49-50.

[35] Orhan Nalcıoğlu, Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Hareketinin Hukuksal Esasları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, 1. bs., s. 15.

[36] Cihat Göktepe ve Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", Bilig, sy. 72 (2015), s. 209.

[37] Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.X/ sy. 37 (2006), s. 234.

[38] Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, 3. bs., s. 292.

[39] Yaman, a.g.m., s. 235.

[40] Tülay Gül, "Ulusal Basında Türkiye'nin Kore'ye Asker Gönderme Kararı", Belgi Dergisi, sy. 7 (2014), s. 876.

[41] Aydemir, a.g.e., s. 193.

[42] F. Rezzan Ünalp, "Kore Savaşı ve Kore Cumhuriyeti Ziyaretinden İzlenimler", Silahlı Kuvvetler Dergisi, sy. 415 (2013), s. 45.

gönderecektir[43]. Genelkurmay Başkanlığı, 3 Ağustos 1950 tarihinde 4500 kişilik askeri birliğinin hazırlanması emrini vermiştir. Birliklerden oluşturulacak bir tugay Ankara'da kurulmuştur[44]. Kore'de görev yapacak Türk Tugayı'nda sıhhiye bölüğü de görev almıştır. Sıhhiye birliklerinin kullanılması amacıyla 6 adet araç tahsis edilmiştir[45]. Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında gönderilen 4500 askeri birliğin, sonraki dönemde sayısı 5460'a çıkarılacaktır[46].

Türkiye'nin, Kore Savaşı nedeniyle asker gönderme kararını alması üzerine Amerikan International News Service'in Avrupa genel müdürü Kingsbury Smith, Başbakan Adnan Menderes'e beş sorudan oluşan bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye'nin neden savaşa katıldığı, bu savaşta Birleşmiş Milletler güçlerinin başarılı olup olamayacağı, savaşa girilmemiş olsaydı sonucun ne olacağı gibi sorular sorulmuştur. Menderes, barışın korunması için Birleşmiş Milletler'e üye olan her devletin sorumluluklarını tereddütsüz yerine getirmesi gerektiğini, tecavüze uğramış bir memleketin yardım talebine icabet etmenin bütün üye devletlerin ortak sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir[47].

Kore Savaşı'na gidecek olan askerlerin 1929 doğumlu olması ve gönüllülerden tercih edilmesi uygun görülmüş ve bu işlemlerin 20 Ağustos 1950 tarihine kadar sonlandırılması istenmiştir. Oluşturulan tugay 19-20 Eylül 1950 tarihinde, 259 subay, 22 memur, 395 astsubay, 4414 er ile İskenderun'a yola çıkmıştır[48]. Türk Tugayı'nın Kore'ye sevkiyatı İskenderun'dan gemilerle yapılmıştır. Bunun için Ankara'da toplanmış olan birlik, 19 Eylül 1950'den itibaren trenlerle İskenderun'a yola çıkmıştır. Türk komutanlarıyla birlikte beş kişilik Amerikan irtibat grubu da İskenderun'a yola çıkmış ve Kore'ye birlikte gitmişlerdir. Bu Amerikalı subaylar, Türk askerinin Kore'deki tüm savaşlarında yanlarında bulunarak Amerikan birlikleri ile irtibat kurulmasını temin etmişlerdir[49].

Tugayı Kore'ye götürmek için ABD tarafından tahsis edilen beş gemiden üçü personel, ikisi malzemeler için planlanmıştır. Personel gemileri 25-26-27 Eylül 1950 tarihinde, malzeme gemileri ise 30 Eylül-2 Ekim 1950 tarihleri arasında İskenderun Limanı'ndan hareket etmiştir. Bu gemiler, Süveyş Kanalı-Kızıldeniz-Mendep Boğazı-Seylan Adası'nın merkezi Colombo Singapur-Filipinler ve Formoza Adası deniz yolunu izleyerek 21 günde Kore'nin Pusan Limanı'na varmıştır. Bu güzergâh emniyet sebebiyle gizli tutulmuştur. Taşıt gemileri silahsızdır. Bunların emniyetini Mısır'a kadar üç gemi ile Türk Donanması, Mısır'dan sonra, Birleşmiş Milletler adına İngiliz Donanması üstlenmiştir[50].

Kore'ye asker gönderilmesi ülkemizdeki çeşitli çevrelerde özellikle öğrenci topluluklarında olumlu karşılanmıştır. En büyük öğrenci örgütü olan Türkiye Milli Talebe Federasyonu Başkanı Can Kıraç, bu kararından ötürü hükümete teşekkür etmiş ve Türk gençliğinin kendisine verilecek olan her türlü görevi üstlenmeye hazır olduklarını belirtmiştir[51]. Milli Türk Talebe Birliği kararla ilgili olarak Başbakan Adnan Menderes'e şu telgrafı göndermiştir: "Hürriyeti boğmak isteyenlere karşı azimle mücadele edeceğine dair bir kere daha ifade ettiğiniz kararınızı milliyetçi gençlik şükranla karşılamıştır. Bu mevzuda bize vereceğiniz vazifeler olursa bütün kudret ve varlığımızla başarmaya çalışacağımızı saygılarımızla bildiririz".

---

[43] Bülent Rusçuklu, Kore Savaşı (Unutulan Savaş) ve Gazi Faruk Pekerol'un Anlattıkları, Arvo Yayınları, İzmir 2012, 3. bs., s. 19.

[44] Celal Dora, Kore Savaşında Türkler, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1960, 2. bs., s. 7.

[45] Önder Deniz, "Kore Savaşı'nda Tokyo'da Görev Yapan Türk Hemşireler", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, sy. 35 (2022), s. 463.

[46] Erkan, a.g.m., s. 70.

[47] Taner Bilgin ve Müslüm Akdoğan, "Kore Savaşı'na Bilecik ve Çevresinden Katılanlar", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 9, sy. 44 (2016), s. 375.

[48] Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.X/ sy. 37 (2006), s. 239.

[49] Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetleri Muharebeleri (1950-1953), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, 3. bs., s. 72.

[50] Bilgin ve Akdoğan, a.g.m., s. 375.

[51] Ercan Haytoğlu, "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sy. 11 (2002), s. 86.

Türkiye'ye, Kore'ye asker gönderme teklifi geldiğinde, eski bir taksi şoförü olan Semih Yürüten, Kore'ye gitmek için gönüllü asker kampanyası başlatmış ve bir hafta içinde 10 bin kişi başvurmuştur[52]. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kore Savaşı'na katılmanın "cihad" sayılabileceği ve bu savaşta hayatını kaybedenlerin "şehit" olacakları fetvasını vermiştir[53]. Kore'ye gidecek olan askerlere, daha önceki savaşlara katılmış olan gaziler yaşadıkları hikayeleri anlatmış ve askerlerin moralleri yükseltilmiştir[54]. Bu bağlamda askerlerin morallerini yükseltebilmek için bir nevi sözlü tarihten istifade edildiği ifade edilebilir.

Bu destekler ile Türkiye, ilk kez sınırları dışına asker göndermiştir. Diğer yandan Kore Savaşı'na girilmesini eleştirenler de azımsanamayacak kadar fazladır. Muhalefet, DP'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. DP, Kore'ye asker gönderme kararını meclis tatildeyken almıştır. Bu nedenle, meclis 1 Kasım 1950 tarihinde açıldıktan sonra bu karar milletvekilleri tarafından oldukça hararetli bir şekilde tartışılmıştır. CHP, böyle önemli bir konuda Meclisin görüşünün alınmamasını tenkit etmiş, Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur ise "Bugün Amerika Kore'de savaşa atılmışsa bunu orada pek büyük Amerikan ideali olduğu için mi yoksa Birleşmiş Milletler ülküsünü kurtarmak için mi yapmıştır?" sözleriyle Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkmıştır.

Yeni Sabah ve Ulus gazeteleri de kararın ihtiyatsızca alındığını yazmıştır[55]. MP Genel Başkanı Hikmet Bayur'a göre, karardan memnun olmayan kişiler komünistlik suçlamalarıyla alçaltılmak istenmektedir. Ayrıca ona göre hükümetin, dışardan yardım sağlayıp bütçe açığını kapatmaya çalışarak başarı kazandım havasına girmesini Türk milleti affetmeyecektir[56]. Hukuk Profesörü Nihat Erim'in, Ulus gazetesinde yayınlanan değerlendirmesi şu şekildedir: "Kore'ye asker göndermek savaş ilanı değildir diyerek işin içinden çıkılması mümkün değildir. Birleşmiş Milletler Anayasası'na göre, TBMM'den peşin alınmış bir onay bulunmamaktadır. Türk Anayasası, Bakanlar Kuruluna fiili savaş hareketlerine Meclisten karar almaksızın katılma yetkisi vermemiştir. Milletin istikbalini etkileyecek kararları hükümet tek başına almaya almamalıdır[57]."

Hükümetin Kore ile ilgili kararını eleştiren yazı ve karikatürler yayınlayan 17 mizah dergisi ise, komünizm propagandası yapmak ve vatandaşları kışkırtacak yayınlarda bulunmak gibi gerekçelerle kapatılmıştır. Bu dönemde, yoğun bir şekilde komünizmle mücadele başlatılmıştır. Dönemin Adalet Bakanı Halil Özyörük'ün başkanlığında oluşturulan komisyon, komünizm ile ilgili yeni bir ceza kanunu hazırlamak için toplanmıştır. Yapılan toplantıda, komünizmin vatana ihanet ile cezalandırılması istenmiş, komünistliği ispatlanmış olanların vatandaşlıktan çıkarılması ve yurt dışına sürülmesi konularında ısrar edilmiştir[58].

Türkiye, ABD'nin ardından Kore'ye asker gönderen ilk devlettir[59]. ABD ve İngiltere kara, deniz ve hava birlikleri gönderirken, Belçika ve Yunanistan kara ve hava birlikleri, Hollanda, Tayland, Yeni Zelanda kara ve deniz birlikleri, Filipin, Fransa, Lüksemburg ve Türkiye kara birliği göndermiştir. Gönderilen birliklerin büyüklüğü açısından Kore Savaşı'nda en büyük yükü ABD'den sonra İngiliz Uluslar topluluğu ve Türkiye üstlenmiştir[60].

[52] Bulut, a.g.m., s. 197.

[53] Mim Kemal Öke, Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950-1953, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, 2. bs., s. 45.

[54] Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetleri Muharebeleri (1950-1953), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, 3. bs., s. 71.

[55] Bilgin ve Akdoğan, a.g.m., s. 375-376.

[56] Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.X/ sy. 37 (2006), s. 236.

[57] Sedef Bulut, a.g.m., s. 192-193.

[58] Sedef Bulut, a.g.m., s. 196.

[59] Tekin ve Erdem, a.g.m., s. 40.

[60] Erkan, a.g.m., s. 50.

1.4. Kore Savaşı'nda Türkler

Türk Tugayı'na Kore'deki ilk görevi, 7 Kasım 1950 tarihinde bildirilmiştir. Mac Arthur'un karargahından gelen bir haberle, Türk Tugayı 8. Amerikan Ordusu'na bağlanmıştır. Türk tugayının, Munsan bölgesinin güvenliğinden sorumlu olması istenmiş ve tugay, 10 Kasım 1950'de bölgeye ulaşmak üzere hareket etmiştir[61]. Kore'de her devletin askeri birliğine bir kod adı verilmiştir. Türk Tugayına Orgeneral Mac Arthur tarafından North Star adı verilmiştir. 10 gün sonra 8'inci Amerikan Ordusu genel bir taarruz hazırlığı içinde olduğundan 25'inci Tümen Sunchon bölgesinde toplanmıştır. Türk Tugayına da 25'inci Tümen ihtiyatını teşkil etmek üzere Kunuri'ye intikal emri verilmiştir[62]. Kunuri mücadeleleri çok çetin geçmiştir. 26 Kasım 1950 tarihinden itibaren 800.000 kişilik Çin Ordusu savaşa katılmıştır[63]. 27 Kasım günü saat 13:00'de İngiliz BBC radyosu, Türk Tugayı'nın tamamen imha edildiği haberini geçmiştir. Amerikan Sesi radyosu ise, BBC'nin haberlerini yalanlamamış ve şu ifadelere yer vermiştir: "Azgın dalgalar halinde gelen düşman kuvvetlerinin saldırısı karşısında Güney Kore kuvvetlerin bozguna uğrayıp çekilmektedir. Olayların tek ümit verici noktası, Türk Tugayı'nın komünistlerin yoğun ateşi altında mevzilerini hala korumakta olmalarıdır[64]."

Türkler Kore Savaşı'nda üstün başarılara imza atmıştır. Kore'de gerçekleşen Kunuri Muharebesi'nden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın tanınmış Amerikan Piyade Birlikleri Komutanı Yarbay Blair'ın sözleri 27 Ocak 1951 tarihinde Birinci Amerikan Kolordusu'nun gazetesinde yayınlanmıştır. Sözlerinde şu ifadeler yer almıştır:[65] "Türklerle Kızılların boğuşması, 8. Ordunun yaptığı mahdut hedefli taarruz yavaş yavaş ilerlerken, bu hafta sonunda Kore harp tarihine kahramanlık menkıbeleri yazılmıştır. Türklerin karşısında düşman kaçmaya vakit bulamamıştır. Bu hareket şüphesiz ki bu harbin en kanlı piyade taarruzu olmuştur. Şahsî tecrübeme dayanarak şunu katî olarak söyleyebilirim ki, bu taarruz herhangi bir harbin en kanlı piyade muharebesidir. Bu hareket, harp tarihinde uzun müddet yaşayacaktır. Çinliler, gördüğüm boş mermi kovanlarına göre şiddetli çarpışmışlar ve bir Çinli de el bombasını atmak üzere bomba elinde iken öldürülmüştür. Komünist Çinliler iyi teçhiz edilmişlerdir. Tüfek bombaları, otomatik silâhları vardır. Yiyecek ve cephaneleri pek çoktur. Kaide olarak bu gibi hazırlanmış mevzilere taarruzda, taarruz eden tarafın, savunan tarafa nazaran üç misli kuvvette olması lâzım gelir. Halbuki burada mevzilerdeki bir Kızıl Çinliye bir Türk düşüyordu. Ancak Türkler üstün askerlerdir[66]".

İspanyol Ariba Gazetesi'nde ise şunlar yazılmıştır: Türk askeri süngü takarak en güç vaziyetlere karşı koyuyor. Bir avuç Türk piyadesi, çok zor durumda bulunduğu bir sırada nasıl harp edileceğini dünyaya öğretmiştir. France-Presse Ajansının Ankara muhabiri tarafından kendi ajansına çekilen telgrafta şu ifadeler yer almıştır: Türkiye için Kore Savaşı'ndan alınan başlıca ders şudur ki eğer kıtalar ve askerlerin savaşçı bir ruhları yoksa mükemmel silahlara sahip olmak hiçbir işe yaramaz. Türk kıtaları, Amerikan askerlerinin aksine olarak, modern savaşta bu zihniyetin hatta teknikten bile daha önemli olduğunu göstermişlerdir. Amerikalılar gerilerken, Türkler süngü takıyorlardı[67].

13 Aralık 1950 günü Tugayı ziyaret eden 8'inci Ordu Komutanı General Walker, Türk ordusunun kahramanca çarpıştığını ve Türk ordusu olmasaydı ABD ordusunun çok zor duruma düşeceğini hatta yok olabileceğini belirtmiştir. Türk Tugayının göstermiş olduğu bu üstün başarılardan dolayı Amerikan Kongresi tarafından, tarihinde ilk defa yabancı bir birliğe "Mümtaz Birlik Nişanı" verilmiştir[68].

---

[61] Öke, a.g.m., s. 57.

[62] Bilgin ve Akdoğan, a.g.m., s. 378.

[63] Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, sy. 28 (2012), s. 13.

[64] Erkan, a.g.m., s. 63.

[65] F. Rezzan Ünalp, "Kore Savaşı ve Kore Cumhuriyeti Ziyaretinden İzlenimler", Silahlı Kuvvetler Dergisi, sy. 415 (2013), s. 51.

[66] Erkan, a.g.m., s. 64-65.

[67] Bulut, a.g.m., s. 200-201.

[68] Bilgin ve Akdoğan, a.g.m., s. 378.

Türk askeri gerçekten Kore'de çok büyük zorluklarla savaşarak zafer kazanmıştır ve ne yazık ki bu zorluklar sadece cephe ile sınırlı değildir. Örneğin Sıhhiyeci Alişan Almalı, havan topu ile yaralandıktan sonra başına gelenleri şöyle anlatmıştır: "Hastaneye varmadan önce beni revire götürmüşler. Revir komutanı, bana sıhhiye kursu verdirdiğinden dolayı beni tanımış. Sonra da beni hastaneye gönderdiler. Tercümanlar beni yanlış gemiye bindirdi. Beni o gemiden o gemiye naklettiler. Gemide yanıma bir asker geldi ve neden ağladığımı sordu. Ben de, 45 gün hiç kimseyle konuşmadığımı ve 46. gün onunla konuştuğumu söyledim. Amerika hastane gemisinden Danimarka gemisine geçtim. Danimarka gemisinden de başka bir hastane gemisine geçtim. Ben İngilizce bilmiyorum onlar da Türkçe bilmiyor. Tokyo'da ameliyat oldum. Şarapnel parçalarını aldılar vücudumdan. Havan topunun şarapnel parçaları, göğsüme, kollarıma ve göbeğime saplanmıştı[69]."

Kore Savaşı tüm şiddetiyle sürerken, Türkiye'de neredeyse her yerde Kore'de şehit olanlar için mevlitler okutulmuştur. Kore şehitlerine okunmak üzere, Türkiye Anıtlar Derneği tarafından Süleymaniye Camiinde mevlit okutulmasına karar verilmiş ve hükümetin ileri gelenleri de davet edilmiştir. Muazzam bir kalabalığın toplandığı camide 30 bine yakın kişi olduğu düşünülmektedir[70].

Kore Savaşı'nın durakladığı sıralarda sadece Güney Kore'de yetim kalan çocuk sayısı 70.000'dir. Bu yetimlerden Türk Tugayı civarındakilerden bir kısmı, tugayca himaye altına alınmıştır. Türkler nereye gitse, bu Koreli yetim çocuklar da geriden onları takip etmişlerdir. Türkler yemek fazlalarıyla bu çocukları beslemişlerdir. Bu durumu öğrenen Tugay Komutanı Tuğgeneral Tahsin Yazıcı, yetimlerin Tugay tarafından her yönden himaye altına alınması için emir vermiştir. Bunun üzerine onlara önce soğuk havadan korunmaları için çadır tahsis edilmiş, düzenli şekilde yemek verilmeye ve giydirilmeye başlanmışlardır[71].

Türkler, Kore Savaşı'na gittiklerinde kimsesiz ve perişan halde dolaşan çocuklar için Kore'de okul kurmuşlardır. Bu okul Suwon şehrindedir[72] ve Ankara Yetimhanesi olarak adlandırılmıştır[73]. Savaşta kimsesiz kalan çocuklar, hiçbir Birleşmiş Milletler askerinin üzerinde bile durmadığı bir durumdur. Türk askeri ise yakınlarını kaybeden kimsesiz çocukları yollardan ve ormanlardan bulup getirerek okula yerleştirmiş ve tüm ihtiyaçları Türk Tugayı tarafından karşılanmıştır[74].

Türk askerinin tüm bu yaptıklarının yanında, Kore Savaşı'nda Türk hemşirelerin de fedakarlıkları unutulmayacak niteliktedir. Hemşire Şükriye Tandoğan, 3 yaşındaki çocuğunu anne ve babasına emanet edip Tokyo'daki hastaneye gönüllü gitmiştir. Şükriye Tandoğan'ın oğlu Necdet, kalbinde bir sorunla doğmuştur ve sağlıklı yaşayabilmesi için kalp ameliyatı olması gerekmektedir. Fakat Türkiye'de bu ameliyatın yapılması imkânsızdır. Hemşire Tandoğan, Tokyo'daki hastanede birçok kişinin takdirini kazanmıştır. Kore Savaşı'nda görevli olan Cerrah Albay John Salyer bu özverili hemşirenin çocuğunun durumunu öğrenir ve ABD'yi ikna ederek, küçük çocuğu Tokyo Ordu Hastanesi'ne getirtir. Fakat yapılacak ameliyatın hem oradaki şartlara hem de çocuğun yaşı dolayısıyla başarılı geçmesi çok zordur. Hemşire Şükriye'nin görev süresi bitince anne-oğul İstanbul'a dönmüşlerdir. Ancak Tokyo'da görev yapan bu Amerikalı sağlık ekibi, Hemşire Tandoğan ve oğlunu unutmaz. 4 yıla yakın bir süre sonra Şubat 1958'de Tandoğan ve oğlunu New York'a getirtirler. Minneapolis'te Variety Kalp Kliniği'nde Dr. Walton C. Lillehei, bu zor ameliyatı başarıyla gerçekleştirir ve küçük Necdet iyileşir. Şükriye Tandoğan İstanbul'a dönmeyerek, ABD'ye yerleşir.

[69] Önder Deniz, "Kore Savaşı'nda Tokyo'da Görev Yapan Türk Hemşireler", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, sy. 35 (2022), s. 465.

[70] Bulut, a.g.m., s. 198.

[71] Erkan, a.g.m., s. 69.

[72] M. Ertan Gökmen, "Bölge Uzmanı ile Söyleşi Türkiye ile Benzer Kültür: Kore", Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, c. II/ sy. 1 (2019), s. 130.

[73] Selim Özcan, "Kore Savaşı ve Savaşa Katılan Amasyalı Şehit ve Gaziler", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 33 (2019), s. 749.

[74] Tekin ve Erdem, a.g.m., s. 44.

1998 yılında 78 yaşında California'da vefat eder ve California'daki Mountain View Mezarlığı'na defnedilir[75].

Kore'de 1952 yılının ortalarından sonra ateşkes görüşmelerinin temel konusunu esirler sorunu oluşturmuştur. Bu sorun, farklı ideolojilere sahip esirlerin ülkelerine dönmek istememelerinden dolayı ortaya çıkmıştır[76]. 1952 yılının sonlarına yaklaşılırken ekonomik sorunlar yaşayan Çin ve Kuzey Kore, savaşı sonlandırmak istemişler, fakat Stalin buna karşı çıkmıştır. 5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümünden sonra Ruslar Kore'de barıştan yana bir tavır sergilemeye başlamışlardır. Ancak bu kez Güney Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee savaşı bitirmeye yanaşmamıştır. Rhee, Koreyi ikiye bölecek bir çözümü onaylamamaktadır. Bu durum üzerine ABD, Rhee'yi ikna yoluna gitmiştir. Güney Kore'nin güvenliğinin garanti edileceğini, Güney Kore ordusunun tekrar kurulacağını, güvenlik paktı yapılacağını ve ekonomik yardım yapılacağını belirtmiştir. Bunun üzerine ateşkes görüşmeleri 19 Temmuz 1953 tarihinde başlamış[77] ve 27 Temmuz 1953 tarihinde Panmunjom Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır[78]. Yapılan anlaşmaya göre, 27 Temmuz 1953 tarihinde bulunulan hat, ateşkes hattı olarak kabul edilmiştir. Bu durumda Güney Kore, eski hudutlara göre daha avantajlı bir duruma geçmiştir. Barış görüşmelerine de üç ay içinde başlanacak ve bu esnada esirler değiştirilecektir[79].

Savaş bittiğinde, ABD'den sonra en fazla kayıp veren ülkenin Türkiye olduğu tespit edilmiştir. Şehit sayısı 37 subay, 26 astsubay olmak üzere toplam 721'dir. 81 subay, 66 astsubay olmak üzere toplam 2147 asker yaralanmıştır[80]. Kore'deki savaş o kadar çetindir ki, Türk Tugayı'nın her yedi askerinden biri çatışmalardan ötürü yaralanmıştır[81]. 167 asker kayıptır. Esir sayısı ise 244'tür[82].

25 Haziran 1950 tarihinde başlayan ve 27 Temmuz 1953 tarihine kadar süren bu savaşta, 220.000 Güney Kore askeri, 1.000.000 Koreli sivil ölmüş ve 5.000.000 kişi evsiz kalmıştır. Kore Savaşı sona erdikten sonra 1960 yılına kadar, Kore'deki Türk Birliği Tugay seviyesinde varlığını devam ettirmiştir. Bu birliklerin ortalama mevcudu 5000'dir. 15 Haziran 1960 tarihinde Kore'ye 258 mevcutlu bir bölük gönderilmiştir. 10 Temmuz 1966 tarihine kadar, Türk askeri mevcudiyetini Kore'de sürdürmüştür. 26 Haziran 1966 tarihinden, 30 Haziran 1971 tarihine kadar olan sürede, Kore'deki Türk askeri varlığı 11 mevcutlu Şeref Kıtası'ndan oluşmaktadır. Türk askeri varlığı, 1971 yılında şeref kıtasının dönüşüyle son bulmuştur[83].

2.1. Sözlü Tarih Nedir? Niçin Kullanılmalıdır?

Tarihçilerin bilim kavramı, soyut yasaları kovalayan doğa bilimcilerin bilim anlayışından farklıdır. Tarih, doğadan farklılık gösterir. Tarihin konusu, insan denilen karmaşık yapıdır[84]. Dolayısıyla tarihte mantık yoktur[85]. Tarih yazımının doğuşu, sözün kayda geçirilmesiyle başlamıştır[86]. Heredot'un

[75] Deniz, a.g.m., s. 467-469.

[76] Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.X/ sy. 37 (2006), s. 244.

[77] Gökhan Durak, "Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye", Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, sy. 36 (2015), s. 333.

[78] Yaman, a.g.m., s. 244.

[79] Durak, a.g.m., s. 333.

[80] Erkan, a.g.m., s. 70.

[81] Deniz, a.g.m., s. 464.

[82] Duman, a.g.m., s. 677.

[83] Erkan, a.g.m., s. 69-70.

[84] Georg G. Iggers, Bilimsel Nesnellikten Post Modernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, 6. bs., s. 2.

[85] İsmail Hami [Dânişmend], "Mantık ve Tarih", çev. Sezai Öztaş ve Ömer Faruk Mete, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. III/ sy. 5 (2020), s. 122.

[86] Esra Danacıoğlu, Geçmişin İzleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 2. bs., s. 136.

meydana getirdiği tarihin önemli bir bölümünü sözlü tarih oluşturmaktadır[87]. Tarih yazımında sözlü tarihin kullanımı, Osmanlı'da da görülür. Gelibolulu Mustafa Ali, Peçevi ve Naima tarihi bunlardan bazılarıdır[88].

Unutulmamalıdır ki geçmiş, sesini duyurabildiği ve kayda geçirilebildiği oranda tarih olabilmektedir[89]. Tarih yazımının önemli bir bölümü Rönesans dönemine kadar sözlü tarihe dayanmaktadır[90]. Bir insanın yaşamı ve birikimleri anlatma etkinliği çerçevesinde bir anlam bulur[91]. Söylemler, dünyayı fiziksel anlamda var etmezler ama sahip olduğu bütün anlamı dünyaya söylemler vermektedir[92]. Kültür, kendisini dil içerisinden kurar[93]. Sözlü kültür, kişilerin geleneklerinde yer alan kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve milli kimliği oluşturan faaliyetler bütünüdür[94].

1942 yılında sözlü tarih kavramına adını veren Joseph Gould, tarihin savaşlar, devlet adamları, antlaşmalardan oluştuğunu sanmanın oldukça yüzeysel bir düşünceden ibaret olduğunu belirtmiştir[95]. İkinci Dünya Savaşı gibi büyük insan topluluklarının katılımlarıyla gerçekleşen olayların devletlerin resmî kaynaklarına girmemiş olması, resmî tarih eleştirisini getirmiştir. Annales okulu, zaman akışında siyasi tarihin etkilerinin kısa olduğunu belirterek, tarihe uzun vadede etki yapan unsurların sosyal ve ekonomik olduğunun altını çizmiştir[96]. Fuad Köprülü değişmenin belirleyici unsurunun ekonomi olduğunu ve bunu fark ederek sosyo-ekonomik araştırmalar yapan tarihçilerin tarihi aydınlatmada önemli rolleri olduğunu belirtmiştir[97]. Ayrıca Köprülü, tarihteki asıl gerçeklerin, sözlü kaynaklar sınıfına konulabilecek halk romanları ve diğer sözlü edebi kaynaklarda bulunabileceğine vurgu yapmıştır[98]. Sözlü tarih, tarihin daha iyi anlaşılması için yeni imkanlar sunmakta ve her insanın hayat hikâyesinin olduğundan hareketle, disiplinler arası iş birliğini artırarak sosyoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, psikoloji, sosyal psikoloji ve coğrafya gibi beşerî bilimlerinin tüm imkânlarından yararlanabilmektedir.[99] Tarihçi bir şehrin veya kurumun tarihini yazmayı planlıyorsa ekonomi, sosyoloji, coğrafya ve hukuk gibi sosyal bilim dallarını kullanmayı bilmek zorundadır. Bunu yapamazsa, yazacağı tarihin bütününe dair bir algı elde edilemez[100]. Sözlü tarih araştırması yapacak

[87] Fevzi Çakmak, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği", Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 1. bs., s. 546.

[88] Oktay Gökdemir, "Tarih Yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih", Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji, ed. Ahmet Şimşek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 1. bs., s. 133.

[89] Tuba Demirci, "Geçmişi Kayda Geçirmek, Belleği Çözümlemek: Hemşinli Kadınların Yaşam Anlatıları ve Düşündürdükleri", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 125.

[90] İsmail Hakkı Demircioğlu, Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, 3. bs., s. 102.

[91] Ruhi Ersoy, Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, 1. bs., s. 21.

[92] Keith Jenkins, Tarihi Yeniden Düşünmek, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, 1. bs., s. 17-18.

[93] Üçüncü, a.g.e., s. 438.

[94] Ersoy, a.g.e., s. 21.

[95] Danacıoğlu, a.g.e., s. 135-136.

[96] Özlem Çaykent, "Sözlü Tarih", Tarih İçin Metodoloji, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, 1. bs., s. 127-129.

[97] Coşkun Çakır, "Türk Tarih Yazıcılığı ve İktisat Tarihi", Türkiye'de Tarih Yazımı, ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, 2. bs., s. 522.

[98] Ersoy, a.g.e., s. 31.

[99] İbrahim Sarı, Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007, s. 96.

[100] Gülin Karabağ, "Disiplinlerarası Tarih Çalışması", Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji, ed. Ahmet Şimşek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 1. bs., s. 152-153.

olan tarihçi, tıpkı sosyologlar gibi kişinin davranış kültürünü onun içinde bulunduğu kültürü göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmalıdır[101]. İnsanın karmaşık dünyasını, sosyalliğin etkileşimini ve geçişkenliğini önemseyen bir tarih yazımı gerçekleştirilmelidir[102]. Artık tarih yazımında, derine inemeyen nedensel okumalardan yani kronolojik yapılandırmalardan vazgeçilmesi gerekmektedir[103]. Sözlü tarih araştırmaları bazen çok derin konuları yüzeye taşımaktadır. İstismar, tecavüz gibi konular kişiler tarafından bazen tanıklık olarak anlatılmaktadır. Yalanlar, doğru çözümlendiğinde çarpıcı doğrularla yüz yüze gelindiği görülmüştür. Anlatılan bazı durumlar toplumsal ve bireysel hesaplaşmaları göstermektedir[104].

2.2. Sözlü Tarihle Birlikte Ulusal Tarih Yazımından Sosyal Tarih Yazımına Doğru

Sözlü tarih; uzun yıllardır Amerika, İngiltere ve Kanada gibi ülkelerde bir öğrenme ve öğretme yöntemi olarak kullanılmaktadır[105] İnsanların kendilerini yöneten kraliyet ve hanedan tarihleri kadar kendi köklerinin tarihlerini bilmeleri sözlü tarih sayesinde mümkün olmaktadır[106]. Sözlü tarih ortaya çıktığında bazı ülkelerde sözlü tarihin yıkıcı olduğu bile düşünülmüştür. Bu şekilde düşünülmesinin sebebi, muhtemelen belgelere dayanan tarih yazımının elit gruplara hizmet ettiği ve dolayısıyla sözlü tarihin gücünün başka yerden geldiğini gösterir[107]. Sözlü tarih, geleneksel sınırların dışına çıkmakta ve daha demokratik, daha katılımlı ve devlet belgeleri dışında sivil bir tarih yazılmasına büyük katkıda bulunmaktadır[108]. Geleneksel tarih yazımında ülkeler ve bu ülkelerin siyasal olaylarına yer verilirken, o olaylarda asıl özne olan insanların yaşadıklarından pek bahsedilmez[109].

Sözlü tarih sayesinde, hiçbir yazılı belgede ulaşılamayacak olan kaynaklara ulaşılabilinir[110]. Caunce, sözlü tarihin tarih araştırmalarında bu zamana kadar kullanılmamasının, tarihçilerin aslında sözlü tarihten yararlanmayı bilmemelerinden kaynaklandığını belirtmiştir[111]. Sözlü belge kavramı, alışılmadık bir kavram olduğu için baştan kulağa tuhaf gelebilir. Ancak belge kelimesi, Latincede "öğretmek" anlamına gelen "docere" kelimesinden gelir. Dolayısıyla öğretme işini kelimelerle yapan her şey yazıya aktarılmayabilir[112]. Ayrıca sözlü tarihten elde edilen bilgiler ile yazılı tarihten elde edilen bilgilerin karşılaştırılması neticesinde bir nevi tarihin sağlaması yapılmış olur.

[101] F. Çağnur Şarman, "Mübadele: Girit'ten Anadolu'ya Göç Bir Sözlü Tarih Çalışması ve Belgesel Film Uygulaması", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 278.

[102] E. Egemen Özbek ve Y. Doğan Telliel, "68'li Olmak: Hatırlamak ve Aidiyet", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 247.

[103] H. Neşe Özgen, "Seçici Unutmanın Tanıklıkları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 184.

[104] Enis Rıza Sakızlı, "Görüntüyü Okumak: Kapalı Bilgiye Ulaşmakta Sözlü Tarih ve Belgesel Çalışmalar", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 290.

[105] İlker Dere, "Sözlü Tarihin Eğitim Uygulamalarına Entegrasyonunda Bir Başarı Öyküsü: The Foxfire Projesi", Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, c. XII/ sy. 2 (2019), s. 523.

[106] Nuran Seyhan Bayer, "Ötekinin Sesi-Yeşilçam'ın Görünmeyen Kadınları Belgeselinden Hareketle Feminist Sözlü Tarih Çalışması", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs. s. 283.

[107] Stephen Caunce, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, 3. bs., s. 11.

[108] Danacıoğlu, a.g.e., s. 138.

[109] Aslı Avcı Akçalı ve Erdal Aslan, "Yerel Tarih ve Tarih Öğretimindeki Rolü", Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, sy. 21 (2007), s. 81.

[110] Gökdemir, a.g.e., s. 132.

[111] Ersoy, a.g.e., s. 33.

[112] David E. Kyvig ve Myron A. Marty, Yanıbaşımızdaki Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, 3. bs., s. 72.

Sözlü tarih görüşmeleri önce tek tek yapılıp daha sonra toplu halde yapılarak anlatılanlar da karşılaştırılabilir[113]. Bir konudaki farklı anlatımlar, farklı toplumlarda ve zamanlarda o olayın neden farklı olduğunun anlaşılmasını sağlayabilir[114].

Ford fabrikasında yapılan 3 ciltlik bir sözlü tarih araştırması, endüstri tarihine çok büyük katkılarda bulunmuştur[115]. Sözlü tarih araştırmaları sayesinde sinema tarihine geçmemiş bilgilere ulaşılabilmiş ve ne yazık ki ülkemizde sinema tarihinin hala tam anlamıyla yazılamamış olduğu tespit edilmiştir[116]. Başarılı bir sözlü tarih araştırması, hem bireysel yaşamların anlaşılmasını hem de o toplumun analizini içine almaktadır[117]. Örneğin bir göç olayında sadece istatistiki bilgiler, resmî belgeler o göç olayını anlamak için çok yetersiz kalır[118]. Çünkü bazı kültürlerdeki insanların neden daha çok göç ettiği, diğerlerinin daha az göç ettiği dahi açıklanamayabilir[119]. Göçün resmî kayıtlarda olmayan bilgilerini ve ekonomik, sosyolojik, psikolojik tüm boyutlarını gözler önüne serebilecek unsur sözlü tarihtir[120]. Göç gibi olayların sosyolojik etkileri çok büyük olduğu için disiplinler arası çalışmanın gerekliliği tartışılmazdır[121].

Sözlü tarih görüşmeleri esnasında sosyo-drama veya psiko-drama ortamı oluşmaktadır[122]. Sözlü tarih araştırmaları sayesinde hafıza araştırmaları da ivme kazanmıştır[123]. Hatta son yıllarda sosyal bilimlerin tüm disiplinleri, en çok unutma ve hatırlama üzerinde durmaya başlamıştır[124]. Sözlü tarih, kişilerin kasıtlı veya kasıtlı olmayarak verdikleri yanlış beyanları inceleyerek psikolojiye ve hafıza tartışmalarına da önemli katkılarda bulunmuştur[125]. Freud'a göre, insan hafızası hiçbir anıyı tamamıyla yok etmez ve bir anı uygun bir koşul yakalarsa tekrar yüzeye çıkar[126]. Hafıza ile ilgili çok ilginç olan bir bilgi şudur ki, insan belleği pramit bir yapıdadır ve zaman ilerledikçe piramidin en altından değil en tepesinden aşınmaya başlamaktadır. Bu sebepledir ki yaşlı insanlar dün ne yediklerini bile unutabilirler ancak gençlik yaşanmışlıkları hafıza deformasyonunun en az olduğu kısımdır[127]. Buna karşın hafızasının dezavantajlarını göz önünde bulundurarak sözlü verileri tüm süreç boyunca doğrulamak için gerekli tedbirler alınması önem arz etmektedir[128].

Sözlü tarih araştırmaları sayesinde, insanların deneyimlediklerini nasıl aktardıkları, yaşanılanların o kişide nasıl tezahür ettiği, yaşadığı olayları kendi hayatını ve dış dünyayı anlamlandırmada nasıl

[113] Gökdemir, a.g.e., s. 140.

[114] Kemal Üçüncü, "Sözlü Tarih", Türkiye'de Tarih Yazımı, ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, 2. bs., s. 436-437.

[115] Çaykent, a.g.e., s. 128.

[116] Bayer, a.g.e., s. 281.

[117] Paul Thompson, "21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 25.

[118] Neşe Erdilek, "Türkiye'de Göç Araştırmalarında Sözlü Tarih Metodu", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 79.

[119] Paul Thompson, 21. Yüzyılda, s. 26.

[120] Erdilek, a.g.e., s. 79.

[121] Şarman, a.g.e., s. 278.

[122] Sakızlı, a.g.e., s. 289.

[123] Çaykent, a.g.e., s. 132.

[124] H. Neşe Özgen, "Seçici Unutmanın Tanıklıkları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 183.

[125] Bilim ve Sanat Vakfı Sözlü Tarih Araştırmaları İçin Pratik El Kılavuzu, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, 1.bs., s. 9.

[126] Münir Göle, "Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum", Cogito Dergisi, sy. 50 (2009), s. 26.

[127] Danacıoğlu, a.g.e., s. 140.

[128] Dere ve Dinç, a.g.m., s. 275.

kullandığı gözler önüne serilmektedir[129]. Sözlü tarih, insanoğlunun içeriden anlaşılmasının kilit kapısıdır[130]. Bir ülkenin yönetici hanedanlarının tarihini ezbere bilen insanlar, kendi ailelerinin tarihleri hakkında geçmiş iki kuşaktan ötesini bilmemektedir[131]. Bu anlamda sözlü tarih, gelecek nesillerin kökenleri hakkında bilgi sahibi olarak tarih bilinçlerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Sözlü tarih sayesinde bireyler, aile tarihlerini[132], yaşanılan yerin tarihlerini öğrenerek atalarının ve kendilerinin kimliklerini tespit edebilirler[133]. Ayrıca sözlü tarih sayesinde bireyler, ailesindeki farklı kuşaklarla geçmişte aktarılan gelenekleri, görenekleri ve kültürel ögeleri (görsel, yazılı ve işitsel) tanıma, anlamlandırma fırsatı bulurlar. Bu süreç, kuşaklar arasında anlamlı bağlantılar kurmalarına olanak tanır. Bu sayede bireyler hem kendi kökenlerini daha iyi anlar hem de geçmişten gelen değerleri günümüze taşıyabilirler[134].

Yazılı kaynaklardan yararlanarak çalışan tarihçilerle karşılaştırıldığında, fotoğraf arşivleriyle ya da sözlü tarihle çalışma yapan tarihçiler oldukça azdır[135]. Halbuki günümüzde görüntü arşivleri kütüphane özelliği kazanmıştır[136]. Sözlü tarih, akademi dünyası ile dışarıdaki dünya arasındaki engelleri kaldırabilir ve tarih yazılı kaynaklarda yazılırken, tarihi oluşturan insanlar kendi var oluşlarıyla merkezi bir yere oturabilir[137].

2.3. Sözlü Tarihin İçeriği Sözden Ötedir

Türkiye'de özellikle 1995 yılından beri sözlü tarih çalışmaları, çeşitli araştırmalara kaynaklık etmeye başlamıştır[138]. Ancak kullanımı hala oldukça yeni ve yetersizdir[139]. Günümüzde sözlü tarih araştırmaları müzelerde arşivlenmeye ve gösterilmeye başlanmıştır[140]. Arşivleme konusu büyük önem taşımaktadır çünkü sözlü tarih kayıtları dijital ortamlarda, belgesellerde ve filmlerde kullanılacak malzemelerdir[141]. Ülkemizde 2000'li yıllardan itibaren sayıları artan kent müzeleri sayesinde, o kentin gelenekleri, sosyo-ekonomik durumu, kültürü ve jeolojik değişimleri göz önüne serilmektedir[142]. Diğer

[129] Çaykent, a.g.e., s. 132.

[130] E. Egemen Özbek ve Y. Doğan Telliel, "68'li Olmak: Hatırlamak ve Aidiyet", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 246.

[131] Gökdemir, a.g.e., s. 141.

[132] İlker Dere ve Nurgül Kızılay, "*Aile Tarihinin Araştırılmasında Sözlü Tarihin Kullanımı: İlkokul Öğrencilerinin Tecrübeleri". Turkish History Education Journal,* c.VI/ sy. 2 (2017), s.294; Meltem Karadağ, "Bir Güneydoğu Anadolu Kentinde Sosyal Değişme ve Aile Tarihi", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 89.

[133] Gökdemir, a.g.e., s. 132.

[134] İlker Dere ve Ayçin Emeksever, "Hayat Bilgisi Derslerinde Sözlü Tarihle Kültürel Mirasın Öğretimi". Gelecek Vizyonlar Dergisi, c.II/ sy. 4, (2018), s. 44-45.

[135] Peter Burke, Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları, çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, 2. bs., s. 9.

[136] Sezai Öztaş, "Görüntülü ve Sesli Tarihsel Kaynaklar", Tarih İçin Metodoloji, ed. Ahmet Şimşek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, s. 492.

[137] Paul Thompson, Geçmişin Sesi, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 2.bs, s. 2.

[138] İlker Dere, "Sözlü Tarih Çalışmalarında Katılımcılardan Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Önerileri", Namık Kemal Üniversitesi Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. VI/ sy. 11 (2023), s. 154.

[139] Belkıs Kümbetoğlu, "Buldanlı Dokumacıların Emek Süreçlerinde Değişim", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 206.

[140] Berrin Balay ve Ersan Ocak, "Kameranın Tanıklığı: Sözlü Tarih Çalışmalarında Video Teknolojisinin Kullanılması", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 269.

[141] Danacıoğlu, a.g.e., s. 148.

[142] Gökdemir, a.g.e., s. 145.

ülkelerde olduğu gibi ülkemizde arkeoloji araştırmalarında sözlü tarih kullanılmalıdır ki, toprak altından çıkanı sadece tanımlamak ve ölçmekten ziyade geçmişteki insanları bulma yolunda da kayda değer açılımlar olsun[143]. Ancak ülkemizdeki tarih yazımının en belirgin özelliği hala arşiv belgesi fetişizmine sahip olmasıdır[144].

Bazı araştırmacılar, sözlü kültür araştırmalarına, sözsüz gösterime dayanan uygulamaların da dahil edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler[145]. Çünkü sözlü tarih, materyallerinde sadece söz yoktur. İnsanların günlükleri, fotoğrafları, videoları, kıyafetleri, dansları, törenleri ve mekanları sözlü tarih araştırmaları kapsamındadır. Bunlar sözlü tarihin sözsüz parçalarıdır. Bu bağlamda sözlü tarih ile geçmiş, şimdi ve gelecek arasında köprü kurulabilmektedir.

Sözlü tarih araştırmalarının dil bilimine bile katkısı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bazen tutulan ses kayıtları o yörenin şivesini yıllar sonraya taşıyabilmektedir[146]. Sözlü tarih, raflara yeni kitap eklemekten ziyade, bireysel ve toplumsal değişimleri araştırıp çözmeye çalışan[147] bir etnografik araştırma tekniğidir[148]. Sözlü tarih aracılığıyla elde edilen bilgiler, birinci elden bilgiye sahip olan kişilerden bizzat elde edilmekle birlikte[149] tarihin ufkunu genişletmektedir[150].

Ülkelerin kaderlerini belirleyen bir etmen olan siyasete bakıldığında, resmî yazışmalar resmî belge olarak kayda geçmektedir. Ancak alınan kararların arka planını etkileyen belki de siyasetçilerin aralarındaki kayıt tutulmayan görüşmeleri olmuştur. Sözlü tarihçiye bu karanlıkta kalmış konuları aydınlatma noktasında çok görev düşmektedir[151]. Dünyada, ulusal tarih yazım anlayışının ötesine geçmeye yönelik yapılan pek çok araştırma, kişilerin evde\yerelde öğrendikleriyle, kamu alanlarında öğrendikleri tarih bilgileri arasında farklılıklar olduğunu belirtmiştir[152]. 1990'lı yıllardan başlayan dönemde, ulusal tarih yazımının tek biçimliliğinden kayarak bölgesel anlatımın zenginliğine doğru yerel tarihçilik ilgi odağı olmaya başlamıştır[153]. Yerel tarihçilik, sözlü tarih olmadan olmaz. Çünkü bir yerleşim yerinin hatta bir sokağın tarihi, o sokakta hayatını geçirmiş insanların yaşadıkları göz ardı edilerek yazılamaz. Yazılmış olsa bile doğruyu tam anlamıyla yansıtmaktan yoksun olur ve eksik kalır[154]. Bir yerleşim yerinin geçmişteki izlerini sürmek için oradaki değişimlere dair belgeler, bilgi sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bu bilgilere ulaşmanın en etkili yolu, insan yaşantılarına ulaşabilmekten geçmektedir[155].

[143] Fahri Dikkaya, "Kadim Ataları Dinlemek: Arkeoloji ve Sözlü Tarih", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 76.

[144] Danacıoğlu, a.g.e., s. 12.

[145] Ersoy, a.g.e., s. 22.

[146] Çaykent, a.g.e., s. 130.

[147] Deniz Binici, Tarih Dilde Can Buluyor: Çekmeköy, Çekmeköy Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul 2014, 1. bs., s. 46.

[148] Şarman, a.g.e., s. 275.

[149] David E. Kyvig ve Myron A. Marty, Yanıbaşımızdaki Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011,2. bs., s. 73.

[150] Belkıs Kümbetoğlu, "Buldanlı Dokumacıların Emek Süreçlerinde Değişim", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 206.

[151] Danacıoğlu, a.g.e., s. 138.

[152] Çaykent, a.g.e., s. 132.

[153] Erdal Arslan, Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar-Küreselleşme ve Yerelleşme, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 1. bs., s. 195.

[154] Danacıoğlu, a.g.e., s. 141.

[155] Aynur İlyasoğlu ve Ebru Soytemel, "Bir Haliç Semtinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 102-103.

Arşiv belgeciliğinin tarihçinin tek hammaddesi olduğu tezi, tarihçinin hayatın içindeki izlerle ve bugünkü hayatla olan bağlantısını kesmiştir[156]. Tarihçi, sadece tepedekileri değil, her çeşit olayı ve insanı tarihin hammaddesi yapabilme kapasitesine sahipse, tarihe yeni bir boyut açabiliyor demektir[157]. Sözlü tarih, tarihte yazılmayanın veya ötekileştirenin tarih yazımında nefes borusu olurken[158], bilinmeyeni ortaya çıkarmak, gizlenmiş olana ışık tutmak için büyük önem arz etmektedir[159]. Kadınların geçmişi, genel tarihten ziyade sosyoloji araştırmalarının kapsamında görülmüştür. Ama sözlü tarih sayesinde bu tarz araştırmalar da disiplinler arası olmaktadır[160]. Yazılı belgeleri inceleyen geleneksel tarihi, belge bırakan insanların tarihi olarak tanımlayan sözlü tarih;[161] tarihi arşivlerdeki resmî belgelerden değil olaylara şahit olup sesini duyuramayan bir kadının,[162] bir yaşlının[163], bir gazinin, bir köylünün veya bir işçinin gözünden yazmaya çalışmaktadır[164].

Sözlü tarih, geleneksel tarih yazımı anlayışında olaylara özne yapılmış olanların dışında kalmış ve neredeyse olaylara daima nesne olarak bırakılmışların özne yapıldıkları tarihtir[165]. Ayrıca arşive dayalı tarih yazımının sözlü tarihin tezatı olduğu düşünülebilir. Fakat çeşitli arşiv belgelerinin içeriği incelendiğinde, durumun hiç de öyle olmadığı gözler önüne serilmektedir[166]. Tarih, daha önce tarihi yazanların yerlerini başka yazanlara devrederek aynı yazıların tekrarı olmamalıdır. Tarih, bazen değişime sebep olmalıdır[167]. Tarih bilimi; kavramlarla, olaylarla, kişilerle ve çözümlemelerle tarihçileri bekliyor[168]. Bayat'a göre, sözlü tarih hem geleceğin[169] hem geçmişin yaşayan belleğidir[170]. Yaşama dair sözlü tarih yoluyla elde edilen tüm tecrübeler, bugünkü nesillere önemi büyük olan dersler ve stratejiler sunmaktadır[171]. Sözlü tarih, yeni bir keşif değil yeniden bir keşiftir. Bu keşif tarihe, arşiv belgelerinin kültürel önemine bağımlı olmayan bir gelecek sunmaktadır. Tarihçiler mesleklerindeki en eski beceriyi tekrar kazanmaktadır[172].

---

[156] Danacıoğlu, a.g.e., s. 30.

[157] Thompson, Geçmişin Sesi, s. 4.

[158] Fahri Dikkaya, "Kadim Ataları Dinlemek: Arkeoloji ve Sözlü Tarih", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 71.

[159] Çaykent, a.g.e., s. 126.

[160] Bayer, a.g.e., s. 284.

[161] İlker Dere ve Zeynep Yasemin Akıncı, "Türkiye'de Kurum ve Kuruluşların Yaptıkları Sözlü Tarih Projelerinin Analizi", Selçuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sy.46 (2021), s. 381.

[162] Serpil Çakır, "Sözlü Tarih Projelerinde Yöntemsel ve Etik Sorunlar ve Bu Sorunları Çözme Yolları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 57.

[163] Gülay Kayacan, "Türk Modernleşme Sürecinde Değişen Yaşlılık Yaşantıları: İstanbul İzzet Baysal Huzurevi Örneği", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 127.

[164] Danacıoğlu, a.g.e., s. 136.

[165] H. Neşe Özgen, "Seçici Unutmanın Tanıklıkları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 182.

[166] Nora Şeni, "Arşivin Fısıltısı Ya da Arşivleri Konuşturmak", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 49.

[167] Çaykent, a.g.e., s. 130.

[168] Sakızlı, a.g.e., s. 291.

[169] Ersoy, a.g.e., s. 31.

[170] Kümbetoğlu, a.g.e., s. 207.

[171] Tuba Demirci, "Geçmişi Kayda Geçirmek, Belleği Çözümlemek: Hemşinli Kadınların Yaşam Anlatıları ve Düşündürdükleri", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, Tarih Vakfı, İstanbul 2006, 1. bs., s. 125.

[172] Thompson, Geçmişin Sesi, s. 63.

3.1. Tekirdağlı ve Edirneli Son Gazilerin Gözüyle Kore Savaşı

Bu çalışmada Kore Savaşı; Kore Savaşı'na katılmış, Tekirdağ ve Edirne illerindeki son gazilerin gözünden aktarılmaya çalışılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1931 doğumlu Ömer ÖZER Tekirdağ'da, 1931 doğumlu Arif BACI Edirne'de yaşayan son Kore Savaşı gazileridir. Tekirdağ ve Edirne'deki son Kore Savaşı gazileriyle sözlü tarih çerçevesinde bu savaşa nasıl gittikleri, savaşta neler yaşadıkları, savaş hakkındaki düşünceleri, döndükten sonra neler yaşadıkları ve gelecek nesillere neler aktarmak istedikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sözlü tarih görüşmeleri gazilerimizin evlerinde gerçekleştirilmiş ve kayda alınmıştır. Gazilerin yazılı izinleri alınarak verilen cevaplar doğrultusunda çalışma gerçekleştirilmiştir.

3.2. Tekirdağlı Kore Savaşı Gazisi Ömer ÖZER'in Anıları[173]

Ömer Özer, Çorlu'da kendisinin ilerlemiş yaşından ötürü bakımını sağlayan kızıyla ikamet etmektedir. Görüşme gazimizin evinde gerçekleşmiştir. Kendisine görüşme için ulaşıldığında fotoğrafındaki gibi kalpağı, takım elbisesi ve üstündeki madalyalarıyla karşılamıştır (bkz. Ek-1). Gazimiz 1931 Tekirdağ doğumludur. Gazimiz, diğer gazi arkadaşlarının vefat ettiğini ve son olarak kendisinin kaldığını düşündüğünü buruk bir ses tonuyla ifade etmiştir. Son 4 aydır artık kendi başına evden çıkamadığını, kaybolduğunu belirtmiştir. Hafızasının iyi olmadığını ve evinin yolunu artık zor bulduğunu belirten gazimiz, askerlik hatıralarının bazılarının hala diri olduğunu ifade etmiştir[174]. Gazimizin yakın geçmişini unuturken uzak geçmişini hatırlaması ilginç görünebilir ama bu durum sanılanın aksine doğrudur. Çünkü insan hafızasının piramidal bir yapısı vardır ve ilerleyen zaman içinde bu en üstten aşınmaya başlar. En altta (en geçmişte) olan bölümlerin diri kalmasının sebebi budur. Yaşı ilerlemiş kişilerin en eski geçmişlerini hatta çocukluklarını ve ilk gençlik yıllarını çok iyi bir şekilde hatırlayıp sürekli bunları anlatır olması bu sebepledir[175].

İlkokul mezunu olan Özer, o dönemin koşullarında okuryazarlığın çok yaygın olmadığını, ilkokul mezunu olmanın bile iyi bir şey olduğunu ifade etmiştir. Askerliğini Gaziantep'te çavuş olarak yaparken Kore Savaşı vuku bulmuştur ve komutanlarına yazı geldiğinde kendisi de bu durumu komutanlarından öğrenmiştir. Kore'ye gidilecek askerlerin belirlenmesi konusunda ise, o dönem Türkiye'nin NATO'YA girmek istediğini fakat NATO'nun Türkiye'yi kabul etmediğini ve Türkiye'nin NATO'ya girmek için Kore'ye asker göndereceğine dair söylentilerin çıktığını belirtmiştir. Kore'ye gidecek olan askerlerin kura yöntemiyle belirlendiğini, fakat kendisinin 8 arkadaşıyla birlikte gönüllü olarak gitmek istediklerini ve gönüllü olarak gittiğini ifade etmiştir. Kore'ye gidecek olan askerler derhal sağlık taramasına gönderilmiş ve sağlam raporu verilen kişiler Kore'ye gönderilmişlerdir. Özer'de sağlık taramasından geçirilmiş ve sağlam olan askerler arasında yer almıştır.

Üçüncü kafilede 1953 yılında İzmir Seferihisar'dan Amerikan gemisiyle Kore'ye doğru yola çıkmış ve yolculuk 28 gün sürmüştür. Diğer askeri birlik ise İskenderun'dan yola çıkmıştır. Bu yolculuk sırasında Yunan askerleriyle aynı gemide seyahat etmişlerdir. Yolculuk oldukça büyük dalgalar eşliğinde gerçekleşmiştir. Gemide yaklaşık olarak 200 mürettebat bulunmaktadır. Gemideki deniz tutması nedeniyle askerlerin çoğu hasta olmuş, yemek yiyememiştir. Gemi oldukça temiz bir gemi olup askerlere verilen yemekler de güzeldir ama deniz tutulması o kadar şiddetlidir ki, 28 gün boyunca askerler haşlanmış patates ve kuru ekmek yiyebilmişlerdir. Yolculuk sırasında 20 kişi bir odada kaldıklarından, doğru düzgün uyuyup dinlenebilmek mümkün olmamıştır. Gemide kendilerine askeri eğitimler verilip tatbikatlar düzenlenmiştir.

Kore'de Pusan bölgesine inmişler ve Korelilerin kendilerini Türk bayraklarıyla karşıladıklarını görmüşlerdir. Kore'de keşif takımında çavuş olarak görev almış, dürbün kullanarak etrafı gözlemlemiştir. Özer, Kore'de bulunduğu sürece gıda ve içme suyu sorunu pek yaşamamıştır. Ancak

[173] Gazi Ömer ÖZER ile 01.04.2024 tarihinde görüşme yapılmıştır.

[174] Gerçekten öyleydi, hatta konuşma sırasında askerlik künyesinin 20896 numarasını bile konusu geçtiğinde hiç duraksamadan söyleyebildi.

[175] Danacıoğlu, a.g.e., s. 140.

temizlik konusunda sıkıntılar yaşanmış, askerler pek temizlenememiş hatta askerlerden bitlenenler olmuştur. Kore Savaşı'nda kaldıkları yerde 12 çadırlarının olduğunu, her çadırda 10 asker kaldığını ve kaldığı çadırın önüne üç çam ağacı diktiğini hatırlamaktadır.

Kore'deki halk savaşın etkisiyle büyük bir yoksulluk içindedir; evleri yıkılmış ve açlıkla cebelleşmektedirler. Her yeri dayanılması zor pis bir koku sarmıştır. Koreliler yiyecek ve su bulmakta zorluk çekmektedir. Özer, Korelilerle iyi ilişkiler kurmuş, bazı Korece kelimeler öğrenmiş ve diğer askerler gibi onlarla yiyecek paylaşmıştır. Kore'nin kış koşulları son derece zorlu ve soğuktur, hava sıcaklığı sürekli sıfırın altındadır. Soğuk, yorgunluk ve zor şartlar nedeniyle günde yalnızca 2 saat uyuyabilmişlerdir.

Kore'de adı Karabin olan bir buçuk kiloluk Amerikan silahı kullanmıştır. Amerikan askerlerinin Türk askerlerine göre daha az cesur olduklarını, nöbet tutarken bazen uyuduklarını ve ön cephelerde sürekli Türk askerinin savaştığını ifade etmiştir. Amerikan askerlerinin kendilerine karşı son derece saygıyla yaklaştıklarını hatta bir Amerikan komutanının kendisine selam verdiğini ve kendisinin bu durum karşısında şaşırdığını anlatmıştır. Savaşta, Çin birliklerinin sayısı oldukça fazladır ve Çinlilerin esir düşen askerlere insanlık dışı işkenceler yaptıkları askerler arasında duyulmuştur.

Pusan Limanı'nda Amerikalıların gemi hastanesi bulunmaktadır ve cephede yaralananlar helikopterlerle buraya götürülmektedir. Çok ağır yaralılar ise Tokyo'ya götürülmüşlerdir. Tokyo'daki hastanede görev yapan Türk üsteğmen hemşireler bulunmaktadır. Cephedeyken Özer'in üsteğmeninin parmakları kopmuş ve kendisi Tokyo'daki hastaneye sevk edilmiştir. Kore'deki savaş sırasında çok sayıda arkadaşını kaybetmiştir; özellikle cephede şehit olan arkadaşlarından biri, çalılıkların içinde ölü olarak kalmıştır. Cephede şehit olanlar Pusan'a defnedilmişlerdir. Koreliler kendi dini inanışları dolayısıyla, kendi askerlerinin ölülerini yakmış ve küllerini ailelerine göndermişlerdir. Düşman genelde gece saldırıları yaptığından, sigara içmek bile yasaktır. Özer, ailesiyle pek haberleşememiştir. Bir mektubun gitmesi aylar sürmektedir. Özer, savaşın zorluklarını ve arkadaşlarının kaybını hiç unutmadığını belirtmiştir.

Ömer Özer, Kore'den 14 ay sonra 1954 yılında yine 28 günde gemiyle dönmüştür. Sonrasında çiftçilik yapmaya başlamıştır. Kore'deki deneyimlerini unutamamaktadır ve gazilik maaşı bağlanmıştır. Vatanseverliğin ve fedakarlığın önemini her fırsatta dile getiren Özer, gelecekteki nesillere bu değerleri aktarmayı amaçlamıştır. Türk milletinin vatanı için elinden geleni yapması gerektiğini ve bu geleneğin devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

3.3. Edirneli Kore Savaşı Gazisi Arif BACI'nın Anıları[176]

Arif Bacı, 1931 yılında Edirne'de doğmuştur. Gazimizle görüşme, onun evinde gerçekleştirilmiş olup o da diğer gazimiz Ömer Özer gibi kızlarıyla beraber kapıda kalpağı, takım elbisesi ve üstündeki madalyalarıyla karşılamıştır (bkz. Ek-2). İşitme güçlüğüne rağmen çaba sarf ederek kendisine yöneltilen sorulara elinden geldiğince cevap vermeye ve yaşadıklarını aktarmaya çalışmıştır. Kendisi ilkokul mezunudur. Ancak kendisinin de belirtmiş olduğu üzere o dönemde ilkokul mezunu olmak büyük bir başarıdır.

Askerliğini Gaziantep'te süvari olarak yapmış, Kore'ye gitmeden önce Ankara'ya gönderilerek silah eğitimi almıştır. Kore'ye gidecek olan askerlere yola çıkmadan önce 20 gün izin verilip ailelerini ziyaret etmeleri sağlanmıştır. Bacı'nın o sırada bir kızı vardır ve henüz bebektir. Bacı, Kore'den dönünce kızı iki yaşında olacaktır. Bacı'nın Kore'ye giderken birliği, Dördüncü Kore Değiştirme Birliği'dir. Önce İzmir Seferhisar'a gidip, silah eğitimi almışlardır. Daha sonra da İzmir Alsancak limanına giderek, buradan General Blotfort adlı 300 metre uzunluğundaki Amerikan nakliye gemisine binilmiştir. O gün Ramazan Bayramıdır. Yolculuk sırasında Aden Körfezi, Kızıldeniz, Süveyş Kanalı, Hint Okyanusu ve Çin Denizi'nden geçilmiştir. Dalgalar oldukça korkunçtur ve deniz tutması yüzünden birçok asker hastalanmıştır. Gemide dağıtılan gazeteler vardır ve bu gazetelerde bazı dalgaların on metreyi bulduğu yazılmıştır. Gemide Türk ve Yunan askerleri bulunmaktadır. Yunan

[176] Gazi Arif BACI ile 01.04.2024 tarihinde görüşme yapılmıştır.

askerleri ve Türk askerlerinin kamaraları farklı olduğu için gemide birbirleriyle karşılaşmamışlardır. Gemi temiz ve verilen yemekler güzeldir ama deniz tutması yüzünden kimse bir şey yiyememektedir. Yolculuk 26 gün sürmüştür

Kore'ye vardıklarında, keşif takımında görev almış ve Kansas Hattı'na indikten sonra cepheye gitmişlerdir. Kore'deki halkın durumu son derece kötüdür; insanlar açlık ve sefalet içindedir. Bacı, Kore halkının su bile bulamadığını, yiyecek bulmakta çok zorlandıklarını ve çoğu evin yıkıldığını belirtmiştir. Türk askerine Korece bazı kelimelerle seslenmektedirler. Bu kelimelerin ne anlama geldiğini daha sonra Türk askeri öğrenmiş ve yemek istediklerini anlayınca kendilerine verilen yemeklerden onlara yemek yardımları yapmıştır. Kore halkıyla iyi ilişkiler kurmuş, onlara yardım etmeye çalışmışlardır. Bacı, savaşın zorlu koşullarında, soğuk kış günlerinde yaşadıklarını ve Türkiye'de hiç böyle bir soğuk görmediğini anlatmıştır. Çadırlarda tam teçhizatlı olarak uyumak zorunda olduklarından ve diğer olumsuz koşullardan dolayı tam anlamıyla dinlenebilmek mümkün değildir.

Kore'de yarı otomatik 8 mermi alan piyade tüfeği kullanmıştır. Çin birliklerinin sayısı oldukça kalabalıktır. Kore'deki savaş sırasında, bir Amerikan generalinin Türk tugayını habersizce geri çekmesi sonucu Çinli askerler Türk tugayını ablukaya almış ve 892 Türk askeri şehit olmuştur. Bu olay, Arif Bacı'nın hayatında unutamadığı en büyük hatıralardan biridir. Arif Bacı, bu olayın ardından, savaş sırasında Amerikan generalini bulup alnından vurarak öldüren Tugay Komutanı Celal Dora'dan da bahsetmiştir. Ayrıca, Takım Komutanı Orhan Türkoğlu'nun elindeki fünye patlamış ve ağır şekilde yaralanmıştır; o da hastaneye kaldırılıp Türkiye'ye gönderilmiştir. Bölük Komutanı Hasan Tannak kendisini çağırmış ve kendisini tugayın imamıyla birlikte Kore'nin başkentine göndereceğini ve orada şehitlerimiz için mevlit okutulması için gerekli düzenlemeleri yapmalarını emretmiştir. Ayrıca başkentte Tatar Türkleri vardır ve onlara yiyecek yardımı götürülmüştür.

Bacı, ailesiyle pek haberleşememiş ancak bir mektupta ailesi ona kızının fotoğrafını göndermiş ve o an hissettiklerini unutamamıştır. Bundan bahsederken bile çok duygulanmış ve bu olayı anlatırken ağlamıştır. Bir yıl Kore'de kaldıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve sonrasında çiftçilik yapmaya başlamıştır. Kore'deki madalyasını Türkiye'den alamamış, bu durum onu derinden üzmüştür. Başlangıçta gazilik maaşı verilmemiş, ancak daha sonra gazilik maaşı bağlanmıştır. Bacı, Kore gazilerine madalya verilmesi gerektiğini belirtmiş, madalyasını alamadığı için hala içinde bir yara olduğunu ifade etmiştir. Gelecek nesillere vatan için yapılan fedakarlıkların unutulmaması gerektiğini hatırlatmış ve tarihe saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç

Kore Savaşı'nda Türkiye Cumhuriyeti ilk defa kendi toprakları dışında bir ülkeye asker gönderme kararı almıştır. Bu kararın arka planında ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu bloklaşmada Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik arayışına girmesi yatmaktadır. 1949 yılında kurulan NATO'da Türkiye de yer almak istemiş fakat bu talep reddedilmiştir. Kore'ye giden askerlerimiz kahramanca savaşmış ve Güney Kore'yi kendi vatanları gibi korumuşlardır. Bu kahramanlıklar Amerikan komutanlarının bile dikkatlerini çekmiş ve takdirle karşılanmıştır. Askerlerimiz Kore'ye gittiklerinde, Kore halkının savaş yüzünden oldukça kötü durumda olduklarına şahit olmuş ve Türk askeri elinden geldiğince onlara yardım etmeye çalışmıştır.

Kore Savaşı'nda yaralananlar önce Amerikalıların hastane gemisinde tedavi edilmiş, durumu ağır olanlar ise helikopterlerle Tokyo'daki hastaneye kaldırılmışlardır. Tokyo'daki hastanede Türk üsteğmen hemşireler de görev yapmaktadır. Kendi vatanından uzak, bilmediği bir coğrafyada zorlu şartlar altına savaşan Türk askeri kendi vatanında olduğu gibi Kore topraklarında da büyük başarılara imza atmış, bilmediği bu topraklarda şehit düşmüştür. Türk askerlerinin Kore'deki kahramanlıkları ve değişen dünya şartları Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olmasını sağlamıştır.

Sözlü tarih, tarih yazımında kendisine pek yer verilmeyen sıradan(!) insanın tarihe dahil olmasını sağlar. Sözlü tarih sayesinde ayrıca şiveler, atasözleri, türküler kaybolmaktan kurtulur. "Yaşayan tarih" olan insanların aramızdan ayrılmadan önce yaşadıkları değerlendirilmelidir. Fransız İhtilali'nden sonra dünyada tarih yazımı, ulusal kimliğin oluşturulmasının hedefini taşımıştır. Bu

yüzden tarih deyince akademi dünyası haricindeki çoğu insanın aklına savaşların, devlet adamlarının ve antlaşmaların tarihinin yazılması gelir. Örneğin Roma tarihi denilince akla genelde halkın değil hanedanın tarihi gelmektedir. Fakat sözlü tarih araştırmalarıyla tarih kitaplarında yerlerini alamamış insanlar ele alınabilmektedir.

Bir ülkenin devlet adamlarının tarihini bilen insanlar, kendi ailelerinin tarihleri hakkında geçmiş iki kuşaktan öteye gidememektedir. Nesiller sözlü tarih sayesinde, aile tarihlerini, yaşanılan yerin tarihlerini öğrenerek kimliklerini tespit ederler. Sözlü tarih, ilk planda belgelerin tamamen söz olarak aktarıldığı izlenimini uyandırabilir. Fakat video kayıtları, kıyafetler, eşyalar, fotoğraflar ve diğer tüm materyaller sözlü tarih araştırmaları kapsamındadır. Bir göç olayında bile resmî belgeler, o göç olayını anlamak için yetersiz kalabilir. Göçün ekonomik, sosyolojik ve psikolojik tüm boyutlarını gözler önüne serebilecek olan unsur sözlü tarihtir.

Tekirdağlı ve Edirneli Kore gazilerimizin, ilerleyen yaşlarından ötürü artık birçok şeyi unutmalarına rağmen askerlik künye numaralarını bile tek seferde söyleyebilecek kadar askerlik anılarının bazılarının diri olması oldukça dikkat çekicidir. Batı'daki üniversitelerde sözlü tarih araştırmaları oldukça yaygınken ülkemizde birkaç üniversitede sözlü tarih araştırmaları oldukça hız kazanmıştır. Sözlü tarih araştırmaları Batılı ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bir an önce daha fazla yaygınlaşmalı ve "yaşayan tarih" diye nitelendirilen insanlar aramızdan ayrılmadan önce yaşanılanlar kayıt altına mutlaka alınmalıdır.

Kaynakça

AKÇALI AVCI Aslı ve ASLAN Erdal, "Yerel Tarih ve Tarih Öğretimindeki Rolü", Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, c. XX/ sy. 21, (2007), ss. 669-688.

AKKAYA Bülent, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, sy. 28 (2012), ss. 1-20.

AKKOR Mahmut, "İkinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, sy. 2 (2017), ss. 1-17.

ARSLAN Erdal, Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar-Küreselleşme ve Yerelleşme, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

ATAÖV Türkkaya, Amerika Nato ve Türkiye, Aydınlık Yayınları, Ankara 1969.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

BAĞCI Hüseyin, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

BAĞCI Hüseyin, "Türkiye'nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve ABD Büyükelçisi George Mc Ghee", ODTÜ Gelişme Dergisi sy. 18 (1991), ss. 1-35.

BALAY Berrin ve OCAK Ersan, "Kameranın Tanıklığı: Sözlü Tarih Çalışmalarında Video Teknolojisinin Kullanılması", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

BAYER Nuran Seyhan, "Ötekinin Sesi-Yeşilçam'ın Görünmeyen Kadınları Belgeselinden Hareketle Feminist Sözlü Tarih Çalışması", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

TANER Bilgin ve AKDOĞAN Müslüm, "Kore Savaşı'na Bilecik ve Çevresinden Katılanlar", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 44 (2016), ss. 374-399.

Bilim ve Sanat Vakfı, Sözlü Tarih Araştırmaları İçin Pratik El Kılavuzu, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

BİNİCİ Deniz, Tarih Dilde Can Buluyor: Çekmeköy, Çekmeköy Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul 2014.

BOZDAĞ İsmet, Zafer ve Şereflerle Dolu Bir Hayat-Celal Bayar, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.

BULUT Sedef, "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", Mavi Atlas Dergisi, c. VI/ sy. 1 (2018), ss. 185-204.

BURKE Peter, Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları, çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

CAUNCE Stephen, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKIR Coşkun, "Türk Tarih Yazıcılığı ve İktisat Tarihi", Türkiye'de Tarih Yazımı, ed. Engin Vahdettin ve Şimşek Ahmet, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

ÇAKIR Serpil, "Sözlü Tarih Projelerinde Yöntemsel ve Etik Sorunlar ve Bu Sorunları Çözme Yolları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

ÇAKMAK Fevzi, "Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa Örneği," Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, ed. Öz Mehmet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÇAYKENT Özlem, "Sözlü Tarih", Tarih İçin Metodoloji, ed. Şimşek Ahmet, Pegem Akademi, Ankara 2015.

DANACIOĞLU Esra, Geçmişin İzleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

DEMİRCİ Tuba, "Geçmişi Kayda Geçirmek, Belleği Çözümlemek: Hemşinli Kadınların Yaşam Anlatıları ve Düşündürdükleri", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

DEMİRCİOĞLU İsmail Hakkı, Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.

DENİZ Önder, "Kore Savaşı'nda Tokyo'da Görev Yapan Türk Hemşireler", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, sy. 35 (2022), ss. 460-479.

DENİZLİ Ali, Kore Harbinde Türk Tugayları, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

DERE İlker, "Sözlü Tarihin Eğitim Uygulamalarına Entegrasyonunda Bir Başarı Öyküsü: The Foxfire Projesi", Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, c. XII/ sy. 2 (2019), ss. 511-531.

DERE İlker, "Sözlü Tarih Çalışmalarında Katılımcılardan Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Önerileri", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. VI/ sy. 11 (2023), ss. 151-169.

DERE İlker ve AKINCI Zeynep Yasemin, "Türkiye'de Kurum ve Kuruluşların Yaptıkları Sözlü Tarih Projelerinin Analizi", Selçuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sy. 46 (2021), ss. 379-400.

DERE İlker ve EMEKSEVER, Ayçin, "Hayat Bilgisi Derslerinde Sözlü Tarihle Kültürel Mirasın Öğretimi". Gelecek Vizyonlar Dergisi, sy. 2(4), 2018, ss. 40-47.

DERE İlker, KIZILAY Nurgül, "Aile Tarihinin Araştırılmasında Sözlü Tarihin Kullanımı: İlkokul Öğrencilerinin Tecrübeleri". Turkish History Education Journal, sy. C. VI/ sy. 2 (2017), ss. 294-323.

DİKKAYA Fahri, "Kadim Ataları Dinlemek: Arkeoloji ve Sözlü Tarih", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

DORA Celal, Kore Savaşında Türkler, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1960.

DUMAN Doğan, "Kore Savaşı ve Türkiye'de Savaş Karşıtı Bir Örgütlenme: Türk Barışseverler Cemiyeti", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, sy. 39 (2019), ss. 665-692.

DURAK Gökhan, "Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye", Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, c. VIII/ sy. 36 (2015), ss. 323-339.

ERDİLEK Neşe, "Türkiye'de Göç Araştırmalarında Sözlü Tarih Metodu", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

ERKAN Mehmet Sedat, "Kore Savaşı ve Kore'de Türk Tugayı (25 Haziran 1950 - 6 Temmuz 1953)", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sy. 203 (2013), ss. 45-76.

ERSOY Ruhi, Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

FERRO Marc, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2002.

Genelkurmay Basımevi, Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetleri Muharebeleri (1950-1953), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

GÖKDEMİR Oktay, "Tarih Yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih", Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji, ed. Şimşek Ahmet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

GÖKMEN M. Ertan, "Bölge Uzmanı ile Söyleşi Türkiye ile Benzer Kültür: Kore", Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, c. II/ sy. 1 (2019), ss. 119-143.

GÖKTEPE Cihat ve SEYDİ Süleyman, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", Bilig, sy. 72 (2015), ss. 197-222.

GÖLE Münir, "Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum", Cogito Dergisi, sy. 50 (2009), ss. 24-30.

GÜL Tülay, "Ulusal Basında Türkiye'nin Kore'ye Asker Gönderme Kararı", Belgi Dergisi, sy. 7 (2014), ss. 871-879.

GÜRSEL Haluk F., Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul 1968.

HAYTAOĞLU Ercan, "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sy. 11 (2002), ss. 76-115.

IGGERS Georg G., Bilimsel Nesnellikten Post Modernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

İLYASOĞLU Aynur ve SOYTEMEL Ebru, "Bir Haliç Semtinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

İSMAİL HAMİ [DÂNİŞMEND], "Mantık ve Tarih", çev. Sezai Öztaş ve Ömer Faruk Mete, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. III/ sy. 5 (2020), ss. 122.

JENKINS Keith, Tarihi Yeniden Düşünmek, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.

KARABAĞ Gülin, "Disiplinlerarası Tarih Çalışması", Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji, ed. Şimşek Ahmet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

KARADAĞ Meltem, "Bir Güneydoğu Anadolu Kentinde Sosyal Değişme ve Aile Tarihi", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

KAYACAN Gülay, "Türk Modernleşme Sürecinde Değişen Yaşlılık Yaşantıları: İstanbul İzzet Baysal Huzurevi Örneği", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

KÜMBETOĞLU Belkıs, "Buldanlı Dokumacıların Emek Süreçlerinde Değişim", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

KYVIG David E. ve MYRON A. Marty, Yanıbaşımızdaki Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

MALKOÇ Eminalp, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye ABD Yardımları (1947-1950)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sy. 9 (2006), ss. 89-127.

NALCIOĞLU Orhan, Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Hareketinin Hukuksal Esasları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

ÖKE Mim Kemal, Unutulan Savaşın Kronolojisi Türkler ve Kore, 1950-1953, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.

ÖZBEK E. Egemen ve TELLİEL Y. Doğan, "68'li Olmak: Hatırlamak ve Aidiyet", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

ÖZCAN Selim, "Kore Savaşı ve Savaşa Katılan Amasyalı Şehit ve Gaziler", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 33 (2019), ss. 715-755.

ÖZGEN H. Neşe, "Seçici Unutmanın Tanıklıkları", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

ÖZTAŞ Sezai, "Görüntülü ve Sesli Tarihsel Kaynaklar", Tarih İçin Metodoloji, ed. Şimşek Ahmet, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022.

PARASIZ İlker, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.

RUSÇUKLU Bülent, Kore Savaşı (Unutulan Savaş) ve Gazi Faruk Pekerol'un Anlattıkları, Arvo Yayınları, İzmir 2012.

SAKIZLI Enis Rıza, "Görüntüyü Okumak: Kapalı Bilgiye Ulaşmakta Sözlü Tarih ve Belgesel Çalışmalar", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

SARI İbrahim, Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007.

SOYSAL İsmail, Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İsis Yayınları, İstanbul 1997.

SUNALP Turgut, Kore Harbi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1954.

ŞARMAN F. Çağnur, "Mübadele: Girit'ten Anadolu'ya Göç Bir Sözlü Tarih Çalışması ve Belgesel Film Uygulaması", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

ŞENİ Nora, "Arşivin Fısıltısı ya da Arşivleri Konuşturmak", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

TEKİN Cemile ve ERDEM Nihat, "Kore Savaşı'nda Türklerin Açtığı Bir Eğitim Kurumu: Ankara Okulu ve Yetimhanesi", Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 10 (2023), ss. 35-61.

THOMPSON Paul, Geçmişin Sesi, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1999.

THOMPSON Paul, "21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar", Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı, ed. İlyasoğlu Aynur ve Kayacan Gülay, Tarih Vakfı, İstanbul 2006.

ÜÇÜNCÜ Kemal, "Sözlü Tarih", Türkiye'de Tarih Yazımı, ed. Engin Vahdettin ve Şimşek Ahmet, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

ÜNALP F. Rezzan, "Kore Savaşı ve Kore Cumhuriyeti Ziyaretinden İzlenimler", Silahlı Kuvvetler Dergisi, sy. 415 (2013), ss. 41-65.

YALYA Bahtiyar, Kunuri Muharebeleri ve Geri Çekilmeler, Kıvılcım Matbaası, Ankara 2005.

YAMAN Ahmet Emin, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.XX/ sy. 37 (2006), ss. 231-245.

YAZICI Tahsin, Kore Hatıralarım, Ülkü Basımevi, İstanbul 1963.

Görüşme Yapılan Kişiler

Arif BACI ile yapılan görüşme, 03.04.2024.

Ömer ÖZER ile yapılan görüşme, 01.04.2024.

Ekler:

Ek-1. Kore Gazisi Ömer ÖZER

Ek-2. Kore Gazisi Arif BACI

Ek-3. Kore Gazisi Ömer ÖZER'in Madalyası

Ek-4. Tuğgeneral Necdet TUNA'nın Kore Gazisi Ömer ÖZER'e Göndermiş Olduğu Yazı

GENELKURMAY

ASKERÎ TARİH VE STRATEJİK ETÜT DAİRE BAŞKANLIĞI

Sayın; Ömer ÖZER

Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında Türk Tugayı tarafından büyük kahramanlıklar gösterilerek Kore halkının özgürlük ve bağımsızlığının sağlandığı Kore Savaşı'na ilişkin büyük anı değeri olan ve bugüne kadar muhafaza edilerek ATASE D.Bşk.lığına ulaştırdığınız tarihî değere sahip fotoğraflar ebediyen muhafaza edilmek ve gelecek nesillere o günün hatırasını aktarmak maksadıyla büyük bir memnuniyetle teslim alınmıştır.

Şahsınızda kahraman Kore Türk Tugayı mensuplarını minnet ve şükranla anar, size sağlıklı ve huzurlu yaşam dileklerimizle saygılar sunarız. 09 Haziran 2014

Necdet TUNA
Tuğgeneral
ATASE Daire Başkanı

Ek-5. Kore Savaşı'nın 60. Yıldönümünde, Kore Cumhuriyeti'nin Gönderdiği Teşekkür Yazısı

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 47-73 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1659115
e-ISSN: 2636-8188

YABANCI BASINDA I. BALKAN SAVAŞI: YUNAN İŞGALLERİ VE TÜRK ESİRLERİNİN DURUMU (1912-1913)

Mahmut AKKOR*

Öz: 1789 Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımı, 93 Harbi'nde mağlubiyet yaşayan Osmanlı Devleti'ni 1912 yılında patlak veren Balkan Harbi'ne götüren önemli bir etkendi. İttifak yapan Balkan Devletleri'nden 7 Ekim'de Karadağ, 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 18 Ekim'de de Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Yunanistan'ın savaştaki temel hedefi; Selanik'i ele geçirmek, Yanya'yı topraklarına katmak ve Ege Denizi'ndeki hakimiyetini genişletmekti. 8 Kasım 1912'de Selanik'i ele geçiren Yunan kuvvetleri, yaklaşık 5 aylık kuşatmanın ardından Yanya'ya 6 Mart 1913 tarihinde girebildiler. Kara harekatının devam ettiği dönemde donanma gücü zayıf olan Osmanlı Devleti'nin durumundan istifade ederek Ege Denizi'nde Taşoz, Semadirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız ve Girit adaları Yunanistan tarafından işgal edildi. Yaşanan çatışmalarda Yunanistan, 80.000 civarında Türk askerini esir aldı. Farklı bölgelerde tutulan esirler; barınma, sağlık ve beslenme açısından son derece zor şartlar altında yaşadılar. Yunanistan'ın işgal sürecinde Türk esirlerine ve yerel halka uyguladığı şiddet ve zulümler, yabancı basında ve hatta Yunan basınında da sıkça yer aldı. Dünya medyasında esirlerin durumunun gündeme gelmesiyle Yunanistan Savaş Bakanlığı, esirlere iyi muamele yapıldığına dair bir izahat yapmak zorunda kaldı. Bu çalışmada Yunan işgalleri ve ele geçirilen esirlerin durumu, yabancı basında çıkan makaleler temelinde incelenmiştir. Gerekli görülen hallerde konu bütünlüğünü sağlamak adına yerli ve yabancı kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimler: Yabancı Basın, I. Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti, Yunanistan, Türk Esirler.

THE FIRST BALKAN WAR IN THE FOREIGN PRESS: GREEK OCCUPATIONS AND THE SITUATION OF TURKISH PRISONERS (1912-1913)

Abstract: The 1789 French Revolution's nationalism movement was an important factor that led the Ottoman Empire, which was defeated in the 93 War, to the Balkan War that broke out in 1912. Montenegro declared war against the Ottoman Empire on October 7, Bulgaria and Serbia on October 17, and Greece on October 18. Greece's main goal in the war was to capture Thessaloniki, annex Ioannina to its territory and expand its dominance in the Aegean Sea. On November 8, 1912, Greek forces captured Thessaloniki and entered Ioannina on March 6, 1913 after a five-month siege. Taking advantage of the situation of the Ottoman Empire, which had a weak navy during the period when the land campaign continued, Greece occupied the islands of Thasos, Samothrace, Gökçeada, Bozcaada, Limni, Lesbos, Chios, Chios and Crete in the Aegean Sea. During the clashes, Greece captured around 80,000 Turkish soldiers. The prisoners held in different regions lived under extremely difficult conditions in terms of housing, health and nutrition. The violence and atrocities committed by Greece against the Turkish prisoners and the local population during the occupation process were frequently covered in the foreign and even Greek press. As the situation of the prisoners became a hot topic in the world media, the Greek Ministry of War was forced to make an explanation that the prisoners were being treated well. In this study, the Greek invasions and the situation of captured prisoners are analyzed on the basis of articles published in the foreign press. When deemed necessary, local and foreign sources were also utilized to ensure the integrity of the subject.

Key Words: Foreign Press, First Balkan War, Ottoman Empire, Greece, Turkish Prisoners.

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversite/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü, E-posta: akkor@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0222-270X.

Başvuru/Submitted: 16.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Giriş

Osmanlı Devleti, Anadolu coğrafyasında kuruluş sürecini tamamladıktan sonra Gelibolu üzerinden 1352 yılında Doğu Trakya topraklarına adım attı[1]. Yüzyıllar boyu topraklarını genişleterek, Avrupa coğrafyasında an be an yeni yerler fethetmek suretiyle ilerlemesine devam etti. Osmanlı Devleti'nin ilerleyişinde iki temel faktör etkiliydi: 1. Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi yapısındaki birlik, 2. Avrupa coğrafyasındaki siyasi parçalanmışlık. Sistemli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin ilerleyişi, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasına kadar devam etti. Ardından sınırlı bazı kazanımlar olsa da artık devlet, topraklarını genişletemez hale geldi ve duraklama dönemi dediğimiz sürece girdi. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile telafi edilemeyecek kayıpların önü açıldı. 1789 Fransız İhtilali sonrasında başta Avrupa olmak üzere tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen bir diğer gelişme oldu. 1804 yılında başlayan Sırp isyanı, Balkanlar'da çözülmeyi başlattı ve ilk kopuş, 1829 yılında Yunan toplumunun bağımsızlığını elde etmesiyle gerçekleşti[2]. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade etmek isteyen büyük devletlerin de gayretiyle Balkanlar'da sürekli bir huzursuzluk havası hâkim oldu. Eflak ve Boğdan prensliklerinin birleşmesiyle 1859'da Romanya'nın kurulması, Sırbistan coğrafyasında 1867 yılına kadar yaklaşık 10 yıl süren karışıklıklar, aynı yıllar içerisinde Karadağ ile Girit isyanları, Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'ni sürekli huzursuz eden ve geleceğe dönük çok da olumlu işaretler göstermeyen durumlardı[3].

20. yüzyıla yaklaşırken dünya tarihindeki en önemli gelişmelerden birisi şüphesiz ki Almanya ve İtalya'nın 1870 ve 1871 yılında siyasi birliklerini sağlamalarıydı[4]. Bu iki devletin varlığı, tüm dünya genelinde olduğu gibi Balkanlar'da da yeni siyasi hesapların yapılmasına neden oldu. Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti açısından dönüm noktası denebilecek 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı yaşandı. Tarihe 93 Harbi olarak geçen savaşta ağır bir mağlubiyet alan Osmanlı Devleti, Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı ve düşmanlarının İstanbul surlarına kadar yakınlaşmasına mâni olamadı. Antlaşmanın imzası ile Balkan milletleri bağımsızlıklarına ve siyasi hedeflerine fazlasıyla yakınlaşmış, geniş topraklar kazanmışlardı. Rusların Doğu Trakya'da özellikle de Marmara'da donanma bulundurabilecek olması İngiltere'yi rahatsız etti. Çıkarlarının örtüştüğü Avusturya-Macaristan, Almanya ve Fransa'nın desteğini alan İngiltere'nin gayretiyle antlaşmanın değiştirilmesi için Berlin'de bir kongre toplanması kararı alındı. Kongre sonrasında Ayastefanos Antlaşması rafa kalmış ve yerine 1878 Berlin Antlaşması imzalanmıştı. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nı kısmen memnuniyetle karşıladı, çünkü Rumeli ve Anadolu'nun doğusunda kaybedilen topraklar olsa da ana bünyesini koruyabilmişti[5].

Berlin Antlaşması'yla bağımsızlıklarını kazanan Sırbistan, Karadağ ve Romanya, Ayastefanos Antlaşması ile elde ettikleri toprakların bir kısmının geri alınmasından rahatsız oldular. Bulgaristan da Berlin Antlaşması'ndan umduğunu tam olarak bulamadı. Sınırları daraltılmış prenslik haline gelmesi, bağımsızlığını alan devletlere kıyasla Bulgaristan'da büyük hoşnutsuzluğa neden oldu. İlaveten Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a toprak vermesi diğer Balkan Devletleri'nin var olan topraklarını genişletebilecekleri fikrini ateşledi. Ayrıca Rusya'nın kışkırtmaları, bölgedeki gerginlikleri daha da tırmandırmaktaydı. Karadağ'ın topraklarını genişletme isteği, Yunanların "Şark İmparatorluğu" kurma arzusu, Adriyatik kıyılarını içine alan büyük Sırbistan hayali ve Bulgarların Makedonya'nın büyük bölümünü topraklarına katma isteği açık dille söylenir duruma geldi[6]. 1897 yılında Avusturya ve Rusya arasında Makedonya'nın paylaşılmasına dair imzalanan antlaşma, Bulgarlarda büyük bir hayal

[1] Gül Sarıdikmen, "Türk Resminde Hamasî Konulu Resimler: Şehzade Süleyman Paşa'nın Salla Rumeli'ye Geçişi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 26, Bahar 2019, s. 381.

[2] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitapevi, İstanbul, s. 130-153.

[3] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Tercüme: İhsan Duru ve diğerleri, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 359-403.

[4] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 238-251.

[5] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 342-357.

[6] Feyza Kurnaz Şahin, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Aralık 2018, s. 289.

kırıklığı yarattı ancak hedeflerinden vazgeçme niyetleri yoktu[7]. Yaşananlardan anlaşılacağı üzere Balkan Savaşı'na giden süreçte bölge oldukça hareketli ve her an yeni gelişmelere açık durumdaydı.

Girit Adası'ndaki Rumların Osmanlı yönetime karşı isyanı, Yunanistan tarafından desteklemişti. Ayrıca Yunanistan, anakarasında sınır ihlalleri yaparak her fırsatta Osmanlı Devleti'ni kışkırtma eğilimindeydi, çünkü Balkanlar'daki sınırlarını genişletmek hatta Doğu Trakya'yı topraklarına katmak istiyordu. İki ülke arasındaki gerginlikler, 1897 Türk-Yunan harbine neden oldu. İki devlet arasında gerçekleşen savaşı, Osmanlı Devleti kazanmış olsa da büyük devletlerin araya girmesiyle antlaşma masasından eli boş kalkmak zorunda kaldı[8]. Savaşın Osmanlı Devleti açısından bir diğer önemli sonucu, Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerinin önemli ölçüde hızlanmasıydı.

1908 Temmuz'unda II. Meşrutiyet'in ilanı, Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıkan Balkan bunalımını bir süreliğine ötelemişti. Meşrutiyet ile birlikte Selanik bölgesinde coşkulu gösteriler gerçekleştirilmiş, siyaseten birbirine karşıt gruplar dahi birlikte kutlamalar yapmışlardı. Fakat bu olumlu hava uzun süre korunamamış, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Balkan coğrafyasında yeni sorunları tetiklemiş, aynı zamanda Türk topraklarını da bir miktar daha küçültmüştür. Balkan coğrafyasında bu gelişmeler yaşanırken Ege Denizi'nde Girit Adası'ndaki gerginlikler, Balkanlar'daki gelişmelere yön verecek boyutlara ulaşmıştı[9].

1910 yılında bir tür gümrük vergisi olan Oktrova vergisinin alınmasından kaynaklı olarak Kosova'da Müslüman Arnavutların çıkardığı isyanı, Osmanlı Devleti bastırmakta oldukça zorlandı. İsyan, Batılı devletlerin dikkatini tekrar bölgeye yöneltti. Aynı dönemde uzun yıllardır süren Rum-Bulgar kilise ve mektep tartışmaları çözmek için Temmuz 1910'da çıkarılan kanunla devlet, bölgede huzur ve dirliği sağlayacağını umarken tam tersi olmuş, Rum ve Bulgar milliyetçileri arasındaki sorunların çözümü ile iki devlet arasında yakın ilişkilerin önü açılmıştır[10].

1. Balkanlarda İttifaklar ve I. Balkan Savaşı'nın Başlaması

1911, Balkanlar'da önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Uzun yıllardır aralarında gerginlik yaşayan Rum ve Bulgar çeteleri, artık iş birliği dönemine geçmiştir. 1911 yılının Mart ayında Manastır Valisi Mehmet Reşit imzasıyla İstanbul'a gönderilen bir belgede: *"Makedonya'da ihtilal çıkarmak üzere oluşturulan ve Sofya'da toplanan kongrede; Rum ve Bulgar'ın aralarındaki düşmanlığı bırakarak birlikte hareket etmek, mezhep farkı gözetmeden her çeteye yardımcı olmak, yerel konsoloslar sayesinde istihbarat sağlamak, hazırlıklar tamamlandıktan sonra aynı anda Osmanlı Devleti'ne savaş açmak gibi konularda karar aldıkları"*na dair bilgiler yer almaktaydı[11]. 1911 yılı yazında Katolik Arnavutların (Malisörler) Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı, Karadağ ile savaşın eşiğine gelinen bir kriz ortaya çıkardı. Topraklarına sığınan Malisörlere her türlü desteği sağlayan Karadağ, isyancıları muhafaza etti. İki ülke arasında savaşa giden gerginlikler, Avusturya ve Rusya'nın araya girmesiyle bir müddet sakinleşti. 1911 yılı sonbaharına gelindiğinde başta Osmanlı Devleti olmak üzere tüm Balkan Devletleri, siyasi dengeleri gözeterek ittifak arayışları içine girdiler[12].

3 Ocak 1912'de Kosova Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilen belgede; Avusturya, Rusya ve Bulgaristan'ın kendi aralarında gizli bir antlaşma yaptığı ve bu antlaşma neticesinde Balkanlarda Sırp, Yunan ve Karadağ hükümetlerinin ve toplumlarının isyana katılacakları, Arnavut ve Hristiyanların bu unsurlar ile birlikte hareket edeceği, hükûmetin Müslüman Arnavutları memnun edememesi ve elde

[7] Yüksel Babanınoğlu Bayıl, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Güvenlik ve Asayiş Meselesi", *History Studies*, 11/3, Haziran 2019, s. 875

[8] "Graeco-Turkish War", *Weekly Irish Times (1876-1920)*, 22 March 1913; *1897 Türk-Yunan Harbi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982, s. 7-54.

[9] Bilgin Çelik, Nedim Yalansız, Senem Küçükkoyuncu, "Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeleri Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri", *Balkan Tarihi*, Cilt 1, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Ankara 2016, s.313.

[10] Çelik ve diğerleri, *Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin…*, s. 317.

[11] Çelik ve diğerleri, *Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin…,* s. 318.

[12] Çelik ve diğerleri, *Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin…*, s. 319-320.

edememesi durumunda onların da isyana katılacağı belirtilmişti. İlk ateşin; hükümeti ve kamuoyu ile birlikte hareket eden Bulgaristan'dan başlayacağı özellikle vurgulanmıştı[13]. The Times gazetesinin 18 Ocak 1912 tarihli sayısındaki bir makalede, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasının Balkanlar'da savaş olasılığını yükselttiği ifade edilmişti. Ek olarak, bu senenin her zamankinden daha zorlu olacağına da vurgu yapılmıştı[14]. Bu iki belgeden anlaşılacağı üzere devlet kurumlarının Balkanlar'daki hareketlenmeden haberi vardı ve gelişmelerin olası bir savaşta evirilebileceği yabancı basında dahi yazılmaya başlanmıştı hatta Kosova'dan gelen belge ile resmî kurumlar doğrudan ikaz edilmişti.

Avusturya, Balkanlar'da kendi menfaatine olacak gelişmelerden uzak kalmak istemiyordu ve bölgedeki devletlerle görüşme halindeydi. Rusya, diplomasi konusunda Avusturya'ya göre daha öndeydi ve Bulgarlarla Sırpların arasında 7 Mart 1912'de imzalanan antlaşmaya aracılık etti. Rusya, imzalanan antlaşma ile hem Osmanlı Devleti'ne hem de Avusturya'ya karşı elini kuvvetlendirmiş oldu. Rakip iki Balkan Devleti, yapmış olduğu ittifak ile ordu gücünü Osmanlı Devleti'ne karşı birleştirdi. Güç birlikteliği, aynı zamanda Balkan Savaşı'nı tetikleyecek ilk önemli adım oldu[15]. Bulgaristan, 29 Mayıs'ta Yunanistan'la, Ağustos ayında da Karadağ ile anlaşma imzaladı[16]. İmzalanan anlaşmalar sonucunda Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlarda ortak bir cephe kuruldu.

Balkan Devletleri arasında iş birliklerini hızlandıran ve ittifaklar kurmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan çıkarmanın arka planında, 29 Eylül 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı vardı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a doğrudan gidemeyişi ve İtalya'ya karşı yetersiz kalışı, Balkan Devletleri'ni savaş konusunda cesaretlendirmişti[17]. İttifaklar yapıldıktan sonra da artık savaşa giden kapı büyük ölçüde aralanmıştı. 7 Ekim 1912'de Karadağ, 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 18 Ekim'de de Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler[18]. 18 Ekim tarihi itibariyle savaş alanı genişleyerek Karadeniz, Ege Denizi ve Adriyatik Denizine uzanan geniş bir coğrafyayı içine aldı[19].

2. I. Balkan Savaşı'nda Türk-Yunan Ordusu

Yunanistan, 1829 yılında bağımsız olduğunda günümüzdeki ana karasının neredeyse yarısı büyüklüğünde bir alana sahipti ve Balkanlar, Doğu Trakya ve özellikle de İstanbul'u içine alan büyük Yunanistan'ı kurmak için her fırsatı değerlendirme gayretindeydi. 93 Harbi sonrası İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan yakınlığını sonlandırması, Yunanistan'da memnuniyetle karşılanmış, özellikle Akdeniz coğrafyasında İngiltere'nin desteğiyle Yunanistan'ın amacına ulaşabileceği bir zemin oluştuğu düşünülmüştü. Lakin 1897 yılındaki savaşta aldığı mağlubiyet, Yunanistan'ın hedefine ulaşmasının çok kolay olmayacağını göstermişti.

Yunanistan için 20.yüzyıldaki ilk fırsat, Balkan Savaşı'ydı. Yunanistan, Balkan Devletleri ile yaptığı ittifaklarla Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan tamamen atılmasını hedeflemişti. İttifakların yapılmasının ardından çok geçmeden savaş ihtimali kuvvetlenmişti. Savaş başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin bölgede yaklaşık 276.000[20] askeri bulunmaktaydı. İttifak yapan Balkan Devletleri'nin ordu mevcudu ise bu sayıdan çok daha fazlaydı. Sadece Yunanistan'ın asker sayısı, 110.000 kişi civarındaydı. Kara kuvvetleri haricinde Yunanistan'ın teşkilatlı bir donanma gücü vardı. Ancak Yunanistan'ın ordu gücünü daha fazla gösteren kaynaklar da mevcut. Buna göre; 82.000'i

[13] *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013, s. 51.

[14] "The Balkan Danger", *The Times,* 18 Jan 1912.

[15] Çelik ve diğerleri, *Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin…***,** s. 324.

[16] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 432.

[17] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 426-427.

[18] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 436-437.

[19] Sezai Öztaş, "Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Bulgar İşgalinden Kurtarılmasının İç ve Dış Kamuoyundaki Yankısı", *Tarih ve Toplum*, Eğitim Yayınevi, Temmuz 2023, s. 53.

[20] Balkanlarda bir savaş olmayacağı düşüncesiyle iktisadi olarak maliyetleri azaltmak isteyen Osmanlı Devleti, 70 bin askeri terhis etmiştir, devlet kendi eliyle gücünü zayıflatmıştır (*Mareşal Fevzi Çakmak, Askeri ve Hususi Hayatı*, Yazan: Süleyman Külçe, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953, s. 69).

Makedonya, 52.000'i Epir ve 18.000'i Ege Adalarında olmak üzere anakaradaki diğer birliklerle toplamda 192.000 asker mevcudundan bahsedilmekteydi[21].

Yunanistan'ın savaşta 3 temel hedefi vardı: 1. Makedonya'nın merkezi olan Selanik'i ele geçirmek, 2. Epir bölgesinin merkezi olan Yanya'yı topraklına dahil etmek, 3. Ege Denizi'nde yeni adalar almak suretiyle hakimiyet alanını genişletmek. Savaşın resmi olarak başlamasıyla Yunan ordusu, 18 Ekim'de iki koldan ileri harekata geçti. 19 Ekim Dişkata ve Alasonya; 22 Ekim Kırkgeçit ve Lazarat; 28 Ekim Katerin, 29 Ekim Nalbantköy, 1-2 Kasım Yenice ve 2 Kasım 1912'de Karaazmak muharebeleri gerçekleşti. Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen muharebelerdeki kaybı net olarak bilinmemektedir. 19-22 Ekim tarihleri arasındaki savaşlarda 500 kişinin öldüğü ve 1.000 civarında yaralının olduğunu belirten yerli kaynaklar mevcuttur ancak yabancı kaynaklarda farklı rakamlara ulaşılmaktadır[22]. Kırkgeçit olarak adlandırılan yer, Sarantaporos Geçidi olarak da bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Teselya bölgesindeki ana savunma hattının bulunduğu Kırkgeçit'teki savaşta 700 askerinin öldüğü, 701 kişinin de esir edildiği bilgisine ulaşılmıştır[23]. Yunanlar ise 18 subay ve 160 asker kaybederken, 40 subay ve 1.037 askeri de yaralanmıştı[24]. Nalbantköy, Yunan kaynaklarında Perdikkas adıyla geçmektedir. Savaşın yapıldığı yer, yabancı kaynaklarda Kayılar yani bugünkü Ptolemaida'dır. Buradaki muharebelerde Türk kuvvetlerinden 2.000 askerin savaş meydanında hayatını kaybettiği, 500 askerinin de esir alındığı belirtilmektedir[25]. Yunan kaynaklarında Plati olarak geçen Karaazmak'ta Türk kuvvetlerinin kaybı: 2.000 ölü ve yaralı ile 500 esirdir. Yunanların kaybı 1.000 civarındadır. Karazamak'taki harbi Yenice'den yöneten Hasan Tahsin Paşa, alınan mağlubiyet sonrası orduya Selanik'e çekilme talimatı verdi[26]. Selanik yolunu açan bu savaşlar, Yunan hükümetinde ve yerel halkta memnuniyetle karşılanıyordu. İşgal edilen Makedonya yerleşim yerlerine Yunan hükümetince vakit kaybetmeden sivil yetkililer atanmaya başladı. İçişleri Bakanlığı'nda görevli olan Chomalians, Yunan hükümeti tarafından Genel Komiser olarak görevlendirildi[27]. Makedonya'ya kalıcı görevlilerin atanması işlemlerini, Posta ve Telgraf Bakanlığı yürütüyordu[28]. Yunanistan atmış olduğu adımlarla, savaş bitse bile ele geçirdiği topraklardan çekilme niyetinin olmadığını gösteriyordu.

Osmanlı ordusu, yapılan muharebeler sonucunda büyük kayıplar vererek dağılmış ve moral gücünü yitirmişti. Silahlar, cephaneler ve her türlü mühimmat, düşman eline geçmişti ve ordu, kuzeye doğru çekilmeye başlamıştı. Yunan kuvvetlerinin moral gücü yüksek olmasına rağmen askeri durumu iyi değildi. Birliklerin yorgunluğu ve ulaşım zorlukları, Türk ordusunun takibini mümkün kılmamıştır. Yabancı uyruklu bir gazeteci gözlemci, Yunan kuvvetlerinin durumuna ilişkin olarak "Yunan ordusunda keşif diye bir şey yok" notu düşmüştü[29]. Osmanlı Devleti'nin aldığı her mağlubiyet, Yunan ordusunu Selanik'e biraz daha yaklaştırıyordu[30].

Yunan ordusunun Selanik'e doğru ilerlediği bir dönemde Selanik'ten bir Türk resmi yetkilinin Liberté gazetesine gönderdiği telgrafta; *"Son iki gündür burada büyük bir endişe yaşanıyor. İstanbul'dan herhangi bir emir alınmadı ve birliklerin erzakları tükenmek üzere. Sahil bataryaları boşaltıldı ve toplar ile cephane iç bölgelere taşındı. Birçok köyden katliam ve kundakçılık haberleri alındı ve müttefiklerin Türk kuvvetlerini geri püskürtmesi durumunda, yabancıların da dahil olabileceği ciddi karışıklıklar çıkmasından korkuluyor"* ifadeleri yer almıştı[31].

---

[21] Nebahat Oran Arslan ve Fadimana Fidan, "Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, 2012, s. 252.

[22] *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 50-55.

[23] Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913*, Routledge, London (UK), 2000, s. 60.

[24] "The Greek Invasion of Macedonia", *The Scotsman (1860-1920)*, 23 October 1912.

[25] "The Greek Objective", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 1 November 1912.

[26] Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, Türkçesi Zaven Biberyan, Sander Yayınları, İstanbul 1975, s. 397.

[27] "The Greek Objective", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 1 November 1912.

[28] "Greek Stamps in Crete", *The Scotsman (1860-1920)*, 2 November 1912.

[29] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913*, s. 60.

[30] "Towards Salonika", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 5 November 1912.

[31] "Confusion in Salonika", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 30 October 1912.

Farklı cephelerde art arada alınan mağlubiyetler nedeniyle Ekim ayı sonunda, Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi istifa etti ve sadaret makamı, Kâmil Paşa'ya verildi. Paşa, göreve başlar başlamaz İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther ve Avusturya Büyükelçisi Marquis di Pallaricini ile uzun görüşmeler yaptı. Bu hamlesi, büyük devletlerin desteği ile Osmanlı Devleti'nin savaşı bitirmek gayretinde olduğu şeklinde yorumlandı[32].

3. Selanik'te Yunan İdaresi

Karaazmak-Yenice bölgesindeki muharebelerden sonra artık Selanik'i koruyacak herhangi bir askeri kuvvet kalmamıştı. Lakin Selanik, yalnızca Yunanistan'ın değil, aynı zamanda Bulgaristan'ın da hedefindeydi; zira bu şehir, hem Makedonya'nın kalbi hem de Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki başkenti olarak görülüyordu. Selanik'e sahip olmanın büyük siyasi anlamı da vardı. Yunan ordusu, Bulgaristan'dan hızlı davranarak 8 Kasım 1912 günü öğle saatlerinde Selanik'e girdi ve kaleyi ele geçirdi. Şehirde kontrolü tam anlamıyla sağlamak isteyen Yunanistan, Adalet Bakanı Ractivan'i Selanik valisi olarak atadı[33].

Hasan Tahsin Paşa, Selanik'i savunacak herhangi bir askeri kuvveti kalmadığı için can kayıplarını en aza indirmek adına şehri, Yunanistan'a yeni bir savaş yapmadan teslim etmeyi uygun gördü. Selanik'i Yunan kuvvetlerine teslim ederken 16 maddelik bir belge düzenledi ve şehrin burada yazan şartlar doğrultusunda teslim edileceğini belirtti. Belgenin 3.maddesinde "Osmanlı subayları da erleri de harp esiri sayılmayacaklardır" hükmü yazıyordu. Ancak şehir teslim alındıktan sonra yazıya dökülen şartlar, kâğıt üzerinde kaldı hatta aksi birçok durum yaşandı[34]. Öldürülenler, hakarete uğrayanlar çok fazlaydı. Sivil, asker ya da resmi görevli olduğuna bakılmaksızın üzerinde değerli eşyaları olanlar soyulmuş ya da eşyalarına el konulmuştu. Teslim protokolüne rağmen Yunan makamları, şehri yağmalamıştı[35]. Sivil ve askeri tüm Türk yetkililer tutukladı. İlk gün Selanik'te esir alınan Türk sayısı, 27.000 kişiye ulaştı[36]. İttihat ve Terakki'nin önde gelen bazı üyeleri ile 300'den fazla Müslüman, tutuklanarak Yunanistan'a gönderildiler. Selânik hamallarının başı olan ünlü Kerim Ağa da tutuklananlar arasındaydı. Hayatı bağışlandı ancak iki eline Yunan bayrağı verilerek eşek sırtında şehri dolaştırdılar ve her adımda "Yaşasın Yunanistan" diye bağırmaya zorladılar. Dönemin canlı tanıklarından biri olan Kölnische Zeitung gazetesi muhabiri, yaşadıklarını şu sözlerle aktarıyordu:

> "Selânik'teki Ayia Sofia camii üzerinde haç yükseliyor yeniden. Yeni fatihler haçı diktiler, ama hani nerde Hristiyanlık ve insanlık belirtileri?... Haç, merhametin sembolüdür, ama Rumlar kanla lekelediler onu. Talan, katliam, ırza geçme, korkunç oranlara yükseldi. Çeteler, civar köylerdeki Müslümanlara yapmadıklarını koymadılar. Çok sayıda muhacir, açlıktan ya da süngüyle öldü. Yunanların beslemeyi taahhüt ettikleri silâhtan tecrit edilmiş Osmanlı askerlerinin de çoğu keza açlıktan öldü."[37].

Esir alınan Türk askerleri birkaç gündür yiyeceksiz bırakıldıkları için son derece bitkin durumdaydılar. Başlarında onları komuta edecek herhangi bir subay, kendilerini savunacak da silahları yoktu. Yunanistan'dan iki gün sonra Bulgar orduları, Selanik'e giriş yaptı. Şehrin muhtelif yerlerinde iki ordu arasında gerginlikler yaşanıyordu çünkü Bulgaristan, Selanik'i almayı çok istiyordu. Eğer Bulgar ordusu erken gelebilseydi, Türk askerleri Yunanlar yerine Bulgarlara esir düşmüş olacaktılar[38]. Yunanistan, Selanik'i ele geçirme konusunda oldukça hızlı hareket etmiş ve Bulgarlardan önce şehre girmişti ancak asıl hedef, İstanbul'du. Coğrafi konum itibariyle Bulgaristan'ın İstanbul'a ulaşması

[32] "The Greek Objective", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 1 November 1912.

[33] "Greek Capture City of Saloniki", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*, 9 November 1912; TNA, FO 195/2437, *Occupations of Salonica by the Greeks*, 12 November 1912; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, 20. Yüzyıl*, Tercüme: Zehra Savan-Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 104. Selanik'in Yunanistan'ın eline geçtiği tarih olarak 9 Kasım'ı belirten kaynaklar da vardır ancak dönemin gazeteleri ve yabancı kaynaklar incelendiğinde 8 Kasım tarihi tespit edilmiştir.

[34] Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s. 406.

[35] Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s. 409.

[36] "Greek Capture City of Saloniki", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*, 9 November 1912.

[37] Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s. 408.

[38] TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 13 November 1912; Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s. 404.

daha hızlı olabilirdi, fakat İstanbul tek başına Bulgaristan tarafından ele geçirilmemeliydi. Bu sebeple Yunanistan, Meriç'in doğusunda Bulgar ordusu ile birleşip İstanbul'a aynı anda girmeyi planlıyordu. Yunan donanması, askerlerini gemilerle Meriç Nehri'nin doğusuna taşıyarak Çanakkale ve Gelibolu tahkimatlarına saldırı planlıyordu. Bölgenin alınmasıyla donanma, İstanbul'a serbest bir geçiş yolu elde edebilecekti[39].

Bu gelişmeler yaşanırken Selanik'te 13 Kasım akşamı şehrin dışında esirlerin kaldığı kışlanın yanındaki cephanelik, korkunç bir gürültüyle patladı. Civardaki tüm evler yıkıldı ya da ağır hasar aldı. Türk esirlerinden 312 kişi hayatını kaybetti ve 430 kişi yaralandı. Kışlada konuşlanmış olan Yunan süvari birliğinden ise 15 kişi öldü ve 30 kişi yaralandı. Patlama, şehirde büyük bir paniğe neden oldu. Yunan halkının korkularını ve öfkesini yatıştırmak için yetkililer, birçok kişiyi tutukladılar. Yapılan tahkikat sonucunda, cephaneliğin Sandanski ve Mendjoff adlı Bulgar çete liderleri tarafından, Krinia köyündeki çatışmada ölen adamlarının intikamı amacıyla yok edildiği sonucuna varıldı.[40].

Selanik Valisi olan görevlendirilen Ractivan'ın ilk icraatlarından biri, hapishanelerde bulunan tüm siyasi mahkumları serbest bırakmak oldu. Yunan, Türk ve Yahudi sakinler arasında uzun süredir devam eden düşmanlıklar, serbest bırakılan mahkumlarla daha da perçinlendi. Kırsal kesimdeki çatışmalar nedeniyle şehre gelmek zorunda kalan binlerce Müslüman ahalinin varlığıyla durum bir kat daha karmaşık hale geldi. Mülteci konumunda olan Müslüman halk, yaşamlarını devletin sunduğu imkânlarla sürdürüyor ve Yunan hükümeti üzerinde ekonomik baskı oluşturuyordu[41].

Kasım 1912 itibarıyla Selanik'te, 50.000 göçmen, 27.000 Türk esiri, 45.000 Yunan askeri ve 40.000 Bulgar askeriyle birlikte yerel halk da dâhil edildiğinde, toplam nüfus yaklaşık 310.000'e ulaştı. Mülteciler, ilk geldiklerinde çeşitli camilere, kiliselere ve boş binalara yerleştirildiler. Kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere çoğunluk, geceleri şiddetli don olmasına rağmen açık havada kalmak zorunda kaldı. Mültecilerin sorumluluğunu Selanik Belediye Başkanı Osman Said Bey üstlendi. İhtiyaç duyulan temel gıdalara ulaşmak zordu, ilk başlarda sınırlı da ekmek temini yapılabiliyordu ancak Yunan ve Bulgar birlikleri geldikten sonra şehrin kaynakları hızla tükendi. Her ne kadar çoğu mülteci için sonunda barınacak bir yer bulunabilmiş olsa da, hijyen koşulları son derece yetersizdi. Selanik, Yunan kuvvetlerinin eline geçmeden önce 600 mülteci, Broths adlı İngiliz gemisiyle Anadolu'ya gönderilmişti, ancak şehirde kalanların büyük kısmı açlıkla karşı karşıyaydı ve yiyecek son derece kıttı[42].

Yunan kuvvetleri, 15 Kasım'da Halkidiki Yarımadası'nın en doğusundaki üç uzantıdan birinin ucunda yer alan Aynaroz Dağı'nı işgal etti. Türk bayrağının dalgalandığı hükümet binasına girilerek yerine Yunan bayrağı çekildi[43].

Yunanistan, bölgede istediği egemenliği büyük ölçüde sağladıktan sonra, aralarında dağ birlikleri de bulunan üç Yunan tümenini, Manastır yakınlarındaki çatışmalara dahil etmek içinde Selanik'ten gönderdi[44]. Yunan kuvvetlerinden kısa süre sonra şehre giren Bulgar ordusunun askeri mevcudu, 40.000 kişi civarındaydı. Bulgar ordusunun büyük kısmı, şehrin dışında kurulan kamplarda kalırken şehirdekiler, bazı büyük okulları ve eski Türk kışlalarını işgal etti. Yunanistan, Selanik'te kalan Bulgar askerlerinden son derece rahatsızdı. Bulgar askerlerini Selanik'ten uzaklaştırmak ve Doğu Trakya'daki çatışmaları yakından takip etmek için Kasım ayı sonunda 30.000 Bulgar askerini Yunan nakliye gemilerine bindirerek, Kırklareli ve Edirne çevresindeki ana Bulgar ordusuna katılmak üzere

[39] "Greek Capture City of Saloniki", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*, 9 November 1912.

[40] Bulgars Blow Up 312 Turks: Magazine Explosion at Salonika Attribute", *New York Times (1857-1922)*, 18 November 1912; "Disaster Near Salonika", *The Scotsman (1860-1920)*, 18 November 1912; The Greeks at Salonika", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 18 November 1912.

[41] "The War", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 20 November 1912.

[42] TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 24 November 1912.

[43] "Bulgars Blow Up 312 Turks: Magazine Explosion at Salonika Attribute", *New York Times (1857-1922)*, 18 November 1912.

[44] TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 24 November 1912.

Dedeağaç'a sevk etti.[45] Bulgar birliklerinin şehirden ayrılması, kalabalığı bir ölçüde azaltmış olsa da aşırı yoğunluk hali büyük oradan devam etti[46].

Selanik'i Yunan kuvvetlerine teslim eden Hasan Tahsin Paşa, kaçmayacağına dair verdiği şeref sözü için Selanik'te kendi evinde gözetim altında tutuldu[47]. Türk esirler ise Yunan muhafızlar gözetiminde olacak şekilde farklı birçok kampa yerleştirildi. Kampların bir kısmı şehir içinde bir kısmı ise şehir dışındaydı. Karaburun'daki (Angelochori) kale, Türk esirlerinin tutulduğu yerlerden birisiydi. Kılıçlarını yanlarında tutmalarına izin verilen subaylar, sınırlı süreyle dışarı çıkabilmekte hatta sokaklarda kendi başlarına dolaşabilmekteydiler. Askerlerin yiyecek ve diğer ihtiyaçları, silahlı Yunan muhafızların gözetiminde, Türklerden oluşan sivil gruplar tarafından temin edilmekteydi. Şehrin kalabalık durumu nedeniyle bazen yiyecek temininde sıkıntılar yaşanıyordu. Sağlık imkanları son derece yetersizdi. Esirlerin kaldığı kamplarda yeterli tuvalet yoktu ve şehirde birçok arka sokak, tuvalet olarak kullanılmaktaydı[48].

Şehirde yabancılara da ait olan toplam, 6 hastane vardı ve tamamı dolu durumdaydı. Türk Askeri Hastanesi, Bulgar birlikleri tarafından işgal edilmiş; işgalin ardından hastalar, hastaneden zorla çıkartılmıştı. Hastanenin yeniden faaliyete geçmesinin ardından, burada ağırlıklı olarak Yunan yaralıların tedavisi gerçekleştirildi. Şehirde yer alan Türk Belediye Hastanesi, kapasitesinin üzerinde bir doluluğa sahipti. İtalyan Hastanesi, şehrin tesliminden sonra Yunanların eline geçti ve Yunan doktorlar tarafından yönetilmeye başladı. Burada 400 hasta vardı ve çoğunluğu tıbbi vakalardı. Yunan Hastanesi, yarısı Yunan Kızılhaç'ı diğer yarısı İngiliz Kızılhaç'ı tarafından yönetilen bir hastaneydi. Fransız Hastanesi, Rahibelerin yönetiminde olup hastalar bir İtalyan doktor tarafından tedavi edilmekteydi. Afrika Hastanesi, Alman Kızılhaç Servisi tarafından işletilmekte olup, bakım hizmetleri Alman ve İngiliz hemşireler tarafından yürütülmekteydi. Londra Hastanesi'nin 4 hemşiresi bu hastanede hizmet vermekteydi. Hastanede hiç yaralı yoktu ve vakaların tamamı zatürree, tifo veya dizanteri hastalarından oluşmaktaydı. Hastane, son derece sistemliydi ve tüm ekipmanları günceldi, bu haliyle Selanik'teki en donanımlı hastaneydi. Hastaneler dışında şehirde bir de Yunan Yetimhanesi vardı. Yetimhanenin bulunduğu bina, temiz ve bakımlıydı ve 1000 yataklık kapasiteye sahipti. Şehir, kalabalık olmasına rağmen şehirde herhangi bir kolera vakası yoktu. Birkaç çiçek hastalığı vakası tespit edilmişti ancak bu hastalar, tedavi amaçlı olarak Yunan Hastanesi dışında inşa edilmiş küçük izolasyon barakalarında tutulmaktaydı[49].

Beslenmede karşılaşılan sorunlar nedeniyle Selanik'teki esirlerin Yunan anakarasına ve adalara gönderilmesi kararı alındı. Parça parça götürülecek olan esirler için ilk etapta üç nakliye gemisi hazır edildi[50]. 19 Kasım günü Selanik'ten hareket eden 2.500 Türk esir kafilesi, bir gün sonra Pire limanına ulaştı. 3.000 kişiden oluşan başka bir kafilenin nakliye hazırlıklarına da hemen başlandı[51].

Selanik'teki Yunan makamları, şehrin farklı bölgelerinde bulunan esirlerin tamamını etkileyecek nitelikte bir durum tespit etti. Garnizonla birlikte teslim olan Türk subayları, Türk mültecilerin pasaportlarını esir olan askerler için kullanmak suretiyle birçok askerin özgürlüğüne kavuşmalarını sağlamışlardı. Serbest kalan askerler, küçük gruplar halinde Yunan ordusunu yıpratıcı çete faaliyetleri gerçekleştiriyordu. Olaya karışan subaylar arasında Meşrutiyet'in ilanının öncülerinden olan ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyesi olarak Selanik'te kalan ünlü Dr. Nasım Bey de bulunmaktaydı. Selanik'te

[45] Yunanistan, askeri gücünün tamamını Makedonya ve Epir'deki çatışmalara yönlendirdiği için Doğu Trakya'ya Bulgaristan'dan sonra girebilmişti.

[46] TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 24 November 1912.

[47] "Greek Premier at Salonika", *The Times*, 29 May 1913.

[48] "Disaster Near Salonika", *The Scotsman (1860-1920)*, 18 November 1912; TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 24 November 1912.

[49] TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 24 November 1912.

[50] "Bulgars Blow Up 312 Turks: Magazine Explosion at Salonika Attribute", *New York Times (1857-1922)*, 18 November 1912.

[51] "The War", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 20 November 1912.

ortaya çıkan bu gelişme sonrasında, Türk subaylarının tamamının Yunanistan anakarasına sevk edilmesi yönünde karar alındı[52].

6 Aralık tarihinde İngiliz Amirali George Keane, İngiltere Hükümetine Selanik'teki mevcut durumu rapor halinde iletti. Raporda ana hatlarıyla şu noktalara değinilmişti:

> "Şehir hala aşırı kalabalık. Sayıları 40.000'e varan mülteciler, endişenin ana kaynağı ancak son birkaç gündür bu sorun ciddi bir şekilde ele alınmaya başlandı. Selanik'teki İngiliz Kızılhaç Direktörü Albay Delmf Aadcliffe başkanlığında bir Uluslararası Mülteci Yardım Komitesi kuruldu ve Komite, çalışmalarına başladı. Yardım talebi, Londra'ya bir telgrafla iletildi fakat aşırı kalabalığın çiçek hastalığı salgınına yol açma tehlikesi var. Bu tehlikeyle başa çıkmak için çalışmalar yapılıyor. Dün, mülteciler arasında 37 çiçek hastalığı ve birkaç tifo vakası tespit edildi. Hemen İzolasyon ve Gözlem kampları oluşturuldu. Ayrıca mültecilerin şehirden Concon - trepton Kamplarına nakledilmesine çalışılıyor. Askerlerin sağlıkları iyi durumda. Yunanların hastanede hala çok sayıda tıbbi vakası bulunmaktadır.
>
> Yunan ve Bulgar birliklerinin genel görünümündeki fark, oldukça dikkat çekici ancak herhangi biri memnun edici olarak nitelendirilemez. Bulgarlar; daha tetikte, daha sağlıklı görünümlü ve selam verme konusunda çok daha dikkatliler; Yunanlar ise nadiren selam veriyorlar. Yunanlar ve Bulgarlar arasında hala önemli bir gerginlik var ve bu gerginlik, dün Serez-Selanik demiryolu hattının işgali meselesini neredeyse çatışmaya dönüştürecekti. Bulgar ve Yunan orduları arasındaki gerginlik ve kıskançlık, Selanik bölgesinde gereksiz yere çok sayıda askerin tutulmasına neden olmaktadır. Selanik'teki her bir ordunun yaklaşık sayısının, 30.000 olduğu belirtilmektedir.
>
> Geçen hafta boyunca Manastır ve Florina'dan binlerce esir geldi ve bunlar mevcut buharlı gemilerle Yunanistan'a gönderiliyorlar. 25 Kasım'da 500 Türk subayı ve bir dizi sivil, Yunan makamları tarafından aniden tutuklandı ve Pire'ye gönderildiler. Sanırım Türkler, teslim şartlarına uymuyorlardı ve kendilerini mülteci olarak gösteren Türk askerleri, kasabadan ayrılmak için izin belgeleri alıyorlardı. Bu şekilde bazı Türk subayları da Çatalca'ya gitmiş ve savaş hattına katılmışlardı."[53].

4. Yanya'nın Düşüşü

Yunanistan, Balkan Savaşı'na dahil olduğunda en temel hedefi, Selanik ve Yanya'yı topraklarına katmaktı. İki koldan ilerleyen Yunan kuvvetleri, stratejik olarak Selanik hattına öncelik vermiş ve 8 Kasım'da şehri ele geçirmişti. Selanik'ten doğuya doğru ilerlemek, o dönemde pek mümkün görünmüyordu; zira Bulgar ordusu, Batı Trakya'ya girmiş ve neredeyse Yunanistan'dan önce Selanik'e ulaşacak durumdaydı.

Yanya'yı ele geçirmek için vazifelendirilen diğer Yunan ordusu, doğrudan şehre girmek yerine, çevirme harekâtı gerçekleştirerek ilerlemekteydi. Yunanistan'ın 18 Ekim'deki savaş ilanından bir gece önce, Epir'in işgali hazırlıkları kapsamında iki Yunan torpido botu, Preveza limanına sızdı ve orada bulunan iki Osmanlı savaş gemisini kullanılamaz hale getirdi. Ertesi gün Epir'deki ordu, Arta'dan Osmanlı topraklarına geçti, 26 Ekim'de Philippias kasabasını işgal etti[54]. Denizden gelecek olası bir yardımı keserek karadaki kuvvetlerini rahatlamak isteyen Yunanistan, donanmasını 4 Kasım günü akşam saatlerinde Preveza limanına demirledi[55]. Kuşatma altına alınan bölgede Yunan ordusu, 25 Kasım'da Arta şehrinin batısında bulunan Kamarina'yı[56] ele geçerdi.

Preveza'nın düşmesi, Yunan kuvvetlerinin karadaki ilerleyişine destek oluyordu ancak Teselya bölgesindeki kadar hızlı ilerleyemiyorlardı. Türk ordusunu komuta eden Esad Paşa, Yunanları Epir'de

---

[52] "Alleged Plot Among Turkish Prisoners", *The Manchester Guardian (1901-1959),* 26 November 1912.

[53] TNA, ADM 116/1190, *Salonika,* 6 December 1912.

[54] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913,* s. 63.

[55] "The Capture of Preveza", *The Scotsman (1860-1920),* 5 November 1912.

[56] "Alleged Plot Among Turkish Prisoners", *The Manchester Guardian (1901-1959),* 26 November 1912.

her adımda savaşmaya zorluyordu. İtalyan General Ricciotti Garibaldi komutasındaki yabancı gönüllülerden oluşan bir kolorduyla takviye edilen ana Yunan kuvveti, Osmanlı Devleti'nin güçlü kalesi Yanya'ya doğru ilerlemeye devam ediyordu[57].

25 Kasım'a gelindiğinde Yunanlar, Yanya'yı batı, güney ve doğudan kuşattı. Yalnızca kuzey hat açık kaldı. Yoğun topçu ateşiyle şehir bombardıman edilse de Aralık ayı başlamasına rağmen hala Yunanlar istedikleri sonucu elde edemediler[58]. 5 Aralık tarihi itibarıyla şehrin dış kale surlarına yönelik bombardıman sürdürülmekteydi, buna karşın şehir de aynı gücüyle direnç göstermeye devam ediyordu[59].

Türk kuvvetleri, 15 Aralık'ta Acheron tepeleri başta olmak üzere Pesta ve tüm hatlarını tahliye ederek Yanya'yı çevreleyen tahkimatlara çekildi. Driskos yakınlarında operasyon yürüten bir Yunan birliği, Türk kuvvetlerinin saldırmasıyla geri çekilmek zorunda kaldı. Yanya bölgesinde önemli bir nokta olan Scala Paramythia (Aydonat)'yı işgal etti. Yunanlar, birçok ölü ve yaralı verdi. 60 Türk askeri, esir düştü[60].

Epir bölgesindeki Türk kuvvetleri, yalnızca savunma pozisyonunda kalmayıp, uygun koşullar oluştuğunda taarruz harekâtlarına da girişmekteydi. Yunanistan, istediği hızda ilerleyememesi ve Türk birliklerinden karşı taarruzlar alması nedeniyle bölgedeki askerî kuvvetlerini takviye etme kararı aldı. Türk ordusu, belirli hatlarda kuvvetli olsa da zayıf olduğu kısımlarda toprak kayıplarına devam ediyordu. 19-21 Aralık tarihleri arasında Morova Dağları (Meropa Oros)'daki geçitler, Yunan kuvvetlerinin eline geçti. Yunanistan ana karasının batısında bulunan Goritsa'da ile Batı Trakya'da Evritza ve Tsagoni köylerinde Türk hakimiyeti son buldu[61].

Manastır'daki ordudan arta kalan askerlerle Esad Paşa'nın komutasına katılan Cavid Paşa ve Kurmay Başkanı, Yanya yakınlarında meydana gelen çatışmalarda hayatlarını kaybetti. Her iki tarafında da ağır kayıplar verdiği muharebelerde Yunan ordusu, Laros köyüne doğru çekilmek zorunda kaldı[62].

Epir bölgesindeki Türk direnişi tüm hızıyla devam ediyordu. Yanya'yı ele geçiremeyen Yunan kuvvetlerine moral vermek isteyen Başbakan Venizelos, askeri birlikleri yerinde ziyaret etti. Ziyaretinde Yunan birliklerinin cesaretini ve coşkusunu takdir etti ve olumlu izlenimlerle Atina'ya geri döndü. Çatışmalar tüm hızlıyla devam ediyordu. Bizani'de ele geçirilen 133 Türk savaş esiri, Patras'a gönderildi[63].

Dört aya yaklaşan yoğun muharebelerin sonucunda, General Soutza'nın komutasındaki Yunan birlikleri, yaklaşık beş asırdır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Epir'in merkezi Yanya'yı 6 Mart 1913'te işgal etti. Haber, kamuoyuna açıklandığında Atina'da büyük bir sevinç yaşandı. Şehirdeki kiliselerin hepsinde sevinç çanları çalındı. Selanik'te bulunan Yunan Kralı, Başbakan'a "Kahraman ordumuzun bu yeni zaferi için Tanrı'ya şükürler olsun. Hükümeti derin bir duyguyla tebrik ediyorum. Milletimiz için bu yeni şerefle gurur duyuyorum." yazan bir tebrik telgrafı gönderdi. Yanya, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen savaşta Müttefikler tarafından ele geçirilen ilk tahkimli şehirdi[64]. İşgalin ardından General Dimitri Soutza, Yanya valisi olarak atandı[65].

Yanya, Arta'nın 70 km kuzeybatısında Yunan sınırına yakın, küçük Yanya Gölü kıyısında ve Arnavutluk'un güneyinde kendi adını taşıyan bir vilayetin başkentidir. Nüfusunun yarısından fazlası Yunan'dır, tahmini nüfusu 25.000 olan hareketli bir ticaret ve sanayi şehridir. Şehrin bu yapısından

[57] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913,* s. 63.

[58] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913,* s. 64.

[59] "Greek Checks Turk", *The Washington Post (1877-1922),* 6 December 1912.

[60] "Future Fighting: Greek Accounts of Turkish Defeats", *The Irish Times (1874-1920),* 16 December 1912.

[61] "Greek Successes: Turks Repulsed in Epirus", *The Scotsman (1860-1920),* 23 December 1912.

[62] "The Fighting in Epirus", *The Scotsman (1860-1920),* 24 December 1912.

[63] "Allies to Insist on Payment of an Indemnity", *The Scotsman (1860-1920),* 24 February 1913.

[64] "Greeks Capture Janina: Surrender of 32.000 Turks Details of the Final", *The Irish Times (1874-1920),* 7 March 1913.

[65] "Allies and Peace", *The Times of India (1861-current),* 10 March 1913.

kaynaklı olarak erzak boldur. Yeterli miktardaki erzak ve cephane, şehrin teslim sürecini uzatmıştır. Tarihi geçmişi ve ticari açıdan etkili bir şehir olması nedeniyle Yanya'nın ele geçirilmesi özellikle Yunanistan dışında yaşayan Yunan toplumu tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı[66].

Yanya'da aylarca savunma yapan Esad Paşa, 32.000 askeriyle birlikte teslim oldu. Yunanistan'ın elinde tuttuğu Türk esirlerin sayısı, 80.000'e ulaştı[67]. Epir'de ele geçirilenler de dikkate alındığında en net verilen Türk esir sayısı, 78.450'dir. Yanya'ın düştüğü günlerde Konitsa, Paramythia, Devinon ve Argyrokastron'da devam eden çatışmalarda 20.000 civarında Türk askeri daha kuşatma altındaydı. Bahsi geçen bölgelerdeki askerler de esir alınırsa Yunanistan'da tutulan Türk askerlerinin sayısının 100.000'e ulaşacağı tahmin ediliyordu[68]. Yanya, Yunanistan'ın kontrolü altına geçmiş ancak Epir bölgesindeki çatışmalar tam anlamıyla sonlanmamıştı. Yanya'nın kuzeyinde keşif yapan iki süvari bölüğü, 2.300 Türk kaçağını daha ele geçirmişti.[69]

Kaynaklarını büyük ölçüde kullanan Yunanistan, Yanya'nın teslimiyle barış görüşmelerinin hızlanacağını düşünüyordu. Osmanlı Devleti, büyük toprak kayıpları yaşamıştı, Yunanistan da savaş öncesi belirlediği hedeflere önemli ölçüde ulaştığı için savaşın bitirilmesine taraftardı. Bunun yanı sıra, savaş sonrasında ortaya çıkan genel yerleşim karmaşasına bir yenisi daha eklendi; zira Yanya'nın kurulması planlanan özerk Arnavutluk'un sınırları içinde yer alacak şehirlerden biri olacağı kamuoyuna duyurulmuştu[70].

5. Ege Adaları'nın Kaybı

Yunanistan, karadaki ilerleyişiyle eş zamanlı olarak Ege Denizi'nde de işgallerine devam etti. 1 Kasım 1912 tarihi itibariyle Taşoz, Semadirek, Gökçeada (İmroz), Bozcada (Tenedos) ve Limni adaları, Yunanistan'ın kontrolüne geçti. Yunan donanması, Çanakkale Boğazı giriş-çıkışını kontrol eder duruma geldi[71]. Adaların işgali ile Osmanlı Devleti'nin hem İstanbul hem de İzmir üzerinden Kuzey Ege limanları olan Dedeağaç ve Kavala'ya asker göndermesi engellenmiş oldu.

Akdeniz'deki Girit Adası, konumu itibariyle çok stratejik bir noktadaydı ve büyük bir Müslüman nüfusa sahipti. Trablusgarp Savaşı'nda yıpranan Osmanlı Devleti, Yunan donanmasının adayı ele geçirmesine engel olamadı. Yunanistan, adadaki egemenliğini arttırmak için hızlı bir teşkilatlanmaya gitti hatta Girit Adası'nda artık Yunan posta pullarının kullanılacağına dair bir kararname yayınlandı[72].

Kuzey Ege'de ve Akdeniz'de bazı adaları ele geçirse de istediği ölçüde ilerleme kaydedemeyen Yunanistan, Orta Ege'deki adalara yönelendi. Midilli'ye 21 Kasım'da, Sakız'a ise 27 Kasım'da adım attı. Türk ordusu, Yunan kuvvetlerine karşı güçlü bir direnişler gösterdi. Her iki adadaki Türk askeri birlikleri, mevzilerini kaybettiklerinde aşamalı olarak iç kesimlere çekilmiş ve silahlı direnişe devam etmişti[73]. Türk kuvvetleri, Karyes ve Saint Georges'te Yunan birliklerine saldırdı ancak kayıplar vererek çekilmek durumunda kaldı. Licht'te seksen iki Giritli, kendilerini güvenceye almak için yerel ahaliden Türkleri kaçırdı ve hakim tepeleri ele geçirmek için mücadele etti. Çatışmalar sırasında on beş Türk öldürüldü ve Giritlilerin liderliğini yapan kişi[74] de yaralandı[75]. Doğruluğu teyit edilemeyen bir gazete haberine göre; "Sakız Müftüsü ve Müslüman cemaatin önemli isimleri, Yunan Hükümeti'ne bir telgraf göndererek yetkililerin ve birliklerin davranışından dolayı minnettar olduklarını ve

[66] "Esad Pasha's Surrender", *The Scotsman (1860-1920)*, 7 March 1913; "Greeks Take Janina After Gallant Defense", *Los Angeles Times (1886-1922)*, 7 March 1913.

[67] "80.000 Turkish Prisoners", *The Irish Times (1874-1920)*, 7 March 1913; "Esad Pasha's Surrender", *The Scotsman (1860-1920)*, 7 March 1913.

[68] "100.000 Turkish Prisoners", *The Irish Times (1874-1920)*, 8 March 1913.

[69] "Greeks Take Janina After Gallant Defense", *Los Angeles Times (1886-1922)*, 7 March 1913.

[70] "Greeks Take Janina After Gallant Defense", *Los Angeles Times (1886-1922)*, 7 March 1913.

[71] "The Greek Objective", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 1 November 1912.

[72] "Greek Stamps in Crete", *The Scotsman (1860-1920*), 2 November 1912.

[73] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913*, s. 64.

[74] Verinin alındığı kaynakta kişi adı geçmemektedir.

[75] "Future Fighting: Greek Accounts of Turkish Defeats", *The Irish Times (1874-1920)*, 16 December 1912.

bağlılıklarını coşkuyla ifade ettiklerini açıkladılar. Ayrıca adadaki Yahudi cemaatinden de benzer bir telgraf gönderildi." yazılmıştı[76]. Adadaki Türk ve Yunan birlikleri arasındaki şiddetli çatışmaların sürdüğü bir dönemde yayımlanan bu tür haberler, kamuoyunda belirli bir algının oluşturulmak istendiğini düşündürmektedir.

Sakız Adası'nda Yunan askerlerine ateş eden sivil Türklerden öldürülenler olmuş, ayrıca 300 civarında sivil de tutuklanmıştı. Bunun haricinde tüm Türk sivil memurlar tutuklanarak Yunanistan'a gönderildi. Sakız Adası'nın yerel halkı ve Yunan askerleri tarafından Müslüman kadın ve çocuklara yönelik kötü muamelelerde bulunulduğu yönünde çeşitli bildiriler mevcuttu. Türk ailelerine ait kimi evler ve depolar kasten yakıldı. Şikâyet edenler tutuklanarak sürgün edildi. Hacı İdris Camii, kışlaya dönüştürüldü ve camide bulunan kutsal eşyalar ayaklar altına alınarak camiye bağlı türbe, Yunan askerleri tarafından yıkıldı. Müezzin Hilmi Efendi, camiden çıkartılarak ağır şekilde dövüldü ve ardından gemiye bindirilerek Atina'ya sürgün edildi. Saati ve zinciri Yunan komutan tarafından zorla alınmış, parasına Liman Başkanı tarafından el konulmuştu. 3.000 Yunan askeri, toplarla birlikte adanın iç kesimlerine doğru ilerlemeye devam etmiş ve Türk kuvvetlerine bir saldırı gerçekleştirmeyi planlamışlardı. Adadaki bu gelişmeler üzerine İzmir valisi, Sakız Adası'ndaki Türk ahaliye daha insani muamele edilmesi için İngiliz makamlarına resmi yazı gönderdi[77].

Midilli Adası, 21 Aralık'ta Yunan kuvvetlerine teslim oldu. Adanın teslimi sırasında ele geçirilen 1.700 Türk esiri, Mithymna limanından Makedonya kruvazörü ile Yunan ana karasına götürüldü[78]. Bir ay süren mücadelelerden sonra Sakız Adası, 3 Ocak'ta Yunanistan'ın egemenliğine geçti. Bir başka ada olan Sisam'a ise Yunan kuvvetleri, 13 Mart 1913'te çıkabildiler[79].

I. Balkan Savaşı döneminde Osmanlı donanması ciddi bir varlık gösteremedi. Donanmanın öne çıkan en önemli başarısı, Çatalca hatlarının savunulmasıydı. Donanmaya bağlı gemiler, yüzen bir ağır topçu mevziisi şeklinde hizmet ederek düşmanı bölgeden uzak tutmaya çalıştı. Donanmanın bir diğer başarı, hafif kruvazör Hamidiye'nin Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleriydi. Rauf Bey komutasındaki Hamidiye, Mecidiye ve üç muhrip gemisi, Çanakkale Boğazı girişini tutan Yunan filosuna yakalanmadan 22 Kasım 1912'de Ege Denizi'ne çıkış yaptı.[80] 15 Ocak 1913'te Kiklad Adaları'ndaki Syra limanında demirli olan yardımcı kruvazör gemisi Makedonya'yı batırdı. Mecidiye, İstanbul'a geri döndü[81], ancak Hamidiye kruvazörü buradan Beyrut ve Port Said'e doğru yol almaya devam etti. Doğu Akdeniz'de batırılma tehlikesi yaşamaksızın dolaşabilmesi, Yunanları büyük ölçüde endişelendirdi. Hamidiye kruvazörünü bulup yok etmek için birçok deneme yaptılar, ancak başarılı olamadılar.[82]

Hamidiye kruvazörü, Balkan Savaşları boyunca denizlerde sürekli hareket halindeydi ve nerede görüleceği konusunda kimsenin fikri yoktu. 7 Mart 1913'te İyon Denizi'ne giren Hamidiye kruvazörü, Sırp birliklerini taşıyan birkaç Yunan nakliye gemisiyle karşılaştı ve üçünü batırdı[83]. Sırp askerlerinin Karadağ limanlarına sevk edildiği dönemde alınan tüm tedbirlere rağmen Hamidiye kruvazörü, Yunan bandralı Leros gemisini de batırdı.[84] I. Balkan Savaşı'nın son günlerinde Hamidiye kruvazörünün kaptanı ve tayfasıyla esir alındığına dair söylentiler dolaşmışsa da gerçeği yansıtmamaktadır. Hamidiye'nin Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleri, Osmanlı Devleti için Balkanlardaki çatışmalar devam ederken büyük moral kaynağı oldu.

---

[76] "Future Fighting: Greek Accounts of Turkish Defeats", *The Irish Times (1874-1920)*, 16 December 1912.

[77] TNA, FO 195/2438, *Ocupation of Scio by Greek Troops*, 17 December 1912.

[78] "Greek Successes: Turks Repulsed in Epirus", *The Scotsman (1860-1920)*, 23 December 1912; Hall, *The Balkan Wars 1912-1913*, s. 64.

[79] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913*, s. 64.

[80] *Balkan Harbi Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 75.

[81] "Turkish Cruiser's Daring Feat", *The Scotsman (1860-1920)*, 16 January 1913.

[82]; Hall, The Balkan Wars 1912-1913, s. 65.

[83] "The Balkan War", *South China Morning Post (1903-1941)*, 8 March 1913.

[84] Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s. 320.

6. Savaşı Bitirme Girişimleri

Osmanlı Devleti'nin cephelerdeki askerî durumu son derece olumsuzdu ve savaşı kazanma yönündeki umutları büyük ölçüde tükenmişti. Devlet idarecileri, ateşkes yapabilmek için uygun şartları gözetmeye başladılar. Savaşın başından beri İngiltere, bölgedeki olayları an be an takip ediyordu. Askeri temsilcilerin ve elçiliklerin gönderdiği telgraflar sayesinde cephelerdeki gelişmelerden haberdardı[85]. İngiltere, barış görüşmelerinin Londra yapılmasını öneren arabuluculuk teklifini Osmanlı Devleti'ne iletti. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile yüz yüze temas kurulabilme imkanının olacağı düşünülerek teklif kabul edildi. Vakit kaybetmeden Londra'daki barış görüşmelerine katılacak heyetin belirlenmesine başlandı. Osmanlı Devleti'ni Tevfik Paşa, Almanya Büyükelçisi Osman Nizami Paşa ile Ticaret ve Nafia Nazırı Reşad Paşa'dan oluşan üç kişilik heyetin temsil etmesi kararlaştırıldı[86].

Balkan sorununa çözüm bulmak ve hatta mümkünse savaşı bitirmek gayesiyle 17 Aralık 1912'de Londra'da "Büyükelçiler Konferansı" toplandı. Konferansın temelde iki gündem maddesi vardı: 1. Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında barış çareleri aramak ve sınır sorunlarını çözmek, 2. Osmanlı Devleti'nden koparılan toprakların paylaşılmasıyla ilgili olarak büyük devletleri karşı karşıya getiren anlaşmazlıkları çözmek[87].

Balkan Devletlerini temsil eden komite, Müttefik Devletlerin Barış Delegasyonlarına ve Londra'daki Büyük Güçlerin elçiliklerine, Ege Adaları'nın geleceği hakkındaki görüşlerini içeren bir yazı gönderdi. Yazıda, Ege Adaları'nın Yunanistan Krallığı'na dahil edilmediği sürece sorunun adil veya kalıcı bir çözüme kavuşturulacağına dair bir inançlarının olmadığını belirttiler. Osmanlı toplumunun diğer bölgelerinde sorunları karmaşık hale getiren nüfus karışımının adalarda yok denecek kadar az olduğu ve Yunanistan ana karasıyla birleşmenin coşkuyla karşılanacağı üzerinde duruldu. Özerklik benzeri yarı çözümlerin var olan sorunları arttırmasının kaçınılmaz olduğu, Osmanlı Devleti'nin bir deniz gücü olmadığı, aksine Yunanistan'ın her zaman büyük bir denizci nüfusa sahip olduğu ve sürekli gelişme kaydettiği ifade edildi. Uzunca bir rapor olan bu metinde benzer cümlelerle çoğu zaman Osmanlı Devleti küçümsenerek Ege Adaları'nın kendilerinde kalması gerektiği ön plana çıkarılmaktaydı[88].

Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'ne bir nota göndererek sorunun barışçıl yollarla çözülmesini ve savaşın daha fazla sürdürülmemesini istediler. Balkan Devletleri'nin beklentilere cevap veren mahiyette olan notaya Osmanlı Devleti, tereddütlü yaklaştı. Osmanlı Devleti'nin tutumu karşısında Balkan Devletleri'nin temsilcileri, kendi aralarında yapmış oldukları istişareler neticesinde konferansı sona erdirmeye ve ateşkesi feshetmeye niyetlendiler. Stratejik bir hamle yaparak, Büyük devletlerin göndermiş olduğu notanın Osmanlı Devleti'ni geri adım atmaya ikna edip etmeyeceğini görmek istiyorlardı. Osmanlı devlet idarecileri eğer oyalayıcı bir taktiğe başvururlarsa görüşmeler kesilecek ve askeri makamlara ateşkes şartları gereği gerekli olan dört günlük bildirim süresinin dolmasının ardından yeniden savaş halinin başlaması talimatı vereceklerdi[89].

Balkan temsilcileri arasında ve hatta bazı diğer çevrelerde de Osmanlı Devleti'nin fiili çatışmalar yeniden başlamadan önce geri adım atacağı, eğer Büyük Güçlerin Kolektif Notası alındığında değilse bile muhtemelen ateşkesin sona ermesinden hemen önce geri adım atacağı beklenmekteydi. Ancak beklendiği gibi olmadı ve Osmanlı Devleti savaşa devam kararı aldı. Savaşa devam etmek, Osmanlı Devleti için yeni kayıpları beraberinde getirdi, hatta Edirne, 26 Mart 1913'te elden çıktı[90].

Konferans devam ederken Osmanlı Devleti, yakın gelecekte Edirne'yi kaybedeceğini bilmiyordu ancak Balkan Devletleri'nin de öyle hemen barış yapalım niyetleri yoktu. Mart başında Büyükelçiler,

[85] TNA, ADM 116/1189, *Balkan War,* 1912-1913.

[86] Greek Checks Turk", *The Washington Post (1877-1922),* 6 December 1912.

[87] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 440.

[88] "The Turkish Islands in Aegean", *The Times*, 31 December 1912.

[89] "The Chances Of Peace", The Times, 15 January 1913.

[90] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913,* s.89; Haluk Harun Duman, *Balkanlara Veda*, Duyap Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 309.

Londra'da iki konferans daha düzendiler. Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden savaş tazminatı almakta ısrar etmesi nedeniyle, barışın sağlanması konusunda ilerleme kaydedilemedi[91]. Müttefik Balkan Devletleri, Büyük Güçlerin sunmuş olduğu arabuluculuk teklifine yanıt vermekte istekli değillerdi çünkü galip durumda oldukları savaşı koşulsuz şekilde sonlandırmak istemiyorlardı[92]. Yunanistan özelinde ise durum biraz daha farklıydı. Yunanistan, ateşkes görüşmelerini katılmayı reddetmişti çünkü Yanya kalesinin kuşatmasıyla meşguldü ve burayı almadan masaya oturmak istemiyordu[93]. İlaveten, 80.000 civarındaki Türk esiri için halihazırda 1,5 milyon dolar para harcadığını belirten Yunanistan, tazminat ödenmesinin tartışma konusu olamayacağını sıklıkla dile getiriyordu[94].

Nisan ayının sonlarına doğru hedefledikleri toprak genişlemesini büyük oranda gerçekleştiren Balkan Devletleri, Büyük Güçler'in arabuluculuk teklifini kabul ettiler. Lakin tazminat, Ege Adaları ve sınır konularındaki iddialarından vazgeçmiyorlardı[95]. Yaşanan aksaklıklar ve Balkan Devletleri'nin mağlup durumdaki Osmanlı Devleti'nden daha çok toprak koparmak istemeleri gibi gerekçelerle Londra'daki konferansın üzerinden yaklaşık 6 ay geçtikten sonra antlaşma imzalanabildi. 30 Mayıs 1912 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'yla I. Balkan Savaşı resmen sona erdi[96]. Midye-Enez hattı olarak kabul edilen sınırın batısında kalan Edirne, Kırklareli, Babaeski, Lüleburgaz ve Uzunköprü dahil tüm Trakya toprakları, Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı[97]. Coğrafi alan olmasının dışında iktisadi olarak da çok büyük önem arzdan bu toprakların elden çıkışı, Osmanlı Devleti adına ağır bir kayıptı.

Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nden kopardıkları toprakları kendi aralarında paylaşamayınca ikinci bir savaş patlak verdi. Savaştan en kârlı çıkan devlet olduğu düşünülen Bulgaristan'a karşı Romanya, Yunanistan ve Karadağ kendi aralarında yeni bir ittifak yaptılar. Kaynaklarını büyük oranda tüketen Bulgaristan, birkaç ay öncesinde birlikte savaştığı devletlere karşı mağlubiyet yaşayacak ve barış istemek zorunda kalacaktı[98]. Osmanlı Devleti açısından II. Balkan Savaşı, kaybedilen toprakların bir kısmını geri alma yönünde önemli bir fırsat yarattı. Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durumdan istifade ederek Midye-Enez hattının batısına geçen Türk ordusu, Meriç Nehri sınır olacak şekilde 22 Temmuz 1913 tarihi itibariyle Edirne dahil Doğu Trakya topraklarını geri aldı[99].

Osmanlı Devleti'nin askeri durumu iyi değildi ancak buna rağmen Edirne'yi geri alabilmişti ve sınırlarını genişletmeye devam edebilirdi. Yunan hükümeti de yeterince yıpranmıştı ve Balkan ittifakının bozulduğu bir dönemde Osmanlı Devleti ile birebir savaşmak istemiyordu. Elde ettiği kazanımları korumak için hızlı bir şekilde barış görüşmelerine geçme niyetindeydi. Yunanistan, Osmanlı Devleti ile ateşkes yapılabilirliği konusunda irtibat kurdu. Osmanlı Devleti ise Bulgaristan ile barış görüşmeleri biter bitmez Yunanistan'la masaya oturacağını bildirdi. Yunanistan ile yapılacak görüşmeler için Reşid Bey görevlendirildi. Reşid Bey, Ekim ayının başında Atina'ya ulaştı ve resmi temaslara başladı[100]. Yunanistan ile savaşın resmen bitmesi, 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması ile gerçekleşti[101].

---

[91] "The Balkan War", *South China Morning Post (1903-1941),* 8 March 1913.

[92] "State of the War", *South China Morning Post (1903-1941),* 10 March 1913.

[93] "Graeco-Turkish War", *Weekly Irish Times (1876-1920),* 22 March 1913.

[94] "Hundred Thousand Turks Held By The Greeks", *The Globe (1844-1936),* 8 March 1913.

[95] "The War", *South China Morning Post (1903-1941),* 24 April 1913.

[96] Uçarol, *Siyasi Tarih,* s. 441.

[97] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı*, Cilt 3 Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 313.

[98] Kurnaz Şahin, *Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913),* s. 288.

[99] Sezai Öztaş, "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması", *Humanitas*, INCSOS VIII Özel Sayısı, 2023, ss. 279-295.

[100] "Turkey and Bulgaria", *The Scotsman (1860-1920),* 29 September 1913.

[101] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913,* s. 126.

Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'ni Doğu Trakya hariç tüm Balkan coğrafyasından savaş yoluyla çıkarmış oldular ancak bu durum, beraberinde yeni sorunları tetikledi. Nitekim, I. Dünya Savaşı'nın yakın nedenlerinden biri olarak Balkan Savaşları gösterilmektedir[102].

7. Türk Esirleri'nin Durumu

Balkan Savaşları'nda Yunan işgalleri, yabancı basında dikkatle takip edilmişti. Yabancı basın, Yunan ordusunun nasıl ilerlediğinin yanında Osmanlı Devleti'nden esir alınan Türk askerlerinin mevcudunu da takip etmişti. Esir alınan askerlerin nerelerde tutulduğunu ve hangi şartlarda yaşadığını elde ettikleri bilgiler ışığında kendi toplumlarına paylaştılar. Bu başlıkta gazetelerde paylaşılan bilgilere öncelik verilmek suretiyle Yunanistan'da esaret yaşayan Türk esirlerinin durumu aktarılmaya çalışılacaktır.

Yunan yetkililerin verdiği bilgiye göre; 7 Mart 1913 tarihi itibariyle Teselya, Epir ve Ege Adaları'nda yapılan savaşlarda Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden 78.450 Türk askerini esir almıştı. Farklı bölgelerde devam eden savaşlar sonrasında bu sayının 100.000'e ulaşacağı öngörülüyordu[103]. Hem yerli hem de yabancı birçok kaynakta, yaklaşık 80.000 Türk askerinin Yunanistan tarafından esir alındığı konusunda genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Yunan makamları, Türk esirlerinin sayısının her ne kadar 100.000'e ulaşacağını öngörse de bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini teyit edemiyoruz lakin esir sayısındaki değişimden bahsedilebiliriz. Yunanistan'da esaret yaşayan 10.000 civarındaki Türk askeri, sağlıksız koşullar ve kasti nedenlerle hayatını kaybetti. 2 Temmuz 1913 tarihi itibariyle vefat edenleri sayısı, 15.000'e ulaştı. Ayrıca Osmanlı ordusunda savaşmasına rağmen farklı milletlerden olduğu gerekçesiyle 15.000 asker, memleketlerine gönderildi. 1913 yılının yaz aylarına gelindiğinde Yunanistan'ın elinde bulunan Türk esirlerinin sayısı 50.000'e düştü. 14 Kasım 1913'e gelindiğinde tespit edilebilen Türk esirlerinin sayısı 41.079'du[104].

Türk esirleri, Yunanistan'ın farklı bölgelerindeki kamplarda tutuldu. Kamp alanları tercih edilirken askerlerin rütbeleri, konaklama imkanları ve güvenlik kaygıları gibi etmenler dikkate alındı. Deniz kenarında bulunan kamplar: İthaki, Kefalonya, Korfu, Lefkada, Makroniso, Poros, Zakinthos. Denize yakın bölgelerdeki kamplar: Egeo, Edipso, Halkida, Kalamata, Kiparissia, Korint, Lutraki, Misolongi, Monemvasia, Nafplio, Navpakto, Patra, Pilos, Stilida, Trikeri, Volos. Liman olan yerleşim yerlerindeki kamplar: Amaliada, Argos, Gargalianos, Lamia, Pirgos. Denize uzak iç bölgelerdeki kamplar: Agrinio, Kardiça, Tripoliçe[105].

Esirlerin konaklamasında boş binalar, depolar, kullanılmayan okul ve fabrikalar tercih edildi, ancak duruma göre boş bir alanda sadece çadırlarda tutulan esirler de vardı. Gerekli görülen hallerde adalar üzerindeki kaleler de esirlerin iskânı için kullanıldı. Bu çerçevede Lefkada Adası'ndaki Santa Maura kalesine 500 asker yerleştirildi[106].

Esaret yaşayan sadece Türk askerleri değildi. Yunan hükümeti tarafında yerlerinden edilen sayısız miktarda yerel halk da esaret koşullarında hayat sürmek zorunda kaldı. Korfu Adası'ndaki kışlalar ve kalelerde 4.000 Türk ahali tutulmaktaydı. Delvinon ve Argyocastron (Ergiri) başta olmak üzere 30 farklı köyden aralarında kadın ve çocuklarında bulunduğu toplam 7.000 Türk mülteci, Korfu'ya getirildi. Gelenlerin çok azı otellere yerleştirildi. Birkaç mültecinin kendilerini geçindirecek maddi imkânı olsa da büyük çoğunluğu bakıma muhtaç durumdaydı[107].

Selanik ve Yanya kuşatmalarında esir alınan Hasan Tahsin Paşa, Galip Paşa, Esad Paşa ve birkaç üst rütbeli komutana ayrı muamele yapıldı. Hasan Tahsin Paşa ve Galip Paşa'nın da içinde bulunduğu birkaç komutan, Atina'nın güneyinde yer alan ve sahil bölgesi olan Phalerum'daki Aktaion Oteli'nde konaklamışlardı. Paşalar, savaş sürecinde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilere ve esirlerin

[102] Uçarol, *Siyasi Tarih,* s. 443-446.

[103] "Hundred Thousand Turks Held By The Greeks", *The Globe (1844-1936),* 8 March 1913.

[104] Arslan, *Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi,* s. 256-257.

[105] Esra Özsüer, "I. Balkan Savaşında Yunanistan'da Esir Düşen Müslüman Türkler", *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 428.

[106] "The Capture of Preveza", *The Scotsman (1860-1920),* 5 November 1912.

[107] "Turkish Prisoners at Corfu", *The Scotsman (1860-1920),* 24 December 1912.

durumuyla ilgili konulara müdahil olmuşlardı. Üst düzey komutanların şehir içinde muhafız olmaksızın dolaşmalarına izinleri verilmişti. Galip Paşa, Başbakan Venizelos'u ziyaret etmek ve savaş esirlerinin bazı taleplerini şahsen iletmek üzere randevusuna giderken Atina'da kalabalık bir grup tarafından sözlü saldırıya uğradı. Polis olaya müdahale etmiş ve Galip Paşa'ya Başbakan'ın makamına kadar eşlik etmişlerdi. Olaydan haberdar olan Başbakan, durumdan rahatsız olduğunu belirterek kendisine üzüntülerini iletti. Gazetelerde kalabalığın yapmış olduğu taşkınlık eleştirilmiş ve böyle bir olayın tekrar yaşanmaması temennisinde bulunulmuştu[108].

Esad Paşa, Atina'nın kuzeyindeki Kfisia bölgesinde kalıyordu. Mora Yarımadası'nda Tripoliçe'de tutulan üst düzey komutanların durumları da iyiydi. Üst rütbeli az sayıdaki komutanlar haricindekilerin yaşam koşulları hakkında iyi şeyler söylemek pek mümkün değildi. Makedonya topraklarında Bulgar ve Yunan kuvvetlerinin Türk esirlerine ve yerel halka yaptıkları vahşet, yabancı basında sıklıkla yazılmıştı. Dövülenler, evleri ve işyerleri yağmalananlar, hakarete uğrayanlar, haksız yere tutuklanıp işkence edilenler, dünya basınının gündemindeydi. The Manchester Guardian gazetesinin 5 Aralık 1912 tarihli sayısında yapılan katliam ve zulümlere dair birçok örnek verildi. Bunlardan üç tanesi: "Yunan askerleri, bir Türk askerini arayıp buldu ve tüfek dipçikleriyle saatlerce dövdü. Türk askeri kendilerini protesto edince onu öldürdüler.", "Yahudi evlerine zorla giren ve Müslüman nüfustan zorla para toplayan yerel askerler.", "Bir Bulgar askeri, dar bir sokakta karşılaştığı bir Türk askerini herhangi bir gerekçe olmaksızın vurdu."[109]. Tripoliçe'de yaşam koşullarının ağırlığı nedeniyle 4.500 esirden 1.550'si hayatta kalabildi[110]. Yunan yetkililerinin Türk esirlerinin durumdan haberdar olmamaları mümkün değildi, ancak belki de kasten görmezden geliniyordu.

Esirlerin durumu dünya medyasında sıklıkla gündeme gelip farklı ülkeler tarafından irdelenmeye başlayınca Yunan resmi makamları bir açıklama yapmak zorunda kaldılar. Yunanistan Savaş Bakanlığı Kurmay Başkanı Albay Contoyannis, Yunan Kızılhaç Derneği Başkanı'na Türk esirlerine gösterilen muamele hakkında Aralık ayı sonunda bir rapor sundu. Rapora göre:

> "Yunan makamlarının karşı karşıya kaldığı sorun oldukça zordu çünkü Makedonya'da kalan esirler hariç tutulduğunda bile 51.000 subay ve askerin taşınması ile bakımlarının yapılması gerekiyordu. Bu esirlerin büyük bir kısmı hasta, hatta bazıları bulaşıcı hastalıklardan mustaripti. İzlenen temel ilke, Yunan subay ve askerlerle tam bir eşitlik sağlamaktı. Geçen ayın 18'inde yayınlanan bir genelgeyle, subay ve astsubaylara şu ödeneklerin tahsis edilmesi kararlaştırıldı: Tuğgeneraller ve albaylar aylık 544.90 frank; yarbaylar 447.90 frank; yüzbaşılar 287 frank; teğmenler 170.50 frank; asteğmenler 151.20 frank; günlük ödeme olarak çavuşlar 0.80 ve 0.70 frank; onbaşılar 0.55 frank; erler ise 0.45 frank. Yemek masrafları bu miktardan düşülüyor ancak erlere ek olarak ekmek ödeneği veriliyor. Başka bir genelge, esirlerin giyim konusunda Yunan askerleriyle aynı şartlarda muamele görmesini öngörüyor. Subaylar söz konusu olduğunda M. Venizelos, subaylara "olağanüstü ve alışılmadık" olarak nitelendirdiği bir hoşgörüyle muamele edilmesini emretti. Suç isnadı bulunmayan subaylar; Patras, Tripolis, Pyrgos, Chalcis ve Kalamata gibi en hoş tatil beldelerine gönderildiler ve otellerde veya kamu binalarında barındırıldılar. Üst düzey subaylar, Yunanistan'ın en lüks oteli olan Phalerum'daki Aktaion Sarayı'na yerleştirildi. Binlerce esirin taşınması sırasında yaşanan zorluklar oldu. Bu operasyonun mümkün olduğunca hızlı ve konforlu olması için özel önlemler alındı ve herhangi bir şikâyet veya protesto duyulmadı. Erlerin barındırılması için alınan önlemler de en az bunun kadar mükemmeldi. Erler, Yunanistan'ın en sağlıklı kasabalarındaki yeni kışlalara ve hatta Korfu'daki Harp Okulu'na yerleştirildiler. Hiçbir iş yapmaya zorlanmadılar ancak özel izin almaları koşuluyla, istedikleri şartlarda özel kişilerin yanında çalışma özgürlüğüne sahiptiler. 302 esir bu imkândan yararlandı. Hastalık söz konusu olduğunda, çiçek hastaları derhal izole edildi. Askeri hastanelerden gelen raporlar, dizanteri ve zatürreyle başarılı bir şekilde mücadele edildiğini ve hasta sayısının belirgin şekilde azaldığını gösteriyor.

[108] "Turkish Officer Hooted in Athens", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 29 November 1912.

[109] The Allied Troops in Macedonia", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 5 December 1912.

[110] Özsüer, *I. Balkan Savaşında Yunanistan'da Esir Düşen Müslüman Türkler*, s. 429.

> Diğer dikkat çekici önlemler arasında, Türk yetkililerin ve yaşça çok genç veya çok yaşlı askerlerin serbest bırakılarak devlet masrafıyla Türkiye'ye gönderilmesi yer alıyor. Savaş Bakanlığı, esirlerin dilekçelerinin ve yazışmalarının kolaylaştırılması için Türkçe bilen tercümanlar tutmuştur. Esirlerin durumunu kolaylaştırmak için halktan gelen yardımlara müsaade edilmiştir. Her gün sivil kişilerden esirleri ziyaret edenler oluyor ve onlara hediyeler getirerek ihtiyaçlarını soruyorlardı. Esirlerin bulunduğu her kasabanın sakinleri, onların içinde bulunduğu durumu ve mağlubiyetlerini hafifletmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bu, misafirperverliğin hala Yunanların en büyük erdemlerinden biri olduğunu kanıtlar niteliktedir."[111].

Yunanistan Savaş Bakanlığı tarafından tutulan bu raporda doğru verilen bilgiler elbette vardır ancak fazla duygusal ve iyimser bir yaklaşım sergilenmiştir. Zira Türk yetkililerin ve kimi askerlerin devlet masraflarıyla Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi fazlaca abartıdır çünkü Selanik'te mülteci pasaportlarıyla kaçma girişimini engellemek için şehirdeki esirler, başka bölgelere gönderilmişlerdi. Esirler, eğer serbest bırakılıyorsa onlara neden Selanik'te engel olunmuştu?

İngiliz Muhafazakâr Parti üyesi Walter Edward Guinness, Balkanlarda yaşananlarla ilgili olarak Parlamento'da Dışişleri Bakanlığı'na 6 adet soru yöneltti. Bu sorulardan bazıları doğrudan Yunanistan'la ilgiliydi:

> "1. Prizrend'in işgalinden sonra Sırp birliklerinin evleri ateşe verdiği ve dışarı kaçan erkek, kadın ve çocukları vurduğuna dair herhangi bir resmi bilgiye sahip olunup olunmadığını ve çeşitli mültecilerin bu katliamın 500 ila 600 kişi arasında olduğunu tahmin ettiklerinin doğruluğunu sordu.
>
> 2. Sırp birliklerinin Lyuma şehrini işgal ettiğinde kadın ve çocukları birbirine bağlayıp petrolle ıslattıktan sonra ateşe verdiğine ve birçok erkeği soyup süngülerle öldürdüğüne dair herhangi bir resmi bilgiye sahip olup olmadığını ve bu şekilde ölenlerin toplam sayısının 500 ila 600 arasında olduğu tahmininin doğruluğunu sordu.
>
> 3. Selanik Başkonsolosu'ndan, 78 Türk savaş esirinin birbirine bağlanıp Vardar Nehri'nde boğulduğu iddiasına dair herhangi bir rapor alınıp alınmadığını sordu.
>
> 4. Yunanların Priştine'de birçok Arnavut'u katlettiğine ve Karaferya'nın en önemli Arnavut ve Kvited Vilech sakinlerinden birçoğunu sözde askeri mahkemelerde yargıladıktan sonra idam ettiğine dair herhangi bir resmi bilgiye sahip olup olmadığını sordu.
>
> 5. Balkan Müttefiklerinin "Vahşetlerini Yayınlama Komitesi"nin raporuna dikkat çekilip çekilmediğini ve bu raporda, Seres'te gerçekleşen bir katliamın en düşük tahminle 1.000 Türk'ün ölümüne neden olduğunun belirtildiğini ve bunu doğrulayan herhangi bir bilginin alınıp alınmadığını sordu.
>
> 6. Yine Balkan Müttefiklerinin "Vahşetlerini Yayınlama Komitesi"nin raporunda; Strumulitsa'nın işgalinin ilk 48 saatinde Bulgar birliklerinin 34 Müslüman'ı katlettiği, bunların arasında iki yaşlı ve beş çocuğun bulunduğu, Albay Miloff'un ayrılmasından sonra Bulgar Teğmen Volcheff, Sırp Komutan Ivan Grilbiz, Çete Lideri Tehacel ile dört kişinin bir mahkeme oluşturduğu ve 25 gün boyunca 504 kişiyi çoğunlukla süngüleme veya sakat bırakma gibi korkunç yöntemlerle işkence ettikleri bilgisinin iletilip iletilmediğini sordu. Bu iddiaları doğrulayan herhangi bir konsolosluk raporunun alınıp alınmadığını ve bu tür olaylardan sorumlu olanların cezalandırılmasına dair herhangi bir bilgiye sahip olunup olunmadığını sordu."[112].

İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Mr. Guinness'ın sorularına toplu yanıt vererek *"Prizredi, Lyuma, Vardar ve Priştine ile Karaferya'da meydana geldiği iddia edilen olaylarla ilgili ilk dört soru için bu iddiaları doğrulayan herhangi bir resmi kaynaktan bilgi almadım. Seres ve Strumnitza'da*

[111] "The Turkish Prisoners in Greece", *The Scotsman (1860-1920)*, 24 December 1912.

[112] "Atrocities in the Balkans", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 14 February 1913.

gerçekleştiği iddia edilen vahşetlerle ilgili son iki soruya gelince, bahsedilen Komite'nin raporu dikkatime sunulmadı. Ancak kişisel bilgiye dayanmamakla birlikte, esas olarak aynı ifadeleri içeren konsolosluk raporları aldım. Sayın milletvekili, 21 ve 26'ncı günlerde kendisine verdiğim yanıtlardan bu raporlar üzerine aldığım önlemlerin farkında olmalıdır. Benzer raporlar bana ulaştığında ve bunların ispatlanabilir oldukları görüldüğünde benzer adımlar atacağım ancak bu bağlamda, 28'inci günde sayın milletvekiline verdiğim yanıtta yaptığım açıklamaları hatırlatmak isterim." diyecektir. Konuşmalar karşılıklı devam edecektir fakat Sir E. Grey, sorulara kaçamak cevaplar vermiştir: *"Savaş devam ederken, savaş alanı olan ve üzerinde hiçbir kontrolümüz olmayan bir bölgede herhangi bir kesimden gelen suçlamaları araştırma görevini üstlenmemiz imkansızdır."* gibi cümlelerle kendilerinin hiçbir sorumluluğu ve yaşananlarda dahli olmadığını belirterek konuşmayı sonlandırmıştır[113].

Türk esirlerine yapılan zulüm, Yunanistan'ın kendi gazetelerinde dahi işlenmişti:

> "Yunanlı askerler tarafından Makedonya'da yaşlı erkeklerin kulak, burun ve kafalarının kesildiği, kadın ve kızlara tecavüz edildiği, ellerine geçirdikleri asker, memur ve mülkî amirleri esir kamplarına gönderdiği bilgileri vardır. Yunan askerleri, öldürdükleri sivil ve askerleri sokak ortasında bırakmaktadırlar. Bu şekilde halkın korkmasını sağlayarak kendilerine mukavemet etmelerini önlemeye çalışıyorlardı. Kendi dinlerini yaşamakta her zaman serbest bırakılmış Yunanlı din görevlileri dahi; imamları ve dervişleri katletmekten geri durmuyorlardı."[114].

Türk esirlerinin durumuna dair bahsedilenler sadece kayda geçenler ve yazıya dökülebilenlerdi. Yaşananlara dair çok daha fazlasının olduğu düşünülmektedir. Zor şartlarda yaşayan esirlere sınırlı da olsa destek olmak amacıyla yardım yapanlar olmuştu. Yardımların çoğunluğu teşkilatlı ve sistemli organizasyonlardan geliyordu, ancak az sayıda bireysel yardımlar da vardı. 1912 yılında Uluslararası Kızılhaç Esir Komisyonu kuruldu. Osmanlı Devleti de savaş esirleriyle ilgili olarak doğrudan temas halinde olunabilmesi için Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde 30 Kasım 1912 tarihinde Üsera Heyeti adında bir komisyon kurdurdu. İlgili komisyonların gayretleriyle yardım kuruluşları arasında bağlantı sağlanmış oldu[115]. Hilal-i Ahmet Cemiyeti, yardım kuruluşlarının en başında ve en çok gayret edeniydi. Hastane hizmeti, sağlık malzemesi, doktor ve hemşire görevlendirmesi, cepheden gelen yaralıların İstanbul'a sevk edilmesi, esirlerin haberleşmesi, esir listelerinin oluşturulması, ihtiyaç sahiplerine kıyafet ve para olmak üzere birçok konuda yardımcı oluyordu[116]. İngiliz Kızılhaç Komitesi, Selanik'teki savaş esirlerinin ve mültecilerin perişan durumu nedeniyle şehirde yardım merkezi açmak için bir ödenek ayırdı. İlgili ödeneğin ihtiyaç sahiplerine konsolosluk üzerinden ulaştırılması sağlanacaktı. Ayrıca gerekli hallerde esirlerin güvenli yer olarak görülen Anadolu ve Mısır'daki yerleşim bölgelerine taşınması maliyetine katkıda bulunmak için de ayrı bir ödenek oluşturuldu[117].

Savaşın son günlerinin yaklaşıldığı dönemde tutulan raporlar, çatışma bölgelerindeki yaşam koşullarının ciddi biçimde kötüleştiğini ve sefaletin korkutucu boyutlara ulaştığını ortaya koymaktaydı. Tüm coğrafya, ateş ve kılıcın yıkıcı etkisiyle harap olmuş; binlerce evsiz insan, gidecek bir yer bulamadan yollara dökülmüştü [118]. Ağabeyi Esat Paşa ile birlikte Yanya müdafaasında bulunan Vehip Bey, Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı vazifesini yürüttüğü dönemde Yunanlara esir düşmüştü. 9 ay esarette kalan Vehip Bey, "Hilale karşı adavetleri o kadar büyüktür ki, icra-yı mezalimde hukuk-ı düvel, hukuk-ı ecanibiyeyi zerre kadar hatıra ve hayale getirmezler" diyerek Yunanların Müslümanlara olan düşmanlığını ortaya koyuyordu[119].

---

[113] "Atrocities in the Balkans", *The Manchester Guardian (1901-1959),* 14 February 1913.

[114] Arslan, *Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi,* s. 259.

[115] Özsüer, *I. Balkan Savaşında Yunanistan'da Esir Düşen Müslüman Türkler*, s. 433-435.

[116] Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı 1, 1989, s. 91-104.

[117] "British Red Crescent Hospital Staff", *The Scotsman (1860-1920),* 9 December 1912.

[118] "Stringent Greek Demands", *The Times of India (1861-current),* 23 July 1913.

[119] Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 39-40.

8. Türk Esirleri'nin Memleketlerine İadesi

Savaşlarda ele geçirilen esirler, tutuldukları devletler için hem güç hem de kimi zaman yüktür. Sayıları binlerle ve hatta on binlerle ifade edilen insanların muhafazası, barınması, yeme-içme tedarikinin sağlanması ciddi ekonomik etkileri olan bir konudur. Esir tuttuğunuz askerlerin size karşı savaşamayacak olması, cephelerdeki askerlerinizi bir nebze rahatlatırken, savaşmaya hazır kalabalık bir nüfusu beslemek de o denli zordur. Var olan zorlukları azaltmak ve savaş sırasında karşılıklı iyi niyet gösterisinde bulunmak için Türk esirlerinden bir kısmının Yunanistan tarafından bırakıldığı görüyoruz. 21 Nisan 1913'te Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşma uyarınca, iki ülke arasındaki çatışmalar on gün süreyle durdurulacak ve taraflar ellerindeki savaş esirlerini karşılıklı olarak takas edeceklerdi. Cavid Paşa ve ordusunda görev almış paşalar ile esir ve mültecilerden oluşan 16.000 kişi, Adriyatik Denizi kıyısındaki Avlonya limanından gemilerle gönderilmek için limanın kuzeyinde bulunan Fier'e getirildi. Mülteciler dahil esirlerin birçoğunun sağlık durumu iyi değildi. Sayıca çok fazla hasta vardı ve ağır bir açlık hali görülmekteydi[120]. İlk aşamada 5.000 savaş esirinin iadesi planlanmış olup, bu kişilerin doğrudan Mersin Limanı'na sevk edilmeleri kararlaştırılmıştı[121].

Planlandığı şekilde ilk esir kafilesi yola çıktı ancak Türk esirlerinin iadesine devam edilmedi çünkü hem Osmanlı Devleti'yle harp hali hem de Balkan Devletleri'nin kendi içindeki çekişmeleri Yunanistan için durumu daha karmaşık hale getirdi. Ortaya çıkan belirsizlik ortamı nedeniyle Yunanistan, elinde bulundurduğu savaş esirlerinin serbest bırakılmasını geçici olarak durdur[du122]. Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden aldıkları toprakları kendi aralarında paylaşamamalarından kaynaklanan II. Balkan Savaşı, ilkine göre daha hızlı sonuçlandı. Kesin barışın tesis edilebilmesi amacıyla ikili müzakerelere geçilmiş ve Türk-Yunan barışı, 14 Kasım 1913 tarihinde imzalanan Atina Antlaşması ile resmiyet kazanmıştı.[123]Sınır, iktisadi ve diğer konular dışında esirlerin karşılıklı iadesi için çalışmalara hız verildi ve barış antlaşması sonrası esir sayılarının tespiti için cetveller hazırlandı. Osmanlı Devleti'nin hazırladığı cetvele göre sivil ve asker olmak üzere toplam, 39.343 kişi serbest bırakılırken, 41.370 kişi hâlâ esaret hayatına devam etmekteydi. Savaş esirlerinin iadesini sağlamak amacıyla İstanbul ve Pire limanlarından karşılıklı olarak gemiler tahsis edilmiş; sağlık durumu elverişli olmayan esirlerin taşınabilmesi için ise ayrıca 500 yatak kapasiteli bir hastane gemisi görevlendirilmişti[124].

Esirlerin tamamının memleketlerine ne zaman döndüğüne ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır, çünkü kısa süre sonra başlayan I. Dünya Savaşı, bu konuda önceden yapılan düzenlemeleri büyük ölçüde geçersiz kılmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1352'de Gelibolu üzerinden başlayan Avrupa'daki ilerleyişi, 1699 Karlofça Antlaşması'na dek sürmüş ardından Osmanlı Devleti, duraklama dönemine girmişti. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve 1789 Fransız İhtilali sonrası Dünya'ya yayılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığını derinden sarstı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) ardından imzalanan Berlin Antlaşması, Balkan uluslarının Osmanlı Devleti'ne yönelik toprak taleplerinin artmasına yol açtı.

1911-1912 yılları arasında gerçekleşen Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti adına ortaya çıkardığı olumsuz şartları fırsata çevirmek isteyen Balkan Devletleri, kendi aralarında ittifaklar yaptılar ve Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. I. Balkan Savaşı olarak geçen dönemde Osmanlı Devleti'ne en çok zararı veren şüphesiz ki Yunanistan oldu. 8 Kasım 1912'de Selanik, Yunan ordusunun eline geçti. Hasan Tahsin Paşa, şehri 16 maddelik bir belgeyi esas alarak teslim etmesine

[120] "A Second Armistice Made with Turkey", *Toronto Daily Star (1900-1971),* 22 April 1913.

[121] "The Armistice", *The Scotsman (1860-1920),* 23 April 1913.

[122] "Cable News in Brief", *The Times of India (1861-current),* 27 August 1913.

[123] Hall, *The Balkan Wars 1912-1913,* s. 126.

[124] Arslan, *Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi,* s. 261-262.

rağmen, Yunanlar teslim şartlarına uymadı. Şehrin tesliminde 27.000 Türk askeri esir alındı ve sivil halka şiddet uygulandı. Savaşın devam ettiği günlerde 310.000 nüfusa ulaşan Selanik'te ağır insani kriz yaşandı. Kalabalık nüfus, sağlık sorunları, yetersiz gıda ve kötü yaşam koşulları, esirler ve mülteciler arasında binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden oldu, çok daha fazlası ise göç etmek zorunda kaldı.

Yunanistan'ın Selanik'in dışındaki stratejik hedeflerinden biri olan Yanya, dört aya yakın süren kuşatmanın ardından 6 Mart 1913'te Yunanlar tarafından ele geçirildi. Esad Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, aylarca süren çatışmalarda düşmana mukavemet gösterse de 32.000 askeriyle esir olmaktan kurtulamadı. Yanya'nın Yunanların eline geçişi, Yunanistan'da büyük bir sevinçle karşılandı hatta Selanik'te bulunan Yunan Kralı, Yanya'nın teslimiyetini "milletimiz için yeni bir şeref" olarak nitelendirdi.

Osmanlı Devleti, karada olduğu gibi denizde de büyük kayıplar yaşadı. Yunanistan, Ege Denizi'ndeki ada işgallerini sistematik biçimde yürütmüş; Taşöz, Semadirek, Gökçeada, Bozcaada ve Limni gibi stratejik öneme sahip adalar, Kasım 1912 itibariyle Yunan kuvvetlerinin kontrolüne geçti. Ege Denizi'ndeki işgaller, Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve İzmir bağlantılı deniz ulaşımını kesmiş ve askeri harekât kabiliyetini önemli ölçüde sınırlandırmıştı. Midilli, Sakız ve Sisam adalarının da Yunanistan'ın kontrolüne geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ndeki egemenliğinin sona erdiği söyleyebilir. Adaların işgali sırasında sivil Türk ve Müslüman nüfusa karşı kötü muameleler yapılmış, tutuklamalar, sürgünler ve mülklere el koymalar gerçekleşmişti. Camilerin kışlaya dönüştürülmesi ve kutsal eşyaların tahrip edilmesi gibi olaylar yaşanmıştı. Bu dönemde Osmanlı donanmasından Hamidiye kruvazörünün Rauf Bey komutasında Ege Denizi'nde gerçekleştirdiği başarılı operasyonlar, Türk toplumu için sınırlı da olsa moral kaynağı olmuştu.

Askeri başarısızlıklar nedeniyle Osmanlı Devleti ateşkes istemek zorunda kaldı ve barış görüşmelerinin Londra'da yapılmasını teklif etti. 17 Aralık 1912'de toplanan "Büyükelçiler Konferansı", Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır sorunlarını çözmeyi ve toprak paylaşımını düzenlemeyi amaçlamıştı, ancak sonuç alınamadı. Savaşın devamı, Osmanlı Devleti için yıkıcı oldu, her geçen gün yeni toprak kayıpları yaşandı. Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşmasını imzalayarak I. Balkan Savaşı'nı resmen sonlandırdı. Antlaşması hükümleri gereğince Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının batısındaki tüm Trakya topraklarını kaybetti.

Osmanlı Devleti'nden kopardıkları toprakları paylaşamayan Balkan Devletleri, yeni bir savaşa sürüklendi. Balkan Devletleri arasında çıkan savaşı fırsata çeviren Osmanlı Devleti, 22 Temmuz 1913'te Edirne dahil Doğu Trakya toprakları geri aldı. Yunanistan'la 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması ile nihai barış sağlanmış oldu.

Balkan Savaşları sonucunda Doğu Trakya dışında kalan Balkan topraklarının tamamı elden çıktı. Aynı zamanda eğitimli ve yetenekli büyük bir nüfus da savaşlarda hayatını kaybetti. Hayatta kalanlardan yüzbinlerce Müslüman-Türk nüfus, ağır koşullarda göç etmek zorunda kaldı. Göçe razı olmayanlar, Yunan yönetimi altında yeni bir hayata başladı.

Yaşanan kayıplar, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri gücünü ciddi biçimde zayıflatmış, toplumda büyük bir travmaya neden olmuştu. Savaşın en çarpıcı sonuçlarından biri, yaklaşık 80.000 Türk savaş esirine yönelik muamelenin yarattığı insani trajediydi. Türk esirler, rütbeleri dikkate alınarak gruplara ayrıldılar ve kendilerine uygun görülen kamplarda esaret yaşadılar. Üst rütbeli az sayıdaki subay dışındaki esirler, son derece güç koşullar altında, asgari insani standartların dahi sağlanamadığı bir yaşam sürmek zorunda kaldı. Makedonya'da Bulgar ve Yunan kuvvetlerinin Türk esirlerine ve yerel halka uyguladıkları vahşet, yabancı basında sıkça yer aldı. Dünya kamuoyunun baskısı üzerine Yunanistan Savaş Bakanlığı, kısmi doğru bilgiler içeren ve esirlere iyi davranıldığını iddia eden bir rapor yayınlamak zorunda kaldı. Gerçekten uzak bilgiler içeren rapor, kimseyi memnun etmedi. Hatta, İngiliz Muhafazakâr Parti üyesi Walter Edward Guinness, Türk esirlerinin durumunu İngiliz parlamentosunda Dış İşleri Bakanı Edward Grey'e sorumak suretiyle Balkanlar'da yaşanan zulmü gözler önüne serdi.

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır hakimiyet sürdüğü Balkan coğrafyasındaki etkinliğinin sona erdiği tarihsel bir dönüm noktasıdır. Yaşanan mağlubiyet, devletin çöküş sürecini hızlandırmış ve yaklaşan sonun habercisi olmuştur. Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru başlayan göç, Osmanlı Devleti'nin demografik ve fikri yapısını değiştirdi. Anadolu coğrafyasında milliyetçi düşüncelerin güçlenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda önemli katkılar sağladı.

Kaynaklar

1. The National Archives -London/UK (TNA)

TNA, ADM 116/1189, *Balkan War*, 1912-1913.

TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 13 November 1912.

TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 24 November 1912.

TNA, ADM 116/1190, *Salonika*, 6 December 1912.

TNA, FO 195/2437, *Occupations of Salonica by the Greeks*, 12 November 1912.

TNA, FO 195/2438, *Ocupation of Scio by Greek Troops*, 17 December 1912.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

1897 Türk-Yunan Harbi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982.

ANDONYAN Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, Türkçesi Zaven Biberyan, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

ARSLAN Nebahat Oran ve Fadimana Fidan, "Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, 2012, ss. 249-264.

BABANINOĞLU BAYIL Yüksel, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Güvenlik ve Asayiş Meselesi", *History Studies*, 11/3, Haziran 2019, ss. 861-880.

Balkan Harbi Kronolojisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983.

BAYUR Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı, Cilt 3 Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ÇAKMAK Mareşal Fevzi, *Askeri ve Hususi Hayatı*, Yazan: Süleyman Külçe, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953.

ÇAPA Mesut, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı 1, 1989, ss. 89-115.

ÇELİK Bilgin, Nedim Yalansız, Senem Küçükkoyuncu, "Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeleri Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri", *Balkan Tarihi*, Cilt 1, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Ankara 2016.

DUMAN Haluk Harun, *Balkanlara Veda*, Duyap Yayıncılık, İstanbul 2015.

Greek Checks Turk", *The Washington Post (1877-1922)*, 6 December 1912.

HALL Richard C., *The Balkan Wars 1912-1913*, Routledge, London (UK), 2000.

JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzy*ıllar, Tercüme: İhsan Duru ve diğerleri, Küre Yayınları, İstanbul 2009, ss. 359-403.

JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi, 20. Yüzyıl*, Tercüme: Zehra Savan-Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

KURNAZ ŞAHİN Feyza, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Aralık 2018, ss. 286-307.

Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, Cilt 1, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZSÜER Esra, "I. Balkan Savaşında Yunanistan'da Esir Düşen Müslüman Türkler", *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, ss. 409-446.

ÖZTAŞ Sezai, "Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Bulgar İşgalinden Kurtarılmasının İç ve Dış Kamuoyundaki Yankısı", *Tarih ve Toplum*, Eğitim Yayınevi, Temmuz 2023, ss. 53-73.

ÖZTAŞ Sezai ve KOÇAN Şenol, "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması", Humanitas, INCSOS VIII Özel Sayısı, 2023, ss. 273-297.

SARIDİKMEN Gül, "Türk Resminde Hamasî Konulu Resimler: Şehzade Süleyman Paşa'nın Salla Rumeli'ye Geçişi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 26, Bahar 2019, ss. 377-419.

UÇAROL Rifat, *Siyasi Tarih*, *Filiz Kitapevi*, İstanbul, 2000.

ZEYREK Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

3. Süreli Yayınlar

"100.000 Turkish Prisoners", *The Irish Times (1874-1920)*, 8 March 1913.

"80.000 Turkish Prisoners", *The Irish Times (1874-1920)*, 7 March 1913.

"A Second Armistice Made with Turkey", *Toronto Daily Star (1900-1971)*, 22 April 1913.

"Alleged Plot Among Turkish Prisoners", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 26 November 1912.

"Allies and Peace", *The Times of India (1861-current)*, 10 March 1913.

"Allies to Insist on Payment of an Indemnity", *The Scotsman (1860-1920)*, 24 February 1913.

"Atrocities in the Balkans", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 14 February 1913.

"British Red Crescent Hospital Staff", *The Scotsman (1860-1920)*, 9 December 1912.

"Bulgars Blow Up 312 Turks: Magazine Explosion at Salonika Attribute", *New York Times (1857-1922)*, 18 November 1912.

"Cable News in Brief", *The Times of India (1861-current)*, 27 August 1913.

"Confusion in Salonika", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 30 October 1912.

"Disaster Near Salonika", *The Scotsman (1860-1920)*, 18 November 1912.

"Esad Pasha's Surrender", *The Scotsman (1860-1920)*, 7 March 1913.

"Future Fighting: Greek Accounts of Turkish Defeats", *The Irish Times (1874-1920)*, 16 December 1912.

"Graeco-Turkish War", *Weekly Irish Times (1876-1920)*, 22 March 1913.

"Greek Capture City of Saloniki", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*, 9 November 1912.

"Greek Checks Turk", *The Washington Post (1877-1922)*, 6 December 1912.

"Greek Premier at Salonika", *The Times*, 29 May 1913.

"Greek Stamps in Crete", *The Scotsman (1860-1920)*, 2 November 1912.

"Greek Successes: Turks Repulsed in Epirus", *The Scotsman (1860-1920)*, 23 December 1912.

"Greeks Capture Janina: Surrender of 32.000 Turks Details of the Final", *The Irish Times (1874-1920*), 7 March 1913.

"Greeks Take Janina After Gallant Defense", *Los Angeles Times (1886-1922)*, 7 March 1913.

"Hundred Thousand Turks Held By The Greeks", *The Globe (1844-1936)*, 8 March 1913.

"State of the War", *South China Morning Post (1903-1941)*, 10 March 1913.

"Stringent Greek Demands", *The Times of India (1861-current)*, 23 July 1913.

"The Allied Troops in Macedonia", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 5 December 1912.

"The Armistice", *The Scotsman (1860-1920)*, 23 April 1913.

"The Balkan Danger", *The Times*, 18 Jan 1912.

"The Balkan War", *South China Morning Post (1903-1941)*, 8 March 1913.

"The Capture of Preveza", *The Scotsman (1860-1920)*, 5 November 1912.

"The Chances Of Peace", *The Times*, 15 January 1913.

"The Fighting in Epirus", *The Scotsman (1860-1920)*, 24 December 1912.

"The Greek Invasion of Macedonia", *The Scotsman (1860-1920)*, 23 October 1912.

"The Greek Objective", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 1 November 1912.

"The Greeks at Salonika", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 18 November 1912.

"The Turkish Islands in Aegean", *The Times*, 31 December 1912.

"The Turkish Prisoners in Greece", *The Scotsman (1860-1920)*, 24 December 1912.

"The War", *South China Morning Post (1903-1941)*, 24 April 1913.

"The War", The Manchester Guardian (1901-1959), 20 November 1912.

"Towards Salonika", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 5 November 1912.

"Turkey and Bulgaria", *The Scotsman (1860-1920)*, 29 September 1913.

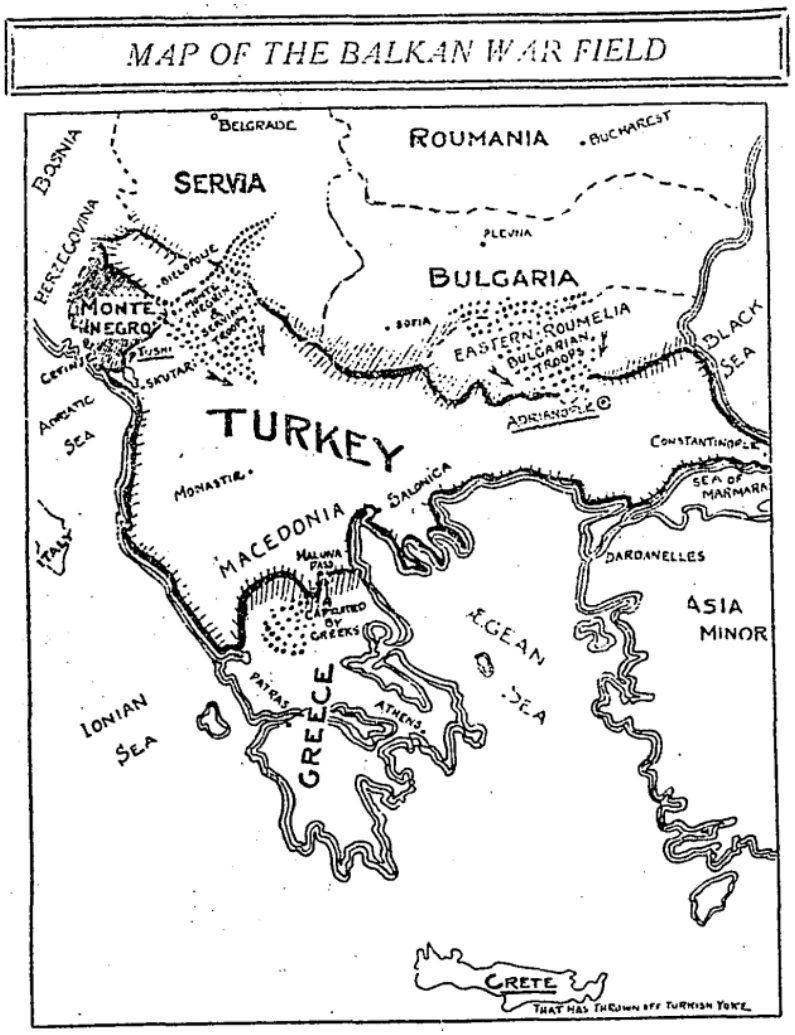
"Turkey, With Grim Patience Awaits for A Full Apology", *Toronto Daily Star (1900-19871)*, 16 October 1912.

"Turkish Cruiser's Daring Feat", *The Scotsman (1860-1920)*, 16 January 1913.

"Turkish Officer Hooted in Athens", *The Manchester Guardian (1901-1959)*, 29 November 1912.

"Turkish Prisoners at Corfu", *The Scotsman (1860-1920)*, 24 December 1912.

EKLER

Ek1: Savaş öncesi Balkan haritası ("Turkey, With Grim Patience Awaits for A Full Apology", *Toronto Daily Star (1900-19871)*, 16 October 1912.)

100,000 TURKISH PRISONERS.

ATHENS, March 7.

Including those captured in Epirus, the Turkish prisoners of war number 78,450. Twenty thousand others are surrounded in different places, such as Konitza, Paramythia, Delvinon, and Argyrokastron, and will soon be captured. Thus the total number of prisoners will be about 100,000. The maintenance of the prisoners has up to the present cost the Greek Government £200,000.—Reuter.

Ek2: Yunanistan'daki Türk esir mevcudu ("100.000 Turkish Prisoners", The Scotsman (1860-1920), 8 March 1913.)

ESSAD PASHA'S SURRENDE

ATHENS, March 6.

It is reported that following a brilliant Greek victory Essad Pasha, the Turkish Commander at Janina, has offered to surrender to the Crown Prince.

ATHENS, March 6, Later.

General Soutzo, with three squadrons of cavalry, entered Janina this morning.

There is a great display of Greek flags at Bizani. —Reuter.

MANY THOUSAND PRISONERS.

The Central News is informed by the Greek Minister that, with 32,000 Turks taken prisoner in the Janina engagement, the Greek forces have now 80,000 Turkish prisoners.

IMPORTANCE OF GREEK VICTORY.

The news of the capture of the important stronghold of Janina has been received with the greatest satisfaction among the Greek community in London. The fall of the city, it is pointed out, is of much significance from the political as well as from the military point of view. In Janina the Greeks hold the key to Epirus, and the capture of the place constitutes a *fait accompli* which cannot fail to exercise considerable influence upon the ultimate settlement in the Balkans.

Janina is the capital of a vilayet of its own name, in the southern part of Albania (Epirus), near the Grecian frontier, on the little lake of Janina, 44 miles north by west of Arta. It is a busy commercial and industrial town, with a population estimated at 25,000, more than half of whom are Greeks.

Ek3: Esad Paşa'nın Teslimi ("Essad Pasha's Surrender", The Scotsman (1860-1920), 7 March 1913.)

GREEKS CAPTURE CITY OF SALONIKI

Turks Massacre Non-Moslem People Before Arrival of Enemy's Troops.

TAKE 27,000 PRISONERS.

Forces of Prince Constantine Arrest All Civil and Military Leaders.

ATHENS, Nov. 8.--The Greek army commanded by Crown Prince Constantine occupied Saloniki, the Turkish stronghold in southwestern Turkey in Europe, at noon today.

The approach of the Greeks was attended by awful scenes. Before they entered the town a massacre of the non-Moslem population took place and the shooting and looting was general.

When the Greeks took possession they imprisoned all the Turkish civil and military officers. The Turks now in captivity at Saloniki number 27,000 men.

Take More Troops Eastward.

The Greek fleet is transporting troops to the eastward of the Maritza river in order to enable them to fall upon the fortifications of the Dardanelles and Gallipoli, and also to open for the fleet a free passage to Constantinople.

The Greek plan of campaign is to join with the Bulgarians and enter Constantinople simultaneously with them.

King George received Crown Prince Constantine's telegram announcing the fall of Saloniki at Ghent, and immediately started for the captured city by special train. A solemn Te Deum was celebrated in the cathedral here and the streets of the capital were filled with people singing, waving flags, and cheering for Crown Prince Constantine and the army.

Appoint Governor of Stronghold.

Minister of Justice Ractivan has been appointed governor of Saloniki and will start for that city tomorrow.

The Greek capital was illuminated tonight in celebration of the fall of the Turkish stronghold. Services of praise were held in various churches.

Details of the battle of Yenidje received here from Volo show that 30,000 Turkish troops were engaged. Fighting lasted throughout the morning and ended in favor of the Greeks, two divisions of whom attacked the Turks in the rear and gave a decisive turn to the battle.

Ek4: Yunanların Selanik'i ele geçirmesi ("Greeks Capture City of Saloniki", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*; 9 November 1912.)

Ek5: Yunanistan'ın coğrafi bölgeleri.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 75-115 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1649641
e-ISSN: 2636-8188

KEŞİF VE TAMİRAT DEFTERLERİ IŞIĞINDA AKKİRMAN KALESİ'NİN TAHKİMİ (XVIII. YÜZYIL)

Hakan ENGİN*

Öz: Turla Nehri kıyısında ve Karadeniz hinterlandında bulunan Akkirman kalesi, tarihi Boğdan coğrafyasının en stratejik ve müstahkem mevkilerindendi. II. Bayezid'in 1484 yılındaki Boğdan seferiyle Osmanlı idaresine girmişti. Stratejik ehemmiyeti sebebiyle, bilhassa XVIII. yüzyılda Osmanlıların Rusya ile giriştiği savaşlarda, fonksiyonel olarak önemli bir üs haline getirilmişti. Bu bağlamda müteaddid defalar bakım ve yenileme işlemlerine tabi tutulmuştu. Değişen sınırlar, Osmanlı tahkimatlarının modernizasyon sürecine anlamlı bir ivme kazandırmıştı. Dolayısıyla Akkirman kalesi, zikredilen yüzyılın son çeyreğinden itibaren yoğun bir tahkim sürecine girmişti. 1792 yılından sonra da yabancı mühendisler, kalenin modernizasyon sürecinde istihdam edilmişti. Mevzubahis tahkim faaliyetlerinin incelenmesi, hem askeri hem de fiziki manada şehrin yapısal değişiminin anlamlandırılmasına katkı sunmaktadır. Bu çalışmada Akkirman'daki inşaat süreci, Osmanlı arşivlerinde zengin içeriklere sahip keşif ve tamirat defterleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca kalenin tahkimat yapısını bilimsel bir çalışmada konu edinen, Osmanlı arşivlerinde tespit edilmiş bir kale planı mevcut değildir. Ukrayna ve Rusya'daki arşivlerden tespiti mümkün olan kale planları ise yurt dışında arkeoloji, sanat, mimari ve askeri tarih çalışmalarına kaynak teşkil etmiştir. Proje amaçlı çizildiği anlaşılan yeni bir Akkirman kalesi planı da Osmanlı Arşivi'nden tespit edilmiş ve zikredilen birincil kaynaklarla birlikte bu makalede incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kaleleri, Akkirman, Tahkim, Turla Nehri, Keşif ve Tamirat Defterleri.

THE FORTIFICATION OF AKKERMAN FORTRESS IN LIGHT OF BUILDING SURVEY AND REPAIR REGISTERS (18TH CENTURY)

Abstract: The Akkerman Fortress, located on the banks of the Dniester River and in the hinterland of the Black Sea, was one of the most strategic and fortified positions in the historical geography of Moldavia. It came under Ottoman administration during Sultan Bayezid II's campaign in Moldavia in 1484. Due to its strategic importance, it was transformed into a functional military base, particularly during the 18th century when the Ottomans engaged in wars with Russia. In this context, it was repeatedly subjected to maintenance and renovation works. Changing borders gave a significant boost to the modernization process of Ottoman fortifications. As a result, the Akkerman Fortress entered an intense fortification process starting from the last quarter of the aforementioned century. After 1792, foreign engineers were employed in the fortress's modernization process. The examination of these fortification activities contributes to understanding the structural transformation of the city, both militarily and physically. In this study, the construction process of the Akkerman Fortress has been evaluated by considering the rich content of exploration and repair registers in the Ottoman archives. Moreover, there is no city plan in the Ottoman archives that addresses the fortification structure of the fortress in a scientific study. The fortress plans that have been identified from archives in Ukraine and Russia have served as sources for archaeology, art, architecture, and military history studies abroad. A new Akkerman Fortress plan, which appears to have been drawn for Project pusposes, has also been identifed in the Ottoman Archive, and it is examined in this article along with cited primary sources.

Key Words: Ottoman Fortresses, Akkerman (Cetatea Alba), Fortification, Dniester River, Survey and Repair Registres.

* Dr., İstanbul, e-mail: hakandyb@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3757-8984.

Başvuru/Submitted: 02.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Giriş

Turla Nehri'nin (Diniester) Karadeniz'e döküldüğü noktada, ön cephesi bir kıyı gölü haline gelen körfezin sağ kıyısında bulunan ve antik Tyras kalıntıları üzerinde inşa edilen Akkirman, Asya ve Avrupa arasında önemli ticaret merkezlerindendir[1]. Ortaçağdan itibaren *Moncastro, Maocastro, Bialgorod, Belgorod, Bilhorod Dnistrovsky, Cetatea Alba* şeklinde muhtelif dillerde telaffuz edilen ve Türklerin Akkirman formuyla kullandığı bu isim, umumiyetle "*Beyaz Kale*" anlamına gelir. Ebu'l Fida'ya göre Türkler bu ismi Akça-Kirman olarak da telafuz eder[2]. Ortaçağda Yunan, Alman, Ermeni, Levanten ve Ceneviz tüccarlarının sık uğradığı limanlardan olması sebebiyle Akkirman, XIV. ve XV. yüzyıllarda potansiyel olarak Moldova'yı (Boğdan) ayakta tutan Basarebya bölgesinin önemli unsurlarındandı[3]. Romen tarihçi Iorga, Boğdan beyi Stefan Cel Mâre'nin hükümdarlığını zikrederken (1457-1504), onun zenginliğine atıf yapar ve finansmanının Turla ve Tuna nehirlerinin sağladığı gümrük gelirlerinden kaynaklandığını vurgular. Bu manada Akkirman, bir liman kenti olması sebebiyle stratejik bir unsur olarak ön plandadır. XV. yüzyılın meşhur tarihçilerinden Laonikos Chalkokondyles da bu fikri destekler. Ona göre şehir, Boğdan'ın (Moldova) en önemli şehirlerinden ve hatta başkenti konumundaydı [4].

Fatih Sultan Mehmed'in ikinci iktidarı zamanından itibaren (1451-1481) Osmanlılar, Tuna ve Turla nehirleri üzerinde hâkimiyet tesis etmeden batı ve kuzey hattında siyasi, askeri ve ekonomik bir ilerleme sağlayamacaklarının farkındaydı[5]. Akkirman ve Kili'nin Romen beylerinin idaresinde bulunması, Osmanlıların Baserabya bölgesindeki ilerleyişe engel teşkil etmekteydi. Böylelikle Karadeniz'de mutlak hâkimiyet, bilhassa bu iki kalenin ele geçirilmesi ile mümkün olabilirdi. Ancak Fatih Sultan Mehmed döneminde Boğdan'a yapılan seferlerde, bu stratejik mevkilerin ele geçirilmesi mümkün olmamıştı[6]. Yine de Karadeniz'de mutlak hâkimiyet tesis etmek, Osmanlılar için stratejik bir hedef olarak güncelliğini koruyacaktı.

II. Bayezid saltanatının ilk yıllarında Kili ile Akkirman şehirleri, Boğdan Seferi neticesinde Osmanlıların idaresine girmişti (1484). Esasen Osmanlıların Akkirman şehri ile ilişkileri, askeri olduğu kadar ekonomik manada 1484 yılından önce aralıklı olsa da devam ediyordu[7]. Osmanlıların Tuna ve Karadeniz'deki kontrollü hâkimiyeti, kuşkusuz bu bölgedeki ticari faaliyetleri elinde bulundurma amacı da taşıyordu. Kuzeyden Tuna Nehri ve Karadeniz'e kolay ulaşım sağlayan en kestirme yollar, Romen beyliklerinin ithalat ve ihracat akışına yön veren ve Boğdan beyliği hâkimiyetinde Turla hattı ve bilhassa Akkirman limanı, merkezi bir konumdaydı. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine 1484 yılında girmesi, bu minvalde Boğdan'ın ekonomik olarak büyük bir darbe almasına sebep olmuştu[8]. Böylelikle Osmanlılar, hem askeri hem de ekonomik manada önemli bir ivme yakalamıştı. 1484 yılının müteakiben, Akkirman şehrinin askeri ve idari manada Osmanlı sistemine entegre edilecekti

[1] Ionel Cândea, Cetatea Albă: Cercetări Arheologice şi Istorice, Muzeul Brăilei&Editura Istros, Brăila, 2016; Mustafa L. Bilge, "Akkirman", DİA, c. II, İstanbul 1989, s. 269-270; Besim Darkot, "Akkerman", İA, c. I, İstanbul, 1979, s. 251; Aurel Decei, "Ak Kirman," EI, I, 1979, s. 310-311.

[2] Mustafa L. Bilge, a.g.m., s. 269.

[3] Nicoela Iorga, Studii Istorice Asurpa Chilici şi Cetatii-Albe, Bucuresti 1899, s. 9.

[4] Vitalie Josanu, "Grigore Ureche Despre Cucerirea Cetătii Albe În 1465 Fictiune Sau Realitate Istorică?", Acta Moldaviae Septentrionalis, V-VI (2006- 2007), s. 54.

[5] Kemal Beydilli, Bir Yeniçerinin Hâtırâtı, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003, s. 82; Constantin C. Giurescu, Istoria Romanilor, Bucureşti, s. 286-287.

[6] Mihail Guboğlu, "Fatih'in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476)", Belleten, c. 57/ sy. 185 (1983), s. 139-176.

[7] Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bakır paraların Akkirman şehrinde yapılan arkeolojik kalıntılarla sabit olması, bunun için anlamlı bir örnektir. Bkz. Dimitri Yanoc, "Ottoman Petty Coinage İn pre-*Ottoman Belgorod*, late 14th –1484", Revista de Cercetari Arheologice şi Numismatice, nr. 3 (2017), s. 346-348.

[8] Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Pâna La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432), Bucureşti 1946, s. 524; Kemal Beydilli, Bir Yeniçerinin Hâtırâtı, s. 79-81; Nicolea Beldiceanu, "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", Belleten, c. 47/ sy. 186 (1983), s. 595-596.

1. Akkirman ile ilgili Türkiye'de Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Literatür Değerlendirmesi

Türk tarihçiliğinde Akkirman kale kenti, literatüre kesif bir şekilde mevzubahis olmasa da hatırı sayılır çalışmaları zikretmek mümkündür. 1998 yılından itibaren Türkiye ve Ukrayna'da muhtelif resmi kurumlar tarafından desteklenen ve müşterek yürütülen arkeoloik çalışmalar 2006 yılına kadar devam etmiştir. Bu kapsamda Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Akkirman'da Evliya Çelebi'nin de zikrettiği Bayezid Camii ve bir Osmanlı hamamının tespitine dair arazi incelemelerine önemli katkılar sunmuştur[9]. Şehrin 1484 yılında Osmanlıların idaresine girmesi, burada yerleşik bir Müslüman-Türk nüfusunun iskânını ve bununla gelen güvenlik tedbirlerini, kültürel ve dini bir yaşam biçiminin oluşturulmasını gerekli kılmıştı. Osmanlı resmi evraklarından istifade ile 1484 yılını müteakip erken tarihli bazı belgeler, Hakan Engin ve Doç. Dr. Cengiz Fedakar'ın ortak hazırladığı bir çalışmaya konu olmuştur. Osmanlı kalelerinin teftiş ve idaresini içeren bu örnekleme, Akkirman'a ait erken tarihli kayıtlardan olması hasebiyle, serhad kalelerinin kontrol ve tanzimine odaklanmıştır[10]. Osmanlı Devleti idaresine girdikten hemen sonra, Akkirman'da yerleşik Müslim-Gayrimüslim nüfusu sosyal ve demografik olarak XVI. yüzyıl özelinde inceleyen Prof. Dr. İlhan Şahin'in çalışması, kentin demografik yapısına dair önem arz etmektedir. Şahin, mevzubahis yüzyılda Osmanlı tarihi için kıymetli külliyatlardan olan tahrir defterlerini referansla şehirde Müslüman, Hıristiyan, Ermeni ve Yahudi nüfusuna, bunların kent ve kırsaldaki dağılımına odaklanarak mesleki uğraşları hakkında bilgiler sunmuştur. Şehirde meskûn nüfusa dair bilgiler verirken, buraya yapılan göçlerin nedenlerini, nüfus artış ve azalmasındaki faktörleri anlamlandırmaya çalışmıştır[11]. Mevzubahis Müslüman-Türk nüfusun iskânı, kuşkusuz vakıflarla sağlanan adaptasyon, kent yaşamını güncelleyecek ve üretim artışına destek olacak yapılanmalarla kalıcı hale getirilirdi. Akkirman Sancağı dâhilinde bulunan Osmanlı vakıfları, bu manada Yavuz Sultan Selim Han vakıfları üzerinden Hamza Keleş tarafından incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışma, Osmanlı vakıflarıyla ilgili önemli bir kaynak külliyatı sağlayan Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü envanterinde kayıtlı bulunan 1597 tarihli Silistre ve Akkirman Mufassal Defteri ile aynı tarihli Evkâf defterleri temel alınarak hazırlanmış, vakıf köyler, kışlaklar ve çiftlikler incelenmiştir[12]. Şehrin hinterlandı ve stratejik ehemmiyeti, Akkirman'ı bir ticaret kenti haline getirmişti. Osmanlı idaresine geçmeden evvel de Akkirman, gerek Karadeniz gerekse Doğu Avrupa ticaretine yön veren önemli merkezlerdendi. Öyle ki 1484 yılında Bayezid'in Kili ve Akkirman'ı ele geçirmesi, söz konusu iktisadi faaliyetlerin odak noktalarından olması sebebiyle, Romen prensliklerini büyük bir zarara uğratmıştı. Önemli bir ticaret ve gümrük merkezi olarak Akkirman'ın özel durumu, etraflı bir çalışmaya tabi tutulmamışsa da söz konusu bilimsel açığı gidermeye yönelik çalışmalar mevcuttur. XVI. yüzyıl tahrir defterleri perspektifinden Mustafa Işık'ın tez çalışması, Akkirman Sancağı özelinde demografi, nüfus yapısı ve iktisadi faaliyetleri temel almıştır. Çalışmanın muhteviyatı itibariyle ağırlık noktası, 701 numaralı tahrir defterinin Akkirman Sancağı özelinde transkripsiyonu ve sancağa tabi yerleşimlerin ekonomik faaliyetleriyle, vergilendirmelere dair değerlendirmelerdir[13]. XVI. yüzyılda Akkirman'da ticari faaliyetler, gümrük gelirleri ve buraya bağlı mukataa üniteleriyle birlikte bölgenin ekonomik bağlantılarını anlamlandırmak bakımından kıymetlidir. Söz konusu ilişki ağını anlamaya yönelik gümrük defterleri, bu anlamda muazzam veriler sunmaktadır. Kerim İlker Bulunur'un 1505 tarihli Akkirman gümrük defterlerine atfen yaptığı çalışma, şehrin iktisadi faaliyetlerine odaklanarak iskele kanunnameleri ile birlikte mevzubahis ticarete konu olan ürünler, bunların vergilendirilmesi ve hangi bölgelerle ilişki içerisinde olduğuna

[9] Bozkurt Ersoy, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", İpek Yolu Konya Kitabı X, Konya, 2007, ss. 345-353.

[10] Cengiz Fedakar-Hakan Engin, "Erken Tarihli Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteakip Kili ve Akkirman Örnekleri (1491-1505)", Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Aralık 2022, ss. 160-173.

[11] İlhan Şahin, "XVI. Yüzyılda Akkerman'ın Demografik ve Sosyal Durumu", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sy. 12 (1998), ss. 319-324.

[12] Hamza Keleş, "Akkerman Sancağı'nda Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 21/ sy. 2 (2001), s. 179-188.

[13] Mustafa Işık, 701 Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Akkirman Sancağı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

odaklanmıştır[14]. Zikri geçen ilişki ağının anlamlandırılması, şüphesiz Akkirman dışında kalan ancak hinterlandında sayılabilecek bölgelere ait çalışmalarla da söz konusu olabilir. Umumiyetle konu odağı olmasa da Akkirman'ı gerek ekonomik gerekse askeri manada etkileyecek bölgelere ait mikro çalışmalar da zikredilebilir. Bu suretle Doç. Dr. Alper Başer'in *Hocabey Limanı* ile Uğur Türkyılmaz'ın *Hocabey Kalesi ve Limanı* ile ilgili çalışmaları, bu ilişki ağı içerisinde zikredilebilir[15].

Osmanlı serhad boylarının tahkimi, umumiyetle XVIII. yüzyıl perspektifinden değerlendirildiğinde muazzam bir veri kaynağıyla muhatap olmayı ve yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yönetiminin yabancı askeri mühendislerinden istifade etmesini anlamlandırmayı gerekli kılmaktadır. Prof. Dr. Oya Şenyurt, söz konusu yabancı askeri mühendislerden bilhassa Fransız François Kauffer ve Joseph Gabriel Monier'in boğazlar ve Batı Karadeniz kıyılarındaki tahkim faaliyetlerini konu edinmiştir. Söz konusu çalışmada Akkirman kalesi, muhteviyatı itibariyle inşaat ve yenilenme sürecine dair geniş bir yer kaplamaktadır. Bahsi geçen dönemlerde, kalenin mevcut olduğu yerleşim yerinin topografyası ve fiziki yapısının irdelenmesi, kuşkusuz dönem anlatıları ve seyahatnamelerde ön plana çıkan bilgilerin birincil kaynaklarla bir bütün halinde incelenerek değerlendirilmesiyle anlamlı bir bütünlük sağlamaktadır. Evliya Çelebi'nin gözlemlerine dayanarak tespit edilen bilgilerin değerlendirilmesi, bu bağlamda önem arz eder. Yerleşim yeri ve kaleye dair gözlemleri, birçok akademisyenin muhtelif kentlerle alakalı çalışmalarına konu edilmiştir. Bundan bahisle Prof. Dr. Feridun M. Emecen'in çalışması dikkat çekmektedir. Emecen, Evliya Çelebi'nin notları ile birincil kaynaklardan hareketle, Osmanlı sınır hattının en stratejik bölgelerinden ve ileri karakollarından olan Özi ile Turla hattının en müstahkem unsurları Bender ve Akkirman şehirlerini, bu perspektiften ele alarak değerlendirmiştir. Osmanlıların ticari ve ekonomik kaygıları sebebiyle güvenli bir sınır kuşağı oluşturmak istediğini ifade eden Emecen, Akkirman'ın gerek kalabalık nüfusu gerekse fiziki yapısı itibariyle birincil merkezlerden biri haline geldiğini vurgulamaktadır[16]. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Rusya Devleti hizmetinde bulunan Alman asıllı Baron von Campenhausen'in gezi notları, Akkirman kalesinin fiziki yapısına dair bilgilerimize katkı sunmaktadır. Ayşegül Kuş'un Campenhausen'in gözlemlerini içeren çalışması, Bender ve Akkirman şehirlerinin topografik yapısı ile birlikte, sosyal ve kültürel unsurlarına odaklanmıştır. Campenhausen'in Akkirman şehri ve kalenin fiziki yapısıyla alakalı gözlemleri, ölçüm ve ayrıntılar içermektedir[17]. Osmanlı kalelerinin askeri manada savunma-saldırı fonksiyonları ise son yıllarda rağbet gören çalışma konularındandır. Osmanlı hudut kalelerini genellikle XVIII. yüzyıl savaşlarına göre değerlendirmeye tabi tutan Doç. Dr. Cengiz Fedakar, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Akkirman'ı birinci elden kaynaklardan istifadeyle hem stratejik hem de fonksiyonel olarak değerlendirmeye tabi tutmuştur[18].

Şayet gözden kaçırılmadıysa Akkirman'la ilgili Türk tarihçiliğinde kısıtlı çalışmalar, Osmanlıların hem Karadeniz hem de kuzey hattındaki stratejisini anlamlandırmada akademik olarak artması gerektiğini göstermektedir. Bilhassa Osmanlı evrakları, 1484-1812 yılları arasında gerek Akkirman gerekse bölgedeki muhtelif kalelerle ilgili muazzam veriler sunmaktadır. Nitekim daha önce yayınladığımız en erken tarihli vesikalar, Akkirman şehrinin askeri-idari işleyişi bakımından tespit edilmiş ilk belgelerdendi. XVIII. yüzyıl özelinde incelemeye tabi tutacağımız konu ise kalenin tahkim edilmesi meselesidir ki maalesef henüz bununla ilgili teferruatlı bir çalışma, Türk tarih literatüründe mevzubahis edilmemiştir. Üstelik yine bu çalışmanın muhteviyatına paralel olarak kalenin tahkimi için

[14] Kerim İlker Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)", Omeljan Pritsak Armağanı, Sakarya 2007, ss. 525-575; Aynı yazar, "Erken Osmanlı Döneminde Akkirman'da Ticaret", Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 345-353.

[15] Alper Başer, "Turko-Tatar Roots of Modern Odessa: Hocabey and Karakermen", Acta Orientalia Hung, nr. 74 (2021), ss. 685–702; Uğur Türkyılmaz, Hocabey/Odessa Kale ve Limanı (1768-1774), (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022.

[16] Feridun M. Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", Türklük Bilgisi Araştırmaları, sy. 44 (2015), s. 219.

[17] Ayşegül Kuş, "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkirman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Bir Değerlendirme", Türkiyat Mecmuası, c. 33/ sy. 1 (2023), ss. 25-47.

[18] Cengiz Fedakar, "1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nda Akkirman Kalesi'nin Fonksiyonu", XIX. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler), c. III, TTK, Ankara 2024, ss. 571-596.

hazırlanan ve proje maksatlı çizilen bir plan, yine Osmanlı arşivlerinin sunduğu muazzam veriler arasından tespit edilmiştir. Söz konusu plan, proje aşamasında kalsa da bilhassa 1792 yılını takip eden yıllarda, yabancı mühendislerin hazırladığı kartografik verilerden farklıdır ve tespit edilememiştir. Bu durum, Osmanlı coğrafyasındaki bölge ve şehirlere dair Türkiye'deki arşivlerin ne derece kıymet arz ettiğini göstermesine de emsal teşkil etmektedir.

Türk tarihçiliği dışında her birinden bahsetmek mümkün olmasa da Akkirman'ın tahkimat sistemi, demografisi, sosyal, kültürel, askeri ve ekonomik yapısına katkılar sunan çok sayıda bilimsel çalışmanın yapıldığı vurgulanmalıdır. Bu manada Nicolea İorga'nın Baserabya'nın en stratejik mevkilerinden olan Kili ve Akkirman şehirleri ilgili XX. yüzyıl başlarındaki çalışması, önemli bir yer işgal etmektedir[19]. 1484 yılı seferlerinin kronolojisi, Kili ve Akkirman şehirlerinin fetih süreci ve bunun önemine odaklanan Nicoara Beldiceanu'nun çalışmaları ise Akkirman'ın Osmanlı idaresine geçiş süreci ile ilgili mevcut bilgilere, kullandığı kaynakların çeşitliliğine paralel olarak anlamlı bir bütünlük katmıştır[20]. Son yıllardaki çalışmalar ise umumiyetle Akkirman'daki kazı çalışmaları ve elde edilen bulgular referans alınarak değerlendirilen askeri, sanatsal, mimari ve ekonomik tarih çalışmalarına odak noktası teşkil etmiştir. Bir ortaçağ kalesi olarak tanımlanan, ancak müteakip zamanlarda geliştirilen Akkirman kalesi ve etrafındaki arkeolojik çalışmaların XIX yüzyılın sonlarında başladığı, XX. yüzyılın başlarından itibaren de ivme kazandığı bilinmektedir[21]. Bu itibarla Paul Nicorescu'nun tetkikleri, çok sayıda çalışmaya referans olmuştur. Nicorescu, Akkirman kalesinin gerçek anlamda fiziki gelişimini, Ştefan cel Mare'nin (1457-1504) Boğdan voyvodası olduğu döneme atfetmektedir[22]. Öte yandan Victor Spinei, Gheorghe I. Brătianu, Nicolae Bănescu, Ioan Bogdan, Dan Floraeş ve daha birçok arkeolog ve tarihçi, XX. yüzyıl başlarından itibaren 2000'li yıllara kadar Akkirman şehrinin tarihine katkı sağlamıştır. Son yıllarda, Romen arkeolog İonel Cândea'nın çalışmaları da belirtilmelidir. Cândea, bu bölgedeki dini yapılar ve kale ile ilgili XX. yüzyıldan itibaren yoğun şekilde devam eden kazı çalışmalarının tetkiklerini yapmıştır. Ayrıca, zikredilen yüzyılda Akkirman kalesi ile ilgili yapılan kazı çalışmalarının haritalarını, yeni tespit edilen planları ve elde edilen bulguları kronolojik olarak zikretmiştir[23]. Daha önce ifade edildiği üzere Bozkurt Ersoy'un Akkirman'da yaptığı çalışmalar da bu bağlamda zikredilmelidir. Buradaki camii ve hamamın arazi çalışmalarına katkılar sunmuştur[24]. Yine yakın tarihlerde, bilimsel olarak disiplinlerarası çalışmaların hız kazanması, arkeolojik ve tarihsel çalışmalara bir bütünlük kazandırmıştır. Bu çaşışmalara muhtelif ülkelerden katılım sağlayan akademisyenlerin müşterek faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu suretle Svitlana Bilyayeva, Victor Ostapchuk, Caroline Finkel, Alex Turner, Tomasz Vazny, Olena Fialko, Richard Haddlesey, James Mathieu, Oleksandr Bilyayev tarafından yıllara sarih devam ettirilen ortak çalışmaları zikretmek gerekmektedir. Ostapchuk ve Bilyayeva'nın ifade ettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla müşterek yürütülen çalışmalar, umumiyetle 1484-1806 yılları arasını kapsamaktadır[25]. Öte yandan son yıllarda, Akkirman kalesinin tahkimat yapısı ile ilgili Rusya ve Ukrayna arşivlerinden tespit ve tetkik ettiği kale planlarını akademik tarihçiliğe sunan Mariana Şlapac'ın çalışmaları, hem askeri tarih hem şehir tarihi hem de arkeolojinin ilgili alanına girerek sıkça

[19] Nicolae Iorga, Studii Istorice Asurpa Chilici şi Cetatii-Albe, Bucuresti 1899.

[20] Nicolae Beldiceanu, "1484 Osmanlı Seferı Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", Belleten, c. 47/ sy. 186 (1983), s. 595-596.

[21] Tudor Stavilla, "Istoria Artei Basarabene la Intersecţiile Sale Europene", ARTA, Chişinău 2011, s. 41.

[22] Paul Nicorescu, Cetatea Albă, Craiova 1935, s. 12.

[23] Ionel Cândea, Cetatea Albă: Cercetări Arheologice şi İstorice, Muzeul Brăilei&Editura Istros, Brăila, 2016; Aynı yazar, "Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine", Tyras–Cetatea Albă-Belhorod–Dnistros'kyj I, Bucureşti, 2002, ss. 29-51.

[24] Bozkurt Ersoy, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", İpek Yolu Konya Kitabı X, Konya, 2007, ss. 345-353.

[25] Caroline Finkel, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-Archaeological İnvestigation of Akkerman Fortress", Anatolian Archaeology, 13 (2007); Victor Ostapchuk- Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea frontier at Akkerman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", The Frontiers of the Ottoman World, London 2009, ss. 137–170.

referans almaktadır. Konunun ilgilileri tarafından, umumiyetle onun tespit ettiği Akkirman kalesi planlarına atıf yapılmıştır[26].

Tüm bu kıymetli çalışmalar zikredilirken ifade etmek gerekir ki Akkirman kalesinin tahkim süreci ile ilgili Osmanlı resmi kaynakları, bilhassa keşif ve tamirat defterlerinin kullanımı noktasında eksik kalmıştır. Ayrıca bu çalışmada teşhir edeceğimiz plan, ilk kez literatürde yer edinecektir. Dolayısıyla çalışmamız, tahkim sürecinde mevzubahis birinci elden kaynaklara atfen, Akkirman kalesi ile ilgili tarihsel çalışmalara anlamlı bir bütünlük katmak gayesindedir.

2. Osmanlı Devleti İdaresinde Erken Tarihlerde Akkirman Kalesi'nin Tahkimi

Osmanlıların 1484 seferiyle idaresine aldığı Akkirman kalesine dair erken dönem kayıtları kısıtlıdır. II. Bayezid'in kaleyi kuşatması sırasında Osmanlı kaynakları kısmi bilgiler sunmaktadır. Meşhur Osmanlı müverrihlerinden Aşıkpaşazâde'nin 1484 seferi sırasında Akkirman kalesi ile ilgili verdiği bilgiler, abartılı olsa da kalenin tahkim ve teçhizi anlamında kayda değer bir tahayyül sunar. Osmanlı askerlerinin kaleyi kara ve deniz yoluyla muhasara altına aldığını kaydeden Aşıkpaşazâde, *Akkirman hisarının mükemmel derecede hazır, teçhizatının yeterli olduğunu hatta bunun yoğunluğunu Allah'tan başka kimsenin bilmediği* şeklinde mübalağalı ifadeler kullanır. Kalenin bilhassa güçlü hendek yapısını işaret eder. Ona göre takriben otuz yıllık bir çalışmayla kale duvarları çevresinde kazılan hendekleri, Osmanlı ordusu toprakla doldurarak kaleyi ele geçirmiştir. İçerisindeki kiliseler de camiye çevrilmiştir[27]. Aşıkpaşazâde'nin tesadüf ettiği bu bilgiler, kendisinden sonra İbn Kemal de doğrular. Verdiği bilgiler, kalenin hendek hattının genişlik ve derinliğine odaklanır, doldurulmasının güçlüğüne işaretle Osmanlı ordusunun bu hendek hattını aşmak için birkaç köprü inşa ettiğini zikreder[28].

Yapısal özellikleri itibariyle Akkirman kalesi, nehir kenarında yüksek duvarlı dört burcuyla klasik bir ortaçağ tahkimat sistemlerinden olduğu vurgulanmaktadır. Bilhassa XX. yüzyıl ortalarından itibaren tarihi Moldova (Boğdan) coğrafyasında devam eden arkeolojik çalışmalar, Akkirman ve bölgedeki diğer kaleli kentlerin yapısal özelliklerinin ve savunma sistemlerinin anlaşılması bağlamında önem taşımaktadır[29]. Tarihi kaynaklarda, bu bölgede birçok tahkimat sisteminin dört burçlu yapısının etrafında ihdas edilen çevirme sisteminin, genellikle ülkenin voyvodaları tarafından inşa edildiğine, bu manada Bender, Kili, Suçava ve Akkirman kalelerinin benzer özellikler taşıdığı ifade edilmektedir[30]. Arkeolojik kazılar ve tarihsel bulgulara atfen yapılan tetkiklerde, Romen beylerinden Stefan Cel Mare'nin (Büyük Ştefan/1457-1504) Akkirman kalesinin tahkimat yapısının güçlendirilmesinde, uzun süren hükümdarlık dönemine teşmil edilebilecek ciddi katkılarının olduğu zikredilir[31]. Hatta Romen arkeologlardan Paul Nicorescu, kalenin ve şehrin gerçek anlamda gelişimini Stefan'ın hükümdarlık dönemine atfeder. Romen voyvodaları tarafından kalenin birkaç kez onarılarak genişletildiğini belirtir[32]. XVII. yüzyılın Romen müverrihlerinden Miron Costin de kalenin küçük bir alanda güçlü dört kulesi ile etrafının kalın duvarlarla çevirili olduğunu, Ştefan Cel Mare döneminde büyük ölçüde

[26] Mariana Şlapac, Cetatea Albă: Studii de Arhitectură Medievală Militară, Chişinău, 1998; Aynı yazar, Cetăţi Medievale din Moldova (Mijlocul Secolului al XIV-lea-Mijlocul Secolului al XVI-lea), Chişinău 2004; Aynı yazar, "Urbanismul Basarabiei on Secolul al XIX-lea", Administrarea Publicr, nr. 3 (2007), ss. 18-25; Aynı yazar, "Moldavian Bastioned Fortresses. Characteristics/Cetăţile bastionare din Moldova, Caracteristici", Historia Urbana, Tomul XVIII (2010), ss. 231-247.

[27] Cengiz Fedakar-Hakan Engin, "Erken Tarihli Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteakip Kili ve Akkirman Örnekleri (1491-1505)", ss. 160-173.

[28] Veysel Göger, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2014, s. 117.

[29] Dan Floareş, Fortificatiile Tării Moldovei, din Secolele XIV-XVII, Iaşi, 2005, s. 9.

[30] Tamara Nesterov, "Etape Controversate ale Formării Arhitecturii Cetăţii Hotin", ARTA, Chişinău 2011, s. 42.

[31] Duvarın inşası ile alakalı olarak voyvoda Stefan dönemine ait olduğu tespit edilen kitabeler için bkz. Ştefan S. Gorovei, "Stemele lui Ştefan cel Mare de la Cetatea Albă", Studies and Materials of Mediaval History (SMIM), nr. XXIII (2005), ss. 215-226.

[32] Paul Nicorescu, Cetatea Albă, Craiova, 1935, s. 12-13.

modernize edildiğini ifade etmesi, zikredilen bilgilerin teyidi anlamında önem arz eder[33]. Öyle ki Stefan döneminde Kili kalesi, tahkimat yapısı itibariyle Akkirman kalesi örneğine paralel bir şekilde inşa edildiği de bilinmektedir. Bu yapısal özelliğin temelinde, zikredilen kalelerin eski yapılarının çevirme sistemleriyle etrafı genişletilerek sivil ve askeri alanların ayrımı söz konusudur. Akkirman kalesinin tahkimat yapısının anlaşılmasına katkılar sunan Ostapchuk ve Bilyayeva'ya göre, Osmanlılar Akkirman'ı ele geçirene kadar, kalenin üç ana biriminin inşa edildiği ve yüksek ve kalın duvarlarıyla Ortaçağ örneklemeleri arasında dikkat çeken tahkimattı[34]. İnşası ve tarihi süreçteki değişimi ile ilgili belirsizlikler söz konusu olsa da askeri-mimari çalışmalarıyla dikkat çeken Mariana Şlapac, kalenin yapısal olarak İstanbul surlarını temel aldığını vurgulayarak tahkimatının Bizans savunma mimarisi prensiplerine uygun bir şekilde sistematize edildiğini ifade eder[35]. Arazi yapısına uygun olarak inşa edilen Akkirman kalesi, Turla Nehri kenarında kare şeklinde planlanmış bir iç kale görünümünde, silindirik dört kule ve düzensiz bir dış kale formatında etrafı duvarlarla çevriliydi. Mevzubahis iç kale burçları, güney ve kuzey kulelerinde değişken olarak 18 ila 22,5 metrelik bir yüksekliğe sahipti[36].

Osmanlıların 1484 yılındaki seferle Akkirman'ı ele geçirmesini müteakip Tuna, Turla ve Karadeniz mansabında cereyan eden ticari işlerliği daha fazla kontrol altına almak istemesi, 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Karaboğdan Seferi ile yeni bir ivme kazanmıştı. Tuna hattında İbrail, Baserabya bölgesinde Bender gibi stratejik kentlerin idaresine geçmesiyle, yoğun ticari faaliyetler kontrol altına alınırken, aynı zamanda bahsi geçen bölgelerde sınırlarını güvence altına almış oldu. İdari manada, müteakip zamanlarda değişimi söz konusu olsa da Osmanlılar, XVI. yüzyılın son çeyreğine doğru Silistre ve Akkirman'ı müşterek bir sancak haline getirdi[37].

Osmanlıların herhangi bir şehri idaresi altına aldıktan sonra, burada gerekli idari ve askeri düzenlemeleri yapması, mutad bir uygulamaydı. İlhakını müteakip burada yeni bir askeri-idari düzen tertip edilmişti. 1487 tarihli sayım defterlerinde Akkirman kalesi hisar erleri; komutasında dizdarın olduğu 54 cemaatle teşkil edilmiş toplam 429 askerden oluşuyordu[38]. Bu askerlerin tertip ve teftişinin yanı sıra, Osmanlı muhasarası sırasında tahribata maruz kalmış kalenin fiziki olarak tahkimi de elbette söz konuydu. Ancak bu erken dönemlere ait inşaat faaliyetlerinin muhteviyat ve derecesi hakkında teferruata ulaşmak, mevcut kaynaklara göre şimdilik mümkün görünmemektedir. Akkirman kalesinin ana yapılarının günümüze kadar korunmuş olması, hem tarihçilere hem de arkeologlara önemli tarihsel ipuçları verse de zikredilen eksiklik, kale birimlerinin tadilat ve yenilenme süreçlerinin anlamlandırılmasına engel teşkil etmektedir. Son yıllarda konuya ilgi duyan araştırmacılar, haklı olarak bu eksikliği mevzubahis etmişlerdir. Metodolojik olarak tarih ve arkeolojiyi müşterek kullanmayı prensip edinen araştırmalarda, Osmanlı dönemine odaklanan çalışmalarını erken dönem için 1484-1699, geç dönem için 1700-1806 yıllarını kapsayan zaman dilimlerine ayırmış ve zikredilen erken dönem kayıtlarının parçalı ve teferruatsızlığı vurgulanmıştır[39].

1484 yılını müteakiben Akkirman, bir kaza haline getirilerek Osmanlı devleti idari ve askeri sistemine entegre edilmişti. Daha önce tespit ettiğimiz arşiv kayıtlarına göre, ilhakının hemen ardından kalede bir teftiş yapılmıştı. Bu durum, idari ve askeri manada gerekli olan nizamın sağlanmasına yönelik

[33] Romanya coğrafyasındaki arkeoloik çalışmalara önemli katkılar sunan Prof. Dr. Ionel Cândea, Akkirman kalesine dair Romen müverrihlerin dönem anlatılarını kronolojik olarak değerlendirmiştir. Bunun için bkz. Ionel Cândea, "Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine", Tyras–Cetatea Albă-Belhorod–Dnistros'kyj I, Bucureşti 2002, ss. 29-51.

[34] Mariana Şlapac, Cetatea Albă: Studiu de Arhitectură Medievală Militară, Chişinău, 1998; Victor Ostapchuk- Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea frontier at Akkerman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", s. 142.

[35] Mariana Şlapac, Cetăţi Medievale din Moldova (Mijlocul Secolului al XIV-lea – Mijlocul Secolului al XVI-lea), Chişinău 2004, s. 20; Aynı yazar, "Din Nou Despre Citadela Cetătii Albe", Patrımonıul Cultural: Cercetare, Valorificare, Promovare, Vol. I., s. 107.

[36] Mariana Şlapac, "Din Nou Despre Citadela Cetăţii Albe", s. 104-106.

[37] Feridun Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", Türklük Bilgisi Araştırmaları, sy. 44 (2015), s. 216-217.

[38] BOA, KK. d 4874 (Ra 892/Şubat 1487), s. 1-8.

[39] Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 144-145.

tertibatın erken tarihlerden itibaren sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Bahsi geçen resmi evraklar, 1484 yılında Akkirman'ın ele geçirilmesinden birkaç yıl sonraya aitti[40]. Mevzubahis tahkim faaliyetleri olunca, tarihsiz ancak aynı formatta hazırlandığı ve muhteviyatı itibariyle mezkûr teftiş kayıtlarına benzer *kazıyye* formatında hazırlanmış resmi evrakta, kalenin inşaat ve onarıma dair belki de en erken tarihli bir kayıt mevcuttu. Bu suretle belgenin, 1484-1491 yılları arasında yazıldığı ihtimali söz konusudur. Mevzubahis onarım, kalenin hisar-peçesi (*barbakan*) ile alakalıdır. Alçak olması sebebiyle, duvarlarının tamamına irtifâ verilmiştir. Sultan'ın namaz kıldığı yerde ibaresi, belgenin II. Bayezid'in kaleyi fethinden hemen sonra yazıldığı, tahkimat, teftiş ve muayenesinin de bu tarihlerde rapor edildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Belgede, Bayezid'in fetihten sonra namaz kıldığı yerde, su tarafında iki kolun tamamlanmadığı, tekmil edilerek yükseklik verilmesi gerektiği, zikredilen hisar-peçelere bu yüksekliğin verildiği, hemen dibindeki hisar-peçe kapısının tamamlandığı ifade edilmişti. Muhasarada açılan gediklerin sağlam şekilde onarılmadığı için tekrar bir tamirat gündeme gelmişti. İskender Paşa'nın kaleyi dövdüğü taraftan, Özi tarafına bakan kısmı ise yeniden tamir edilmişti. Yaklaşık iki aylık bir zamanda, işlemin tamamlanması öngörüldüyse de kış ayları olması sebebiyle mümkün olmadığı zikredilmişti[41]. Görünüşe göre Akkirman kalesi ile ilgili bu ilk inşaat işlemleri, umumiyetle nehir kenarındaki bölgeleri içermekteydi.

XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar kalenin tahkimatı ile ilgili resmi kayıtlardan pek fazla bilgiye ulaşılamadığı söylenebilir. 1570 yılında Boğdan voyvodasına gönderilen hükümler, kalenin tahkimi ile ilgili bilgilerde cüzi kalmaktadır. Bu tarihte sadece Akkirman varoşunun bazı bölgelerinin harap vaziyette olduğu vurgulanarak Boğdan'dan muhtelif kerestelerin tertip edilerek buraya gönderilmesi istenmiştir (Nisan 1570)[42]. 1574 yılına kadar gerek Akkirman gerekse civar bölgelerdeki Osmanlı kalelerinin tahkimi, Boğdan voyvodası İvan'ın isyanı ve bu bölgelerdeki stratejik tahkimatları ele geçirme teşebbüsleriyle ilişkilidir. Zira 1573 ve 1574 tarihli divan kararlarında, Akkirman ve civar kalelerinin güçlendirilmesi ve personel istihdamının yeteri düzeyde tutulmasını içeren emirlerin sıklığı dikkat çekmektedir. Teferruatı belirtilmese de kalenin tamirattan geçirildiği, ancak odak noktasının yerleşim yerleri olduğu zikredilebilir (Mayıs 1574)[43].

Bu tarihlerden itibaren XVI. yüzyıl sonlarına kadar inşaat faaliyetleri ile bağlantılı resmi kayıtlar ise muhtevası bakımından umumiyetle Eflak ve Boğdan reayasının bu faaliyetlerdeki yükümlülükleriyle alakalıdır. Gerek Eflak gerekse Boğdan reayası, kendilerine sınır olan Osmanlı kalelerinin tamirat vakitlerinde vazifelendirilerek hizmetleri söz konusu olmaktaydı. Ancak Boğdan ahalisinin Osmanlılara ödemekle mükellef tutulduğu haraç ve benzeri vergileri, nakdi ya da ayni karşılığına mukabil bedenen hizmet talebi de dile getirilmekteydi. 1576 yılında Boğdan voyvodasına gönredilen hüküm, buna örnek gösterilebilir. Zira Boğdan reayasının, mevzubahis vergilerine karşılık, Akkirman kalesinin tamiratında bedenen çalışmaları talep edilmişti. Oluşan külfetin reaya arasında haksızlık yaratmaması için, imece usulü ile hizmet etmeleri mecburi addedilmişti. Şu halde reayanın bir kısmı tamirat hizmetlerine karşılık, vergi indirimi talep ederek seslerini yükseltmeye çalışıyordu. Divân-ı Humâyun'a göre *kefere taifesi, kanun gereği ziraat ettikleri yerlerin öşürlerini, haraçlarını ya da mükellef tutuldukları diğer vergileri ödedikten sonra avarız, nüzul ve kürekçi gibi vazife ve mükellefiyetlerde tahammüllerine göre* vergilendirilmişlerdi. Bu bahisle muhalefetlerinin anlamsız olduğu, Osmanlı yönetimi tarafından dile getirilerek kalenin tamiratının ehemmiyeti vurgulanmıştı (Şubat 1576)[44]. Yine de gerek vergi tahsilâtında gerekse tamirat hizmetlerinde Boğdanlıların muhalefetleri gündeme geliyordu ve bu durum, tahkimat sürecinde muhtelif aksamaların yaşanmasına sebep oluyordu. Nitekim 1590 yılında Boğdan voyvodası, kalenin tadilatı için tahsis edilen vergilendirmeleri, reayanın tahammüllünü aştığı için vilayetlerinden firar ettiklerini zikretmişti. Buna rağmen, bunların yakalanarak haraçlarını ödemeleri ya da sahip oldukları küçük ve büyükbaş

[40] Cengiz Fedakar-Hakan Engin, a.g.m., s. 165.

[41] BOA, TSMA. e 755/51.

[42] BOA, ADVNSMHM. d 9 hk 147 (29 L 977/6 Nisan 1570).

[43] BOA, ADVNSMHM. d 24 hk 364 (28 Z 981/20 Nisan 1573); ADVNSMHM. d 24 hk 516 (11 M 982/3 Mayıs 1574).

[44] BOA, ADVNSMHM. d 27 hk 570 (5 Za 983/5 Şubat 1576).

hayvanlara el konulması talimatı verilmişti[45]. 1594-1595 yıllarında ise kaledeki tophane binası ile varoş bölgesinin tadilatı tekrar gündeme gelmişti. Teferruatı belirgin olmasa da kale tophanesinin harabeye döndüğü gerekçesiyle tadilatı emredilmiş ve Boğdan'dan gerekli malzemelerin temin edilmesi belirtilmişti[46].

Kalenin tamir ve yenilenme süreci ile ilgili önceki yüzyıla karşılık XVII. yüzyıl kayıtları, tadilat birimlerine dair kısmi ipuçları vermektedir. 1608 yılına ait veriler, Akkirman kalesinin kuzey bölgesindeki büyük kulenin elden geçirildiğini gösteriyor, ancak teferruat arz etmiyordu[47]. Yaklaşık on yıl sonra kalenin, Kili ve Bender kaleleri ile birlikte acil bir şekilde güçlendirilmeye çalışıldığı divan kayıtlarından anlaşılmaktadır (Ağustos 1618)[48]. Akkirman kalesinde, 1647-1652 yılları arasında neredeyse tüm yapılarında bir restorasyon gerektiği ve bu ihtiyacın büyük ölçüde giderildiği anlaşılmaktadır. 1647 yılında sadrazam Salih Paşa'dan Özi muhafızı Siyavuş Paşa'ya kalenin güçlendirilmesine yönelik gönderilen talimat inşaat faaliyetine başlandığını; 1652 yılındaki bir hüccet de Süleyman Bey vasıtasıyla işlemlerin tamamlandığına işaret etmektedir. Hüccetteki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, kale dizdarı Ali Ağa, Azeb Ağası Mustafa ve kale ileri gelenleri mahkemeye gelmiş, İsakçı ve bağlı birimlerine mukataa nazırı olan Tokadi Mustafa Ağa'nın vekili Süleyman Ağa huzurunda bazı ifadelerde bulunmuşlardı. Verilen beyanatlarda, Sultan Bayezid'in fethinin hemen ardından kaleyi tamir ettirdiği ve bakım faaliyetleri için iskele gümrük gelirlerinden her yıl 80.000 akçelik bir tahsisat ayrıldığını ve gerek görüldükçe talep edildiği ifade edilmişti. Fakat Süleyman Ağa'nın yaklaşık iki yıldır bu meblağı elinde tuttuğu ifade edilerek, tamir için bu kaynağın talebi mahkemeye sirayet etmişti. Tahsis edilen finansal kaynağın temin edilememesi, kalenin tamiratı konusunda gecikmeye sebep olmuştu. Süleyman Ağa ise bakım masrafları için 63.000 akçelik tahsisat dışında bir bütçe oluşturamadıklarını ifade etmişti.[49] Kalenin hangi birimlerinin tadilattan geçtiği konusunda muhteviyat söz konusu değildir. Yine de 1652 yılında kale içindeki caminin tamirat muhasebesi, 1647 yılında başlanan güçlendirme faaliyetinin, sosyal ve dini yapılara tam manasıyla aksetmediğine işaret etmektedir. Nitekim Özi Eyaleti mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya gönderilen arza göre, caminin bakım masrafları için 43.600 akçelik bir kaynağın İsakçı Nezareti ünitelerinden olan Akkirman İskelesi gelirlerinden karşılanması rica edilmiş ve tezkiresi verilmişti[50].

XVII. yüzyıla kadar resmi evraklardaki bilgi eksikliği, mübalağalı ifadelerine rağmen yüzyılın önemli simalarından Evliya Çelebi tarafından belli ölçülerde giderildiği ifade edilebilir. Akkirman şehrini seyahatnamesine konu ettiği düşünülürse, tasvirlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu yönüyle resmi evrakların teferruatsız bilgilerine karşılık, şehir tarihi çalışan ilgilileri için dikkatle yaklaşılması gerekse de izlenimleri kurtarıcı bir niteliktedir. Seyahatnamesinde sunduğu bilgiler, Akkirman kalesinin tasviri bakımından anlamlı bir hale gelir. Bu bağlamda Akkirman kalesi ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğunda Evliya Çelebi'ye atıf yapılmış ve bilgileri dikkate alınmıştır. Nitekim Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, katkı sunduğu kazı çalışmalarında Evliya Çelebi'nin konu ettiği bilgilerden istifade ettiğini dile getirmiştir[51]. Evliya Çelebi'ye göre, II. Bayezid tarafından Akkirman kalesi muhasara edildiği zaman şark tarafı, Karadeniz istikametinde son derece kumluk bir araziydi. Ancak tahkimatı yalçın bir kaya üzerine inşa edilmişti, derin ve geniş hendekleri vardı[52]. Çevresel olarak 3060 adımlık bir ölçüye sahip olduğunu ifade etse de kalenin iç bölgesini adımlamadığını zikreder ve taşradan üç

[45] BOA, ADVNSMHM. d 66 hk 517 (19 Ra 998/8 Ocak 1590).

[46] BOA, ADVNSMHM. d 72 hk 368 (6 Mayıs 1594/15 Şaban 1002); ADVNSMHM. d 72 hk 466 (10 B 1002/11 Nisan 1594).

[47] BOA, ADVNSMHM. d 81 hk 407 (21 S 1017/6 Haziran 1608).

[48] BOA, ADVNSMHM. d 82 hk 309 (1 N 1027/22 Ağustos 1618).

[49] BOA, A. DVN 28/70 (28 C 1111/21 Aralık 1699).

[50] BOA, İE. EV 10/1142 (20 Ca 1062/29 Nisan 1652).

[51] Bozkurt Ersoy, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", s. 348.

[52] Evliya Çelebi, Seyahatnâme, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), V. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 56-60.

kat kalenin tahkimatı olduğunu vurgular. Kalenin tamamını adımlayanların ölçümlerine göre 5600 adım olduğunu belirtir. Turla Nehri'ne bakan bölgesindeki alçak ancak metin duvarlarına vurgu yapar. Kalenin ense tarafı karadan oluşur, içindeki evlerin şark bölgesi yani Turla ve Karadeniz tarafına bakan kısmı, kumlu arazilere bakar ve üç kapısı vardır. Bu kapıların ikisi, Turla Nehri'ne nazır küçük kapılardır. Biri şark tarafına varoşa açık, son derece işlek üç kat demir kapıdır. Bu büyük kapının arasına iki adam sığar, burada kırk karışlık topların Osmanlı serhaddinde bir benzeri bulunmaz şeklinde ifade eder. Ona göre kale içinde 1500 kadar tahta şendere ile örtülü evler vardı ve kiremit kullanılmazdı. Sultan Bayezid Camii ise tek minareliydi ve aşağı sur bölgesinde bir hamam bulunuyordu. Çelebi'nin Akkirman'ın bilhassa iç kalesini Galata kulesine benzeterek onun gibi dört kulesinin olduğunu, birbiri içinde büyük kuleler barındırdığını vurgulaması, yapının Ortaçağ formundaki özelliklerine atıf yapması bakımından önem arz eder. Bu iç kalede dizdar oturur ve ikamet ettiği binanın Turla'ya nazır görülmeye değer bir bina olduğunu da ekler. Zikrettiği iç kalenin *zir-i zemininde (sığınak) siyah barut o kadar çoktur ki miktarını Allah bilir* şeklinde mübalağalı ifadeler de kullanır. İç kalenin Turla Nehri boğazına kadar çok sayıda topla döşendiği ve büyük bir cephaneliğinin ve abartılı olsa da 200 kadar kulesinin varlığından bahseder. Ona göre kale, hendese ilmine göre inşa edilmiş güçlü bir hisardır. İki tarafı, Turla Nehri'ne bakar ve o bölgeler alçak, yokuş aşağı inerdi. İlginç olan ise Evliya Çelebi, kalenin hendek hattına bilhassa vurgu yapıyordu. Böylesine büyük ve derin bir hendek görmediğini, lağım bağlamanınve metris kazmanın imkânsızlığını zikrediyordu. Şehrin sivil yerleşimini de tasvir eden Çelebi, varoşun toplam on üç mahallesinin tamamının tahta örtülü, avlulu, bağ ve bahçesi olan evlerden oluştuğunu, ayrıca han ve kahvehanelere de sahip olduğunu belirtir. Şehrin on yedi yerinde sıbyan mektebi olduğuna dair bilgileri de dikkat çeker. İmaret, kervansaray, bimarhane, esnaf çarşısı olmasa da ahalinin çoğunun zanaatkâr ve esnaf olduğunu vurgulaması ise verdiği bazı bilgilerin çelişkilerini düşündürür. Zira XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında, Akkirman'da mevcut 17 han ve kervansaray ile 190 kadar vakıf dükkânından bahsedilmesi, bu manada Çelebi'nin verdiği bilgilere dikkatle yaklaşılmasını gerekli kılar[53]. Kalenin tasvirine dair Evliya Çelebi'nin mübalağadan gayrı olarak verdiği bilgiler, aynı yüzyılda yaşayan Romen tarihçilerden Miron Costin tarafından da yaklaşık olarak teyit edilir. Ona göre kalenin küçük bir alanda güçlü dört kulesi ile kalın duvarlarla çevirili olduğu, Ştefan Cel Mare (Büyük Ştefan) döneminde büyük ölçüde yenilendiğini ifade eder[54].

Resmi evraklara göre 1671 yılında Akkirman kalesine büyük bir yıldırım düşmüş, bazı bölgeleri harap olmuştu. Bu sebeple Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Ebubekir Ağa vasıtasıyla bir bakım faaliyetine başlanmış 1674 yılına kadar devam etmişti. Kalenin bir kısım birimleri ile sadece Sultan Bayezid Cami'nin tamiri, Ebubekir Ağa'nın faaliyetleri ile ancak 1673 yılında tamamlanmıştı[55]. 7000 neccar ve taş ustası ile 10.000 kadar ırgatın görev aldığı, 20.000 kadar nakliye aracının sevkiyatta kullanımı düşünülürse, kalenin önemli ölçüde tahrip olduğu söylenebilir. Masraf defterlerinden anlaşıldığına göre gizli kapıların (Uğrin) duvarları, dizdar konağı ve büyük kule de yıldırım sebebiyle harap olmuştu. Bu durum, genellikle iç kale birimlerine ait yapılarda bir tamirat ve yenileme gereksiniminin olduğunu göstermektedir (Haziran 1673)[56]. Öyle ki bir yıl sonra iç kalede Barut Kulesi de onarımdan geçmiş, duvarlarına (cidar) yaklaşık 1,5 metrelik bir irtifâ verilmişti[57].

1683-1689 yılları arasındaki uzun savaşlarda da Akkirman kalesinin muhtelif birimlerinin tamir ve yenileme işlemlerine tabi tutulduğu görülmektedir. Bu tarihlerdeki inşaat faaliyetlerinin odak noktası, yeni binaların eklentisi ile çeşitli askeri birliklere özel ikamet alanlarının inşasıydı. Resmi evraklara yansıdığı ölçüde zikretmek gerekirse, Kamaniçe'den nakledilerek Akkirman'da iskânı söz konusu olan askeri birlikler için ikamet yerleri ihdas edilmişti. 1699 yılında yeniçerilerden 90. ve 13. cemaatlerle çorbacı, cebeci, topçu, müstahfız, yeniçeri ve sair askerler buraya sevk edilmişlerdi. Bunların iskânı

[53] Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 144-145.
[54] Tamara Nesterov, a.g.m., s. 41; Ionel Cândea, a.g.m., s. 33-34.

[55] BOA, C. AS 38/1755 (19 S 1082/27 Haziran 1671).

[56] BOA, C. AS 639/26925 (9 Ra 1084/24 Haziran 1673); Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 152.

[57] BOA, C. AS 36/1622 (28 Z 1084/5 Nisan 1674).

için Akkirman merkezinde Han Camii Mahallesi'nde 21, El-Hac Musa Mahallesi'nde 18, Emin Ali Mahallesi'nde 9, Üzümcü Mahallesi'nde 18, Bergama Mahallesi'nde 24, Cedid Mahalle'de 9, Nasuh Mahallesi'nde 21, Tatar Mahallesi'nde 8, Kaya Bey Mahallesi'nde 12, Yorizan? Mahallesi'nde 15 olmak üzere muhtelif hane, konak veya mesken şeklinde yapılar inşa edilerek askerlerin burada ikameti sağlanmıştı[58].

3. XVIII. Yüzyılda Akkirman Kalesi'nin Tahkimi

Osmanlıların idaresi altında bulunan bir kale-şehir, tahkimat yapısı itibariyle genellikle iki temel birimden oluşurdu. Bunlardan ilki, *iç kale* denilen ve ekseri askeri tesisleri barındıran ve hatta kalenin en eski ve ilk inşa edilen ana yapısıydı. Balkan coğrafyasında bilhassa Tuna ve Turla hinterlandındaki tahkimatlar, yapısal olarak ekseriyetle bu şekilde devralınmıştı ve zikredilen iç kale, güçlendirilerek etrafı yeni duvarlarla çevrilen bir savunma sistemine dönüştürülmüştü. İç kalenin etrafında oluşan bu yeni duvarlar, genel itibariyle kalenin çevirme sistemiydi ve *dış kale* olarak tanımlanırdı[59]. Aralıklarla cereyan eden yenileme işlemleri, muhtelif eklentilerle uzun yıllara teşmil edilebilecek çalışmalarla birleştirilmesi, yapıyı fiziki olarak son zaviyesine taşırdı. İç kale surları ile çevirme sistemi arasında kalan alan, umumiyetle sivil yerleşimleri ihtiva ettiği gibi, muhtelif askeri binaları da kapsayabilirdi. Dış kale alanında ve çevirme sistemi dışında kalan bölgeler, genel olarak kazanın merkez ahalisinin dini, sosyal-kültürel ve ekonomik olarak faaliyette bulunduğu yaşam alanlarıydı[60]. Bu iki temel unsur olan, Tuna ve Turla nehirleri kenarında ya da deniz kıyısına tekabül eden kale-kentlerde, kıyı hattından savunmayı tahkim edebilmek için *yalı kalesi/tabyası* veya *liman palankası/ kalesi* şeklinde telaffuz edilen üçüncü bir tahkimat alanı tanzim edilebilirdi. Bunlar, çoğunlukla kale ana duvarlarına entegre edilmekle beraber, bağımsız bir yapı olarak da inşası söz konusu olabilirdi[61]. Bilhassa tarihi Boğdan coğrafyasının ihtiva ettiği askeri-mimari yapıları inceleyen Mariana Şlapac, bu tarz tahkimat sistemlerinin umumiyetle Osmanlı devleti ve Rusya'nın hâkimiyetleri sırasında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda inşa edildiğini vurgulamaktadır. Kili, Bender, Hotin, İsmail, İbrail gibi birçok kale, topoğrafik bazı farklılıklarına rağmen, yenilenerek güçlendirilmişti[62]. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren gittikçe güçlenen ve Avusturya ile müşterek hareket ederek[63] büyük bir tehdit unsuru haline gelen Rusya'ya karşı Osmanlılar, bilhassa Tuna, Turla ve Karadeniz kıyısı hattındaki kaleleri önemli ölçüde güçlendirmek gayretine girmişti[64]. Müteaddid defalar yapılan savaşları takiben belirlenen yeni sınırlar, hudutta kalan tahkimatları güçlendirme faaliyetleri çok daha fazla önem atfedilen bir durum haline geldi[65]. Bu faaliyetler, genellikle 1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra büyük bir artış gösterdi. Kuşkusuz Akkirman kalesi de zikredilen bölgenin en stratejik ve XVIII. yüzyıl boyunca tahkimi en fazla gündeme gelen kalelerindendi. Dört kuleli yüksek burçlu kale, temelde bir iç kale formunda, etrafı duvarlarla çevrilmiş dış kalesine rağmen, bazı kalelerin aksine, dış kale surlarının etrafı da tekrar bir çevirme sistemi ile *iki iç kale* olarak güncellenmişti. Nitekim bazı keşif ve tamirat defterlerinde bu tanımlama, açıkça zikredilmiş ve dört kuleli ana yapıyı çevreleyen surlar *ikinci iç kale* şeklinde tarif edilmişti[66].

[58] BOA, AE. SMST. III 37/3627 (5 N 1062/10 Ağustos 1652).

[59] Hakan Engin, Teşkilat Tahkimat ve Mali Yapısıyla Osmanlılarda Serhaddin Muhafazası: Tuna Kıyısında İbrail Kalesi (1711-1829), Kitabevi, İstanbul 2023, s. 75-76.

[60] Hakan Engin, a.g.e., s. 71.

[61] Mesela Niğbolu kalesinde ise bu tahkimat, kale ana birimlerinden bağımsız bir şekilde planlanmıştı. Bkz. BOA, PLK. p 1336; HAT 598/29331.

[62] Mariana Şlapac, "Moldavian Bastioned Fortresses", s. 231-235.

[63] Virgina Aksan, Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 78.

[64] Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000, s. 209-211; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekaiyât, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 726.

[65] Hakan Engin, a.g.e., s. 30.

[66] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 16-17.

Turla Nehri kıyı hattında oluşturulan duvarlar ise kale ana surlarıyla birleştirilerek *yalı bölgesi* oluşturulmuştu. Ancak kalenin ana duvarları ile birleştirilmesine rağmen kapalı bir alan şeklindeydi.

XVIII. yüzyılın başlarında Akkirman kalesinin tahkimatına dair çok sayıda evraka ulaşmak mümkün olsa da teferruatlar ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren zenginleşmeye başlamıştır. Rusya'nın ciddi bir tehlike haline gelmesiyle sınır bölgelerinde Osmanlılar, tahkimatlarını fiziken güçlendirmeye üst zaviyeden bir önem atfetmişti[67]. 1711 yılında başlayan Osmanlı-Rus harbinden hemen önce, Özi valisi Yusuf Paşa'nın kontrolünde harap olan birimler için bir tamirat defteri tutulmuştu. Bu defter, kalenin güçlendirilmesi için yapılması gereken faaliyetleri içeren bir keşif defteri statüsündedir (1709 sonları). Buna göre kalenin iç tarafından büyük kapının kemerine gelinceye kadar yaklaşık 37 metrelik harap duvarın düzenlemesi söz konusuydu. Balıkçı Kulesi'nin temeli, su sebebiyle boşalmış ve gizli (*uğrin*) kapıya kadar yerleri bozulmuştu. Buradan divanhaneye kadar mevcut hisar-peçenin nehre bakan duvarı, meyil vermiş ve bunun önlenmesi için dirsek yapılması tavsiye edilmişti. Su Kapısı tarafında *Ocaklı Kule* ve *Emirler Kulesi*'nin hendek ağzındaki duvarları, büyük kapı köprüsü dibindeki kemer, iç kalede büyük camiinin güney tarafındaki kale duvarı, *Maşrapalı Kule* civarındaki suyolu, aynı kulenin hendek duvarlarının harap vaziyette olduğu belirtilmişti. Büyük kapı üzerinde bir oda yapılması, *Tahtalı Kule*, *Maşrapalı Kule*, *Katlı Kule*, *Akkule*, *Barut Kulesi*, *Balıkçı Kulesi Kethuda Kulesi*, *Hafız Kulesi*, *Carh Kulesi*, *Ağa Kulesi*, *Saat Kulesi*, *Darı Kule* ve *Kitabeli Kule* ismiyle zikredilen birimlerin tavan ve üst bölgeleri, *Cephane Kulesi* yakınındaki *dizdar odası* ve su tarafında iki kule ile tophanenin de onarımına ihtiyaç vardı[68]. Tamirat işlemlerinin tatbiki için Bâb-ı Âli onay vermiş, gerekli malzemeler Bursalı İbrahim Ağa vasıtasıyla temin edilmişti[69]. Defterde zikredildiği kadarıyla bakım işlemleri yaklaşık bir sene sonra tamamlanmıştı[70]. Ancak Prut Savaşı başlamadan kısa bir süre önceki kayıtlara göre, kalenin tekrar bir tamirat gerekliliğini söz konusuydu. Bu durum, Yusuf Paşa'nın kontrolündeki muayenenin veya işlemin tamamlanmasına dair eksiklik olup olmadığı konusunda bir kuşku yaratmaktadır. Nitekim muayenede tavsiye edilen işlemler, tamamlanan faaliyetlerle neredeyse eksiksiz bir şekilde örtüşmektedir. Aynı kişi ve tarihe atıf yapmasa da kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli'ye sunulan bilgiler, Akkirman kalesinin tamirat işlemlerinde suistimalin olduğunu gündeme getirmiştir. Prut Savaşı öncesinde kalenin tahkimi söz konusuyken, merkezi yönetimin teşebbüslerine rağmen tamirat faaliyetlerini üstlenen görevlilerin hukuksuz işlemleri söz konusuydu. Özi valisi Yusuf Paşa'ya gönderilen bir emirde, kalenin tamiri için tayin edilen Kürekçibaşı hazinedarı Mehmed, kusuru sebebiyle yakalanarak hapsedilmişti (Şubat 1710). Bu faaliyet, doğrudan Prut Savaşı'na bir hazırlık mahiyetindeydi. Keza Gergerlizâde İsmail Ağa'nın tayini ile beraber, Akkirman ile birlikte Kılburun, İbrail ve Yergöğü kaleleri detayları belirgin olmasa da bir yenilenme sürecinden geçmişti[71]. Söz konusu suistimaller, kalenin gerçek anlamda tadilat ve yenileme işlemlerinde gecikmelere sebep oluyordu. 1722 yılında kale içinde baruthane yakınındaki divanhanenin harap vaziyette olmasından bahisle tamiri meselesi, benzer bir örnektir. Ortaya çıkan problem ise kale dizdarı ile cebecibaşı vekili arasında cereyan eden usulsüz müdahalelerdi. Tamirat işi cebecibaşı vekilinin uhdesine verilmiş, dizdarın da müdahale etmemesi kesin bir dille emredilmişti[72].

Akkirman kalesinin tahkim faaliyetlerini içeren bilgiler, XVIII. yüzyıl ortalarına doğru zenginleşmekte ve müteakip zamanlarda artış göstermektedir. Keşif ve tamirat defterlerinde sunulan bilgiler, kalenin birimleri ile yenileme işlemlerinin muhtevasını daha detaylı hale getirmektedir. Bu yüzyılda teferruat addeden en erken tarihli kaynaklardan birisi de 1734 tarihli defterdir ve içeriği bakımından öncekilere göre daha geniştir. Nitekim kalenin birimlerinde birçok kulenin ismine, bu kaynakta rastlamak mümkündür. Çok sayıda güçlü kulesi, Akkirman kalesinin savunma sistemini gösteren temel birimlerindendir. Tamiratı gereken kulelerin, umumiyetle XVIII. yüzyıl sonlarında da varlığını devam

[67] Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 161.

[68] BOA, MAD. d 3882, (19 Receb 1121/24 Eylül 1709), s. 199-200.

[69] BOA, MAD. d 3882, (19 Receb 1121/24 Eylül 1709), s. 202.

[70] BOA, MAD. d 3882, (19 Receb 1122/24 Eylül 1710), s. 209.

[71] BOA, ADVNSMHM. d 116 hk. 1325 (10 Z 1121/10 Şubat 1710); AE. SAMD. III 99/9829 (22 M 1122/23 Mart 1710).

[72] BOA, ADVNSMHM. d 130 hk. 835 (29 Ra 1134 /17 Ocak 122).

ettirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Buna göre *Tahtalı Kule, Ak Kule, Maşrapalı Kule, Emirler Kulesi, Peksimed Kulesi, Kitabeli Kule, Kemerci/Kömürcü Kule, Katlı Kule, Sefer Bey Kulesi, Tek Kule, Ağa Kulesi, Balıkçı Kulesi ve Mühimmat Kulesi*, tamiri gereken birimlerdendi. Bu kulelerin neredeyse tamamının çatı ve tavan bölgeleri, bazılarının merdivenleri ya da odaları harap durumdaydı. 1710 yılı kayıtlarında zikredilen aynı kulelerin, aynı bölgelerinde bozulmanın söz konusu olması, yaklaşık 25 yıllık bir zaman diliminden kaynaklanmış olmalıdır. Kara tarafında, *Ak Kule* hizasında ve su tarafında, *Ak Kule* ile *Maşrapalı Kule* arasında bulunan duvarların tamamının harap durumda olduğu belirtilmiştir. Kale içindeki cephanenin dört kulesinde tamirat gereksinimi, yapının büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Keza barut mahzeninin tavan bölgeleri ve *Bâb-ı Kebir* (Büyük Kapı) köprüsü de onarımı gereken birimlerdendi. Tamirat işlemleri için ihtiyaç duyulan malzemelerin çoğunluğu, tahta, meşe, şendere ve bunlar için kullanılacak çivilerdi[73]. Öte yandan kullanılacak kireç de Akkirman kalesinde bulunmuyordu. Mevcut olan ise yeterli miktarda olmadığı gibi, kantar başına 20 paradan satılmasına rağmen, kirecin kullanılabilir hale gelmesi için yakılması (*hark*) gerektiği de ifade ediliyordu. Yakma işlemi için gerekli olan odunların buraya nakli de bir problemdi ve bu, belli başına bütçe tahsis edilecek sevk ve organizasyon gerektiriyordu. Belgede ifade edildiğine göre, kirecin yakılmasında kullanılacak odunların, sallarla Akkirman'a getirilmesi ön görülmüştü. Tamamı odun taşıyan bir sal, 200 guruşa sevkiyat yapıyordu. Bir sal odun ile iki kuyu kireç yakılabiliyordu. Tahminen iki kuyudan 1.000 kantar kirecin hâsıl olabildiği, sevk ve idaresi, kullanımı ihtiyacın belirlenmesi bakımından verilen önemli bilgilerdir[74]. 1734 yılında başlayan ve 1737'ye kadar kalenin güçlendirme faaliyetlerinde dikkati celb eden bölge, surların dışında kalan şaranpo hatlarıydı. Bu bakım ve onarım işlemleri Kapanizâde Osman Ağa'nın kontrolünde başlamış, Bina Emini Süleyman Efendi marifetiyle 1736-1739 Osmanlıların Rusya ve Avusturya ile giriştiği savaşlarda devam ederek kalenin şaranpo bölgeleri yenilenmişti[75].

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar parçalı şekilde tamir ve tahkim edilen Akkirman kalesi, 1757-1761 yılları arasında aralıksız bir inşaat faaliyetine tabi tutulmuştu. Bu tarihlerdeki kayıtlar, kale birimlerine ve ölçümlerine dair detayların görülmesi bakımından anlamlıdır. Temmuz 1757 yılından kısa bir süre önce kalede geniş bir muayene çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre yeniçeri ocağı mensuplarından 80. cemaat için bina edilen kışlanın varlığından söz edilebilir. Dört odalı bu kışlanın bir sofası, matbah ve kileri mevcut olmakla birlikte yaklaşık 22,5x12,5 metre ölçüsündeydi[76]. Ağustos ayına ait mali kayıtlara göre, bu tarihe kadar 521 günlük bir tamirat faaliyeti devam etmiş ve bu süre içerisinde Hasan Ağa 159, Kasım Ağa ise 362 gün bina emini vazifesini üstlenmişlerdi. Bu iki bina eminin görevleri süresinde tutulan defterler, Akkirman kalesinin tahkimatı ve bağlı birimlerine dair neredeyse adres gösterir bir muhtevaya sahiptir. Hasan Ağa'nın vazifesi döneminde yapılan çalışmalarda, kale *büyük cephanesi* geniş ölçüde revize edilmiş ve yakınında yeni anbarlar, taş temel ve etrafında set duvarlarla güçlendirilmişti. Büyük kale kapısı (*Kebir Kapı*) yakınındaki eski anbarlar ve dehlizlerin harap mahalleri de onarılmıştı. *Nevbetçi Kulesi*'nden büyük kapıya kadar olan hariç bölgelerde, yaklaşık 135 metrelik bir duvar inşa edilmişti. İç kalede zir-i zemin (*sığınak*) üzerinde birbirine yakın iki kargir duvar ve iç kalede mevcut olan anbarlar, iç döşemeleriyle birlikte güçlendirilmişti. Yine bu civarda bulunan *barut mahzeni* de elden geçirilmişti. Hasan Ağa'nın faaliyetleri, genel olarak bu bölgedeki çalışmalara odaklanmıştır[77]. Kasım Ağa döneminde ise *Uzun/Özi? Kule'*nin (yaklaşık 37,5x2,25x0,75 metrelik) tadilatı yapılarak haricindeki set duvarlar, *Kebir Kız Kulesi*, cephanelik mahalli, *Barut Kulesi* (yaklaşık 51x2,35 metre), yeni anbarlar, seğirdim yolları, nöbetçi odaları, bu civarda kargir matbah, *Kitabeli Kule* mahallindeki duvar, *Kethuda Kulesi* duvarları, *Bab-ı Kebir* (büyük kapı) ile *Nevbet Kulesi* arasındaki *Nevbet Tabyası*'nın duvarı, zindan içi ve dışı, top anbarı, köprü tarafındaki set duvar, bunun etrafındaki mazgallı köprü muhafaza tertibatının

[73] 196.000 adet şendere, 980 kiriş, 1250 adet meşe elvah, 638.000 kadar şendere çivisi.

[74] BOA, D. BŞM. d 41012, s. 2.

[75] BOA, C. MTZ 18/851 (22 Za 1147/15 Nisan 1735); C. AS 618/26067 (11 R 1150/8 Ağustos 1737); AE. SMHD. I 30/1791 (11 B 1150/4 Kasım 1737).

[76] BOA, C. AS 1160/51635-1 (9 Za 1170/26 Temmuz 1757).

[77] BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 1-2.

taş duvarları yenilenmişti. *Balıkçı Kulesi'*ne geçişteki yolun sağ ve sol tarafında bir duvar inşa edilmişti (yaklaşık 33 mt uzunluğunda olup, 3 metre yüksekliktedir). Hendek taraflarındaki *hisar-peçe* duvarları ile bir kısım hendek duvarı onarılmıştı. *Katlı Kule*'nin çatısı ve *önünde bulunan topların altında müstakil büyük tabyanın* etrafında korkuluk duvarı bina edilmiş, tophane tarafındaki iki kule arasındaki duvarlar ve kulelerin örtülerine de müdahele edilmişti. *Peksimed Kulesi* tarafında ve Turla Nehri kıyısındaki harap duvarlar onarılmıştı. Kalenin şaranpo hattı ensesinde yaklaşık 682 metre uzunluğunda, 1,5x1,5 metre genişlik ve yükseklik ölçüsüne sahip uzun bir duvar ihdas edilmişti. Kalenin iç tarafındaki seğirdim mahallinde yaklaşık 300 metre uzunluğunda bir de rıhtım yapılmıştı. *Katlı Kule* karakolhanesinin hisar-peçesi, koltuk ve köşe duvarları ile *Maşrapalı Kule* mahallinin hisar-peçesi, *Uzun/Özi Kule* ile *Kitabe Kulesi* arasındaki hisar-peçe duvarı, *Nevbethane Kulesi* ile *Kitabeli Kule* arasındaki duvar, *Kebir Barut Kulesi* altındaki duvarlar da yeniden tanzim edilmişti. Turla Nehri'ne bakan uçurum üzerinde kargir set duvar, *uğrin* (gizli) kapıdan yine nehre inen mahalde korkuluklar, küçük hendek bölgesinde set duvarlar, bu mahaldeki boğazın hendek mazgallarındaki set duvarlar tanzim edilerek aynı hendek önündeki köprünün kemer ve duvarları da onarımdan geçmişti. *Katlı Kule* tarafındaki lağım mahalli, bu civarda donanma unsurlarının top şenlikleri için duvarlar ve *Balıkçı Kulesi'*nin duvarları, *Carh Kulesi* döşemeleri tekrar bir tamirata tabi tutulmuştu. Bu tamirat faaliyetlerinin merkezini çoğunlukla Akkirman kalesinin güçlü kuleleri ile bunları tahkim eden yapılar oluşturmaktaydı. *Kitabeli Kule, Nevbet Kulesi, Carh Kulesi, Kethuda Kulesi, Cin Kulesi, Erzen Kulesi, Hafız Kulesi, Balıkçı Kulesi, Tahtalı Kule, Ak Kule, Peksimet Kulesi, Emirler Kulesi, Maşrapalı Kule, Balıkçı Kule, Katlı Kule, Nevbet Kulesi, Kız Kulesi* gibi birimlerin iç ve dış bölgelerinde düzenlemeler yapılmıştı[78]. *Emirler Kulesi* civarında kargir kemerin duvarları, lağım yolu hatları, iç kale hisar-peçeleri, *Bab-ı Kebir Kulesi*'nde topçu kademe ve koltuklarının duvarları, *Emirler Kulesi* ve *Peksimet Kulesi* arasındaki duvarlar, *Erzen Kulesi* civarındaki duvarlar ile *Nevbet Tabyası* elden geçirilen birimlerdendi. *Balıkçı Kulesi*'nden büyük kapıya ve buradan *Emirler Kulesi*'ne istikametinde devam eden taş duvarlar, *Erzen Kulesi'*nin örtüleri, *Kız Kulesi* mahalli, *Mühimmat Kulesi, Barut Kulesi,* zir-i zemin ve cephanelik büyük ölçüde restore edilmişti. Tamirat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla büyük cephanenin dört tarafı yaklaşık 150 metre uzunlukta ve 15 metre yükseklikteydi[79]. Büyük kapı (*Bâb-ı Kebir*) ile hendek arasında üç katlı, tabanlı ve korkuluklu bir asma köprü, yeni bir yapı olarak 13,5 metre uzunlukta ve 6 metre yükseklikte olmak üzere inşa edildiği de bilgiler arasındadır[80]. Sadece Kasım Ağa zamanında yapılan tahkimat çalışmaları ile kaldırım, rıhtım ve diğer yapılar için 20.500 guruşluk bir kaynak tahsis edilmişti[81]. Birkaç yıl sonraki yenileme çalışmaları ise Akkirman kalesinin önemli unsuru olan kuleleri için daha fazla detay içermesi bakımından anlamlıdır. Yine Kasım Ağa'nın bina eminliği yönetiminde cereyan eden faaliyetlerde, kalenin bazı mahalleri için tekrar bir tamiratın söz konusu olduğu ve bir yıl önce yani 1758 yılındaki icra edilen çalışmalarının yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. 1759 yılında Babadağı, Şumnu, Hazergrad, İsakçı, Tırnovi, Rusçuk, İsmail, Niğbolu, Ziştovi ve sair yerlerden çalıştırılmak üzere işçi ve amelelerle birlikte çok sayıda nakil vasıtası talep edilmişti. Bu bağlamda iç kale surları, kale kapıları, top, barut ve zahire anbarları, hendek duvarları, şaranpo hatları, muhtelif kulelerin harap mahalleri, tavan örtüleri, iç döşemeleri, kapıları, seğirdim yolları ile birlikte önemli bir onarımdan geçmişti. Akkirman kalesinin kulelerine dair ölçümler, tamiratta verilen bilgiler hesaba katıldığında, daha belirgin bir muhteviyat arz eder. Kulelerin söz konusu tamiratlarda verilen ölçümleri, şayet sadece harap mahalleri değilse aşağıdaki gibi bir yükseklik ve etraf ölçüsüne sahipti.

[78] BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 4.

[79] BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 3.

[80] BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 4.

[81] BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 5.

Tablo 1: Kale Birimlerinin Tadilatta Belirtilen Ölçümleri (metre)

Tahkim Edilen Kale Birimleri	Uzunluk	Yükseklik	Genişlik	Çevresel
Uzun/Özi? Kulesi	60	11,25		56,25
Kebir Kız Kulesi	45	10,5		56,25
Kebir Mühimmat Kulesi	45	10,5		39
Barut Kulesi	37,5	11,25		56,25
Barut Mahzeni	21		13,5[82]	
Balıkçı Kulesi	42		9	
Balıkçı Kulesi'ne giden yolun sağ ve sol duvarı	33	1,25		
Tahtalı Kule	37,5	11,25		
Kanlı Kulesi	45	9		
Ak Kule	42	10,5		
Peksimed Kulesi	45	10,5		
Emirler Kulesi	45	10,5		
Hafız Kulesi	37,5	10,5		
Kethuda Kulesi	41,25	11,25		
Hüseyinli Kulesi	41,25	11,25		
Carh Kulesi	45	9		
Kale haricindeki şaranpo hattı	682,5			2730
Kale hendek duvarı	232,5			
İç kale ve hendeklerde uğrin kapı 8 adet için	1,5		1,5	
5 Uğrin (gizli) kapı üzerinde nöbethane ve karakol	6			
Bu kapılara giden seğirdim yolları	45			
Zindan	11,25		10,5	
Rıhtım	9		7,5	
Kale Büyük Kapısı'nın üst tarafı	30		5	
Büyük Kapı'nın asma köprüsü	2,5		6	

Ağustos 1757 yılında bina emini Kasım Ağa'nın tamirat işlerinin ekserisinin tamamlandığını bildiren arzında, bakiye yerlerin de kısa süre içerisinde nihayete ereceği bildirilmişti[83]. Haziran 1761 yılında ise Sultan Bayezid Camii'nin ahalinin dini görevlerini yerine getiremeyecek derecede olduğu ifadesiyle, tamir için tayin edilen Süleyman Efendi'nin tespitlerine göre 3388,5 guruşa ihtiyaç duyulmuştu[84]. Öyle anlaşılıyor ki 1757 yılında başlayan kalenin tahkim faaliyetleri, sivil ve askeri yapıları kapsayan ve yaklaşık dört sene süreyle devam eden bir faaliyet silsilesiydi. Muhtelif

[82] Mahzen altında dehliz de yapılmıştır ve yaklaşık 22,5x15 metrelik bir ölçüdedir.

[83] BOA, C. AS 1067/46954 (9 M 1174/21 Ağustos 1760).

[84] BOA, C. AS 21/1012 (4 Za 1174/7 Haziran 1761).

bölgelerin hem malzeme hem de gelir kaynakları Akkirman kalesinin zikredilen bina işlerine kaynak olarak kullanılmıştı[85].

1768-1774 yılından itibaren Akkirman ve diğer tahkimatlarının güçlendirilmesi faaliyetleri, değişen sınırlara paralel bir şekilde ivme kazandığını zikretmek gerekir. Bilhassa Osmanlı ülkesinin Tuna ve kuzeyinde cereyan eden savaşların neticelerine bağlı olarak belirlenen yeni sınırlar, yeni coğrafi statünün gerektirdiği ölçüde yeni faaliyetleri uygulamaya gerekçe olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Akkirman kalesinde gerçekleşen inşaat faaliyetleri, potansiyeli itibariyle umumiyetle mevcut duvarlar ve güçlü kulelerinin tamir ve yenilenme gayesiyle fonksiyonel olarak güçlendirildiği zikredilebilir. Ancak bu tarihten itibaren keşif ve tamirat defterleri dikkate alındığında, serhaddin diğer güçlü kaleleri gibi Akkirman kalesi de yeni bir perspektiften inşa faaliyetlerine tabi tutulmuştur. Bu anlamda kaleye ait çok sayıda muayene defterinin mevcudiyeti düşünüldüğünde, bu farkın rahatlıkla müşahede edilebildiği görülür.

4. Tahkimat Birimlerini Güçlendirme Faaliyetleri: 1774-1792

1768-1774 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşında Akkirman kalesi, gerek tahkimat yapısı gerekse stratejik bir bölgede olması sebebiyle önemli bir rol üstlenmişti. Tuna ve Turla nehirleri ile Karadeniz hattında cereyan eden askeri sevkiyatlarda, fonksiyonel olarak önemli bir merkez durumundaydı. Ancak Rus ordularının yoğun tazyikleriyle muhasara edilmiş, ahalinin can güvenliğinin teminatıyla, müdafiler tarafından teslim edilmişti ve böylelikle Bucak havzası Rusların kontrolüne geçmişti[86]. 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, ele geçirdiği Osmanlı toprakları ve kalelerini terk etmeyi kabul etmişti. Ancak Kırım, Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkarılarak müstakil bir devlet haline getirilmişti. Antlaşmanın 16. Maddesinde Ruslar tarafından işgal edilen Eflak, Boğdan ve Bucak bölgeleri ile Kili, İsmail, Bender'le birlikte Akkirman kalesinin de Osmanlı Devleti'ne teslimi kabul edilmişti[87]. Müteakip zamanlarda bu bölgenin Ruslar tarafından ilhakına zemin hazırlayacak gelişmeler söz konusu olmuştu[88]. 1768-1774 harbinin başarısızlıkla neticelenmesi, Osmanlı Devleti'nin hârici siyasetine de yeni bir boyut kazandırmıştı. Toprak kayıplarını telafi etme gayesinde olan Osmanlılar, Kaynarca Antlaşması'nın en ağır maddelerinden olan Kırım'ın serbestîsi meselesine paralel olarak ilgili maddelerin sürüncemede bırakılmasına yönelik politikalar izlemişti. Rusya'nın yeni talepleri de birçok konunun tekrar gündeme gelmesine zemin hazırlamıştı. Kırım'ın yeni statüsü, Özi Nehri (Dinyeper) Boğazı'ndaki kalelerin teslimleri, esirler, ticari imtiyazlar, deniz taşımacılığı ve muhtelif yerlerde açılması düşünülen konsolosluklar gibi başlıca görüşme konuları, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir ilavesi niteliğinde 1779 yılında *Aynalıkavak Tenkihnâmesi* ile neticelenmişti. Bununla Kırım'ın serbestiyeti ile Rus yanlısı Şahin Giray'ın Hanlığı'nın kabulü, Osmanlı padişahı tarafından tasdik edilmesi kesin olarak kabul edilmişti[89]. Osmanlı Devleti bir yandan Rus ilerleyişini durdurmak bir yandan da Kırım'da ortaya çıkan yeni statünün aleyhine sonuçlarını telafi etme gayretine girmişti[90]. Antlaşmayı müteakip senelerde Rusya ile aralarında mevzubahis ihtilaflar, Osmanlıları sınır hattında onların askeri faaliyetlerine karşılık güçlü tedbirler almasını gerekli kılmıştı. Dolayısıyla 1774 yılında imzalanan antlaşmadan itibaren hâsıl olan mevcut koşullar, serhad bölgelerdeki tahkimatların önemini daha da arttırdı. Tuna savunma

[85] BOA, C. AS 58/2736 (17 S 1173/10 Ekim 1759).

[86] Cengiz Fedakar, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaş'ında Akkirman Kalesi'nin Fonksiyonu", s. 582-585.

[87] BOA, TSMA. d 9921 (Evâsıt-ı N 1188/19 Ekim 17745), s. 4; Kaynarca Antlaşması'nın Türkçe sureti 16. madde; Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l Vukuât, c. III-IV, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992, s. 79-80; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. IV., TTK, Ankara 1953, s. 128.

[88] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, c. I, IRCICA, İstanbul 1999, s. 63.

[89] Fikret Sarıcaoğlu, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", Türkler, XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 545.

[90] BOA, TSMA. d 9921 (Evâsıt-ı N 1188/19 Ekim 17745).

hattındaki mevcut istihkâmların neredeyse tamamı yeniden tertip edildiği gibi, Turla Nehri kıyısında ve bu havzada olan Osmanlı kaleleri de güçlendirildi[91].

Akkirman kadısının ilamında, Ruslarla yapılan antlaşmadan sekiz ay kadar önce kalenin Turla Nehri'ne bakan hatları ve boğaz bölgesi Rus ordu unsurlarının top darbeleriyle harap bir hale geldiği zikrediliyordu. İç kale, kuleler, surların muhtelif yerleri ile varoş bölgesindeki ibadet yerleri de tahrip edilmişti. Bayezid Evkafı gelirlerinden, cami ve Çifte Hamam için 500, kale birimleri için de 6000 guruşluk bir tahsisat, onarım işlemlerine kaynak olarak sarf edilmişti (Haziran 1775)[92]. Ancak Hassa mimarı Abdullah Ağa'nın muayenesinde, tamire ihtiyaç duyulan bölgeler, cami, iskele ve hamam için yaklaşık 15.000 guruşluk bir kaynak ön görülüyordu. Vakıf gelirleri yeterli olmadığı için hamamın tamir masrafı Anadolu, Haremeyn ve Baş Muhasebe'nin muhtelif kalemlerinden tahsis olunmuştu. Toplam masrafı ise 25.746 guruş olarak belirtilmişti[93]. Ahali ileri gelenleri, müteakip zamanlarda Akkirman'a tayin edilen Ebubekir Ağa'nın, harap halde bulunan kale mevzileri için kendisine tahsis edilenden başka, haricen gönderilen meblağın da camii için harcanmasını rica etmişlerdi[94]. Öyle anlaşılıyor ki aksamalara sebep olan önceki gerekçelere benzer şekilde, bu yıllarda cereyan eden faaliyetler de bir neticeye ulaşamamıştı. Ahalinin taleplerinde zikredildiği üzere hassa mimarı Abdullah Ağa, Akkirman kalesine tamir için geldiği sıralarda, sıtma hastalığına yakalanmıştı. Turla Nehri'ne bakan duvarlar, şaranpolar, iç kale zir-i zemini (sığınak), lağım yolları, hatta esnaf dükkânları dahi harap durumdaydı. Yaklaşık iki yıl önce yapılan muayenenin, bu suretle yenilenmesi talep edilmişti[95]. Ebubekir Ağa, bu tarihlerde bina ve tamir işlemleri için Akkirman'a yönlendirilmişti[96]. Kale bina emini Ali Ağa'nın sunduğu raporda, İstanbul'dan satın alınarak buraya nakledilecek kereste ve diğer malzemelerin, Akkirman boğazının kaleden 18 mil bir uzaklıkta olması suretiyle, civar bölgelerden tedarikinin daha uygun olduğu tavsiyesi[97]. kale ileri gelenleri tarafından tasdik edilmiş ve mimar Ebubekir Ağa, doğrudan camiinin tamirat işlemlerine başlamıştı. Daha sonra muayene için Abdullah Ağa tayin edildiyse de gerekli işlemleri yapamamıştı. Yeterli araştırma yapılmadığından başka, parça parça tamir gerektiren yerler de kış şartları sebebiyle daha fazla harap olmuş ve yapılan tetkiklerde kule ve tabyaların sığınak ve büyük lağım hattı ile Turla Nehri tarafındaki şaranpo kazıkları ve rıhtımların tamamının perişan vaziyette olduğu bildirilmişti. Dolayısıyla tespit ve tedavi için tekrar bir muayene gerekiyordu[98]. 1774 yılından itibaren 1780 yılına kadar, benzer gerekçelerle neredeyse her sene kalede bir tamirat işleminin söz konusu olduğu anlaşılıyor. Nitekim 1776 yılında Akkirman kalesinin büyük kapısı (*Bâb-ı Kebir*), *Su Kapısı*, *Uğrin Kapı* ve *Orta Kapı* gibi beş büyük ve beş küçük kapısının zamanla tahrip olduğu ve asma kilitleri ile birlikte değiştirilmesi gerektiği belirtilmişti. Bu bilgilerden dikkati celb eden bir husus, kilitlerin dahi merkeze sunulan raporlara göre tashihi ve kaydedilerek tedarikinin sağlanmasıydı. Hatta bunlar, Cebehâne-i Âmire tarafından tertip ediliyordu. Dikkati çeken eden diğer bir husus ise bu tarihte Akkirman kalesinde beş büyük ve küçük kapıdan bahsedilmesine rağmen, Cebehâne'den otuz bir adet kale asma kilidin defterlere kaydedilmesiydi. Bunlar, yedek ya da sorumlu idarecilerin elinde bulunması için yaptırılmış olmalıdır[99]. Yaklaşık bir yol sonraki tamirat kayıtları ise kale duvarları ile çevrelenmeyen, ancak şaranpo kazıkları ile tahkim edilen hatların güçlendirilmesi gerektiğini göstermekteydi. Söz konusu kazıkların yaklaşık 11,5 metre uzunlukta ve 2,6 metre çapında olması, şaranpo hattının önemine işaret etmektedir. Bunun için 2500 adet şaranpo kazığının temin edilmesi gerekmişti. Diğer yandan talep

[91] Hakan Engin, a.g.e., s. 53-56.

[92] BOA, C. AS 690/28957 (21 R 1189/21 Haziran 1775).

[93] BOA, AE. SABH. I 175/11672 (18 M 1190/9 Mart 1776).

[94] BOA, C. EV 303/15403.

[95] BOA, C. EV 346/17593.

[96] BOA, C. AS 892/38397 (14 S 1190/7 Nisan 1776).

[97] BOA, AE. SABH. I 323/22012 (16 Ra 1190/5 Mayıs 1776).

[98] BOA, C. AS 619/26139 (7 R 1190/ 26 Mayıs 1776).

[99] BOA, C. AS 1114/49354 (15 Ra 1180/25 Ağustos 1776).

edilen unsurlar, çoğunluğu meşe ve muhtelif ağaç cinslerinden tahta ve kütüklerin hem şaranpo hattı için hem de kapıların onarımı devam eden köprüleri için kullanılacaktı[100]. Takriben her yıl devam eden tahkim faaliyetlerine rağmen kale birimleri, daha önce zikredildiği üzere muhtelif gerekçelerle tamamlanamadığı için bozulmaya yüz tutuyordu. Kar, yağmur, yıldırım gibi iklim koşulları, malzemelerin tedariki, tamir için gerekli bütçenin oluşturulmasındaki zorlukların, bunda etkili olduğu söylenebileceği gibi, halef-selef olan bina emini ve mimarların işlerinde ehil olmadıkları ya da vazifelerini suiistimal etmeleri de etken oluyordu[101]. 1778 yılının Ekim ayında görevlendirilen Turhan Halife'ye gönderilen bir emir, selefinin tamir ettiği yerlerin harap halde olduğunu vurgulaması bakımından buna örnek teşkil etmektedir. [102] Bu tarz problemlerin gündeme gelmesine rağmen, Akkirman kalesinde inşaat faaliyetleri 1780 yılına kadar aralıksız devam etmiştir[103].

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırları, Rusların hem Karadeniz hem de güney hattında yayılma faaliyetlerine mukabele etmek üzere savunulması gereken bir bölge haline gelmişti. Akkirman kalesi de bu manada daha fazla önem atfedilen ve bilhassa Rusya'nın tazyiklerine karşı bir savunma noktası olarak stratejik bir askeri üs haline dönüştürülmüştü. Nitekim Turla Nehri hinterlandı ve seyr ü seferi, Osmanlı ülkesinin kuzeydoğusundaki lojistik ve tedarik unsuru olarak kara ve deniz yollarının kontrolü bakımından büyük bir öneme sahipti. Bu bağlamda bölgedeki kaleleri müteaddid defalar iyileştirme çabaları, Osmanlıların kuzey sınırlarında hâkimiyetlerini muhafaza etmeye yönelik çabalarını yansıtması bakımından önem taşımaktadır. 1784 yılında cereyan eden iyileştirme çabaları, Akkirman kalesi için ihtiyaç duyulan tahkim faaliyetlerinin hangi birimler üzerinde olması gerektiğini anlamak bakımından önem taşır. Ocak ayında Rumeli valisi Abdi Paşa'nın raporunda, kale hizasında yeni bir dizme şaranpo hattı ve *dört tabya inşası* için bir keşif defteri tanzim edilerek araştırılması istenmişti. Bu görev, Akkirman kalesi muhafızı İsmail Paşa ile Özi kalesinin muayenesine memur Seyyid Ömer Halife'ye havale edilmişti. Hazırlanan keşif ve masraf defterlerinde kale için, *zikredilen dört tabya ile yeni dizme şaranpo hattının* inşasıyla birlikte müstahkem bir yapıya kavuşacağı bildirilmiş ve yaklaşık 60.000 guruşluk önemli kaynak gerekeceği bildirilmişti. Yapılan muayenede, kalenin çevresel olarak yaklaşık *1100 metrelik hendek hattının yaklaşık 15 metre genişlikte, 11 metre derinlikte olduğu* vurgulanmış ve bunun yeniden tanzimi tavsiye edilmişti. Bu yeni tasarıma göre, kaya üzerinde iki kat sur duvarlarını ihtiva etmek suretiyle, *Tahtalı Kule* ile *Katlı Kule* ve su tarafındaki *Maşrapalı Kule*'nin sırt taraflarında ortalama 30-37 metrelik kargir duvarın inşası ve toprak imlasıyla daha müstahkem olabileceği varsayılıyordu. Hâlihazırda Akkirman kalesinin kaya üzerinde inşa edildiği ve hendek hattının yeteri derinlik ve genişlikte olması, uzun bir zamana yayılacak tahkim çalışmalarının oluşturacağı mâli külfet ve ahaliye çıkaracağı zorluk gibi gerekçe ve endişelerle *sadece üç yeni tabya inşası lüzumlu* görülmüştü. *Bu üç yeni tabyanın hendek kenarında bulunan Tahtalı Kule, Katlı Kule ve Maşrapalı Kule'nin sırt taraflarına yakın bir yerde bina edilmesi* ön görülmekteydi. Hendek ve tabya ölçümlerine dair verilen bilgiler ise dikkate değerdi. Söz konusu keşif defteri mantığınca, *kale hizasında ve nehir tarafına bakan hendek hattının tamamı 1200 metre uzunlukta, 9 metre genişlikte ve 6 metre derinlikte olması* hesaplanıyordu. Bu hendek hattı boyunca yapılacak işlem, karşılıklı iki tarafı için kârgir duvar örülmesi ve 2400 metrelik bir yenilemeydi. Hendeği fonksiyonel olarak güçlendirmek için de bu hattın hemen ön kısmına, yüksekliği yaklaşık 3 metre olmak üzere aynı hizada 1200 metrelik *dizme şaranpo hattının ihdası* ve üzerine yaklaşık 9 metre uzunluğunda ve 3,75 metre genişliğinde üç yeni köprü yapılması da tavsiye ediliyordu. Öte yandan keşif defterinde *mevcut dört tabya için* de 75 metrelik bir devir söz konusuydu ve bunların her birine 3x3 metrelik birer karakol ihdas edilmesi gerekiyordu. Diğer taraftan kale içinde yeniçeriler için kışla ile ağalarına tahsis edilmek üzere bir konak da keşif defterinde zikredilmişti[104]. 1786 yılında kale muhafızı Hamid Hüseyin Paşa'nın bir raporu, iki yıl önce yapılan tavsiyelerin henüz bir neticeye

[100] BOA, MAD. d 3162 (21 R 1191/29 Mayıs 1777), s. 88.

[101] BOA, C. AS 488/20359 (17 N 1192/9 Ekim 1778).

[102] BOA, C. AS 1058/46514 (22 Ş1191/25 Eylül 1777).

[103] BOA, C. AS 213/9130 (14 Z1192/3 Ocak 1779).

[104] BOA, C. AS 1052/46223 (17 S 1198/11 Ocak 1784).

ulaşmadığını göstermektedir. Nitekim paşanın kalede anbar ve tabyaların inşa masrafları için kendisine bir tahsisat yapılmadığından bahsetmesi, bu durumu doğrulamaktadır. Keşif için 5327 guruşluk bir meblağın henüz kendisine tahsis edilmediğinden şikâyetle paşa, bu tahsisatın yapılmasını rica etmişti. Bundan sonraki inşaat faaliyetleri, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile çift cephede giriştiği 1787-1792 savaşlarına tekabül ediyordu. Bu tarih aralığına tesadüf eden tamirat işlemleri de bu sebeple 1787 yılında başlayan Osmanlı, Rus ve Avusturya savaşlarına bir hazırlık mahiyeti taşıdığını hatıra getirmek gerekir. Üstelik 1789 yılına gelene kadar savaş devam ederken, Akkirman kalesinin muhtelif birimlerinde yenileme çalışmasının devam ettiğini zikretmekte fayda vardır. Mevzubahis 1789 yılında İsmail Seraskeri Gazi Hasan Paşa tarafından Bâb-ı Âli'ye sunulan raporda, kalenin hendek ve duvarlarının güçlendirilmesi gerektiği belirtilmişti. Bunun için gerekli olan kireç tedarikinin uhdesine ihale edildiği, İsmail civarında mevcut bulunan 600 kantar kirecin, nehir yolu kullanılarak kayıklarla nakli söz konusu edilmişse de kayıkçıların bu sevkiyatı yapmaya cesaret edemedikleri bildirilmişti. Kara yolu ile ulaştırılması için de yeteri miktarda nakil vasıtasına ihtiyaç vardı. Akkirman merkezi yakınlarında kireç yakılmasının mümkün olduğu beyanıyla, 40.000 kadar odunun lazım geldiğini ve bunun İsakçı tarafından kesilerek kayıklarla Akkirman'a gönderilmesinin uygun olacağı, istişarelerde öne çıkmıştı. Bunun üzerine İsakçı muhafızı Mahmud Paşa'ya, odun ve kirecin tedarik edilmesi emredilmişti[105]. Ancak Mahmud Paşa, kireç tedarikinin Gazi Hasan Paşa'ya ihale edildiğini hatırlatarak kirecin yakılması için ihtiyaç duyulan odunun tedariki konusunda belirgin bir cevap vermemişti[106]. 1789 yılının Ekim ayında İsakçı kadısı ise buradan seri bir şekilde kayıklarla gönderilmesi talep edilen 40.000 adet odunla ilgili yaptığı değerlendirmede, ahalinin savaş şartları sebebiyle perişan halde olduğu ve bazılarının orduda olmasını da gerekçe göstererek, söz konusu odunları kesmeye imkânlarının olmadığını ifade etmişti. Fakat zikredilen ihtiyacın her yıl olduğu gibi Varna ve civarından temin edilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti[107]. Bu tedarik karmaşasına rağmen malzemeler, muhtelif bölgelerden tedarik edilerek Akkirman'a gönderilmişti. Tertip edilen malzemeler, kale haricindeki hendek, şaranpo ve yeni tabyalar için kullanıma sunulmuştu[108]. Ancak bu çalışmalar devam etse de savaşta Rusların ilerleyişi devam ediyordu. 1788'de Özi'nin kaybı[109] askerî bakımdan Baserabya bölgesini daha fazla ön plana çıkarsa da Akkirman kalesi, Aralık 1789 tarihinde Rusların eline geçmişti.[110] Ruslar, 1791 yılı bahar aylarına kadar Bucak bölgesini geçerek Tuna Nehri'nin öte yakasını aşmış ve Dobruca bölgesine ilerlemişti[111]. 1792 yılında iki devlet arasında imzalanan Yaş Antlaşması'nın [112] 3. maddesine göre Turla Nehri, Osmanlı ve Rusya arasında sınır kabul edilmişti. Rus sınırları, tüm nehir boyunca uzanacak, sol yakasında kalan araziler Rusya'nın tasarrufunda olsa da buna mukabil nehrin sağ tarafında kalan tüm arazi ile 4. maddede belirtilen istila halindeki Bucak memleketi Bender, Akkirman, Kili ve İsmail kaleleri ile beraber Osmanlılara iade edilmişti[113]. Rusya'nın bu antlaşma ile Özi, Turla ve Prut arasındaki arazileri tasarrufuna alması, yeni problemleri beraberinde getirecekti[114]. Bu anlamda belirlenen yeni sınırlar, Osmanlıları hudutlarındaki savunma sistemleri için yeni yöntemler geliştirmesine sebep olacaktı.

[105] BOA, MAD. d 10050 (8 M 1204/28 Eylül 1789), s. 4; C. AS 1088/47976 (15 Z 1203/6 Eylül 1789).

[106] BOA, C. AS 1104/48794 (8 M 1204/28 Eylül 1789).

[107] BOA, C. AS 1189/53106 (27 M 1204/17 Ekim 1789).

[108] BOA, C. AS 666/27970 (15 M 1204/5 Ekim 1789).

[109] Cengiz Fedakar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", Karadeniz Araştırmaları, sy. 46 (2015), s. 129.

[110] Ümmü Gülsüm Filiz Bayram, "1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nda Stratejik Bir Oluşum: Kuban Hanlığı", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, c. 11/ sy. 30 (Temmuz 2024), s. 487.

[111]Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", Erdoğan Merçil'e Armağan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 393.

[112] Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", DİA, c. 43, İstanbul 2013, s. 347.

[113] Hakan Engin, a.g.e., s. 55-56.

[114] Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 32/ sy. 2 (2017), s. 484; Cem Düzen, Dağlı Eşkıyası Manav İbrahim'e Dair Bir Araştırma. ABAD, c. 7/ sy. 14 (2024), s. 263.

5. Kale Onarımı, Yenileme İşlemleri ve Kartografik Veri Oluşturma Faaliyetlerinin İşleyişi

Mevzubahis tahkim faaliyetlerinin muhtevasını barındıran kaynaklar, Osmanlı arşivlerinde tamirat ve keşif/muâyene defterleri ile plan-kroki gibi görsel kaynaklardan oluşur. Osmanlılar, umumiyetle herhangi bir savaştan önce serhad ve serhadde yakın bölgelerdeki kaleleri güçlendirmek için yoğun bir faaliyete girişir ve mücbir sebepler oluştuğunda, belirlenen yeni sınır hattında birincil konumda olan tahkimatları yepyeni bir savunma sistemine dönüştürebilirdi. Elbette kalelerin bakım işlemleri, tek başına sefer zamanlarında değil, gerekliliğine göre barış zamanlarında da sürdürülebilirdi. Fakat XVIII. yüzyıl boyunca sınır kalelerinin inşaat süreçlerinin genel karakteri, genellikle mevcut istihkâmların genişletilmesi ve *yeni tabyaların* eklentisi şeklindeydi. İşbu faaliyetler, sefer hazırlığı bağlamında daha hızlı bir işleyişle aksederdi. Yenileme faaliyetleri için kale idaresi, Bâb-ı Âli'ye talep bildirir ve bu doğrultuda İstanbul'dan tayin edilen *Hassa Mimarları*[115] ya da vilayetlerdeki *şehir mimarları* vazifelendirilirdi[116]. Malzemelerin tedarik ve muhasebe işlemleri, yine merkezi yönetimin onayıyla *Bina Emini* vasıtasıyla organize edilirdi. İşlemler, bu yüzyılda genellikle stratejik kalelerin en rütbeli idarecisi olan muhafız paşaların denetimindeydi. Zikredilen görevliler, evvela "*Keşif Defteri"* adıyla tamiri zaruret arz eden kale birimlerini gösteren tetkikleri sunardı. Tamir edilecek birimler, malzemelerin tespiti, ölçümü ve masrafları bir rapor haline getirilirdi. Bu malzemeler, râyic fiyat üzerinden temin edilir, ihtiyaca uygun teknik ekipmanlardan taşçı, duvarcı, taş yontucu, tuğlacı, sıvacı, demirci, marangoz, suyolcu ve sair usta, kalfa ve işçiler tertip edilerek bu organizasyon meydana getirilirdi. Tamirat işlemi bittikten sonra, keşif defterine uygun bir "*Tamirat Defteri*" adı ile yeni bir kayıt oluşturulurdu. Tadilat veya yenileme işlemi bitmiş yapıların listesi; ölçüm, miktar ve hesaplamalarıyla beraber tutulan kayıtlardan sonra, lüzum görülürse ilgili mimar ve mühendislerin oluşturduğu yeni bir *keşif/muâyene* ekibi tertip edilerek nihai bir "*Keşif Defteri*" ile kayda geçirilebilirdi. Tamamlanamamış birimler varsa veya yeni bir yapının eklentisi lüzum görülürse, keşif defterine *bakaya* olarak eklenirdi[117]. Tüm bu keşif, tamirat ve yenileme işlemlerinin önemli bir parçası olarak, gereklilik hâsıl olursa kale planları oluşturulurdu. Osmanlılarda bu planların, hususiyetle iki gerekçe üzerine tasviri söz konusuydu. Kale planları, umumiyetle kendi mahallinde ve İstanbul'da birer örneği bulunuyor olsa da ihtiyaç arz ettiğinde tayin edilen Osmanlı mühendis ve mimarları vasıtasıyla, ilk olarak restorasyon gereken birimler, ikinci olarak yeni inşa edilecek veya eklentileri muhtevasına dahil eden planlar şeklinde tasvir edilirdi. Maksadı itibariyle yeni bir şekilde inşa edilen ya da tadilat ihtiyacından kaynaklanan bu çizimler, Osmanlılarda çoğunlukla kalenin askeri-mimari unsurlarını odak noktasına alan ve teferruat arz etmeyen basit çizimli planlardı. Bunların dışında kalan planlar ise muhasarası sırasında istihbari olarak kuşatma unsurlarının hizmetine sunulmak üzere, yabancı askeri-mühendisler tarafından resmedilirdi.

6. 1792 Yılından Sonra Kalenin Tahkimi: Yabancı Mühendislerin Faaliyetleri ve Yeni Tespit Edilen Bir Planın Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz üzerinde mutlak hâkimiyetini kaybetmesi, bahsi geçen dezavantajı tekrar kendi lehine döndürmek maksadıyla Kırım'ı tekrar ele geçirmek gayesine itmişti. Rusya ise 1774 yılından itibaren Azak Denizi'nde güçlü bir donanma inşa etmişti. Bu durum, Osmanlı yönetiminde Rusların Karadeniz üzerinden İstanbul boğazlarını da tehdit edecek bir hale geldiği kanaatini doğurmuştu. Dolayısıyla Karadeniz hinterlandındaki tahkimatlarla birlikte, boğaz kalelerinin sıkı bir şekilde tanzimi mevzubahisti. Bu suretle 1780'lerden itibaren İstanbul boğazının Karadeniz hattındaki tahkimatları önemli ölçüde güçlendirilmiş, 1792 yılından itibaren bu faaliyetlerin ivmesi artarak devam etmişti[118]. Mevzubahis güçlendirme faaliyetleri için,

[115] Hakan Engin, İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819), Muzeul Brailei&Istros, Braila 2012, s. 38.

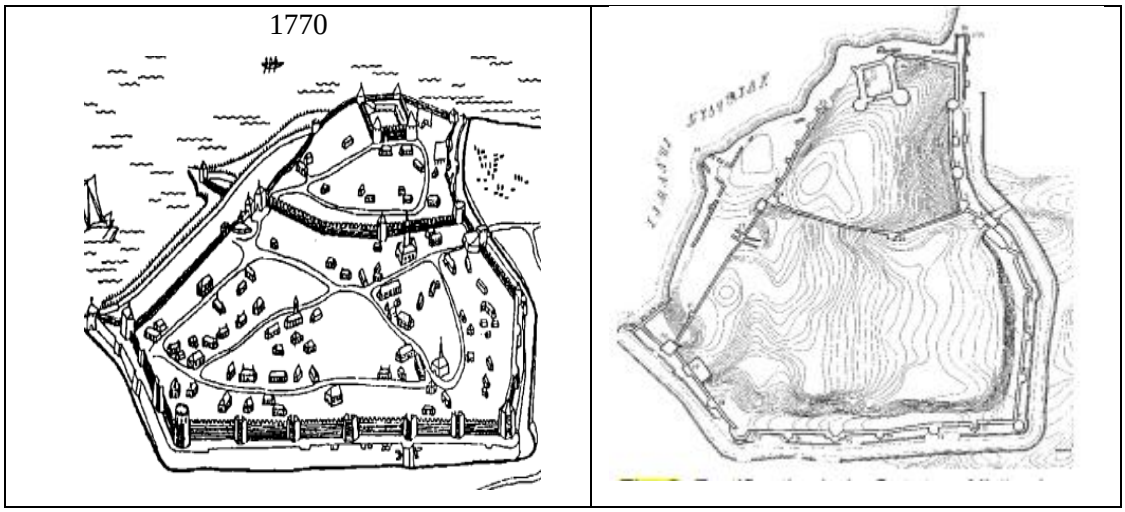
[116] Abdulkadir Dündar, Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000, s. 52-53.

[117] Hakan Engin, İbrail Kalesinin Modernizasyonu, s. 39.

[118] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", Belleten, c. 44/ sy. 175 (1980), s. 513-522; Seydi Vakkas Toprak, "Rus Tehdidine Karşı İstanbul Boğazı'nın Güvenliği ve Tahkimi Meselesine Dair Bazı Tespitler (1774-1789)", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c. 131/ sy. 258 (2022), s. 109-116.

bazı yabancı subay ve mühendislerden istifade edilmişti. Bilhassa Fransız askeri mühendisleri, gerek boğazlar gerekse Batı Karadeniz, Tuna ve Turla kıyı şeridindeki Osmanlı kalelerinin tahkim faaliyetlerinde önemli rol üstlenmişlerdi[119]. 1792 yılının Haziran ayına ait bazı resmi evraklar, Osmanlıların Akkirman kalesinin muayene işlemleri için İngiliz askeri mühendislerinden istifade ettiğini göstermektedir. Bender, Kili ve İsmail ile Akkirman kalelerinin muayenesi ve tahkimatı haritalandırmak için İngiliz beyzadelerinden Keller'in istihdam edildiği belirtilmelidir[120]. Eylül ayında Bâb-ı Âli, Keller'den zikredilen işlem için bir çalışma yapmasını istemiş, kendisine iki aylık vazifesi için 2400 guruşluk bir tahsisat ayrılmıştı[121]. Keller'in icra ettiği çalışmayı içeren keşif ya da muayeneye ait kesin bir kayıt, şimdiki verilere göre mevcut değildir. Tamirat ya da muayene gibi hususi kayıtlarının bazılarının tarihsiz olması da bunların Keller'in yaptığı çalışma olup olmadığını dair kati bir kanaati engellemektedir. Ancak Keller, XIX. yüzyılın başlarına doğru Saros Körfezi'nde Osmanlı tahkimatlarının güçlendirilmesi için görevlendirilmiş ve bazı faaliyetleri söz konusu olmuştur[122]. Öte yandan bilhassa Batı Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı istihkâmlarının modernizasyonu, 1787-1792 yılları arasındaki savaşın bir sonucu olarak belirlenen yeni sınırlar çerçevesinde daha fazla önem arz etmiştir. Bu bağlamda III. Selim'in tahta geçtiği ilk yıllarda, Akkirman, Kili ve Bender kalelerinin tahkim edilmesi gündemdeyken, Fransız mühendislerden François Kauffer ile Joseph Gabriel Monnier'in gerek İstanbul'un boğaz tahkimatları gerekse Batı Karadeniz havzasındaki kalelerin tamir ve yenileme çalışmalarında rol almışlardı[123].

Akkirman kalesinin tahkim faaliyetleri ve kalenin haritalandırma işlemleri söz konusu olduğunda, Kauffer'in (1751-1801) faaliyetleri sıkça zikredilmektedir. Kauffer, kartograf ve mühendis olarak İstanbul boğazındaki tahkimatlar için ayrıntılı haritalarıyla dikkat çekmektedir. III. Selim'in emriyle gerek boğazlar gerekse Tuna ve Turla kıyısında birçok tahkimatın güçlendirilmesinde de önemli görevler üstlenmiştir. Bu bölgelerdeki kalelerin haritalandırılmış halinin Rusya'da bulunması, Kauffer'in bu ülke ile yakın ilişkilerine bağlanmaktadır. Kauffer'in Akkirman kalesi ile ilgili kartografik çizimleri de bu suretle Rusya'daki arşivlerde bulunduğu bilinmektedir[124].

[119] Hümeyra Bostan, Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 2020, s. 101-102.

[120] BOA, C. AS 378/15650 (14 Za 1206/01 Haziran 1792).

[121] BOA, AE. SSLM. III 298/17414 (15 M 1207/2 Eylül 1792).

[122] Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nin Saros Körfezi'nde Bir Asırlık Tahkimat Çabası (1730-1832)", Belleten, c. 88/ sy. 313 (2024), s. 826-827.

[123] Oya Şenyurt, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 38/ sy. 2 (2013), s. 490.

[124] Mitia Frumin, "François Kauffer (1751-1801): le destin d'un cartographe français au service de l'étranger," Le Monde des Cartes [Comité français de la Cartographie], nr. 207 (March 2011), s. 95.

1793 (Kauffer)	1807
	

Resim 1: Akkirman Kalesi Planları (1770-1793-1807)[125]

Osmanlı resmi kaynaklarında Akkirman kalesinin 1792 yılından önce ya da sonra çizilmiş herhangi bir planı henüz tespit edilmemiştir. Konuya ilgi duyan araştırmacılar, Osmanlı evraklarında Kauffer'in faaliyetlerine ulaşılabildiğini ifade etmelerine rağmen, Akkirman'ın tahkimat yapısını tasvir eden bir planının da bu arşivlerde henüz tespit edilemediğini ifade etmektedirler[126]. Bilimsel çalışmalarda kullanılan Akkirman kalesi planları, Ukrayna ve umumiyetle Rusya'daki arşivlerden tespit edilen kartografik verilerden oluşmaktadır. Mevzubahis Akkirman kalesi planlarını tespit ve tetkik için, Mariana Şlapac[127], Caoline Finkel, Victor Ostapchuk ve Svitlana Bilyayeva'nın son yıllardaki çalışmaları[128] dikkat çekmektedir. Kauffer'in tasvirlerinin haricinde tertip edilen Akkirman kalesi planları, umumiyetle Osmanlı-Rus savaşlarının bir ürünü olarak 1770, 1774, 1789[129], 1807 tarihli Rus askeri mühendislerinin oluşturduğu kartografik unsurlardır[130].

1792 yılından sonra Akkirman kalesine ait kartografik veriler, genellikle Kauffer tarafından çizilen 1793 tarihli planlar ve bu tarihten sonraki tasvirlere dayanmaktadır. Osmanlı resmi evraklarına yansıdığı ölçüde değerlendirildiğinde, Kauffer'in Akkirman'daki faaliyetleri, 1795 tarihinden itibaren bir yoğunluk kazandığı ifade edilebilir. Bu başlıkta mevzubahis edeceğimiz plan ise literatürde kullanılmayan ve henüz tespit edilmemiş Akkirman kalesinin güçlendirilmesi için tavsiye edilen proje maksatlı çizilen plan hüviyetindedir.

Planın çizim tarihi için kesin bir kanaate sahip olamazsak da Kauffer tarafından çizilen planlarla karşılaştırıldığında, 1793 yılından sonra çizilen bir plan olduğu söylenebilir. Hatta Akkirman kalesinde 1795 yılındaki faaliyetlerin yoğunluğu dikkate alındığında, teşhir edeceğimiz planın 1793-1795 yılları arasında resmedildiği ihtimali artmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden tespit ettiğimiz bu plan, PLK. p tasnifi içerisinde 7146 numarada mevcuttur. Şayet gözden kaçırılmadıysa şimdiye kadar tespit edilmiş Akkirman kalesi kartografik verilerinin hiçbirine benzememektedir. Tahkimatın mevcut yapısı göz önüne alındığında, savunma mimarisini güçlendirmesi düşünülerek tasarlanan, ancak tam anlamıyla nihayete ulaşmayan bir plan olduğu açıktır. Ancak plana göre tasarlanacak kalenin ana ve

[125] Teodor Octavian Gheorghiu, a.g.m., s. 156; Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 159.

[126] Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 159-160.

[127] Mariana Şlapac, Cetatea Albă: Studiu de arhitectură medievală militară. Chişinău, 1998.

[128]Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 137-170; Caroline Finkel, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-archaeological İnvestigation of Akkerman Fortress", Anatolian Archaeology, 13 (2007), s. 11-14.

[129] Mariana Şlapac, "Urbanismul Basarabiei on Secolul al XIX-lea", Administrarea Public, nr. 3 (2007), s. 18-25.

[130] Teodor Octavian Gheorghiu, "İnceputuri Ale Urbanisticii Medievale Româneşti Extracarpatıce-Secolele XIII-XVI", Arheologia Moldovei", Vol. XXVII (2004), s. 156.

bağlı birimlerinin tamamı neticeye ulaşmamışsa da yenilenmesi gereken bazı bölgelerin dikkate alındığı da zikredilebilir. Buna göre burada teşhir ettiğimiz plan;

1, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir veridir. Daha önce Fransız mühendislerin Osmanlı yönetimi tarafından boğazlar ve Batı Karadeniz hattındaki stratejik kalelerin modernizasyon sürecinde istihdam edildikleri düşünülürse, plana ait detaylarla birlikte Kauffer tarafından çizilmiş olma ihtimali söz konusudur,

2, Kalenin tahkimat yapısının günümüze ulaşmış yapısal özellikleri dikkate alındığında, proje maksatlı bir özellik taşımaktadır,

3, Gerek ana duvarlar gerekse yeni eklentilerle güçlendirilmesi amaçlanan çevirme sistemi, hendek hattı ve şaranpolara dair uzunluk ve genişlik ölçümleri net ve anlaşılır bir şekildedir,

4, "*Akkirman kal'asının ve istihkâmâtının ta'mir ve tecdid olunacak mahalleri beyân içün tersim olunan resm-i cediddir*" başlığını taşır. Bu ise kalenin Kauffer tarafından daha önce çizilen ve yok sayılan birinci planlardan ikincisi olduğuna dair ipuçları vermektedir, şu halde Fransız mühendis tarafından çizilen ve tatbiki mümkün olmayan birden fazla Akkirman kalesi planının çizildiği ihtimali yüksektir,

5, Plan üzerinde *kırmızı işaretlerle çizili duvarların olduğu gibi kalması*, *sarı renklerle çizilen hatların ise yeni bir şekilde bina edilecek duvarlar* olarak işaretlenmiştir. Sultan Selim ve Valide Sultan tabyaları altındaki eski hendek hattına kemer çevrilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Eski kulelerin tamamı olduğu gibi kalarak karakol ve mahzenler için kullanışlı olacağı varsayılmıştır,

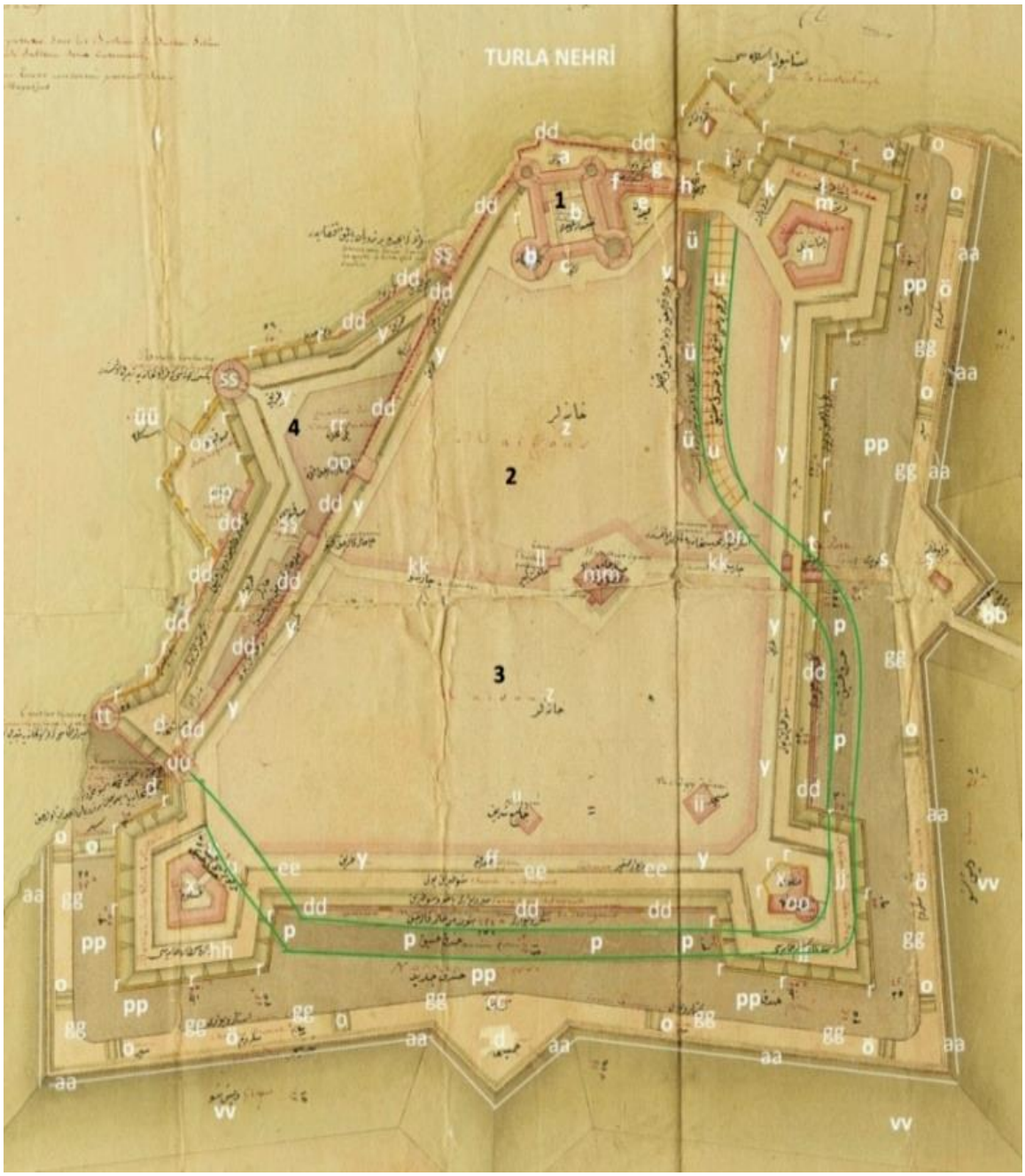

Resim 3: Hendek Hattının Ölçümünü Gösteren Bir Kesit[131]

6, Planda mevcut ana kale duvarları ve yeni ihdas edilmesi öngörülen çevirme sistemi, yukarıda görüldüğü üzere *mimari zira'* ve *tuvaz*[132] ile ölçeklendirilmiştir.

[131] **A**-Hendek **B**-Şaranpo **C**-Hançerler **D**-Kale Duvarı **E**- Şev Tarik **F**-Yaya Seğirdimi **G**- Şev Tarik **H**-İç Şevi **I**-Duvar **İ**-Tarik **J**-Şehrin İç Bölgesi **K**-Dış Şev Duvarı **L**-Seğirdim **M**-Yaya Seğirdimi **N**-Şaranpo **O**-Dış Şevi **Ö**-Çayır

[132] Fransızca Toise (Tuvaz); Almanca Klafter; İngilizce Fathom kelimeleriyle, Osmanlılarda *1 Kulaç'a* karşılık geldiği ifade edilen uzunluk ölçüsü birimidir. Bkz. Muzaffer Şerbetçi, "Uzunluk Ölçü Birimi Metre'nin Geçirdiği Evreler", Türkiye 2. Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara, 6-10 Şubat 1989, s. 699.

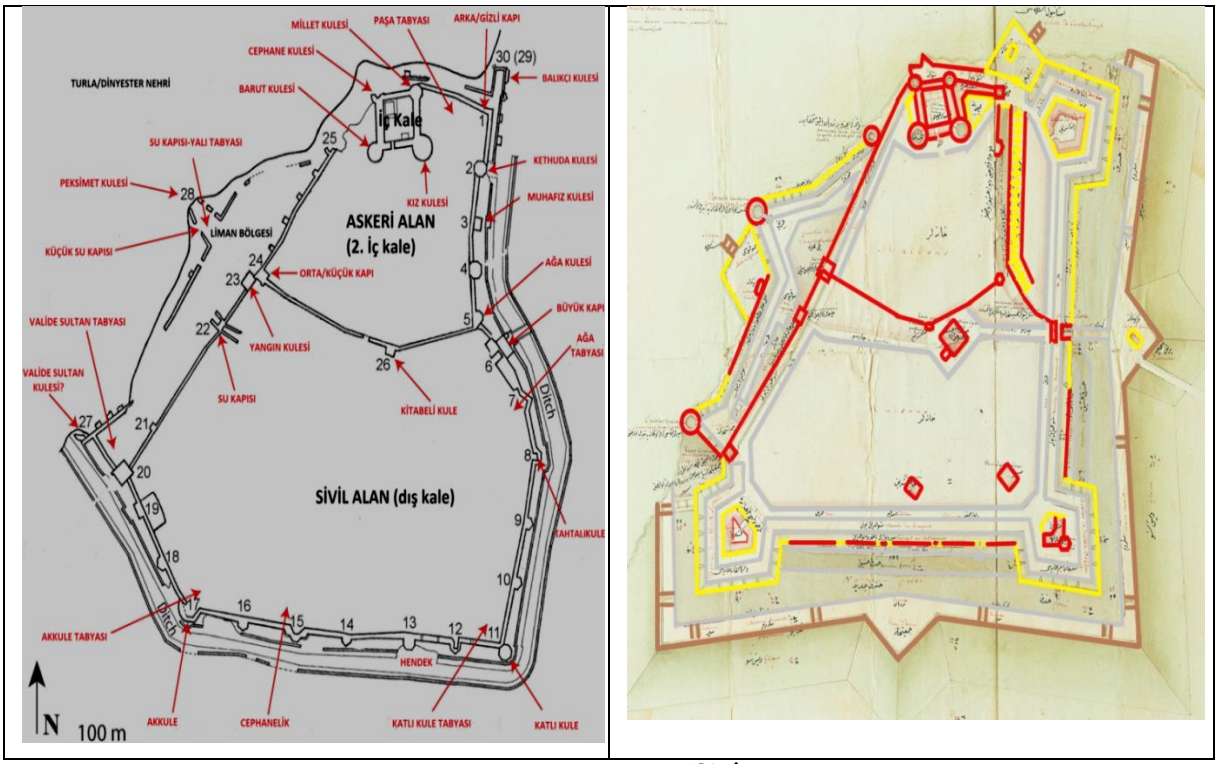
Resim 2: Osmanlı Arşivi'nden Tespit Edilen Akkirman Kalesi Planı[133]

[133] BOA, PLK. p 7167: **1-** İç kale (Nehir kenarında atik kale) **2-** İkinci İç Kale (Resmi evraklardaki tarifi) **3-** Dış Kale **4-** Yalı Bölgesi **a-** Meydan **b-** Cebehâne (olduğu gibi kalacak) **c-** Kapı **d-** Cemiyyethâne **e-** Meydan **f-** Kışlak-ı Cedid (Yeni Kışla) **g-** Eski Duvar (olduğu gibi kalacak) **h-** Kule (Olduğu gibi kalacak) **ı-** Karakolhâne **i-** Kapı **j-** İstanbul İskelesi **k-** Merdiven **l-** Paşa Tabyası **m-** Tarik (yol) **n-** Paşa Sarayı **o-** Siper **ö-** Seğirdim Yolu **p-** Atik Hendek Hattı **r-** Yeni Yapılacak Duvar Hattı (sarı çizgilerin tamamı "r") **s-** Köprü **ş-** Karakolhâne **t-** Kebir Kapı **u-** Eski Hendek Hattı (kemer çevrilmesi gerekir **ü-** İskele ve Kapıya Giden Merdiven **v-** Eski Duvar ve Kuleler (olduğu gibi kalacak) **y-** Tarik (yol) **z-** Hâneler **x-** Kışlak **aa-** Şaranpo Hattı **bb-** Parmak Kapı **cc-** Merdiven **dd-** Eski Duvar Hattı (olduğu gibi kalacak) **ee-** Küçük Duvar Hattı **ff-** Küçük Kapı **gg-** Küçük Kapı **hh-** Valide Sultan Tabyası **ıı-** Câmi-i Şerif **ii-** Mescid **jj-** Sultan Selim Tabyası **kk-** Çarşı **ll-** Kebir Saat **mm-** Hünkâr Câmi'ne Mahsus Kule **nn-** Eski Kapı (Mahpushâneye tahsis edilmiştir) **oo-** Kule (olduğu gibi kalacak) **öö-** Su Kapısı **pp-** Yeni Hendek Hattı **rr-** Yeni Mahalle **ss-** Peksimed Kulesi (karakolhâne olacak) **şş-** Eski Kule (merdiven yapılması gerekir) **tt-** Emirler Kulesi (karakolhâne olacak) **uu-** Emirler Kulesi (karakolhâne olacak) **üü-** İskele **vv-** Dış Şev

Plana göre, kale ana birimleri dışında kalan çevirme sistemi, köklü bir değişikliğe uğrayacak, iç kale dışında kalan ana duvarlar, yeni eklentilerle çokgen görünümlü ve mevcut halinden daha düz fiziki hatlara sahip olacaktı. İnşası tasarlanan Akkirman kalesinin ana duvarları ve bağlı birimleri (bilhassa kuleler), umumiyetle olduğu gibi kalacaksa da fonksiyonları değişecekti. Bu anlamda 1. bölgede mevcut iç kale ve bu birimi Turla Nehri tarafından muhafaza eden mevcut duvarlar olduğu gibi kalacaktı. Ancak (ı) işaretli Balıkçı Kulesi ve burada İstanbul İskelesi'nin (j) etrafı tamamen yeni duvarlarla çevrilecekti. Paşa Sarayı (n) ve Paşa Tabyası (l) olduğu gibi kalacak, ancak etraf duvarları Turla hattında girişi sağlayan kapı (i) bölgesinden itibaren yeni duvarlarla güçlü bir tabyaya dönüştürülecekti. Paşa Tabyası etrafında yeni inşa edilecek çevirme duvarları, iki kısa kenarı yaklaşık olarak 22,5 ve iki uzun kenarı ise 67,5 metre olarak simetrik bir şekilde tanzim edilecekti. Paşa Tabyası duvarlarından itibaren Kebir Kapı'ya (Büyük Kale Kapısı/(t)) kadar da yine düz bir hatta uzunca bir duvar inşa edilecek, böylece kalenin çevirme sistemi içerisinde kalan alan da genişletilmiş olacaktı. Bu yenileme işlemi, esasen kalenin mevcut ana duvarlarından olan (v) bölgesinden itibaren Paşa Tabyası ile Ana Kale Kapısı'na (t) kadar olan bölgenin genişletilmesi anlamına geliyordu, mevcut duvar ve kuleler de olduğu gibi kalacak, ancak (v) hizasındaki ana duvar önündeki hendek hattında (u) kemer çevrilmesi gerekecekti. Belki de tasarlanan projenin en kritik düzenlemelerinden biri, bu hattın düzleştirilmesi ve bundan itibaren yeni hendek hattının genişletilerek tabyaların simetrik ölçülerle güçlendirilmesi olacaktı. Nitekim Ana Kapı önünde kavşak oluşturan hendek hattı, bu alanda doldurularak yeni bir duvar hattıyla birlikte mevcut kale duvarlarına bağlanacaktı ("t" ve "dd" arasında kalan "r"). Atik duvar şeklinde tarif edilen ve olduğu gibi kalacak olan duvar, bu bölgeden itibaren kalenin kara tarafında oluşan köşe bölgesine varan bir bölgede, yeni oluşturulacak tabya duvarları ile birleştirilecekti. Bu köşe bölgede mevcut olan Katlı Kule (oo) olduğu gibi kalacak, önündeki hendek yeni ve düz bir hatta inşa edilecek duvarlara paralel şekilde yeni bir tabyaya dönüştürülecekti. Bu birim, Katlı Kule'yi içine alacak şekilde kısa kenarları yaklaşık 22,5 ve iki uzun kenarı ise 67,5 metrelik simetrik ölçülerde genişletilerek inşa edilecek Sultan Selim Tabyası (jj) olacaktı. Mevcut duvar önündeki hendek hattı ise kapatılarak tabya duvarı olarak revize edilecekti. Sultan Selim Tabyası'nın ("jj" etrafındaki "r") bitiş noktasında bu yeni duvar, mevcut kale duvarıyla birleşmesi ve buradan da olduğu gibi kalacak kale duvarlarına paralel bir şekilde devamı söz konusuydu. Bu duvar hattı ise mevcut kale duvarlarını takiben, yine düz bir hatta devam edecek, Valide Sultan Tabyası kenarında (hh) kavşak oluşturan hendek hattı kapatılarak yeni duvarlarla birlikte genişletilecekti. Valide Sultan Tabyası'nın da Paşa Tabyası ile Sultan Selim Tabyası'na benzer bir simetride iki kısa kenarı yaklaşık 22,5 ve iki uzun kenarının 67,5 metre olması ön görülmüştü. Bu bölgede devam eden hendek hattı ise tamamen doldurulacak, Valide Sultan Tabyası'nın duvarları ise Turla Nehri'nin hemen kıyısındaki Emirler Kulesi'ne (tt) giden mevcut duvar ve eski kule (uu) ile birleştirilecekti. Bu eski kuleden (uu) başlayarak asıl iç kalenin (1) Turla kıyısındaki son burcuna (Cephane Kulesi) kadar mevcut olan duvar ("uu" ile "1" numaraları alan arasında kalan "dd"), olduğu gibi kalacaktı. Bu hattın solunda kalan Yalı Bölgesi (4) ise muhtelif eklentilerle güçlendirilecekti. Turla Nehri'ni takip eden bu alan, belli ki zayıf bir savunma hattı olduğu düşünülerek ana kale surlarının burçlarla birleştiği duvarları dışında bağımsız ama kapalı bir tahkimat sistemi olarak yeniden planlanmıştı. Ancak nehrin hemen kenarından devam eden mevcut duvarlar, aynı hatta paralel şekilde eklentileriyle birlikte Emirler Kulesi'nin (tt), Peksimet Kulesi (ss) ve Eski Kule'ye (şş) kadar mevcut olan aralıklı duvarların birleştirilmesi anlamına geliyordu. Bu haliyle Yalı Bölgesi (4), ana duvarlara bağlı, kapalı ve bağımsız bir tahkimat sistemi olacaktı. Nitekim Emirler Kulesi ile Peksimet Kulesi arasında yaklaşık aynı ölçülerde boşlukları ifade eden bir mesafede, nehir hattı boyunca uzanan duvar, Su Kapısı (şş) istikametindeki kule ile birleşikti. Ek duvarlarla birlikte, böylelikle Yalı bölgesi (4) tamamen kapalı bir alana dönüşecekti. Ayrıca bu alandaki yenileme işlemlerinin en belirgin hattı ise Su Kapısı (şş) istikametinden itibaren nehrin hemen kenarındaki iskele (üü) etrafının taş duvarlarla çevrilmesi ve duvarların olduğu gibi kalmasıydı. Yalı bölgesindeki (4) Yeni Mahalle (rr), geniş bir alana sahip olacak şekilde çizilmişti ve yol boyunca Valide Sultan Tabyası'nın (hh) birleştiği kuleye kadar (uu) duvar dibindeki yerleşim yerlerini ifade eden ikamet alanlarının belirtilmesi de dikkat çekmekteydi.

Şu haliyle ana duvarların yeni bir şekilde inşası dışında, surların ön cephesinde de bazı değişiklikler amaçlanmıştı. Kale ana duvarlarının ön hattında, yeniden modernize edilecek hendek hattı (pp),

bilhassa tabya önlerinde düzgün bir formda yaklaşık 18,75 metre bir genişlikte olacaktı. Diğer duvar bölgelerinin önündeki hendek hatları ise daha değişken ve geniş vaziyet alacaktı. Eski kapı (nn) addedilen bölgeden itibaren yeni büyük kale kapısı (t) önündeki köprünün (s) yaklaşık olarak 30 metrelik bir uzunluğa sahip olacağı düşünülürse, zikredilen hendek genişliklerinin bazı bölgelerdeki farklılığı anlaşılabilir. Bu manada yeni büyük kapıdan (t) itibaren Sultan Selim Tabyası'na (jj), buradan da Valide Sultan Sultan Tabyası'na (hh) kadar mevcut hendek hattı (p), yeni duvarlara göre revize edilerek genişletilecekti (pp). Ancak bu kez, kalenin iç tarafında olduğu gibi kalması düşünülen Turla kıyısına doğru eski kuleden (h) itibaren kale yeni büyük kapısına (t) kadar mevcut duvar (v) önündeki hendek hattının ise (u), kemerle çevrilmesi gerekecekti. Eski kale kapısı da (nn) mahpushaneye dönüştürülecekti. Ana kale duvarlarının ön cephesi, geniş hendeklerle birlikte, çevirme sistemini bir uçtan diğer uca saran astar duvar (gg), hemen önünde ise bir şaranpo hattı (aa) ile tamamen değişiminin planlandığı görülmektedir. Astar duvar ve şaranpo hattı arasında ise siperlere (o) ulaşımı kolaylaştıracak seğirdim yolu da (ö) aynı şeklide ön cephenin tamamına teşmil edilecekti. Siperler, tam da hendek hattında ana kale duvarlarından bağımsız, ancak aralıklı olarak ihdası söz konusuydu. Şaranpolar önündeki topraklama dış eğim (şev/vv), bazı bölgelerde yaklaşık 38,5 metre, bazı bölgelerde ise 45,5 metreye yayılacaktı. Şaranpo hattından büyük kale kapısı vasıtasıyla içeri girmeyi sağlayacak yerde parmak kapı (bb) ve hemen burada mevcut olan yapı ise burayı muhafaza için karakolhaneye (ş) tevdi edilecekti.

Resim 4: Birincisi, Kalenin Mevcut Birimleri (M. Şlapac)[134]; İkincisi, Osmanlı Planında Olduğu Gibi Kalacak Birimler ve Eklentiler[135]

Plana göre kale ana duvarları, yalı bölgesi haricinde temelde 3 alana ayrıldığı söylenebilir. Bunlardan (1) numara ile işaretlenmiş alan, atik kale ya da eski iç kale denilebilir ki Akkirman çevirme sisteminin en eski yapısı olduğu bilinmektedir. Resmi evraklarda ikinci iç kale (2) şeklinde tarif edilen alan ise temelde askeri tesislerin yoğun olduğu bölge olsa da dâhilinde yerleşim yerlerinin varlığından bahsedilebilir. Dış kale olarak tarif edilen alan (3) ise sivil yerleşim yerlerinin yoğunluk arz ettiği bölgedir. Planda iç kalenin (1) herhangi bir biriminde yenileme söz konusu değildi. Olduğu gibi

[134] Naklen Caroline Finkel, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-Archaeological İnvestigation of Akkerman Fortress", Anatolian Archaeology, 13 (2007), s. 11.

[135] Kırımızı ile işaretli yerler olduğu gibi kalacak, sarı işaretli hatlar ise yeni bir şekilde inşa edilecekti.

kalacaktı, ancak keşif ve tamirat defterlerinde muhtelif zamanlarda parçalı olarak tâdilinin mevzubahis olduğu görülmektedir. Bu alanda iç kalenin nehir kıyısına bakan sağ tarafındaki eski duvarların (e) olduğu gibi kalması varsayılırken, burada yeni bir kışla (f) ile hemen arkasında üçgen oluşturan bir meydanın (e) yenilenmesi söz konusuydu. Benzer bir meydanlık alanın (a), iç kale duvarları ile kıyı hattındaki duvar arasında kaldığı da görülmektedir. Aynı kıyı duvarlarının devamı ise Paşa Tabyası'nın (l) bitiş noktası ile birleştirilecek ve İstanbul İskelesi'nden (j) kaleye girişi sağlayacak kapı (i) ile birlikte tahkim edilecekti. Bu kapının olduğu yerde eski kulenin (h) kale duvarları ile birleşen bölgesinden itibaren, eski kale kapısına (nn) kadar devam eden duvar ve kuleler de olduğu gibi kalacak, önündeki hendek hattında kemer çevrilmesi (u) gerekecekti. İkinci iç kalenin (2) duvarları dışında kalan büyük saat (ll), hemen sağ tarafında büyük ölçülerle Hünkâr Camii (mm), kaleyi neredeyse tam ortalamış şekilde gösterilmişti ve olduğu gibi kalması ön görülmüştü. Bu yapılar, dış kalenin (3) kapsadığı birimlerdendi. Tam da bu hizada büyük kale kapısından (t) başlayıp, Hünkâr Camii'ni ortalayan ve Su Kapısı (şş) istikametinde devam eden bir çarşı yolu (kk) dikkat çekmektedir. Hemen güney tarafındaki haneler (z), sivil yerleşim yerlerini ifade etmektedir. Dış kale içerisinde kalan bu alanda, Sultan Selim Tabyası'na yakın bir yerde hatırı sayılır ölçülerde bir mescid (ii) ve sol hizasında bir camiinin de (ıı) varlığı ifade edilmelidir. Sultan Selim Tabyası'nın (JJ) iç sırt bölgesindeki kulelerin olduğu gibi kalması, ancak hemen ardındaki kışlağa (x) ait duvarların güncellenmesi gerekecekti. Aynı durum, Valide Sultan Tabyası'nın (hh) içerisindeki kışlak (x) içinde geçerliydi. Kışlağın sırt tarafında kalacak hendek hattı da kemerle (u) çevrilecekti. Sultan Selim ve Valide Sultan tabyaları arasındaki duvar hattı (dd) ise olduğu gibi kalarak, bu iki tabyanın ön cephesinde inşa edilecek yeni duvarlara entegre edilecekti. Ancak buradaki eski hendek hattı (p) genişletilecekti. Ana duvarlar (dd), yakın iç bölgede kaleyi çepeçevre saracak şekilde siper duvarı (ee) ve sagir duvar (küçük duvar) şeklinde paralel siper duvarlar ve ara yollarla güçlendirilecekti.

Osmanlılar, 1792 yılını takip eden yıllarda bilhassa Turla hattında serhaddin en önemli istihkâmlarından olan Hotin, Bender ve Akkirman ile Tuna hattının Karadeniz'e yakın bölgelerindeki Kili ve İsmail kalelerinin tahkimat yapılarını güçlendirmek niyetindeydi. Ancak Kauffer'in Akkirman'daki faaliyetleri takip edildiğinde, bilhassa 1795 yılı ve takip eden seneler bilhassa dikkati celp etmektedir. Nitekim Şubat ayında mimarbaşı Nurullah Ağa'ya göre, Kauffer ile İsmail kalesinden Hotin kalesine geçilecekti. Burada bina emini Osman Ağa'nın inşa ettiği mahallerin tetkiki yapılarak Akkirman'a geçmişlerdi. Kaleyi muayene ederek atik kalenin bazı bölgeleri kontrol edilmiş, mevcut ana duvarlara 3 tabya eklenmesi tavsiyesi Bâb-ı Âli'ye bildirilmişti. Hatta 3 tabyanın eklentisiyle bir planın resmedildiği bilgisi paylaşılmıştı[136]. Kauffer'in bizatihi sunduğu mektubun tercümesinde, Kili ve Sünne boğazlarına dair bir güvenlik tedbiri rapor ettiği ifade edilmişti. İsmail kalesi bina emini Raşid Efendi ile birlikte, buradan hareketle Tulça, Taşburun, Köstence, Mangalya, Varna, Burgaz Körfezi'ne ve buradan İstanbul'a, müteakiben daha önce tamamlanan mevzilerin muayenesi için tekrar Bender kalesine intikal ederek küsur kalan yerlerin tamamlanacağı bilgisini paylaşmıştı. III. Selim, Kauffer'in bildirdiği rapor üzerine hareket edilmesi talimatını vermişti[137]. İsmail kalesinde bulunan Hassa Mimarbaşı Nurullah Ağa da bu bilgileri onaylamış ve Kauffer ile birlikte İsmail'den hareketle Hotin, Bender, Kili ve Akkirman kalelerinin teftişine gideceklerini haber vermişti[138]. Müteakiben Nurullah Ağa ve Kauffer, Akkirman kalesini muayene etmişlerdi. Tetkiklerin neticesinde, kalenin hendese ve mimarlık kaidelerine uygun bina edilmediği, dört tarafının kulelerden ibaret olduğu ve *mevcut haliyle düşmana mukabele edebilecek bir tabyasının* bulunmadığı zikredilmişti. Ayrıca iç kalenin yapısal olarak güçlü olmadığı, gerek nehir gerekse kara tarafındaki savunma birimlerinin takviyesi ve istihkâmının güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu suretle Turla Nehri aksamının ve boğaz tarafının muhafazası elzemdi. Söz konusu kale duvarları olunca, savunma sisteminin tahkimi için yeni inşa edilecek hendekli ve taş duvarlı *3 tabya ilave edilmesi* gerekiyordu. Su kapısı tarafında duvar inşasıyla birlikte top konuşlandırılması, hendek hattı haricinin Bender kalesindeki gibi şaranpolarla takviyesi, ve kullanım dışı kalan hendeklerde savunmasız ahalinin gizlenebilecekleri bir sığınak (zir-i

[136] BOA, HAT 1457/7-1.

[137] BOA, HAT 1457/7-2.

[138] BOA, HAT 1457/7-3.

zemin) inşa edilmesi gerektiği belirtilmişti. Bu yer için zikredilen hendek hattının yaklaşık 6 metre yükseklikte olan iki taraf duvarlarının yıkılarak 3 metre yükseklikte kalacak şekilde, üst tarafının kargirle kaplandığı bir sığınak yapılması tavsiye edilmişti. İskele tarafındaki eski hendek haricine, nehrin boğazı ile Acıgöl taraflarını muhafaza için yapılacak tabyanın Turla tarafına, eski kuleden itibaren yeni inşa edilecek hendekle tabya köşesine gelinceye kadar bir savunma duvarı ki bu duvarın yaklaşık ölçüsünün 90 metre uzunlukta, 3 metre genişlikte ve 18 metre yükseklikte olması lazım geliyordu[139]. Ayrıca toprak siperler ve hendek bölgelerinde yeni lağım yolları açılması, su kapısının takviyesi için mazgallı duvar inşası (yaklaşık 97,5 metre uzunluk, 2,35 metre yükseklik ve 3 metre genişlikte) iktiza etmişti. Şaranpo kapısı önlerinden nehre taraf olan bölgede ise 2 adet olmak üzere yaklaşık 11,25 metre uzunluğunda 2,25 metre genişlikte ve 3,75 metre yükseklikte taş iskele inşa edilerek kale kapılarıyla irtibatı sağlanmalıydı. Kapılardan iskelelere geçebilmek için de 3 metre uzunlukta 2 köprünün inşasından bahsediliyordu. Nehir tarafından kapıları korumak için 2 kargir top mazgalının ihdası da şarttı. Mimar ağa ile Kauffer'in müşterek tetkiklerine göre eklenecek 3 yeni tabya, devren (çevresel) 157,5 metre, genişliği 3 metre ve yüksekliği de 16,5 metre olarak inşa edilmeliydi. Kale ana duvarlarına ilave edilecek tabyaların içleri de toprak imlasıyla güçlendirilmesi ön görülmüştü. Yeni tabyalar için çim kaplı tüfekçi siperleri, piyade seğirdimleri, toprak şevleme (eğim), her bir tabya içine karakolhane inşa edilmesi de tavsiye edilmişti[140]. Kara tarafında yapılması ön görülen zincirli asma köprü ise yaklaşık 30 metre uzunlukta olacaktı. Yine kara tarafından savunma hattının güçlendirilmesi için bir sıra olmak üzere çevresel olarak yaklaşık 865 metrelik bir şaranpo hattının oluşturulması gerekiyordu. Zikredilen şaranpo hattında *3 parmak kapı* ile 6 siperin ihdası elzemdi. Bunlar, bir kat toprak imlalı ve çim kaplı olacaktı. Bununla birlikte kale içinde diğer tesisler zikredilmişti. Kale komutanı olan muhafız paşalar için etraf ölçüsü yaklaşık 60 metre olacak şekilde 11,5 metre yüksekliğinde bir konağın inşası lüzumu belirtilmişti. Yeniçeri ağaları için bina edilecek yeni konak da 30 metre uzunluğunda 11,25 metre genişlikte olmalıydı. Topçu kışlası için çevresel olarak 67,5 metre mesafede, 7,5 metre genişliğinde bir kışla ile tabyaların sırt hattında arabacı, cebeci ve dizdar neferleri için toplam 18,5 metre uzunlukta, 7,5 metre genişlikte 8 kışlanın inşasından bahsediliyordu[141]. Kışla ve konaklar haricinde büyük bir ahır, zahire anbarı, iç kale içinde mühimmat anbarı ve bu mahalde bulunan siyah barut cephanesinin de yenilenmesi gerekiyordu[142].

Bir süre sonra Bender muhafızı Hasan Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye sunduğu bir rapor, hem Akkirman kalesinin güçlendirilmesi hem takviye için proje aşamasındaki bir kale planın resmedildiğine dair kıymetli bilgiler sunuyordu. Hatta bunun Kauffer tarafından çizildiği de ifade edilmişti. Fakat yapılan muayene ve hazırlanan plana göre takviye ve tahkim işlemlerin henüz başlamadığı da zikrediliyor, ilave tabyalar ve şaranpo hatlarının yenilenmesi gerektiği belirtilerek ehemmiyetine dikkat çekiliyordu. Yukarıdaki güçlendirme faaliyetlerini içeren bilgilerle 11 Ağustos 1795 tarihli bu kayıtta zikredilenlerden anlaşıldığı kadarıyla, Akkirman kalesi ile ilgili iki kale planı tasvir edilmişti. Ancak muhtemelen Kauffer'in iştirak ettiği ilk muayenenin tetkiklerine atfen hazırlanan planın ilki, hem Kauffer hem de Osmanlı mimarları tarafından dikkate alınmamış ya da değiştirilmesi gerekmişti. Bahsini ettiğimiz bu bilgi, esasında Bender muhafızı vezir Hasan Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye sunduğu rapordan müşahede edilebilmektedir. Her ne kadar Bender kalesi için bina emini Hasan Ağa'nın Kauffer ile müşterek faaliyetlerine atıfta bulunan bir tahrirat olsa da Akkirman kalesi ile ilgili sunduğumuz tarihsiz plana dair ipucu vermesi bakımından önemlidir. Paşa'ya göre Kauffer'in çizdiği yeni Akkirman kalesi planı, bina emini Hasan Ağa marifetiyle İstanbul'a sunulmuştu. Buradan hareketle Kauffer'in daha önce zikrettiğimiz mimarbaşı Nurullah Ağa ile birlikte yaptığı muayeneye göre, bir kale planı çizilmiş fakat tamirat işleri henüz bitirilememişti. Ancak aynı raporda ilk çizilen resmin terk edildiği şeklinde bir ifade, açıkça dile getirilmişti ki Kauffer'in Akkirman kalesinin tahkim edilmesi için tasarladığı iki planı resmettiği aşikâr hale geliyordu. Uygulamaya tabi tutulmayacak ilk kale planı hariç, 11 Ağustos 1795 tarihli belgeden müşahede edilebildiği kadarıyla, yeni kale planı

[139] BOA, D. BŞM. BNE. d 16066 (H.1209/M. 1795), s. 4.

[140] BOA, D. BŞM. BNE. d 16066, s. 5.

[141] BOA, D. BŞM. BNE. d 16066, s. 6.

[142] BOA, D. BŞM. BNE. d 16066, s. 7.

tekrar resmedilerek İstanbul'a gönderilmiş ve bu bilgilerle birlikte sunulmuştu[143]. Ancak Osmanlı arşivindeki zengin kaynaklara rağmen kale planı ile tamirat verilerinin farklı tasniflere aktarılması ve bu çalışmada takdim edilen kartografik veri üzerinde bir tarih olmaması, planlarla ilgili net bir anlam bütünlüğü oluşturmasına akademik açıdan engel teşkil etmektedir. Yine de raporun muhteviyatı bağlamında, bahsini ettiğimiz kale planının 1795 yılına ait olma olasılığı mevzubahis olabileceği gibi, bundan önce de tamirat ve yenileme işlemlerine göre Akkirman kalesinin müteaddid şekilde proje amaçlı çizilen planların çıkarıldığı söylenebilmektedir. Hatta yüksek önem arz eden kale birimlerinin dahi hususi olarak resmedildiği de söylenebilir. Bu maksatla iç kalede zahire anbarına ait iki plan, aynı rapor için de İstanbul'a gönderilmiştir. Söz konusu tahrirat kaydından anlaşıldığı kadarıyla Akkirman kalesi ile ilgili yapılacak tamirat ve yenileme çalışmaları aşağıdaki gibiydi ve buna göre;

a. Gönderilen kale planının *iç kalede (derûn-ı kale) ve ikinci iç kalede şev toprak* yolları Bender kalesi gibi tamamlanmaya yakın olduğu, tabyalara ait top mazgallarının kargir olarak tertip ve resmedildiği, *ikinci iç kalenin* kumlu bir zemine sahip olduğu,

b. Büyük ölçülerde bir zir-i zeminin (sığınak) orta kalede (aslında ikinci iç kale) tamamlandığı, savunmasız ahalinin yerleştirilebileceği ve hatta yeteri kadar top ve humbaranın muhafaza edilebilir bir yapıya dönüştürüldüğü,

c. Buradan hisar-peçeye varılacak küçük kapıların Bender kalesi gibi etrafını kargir duvarlar ve üzeri toprak şevle metin olduğu ve hendek seğirdimleri ve tüfenkçi mazgallarının inşa edilmesi mühendis tarafından zikredilmişse de böyle bir çalışmanın ziyade iş yükü getireceği ancak yine de yapılacağı,

d. Planda belirtildiği üzere, önceki plana göre taşra tarafında 3 yeni tabya olduğu, yeni planda 7 tabya olacağı ve hendek hizasına hendeseye uygun birer top mazgalı inşa edileceği,

e. 5 yeniçeri kışlasının tamamlandığı, 46.cemaatin kışlası ile tophane kışlasının on güne kadar tamamlanacağı,

f. Muhafız paşalara mahsus konağın neredeyse tamamlandığı, dizdar için yeni bir yapıya gerek olmadığı, büyük matbah, kiler ve ahırın taş duvarlı olarak tamamlandığı,

g. Kale planında görüldüğü üzere iç kalede 4 kuleli, diğer iç kalede olup dört tarafının yüksekliğinin 4,5 metre olduğu, içinde 2 mahzen, mühimmat cephanesi, mühimmat anbarı ve o bölgede cephanenin merdivenlerinin yenilendiği,

h. Taşra kapısının demir kaplamalı dövdürülüp tamamlandığı,

i. İkinci iç kalede uzunluğu 45, yüksekliği 15 metre olan oluklu sütunlarıyla dört tarafı sandık gibi bölmeli, 10 kapılı zahire anbarı inşasının tamamlandığı, (sadece zahire anbarının da resmedildiği 2 adet plan olduğu belirilmiştir)

j. Mühendisin çizdiği plan üzere şaranpoların cemiyethanelerinin 4 haneden ibaret olduğu tamamlandığı,

k. Sultan Bayezid Camii ile diğer caminin varoşda olduğu ve toplamda üç büyük ibadet binasının tamirine ihtiyaç duyulduğu,

l. İstanbul kapısının yaklaşık 5,25 metre yükseklikte olması sebebiyle iki top konularak kiremit ya da kargir kemerle tahkiminin gerektiği,

m. Yeni planda resmedildiği şekliyle 7 tabya ve 43 mazgal olacağı ve her birine iki ya da üç top konulacağı, talep edilirse hazır hale getirilebileceği,

n. Bender gibi 5 ve 9 kıyyelik 43 top mazgalının gerektiği, belirli bir alan tahsis edilerek topçu askerlerinin talimlerinin yapılabileceği,

o. Planda işaret edilen kale tabyalarına göre 6 ağalık ve bunlara asker verilmesi gerekli olup su tarafında kışlak tahsis edileceği hususunda emir beklendiği,

p. Kalenin kara ve su tarafında birer kapı olup, ancak kara tarafında şaranpo cengi lazım gelirse, askerin bir kapıdan huruç yapmasının zorlaşacağına binaen, hendek üzerine bir kapı ve bir köprü açılması için emir beklendiği,

[143] BOA, C. AS 1163/51757, lef-2 (25 M 1210/11 Ağustos 1795).

q. Kale içinde bir kapının yaklaşık 15 metrelik dip bölgesinde yapılan kazı ile çok fazla su ve içinde çok sayıda gülle ve humbara çıktığı, buraya lağımcılar tayin edilerek topçubaşı vekiline teslim edileceği,

r. Kale haricinde bulunan bir sıra dükkân ve sair mahallerin yıkılması ile ilgili esnafın rızaları alınıp ücretlerinin ödenerek satın alındığı ve zarara uğramamaları için şaranpolardan uzak bir bölgede çarşı bina edildiği, ancak bazılarının yapılacak yeni çarşı bölgesinin boş durumda olmasına rıza göstermeyecekleri varsayımıyla, herhangi bir problem çıkarmamaları için bir emir gönderilmesi gerektiği[144],

s. Humbaracalar da dâhil olmak üzere 7 tabyaya 6 ağa, 3 süvari, 1 mimar, 1 kolluk ve şaranpo ağaları yazılmasına ihtiyaç duyulacağı[145],

t. Kalenin dibinde ve üstünde yeşil otlar oluşması sebebiyle, yapılan çalışma neticesinde bir kusur kalmadığının mühendis tarafından ifade edildiği,

u. Yeni inşa edilen cephane için kemer kalıplarının ihracı vaktinin geldiği ve buna öncelik verilmesi gerektiği, 8 adet zahire kulesinin sütunlarının tamamlandığı,

v. Top kundaklarının İstanbul'dan gelen numunelere göre inşa edildiği, bu suretle Boğdan ve yine İstanbul'dan gönderilen marangoz, işçi ve muhtelif kerestelerin geldiği,

raporun ana hatları ile kalenin tahkimatına dair faaliyetleri biten ve henüz tamamlanmayan birimleri için önemli ipuçları vermekteydi (Ağustos 1795)[146].

Söz konusu tamamlanan inşaat faaliyetleri ve malzemelerin temini noktasında müteakip birkaç ay sonraki mali kayıtlardan da bu durum açık şekilde görülmektedir. Nitekim Boğdan voyvodası Aleksandr marifetiyle tertip edilen kerestelerin bina emini Hasan Ağa yönetiminde sayım ve tetkikleri yapılmıştı. Sadece muhtelif kereste ve ağaçların gerek sayısal gerekse ölçümlerinden anlaşıldığı kadarıyla Akkirman kalesinde büyük bir inşaat faaliyetine girişildiği söylenebilir. Zira yaklaşık 37,5 metre uzunluğunda 4081 adet ıhlamurdan mertek, 2061 adet 4,5 metre ıhlamur baskı, inşa edilecek köprü için çok sayıda sütun, payende olmak üzere 4480 adet 3 metrelik kirişlik meşe, zahire anbarı için 1448 adet 6 metrelik elvah, şaranpo hattı için 2724 adet kazık, 1000 adet kanatlık meşe elvah, 1294 adet 4,5 metre genişlikte top döşemeleri için elvah, kışlak ve zahire anbarları için kuşaklık omurga ve 7038 adet duvar kirişi, 1154 adet payendelik meşe sütun, 2488 adet döşeme tahtası 14.142 adet roza çubuğu, köprü için sütun ve tabanlık olarak çok sayıda muhtelif ölçü ve cinslerde kereste Boğdan'dan tedarik edilmişti (Ekim 1795)[147]. Bu tarihlerde Kauffer'in faaliyet güzergâhında tekrar Bender'e geçtiği ve burada kale ile ilgili inşaat sürecini teftiş halinde olduğu görülmektedir. Akkirman kalesi ile ilgili Kauffer'in hazırladığı muayene raporları, aynı tarihlerde Hassa Mimarı El-Hac Ahmed Ağa tarafından hazırlanmıştı. Öyle ki Kauffer, mevzubahis raporu hazırlarken Ahmed Ağa kendisine refakat ediyordu. Ahmed Ağa'nın da tespitlerine göre Akkirman kalesinin istihkâm ve takviyesi minvalinde *3 yeni tabyanın inşa işleminin neticelendiği* anlaşılıyor[148]. Muhafız paşalara tahsis edilmek üzere yukarıda zikri geçen konak ise taş duvarlı, pencere ve kapıları olan, etrafı yaklaşık 60 metrelik bir yürüyüş mesafesinde ve 11,5 metrelik bir genişlikte tamamlanmıştı. Yeniçeri ağasına ise 30 metre uzunluk, 11,5 metre genişlikte bir konak inşa edilmişti. Topçu kışlası ise taş duvarlı, basma tavanlı ve dehlizli olmak üzere yaklaşık 67,5 metrelik bir devre sahipti. Tabyaların sırt hatlarında arabacı, cebeci ve diğer birliklere toplamda 8 ayrı kışlanın inşası da tamamlanmıştı[149]. Ayrıca muhafız paşa ve yakın adamlarının hayvanları için kargir bir ahır ve 15 metre genişlikte 45 metre uzunluğunda taştan yeni bir

[144]Hendek, şaranpo ve dükkânların isimlerinin zikredildiği defterin gönderildiği belirtilmiş, esnafın istimlâk bedelleri ödenmiştir.

[145] BOA, C. AS 1163/51757, s. 3.

[146] BOA, C. AS 1163/51757, s. 4.

[147] BOA, MAD. d 8954 (26 Ra 1211/10 Ekim 1795), s. 210.

[148] BOA, MAD. d 8954, s. 210-211.

[149] BOA, MAD. d 8954, s. 211.

zahire anbarı da dâhil edilmişti. Diğer taraftan iç kaledeki kadim mühimmat anbarı yerine etrafı taş duvarlarla çevrili yeni bir mühimmat anbarının inşası da bitirilmişti (Ekim 1795)[150].

Bu inşaat faaliyetlerini zikreden mali kayıt dışında, esasen Akkirman kalesinin muayene ve tamirat işlemlerinin ne şekilde cereyan ettiği, tamamlanıp tamamlanmadığı, tahkimatın fiziki eksikliklerini ve nihayet Kauffer'in faaliyetlerinin neticesini görmek adına Bender, İsmail, Kili ve Akkirman kaleleri geniş bir teftiş işlemine tabi tutuldu. Bunun için bir defterinin hazırlanması, İstanbul'dan talep edildi (Kasım 1795). Söz konusu emre göre bu muayene işlemleri, Hassa mimarlarından Seyyid Mustafa ve Ali Reşid ağaların uhdesine havale edilmiş, Kauffer'in resmettiği kale planı da İstanbul'a gönderilmişti[151]. Hazırlanan rapora göre, devam eden inşaatın geniş ölçüde tamamlandığı ve 107.716,5 guruşluk bir tahsisat yapılmışsa da masrafların 155.585 guruşa tekabül ettiği belirtilmişti[152]. Keşif defterinden anlaşıldığı kadarıyla Akkirman'ın *iç kale*, *ikinci iç kale* ve *dış kalenin* iç bölgeleri, duvarları, eklentileri ve tüm tamirat alanları ile birlikte yaklaşık 300'ün üzerinde biriminde parçalı bir tedavi ve yenileme çalışması söz konusu olmuştu. Ancak kalenin mevcut hali ve modernize çalışmalarının nihayeti nazar-ı dikkate alındığında, mevzubahis tahayyül edilen tahkimatı gösteren planla uyuşmadığı söylenebilir. Yenileme faaliyetlerinin neticesi, Hassa mimarlarından Seyyid Mustafa ve Ali Reşid ağaların tetkikleriyle İstanbul'a sunulmuştu. Buna göre geneli itibariyle;

1- İç kale kulesi yakınındaki eski tabya duvarına yaklaşık olarak 3 metre genişlikte, 2,25 metre yükseklikte ve 45 metre uzunluğunda bir temel duvarı ile birlikte, aynı uzunluk ölçüsüne sahip 9,5 metre yükseklikte bir tabya duvarı inşa edilerek içine toprak imla edildiği,

2- Paşa Tabyası'nın duvarı ve tüfenkçi seğirdimleri, yakınındaki Balıkçı Kulesi'nin üst döşemelerinin restore edildiği,

3- Bu kuleden ikinci Arab? Kulesi'ne kadar tüfenkçilere mazgallı siper hattı ihdas edildiği (yaklaşık 20 metre),

4- Bu kuleden 3. kuleye varıncaya kadar yaklaşık 17 metre uzunluğunda siper duvarının tamamlandığı,

5- 3. Kuleden Mazgallı Tabya'ya kadar yaklaşık 24 metre uzunluğunda tüfenkçi siperi ve bu bölgeden kale kapısına giriş için parmak kapı inşasının tamamlandığı,

6- Paşa Tabyası'ndan bu parmak kapılara varıncaya kadar seğirdim yolunun ve toprak imlasının tamamlandığı (yaklaşık 94 metrelik bir mesafede)[153],

7- Kale kapısından Ağa Tabyası'na kadar yaklaşık 17 metrelik yürüyüş mesafesinde tüfenkçi siperinin tamamlandığı,

8- Kale kapısının sağındaki Ağa Tabya'sının iç hattına toprak imlası ile temel duvarlarının onarıldığı,

9- Zikredilen tabya koltuğundan Katlı Kule Tabyası'na kadar kale duvarının sırt hatlarında şaranpo ile tüfenkçi siperlerinin ihdas edildiği,

10- Ağa Tabyası koltuğunda bir top mazgalı, Katlı Kule Tabyas'nın sırt hattına yeni duvar inşa edildiği,

11- Katlı Kule Tabyası'ndan Ak Kule Tabyası koltuğuna kadar şaranpo hattı ve tüfenkçi siperlerinin ile 150 metrelik piyade seğirdiminin tamamlandığı,

12- Ak Kule Tabyası'nın sırt hattına huruç hareketi için ilave duvar inşa edildiği,

13- Ak Kule'den Maşrapalı Kule'ye kadar şaranpolu siper ve piyade seğirdiminin tamamlandığı,

14- Maşrapalı Kule'den Darı Kulesi ve parmak kapıya kadar arka bölgede mazgallı tüfenkçi siperinin ihdas edildiği,

15- Maşrapalı Kule'nin yenilendiği,

16- Maşrapalı Kule'den Emirler Tabyası'na kadar duvar inşa edildiği,

17- Zir-i Zemin'den iç kaleye girişi sağlayan kapının sağ ve solunda duvar inşa edildiği,

---

[150] BOA, MAD. d 8954, s. 213.

[151] BOA, HAT 1414/57778.

[152] BOA, D. BŞM. BNE. d 16059, s. 3.

[153] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070 (6 Kasım 1795/23 R 1210), s. 2-3.

18- İç kalede mühimmat anbarı, barut cephanesi ve büyük kulenin tavan bölgelerinin yenilendiği[154],

19- İç kale kapısının yeniden inşa edildiği,

20- Paşa Tabyası'nın altında başlayan tüfenkçi seğirdiminden Balıkçı Kulesi'ne kadar duvar inşa edildiği (yaklaşık 22 metre),

21- Balıkçı Kulesi'nin üç top mazgalı ile tüfenkçi mazgallarının onarıldığı,

22- İstanbul kapısının sağ ve solunda huruç hareketi için iki kapı ihdasıyla zikredilen kapıdan Emirler Tabyası'na kadar yaklaşık 420 metrelik mesafeye kargir tüfenkçi siperi inşa edildiği,

23- Emirler Tabyası eski duvarlarında top mazgallarının yenilendiği[155] ve bu tabyadan itibaren Turla Nehri'ne nazır eski duvarın sırt hattında duvar inşa edildiği (yaklaşık 29 metre),

24- Emirler Tabyası'ndan Su Kapısı'na kadar tüfenkçi mazgallarının yenilendiği,

25- Emirler Tabyası'ndan kalenin nihayetinde mevcut 13 mazgallı Koltuk Tabyası'na varıncaya kadar yaklaşık 51 metrelik tüfenkçi siperinin tamamlandığı,

26- Kalenin sonunda Üç Mazgallı Tabya'nın sırt hattına ilave duvar eklendiği,

27- Turla Nehri'ne nazır iç kale duvarlarının yenilendiği,

28- Peksimed Kulesi'nin dışında, su kenarından aşağı tarafta tek mazgallı kargir tabya duvarının inşa edildiği (yaklaşık 8 metre uzunluk, 2,5 metre yükseklik, 2,25 metre genişlikte),

29- Turla Nehri kıyısında zikredilen bu tabyadan Emirler Kulesi'ne varınca taş mazgallı siper duvarının yaklaşık 143 metre uzunluğunda 2,25 metre yüksekliğinde bir hat olarak çekildiği[156],

30- Emirler Kulesi tarafındaki hendek ağzından Balıkçı Kulesi'ne devam eden hendeğin ağız tarafına kadar nehir tarafındaki asıl kale duvarının yenilendiği (yaklaşık 564 metre mesafede)[157],

31- İstanbul Kapısı'ndan Saat Kulesi ve oradan zir-i zemin kapısına varıncaya kadar ikinci iç kale duvarlarının ve kapısının yenilendiği[158],

32- *Kalenin 7 tabyasının top döşemeleri* ile mazgal mahallerinin düzenlendiği ve her birine karakolhane inşa edildiği,

33- Kale dışında nehir boyunca Emirler Kulesi'ne kadar yaklaşık 769 metrelik bir şaranpo hattı ve piyade seğirdiminin tanzim edildiği[159],

34- İkinci iç kalede yaklaşık 45 metre uzunluk, 15 metre genişlik ve 6 metre yükseklikte bir zahire anbarının inşa edildiği,

35- Yeniçeri ağa konağının yenilendiği ve aynı hizada yeniçerilere ait olmak üzere 5 adet kışla ihdas edildiği,

36- İkinci iç kalede dizdar konağı ile cebeci ve arabacılara ait birer kışla bina edildiği[160],

37- Akkirman kalesinin 7 tabyasının sırt hattında tabya askerleri için 13,5 metre uzunlukta, 6,75 metre genişlikte birer kışla inşa edildiği,

38- Kalenin varoş bölgesinde paşalara ait hayvanlara mahsus olmak üzere yaklaşık 30 metre uzunluk, 9 metre genişlik ve 3 metre yükseklikte bir ahır inşa edildiği[161],

şeklinde bilgiler, zikredilen keşif defterinde yönetime sunulmuş ve kalenin bu tarihe kadar muayene edilebilen yerlerinin bilgisi olduğu da ifade edilmişti (Kasım 1795). 1796 yılının Nisan ayı sonlarında Kauffer, üstlendiği görev sebebiyle kendisine tahsis edilen 500 guruşluk maaşın ödenmesini talep etmiş ve İrâd-ı Cedid hazinesi tarafından tahsisi kararlaştırılmıştı[162].

---

[154] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 8-9.

[155] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 10.

[156] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 12.

[157] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 13.

[158] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 14.

[159] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 15.

[160] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 16-17.

[161] BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 18.

[162] BOA, C. AS 144/6365 (19 L 1210/27 Nisan 1796).

Kasım 1795 yılına gelene kadar Kauffer nezdinde yapılan tamirat ve yenileme faaliyetleri, kalenin savunma sistemini geliştirme bağlamında kuşkusuz önemliydi. Ancak bu tarihten itibaren de tahkim faaliyetleri devam ediyor, tahkimat yapısının yetersizliğine vurgu yapılıyordu. Güçlendirme faaliyetlerini gösteren proje aşamasındaki plan ise belli ki tatbik edilemiyordu. 1796 yılının resmi kayıtları, bu bağlamda savunmayı daha fazla ön planda tutmak için çalışmaların tekrarını vurguluyordu. Aslında plana uygun olmasa da yenilenen bölgeler ve kalenin genel hatları için yeni bir askeri organizasyonun gerektiği belirtiliyordu. Bu manada Serbevvâbin Hasa Ağa vasıtasıyla 1796 yılına kadarki tamirat safhaları zikredilirken, aynı zamanda askeri idare ve organizasyonun da nasıl şekilleneceği hakkında beyanatlar veriliyordu. Mevzubahis kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, yenilenen kale birimlerine uygun olarak kale, askeri-idari olarak yeniden organize edilmişti. Buna göre Paşa Tabyası, ikinci iç kale, Ağa Tabyası, Katlı Kule Tabyası, Akkule Tabyası, Emirler Kulesi Tabyası, Su Kapısı üzerindeki dört mazgallı tabya ile bunlara tabi kışlak, karakolhane, siper ve diğer birimlerin yeni bir şekilde sevk ve idaresi sağlanarak yöneticileri belirlendi[163]. Buna rağmen inşa faaliyetlerinin devam ettiği, eksikliklerin belirlenmesi için yoğun muayene işlemlerine tabi tutulduğu ve genellikle kalenin askeri açıdan *civar bölgelerdeki tahkimat sistemlerinin istihkâm yapılarına uygun olmadığı belirtilerek bir harp kalesi olmaktan uzak* yapısal özelliklerine atıf yapılıyordu. 1797 yılı başlarına ait resmi bir evrak silsilesi, bu manada önemli bilgiler sunar. Akkirman muhafızı El-Hâc İbrahim Paşa ve Bender kalesi muhafızı Hasan Paşa'nın tahrirat ve arzuhalleri, Akkirman kadısının ilâmları, askerlerin mahzarları, muhtelif kalelerden Akkirman ve Bender'e gönderilen topların cins ve miktarı, Çukadar Abdullah'ın kalelerle ilgili raporu, yine kalelerin gereksinimleri için Hasan Paşa'nın on dukuz maddelik beyanatı, Hasan Paşa'nın divan kâtibi Hâcegân Ahmed ve Akkirman sakinlerinden Mukâbeleci Halid Vehbi efendilerin takrirleri, bahse konu edilecek 15 sayfalık bir belge silsilesi içindedir[164]. Hakkını teslim etmek gerekir ki bu belge grubu, öncelikle mimarlık tarihçilerimizden Prof. Dr. Oya Şenyurt tarafından tespit ve tetkik edilmiştir. Şenyurt, İstanbul ve bilhassa Batı Karadeniz havzasındaki Osmanlı tahkimatlarının güçlendirilmesi için III. Selim döneminde istihdam edilen Fransız mühendisler Kauffer ve Joseph Gabriel Monnier'in kale tamirat faaliyetlerini incelemiş, bina ve inşaat usullerinde öne çıkan ilişki ve çalışmaların nasıl neticelendiğinin anlaşılmasını hedeflemiştir. Şenyurt'un Akkirman kalesine dair tespitleri, umumiyetle Kauffer'in faaliyetleri ile 1797 yılına ait zikrettiğimiz belgenin muhteviyatındaki rapor ve bilgilere dayanmaktadır. Bu bilgilere göre 1797 yılında kalenin asli yapısına sadık kalarak güçlendirilmesi mümkün olmuşsa da öncekinden daha dar bir hale getirildiği ifade edilmiştir. Ancak Kauffer'in 1790 yılında kalenin bina emini Hasan Ağa ile birlikte bir sene önce Akkirman'ı teftişe gittiğine dair verdiği bilgiler[165], kullanılan belgenin tarihsiz olması[166] ve 1789 yılında kalenin Rus ordusu tarafından işgali sebebiyle kronolojik bir hata içermektedir. 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile birlikte Akkirman kalesi Osmanlılara iade edilmiştir[167]. Dolayısıyla zikredilen bina emini Hasan Ağa'nın Akkirman'da görev yapması ile ilgili erken tarihli vesikalar, 1792 yılından sonrasına ait olmalıdır. Özi kalesinin Osmanlı Devleti idaresinden çıkmasıyla buradan Akkirman'a nakledilen askerlerin iskânını konu eden bir kaynağa göre, bahsi geçen askerlerin ikametleri için inşa edilecek binaların yapımında, Bender kalesine tahsis edilen akçelerin kullanımı talep edilir. Bu meblağın Bender kalesi bina emini Hasan Ağa'dan tahsis edilmesi ve baş muhasebeye kaydedilmesini içeren evraktan bu durum anlaşılabilir[168]. Nitekim Hasan Ağa, 1793 yılının hemen başlarında kapıcıbaşı sıfatıyla Akkirman'a değil, Bender kalesine bina emini olarak tayin edilmişti[169]. İstila gören kalelerden olması sebebiyle Akkirman kalesinin tamirat işlerine

[163] BOA, MAD. d 8954, (29 B 1210/8 Şubat 1796), s. 227.

[164] BOA, C. AS 176/7662 (12 B1211/11 Ocak 1797).

[165] Oya Şenyurt, a.g.m., s. 506-510.

[166] BOA, HAT 183/8491.

[167] Mustafa L. Bilge, a.g.m., s. 269.

[168] BOA, C. AS 870/37293-2 (11 N 1208/12 Nisan 1794).

[169] BOA, C. AS 183/7491 (14 C 1207/27 Ocak 1793).

katkısı da 1793-1795 yıllarını kapsamaktaydı[170]. Netice olarak Şenyurt'un çalışmasının ana teması hususen Akkirman kalesi olmadığından, tamirat faaliyetlerinde kronolojik sapmalar göze çarpsa da XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul, boğazlar, Batı Karadeniz, Turla ve Tuna hattında bulunan istihkâmların tahkimi ve bu minvalde Osmanlı yönetiminin benimsediği yeni anlayışın anlamlandırılmasına katkı sunması bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu belge silsilesinde Akkirman muhafızı İbrahim ve Bender muhafızı Hasan paşaların ifadelerine göre, daha önce Hasan Paşa'nın divan kâtibi Hâcegân Ahmed Efendi marifetiyle kale planlarının tanzim edildiği ifade edilmiştir. Ahmed Efendi'nin iddiasında, Rusların kaleleri çim kale olarak inşa etmesinin dayanıklılığı sebebiyle söz konusu olduğuna dair bir durum değerlendirmesi yapılmıştı[171]. Kalede sakin bulunan ve önceki antlaşmalarda görev alan Mukâbeleci Halid Vehbi Efendi ise Akkirman'ın Kili, Bender ve İsmail kaleleri gibi *cenk kalesi olmadığını, safî taştan inşa edildiğini* belirtiyordu. Ona göre tabyalara, 1,5 ve 3 kıyye çaplarından ziyade toplar doldurulamıyordu. Ziyade çaplarda top talep edilse bile, nerede kullanılacağı bilinmiyordu. Kale muhafızı İbrahim Paşa da İstanbul'dan gelen emre istinaden daha önce hazırlanan plan gereği inşaya başlansa da tahkimat yapısı itibariyle bir harp için kullanılamayacağını ifade etmişti. Bunun için Turla Nehri boyunca uzanan şaranpo hattı ile beraber, bir uçtan diğer uca bir hendek inşa edilerek başında, ortasında ve sonunda birer büyük tabya olmak üzere toplam 3 tabyanın inşa edilmesiyle, büyük topların konuşlandırılarak düşmana mukabele edilebileceği ifade edilmişti. Bu tahkimat yapısıyla bina edilecek Akkirman kalesi, ancak metin ve müstahkem olacaktı. Belgedeki bilgilere göre kale iki kapıdan ibaretti (İslambol Kapısı ve Su Kapısı)[172]. Biri kalenin semtsiz tarafında olduğundan, gerektiği zaman asker gönderiminde güçlük çekilmekteydi. Ömer Bey Tepesi denilen mahallin karşısında bir piyade kapısı inşa edilmesiyle askerler kale içine yönlendirilebilecekti[173]. Kale ileri gelenlerinin müşahedelerine göre, şimdiye kadar yapılan tahkim faaliyetleri de eleştiriliyordu. İşlemlerin bitmesine ve eski duvarlarının arkasında seğirdim için şev topraklama ve top mazgalları açılmış olmasına rağmen, evvelki halinden daha zayıf olarak Turla Nehri tarafı açık kalmıştı. Muharebe zamanında düşmanın işini kolaylaştıracak vaziyetteydi. Kale, sadece top ve humbaralarla savunulacak gibi değildi. Kale ileri gelenleri ise şayet Turla Nehri tarafında bir hendeğin açılmasına ve Özi kalesi gibi derya hattı boyunca bir şaranpo hattının inşasına emir verilirse, savunulmasının daha kolay olacağını ifade etmişlerdi. Özetle Akkirman kalesi, mevcut fiziki yapısıyla savunma ve saldırıya muktedir bir tahkimat yapısına sahip değildi. Diğer taraftan kalenin başkaca eksiklikleri de zikredilmişti. Verilen bilgilere göre, kalede 51 mazgal olsa da karşılığı kadar topa ihtiyaç vardı. Lakin mevcut 30 şâhi topundan birisi dahi, bu mazgallara konulacak gibi değildi. Paşa ve Ak Kule tabyalarının 9'ar, Emirler ve Su Kapısı tabyalarının 7'şer, Balıkçı Tabyası'nın 3 mazgalı olup topları mevcut değildi. Su kapısı haricinde de 1 mazgal olmasına rağmen bunun da top döşemeleri yoktu. Yangın Tabyası 6 mazgalının birinde ve Katlı Kule Tabyası'nın 9 mazgalının ikisinde top vardı. Diğer tabyaların sağ tarafında kirişleri üzerinde 3'er mazgalları olup, bunların da topları mevcut değildi[174]. Tüm bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, 1792 yılından itibaren Kauffer'in de dâhil olduğu çalışmalarla yenilenen Akkirman kalesi, mevcut yapısı itibariyle güçlü bir çevirme sistemine sahip olmadığı gibi, bağlı birimleri de fonksiyonel olarak bir muhasaraya dayanacak bir tahkimat yapısında değildi. Yenileme ve güçlendirme işlemleri, plana sadık kalınmadığını da açıkça gösterir niteliktedir. Nitekim teşhir ettiğimiz planda tahayyül edilen modelleme, birçok yönüyle 1784 yılından itibaren tavsiye edilen inşa faaliyetleri ile örtüşmekteydi. Esasında 1797 tarihli bilgiler, Kauffer nezdinde ve Osmanlı mimarlarının idaresinde şimdiye kadar yapılan güçlendirme ve yenileme çabalarının eleştirilmesi ya da gerçekçi bir çalışma yapılmadığının şikâyetini ifade eden açık bir mülahazaydı. Bu sebepledir ki inşaat faaliyetleri, 1806 yılının başlarına kadar devam etmişti. Yaklaşık on beş yıldır devam eden tahkim işlemlerine rağmen, kale birimlerinin dayanaksız olduğu bölgelere yağmur ve sel gibi iklim koşulları rahatlıkla tesir

[170] BOA, HAT 1413/57685 (1210/1795).

[171] BOA, C. AS 176/7662, lef 3 (12 B1211/11 Ocak 1797).

[172] BOA, C. AS 176/7662, lef 6.

[173] BOA, C. AS 176/7662, lef 4-5.

[174] BOA, C. AS 176/7662 (Gurre-i N 1211/28 Şubat 1797).

ediyordu. 1800 yılının Temmuz ayında İsmail muhafızı Mehmed Paşa'nın ifadelerine göre, Paşa Tabyası'nın hemen karşısında Turla kenarında toprak imla edilmiş eski duvar tamamen yıkılmıştı. Paşa Tabyası'nın mazgallı olması sebebiyle, asıl duvarının temeli bu suretle açıkta kalmış ve top atışına salahiyeti kalmamıştı. Bununla beraber bu hattan itibaren Balıkçı ve Cephane kuleleri arasında kalan duvarlar, cephane, mühimmat ve zahire anbarlarının üst taraflarının dahi harap olduğu, kale ağaları tarafından bildirilmişti. Herhangi bir mühimmatın bu anbarlarda mahfuz tutulması ise telefine sebep olacaktı. Bu suretle kale, bir an önce muayene edilerek tekrar bir tamire ihtiyaç duyuyor ve işlemlerin bir an önce başlaması için Bâb-ı Âli'den emir çıkması talep ediliyordu[175]. Gelen emre göre kale duvarları ve harap mahallerinin tamiri için muhafız Seyyid Ahmed Paşa ile Hassa mimarlarından İsmail Ağa'dan bir keşif defteri hazırlanması istendi. Hazırlanan deftere göre, iç kale içerisindeki mühimmat anbarının etraf duvar ve pencereleri, siyah barut cephanesinin kapısı, kale dışında ve Paşa Tabyası altında nehir hattında mevcut duvarların harap olduğu tasdik edilmişti. Kalenin büyük kapısı üstündeki kulenin iç tarafı, iç kalede cebeci ve dizdar neferlerine, Paşa Tabyası askerlerine ait mevcut kışlanın bazı bölgelerinde, Katlı Kule ile Yangın Tabyası'nın top mahalleri ile iki kule arasındaki yolların tamirine de ihtiyaç vardı. Yalı Tabyası tarafındaki Peksimed Kulesi ile Emirler Kulesi, iç kalede muhafız paşalara ait konak, tabyalara ait karakolhaneler, tophane, arabacı kışlası ve mühimmat deposu da tadilatı gereken birimlerdi[176]. Bu mahaller, 1801 yılının yaz aylarına doğru onarılmıştı. Akkirman naibinin ifadelerine göre kale, Seyyid Ahmed Paşa ve mimar İsmail Ağa'nın hazırladığı keşif defterine uygun olarak müstahkem bir şekilde tamir edilmiş, yeniçeri kışlası ile bazı tabyalarının harap mahalleri henüz tamamlanamamıştı[177]. 1806 yılının başlarına kadar kalenin tadilata muhtaç mahalleri sıkça bildirilmiş ve bunun için çalışmalar da devam etmişti.

Bu tarihte kale muhafızı Ali Paşa'ya göre, bir muayene defteri hazırlanmıştı. Tedariki mümkün olan malzemeler temin edilmiş, Eflak ve Boğdan taraflarından muhtelif kerestenin beklendiği belirtilerek[178] Akkirman'da mevcut eski malzemelerin dahi kullanılabilir hale getiriliyordu. Ancak paşanın raporunda, keşif defterinde belirtilen meblağ, mevcut bütçe yeterli olmadığı için tedarik işlemleri mümkün görünmüyordu. Kale içindeki zahire anbarları da rüzgâr ve yağmur sebebiyle tahrip olmuştu ve yenilenmesi için 5-6 bin kadar kiremide ihtiyaç vardı. Malzemelerin tertip edilememesi, tamirat işlemlerini yürüten mimara da problem oluşturuyordu. Şu aşamada sadece cephanelik ve zahire anbarının tavan ve çatı kısımlarıyla meşgul olabiliyor, diğer bölgelerin işlemlerine ise personel ve malzeme sıkıntısından dolayı başlayamıyordu. Bu suretle bir bina emini tayin edilerek hem tedarik hem de bütçe tahsisatının organize edilmesi talep ediliyordu[179].

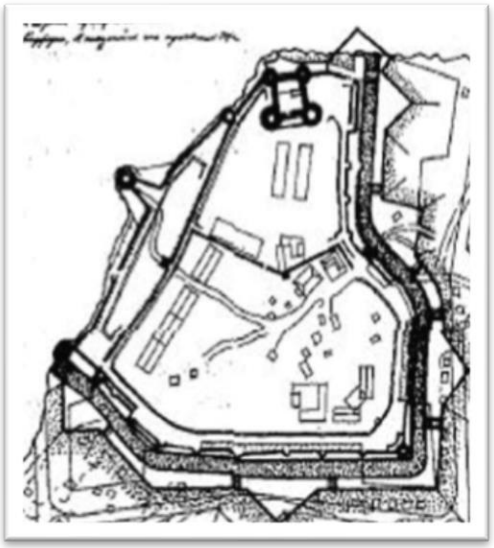
[175] BOA, C. AS 576/24225-1 (20 S 1215/13 Temmuz 1800).

[176] BOA, D. BŞM. BNE. d 16090 (21 B 1215/8 Aralık 1800), s. 2.

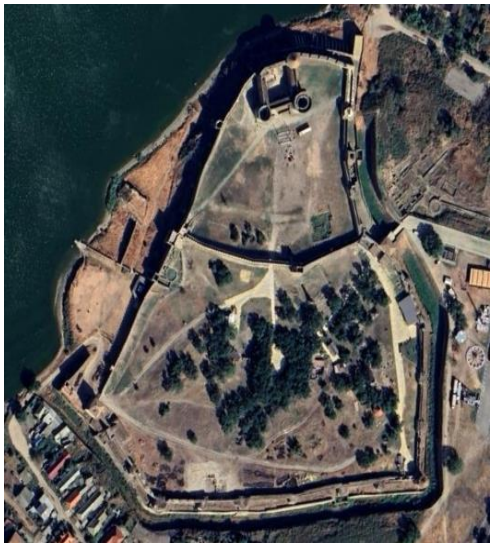
[177] BOA, C. AS 154/6803 (29 Ra 1216/9 Ağustos 1801).

[178] BOA, C. AS 1094/48295-1 (21 S 1220/5 Mayıs 1806).

[179] BOA, C. AS 1094/48295-4 (5 Za 1220/25 Ocak 1806).

1793 (Kauffer)

Günümüz (Google Earth)

Resim 5: Akkirman Kalesinin Mevcut Yapısı[180]

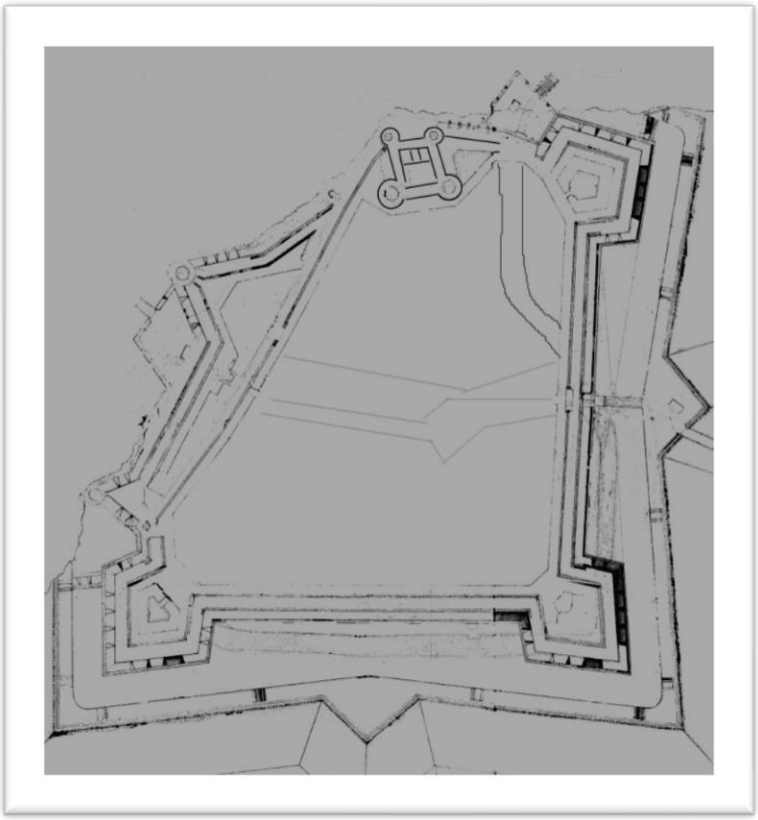
1792 yılından itibaren devamlı bir şekilde yenilenmeye çalışılan bu stratejik kale için resmi evraklarda zikredilen eleştirilere rağmen, XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın hemen başlarında Akkirman kalesinin güçlü yapısına atıf yapan dönem anlatıları söz konusuydu. Bu anlamda Compenhausen, İnciciyan ve kısmen Bıjıskyan'ın verdiği bilgiler, kalenin savunma mimarisi olarak anlamlandırılmasına katkı sağlasa da bunların askeri-mimari bilgileri hesaba katılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bıjıskyan, kaleyi tarif ederken tahkimatının bir tarafının uçurum, bir tarafının hendek ve bir tarafının da Turla Nehri kıyısına baktığını zikrederek kuvvetli yapısına vurgu yapmaktaydı[181]. İnciciayan, Baserabya bölgesinin en müstahkem şehirlerinden biri olup sarp kayalık yükseltisine işaretle korkutucu bir uçuruma sahip olduğuna odaklanıyordu. Kalenin küçük, fakat güçlü bir tahkimatının olduğunu, resmi evrakların aksine iki insanın sığabileceği kadar topların bulunduğunu belirtiyordu. Ayrıca şehrin sosyal ve iktisadi durumunu da etraflıca değerlendirmişti[182]. Alman asıllı seyyah Compenhausen ise kalenin fiziki yapısıyla ilgili olarak daha fazla teferruat veriyordu. Ona göre Akkirman'da çok sayıda Türk hamamı mevcuttu. Kalenin kare şeklinde dört kuleli atik yapısına ve şehri çevreleyen duvarların bazı bölgelerinin yaklaşık 4,5 metre kalınlığına, hendeğinin ise yaklaşık 13 metre derinlikte olduğuna bilhassa vurgu yapıyordu. Yalı bölgesinde birbirinden yaklaşık olarak 36,5 metre uzunlukta kuleleri olan bir çift duvarın olduğunu, ancak önünde hendek bulunmadığını ifade etmekteydi. Ayrıca Campenhausen, kale duvarlarında Türkçe, Romence ve Ermenice yazılmış kitabelere de dikkat çekmişti[183].

[180] Caroline Finkel, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-archaeological investigation of Akkerman fortress", s. 12.

[181] P. Minas Bıjıskyan, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, 1817-1819, çev: H. D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s. 101.

[182] İnciciyan, a.g.e., s. 123-124.

[183] Ayşegül Kuş, "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkirman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Bir Değerlendirme", Türkiyat Mecmuası, c. 33/ sy. 1 (2023), s. 33-35.

Resim 6: Osmanlı Arşiv'indeki Planın Krokisi

Son yıllarda Akkirman kalesi ile ilgili yapılan arkeolojik çalışmalar ve elde edilen tarihsel bulgular ve hatta yeni tespit edilen kartografik verilere göre, 1792-1806 yılları arasında devam eden inşaat faaliyetlerine paralel olarak şehrin fiziki görünümünde kayda değer bir değişim söz konusu değildi. İnşasından günümüze gelene kadar ana yapısı muhafaza edilen Akkirman kalesi, bu çalışmada yeni tespit ettiğimiz plana da tam anlamıyla bir uyum sağlamamaktadır. Ancak yapısal olarak belli başlı bölgeleri güçlendirilse de tahayyül edilen çevirme sisteminin inşası mümkün olmamıştır. XVIII. yüzyıl boyunca neredeyse aralıksız devam eden tahkim çalışmalarına rağmen Akkirman kalesi, son tamir faaliyetini müteakip bir yıl sonra, Rus muhasara ordusu tarafından kuşatılmıştı. 1806 yılının sonlarına doğru kale, artık Osmanlı idaresinden çıkmıştır. 1812 yılında Rusya ile imzalanan Bükreş Antlaşması gereğince, Akkirman'ın yeni statüsü, bu devletin idaresine bırakılmış oluyordu[184]. Antlaşmanın önemli bir sonucu olarak Baserabya bölgesi ve buradaki tüm stratejik kaleler tamamen Osmanlı idaresinden çıkmıştı. Hatta Tuna Nehri'nin öte yakasında, sadece İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri Osmanlıların idaresinde kalmıştı. Bu durum, Rusya'nın artık Tuna'nın öte yakasına yapacağı saldırılarda, Osmanlı sınırlarının açık hale gelmesine zemin hazırlamıştı.

Sonuç

Osmanlıların serhad bölgelerdeki stratejik kaleleri tahkim işlemi, muhtelif aksamalara rağmen zamanın şartlarına uygun şekilde cereyan ediyor, muharebelerin sonunda devletlerarası antlaşmalarla belirlenen yeni sınırlar çerçevesinde değişiklik arz ediyordu. Bu durum, bilhassa XVIII. yüzyıl boyunca Rusya ile müteaddid defalar giriştiği savaşların bir neticesi olarak resmi kaynaklardan müşahede edilmektedir. Bu sebeple Akkirman kalesinde cereyan eden tahkim işlemleri de bu perspektiften değerlendirilmelidir. Yapısal özellikleri itibariyle bir Ortaçağ kalesi görünümünde olan tahkimat sistemi, Osmanlı idaresinde defalarca modernize edilmişse de faaliyetlerin yoğunluğu, özellikle XVIII. yüzyılda artış göstermiştir. Bu yüzyıla kadar inşaat faaliyetlerinin genel mahiyeti,

[184] Mustafa L. Bilge, a.g.m., s. 270.

harap olmuş kale birimlerinin bakım ve onarımını sağlamaya yönelikti ve tamir işlemlerinin geniş ölçekli resmi evraklara yansımaması da bu durumun anlamlandırılması için zikredilebilir.

Akkirman kalesinin tahkimat yapısının en önemli özelliği, hem kara hem deniz yoluyla oluşabilecek tehditleri bertaraf etmeye yönelik inşa edilen bir savunma sistemi olmasıydı. Turla kenarında ve Karadeniz mansabında olması, stratejik önemi hesaba katılarak ekseriyetle Rusya ile cereyan eden çatışmaların bir sonucu olarak yaklaşık yüzyıldan fazla bir zamanda sürekli inşaat faaliyetlerine tabi tutulmasına sebep olmuştu. Kale birimlerinin zamanla tahrip olması ile iklim koşullarının sebep olduğu bozulmalar haricinde, kalenin 1806-1812 yılındaki savaşa kadar hususen bu perspektiften tahkim etmeye çalışıldığı anlaşılabilir. Bakım ve yenileme işlemlerinin bilhassa 1768-1774 savaşlarından sonra, daha önce hiç olmadığı kadar bir yoğunlukla devam etmesinin de gerekçesidir.

1784 yılında kalenin muayene işlemleri için görevlendirilen Seyyid Ömer Halife'nin tetkikleri ise hem tahkimat sisteminin bir savunma sistemi olarak eksikliklerinin anlaşılması hem de bundan sonraki yenileme faaliyetleri için yapılan tavsiyelerin, esasında benzer içerikle zikredilmeye çalışılan eksiklikler olduğunu ifade edilebilir. XV. yüzyıldan itibaren muhtelif zamanlarda güçlendirme ve savunma kapasitesini artırmak amacıyla çeşitli tahkimat birimleri eklenmişse de çok sayıda kulesi, derin ve geniş hendek yapısıyla dikkat çekmekteydi. Seyyid Ömer Halife'nin 1784 yılındaki tetkikleri, bu anlamda kalenin tahkimat yapısını daha fazla geliştirmek için mevcut yapısının askeri manada yeterli bir savunma mekanizmasına sahip olmadığını işaret etmesi bakımından anlam taşımaktadır. Zira tespitlerinin en dikkat çeken noktası, kaleye dört yeni tabya eklentisi ile dizme şaranpoların oluşturularak müstahkem bir yapıya kavuşacağına vurgu yapmasıydı. Nitekim 1806 yılına kadar devam ve hatta Sultan III. Selim'in görevlendirdiği Fransız mühendis Kauffer'in inşaat faaliyetlerinde dahi, defaatle tabya tahkimat yapısının güçlendirilmesi yönünde raporlar sunulmuş ve inşaat işlemlerinin ekseri, yeni tabya eklentileri ve mevcutlarının daha güçlü bir savunma mekanizmasına dönüştürülmesine yönelik olmuştu. Bu çalışmada ilk kez tespit ettiğimiz ve 1795 tarihinde proje amaçlı çizildiğini tahmin ettiğimiz plan dikkate alındığında, kalenin tabya tahkimatlarında zikredilen kaygıların dikkate alındığı müşahede edilebilir. Zira hazırlanan planda Akkirman kalesinin modernizasyonunda en temel hedef, yeni tabya eklentileri, mevcutlarının güçlendirilmesi, sur duvarlarının daha düz bir hatta sahip olması, çevirme sisteminin ön birimlerinde modern tabyalı tahkimatlara uygun bir savunma kompleksi oluşturulmasıydı. 1795 yılında Kauffer'in mimar Hasan Ağa ile birlikte sunduğu raporda, Akkirman'da hala üç yeni tabya eklentisinden bahsediliyordu. Planın odak noktasında da Paşa, Sultan Selim ve Valide Sultan tabyalarının daha fazla ön plana çıktığı ve kıyı hattında yoğun yenileme işlemleri gündeme getirildiyse de 1797 yılına gelindiğinde, Akkirman kalesinin hala güçlü bir savunma mekanizmasına sahip olmadığı zikrediliyordu. Nitekim bu tarihlerde Akkirman'da bulunan Halid Vehbi Efendi'nin tahkimatın safi taştan olması sebebiyle bir harp kalesi olmadığı konusundaki izlenimleri, esasında bu yapının kendi zamanın koşullarına uygun olmadığına dikkat çekmesi bakımından önem arz etmektedir. Gerek kale ileri gelenleri gerekse askeri yetkililer de bilhassa bu duruma işaret ederek 1797 yılında bile yeni tabya tahkimatlarıyla modernize edilmesini savunuyorlardı. Dönem anlatıları ve seyyahların gezi notlarında, tahkimat yapısının güçlü olduğu belirtilse de resmi evraklara yansıyan bilgiler, genel olarak zayıf bir savunma sistemine sahip bir Akkirman kalesinden bahsetmeydi. Planda öne çıkan en keskin yapılar, bu bağlamda mevcut kale ana duvarlarının tamamına bir müdahale olmadan, daha düz bir hatta sahip duvarlara entegre edilecek güçlü tabyalardı. Bu tabyaların ön cepheleri de buna paralel olarak geniş hendek birimleri, duvarların toprakla desteklenmesi ve şaranpo hatlarıyla güçlendirilerek ciddi savunma mekanizması haline getirilecekti. Ancak bu tahkimat faaliyetleri, tavsiyelere ve planda tahkiminin gerekliliğine dikkat çekilen yapısal değişiklere rağmen Akkirman kalesinde, mevcut yapısı itibariyle bu yüzyılda anlamlı bir değişiklik tatbik edilememişti. Nihayeti itibariyle 1806 yılına kadar devam eden yenileme çalışmaları, Akkirman kalesinde anlamlı bir karşılık bulmamış, aynı yılın sonlarına doğru, Osmanlı idaresinden çıkmıştı.

Kaynakça

1- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

-Ali Emiri Tasnifi (AE.)

Ahmed III. (AE. SAMD. III) 99/9829.

Abdulhamid I (AE. SABH. I) 175/11672, 323/22012.

Selim III (AE. SSLM. III) 298/17414.

Mustafa III (AE. SMST. III): 37/3627.

Mahmud I (AE. SMHD. I) 30/1791.

-Cevdet Tasnifi (C.)

Cevdet Askeriyye (C. AS) 38/1755, 639/26925, 36/1622, 1160/51635-1, 1067/46954, 21/1012, 58/2736, 618/26067, 690/28957, 892/38397, 1114/49354, 488/20359, 1058/46514, 1052/46223, 213/9130, 1104/48794, 1189/53106, 666/27970, 1088/47976, 378/15650, 1163/51757, 176/7662, 144/6365, 576/24225, 1094/48295, 154/6803, 870/37293.

Cevdet Evkâf (C. EV.): 346/17593, 303/15403.

Cevdet Eyâlet-i Mümtâze (C. MTZ.): 18/851.

-Hatt-ı Hümâyun Tasnifi (HAT): 598/29331, 1457/7, 1414/57778, 183/8491, 1413/57685.

-İbnülemin Evkâf (İE. EV.): 10/1142.

-Kamil Kepeci Defterleri (KK. d): 4874.

-Mâliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d): 3882, 8954, 10050.

-Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri (D. BŞM. d): 41012.

-Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Binâ Eminlği Defterleri (D. BŞM. BNE. d): 16070, 15923, 16059, 16066, 16070, 16090.

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TSMA. e): 755/51.

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA. d): 9921.

-Bâb-ı Âsâfi Sicilât-ı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM. d) 9, 24, 27, 66, 72, 81, 82, 116, 130.

-Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Humâyun Kalemi (A. DVN) 28/70.

2- Kitap ve Makaleler

AKSAN, Virgina, Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000.

BAYRAM, Ümmügülsüm Filiz, "1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nda Stratejik Bir Oluşum: Kuban Hanlığı", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, c. 11/ sy. 30 (2024), ss. 475-497.

BEYDILLI, Kemal, "Yaş Antlaşması", DİA, c. 43, İstanbul 2013, ss. 343-347.

_____, Bir Yeniçerinin Hâtırâtı, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003.

_____, Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, c. I, Ircica, İstanbul 1999.

BILGE, Mustafa L., "Akkirman", DİA, c. II, İstanbul 1989, ss. 269-270.

BOSTAN, Hümeyra, Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul, (Doktora Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 2020.

CÂNDEA, Ionel, "Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie Roumaine", Tyras–Cetatea Albă-Belhorod–Dnistros'kyj I, Bucureşti, 2002, ss. 29-51.

_____, Cetatea Albă: Cercetări Arheologice şi İstorice, Muzeul Brăilei&Editura Istros, Brăila, 2016.

ÇAKILCI, Diren, "Osmanlı Devleti'nin Saros Körfezi'nde Bir Asırlık Tahkimat Çabası (1730-1832)", Belleten, c. 88/ sy. 313 (2024), ss. 811-844.

DECEI, Aurel, "Ak Kirman," EI, I, 1979, ss. 310-311.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekaiyât, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995.

DÜNDAR, Abdulkadir, Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000.

DÜZEN, Cem, Dağlı Eşkıyası Manav İbrahim'e Dair Bir Araştırma. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. 7/ sy. 14 (2024), s. 263-275.

EMECEN, Feridun M., "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", Türklük Bilgisi Araştırmaları, sy. 44 (2015), ss. 215-229.

ENGİN, Hakan, Teşkilat Tahkimat ve Mali Yapısıyla Osmanlılarda Serhaddin Muhafazası: Tuna Kıyısında İbrail Kalesi (1711-1826), Kitabevi, İstanbul 2023.

_____, İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819), Muzeul Brailei&Istros, Braila, 2012.

ERIM, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. IV., TTK, Ankara 1953.

ERSOY, Bozkurt, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", İpek Yolu Konya Kitabı X, Konya, 2007, ss. 345-353.

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), c. I, V. Kitap, YKY, İstanbul 2005.

FEDAKAR, Cengiz -Hakan Engin, "Erken Tarihli Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteakip Kili ve Akkirman Örnekleri (1491-1505)", Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Aralık 2022, ss. 160-173.

FEDAKAR, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", Erdoğan Merçil'e Armağan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, ss. 382-393.

_____, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", Karadeniz Araştırmaları, sy. 46 (2015), ss. 119-136.

_____, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaş'ında Akkirman Kalesi'nin Fonksiyonu", XIX. Türk Tarih Kongresi, c. III., I. Kısım, TTK, Ankara 2022, ss. 571-56.

FINKEL, Caroline, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-archaeological investigation of Akkerman fortress, Ukraine 2007", Anatolian Archaeology, 13 (2007), ss. 11-14.

FLOAREŞ, Dan, Fortificatiile Tării Moldovei, din Secolele XIV-XVII, Iaşi, 2005.

FRUMIN, Mitia, "François Kauffer (1751-1801): le destin d'un cartographe français au service de l'étranger," Le Monde des Cartes (Comité français de la Cartographie), nr. 207 (2011), ss. 95-106.

GHEORGHIU, Teodor Octavian, "Începuturi Ale Urbanisticii Medievale Româneşti Extracarpatice-Secolele XIII-XVI", Arheologia Moldovei", nr. XXVII (2004), ss. 137-163.

GIURESCU, Constantın C., İstoria Românılor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Pâna La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432), Bucureşti 1946.

GOROVEI, Ştefan S., "Stemele lui Ştefan cel Mare de la Cetatea Albă", Studies and Materials of Mediaval History (SMIM), nr. XXIII (2005), ss. 215-226.

GÖGER, Veysel, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2014.

GUBOĞLU, Mihail, "Fatih'in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476)", Belleten, c. 57/ sy. 185 (1983), ss. 139-176.

JOSANU, Vitalie, "Grigore Ureche Despre Cucerirea Cetătii Albe in 1465 Ficţiune Sau Realitate Istorică?", Acta Moldaviae Septentrionalis, nr. V-VI (2007), ss. 53-58.

KOÇAK, Zülfiye, 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 32/ sy. 2 (2017), ss. 459-490.

KUŞ, Ayşegül, "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkirman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Bir Değerlendirme", Türkiyat Mecmuası, c. 33/ sy. 1 (2023), ss. 25-49.

MUSTAFA Nuri Paşa, Netâyicü'l Vukuât, c. III-IV, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992

IORGA, Nicolae, Studii Istorİce Asurpa Chilici şi Cetatii-Albe, Bucuresti 1900.

NICORESCU, Paul, Cetatea Albă, Craiova, 1935.

OSTAPCHUK, Victor-Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea frontier at Akkerman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", The Frontiers of the Ottoman World, London: British Academy, 2009, ss. 137-170.

BIJISKYAN, P. Minas, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, 1817-1819, Terc: H. D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

SARICAOĞLU, Fikret,"1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", Türkler, c. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 887-904.

ŞENYURT, Oya, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXVIII/ sy. 2 (2013), ss. 487-521.

ŞERBETÇİ, Muzaffer, "Uzunluk Ölçü Birimi Metre'nin Geçirdiği Evreler", Türkiye 2. Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara, 6-10 Şubat 1989, ss. 700-704.

ŞLAPAC, Mariana, Cetatea Albă: Studiu de Arhitectură Medievală Militară, Chişinău, 1998.

_____, "Urbanismul Basarabiei on Secolul al XIX-lea", Administrarea Publicr, nr. 3 (2007), ss. 18-25.

_____, "Moldavian Bastioned Fortresses. Characteristics/Cetăţile bastionare din Moldova, Caracteristici", Historia Urbana, Tomul XVIII (2010), ss. 231-247.

TOPRAK, Seydi Vakkas, "Rus Tehdidine Karşı İstanbul Boğazı'nın Güvenliği ve Tahkimi Meselesine Dair Bazı Tespitler (1774-1789)", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c. 131/ sy. 258 (2022), ss.101-134

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", Belleten, c. 44/ sy. 175 (1980), ss. 511-534.

VERUSSİ, Raluca-Iosipescu, "Cetatea Alba, Vetatea Neagra", RIM (Revista de Istorie Militara), nr. 3-4 (131-132/2012), ss. 18-23.

YANOC, Dimitri, "Ottoman Petty, Coinage in pre-*Ottoman Belgorod,* late 14th-1484", Revista de Cercetari Arheologice şi Numismatıce, nr. 3 (2017), ss. 345-380.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 117-133 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1656396
e-ISSN: 2636-8188

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN ÇAĞDAŞ ŞİİR DÜNYASINDA "DOBRUCA"*

Atıf AKGÜN**

Öz: Balkanlarda geçmişten günümüze Türk dilinin ve kültürünün yerleştiği önemli bölgelerden biri olan Dobruca (Bulgarca: Добруджа, Rumence: *Dobrogea*) siyasi ve kültürel sınırların kesişim noktasında evrensel değerlerin ve kültürel farklılıkların uyum içerisinde varlık gösterdiği sosyal dokusunu günümüzde de korumaktadır. Dobruca'nın kültür mozaiğini oluşturan temel unsurlardan biri de kuşkusuz Türk dili ve edebiyatıdır. Romanya/Babadağ'da türbesi bulunan tarihî şahsiyet Sarı Saltuk bölgenin söz konusu çok kültürlü yapısı içerisinde Türk medeniyeti ve hoşgörüsünü sembolize eden önemli figürlerden biridir. Dobruca Türk kimliğinin yansımaları sözlü ve yazılı edebiyatta Sarı Saltuk sonrası dönemde de varlık gösteren çok sayıda edebî üretimde yer almıştır. Günümüzde Silistre, Hacıoğlu Pazarcık, Balçık, Tutrakan, Akkadınlar vb. gibi yerleşim yerleri Bulgaristan dâhilinde yer almış olsa da edebî literatürde Dobruca kültür alanında değerlendirilmeye devam etmiştir. Bu çalışmada güney kısmı Bulgaristan'da yer alan Dobruca'nın Bulgaristan Türkleri nezdinde edebî üretime yansıyan yönü üzerinde durulmuştur. Çalışmada Bulgaristan Türklerinin toplum hafızasındaki "Dobruca" imajını ortaya koyan şairlere, şiir örneklerine ve tahliline yer verilmiş; Bulgaristan Türkü şairlerin şiirlerinde Dobruca'ya hasredilen duygu dünyasının bilim çevreleri ile paylaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Romanya, Bulgaristan, Dobruca, Edebiyat, Şiir.

"DOBRUJA" IN THE CONTEMPORARY POETRY WORLD OF BULGARIAN TURKS

Abstract: Dobruja (Bulgarian: Добруджа, Romanian: Dobrogea), one of the important regions where the Turkish language and culture have settled from past to present in the Balkans, still preserves its social texture where universal values and cultural differences coexist in harmony at the intersection of political and cultural borders. One of the fundamental elements that constitute the cultural mosaic of Dobruja is undoubtedly the Turkish language and literature. The historical figure Sari Saltuk, whose tomb is located in Romania/Babadag, is one of the important figures symbolizing Turkish civilization and tolerance within the multicultural structure of the region. The reflections of the Dobruja Turkish identity have taken place in many literary productions that have existed in the period after Sari Saltuk in oral and written literatüre. Although settlements such as Silistre, Hacıoğlu Pazarcık, Balçık, Tutrakan, Akkadınlar, etc. are located within Bulgaria today, Dobruja has continued to be evaluated in the field of culture in literary literature. This report focuses on the aspect of Dobruja, the southern part of which is located in Bulgaria, reflected in the literary production of Bulgarian Turks. The report includes poets who reveal the image of "Dobruja" in the social memory of Bulgarian Turks, examples of poetry and their analysis; it is aimed to share the emotional world dedicated to Dobruja in the poems of Bulgarian Turk poets with scientific circles.

Key Words: Romania, Bulgaria, Dobruja, Literature, Poetry.

Giriş

Osmanlı-Türk hâkimiyetinin son dönemlerinde devletin Tuna vilayeti sınırları içerisinde yer alan Dobruca bölgesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Romanya ve Bulgaristan arasında bölünmüştür. Balkan Savaşları sonrasında gerçekleşen 1913

* Bu çalışmanın ilk hâli 19/10/2023 tarihinde Köstence Ovidius Üniversitesi Edebiyat Fakültesi V. Uluslararası Kültürel Çokseslilik Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti Konferansı'nda "Bulgaristan Türklerinin Şiir Dünyasında Dobruca" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, atif.akgun@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3893-4912

Başvuru/Submitted: 12.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Bükreş Antlaşması ile Dobruca'nın büyük bir bölümü Romanya'ya dâhil olmuştur. II. Dünya Savaşı sürerken İttifak Devletleri tarafından 1940'ta dayatılan Krayova Anlaşması ile Güney Dobruca tekrar Bulgaristan'a katılmıştır[1]. Dolayısıyla tarihî Türk bölgesi günümüzde hem Romanya Türklüğü hem de Bulgaristan Türklüğü için bir değer ifade etmektedir. Söz konusu ortak kültür coğrafyası siyasi sınırlar ile bölünmüş durumda olsa da her iki Türk toplumunun tarihî ve kültürel hafızasında yerini korumaktadır.

"Dobruca ve Türkler" adlı çalışmasının giriş kısmında Ülküsal, Dobruca'nın her milletten ziyade Türk milletine bağlı kavimlerin ve boyların uğrağı ve yurdu olduğunu belirterek sözlerine başlar. "Bu kavimler ve boylar Doğu'dan Batı'ya göç ederlerken Dobruca'ya girmişler ve bir kısmı orada yerleşmiştir. Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Tatarlar, Osmanlı Türkleri" Ülküsal'ın Dobruca'da varlığından söz ettiği Türk toplulukları arasındadır[2]. Günümüzde her ne kadar demografik yapı Türklerin ve Türk dilinin aleyhine bir görünüm sergiliyor olsa da bölgenin kadim kültüründe birçok farklı dil ve milletin varlığı ile Türklerin, Türk dili ve edebiyatının da asli unsur olarak yer aldığı kuşkusuzdur. Günümüzde Tatar ve Oğuz Türkleri olarak iki Türk topluluğunun varlığını koruduğu bölgenin Romanya kısmında Köstence ve Mecidiye; Bulgaristan kısmında ise Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) ve Silistre şehirleri merkez olmak üzere ciddi bir Türk kültür varlığından söz etmek mümkündür. Günümüz Bulgaristan'ında Dobruca'ya aidiyet bakımından Silistre ve hususen Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehirleri öne çıkmaktadır.

Görsel 1*: Romanya ve Bulgaristan'da Dobruca Bölgesi

Bulgaristan Türklerinin çağdaş edebiyat varlığında tarihî Türk kültür havzalarının yerini iki boyutlu değerlendirmek uygun olacaktır. Öncelikle bölgedeki çağdaş edebiyatın yaşatıldığı ve temsilcilerinin yetiştiği bölgeler genellikle sözünü ettiğimiz Türk kültürünün yaygın ve yerleşik olduğu bölgelerdir. Bu bağlamda Dobruca, Bulgaristan Türklerinin Rodoplar ve Deliorman ile birlikte nüfus yoğunluğuna sahip olduğu bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır. İkinci boyutuyla söz konusu durum, günümüz Bulgaristanlı Türk şairler arasında birçok önemli ismin Dobruca kökenli olmasını beraberinde getirir. Bulgaristan Türklerinin çağdaş şiir varlığı üzerine hazırlanmış muhtelif antoloji ve araştırma çalışmalarından hareketle Bulgaristan Türkleri arasında Dobruca kökenli şairlerden bir kısmı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

[1] Mehmet Naci Önal, "Romanya Türklerine Bakış", Türk Dünyası Araştırmaları, S.93, 1994, s. 177-190.

[2] Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 11.

* https://anavatanrumeli.org/u/ozrumeli (Design by Özrumeli) (Erişim Tarihi: 29.04.2024)

Silistre	**Dobriç (Hacıoğlu Pazarcık)**
Ali BAYRAM (1935-2011)	Ahmet CEBECİ (1940)
Ali Rıza ÂŞIK (1909-1981)	Ahmet Ömer MESTAN (1935)
Celil YUNUS (1945)	Ali Osman AYRANTOK (1878-1952)
Cevdet ATMACA (1927)	Fevzi Kadir SEVER (1939)
Galip SERTEL (1942-2022)	Gülten Hasan İZZET (1969)
Habil KURT (1952)	İsa CEBECİ (1942-2023)
Hüseyin Rasim GÜLER (1941)	Lamia VARNALI (1946-1987)
İsmail Ömer TOPAL (1928)	Leman İLYAS (1949)
Latif ALİ (1935-1990)	Mefküre MOLLOVA (1927-2014)
Mehmet Masum AKALIN (1874-1939)	Mehmedali ORUÇ (1943-1987)
Mehmet Müzekka CON (1885-1974)	Nevzat Mehmet FUAT (1933-2020)
Melis Gürsel AZİZ (1995)	Sabahattin BAYRAMÖZ (1931-2014)
Muhsin Halit KARA (1934-2019)	Suna YILMAZ (1950)
Nasuf DAİL (1958)	Tahsin Ebazer CAN (1945-2012)
Nevzat YAKUP (1944-2003)	Zahit GÜNEY (1946-2015)
Ramis DEMİRCİ (1935-1999)	
Yaşar Gafur AKİF (1941)	
Yahya AKBULUT (1957)	
Ziya YAMAÇ (1914-1986)	

Tablo 1: Dobruca Doğumlu Bulgaristan Türk Şairleri[3]

Bulgaristan Türklerinin çağdaş dönem şiir türündeki ürünlerinde Dobruca'nın yeri ve önemine dair tespitlerde bulunmadan önce söz konusu Türk topluluğu arasında Dobrucalı kimliği ile temayüz etmiş yakın dönem şair varlığı hakkında bazı bilgiler vermek uygun olacaktır. Zira yakın dönem temsilciler arasında "Dobrucalı şair" vasfıyla tanınan şairler olduğu gibi Dobruca'yı doğrudan şiir kitabının başlığına taşıyan temsilciler de bulunmaktadır.

[3] Tablodaki bilgilerin hazırlanmasında yararlanılan antolojilerin ve makalenin künyesi şöyledir: BAYRAMÖZ, Sabahattin, Türkçenin Sarmaşıkları (Bulgaristan Türklerinin Şiirinden Seçmeler), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002. BAHTİYAR, Niyazi Hüseyin, Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler (Antoloji), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996. BAHTİYAR, Niyazi Hüseyin, Bizim Anayurt Antolojisi-Şiirler, Bizim Anayurt Yayınları, İstanbul 2001. ÇAVUŞ, Mehmet, 20. Yüzyıl Bulgaristan Türklerinin Şiiri (Antoloji), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1988. HAFIZ, Nimetullah, Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi Cilt I-II-III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987. KALKAN, Şaban Mahmudoğlu, Bulgaristan Türk Şiiri I-II, Bengü Yayınları, Ankara 2018. YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu, Türk Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8. Cilt (Bulgaristan Türk Edebiyatı), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997. CANIM, Rıdvan, "Tuna'nın Sönmeyen Kandilleri - V: Silistre", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 66, Haziran/ 2021, s. 399-427.

Silistre doğumlu şair Hüseyin Rasim Güler, Bulgaristanlı Türk edebiyatçıları ve eserleriyle ilgili değerli yazılarını bir araya topladığı "İncilerden İnciler" adlı kitabında "şairliği iki Dobruca şairi Mehmedali Oruç ve Zahit'in şiirlerini örnek alarak öğrendim" (s.149) ifadelerine yer vererek, Bulgaristanlı Türk şairler arasında Dobrucalı kimliğine temas edenler arasında yer alır ve aynı çalışmasında Mehmedali Oruç'u incelediği iki yazının başlığında da şairi "Dobrucalı" ön adıyla tanıtır: "Dobruca şairi Merhum Mehmetali Oruç Anılarda Yaşayan Şair."[4] Dobrucalılık ve çağdaş şiir münasebeti konusunda Mehmedali Oruç dikkate değer bir örnektir. Hayattayken şiirlerini kitap olarak yayımlama imkânı bulamayan Oruç'un şiir türündeki eserleri 2003 yılında Hüseyin Rasim Güler tarafından yayına hazırlanarak okuyucuyla buluşturulur. Dobriç doğumlu Oruç'un hayatı Dobriç ve köylerinde geçmiş, çeşitli işlerde çalışmıştır. Bir dönem gazetecilik de yapan şair Türkçe ve Bulgarca nitelikli şiirler yazabilen ender isimler arasındadır. Türkiye'de yayımlanan şiir kitabındaki şiirlerin bir kısmının Bulgarca şiirlerinden Hüseyin Rasim Güler'in Türkçeye çevirdiği örnekler olduğu bilinmektedir. Söz konusu kitapta Oruç'un yakınlarının kendisi hakkındaki tespitlerinin yer aldığı kısım, şairin Dobrucalı yönünün üzerinde hemfikir olunan bir husus olduğunu göstermesi bakımından önemlidir[5]. Örneğin kendisi de Dobrucalı olan şair Zahit Güney, Oruç ile olan münasebetini şu sözleriyle açıklar: *"Neredeyse yaşıtız, İkimiz de Dobrucalıyız. Şiir yazıyoruz ikimiz de (...). Rahmetli Oruç'la söyleşilerimizin yüzde doksan şiir içerikli olduğunu söylesem abartmış olmam. Hem o hem ben, ikimiz de ne zevk alıyorduk Allah'ım bu söyleşilerden! Sabahlara diri çıkardık bazan. Dobriç'teki Moskova Pastanesi'nin, Dobruca Restoranı'nın, evlerimizdeki duvarların dili olsa da söylese* (…)*"*[6]

Çağdaş Bulgaristan Türk şairleri arasında Dobrucalı kimliğiyle öne çıkan temsilciler arasında Zahit Güney gibi Galip Sertel'in ve Ali Bayram'ın Oruç hakkındaki tespitleri de söz konusu Dobrucalı şairler arasındaki Dobruca hassasiyetini yansıtması bakımından değerlidir. Bu bağlamda Bayram, Oruç'un edebî şahsiyetindeki Dobruca motifine şu sözleriyle dikkati çeker: "(…) Tıpkı uçsuz bucaksız altın başakların talazlandığı Dobruca Ovası misali. Yetenekli bir ozan olarak güzellikler ve güzeller tutkunuydu. Dobruca'nın doğa güzellikleri ve insan ruhunun ahlak güzelliği kendisine esin kaynağı olmuştu"[7]. Kendisi de Dorbucalı olan çağdaş Bulgaristan Türk şairlerinden İsa Cebeci, Memedali Oruç'u anlattığı "Anılarımda Mehmedali Oruç" başlıklı yazıda "İkimiz de Dobruca'nın ücra köylerinden geldiğimiz için Bulgarcamız pek yetersizdi. İkimiz de pek başarılı olamıyorduk" sözleriyle Dorbucalı şairlerin yetiştikleri ortama ve ortak sorunlarına temas eder[8]. Bulgaristanlı çağdaş bir Türk şairin edebî şahsiyetinde Dobruca'nın yerini özetlemesi bakımından Galip Sertel'in Oruç hakkındaki tespitleri de önem arz eder ve Dobrucalı Bulgaristan Türk şairlerinin kendi aralarında irtibat ağına dair önemli bilgiler sunar:

"(…) Mehmedali ile yollarımız nerelerde kesişmedi ki! Dobruca'nın konuksever köy odalarında, neşesi bol düğünlerde, sanat gecelerinde, Kurtpınarı'nda, Hacıoğlu Pazarcık'ta, Ekizce'de, Akpınar'da… Kaç defa sabahladık sanat, siyaset derken, bir neredeyiz derken… Mecit Tabya'da Yahya Kemal'i mi anmadık Tuna'nın mavi sularına kavuşan güneşi seyrederken… Namık Kemal'i mi görmedik o Manastırlı kızla 'Vatan yahut Silistre' diye haykırırken… Yoksa Balçık'ta Karadeniz'in kara sularına karışan koca Nazım'ın 'Memet, Memedim' diye haykırışını mı dinlemedik, mırıldanarak: 'Çırpınırdın Karadeniz/bakıp Türk'ün bayrağına' diye"[9].

[4] Hüseyin Rasim Güler, İncilerden İnciler, Bay Yayınları, İstanbul 2012, s. 209.

[5] Mehmedali Oruç, Köprü, der. Hüseyin R. Güler, Tuna Yayınları, İstanbul 2003, s. 7-27.

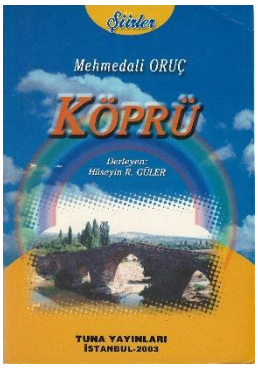
[6] Oruç, a.g.e., s. 21-22.

[7] Oruç, a.g.e., s. 27.

[8] Oruç, a.g.e., s. 17.

[9] Oruç, a.g.e., s. 25.

Görsel 2: Dobruca Şairi Mehmedali Oruç ve Şiir Kitabı

Dobrucalı şair Mehmedali Oruç hakkında çağdaşı ve hemşehrisi olan şair dostlarının görüşleri Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinin Dobrucalı şairleri arasındaki irtibatı ve etkileşimi ortaya koymaktadır. Söz konusu durum Dobrucalı şairlerin kendi çevrelerinde bir edebî muhit tesis ettiğini ortaya koymaktadır. Bulgaristan Türk toplumunda Rodoplar ve Deliorman gibi diğer iki güçlü Türk kültür havzasının şair temsilcileri arasında da benzer edebî muhitlerden söz etmek mümkündür. Nitekim Bulgaristan çağdaş Türk şiirinde birçok şairin Rodop şairi ya da Deliorman şairi olarak tanınması gibi Dobruca gerçeği de öncelikle bu yörenin şair temsilcileri ile kendisini gösteren bir edebî temsil zeminine sahip olmuştur.

Dobruca kökenli şairlerin şiir sanatında Dobruca'nın yerini ve önemini çok sayıda antoloji ve şiir araştırması çalışmasında tespit etmek mümkündür. Örneğin, Silistreli çağdaş şairlerden Celil Yunus'u "Tuna Boyun'dan Esintiler" adlı antolojisinde değerlendiren Kalkan, Yunus'un şiirlerinde Dobruca Türklüğüne olan vurguya dikkati çekerek şu tespitte bulunur: "Dobruca Türkünün acısını kederini, folklorik ve sıcak bir duygu ile terennüm etti"[10]. Kalkan bir diğer çalışmasında Dobrucalı şairlerden Nevzat Yakup'u da Bulgaristan Türk şiirinde Türkçe, Bulgarca ve Tatarca şiir yazan tek şair olarak tanıtmış ve Bulgaristan Türklerinin Dobruca şairleri arasında saymıştır[11].

Galip Sertel, Bulgaristan Türklerinin çağdaş şairleri arasında "Dobruca" temasını müstakil olarak bir şiir kitabıyla edebî şahsiyetine taşımıştır. 1942 yılında Dobruca bölgesinin Silistre ili Akpınar (Bistra) köyünde doğan şair 1960 yılında Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehri Pedagoji/Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuş ve Dobruca'nın muhtelif köylerinde öğretmenlik yapmıştır[12]. Silistre'de yayınlanan *Ziya* gazetesinde görev yapmış, çeşitli kurumlarda memur ve işçi olarak çalışmıştır. Bulgaristan Türklerinin 'Soya Dönüş' adlı asimilasyon sürecinde bir dönem toplama kampında tutuklu kalmıştır. 1990 sonrası demokratik dönemle birlikte Bulgaristan Türklerinin Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin kurucuları arasında yer alarak bu harekette bilfiil görev almıştır. 1990 yılında Türkiye'ye göç eden şair 2005 yılında emekli oluncaya kadar İstanbul'da öğretmenlik vazifesinde bulunmuş[13]. 2022 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

[10] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Tuna Boyu'ndan Esintiler Antoloji II, Kıbatek Yayınları, İzmir 2015, s. 134.

[11] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Bulgaristan Türk şiiri II, Bengü Yayınları, Ankara 2018, s. 765.

[12] Mehmet Güneş, "Galip Sertel" maddesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/galip-sertel (E.T. 12.05.2025)

[13] Galip Sertel, Taş Toprak Dobruca, Bay Yayınları, Prizren 2007, s. 81.

Görsel 3: Taş Toprak Dobruca-Şiirler

Galip Sertel'in edebiyatla münasebetinin öğrencilik yıllarına uzandığı bilinmektedir. Şiir, hikâye ve röportaj türünde eserleri Türkçe ve Bulgarca yayınlarda yer almıştır. Edebî üreticiliğinde özellikle şiir türünde kendisini gösteren Sertel'in Kosova'da Bay Yayınları arasında 2007 yılında yayınlanan şiir kitabı *Taş Toprak Dobruca* şairin şiir türünde en seçkin eserlerini bir araya getiren eseridir. 2021 yılında İstanbul'da ikinci baskısı yapılan eser bir Dobrucalı şairin duygu dünyasında Dobruca Türklüğünün ve hususen yakın dönemde yaşadığı trajedinin lirizmle harmanlayarak edebiyat zeminine taşındığı değerli bir eserdir. "Dönüşümler", "Göç 89" , "Unutamadıklarım" , "Hasretiyle Bir Daha Geçmiş Zamanlar" adlarıyla dört bölümde topladığı şiirlerinin tematik olarak farklılaşmasına rağmen ortak paydası şairin Dobruca Türklüğüne ve Dobruca'da geçen yaşamına dair hissiyatını ihtiva etmesidir. 79 sayfalık kitapta toplam otuz başlık altında şiire yer verilmiş ve bu şiirlerin toplamında "Dobruca" otuz kez zikredilmiştir. Dobruca'yı Türk kültür ve gönül coğrafyasına aidiyetiyle değerlendiren şairin şiirlerinde bu coğrafya aynı zamanda muhâcirlik ve hicret gerçeği ile birlikte resmedilmiş ve anılmıştır. Şairin bu konudaki hususi vurgusu eser genelindeki şiirlerde dikkati çeker:

"Bir diyar ki şu Dobruca yed-i emin

Han odalarında Bulgaristan'a ilhakı konuşulur

Bir diyar ki şu Dobruca Oğuzdan, ezelden yurt

Salâ sesleriyle ağlayan sükut

Muhâcirliğe zorlanır Türk Boyları

Köstence Limanında kalkar

Kalkar durur umudun göç vapurları"[14]

(…)

dizeleri bölgeyi göç gerçeğiyle tasvir etmesinin yanı sıra şairin Dobruca'yı Romanya/Köstence Türk varlığı ile bir bütün olarak gören zihniyetini yansıtır. *Taş Toprak Dobruca* adıyla Dobruca'yı eserinin başlığına taşıyan Sertel'in şiirlerinde bölgenin kültür kodlarında önemli yeri olan Köstence ile birlikte Mecidiye Tabya, Silistre, Balçık, Hacıoğlu Pazarcık da sıklıkla yer bulur; mekânın ruhuna ve tarihî referanslarına göndermeler yapılır:

(…)

"Bu yol upuzun

Bir yanımda uçan atlarıyla uç beyleri

[14] Sertel, a.g.e., s. 63.

Konar göçer tarihe…

Öbür yanımda üç günde terk edilmiş Türk köyleri

Acısı zehir zıkkım damlıyor yüreğe

Yuvamı yıkıp da bırakamıyorum

Bırakılmıyor bir türlü

Ata yâdigarı Dobrucam ele güne…"[15]

Bulgaristan Türkleri çağdaş şairleri arasında Galip Sertel'in *Taş Toprak Dobruca* gibi tematik yönü ağır basan eseri, Çağdaş Bulgaristan şiiri ve Dobruca teması bağlamında en önemli çalışmalardan biridir.

Dobruca'nın coğrafi olarak Romanya ve Bulgaristan arasında bölünmüş olduğuna çalışmamızın giriş kısmında değinmiştik. İki ülkede de yer alan bu Türk kültür coğrafyasının aynı zamanda iki ülke arasında kalan ya da bir başka ifadeyle iki ülke ile de münasebetleri olan şairlerine hususen temas etmeyi uygun buluyoruz. Bu bağlamda Romanya ve Bulgaristan arasında kalan söz konusu şair zümresi her iki ülkenin çağdaş Türk şiirinde "Dobruca" motifinin müşterekliğini hatırlatması bakımından önemli referanslardan biridir.

2. İki Ülke Arasında Bazı Şairler

Siyasi sınırlar ile iki ülke arasında kalan Dobrucalı Türk şairlerin biyografilerinde her iki ülkenin de yer edinmesinde eğitimleri en önemli belirleyicilerden biri olmuştur. Hayatlarının belli döneminde Rumen veya Bulgar eğitim sisteminde yer almış olmaları aynı zamanda edebî şahsiyetlerine tesir eden temel hususlardan biridir. Bu noktada Bulgaristan'da Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümü ve Romanya'da Mecidiye Medresesi (Seminarul Musulman ve Müslümanlar Semineri gibi adlarla da bilinir), iki ülke arasında eğitim amaçlı yer değiştirmelerde öne çıkan eğitim kurumlarıdır. Bu bağlamda Mehmet Müzekka Con, Ali Osman Ayrantok, Galip Sertel gibi Bulgaristan Türkü çok sayıda şairin bir dönem Romanya devletine bağlı okullarda eğitim aldıklarını, Rumence de bildiklerini ifade edebiliriz. Sınır değişikliği ile iki ülke arasında kalan şairlerden biri Silistre'ye bağlı Tutrakan doğumlu İsmail Ömer Topal'dır. Topal, Dobruca'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya topraklarına ilhak edilişinden 1942 yılındaki Krayova Anlaşması ile tekrar Bulgaristan'a dâhil edilmesine kadar Rumen egemenliğinde yaşamış temsilcilere bir örnektir. Bundan dolayı İsmail Ömer ile akran grubundaki şair zümresi dönem şartları gereği ilkokulu Rumence, ortaokulu Türkçe, liseyi Bulgarca okuyan temsilcilerdir[16]. Bulgaristan Türklerinin tanınmış şairlerinden Ali Osman Ayrantok (1878-1952) öğretmenlik yaptığı Silistre 1913 yılında Romanya'ya bağlanınca uzun yıllar köyünde ve Silistre'de öğretmenlik yapmış ve bu vesileyle Rumenceyi de öğrenmiştir. *Tuna, Hak Sözü* ve *Dobruca* gazetelerinde edebî eserleri ile yer almıştır. 1942'de güney Dobruca yeniden Bulgaristan'a geçince de edebî eserlerini yayınlamaya devam etmiş; Dobruca Türklerinin hayatından kesitleri de işlemiştir[17]. Ayrantok'un Mehmet Müzekka Con ile Silistre'nin Romanya hâkimiyeti döneminde çıkardıkları "Çardak" gazetesi Dobruca Türklerinin meselelerine yer vermiş önemli süreli yayınlardan biri olmuştur.

Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümü ile Mecidiye Müslüman Medresesi iki ülke arasında eğitim amaçlı yer değiştirmelerde iki önemli eğitim kurumu olmuştur. Bu bağlamda Ali Rıza Âşık da ilkokulu Silistre'de köyünde okumuş, sonrasında Romanya/Mecidiye'de bulunan medreseden mezun olan Bulgaristan kökenli şairler arasında yer almıştır. Âşık, din görevlisi olmamış Silistre Akkadınlar bölgesinde çalışmıştır[18].

Romanya Türk edebiyatının önemli isimlerinden Türkolog, eğitimci, şair Emel Emin'in hayatında Bulgaristan'ın önemli yeri olur ve iki ülke arasındaki şairler arasında Romanya tarafını temsilen

[15] Sertel, a.g.e., s. 32.

[16] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Tuna Boyu'ndan Esintiler Antoloji II., Kıbatek Yayınları, İzmir 2015, s. 48.

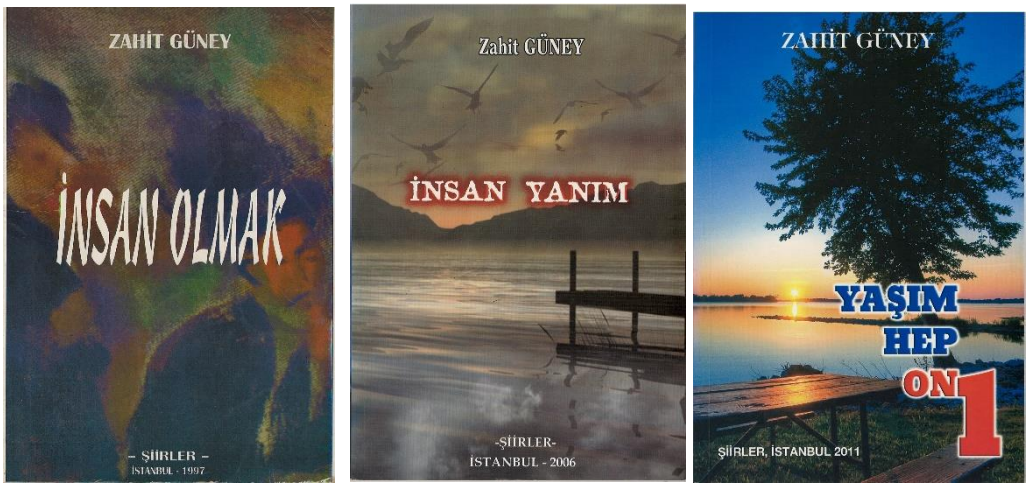
[17] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Bulgaristan Türk Şiiri I., Bengü Yayınları, Ankara 2018, s. 160.

[18] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Tuna Boyu'ndan Esintiler Antoloji II., Kıbatek Yayınları, İzmir 2015, s. 36.

zikredilebilir. Balkan Türkleri edebiyat tarihlerinde Romanya sahasında ele alınan Emel Emin esasen Bulgaristan, Dobriç doğumludur ve Sofya'da Türkoloji eğitimi almıştır. Çeşitli kaynaklarda şiire olan ilgisinin Sofya'daki öğrencilik yıllarında geliştiği belirtilir. İlk ve orta öğrenimini Hacıoğlu Pazarcığı'nda (Dobriç) tamamlamıştır. Sofya Devlet Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi'ni bitiren Emin daha sonra Köstence'ye yerleşmiş ve orada ortaöğretim kurumları ile üniversitenin Türkçe bölümünde dersler vermiştir. Uzun yıllar Köstence Devlet Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışmıştır. Romanya Türkleri edebiyatında lirik şiirleri ile tanınan şairin şiir dünyasında umut, hasret ve elem gibi temaların yaygınlığı söz konusudur. Şiirlerinde sade ve yalın bir dille doğduğu topraklara olan sevgisini, kadın dünyasını, analık hislerini dile getirmiştir[19].

Emel Emin gibi Bulgaristan doğumlu olup edebî faaliyetlerinin önemli bir kısmını Romanya'da sürdüren temsilcilerden bir diğeri de Mustafa Ali Mehmet'tir. Mehmet'in ailesinin önemli bir bölümü II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye göç etmiş ancak kendisi Romanya Türklerinin önemli eğitim kurumlarından Seminer-ül Müslüman'da eğitim alarak hayatını Romanya'da sürdürmüştür[20]. Hayat hikâyesinde iki ülkeyi paylaşan şairlerden bir diğeri de Atilla Emin'dir (1933-1996). Emin, 1933'te Romanya'ya ait olan, günümüzde ise Bulgaristan'da bulunan Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehrinde doğmuştur. 1940'ta Güney Dobruca Bulgaristan'a dâhil olduğunda, ailesi Romanya'ya göçmüş ve Köstence şehrine yerleşmişlerdir[21].

Bulgaristan Türklerinin tarihinde büyük yeri olan göçler neticesinde Dobrucalı şairlerden bir zümrenin Türkiye'ye yerleşmesi de iki ülke arasında kalan Dobrucalı şairler bahsinde önemlidir zira söz konusu şairlerin şiir dünyasında Türkiye ve Bulgaristan, hatta bazı temsilcilerde Romanya olmak üzere üç ülkenin varlığı söz konusudur. Bulgaristan Türkleri arasında Dobrucalı olarak bilinen Türk şairlerden önemli birçok isim göçlerle Türkiye'ye gelmiştir. Bu isimler arasında Silistreli Hüseyin Rasim Güler, Galip Mehmet Sertel gibi isimler şiir türündeki eserlerini kitap olarak Türkiye'deki dönemlerinde yayınlamışlardır. Nevzat Fuat, İsa Cebeci, Sabahattin Bayramöz gibi Dobriç doğumlu üretken kalemlerin de yaratıcılıklarının önemli bir dönemi Türkiye'de geçmiştir. Bu bağlamda esasen iki ülke arasında kalan şairlerin Romanya-Bulgaristan ile başlayan sınırlar arasında kalmışlığı daha sonrasında Türkiye-Bulgaristan ile devam etmiştir. Dobrucalı Bulgaristan Türkü şairler arasında edebî üreticiliği özellikle Türkiye'de temsil alanı bulmuş isimlerden biri Zahit Güney'dir ve şiir türündeki edebî ürünlerini üç kitap ile Türkiye'de yayınlamıştır.

Görsel 4: Zahit Güney'in Türkiye'de Yayınlanan Şiir Kitapları

[19] Mustafa İsen ve Tuba Işınsu İsen Durmuş, "Emel Emin" maddesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/emel-emin, (E.T. 23.05.2024).

[20] Mehmet Naci Önal, "Romanya Türklerinin Günümüz Edebiyatı", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.4, 1997, s. 29.

[21] Emel Emin, "Romanya'da Türk ve Tatar Edebiyatı", Balkanlarda İslam: Miadı Dolmayan Umut, 5. Cilt: Köprüler Yıkan Zihniyetin Yıkılışı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Yayınları, Ankara 2016, s. 273.

Dobruca Türklerinin iki ülke arasında devam eden kültürel bağlarını ele alması bakımından yakın dönemde gerçekleştirilen "Bulgaristan Türkleri ve Adım Adım Türkiye" adlı proje çalışması dikkate değerdir. Akademi, sivil toplum ve devlet kurumları işbirliğinin örneği olan proje kapsamındaki çok sayıda faaliyet arasında Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'deki Dobrucalı Türkleri ve hususen şairleri bir araya getiren etkinliklere de aracı olunmuştur. 2014 yılında Türkçe yazan Dobrucalı şair ve yazarlar uzun bir aradan sonra Güney Dobruca'nın merkezi Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehrinde bu çalışma kapsamında bir araya gelmişlerdir. Etkinliğe Ahmet Cebeci, Mürvet Altınel, Emel Emin, Galip Sertel, İsa Cebeci, Leman Balbek, Turhan Rasi, Firdevs Büyükateş, Fatma İbrahim, Rüstem Aziz, Ali Işık, Suna Yılmaz ve Hüseyin Rasim Güler gibi Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'dan temsilcilerin katıldığı bilinmektedir.[22]

Bulgaristan Türkleri çağdaş şairleri arasında Dobruca'nın sosyo-kültürel dokusuna uygun olarak Kırım Türkçesiyle de şiirler yazmış olan Ali Osman Ayrantok ve Nevzat Yakup'u hususen belirtmeliyiz. Ali Osman Ayrantok'un Türkiye ve Kırım Türkçesiyle yazdığı şiirlere bir yazısında dikkati çeken Cebeci, Dobruca şairi Ayrantok'ta memleket sevgisinin, Türkiye'ye gitmiş olsa da ağır bastığını ve bu nedenle Dobruca'ya dönerek bölge halkını aydınlatmayı tercih ettiğini şu sözlerle belirtmektedir:

"Göçmenliğin olumsuzluklarını bizzat yaşamış olan A. Ayrantok, İstanbul'da öğrenim görüp oraya yerleşme fırsatını değerlendirmemiş, Dobruca'daki soydaşlarının arasında yaşamayı, onları tenvir etmeyi tercih etmiştir. 1934-1938 yıllarında gerçekleşen Romanya Türklerinin göçüne de çok üzülmüş, hatta bu göç esnasında Rumen makamlarının göçen Türklere uyguladıkları rüşvet ve soygun politikalarını, her türlü yolsuzlukları tenkit etmek amacıyla Mehmet Con'la birlikte 1937 yılında Silistre şehrinde Çardak gazetesini çıkarmaya başlamışlardı"[23].

3. Bulgaristan Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya: Dobruca-Rodoplar-Deliorman Üçlüsü

Bulgaristanlı Türk şairlerin çağdaş şiir türündeki ürünlerinde sıklıkla öne çıkan/çıkarılan yer adları kapsamında ülkede Türk kültünün yoğunlaştığı ve canlı olduğu üç bölge dikkat çekmekte ve Rodoplar, Deliorman ve Dobruca bu bağlamda değerlenmektedir. Bu itibarla Bulgaristan çağdaş Türk şiirinde Dobruca'ya odaklanırken söz konusu şiir hareketinde genelde bu üç bölgeye (Kısmen Gerlova ve Tuna Boyu adlandırmaları da değerlendirilebilir) özel önem verilir. Kuşkusuz Dobruca ile birlikte Deliorman ve Rodopların Türk dili ve edebiyatı faaliyetleri bakımından günümüzdeki zenginliği bu özel yönelişte belirleyici olsa da söz konusu bölgelerin Türk kültürü ve kimliğindeki yerinin tarihî ve sosyolojik derinliği çok sayıda araştırma ile ortaya konulmuş bir hususdur.

Balkanlarda çağdaş Türk şiiri dairesinde hareket eden şairlerin şiirlerinin tema evreninde memleketleri (Bu yer varlığı, doğum yerleri olan köylerinden şehirlere ve şehrin bulunduğu bölgeye doğru genişlemektedir) özel bir yer tutar. Balkanlardan herhangi bir Türk şairin şiirleri arasında köyüne, şehrine, tarihî adıyla anılan bölgesine hasredilmemiş şiir neredeyse yoktur. Çoğu örnekte söz konusu bölgeler köklü tarihi ve Türk kültürü için ifade ettiği değerle birlikte şiirin dünyasına girerek birer açık mekân olmalarının çok ötesinde Türk yurdu olmaları ve Türk diline, edebiyatına ev sahipliği yapan yönü ile öne çıkarılır. Güney Dobruca'nın başkenti olarak görülen Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) doğumlu şair Nevzat Fuat edebî üreticiliğinin Türkiye safhasında ortaya koyduğu şiir türündeki ürünlerinden birinde sözünü ettiğimiz zihniyeti yansıtmıştır:

"Gücünü bilmeyen bir ulu deviz.

Deliorman, Dobruca – derya ve deniz

Kaynayan kazandır engin Rodoplar,

Sinesinde nice kahraman toplar.[24]

---

[22] Timur Berk, "Dobruca, Türkçe şiirle hasret giderdi", https://www.qha.com.tr/kultur-sanat/dobruca-turkce-siirle-hasret-giderdi-134833, (Erişim Tarihi: 23.02.2024).

[23] İsa Cebeci, "Eğitimci Şair: Aliosman Ayrantok-Toktamaz" https://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2012/09/egitimci-sair-aliosman-ayrantok-toktamaz.html, (Erişim Tarihi: 23.02.2024).

[24] Kurtol Kurtul, Bulgarlık Barbarlık, Yön Matbaacılık, İstanbul 2004, s. 15.

Dobruca mekânın mükemmeldir.

Deliorman, Türkler ile delidir.

Rodoplar, Kırcaali ile doludur.

Rumeli, aslında bir Türkeli'dir."[25]

Bulgaristan çağdaş Türk şiirinde coğrafyayı Dobruca-Rodoplar-Deliorman üçlüsü ile birlikte ele alan ve Nevzat Fuat gibi bu kültür coğrafyalarını Türk kimliği ile işleyen şairlerden biri de Ahmet Cebeci'dir. Gerlova ve Koca Balkan'ı da bu üçlemeye dâhil eden Cebeci'nin Balkan Mücahitleri Marşı'nda söz konusu anlayışı yansıtan dizeleri şöyledir:

"Dobruca, Deliorman bizimdir

Gerlovayla, Koca Balkan bizimdir

Rodop denen Türklü volkan bizimdir.

Türk İslam'ız, Ay yıldızız sönmeyiz

Dünya yansa andımızdan dönmeyiz."[26]

"Dobruca şairi" vasfını hak eden şairlerden biri olan Galip Sertel, kendisi gibi birçok şair ile birlikte gönül coğrafyası Dobruca'nın yanına Deliorman'ı ve Rodopları dâhil eden bir diğer "evlâd-ı fâtihan"dır. Bulgaristan Türk toplumunda söz konusu bölgelerin bölünmüşlük yerine bir arada değerlendirilmesi, kültürel birliğe edebî metinlerde yer verilmesi, bu birlik bilincinin özellikle aydınlar arasında korunduğunu da gösterir mahiyettedir. Sertel bu düşünceyi dizelerinde aksettiren şairler arasındadır. Sertel aynı zamanda bu bölgeleri göçler ve savaşlarla yoğrulan kaderi ile birlikte ele alan şairlere iyi bir örnektir. Nihayetinde söz konusu bölgeler tarihî, kültürel ve doğal güzellikleri yanında sıklıkla zulümlere sahne olmaları yönüyle şiire taşınmıştır. Bu bağlamda Sertel'in "Beşinci Gerçek Umut" şiiri karamsarlığı ve ona eşlik eden umudu işlediği şiirlerinden biridir:

"Seni düşünüyorum seni

Deliormanlım, Dobrucalım, Rodoplum seni

Nerene gizledin bunca derdi, nerene?

Yüreğin nasıl çatlamadı kahrından

Tuna yalısında çırpınırken zaman?

Ve ümidim sensin

Sen ümitsin ey çocuk

Gözlerin demet demek çiçek

Gözlerin ışıl ışıl bin bir dilek…"[27]

Silistre doğumlu şair Ali Bayram, kendisi gibi Dobrucalı birçok kalem arkadaşı gibi Dobruca'yı Bulgaristan'ın diğer Türk kültür havzalarıyla bir gören, bütünleştiren, birleştiren yaklaşımı ortaya koyan dizelerin sahibidir. Onda da mekân tarihle bütünleşik bir zihniyetle ele alınır:

"Biz ecdat toprağının değişmez sahibiyiz.

Dobruca, Deliorman, Gerlova ve Rodoplar.

Demokrasi geleli yeni doğmuş gibiyiz

[25] Kurtul, a.g.e., s. 15.

[26] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Bulgaristan Türk Şiiri II., Bengü Yayınları, Ankara 2018, s. 603.

[27] Sertel, a.g.e., s. 13.

Bu güzel yurdumuzda bizim de yerimiz var."[28]

Bayram'ın şiirinde ülkeye yeni dönemle birlikte yerleşen sosyal ve siyasal atmosferde ümitvar bir ruh hâli tasvir edilir. Türklüğün bu üç kültür havzasında yeni dönem yeni ümitlere kapı aralamıştır. Aynı zamanda söz konusu kadim Türk yurtlarının hâlihazırda ülkeleri olan Bulgaristan'ın bir parçası olduğunu kabul eden bir yaklaşım benimsenir. "Güzel yurdumuz" ile kastedilen Bulgaristan bugün Rodoplar, Deliorman ve Dobruca'ya ev sahipliği yapmaktadır ve ecdat toprağının değişmez sahibi olarak şair kendisini görmektedir.

4. Dobruca'ya Temas Eden Şiirler - Şiirlerde Dobruca

Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde bir tema olarak Dobruca'ya odaklandığımızda şairlerin Dobruca'ya belirli noktalardan temas ettikleri görülür. Bu tematik tercihte genellikle memleket sevgisi, Dobruca'nın doğal ve tarihî güzellikleri, şairlerin dil ve kültür dairesinde Dobruca'ya olan aidiyeti belirleyicidir. Hayatının önemli bir kısmını Bulgaristan'da geçirmiş olsa da edebî üreticiliğini önemli oranda Türkiye'de gerçekleştiren Silistre doğumlu şair Hüseyin Rasim Güler, Bulgaristan'ın birçok bölgesiyle birlikte Dobruca'yı da şiirine taşıyan temsilcilerden biridir. Güler'in Dobruca'yı işleyen şiirlerinden birinde Dobruca Türklüğü Romanya ve Bulgaristan arasında bölünen ikili yapısıyla birlikte verilirken esasen şairlerin aile tarihlerinde edindiği yeri de özetlemektedir:

"Rahmetli babam anlatırdı.
Bükreşt-Ploeşt'te
Dört yıl askerlik yapmış
O zaman Dobruca Romanya'nınmış.
O yıllarda yolu düşmüş
Sinaya-Karpatlar derken
Braşov şehrini de görmüş.
Güzelliğine bir o kadar daha katıp da,
Ballandıra ballandıra anlatırdı
Görülesi bu yerleri…"[29]

Çağdaş Bulgaristan Türk şairleri arasında ilk kuşak temsilcilerden Mehmet Müzekka Con ve Ali Osman Ayrantok aynı zamanda Dobrucalı kimlikleriyle bilinmektedir. Birlikte faaliyet gösterdikleri *Çardak* gazetesi Dobruca Türkleri kültür hayatına önemli hizmetleri olmuş yayınlar arasındadır. Mehmet Müzekka Con'un "Dobruca Kızı" şiiri ülkede sosyalist dönemde yayınlanan *Alın Terim* adlı şiir kitabında yer alır. Dönemin siyasal ve sosyal şartları dikkate alındığında Dobruca'nın merkeze çekildiği ve memleket sevgisinin işlendiği sayılı şiirden biridir. Bu şiirde, Dobrucalı başka şairlerin şiirlerinde de sıklıkla yer bulan Dobruca kızlarının güzelliği, çalışkanlığı, kabiliyetli duruşları vurgulanır:

"Cemali güldür
Dalda bülbüldür
Neşeli olur
Dobruca kızı.

Ak pamuk elli,
Kuş gibi dilli,

[28] Ali Bayram, Konca Gülüm, Güven Yayınları, Sofya 1995, s. 23.

[29] Hüseyin Rasim Güler, Dünyayı Geze Geze, Tuna Yayınları, İstanbul 2005, s. 75.

Cilveli olur

Dobruca kızı."[30]

Dobruca'yı ele alan şiirlerde öne çıkarılan hususlardan biri olan Dobrucalı kızların güzelliği Bulgaristan'ın diğer bölgelerinden şairlerin şiirlerine de konu olmuştur. Aslen Razgrat doğumlu Deliormanlı şair Mehmet Hüseyin Murat'ın 1965 yılında Razgrat'ta yayınlanan *Dostluk* gazetesinde yayınlanmış *Şen Kızı* adlı şiiri bu temas noktasına bir başka örnektir:

"Sana derler Dobruca'nın şen kızı

Bahtiyarsın yüreğinde yok sızı.

Parlıyorsun sanki sabah yıldızı

Pek dilbersin Dobruca'nın şen kızı.

Tel tel olur ipek saçın örülür

Fidan boyun servi gibi görünür

Kaş altından ela gözler süzülür

Pek dilbersin Dobruca'nın şen kızı."[31]

Mehmet Hüseyin Murat'a ve Dobruca şairlerinden Mehmet Müzekka Con'a nazaran daha yakın dönemde yaşamış bir diğer Dobruca şairi Mehmedali Oruç'un "Başlıksız Kalan Şiir"inde Dobruca, şairin sevdiği kız ile olan muhabbetine bir zemin teşkil eder. Şiirlerinde sıklıkla "bizim Dobruca" ifadesiyle sözüne taşıdığı Dobruca'nın geniş ovasını ve sulak toprağını betimleyen dizelerde sevgiliye duyulan muhabbet Dobruca'ya yani memlekete duyulan sevgi ile harmanlanarak sunulur:

"Güneş yanıyorken

Bizim Dobruca'nın oralarda,

Dağıt saçlarını

Bir şarkı oku sazlıklarda.

Ateşi kanıma karışsın

Dilinden dökülen alevinle."[32] (Güler, 2003: 82)

Mehmedali Oruç'un şiir üslubunda, dil ve anlatımında "Bizim Dobruca" olarak kalıplaşan bu ifadeyi tekrarladığı şiirlerinden bir diğeri "Uzaktan" şiiridir. Bu örnekte Dobruca'nın bereketli toprakları merkeze çekilir. Şairin, ata toprağı Dobruca'da bahçesine diktiği şeftaliyi anlatırken esasen göçle ayrılmak zorunda kaldığı memleketine duyduğu özlem duygusunda ve memleket sevgisinde ortak payda yine Dobruca'dır:

"Hani o şeftali var ya,

Dikmiştim ellerimle.

Lezzetini bir türlü unutamam,

Anlatır dururum çocuklara…

Hani o şeftali var ya,

Bizim Dobruca'nın oralarda,

İçimde püfür püfür

[30] Mehmet Müzekka Con, Alın Terim, Narodna Prosveta, Sofya 1964, s. 84.

[31] Şaban Mahmudoğlu Kalkan, Tuna Boyu'ndan Esintiler Antoloji II, Kıbatek Yayınları, İzmir 2015, s. 38.

[32] Mehmedali Oruç, Köprü, der. Hüseyin R. Güler, Tuna Yayınları, İstanbul 2003, s. 82.

Çiçeğe durur her sabah.

Ve çeker çeker

Dallarıyla beni, gidemem.

Uzanırım, uzanırım ellerimle,

Şeftalime eremem."[33]

Oruç'un şiir dilindeki "bizim Dobruca" ifadesine benzer bir kalıp ifadeye bir şiirinde yer verdiğini tespit ettiğimiz şairlerden biri de Ahmet Ömer Mestan'dır. 1935 Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) doğumlu Mestan'ın şiirlerinde Dobruca Türklerinin göç trajedisini ve yeni dönemin sancılarını dile getirdiği bilinmektedir[34]. Şairin *Yeni Işık* gazetesinin *Çağdaş* edebiyat ekinde yer almış "Dobruca" başlıklı şiiri 1965 yılında aittir. Onbirli hece ölçüsüyle beş dörtlük olan şiirde her dörtlüğün sonunda yer alan "Dobrucam" tekrarı şiire ahenk katmıştır:

"Şehirlerinden süsü aldı köylerin

Cennet oldu bir zamanki çöllerin.

Yüzü güldü kan ağlayan dilberin

Canım benim, güzel diyar Dobrucam.

Çeşmelerin şırıl şırıl akıyor

Ambarların buğday dolup taşıyor

Sende mazlum refah buldu coşuyor

Gururumsun, sevgilimsin Dobrucam.

Bir arzum var: Asırlarca yaşasam

Sende nice harikalar yaratsam

Gül çehreni donattıkça donatsam

Cana yakın, dile destan Dobrucam."[35]

Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinin konumuza temas eden ilk örneklerinde görüleceği üzere Dobruca öncelikle doğal güzellikleri ile şiire taşınmıştır. Özellikle sosyalist dönemde verilen örneklerde Dobruca'nın güzel kızları, bereketli toprakları, insanlarının çalışkanlığı ve ülkenin gelişimine sundukları katkı, emek kavramı yüceltilerek anlatılmıştır. Bu bağlamda 1960 ve 1970'li yıllarda yayınlanan şiirler bu görüşü genellikle yansıtmışlardır:

"Tunca, Arda, Tuna bizde

Karadeniz, Varna bizde

Öksüzlere ana bizde

Yâr bunlara şaşmaz mısın?

İş kapısı açık bizde

Kaymak, yoğurt, cacık bizde

[33] Oruç, a.g.e., s. 54.

[34] Kalkan, a.g.e., s. 69.

[35] Kalkan, a.g.e., s. 69.

Banyolardan Balçık bizde

Yâr bunlara şaşmaz mısın?"[36]

1990 sonrasında ve yakın dönemlerde ortaya konulan Dobruca temalı şiirlerde Dobruca'nın şiirin merkezine taşınırken yine doğal güzellikleri kendisine yer bulmuş olsa da ilk dönem Dobruca şiirlerinden farklı olarak göçlerle gelen ayrılık ve artık sıla hâline dönüşen bir memleket olarak Dobruca terennüm edilmiştir. Türkiye'de Galip Sertel, Mehmedali Oruç, Hüseyin Rasim Güler, Zahit Güney vb. temsilciler Dobruca'dan ayrı düşmüş olsalar da şiir hafızasında Dobruca'yı diri tutan şairler arasındadır:

"Bilemezsiniz, düşünemezsiniz

Bir aç harmanıdır alır başlardı

Ve gün boyu

Bir inekle dön babam dön

Çoluk çocuk, hayalini hepimizin

Talaz talaz bir arpa kokusudur okşardı

Ah sormayın benden öğrenmeyin

Anlatamam o günlerin Dobruca'sını."[37]

Galip Sertel Dobrucalı göçmen şairlerin şiir dünyasındaki memleket imgesine göç trajedisini başarıyla eklemleyen şairlerden biridir (Güneş, 2017: 525). Sertel'in şiirinde Dobruca özlemle anılan bir memleket olmasının yanında göç zamanı zelil ve zebun göçlere mekân olan ata yâdigarı coğrafya olarak da tasvir edilir:

"Onları çoktan yitirdik…

Onlar ki

O toprakların gülü dikeni

Köyleri kaybolmuş soydaş şairleri

Dal budak

Deliorman'dan Dobruca'dan

Düş tarlalarında tutsak.

Onlar ki

Uç beylerinin talihsiz torunları

On sekize varmadan ağarır saçları

Dal budak

Deliorman'dan Dobruca'dan

Umut bozkırlarında tutsak."[38]

(…)

Günümüzde Bulgaristan Türklerini ülkedeki nüfus yoğunluklarını dikkate alarak Güney ve Kuzey Bulgaristan Türklüğü olarak tasnif eden anlayış, kuşkusuz coğrafi bir tasarrufun neticesidir. Zira

[36] Con, a.g.e., s. 84.

[37] Oruç, a.g.e., s. 39.

[38] Sertel, a.g.e., s. 133.

Bulgaristan Türklerinin kültür coğrafyasında öne çıkan Rodoplar, Deliorman ve Dobruca üçlüsü aynı zamanda söz konusu toplumun hafıza mekânlarıdır. Birçok kaynakta ve edebî eserde Dobruca ve Deliorman'ın "Tuna Boyu" adlandırması ile birleştirilerek ele alındığı da görülmektedir. Bu bağlamda Dobruca'nın daha ziyade Kuzeydoğu Bulgaristan'ı ve Tuna Ovasının kuzeydoğusunu işaret ettiğini ve Deliorman'dan keskin sınırlarla ayrılmadığını ifade etmek mümkündür. Nitekim bu anlayışın yansımaları Silistreli ve Hacıoğlu Pazarcıklı (Dobriç) çok sayıda şairin şiirlerinde Deliorman ve Dobruca'yı sıklıkla bir arada ele almalarında ve Deliorman'ı da memleket kavramı dâhilinde işlemelerinde tespit edilmektedir.

Geçmişten günümüze Dobruca'da Türk kültür varlığı göçler nedeniyle kayba uğramıştır. Bununla birlikte Dobruca Türk kültür havzasında doğmuş ve yetişmiş temsilciler vesilesiyle bölgeyi işleyen şiirler Dobruca haricinde de yayınlanmıştır. 1989 yılında İzmir'e göç eden Dobriçli şair Suna Yılmaz (1950) bu bağlamda örnek temsilcilerden biridir. Türkiye'de yayımlanan beş şiir kitabı ile üretken bir şair olan Yılmaz, şiirleri arasında memleketi Dobruca'yı işleyen örnekleriyle Türkiye'de "Dobruca şairi" vasfıyla anılan isimler arasında yer almıştır[39]. Silistreli ediplerden Nasuf Dail'in 2018 yılında yayımlanan şiir kitabı "Ben Beni Ararken" ve 2023 yılında yayımlanan öykü kitabı "Deliorman Halleri", Habil Kurt'un 2020 yılında yayımlanan "Çifte Yaşam" adlı şiir kitabı ve Yahya Akbulut'un "Zamane Sezi" adlı şiir ve çeviri kitabı Dobruca bölgesinde yakın dönem Türk edebiyatı varlığı bakımından tarihî devamlılığı örnekleyen eserlerden bazılarıdır.

Sonuç

Bulgaristan Türklerinin çağdaş şiir dünyasında üç mekân, tarihî ve kültürel hafızayı yansıtan yönü ile öne çıkmaktadır. Bu mekânlar Rodoplar, Deliorman ve Dobruca'dır. Sırasıyla bu üç bölge günümüzde Türk kültürünün canlı olduğu bölgeler olması ile dikkati çeker ve bir bakıma Bulgaristan çağdaş Türk şiirinin ve şairlerinin coğrafyasını da ortaya koyar. Bu üçleme arasında Rodoplar ve Deliorman öne çıkmış olsa da bir parçası Romanya'da kalan Dobruca, tarihte ve günümüzde Türk varlığı için taşıdığı önemi korumaktadır. Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde Dobruca, genellikle Rodoplar ve Deliorman kökenli şairler tarafından da yaygınlık kazanmış bir üçleme ile "Rodoplar, Deliorman, Dobruca" şeklinde cem edilerek işlenmiştir. Birçok örnekte bu coğrafyaya Gerlova, Koca Balkan ve Tuna Boyu adlarıyla diğer Türk kültür havzaları da dâhil edilmiştir.

Bulgaristanlı çağdaş Türk şairlerin Dobruca'yı ve Dobruca'ya ait unsurları/motifleri sosyalist dönemde emek kavramı, köylerdeki çalışma hayatı ve birlik ruhu içerisinde özellikle de pastoral bir ruhla tasvir etmeye çalıştıklarını ifade etmek mümkündür. Yeni dönemde yayınlanan Dobruca temalı şiirlerde konu alanının genişlediği ve Dobruca'nın tarihî ve millî yönü ile şiire taşındığı görülür. Dobruca genel bir adlandırma olarak tercih edildiği gibi bu bölge dâhilindeki Tutrakan, Akkadınlar, Balçık vb. gibi Türk yerleşim yerlerine hasredilen şiirlerin çokluğu dikkat çekicidir. Yakın dönemde Mehmet Müzekka Con, Ali Osman Ayrantok, Hüseyin Rasim Güler, Nevzat Fuat, Mehmedali Oruç, Galip Mehmet Sertel, İsa Cebeci, Zahit Güney, Leman İlyas, Nevzat Yakup, Suna Yılmaz vb. şairlerin "Dobruca şairi" vasfı ile öne çıkmış veya tanınmış olmaları önemlidir.

Bulgaristan Türklerinin çağdaş şiir evreninde "Dobruca", genel adıyla yer almış olsa da şairlerin şiir sanatındaki mekâna ait unsurlar önemli ölçüde Güney Dobruca'ya aittir. Esasen Bulgaristan ve Romanya Türkleri Dobruca konusunda etnodemografik olarak ortak paydadadır. Ne var ki araya giren siyasi sınırlar neticesinde Kuzey ve Güney Dobruca'nın şiir dünyasında bağlarının zayıfladığı görülür. Bu bağlamda çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde birkaç örnek dışında Kuzey Dobruca'ya dair göndermeler oldukça azdır. Ancak bununla birlikte bölgenin "Dobruca" genel adıyla sahiplenilmesi ortak tarihî birikime olan bağlılığı da ortaya koymaktadır.

Kaynakça

AKGÜN, Atıf, İzmir'in Balkan Göçmeni Edipleri (İnceleme ve Metinler), İksad Publishing House, Ankara 2024.

BAHTİYAR, Niyazi Hüseyin, Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler (Antoloji), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

[39] Atıf Akgün, İzmir'in Balkan Göçmeni Edipleri (İnceleme ve Metinler), İksad Publishing House, Ankara 2024, s.145.

----------, Bizim Anayurt Antolojisi-Şiirler, Bizim Anayurt Yayınları, İstanbul 2001.

BAYRAM, Ali, Konca Gülüm, Güven Yayınları, Sofya 1995.

BAYRAMÖZ, Sabahattin, Türkçenin Sarmaşıkları (Bulgaristan Türklerinin Şiirlerinden Seçmeler), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

CANIM, Rıdvan, "Tuna'nın sönmeyen kandilleri - V: Silistre", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 66, Haziran/ 2021, s. 399-427.

CON, Mehmet Müzekka, Alın Terim, Narodna Prosveta, Sofya 1964.

ÇAVUŞ, Mehmet, 20. Yüzyıl Bulgaristan Türklerinin Şiiri (Antoloji), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1988.

EMİN, Emel (2016). "Romanya'da Türk ve Tatar Edebiyatı", Balkanlarda İslam: Miadı Dolmayan Umut, 5. Cilt: Köprüler Yıkan Zihniyetin Yıkılışı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Yayınları, Ankara 2016, s. 263-285.

GÜLER, Hüseyin Rasim, Dünyayı Geze Geze, Tuna Yayınları, İstanbul 2005.

GÜNEŞ, Mehmet, "Rumeli'ye Elveda Derken: Bulgaristan Türklerinin Trajedisinin Galip Sertel'in Şiirlerindeki Yansımaları", Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 524-538.

HAFIZ, Nimetullah, Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi Cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

----------, Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

----------, Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi Cilt 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

HORATA, Osman, "Kuzey Ve Batı Türklüğünün Kesişme Noktasında Küçük Bir Türk Topluluğu; Romanya Türkleri", (Editör: Erhan Türbedar), Balkan Türkleri: Balkanlarda Türk Varlığı, Balkan Araştırmaları Dizisi, Asam Yayınları, Ankara 2003, s.151-167.

KAHRAMAN, Cahit, GÜNEŞ İlhan, "Tuna Dergisi ve Göç Edebiyatına Bir Bakış- Yazar ve Şair Zahit Güney'in Göç İle İlgili Yazıları Üzerine" ed. Güven Şeker, Ali Tilbe, Mustafa Ökmen, Pınar Yazgan Hepgül, Deniz Eroğlu, Ibrahim Sirkeci, Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings, Transnational PressLondon, London 2015, s. 527-533.

KALKAN, Şaban Mahmudoğlu, Tuna Boyu'ndan Esintiler Antoloji II, Kıbatek Yayınları, İzmir 2015.

KALKAN, Şaban Mahmudoğlu, Bulgaristan Türk Şiiri I, Bengü Yayınları, Ankara 2018.

----------, Bulgaristan Türk Şiiri II., Bengü Yayınları, Ankara 2018.

KURTUL, Kurtol, Bulgarlık Barbarlık, Yön Matbaacılık, İstanbul 2004.

ORUÇ, Mehmedali, Köprü, der. Hüseyin R. Güler, Tuna Yayınları, İstanbul 2003.

ÖNAL, Mehmet Naci, "Romanya Türklerine Bakış", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 93, 1994, s. 177-190.

----------, "Romanya Türklerinin Günümüz Edebiyatı" , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 4, 1997, s. 15-39.

SERTEL, Galip, Taş Toprak Dobruca, Bay Yayınları, Prizren 2007.

TATARLİYEF, İbrahim, Antologiya (9. IX. 1944'ten Sonra Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı), Narodna Prosveta, Sofya 1960.

ÜLKÜSAL, Müstecip, Dobruca ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu, Türk Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8. Cilt (Bulgaristan Türk Edebiyatı), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Elektronik Kaynaklar

BERK, Timur, "Dobruca, Türkçe şiirle hasret giderdi", https://www.qha.com.tr/kultur-sanat/dobruca-turkce-siirle-hasret-giderdi-134833, (E.T. 23.02.2024).

CEBECİ, İsa, "Eğitimci Şair: Aliosman Ayrantok-Toktamaz" https://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2012/09/egitimci-sair-aliosman-ayrantok-toktamaz.html, (E.T. 23.02.2024).

GÜNEŞ, Mehmet, "Galip Sertel" maddesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/galip-sertel (E.T. 12.05.2025)

İSEN, Mustafa, DURMUŞ, Tuba Işınsu İsen, "Emel Emin" maddesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/emel-emin (E.T. 23.05.2024).

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 135-150 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1652339
e-ISSN: 2636-8188

SÜREKLİ ÇOĞALAN BALKANİZMLER: EMIR KUSTURICA'NIN *YERALTI* FİLMİNDE STEREOTİPLER

Erdi DENİZ*

Öz: Sinema sanatı, eğlendirici işlevinin yanında kitleleri etkileyebilme gücü sayesinde akademik çalışmalar için oldukça verimli ve önemli bir kültür aracı konumundadır. Balkan sineması da hem üretim ve tüketim açısından hem de akademik çalışma malzemesi olarak gittikçe önemini artırmaktadır. Bu sahada üretilmiş ve üretilmekte olan filmler, özellikle Oryantalizm ve Balkanizm gibi bölgeyi doğrudan ilgilendiren kavramlar üzerinden okunmaya son derece müsaittir. Balkan sinemasının en önemli yönetmenlerinden biri Emir Kusturica'dır. Kusturica filmleri konu, mekân, karakter ve müzik gibi öğelerin kullanımları bağlamında Balkanlar'dan ayrı düşünülemez. Kendisi de bir Balkanlı olan Emir Kusturica, Balkan kültürüne/kültürlerine referans veren öğeleri sıklıkla kullanmış ve özgün üslubuyla dünyaca üne kavuşmuştur. Aynı zamanda Batı'nın Balkanlar algısının tezahürü olan stereotiplerden de cömertçe yararlanmıştır. Bu nedenle Batılılar için ve Batılıların gözüyle film çekmekle eleştirilmiştir. Bu çalışma, yönetmenin Balkan stereotiplerini kullanım tarzının, başlangıçta Batı'nın kültürel tahakkümüne eleştirel bir bakış amaçladığını; fakat alımlanma aşamasında, stereotiplerin yeniden üretimine neden olduğu iddiasını taşımaktadır. Bir başka ifadeyle yönetmen, Balkanizm tehlikesine dikkat çekerken yeni Balkanizmlerin oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Çalışmanın amacı, bu paradoksal durumu ortaya koymak; Emir Kusturica'nın *Yeraltı (1995)* filmi özelinde Balkanizm kavramını anlayabilmeye çalışmak ve Balkanizmin kullanım biçimlerini tespit ederek kavramın nasıl kendini yeniden üretebildiğini tartışmaya açmaktır. Bu bağlamda söz konusu film, içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanizm, Balkan Sineması, Stereotip, Emir Kusturica, Yeraltı (1995) Filmi.

PERPETUALLY REPRODUCED BALKANISMS: STEREOTYPES IN EMIR KUSTURICA'S *UNDERGROUND*

Abstract: The art of cinema is a very productive and important cultural tool for academic studies thanks to its ability to influence the masses as well as its entertaining function. Balkan cinema is becoming increasingly important both in terms of production and consumption and as a material for academic study. The films produced and being produced in this field are very suitable to be read through concepts that directly concern the region, such as Orientalism and Balkanism. Emir Kusturica is one of the most important directors of Balkan cinema. Kusturica's films cannot be separated from the Balkans in terms of the use of elements such as subject, location, character and music. Emir Kusturica, who is a Balkan himself, has frequently used elements referring to Balkan culture(s) and has gained world fame with his unique style. At the same time, he has also made generous use of stereotypes that are the manifestation of the Western perception of the Balkans. For this reason, he has been criticized for making films for Westerners and through Western eyes. This study argues that the director's use of Balkan stereotypes initially aims to critique the cultural domination of the West, but in the reception phase, it leads to the reproduction of stereotypes. In other words, while the director draws attention to the danger of Balkanism, he also paves the way for the formation of new Balkanisms. The aim of the study is to reveal this paradoxical situation, to try to understand the concept of Balkanism in the specific case of Emir Kusturica's *Underground (1995)*, and to open up for discussion how the concept can reproduce itself by identifying the ways in which Balkanism is used. In this context, the film in question is analyzed using the content analysis method.

Key Words: Balkanism, Balkan Cinema, Stereotype, Emir Kusturica, Underground (1995) Movie.

Başvuru/Submitted: 06.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Giriş

"Savaştan bahsedeceksek,
baharda Balkanlar'da karışıklık çıkacak"[1].

Balkanlar, tarih boyunca Avrupa ve Asya kıtalarının arasında bir köprü işlevi görmüş ve bu nedenle birçok farklı etnik-kültürel unsura ev sahipliği yapmış olan önemli bir coğrafi bölgedir. Köklü tarihi ve değişimlerin hâlâ yaşanmakta olduğu dinamik toplum yapısıyla sosyal bilimciler için verimli bir çalışma sahası niteliği taşır. Balkanlar'ın zengin ve özgün kültür ortamı içinde meydana getirilmiş olan kültür ürünleri hem üretiliş biçimleri hem de tüketime sokulduktan sonraki etkileri nedeniyle birçok farklı perspektiften incelenmeye açık durumdadır. Özellikle tarihî gerçekliklerin üzerine bina edilmiş olan kültür-sanat ürünleri, kimlik ve toplumsal bellek inşa etme süreçlerinde önemli işlevlere sahiptir[2].

İnşa edilmeye çalışılan Yugoslav üst-kimliğiyle kimilerince başarılamamış bir ütopya olarak anılan Yugoslavya da Balkan tarih sahnesinde önemli bir konum işgal etmektedir. Özellikle sosyalist dönem Yugoslavya'sı, yalnızca ömrünü sürdürdüğü yıllarda etkili olmuş bir devlet değildir. Günümüzde dahi hem Post-Yugoslav ülkelerin toplum yapılarında hem de genel popüler kültürde, Yugoslavya etkisine rastlanılmaktadır. Bu bağlamda Yugo-nostalji gibi yeni kavramlar üretilmekte ve bu doğrultuda yeni kültür-sanat ürünleri ortaya koyulmaktadır.

Boşnak asıllı Sırp veya kendisinin tarifiyle Yugoslav bir yönetmen olan Emir Kusturica, hem Yugoslavya döneminde hem de dağılmadan sonra, kültür sahasında oldukça etkili olmuştur. Balkan sineması denilince akla gelen ilk isimlerden olan Kusturica hem doğup büyüdüğü kültürden etkilenmiş hem de bu kültürün dünyaya tanıtımında -olumlu veya olumsuz- önemli bir rol oynamıştır. Yönetmen, Hollywood sinema çevreleri dahil geniş bir kitle tarafından takdir görmüş ve ciddi bir üne kavuşmuştur. Konularını genellikle Balkan tarihinden seçmiş olduğu filmleri, Batı'da ilgiyle takip edilmiş ve edilmeye devam etmektedir.

Kusturica filmlerinin Balkanlar'la olan ilişkisi yalnızca konularıyla sınırlı değildir. Balkanlar'ın çok etnisiteli ve çok kültürlü yapısı, onun sinema dilinin oluşumunda da etkili olmuştur. Kusturica'nın sinema diliyle ilgili söylenen *"neşenin ve acının sözgelimi düğünün ve cenazenin aynı anda yaşanabileceğinin normalleştirildiği bir kültür örüntüsünün görsel şöleni… coşkulu, zengin bir karnavalesk yapı"*[3]*…* gibi ifadeler, Balkanlar'ın karmaşık toplumsal yapısıyla ilişkilendirilir.

Kusturica filmografisinin en çok ses getirmiş parçalarından bir tanesi 1995 yılında çekilmiş olan *Yeraltı/Underground* filmidir. Yönetmenin özgün sinema dilini açık bir şekilde yansıtması, konusunu doğrudan Balkan tarihinden alıp geniş bir tarihsel izlek sunması ve barındırdığı yoğun Balkan imgeleriyle incelenmeye oldukça elverişli olan film, özellikle Batı'da ilgiyle karşılanmıştır. Bu nedenle *Yeraltı,* bizim çalışmamız için de verimli bir malzeme yelpazesi sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, *Yeraltı* filminde kullanılmış olan Balkan stereotiplerinin Balkanizm kavramı bağlamında incelenip; Balkanlar'ın algılanma biçimini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Bulgar tarihçi Maria Todorova'nın kavramsallaştırdığı Balkanizm[4] kısaca, Batı'nın Balkanlar algısını şekillendiren bir kültürel tahakkümün ifadesidir. Bu kavrama göre Balkanlar, gerçeğe uygun düşmeyecek şekilde ilkellik, gerilik ve barbarlık gibi Batı dışı unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Bunun için geri kalmış bir Balkan tahayyülü inşa edilir ve bölgeye bu perspektifle yaklaşılır.

---

* Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: erdideniz07@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0716-7343.

[1] 1940 yılında Theodore Geshkof tarafından yazılan bir kitabın ilk paragrafı. Akt. Maria Todorova, Balkanlar'ı Tahayyül Etmek, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 359.

[2] Sezai Öztaş ve Sevilay Demir, "1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: 'Yeniden Doğmak' Örneği", Humanitas, S.11(INCSOS VIII Özel Sayısı), (2023), s. 251.

[3] Mustafa Sözen, "Kültürel Humor ve Emir Kusturica Sineması", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 12, (2023), s. 322.

[4] Todorova, a.g.e.

Emir Kusturica, *Yeraltı*'nın da aralarında bulunduğu Balkanlar'la doğrudan ilişkili filmlerinde, stereotiplerden[5] sıkça yararlanır. Yönetmenin anlatım tarzının bir parçası haline gelmiş olan Balkan stereotiplerini kullanım biçimi, filmlerinin alımlanmasında önemli bir rol oynar. Dolayısıyla Batı'nın Balkanlar algısına da doğrudan etkide bulunur. Bu çalışma, Emir Kusturica sinemasındaki Balkan stereotiplerinin kullanılış ve algılanış biçimlerini tartışır. Çalışmanın varsayımına göre, Yugoslavya'ya ve içinde büyüdüğü kültüre olan bağlılığıyla bilinen yönetmen, yoğun şekilde yararlandığı Balkan stereotiplerini pejoratif bir bağlamda kullanmaz. Üstelik hayatın olağan akışına aykırı şekilde kullanıldığı bariz olan birçok imge de tesadüfen bu şekilde kullanılmış olamaz. Bu açıkça yönetmenin tasarrufudur. Peki buna rağmen filmler, özellikle Batı kamuoyunda nasıl alımlanmışlardır? Çalışmanın tezine göre Kusturica filmleri, o amaçla üretilmiş olmasalar da Batı'nın Balkanlar'ı algılayış biçimine olumsuz bir etki yapmış ve hem Balkan tarihinin hem de Balkanlıların yanlış anlaşılmasına vesile olmuştur. Bu nedenle *Yeraltı* başta olmak üzere Kusturica filmografisi, Balkanizm söyleminin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir.

1. Bir Zamanlar Bir Ülke Vardı: Yugoslavya

"Ben iki alfabesi, üç dili, dört dini, beş farklı milliyeti, altı cumhuriyeti olan, yedi komşusu tarafından çevrili ve sekiz etnik azınlığın yaşadığı bir ülkenin lideriyim"[6]. Yaşadığı döneme damga vurmuş önemli siyasilerden biri olan Josip Broz Tito (1892-1980), lideri olduğu Sosyalist Yugoslavya'nın kozmopolit yapısını bu sözcüklerle vurgular. Kimileri için geçmişte kalan güzel bir hatıra, kimileri için unutulması gereken karanlık bir dönem niteliği taşıyan Yugoslavya; her iki ihtimalde de farklı yönleriyle araştırılması, incelenmesi, tartışılması ve anlaşılması gereken tarihî bir fenomendir.

Slav dillerinde güney Slavlarının ülkesi anlamına gelen Yugoslavya[7], idari olarak altı cumhuriyet ve Sırbistan'a bağlı iki özerk bölgeden oluşan, farklı etnik grupların iç içe olduğu ve bu sebeple net bir millet ayrımının yapılamayacağı girift bir yapıya sahipti. Hırvatlar, Sırplar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve çeşitli etnisiteden Müslümanlar, Yugoslavya'nın sosyal yapısını teşkil ediyordu. Birbirinden farklı etnik, dinî ve kültürel unsurlardan mürekkep olan devlet, 1943 yılında Demokratik Federal Yugoslavya, 1946 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ve nihayet 1963 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti adını almıştı. 1980 yılına kadar devlet başkanı olan Josip Broz Tito, Sloven bir anne ve Hırvat bir babanın çocuğu olarak Sırbistan merkezli Yugoslavya'nın birleştirici lideri konumundaydı. Tito'nun ölümüyle karışıklıklara sahne olmaya başlayan Sosyalist Yugoslavya, 1992 yılından itibaren dağılma sürecine girdi ve önemli değişimler yaşadı[8].

Yugoslavya, 1970'li yıllar boyunca Tito'nun yerine geçebilecek yeni ismi bir türlü bulamadı. Daha önce ortaya çıkan bütün problemlerin çözümünde Tito'nun karizmatik liderliği önemli rol oynuyordu. *"Onun en önemli güçlerinden biri pragmatizmdi. Onun belirli şartlarda gerçekleştirilmesi mümkün olmadığı açıkça belli olan ideal bir siyasi yapıyı zorla dayatmak gibi kuramcı niyetleri yoktu"*[9]. Tito'nun ölümünden sonra, Yugoslav halklarını bir arada tutmak için gerekli pragmatizmi sergileyebilecek bir lider bulunamadı ve ülkede bir otorite boşluğu oluştu.

Otorite eksikliğinin yarattığı huzursuzluk ortamı, ilk büyük çatışmaların patlak vermesine zemin oluşturdu. Sırp milliyetçiler, Büyük Sırbistan ideali etrafında birleşerek Kosova'ya yönelik ilk hareketi başlattı. Özerk Kosova'da, Arnavut kökenli Müslüman halkın yoğunlukta bulunması, etnik milliyetçi Sırplar ile etnik milliyetçi Kosovalı Arnavutları karşı karşıya getirdi. Yugoslav hükümeti ve ordusunda büyük bir güce sahip olan Sırplar, Kosova üzerinde baskılarını artırırken yaşanan şiddet olayları, bağımsız Kosova fikrinin ateşlenmesine sebebiyet verdi. Kosovalı Arnavutlar, Sırp kontrolündeki

---

[5] Fransızcadan dilimize geçmiş olan stereotip kavramı, basmakalıp tip veya yargıları ifade etmek için kullanılır. TDK, "Stereotip" Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/, (Erişim Tarihi:21.12.2024).

[6] Aleksandr V. Savchenko ve Mikhail S. Khmelevskii, "Bosnia and Herzegovina as a Historical Balkan Bridge Between Cultures, Religions and Nations", RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, C. 11, S. 3 (2020), s. 556.

[7] TDV İslâm Ansiklopedisi, "Yugoslavya", https://islamansiklopedisi.org.tr/yugoslavya, (Erişim Tarihi:21.12.2024).

[8] Volkan Tatar, Eski Yugoslavya'da Yeni Devletler: Birleşmiş Milletler ve Büyük Güçler (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (2012), YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 314682), s. 190-191.

[9] Barbara Jelavich, Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

Yugoslavya hükümetine karşı illegal şekillerde örgütlenerek uzun yıllar sürecek bir iç savaşın aktörü olacaklardı[10].

1984 yılında Sırbistan Komünist Partisi'nin başına gelen Slobodan Miloseviç, Yugoslavya'nın yakın tarihe büyük acılarla dolu bir ülke olarak geçmesindeki baş aktör olacaktı. Tito'nun Sırplara yönelik düşmanlık güttüğünü ileri sürerek Tito aleyhine coşkulu konuşmalar yapıyor ve bu şekilde Sırp milliyetçi gençlerini kışkırtıyordu. Entelektüeller, din adamları, tarihçiler ve en önemlisi medya, propaganda aracı olarak kullanılarak halkta gerilimler yaratılıyordu. Etnik çatışmalar için oldukça elverişli bir şekilde yaratılan bu ortamda özerk Cumhuriyetlerin, bağımsızlık mücadelesine girişmemesi gerçekçi olmayacaktı[11].

Yugoslavya içerisinden ilk ayrılan ülke 1991 yılında Slovenya olmuştur. Slovenya'nın görece güçlü ekonomik yapısı, Yugoslav ordusu ile karşı karşıya gelinmesine rağmen bağımsızlığına imkân sağlamıştır. Slovenya bölgesinin Büyük Sırbistan ideal devleti içerisinde olmamasından dolayı etnik milliyetçi Sırplar, bu bağımsızlığın üzerinde pek durmamıştır. Ancak aynı durum Hırvatlar ve Boşnaklar için geçerli değildir. Katolik ve Müslüman Sırplar olarak tanımladıkları Hırvat ve Boşnaklar, doğal düşmanlar olarak benimsenmiş ve bu ülkelerin bağımsızlık ilanları, beraberinde savaşı getirmiştir. En kanlı çatışmalar bu bölgelerde Sırplar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında yaşanmış, çok ciddi katliamlar yapılmıştır. Özellikle Saraybosna'da yaşananlar ve Srebrenica katliamı, tarihe insanlık utancı olarak geçmiştir. Binlerce masum sivilin öldürülmesinden sonra NATO (Kuzey Atlantik Paktı), bölgeye asker göndermiştir. NATO güçlerinin barış ve istikrarı sağlayamaması sonucu Belgrad, NATO tarafından bombalanmış ve Sırplar müzakere etmek zorunda bırakılmıştır[12]. Belgrad'a yapılan bir bombardımanla başlamış olan Sosyalist Yugoslavya tarihi, adeta tarihin bir cilvesi olarak yine Belgrad'a yapılan başka bir bombardımanla sona ermiştir.

Ana hatlarıyla tarihi seyrinden bahsettiğimiz Yugoslavya hem çok kültürlü yapısı hem de dinamik tarih akışı nedeniyle, sosyal bilimciler için hâlâ ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Balkanlar tarihinin önemli bir dönemine damga vurmuş olan bu devlet gerek ürettiği gerekse hakkında üretilen kültür-sanat ürünleri ile de incelenmeye değerdir. Bu çalışmada da Yugoslavya'nın yetiştirdiği hem çok sevilmiş hem de çok eleştirilmiş bir yönetmen olan Emir Kusturica'nın sinema anlayışı ve onun sıkça tartışılan *Yeraltı* filmi ele alınmıştır. Oryantalizm ve Balkanizm kavramları ekseninde film yeniden okunmuş, filmde kullanılan Balkan imgeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın odak noktasını ise Kusturica'nın, genellikle grotesk bir üslupla kullandığı Balkan stereotiplerinin bilinçli veya bilinçsiz şekilde Balkanlar'a dair yeni önyargılar ve stereotipler yaratıp yaratmadığı sorunsalı oluşturmaktadır.

Film incelenmeye geçilmeden önce, yönetmenin hem içinde yetiştiği hem de çalışmalarında konu veya malzeme olarak kullandığı; bu nedenle oldukça önem arz etmekte olan Yugoslavya, daha ayrıntılı bir şekilde ile alınacaktır. Yukarıda siyasi tarihinden bahsedilmiş olan Yugoslavya, doksanlı yılların sonlarında tarih sahnesinden ayrılmış olsa da etkisini çeşitli şekillerde sürdürmeye devam etmektedir. Yugoslavya'yı hatırlama biçemlerinden biri olarak görülen Yugo-nostalji olgusu da bu etkinin yarattığı tepkilerden biridir. Çalışmanın tezine göre ve son bölümde ayrıntılı tartışılacağı üzere Emir Kusturica'nın, Balkan stereotiplerini cömertçe kullanırken Yugoslavya ve Balkanlar'a dair bir art niyet taşımadığı; fakat filmlerinin bu stereotiplerin yeniden üretimine katkı sağladığı düşünülmektedir. Kusturica'nın yola bu maksatla çıkmadığı ise kısmen olumlu denilebilecek bir bağlamla kullandığı Yugo-nostalji olgusundan anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu olguya daha yakından bakma ihtiyacı görülmüştür.

[10] Sündüs Adaş ve Emrah Konuralp, "Eski Yugoslavya'da Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Temelleri ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Dağılmasına Etkileri", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 6, (2020), s. 129.

[11] Adaş ve Konuralp, a.g.m, s. 130.

[12] Adaş ve Konuralp, a.g.m, s. 133-34.

2. Bir Hatırlama Biçemi Olarak Yugo-Nostalji

Çok milletli ve çok kültürlü yapısıyla özgün bir konumda bulunan Yugoslavya, yıllarca farklı unsurları bir arada tutmayı başarmış olsa da hiçbir zaman siyasi karmaşa ve etnik gerilimlerden uzak kalamamıştır. Karizmatik liderlik tarzının etkisiyle uzun yıllar farklı halkları bir arada tutup ortak bir Yugoslav kimliği oluşturmaya çalışmış olan Tito'nun ölümüyle dağılış sürecine giren Yugoslavya, Soğuk Savaş döneminin ardından parçalanmış ve bölgede çeşitli bağımsız devletler ortaya çıkmıştır.

1990'lı yılların başında bölgede yükselişe geçen etnik milliyetçiliklerin etkisiyle kurulan yeni devletler, tarihte hoş duygularla hatırlanmayacak olan çeşitli çatışmalara ve bir iç savaşa neden olmuştur. Geçmişin barış dolu günlerine özlem niteliği taşıyan Yugo-nostalji kavramının ortaya çıkışı işte bu günlere dayanmaktadır.

Yugo-nostalji, eski Yugoslavya'nın sosyalist dönemine dair olumlu anıları ve o döneme ait kucaklayıcı kültürel öğeleri içerir. Bu nostaljik duygu, eski Yugoslav birliği ve dayanışmasına olan özlemin bir ifadesidir. Yugo-nostalji eğilimi, kültürel bir fenomen olarak da kendini gösterir. Eski Yugoslav filmleri, müzikleri ve diğer kültürel ürünler, bu duyguları canlandırmak ve yeni nesillere eski Yugoslavya'nın kültürel zenginliğini tanıtmak amacıyla hâlâ dolaşıma sokulmaktadır. Bahsedilen kavram, yalnızca eski Yugoslavya döneminde üretilmiş olan popüler kültür malzemelerinin tüketimine haiz değildir. Aynı zamanda günümüzde de Yugo-nostaljik bir tavırla yeni üretimler yapılmaya devam etmektedir. Çalışmamızda ayrıntılı bir yer vereceğimiz Boşnak asıllı Sırp yönetmen Emir Kusturica'nın *Yeraltı* filmi, bu tarz öğeler barındıran ve Yugoslavya sonrası gösterime girmiş ilk ve en önemli filmlerdendir. Filmin meşhur final sahnesi, çok farklı şekillerde yorumlanmış olsa da bizce açık bir Yugoslavya metaforu içermektedir. Filmin aktüel zamanında hayatta olmayan karakterlerin de katıldığı sürreal bir düğün eğlencesinin gerçekleşmekte olduğu yer, anakaradan ayrılır ve Tuna'nın güneşli ufuklarına doğru yol almaya başlar. Bu sahne Yugoslavya'nın barış içinde yaşadığı günlere dair özlem dolu bir bakışla adeta o güzel ülkeye veda niteliği taşır. Filmin bu şekilde bitiriliyor olması elbette bir tesadüf değildir. Tesadüfün ötesinde, yönetmen Emir Kusturica ve senarist Dusan Kovacevic'in bütün bir filmi bu sahne üzerine oturtmaya çalışmış olduklarını dahi söylemek mümkündür. Final sahnesinin daha projenin başındayken tasarlanmış olduğunu akademisyen Dina Iordanova, *Balkan Sineması: Alevler İçinde Sinema* adlı kitabında aktarmaktadır[13].

Yugo-nostalji öğeleri barındıran filmler çeken tek yönetmen Kusturica değildir. Makedon yönetmen Milcho Manchevski, yoğun şekilde savaş ve şiddet karşıtı mesajlar barındıran filmi *Yağmurdan Önce/Before the Rain (1994)*'de[14] yıllar sonra doğduğu topraklara dönen baş karakteri fotoğrafçı Aleksander aracılığıyla bir geçmiş-şimdi karşılaştırması yapmakta ve izleyiciye söz konusu nostaljik duyguyu hissettirmektedir. Boşnak Danis Tanovic'in yönettiği 2001 yapımı *Tarafsız Bölge/No Man's Land*[15] filmi de iç savaş dönemine eleştirel bir bakışla yaklaşırken Yugoslavya döneminin barış atmosferine dair olumlu mesajlar vermektedir. Bu bağlamda Yugo-nostalji barındıran filmlere örnek gösterilebilir. Yönetmenliğini Ali Atay'ın yapmış olduğu *Limonata (2015)*[16] filmi de doğrudan doğruya bir Yugoslavya hikayesi olmamakla beraber sıklıkla eski Yugoslavya dönemine göndermelerde bulunuyor olması nedeniyle bu kategoride değerlendirilebilecek filmlerdendir. Filmin Türkiye yapımı olması, Yugo-nostalji kavramının yalnızca eskiden Yugoslavya'nın bir parçası olan ülkelerde yaşatılmadığının göstergesi olması açısından dikkat çekicidir.

Bununla beraber bahsi geçen kavram elbette Post-Yugoslav ülkelerde daha belirgin şekilde göze çarpmaktadır. Yugoslavya dağıldıktan sonra modernleşme çabalarına hız veren bu ülkeler, kendi farklılıklarını keşfetme çabası içine girmişlerdir. Modernleşmeyle özdeş kabul edilen kapitalizmin Post-Yugoslav ülkelere hızla yayılması, Yugoslavya özlemini metalaştırmış ve satılabilecek ürünlerin

[13] Dina Iordanova, Balkan Sineması: Alevler İçinde Sinema, çev. Burcu Erdoğan, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007, s. 148.

[14] Milcho Manchevski, Before the Rain, 1994.

[15] Danis Tanovic, No Man's Land, 2001.

[16] Ali Atay, Limonata, 2015.

ortaya çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Yugo-nostalji artık moda ürünlerinden reklamlara kadar uzanan bir genişlikte gerçekleşen sosyal bir olaydır[17].

3. Balkan Sinemasının "Müthiş Çocuğu" Emir Kusturica

Emir Kusturica, 24 Kasım 1954 tarihinde Saraybosna'da doğmuştur. 1978 yılında Prag'ın önemli okullarından olan Sahne Sanatları Akademisi'nin Film Yönetmenliği bölümünden mezun olmuştur. İki kez Altın Palmiye ödülünü kazanan yönetmen, bugün belki de Balkan Sineması denince akla gelen ilk isim konumunda bulunmaktadır[18].

Kusturica filmografisi; kısa filmler, TV filmleri, sinema filmleri, belgeseller gibi birçok alanda yapılan zengin çalışmalarla doludur. Kusturica, asıl ününü ise sinema filmleriyle kazanmıştır. Dokuz uzun metrajlı filme sahip yönetmen, sırasıyla; *Dolly Bell'i Hatırlıyor musun?/Do You Remember Dolly Bell? (1981), Babam İş Gezisinde/When Father Was Away on Business (1985), Çingeneler Zamanı/Gypsies Times (1989), Arizona Rüyası/Arizona Dream (1993), Yeraltı/Underground (1995), Kara Kedi-Ak Kedi/Black Cat-White Cat (1998), Hayat bir Mucizedir/Life is a Miracle (2004), Bana Söz Ver/Promise Me This (2007), Savaş ve Aşk/On the Milky Road (2016)* filmlerini yönetmiştir[19].

1980'li yıllardan itibaren Emir Kusturica, önce Yugoslavya'da sonra dünyada adından söz ettirmeyi başarabilmiş önemli ve bir o kadar da tartışmalı bir yönetmendir. Yugoslavya'daki iç savaş sonrası, politik duruşu itibarıyla çok ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Filmlerinde Balkanlılık olgusunu ön plana çıkaran yönetmen, Sırp milliyetçiliği yaptığı iddiasıyla sıklıkla tepkilerin odağında yer almıştır[20]. Tartışmalı bir kavram olan Balkanlılık olgusunu, kendi sinema diliyle anlatmaya çalışmış; yarattığı karakterler aracılığıyla, stereotipleri reddetmek yerine onlardan faydalanarak bir sinema dili oluşturmuştur[21]. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sıklıkla Kusturica'nın bu stereotipleri nasıl kullandığına vurgu yapılacaktır.

4. Yöntem

Bu çalışmada Emir Kusturica'nın *Yeraltı* filmi, *içerik analizi* yöntemiyle ele alınmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan *içerik analizi,* başta iletişim bilimleri olmak üzere sosyal bilimlerin birçok sahasında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntem eğitimden politikaya, kültürden gündelik yaşama kadar geniş bir alanda uygulanabilmesi ve bilimsel çalışmaları salt sayısal verilere indirgememesi dolayısıyla önem arz etmektedir[22].

Görünen gerçekliğin arkasında saklı olanın ortaya çıkarılmasına ve yeniden yorumlanmasına imkân tanıyan *içerik analizi* yöntemi, sosyal gerçekliği önceleyen sinema filmlerinde kullanılmaya oldukça elverişlidir[23]. Bu nedenle eğlenceli yönüyle büyük popülerlik edinmesinin yanında derin toplumsal katmanları da bulunan *Yeraltı,* bahsi geçen yöntemle incelenmektedir. Böylece Yugoslavya özelinden yola çıkılarak filmdeki Balkan stereotiplerini tespit edebilmek ve bu stereotiplerin nasıl kendilerini yeniden ürettiklerinin anlaşılabilmesi amaçlanmaktadır.

5. Bir Yugoslavya Metaforu Olarak Yeraltı Filmi

Film; bir savaş atmosferinde, Soğuk Savaş sırasında ve yine bir savaş atmosferinde geçen üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 1941 yılının Nisan ayında Belgrad'a yapılan Nazi

---

[17] Ahmet Ender Uysal, "Post-Yugoslav Sinemada 1990 Sonrası Değişen Doğu-Batı Teması ve Yugo-Nostalji", Journal of International Scientific Researches, C. 1, S. 2, (2016).

[18] IMDb, "Emir Kusturica", https://www.imdb.com/name/nm0001437/bio/?ref_=nm_ov_ql_1, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

[19] Sözen, a.g.m., s. 325.

[20] Türkiye'de yapılan Altın Portakal Film Festivali'ndeki tartışmalar için bkz. NTV, "Emir Kusturica Ülkesine Döndü", https://www.ntv.com.tr/turkiye/emir-kusturica-ulkesine-dondu,kRwqUILzv0aRRC74vwi52Q#, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

[21] Mert Güncüer, Emir Kusturica Sinemasında "Balkanlılık" (Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (2019), YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 576325), s. 1.

[22] Nuri Bilgin, Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006 s. vii.

[23] Gönül Cengiz, "Yeşim Ustaoğlu Sinemasının Kamusal Alan Bağlamında İçerik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi: 'Güneşe Yolculuk' ve 'Bulutları Beklerken' Film Örnekleri", Akademik Bakış Dergisi, S. 50, (2015). s. 26.

bombardımanının arifesinde başlar. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı'nın bir cephesi olarak Yugoslavya toprakları, Alman Nazi kuvvetleri tarafından işgal edilir. Ana karakterlerden Marko ve Crni bu işgale karşı direnmekte olan Yugoslav Komünist Partisi üyeleridir ve filmin genelinde de kullanılacak bir söylem olan anti-faşist hareketin temsilcileri olarak gösterilirler. Bombardımanlar başladıktan sonra Marko, yakını olan bir grubu yeraltında bir sığınağa yerleştirir. Bu grubun içerisinde Marko'nun kardeşi Ivan ve filmde önemli bir kırılma anında başrolde bulunacak olan Ivan'ın en yakın arkadaşı maymun Soni de bulunur. Ayrıca sert, korkusuz, ailesine düşkün fakat bir o kadar da çapkın mizaçlı olduğu bilinen, filmde yansıtılmak istenen şekliyle gerçek bir Balkan erkeği olan Crni'nin, yine bir Balkan kadını temsili olduğunu düşündüğümüz hamile karısı da yeraltına gönderilmiştir. Vera isimli bu kadın, yeraltına iner inmez doğum yapar ve bir erkek çocuk dünyaya getirdikten sonra ölür. Bu sahne, Yugoslav Komünist Partisi lideri Tito önderliğinde kurulacak olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne bir referans niteliği taşımaktadır. Bu sırada Marko ve Crni yukarıda bir dizi anti-faşist eylem görünümlü soygun gerçekleştirmekte ve adeta savaştan çıkar elde etmektedir. Marko ve Crni, arkadaşlıklarının yanında yine Balkanlı mizaçlarının bir gereği olarak birbirleri ile de rekabet etmekte ve birbirlerinin arkalarından iş çevirmektelerdir. Başlangıçta Crni'nin yasak aşkı olarak tanıdığımız fakat güç neredeyse orada kendine yer arayan aktris Natalija, bu iki yakın arkadaş arasındaki rekabetin başat unsuru haline gelir ve bir aşk üçgeni kurulmuş olur. Film boyunca çıkarcı ve uyanık mizacıyla izleyeceğimiz Marko, bu rekabetlerden galip çıkabilmek umuduyla arkadaşı Crni'yi de bir şekilde yeraltına göndererek yukarıdaki işlerini daha kolay yürütmeye ve güç kazanmaya başlar.

İkinci bölüm, tamamıyla Soğuk Savaş döneminde geçer. Bu bölümde, kartlarını doğru oynayan Marko, şansının da yaver gitmesiyle güçlü bir isim haline gelmiştir. Yugoslavya'da tanınan bir şair haline gelmiş ve partide önemli kademelere yükselerek Tito'nun yanında kendine yer edinmiştir. Aradan geçen yaklaşık yirmi yıla rağmen hâlâ yeraltında bulunan Crni ise Marko sayesinde gıyabında bir halk kahramanı haline getirilir. Öyle ki Crni, işgal sırasında faşistlere karşı destansı bir direnişte bulunmuş ve ülkesi için korkmadan canını feda etmiştir. Onurlandırılmak ve hatırlanmak için heykeli dahi dikilir, filmlere konu edilir. Burada Kusturica'nın, Yugoslav sinemasında önemli bir yer tutan; devlet destekli bir şekilde propaganda amacıyla çekilen hamasi Partizan filmlerine gönderme yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde, kendisini bir Yugoslav olarak tanımlasa da anti-komünist bir yaklaşıma sahip olduğunu bildiğimiz Kusturica'nın[24] Marko'yu, çeşitli numaralar yaptırtarak devlette bu kadar güçlü konumlara getirtmesi de tesadüfi değildir. Bu tutum, filmin geneline de sirayet etmiş olan komünist yozlaşma eleştirisinin bir gereğidir. Yönetmenin, dağılmaya neden olduğunu iddia ederek tavır aldığı Sosyalist Yugoslavya yönetimine dair eleştirileri, elbette bununla sınırlı değildir. Bizatihi filmin kendisi yani *Yeraltı* bir Yugoslavya alegorisidir. Sosyalist iktidar yani Marko tarafından yerin altına kapatılmış bir grup insan yani Yugoslavya halkı, hiçbir şeyden haberleri olmayarak yıllarca burada yaşamaya zorlanmış ve çalıştırılmıştır. Halkın durumunu sorgulaması engellenmiş ve adeta bir mutluluk illüzyonu yaratılmıştır. Çünkü "büyük kahraman" Tito'nun onların yardımına ihtiyacı vardır ve onlar da vatanseverler olarak vatan borçlarını ödemektelerdir.

İkinci bölüm, Balkan klişesine yakışır şekilde çıkan bir kargaşa esnasında duvarların yıkılmasıyla sona yaklaşmış olur. Maymun Soni, yeraltında yaşayan grubun üretmekten haklı olarak gurur duyduğu tanka girerek rastgele ateş açmış, duvarlar yıkılmış ve "Doğu"dan "Batı"ya kaçmak için kullanılmakta olan tüneller açığa çıkmıştır. Tüm bunlar olurken yönetmenin kullanmayı tercih ettiği bunun gibi irrasyonel ve absürt diyebileceğimiz Balkan imgeleri, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Kusturica, filmin kurgusunu yirmi-otuz yıllık periyotlar halinde oturtmuş ve üçüncü bölüm için yine bir savaş atmosferini tercih etmiştir. Bu defa Yugoslavya'nın dağılmasıyla neticelenmiş iş savaş dönemi gösterilir. Aslında yönetmen bu yeni savaşa dair doğrudan bir bilgi vermese de tarihsel izdüşümü itibarıyla iç savaş döneminde; hatta Iordanova'nın tesptiyle Slovenya'da olduğumuz

[24] Sol, "Bosna solu Kusturica'ya nasıl bakıyor?", https://haber.sol.org.tr/dunyadan/bosna-solu-kusturicaya-nasil-bakiyor-haberi-36607, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

anlaşılır[25]. Önceki bölümde oğlu Jovan ile yukarıya çıkmış olan ve bu sırada oğlunu kaybedip polisler tarafından yakalanan Crni, bu bölümde önemli bir komutan olarak savaşmaya devam ederken görülür. Ancak Crni, birkaç kez *"ne için"* ve *"kimle"* savaştığı gibi sorulara "*kendim için"*, *"faşist domuzlara karşı"* gibi muğlak cevaplar vererek savaşa dair net bir bilgi edinmemizi engeller. Bunun Emir Kusturica'nın bolca eleştiri aldığı milliyetçi tutumunu alenen sergilemek istememesinden kaynaklandığı açıktır. Dramatik dozun yükselmeye başladığını gördüğümüz bu bölümde Marko hâlâ Natalija ile beraberdir. Yeraltındaki insanların emeklerini sömürerek savaş zenginleri haline gelmiş olan bu çift, oldukça yaşlanmış olsa da uluslararası silah tüccarlığına devam etmektedir. Yeraltından çıktıktan sonra artık çok sevdiği ülkesinin var olmadığını öğrenerek çok büyük bir hayal kırıklığı yaşayan ve ağabeyi Marko'ya karşı düşmanlık beslemeye başlayan Ivan ise bir kiliseye sığınmıştır. Devam etmekte olan savaş atmosferinde Ivan'ın intiharı, Marko ve Natalija'nın ise bir pagan ayinini andıran ve sinematografik açıdan şaşaalı diyebileceğimiz ölümleri izlendikten sonra daha önce de değinmiş olduğumuz final sahnesine geçilir.

Bir rüya estetiğiyle çekilmiş bu final sahnesinde, tıpkı eski güzel günlerin hatırası gibi filmin bütün karakterleri görünür. Film boyunca kekeme olduğunu gördüğümüz Ivan, kameraya doğru akıcı bir şekilde konuşarak bir yabancılaştırma efektiyle filmi bitirir. Bu sayede anlatılan hikâyeye masalsı bir hava katılmış ve izleyiciye bazı şeylerin abartılmış olabileceği mesajı verilmiştir:

> *"İşte tam burada yeni evler inşa ettik. Leyleklerin yuva yapabileceği, kırmızı dallı ve bacalı... Komşularımıza kapıları ardına dek açık olan... Burada bizi besleyen topraklara şükranlarımızı sunacağız, bizi ısıtan güneşe de öyle. Ülkemizin yeşil otlarını çağrıştıran bu çayırlarda acı, hüzün ve neşeyle; her zaman ülkemizi hatırlayacağız. Çocuklarımıza durmadan öyküler anlatacağız. Bir zamanlar bir ülke vardı diye" ...*

6. Sürekli Çoğalan Balkanizmler

Batı medeniyetinin Doğu'ya bakışı sorunsalı, uzun yıllardır akademik araştırmaların ilgi odağı olagelmiştir. Bu araştırmalar, Edward W. Said'in ortaya attığı Oryantalizm/Şarkiyatçılık[26] kavramından itibaren kurumsallaşmış ve mesele çeşitli boyutlarıyla ele alınarak yeni kavramlar üretilmiştir. Avrupa-merkezcilik[27] ve Balkanizm gibi kavramlar bunlardan bazılarıdır. Çalışmanın bu bölümünde, adı geçen kavramlar kısaca açıklanarak birbirleriyle olan ilişkileri ortaya koyulacak ve *Yeraltı* filminde bu bağlamda kullanılmış olan imgeler örneklendirilecektir. Tespit edilen bu imgelerin kullanımının, filmin bakış açısına nasıl olumlu/olumsuz tesirlerde bulunduğu anlaşılmaya çalışılacaktır.

Edward W. Said'in *Şarkiyatçılık* adlı eseri, Doğu toplumları ve kültürlerinin Batı tarafından nasıl algılandığını ve incelendiğini araştıran önemli bir metindir. Avrupa'nın öteki algısının Doğu'daki Araplar üzerinden oluştuğunu öne sürmekte olan Said[28] genel anlamda Oryantalizmi, Doğu hakkında Batılı bakış açısının ve bilginin üretimi olarak tanımlayarak bir düşünme şekli ayrımına vurgu yapar: *"Şarkiyat, 'Şark' ile (çoğu zaman) 'Garp' arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçemidir"*[29]. Oryantalizmin temelinde, Batı'nın kendisini kültürel, entelektüel ve medeni olarak üstün görmesi yatmaktadır. Batılı bilginler, Doğu'yu kendilerinden farklı, gelişmemiş ve anlaşılması güç olarak tasvir ederler[30]. Said'e göre Batılı bir birey Doğu'yu yorumlarken birey kimliğinden önce bir Avrupalı veya Amerikalı olarak hareket eder. Bu Batılılık durumuysa karşı tarafın tam tersine hiçbir edilgen tavır taşımaz. Said daha da ileri giderek neredeyse Homeros çağından

---

[25] Iordanova, a.g.e., s. 147.

[26] Said'in bu kitabı birden fazla kez başka adlarla Türkçeye çevrilmiştir. Biz bu çalışmada Şarkiyatçılık adıyla Türkçeleştirilen versiyonu kullandık. Fakat metin içinde kavram ismi olarak Oryantalizm, Doğu ve Batı sözcükleri tercih edildi. Edward W. Said, Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları, çev. Berna Yıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 2022.

[27] Samir Amin, Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi, çev. Mehmet Sert, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.

[28] Sezai Öztaş ve Uğur Hacıoğlu, "Batı Sinemasında Türk İmajı Yansıması: '11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683)' Filmi Örneği", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 11, (2023), s. 43.

[29] Said, a.g.e., s. 21.

[30] Said, a.g.e., s. 148.

itibaren Batı'nın Doğu'ya müdahale eğiliminde olduğunu ve bunun hâlâ devam ettiğini belirtir[31]. Oryantalizm, *"...Doğu'ya tahakküm kurmanın, onu yeniden yapılandırmanın ve üzerinde otorite sahibi olmanın Batılı yoludur"*[32]. Oryantalist bakış kendisini ayrıca dil üzerinde gösterir. Doğu'yu anlamak için kullanılan dil, Doğu'nun üstünlüğünü ve Batı'nın aşağılık konumunu güçlendiren bir araçtır[33]. Bahsedilen bu dil kullanımı meselesi, konuşulan dil şeklinde doğrudan olmasa da çeşitli dil kullanımlarıyla dolaylı yönden çalışma çin önem arz etmektedir.

Bugün gerek medya araçları gerekse sanat eserleri, dilin kullanım biçimleri ile toplumlar üzerinde etki oluşturmaktadır. Burada iletişim bilimci Marshall McLuhan'ın meşhur *"araç mesajdır"* sözünü hatırlamak gerekir[34]. Bir örneğini incelenmekte olan sinema sanatının ürünleri de kullandıkları dil itibarıyla mesajın bizatihi kendisine dönüşebilmektedir. Emir Kusturica'nın sinema dilinin açar ifadelerinden bazıları olan kaos, eğlence, irrasyonellik, absürtlük gibi unsurlar, özellikle Batılı izleyiciye Balkan algısına dair yine bu tarz mesajlar vermektedir.

Edward W. Said, Oryantalizm kavramını kullanıma sokarak Doğu'nun algılanma şekli meselesini sistemli bir şekilde ele almış ve tartışmaları akademik bir boyuta taşımıştır. Bu nedenle alana önemli bir hizmette bulunmuştur. Bağımlılık okulu kurucularından Mısırlı Marksist iktisatçı Samir Amin, Said'in bu hizmetine atıf yapar ve Oryantalizm kavramını daha çok ekonomik bir temele dayandırarak Avrupa-merkezcilik kavramını üretir. Amacının Avrupa-merkezciliği kapitalizmin genel ideolojik yapısına oturtarak eleştirmek olduğunu belirtir[35]. Amin'in genel görüşüne göre Avrupa'nın merkezde olduğu küresel ekonomik sistem, diğer toplumlara karşı bir adaletsizlik yaratır ve bu durum toplumlar arasındaki eşitsizliğin geri döndürülemeyecek şekilde büyüyerek bir uçuruma dönüşmesine neden olur. Aradaki bu uçurum nedeniyle Avrupa dışındaki toplumlar, bağımsız şekilde kalkınamaz ve Avrupa-merkezli bir bağımlılık sarmalına girerler. Başlangıçta ekonomik nedenlerle gerçekleşen bu bağımlılık, gittikçe hayatın her alanına sirayet ederek kültürel ve entelektüel bir hegemonyaya dönüşür. İtalyan Marksist düşünürlerden Antonio Gramsci'nin sınıfsal farklılıklara dayanarak kullanmış olduğu kültürel hegemonya kavramı[36] Amin'le toplumlar arası hiyerarşik bir anlayışa evrilmiş olur.

Çalışmanın konusunu oluşturan Emir Kusturica da çektiği filmlerle -bizce kasıtlı olmayarak- Batı ve Doğu toplumları arasında kurulmuş olan bu kültürel hegemonyanın derinleşmesine hizmet eder. Çünkü Kusturica Batı'ya Balkanlar'da görmek istediği şeyi göstermiştir. Sloven düşünür Slavoj Zizek, Mayıs 2009'da Priştine'de katıldığı bir konferansta şöyle diyor:

> *"Bence Emir Kusturica, Batı'ya Balkanlar'da görmek istediği şeyi gösterdi: İnsanların seviştiği, sürekli kafa çekip sızdığı, delirmiş bir coğrafya. Bu, Batı'nın Balkan miti işte. Kusturica, sert, harbi bir Balkan erkeği rolü oynuyor. Batı dünyasının şaklabanı o! Batı dünyasının Yugoslavya'da olanları yanlış anlamasına katkıda bulundu."*[37]

Yeraltı, tıpkı Batı'nın görmek istediği gibi bir Balkan mitidir. Batı bunun gibi filmler nedeniyle doğasında savaş bulunan, çılgın bir Balkan ulusu algısını içselleştirmektedir[38]. Ayrıca Zizek, *Yeraltı* filmi ile ilgili görüşümüzü şöyle destekler: *"Burada (Yeraltı'nda) bulduğumuz şey, Edward Said'in*

---

[31] Said, a.g.e., s. 21.

[32] Said'den akt. Todorova, a.g.e., s. 25.

[33] Said, a.g.e., s. 305-306.

[34] Merve Çelik Varol ve Erdem Varol, "Kavram ve Kuramlarıyla Marshall McLuhan'a Bakış: Günümüzün Egemen Medya Araçları Ekseninde Bir Değerlendirme", International Journal of Cultural and Social Studies, C. 5, S. 1, (2019), s. 137-158.

[35] Amin, a.g.e., s. 16.

[36] Jacques Texier, Gramsci ve Felsefe, çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1985, s. 80.

[37] Slavoj Zizek ve Agon Hamza, "What happened in the first decade of the XXI. Century?", http://zizekpodcast.com/2017/05/12/ziz184-what-happened-in-the-first-decade-of-the-xxi-century-05-2009/, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

[38] The New York Times, "The (mis)directions of Emir Kusturica", https://www.nytimes.com/2005/05/08/magazine/the-misdirections-of-emir-kusturica.html, (Erişim Tarihi: 05.01.2025).

Oryantalizm kavramına benzer bir şekilde işleyen örnek bir Balkanizm vakasıdır: Batı'nın fantazyalı içeriğini yansıttığı zamansız mekân olarak Balkanlar"[39].

Çalışmanın iddiasının temellendirilebilmesi için Kusturica'nın, filmlerini çekerken nasıl bir hedef kitle tahayyül ettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Dina Iordanova bu konuyu şöyle aktarıyor: *"Yeraltı'nı yaparken Kusturica'nın aklında hangi hedef kitlenin olduğu merak edilen bir konudur. Film kesinlikle, az kullanılmış parlak imgeleme ve yine az araştırılmış estetik bölgelere başvurarak Batı Avrupa hayranlarını etkilemeyi amaçlar. Bu, çoktandır başarıya ulaşmış bir yaklaşımdır"*[40].

Emir Kusturica'nın Cannes'daki ödül konuşmasında kullandığı *"... film yapmamın bir tek sebebi var, sizin tarafınızdan sevilmek!"* gibi ifadeler de iddiamıza dayanak oluşturabilecek niteliktedir. Bir süre film çekmeye ara verdikten sonra onay ve sevgi görmek üzere uluslararası sahneye dönme ihtiyacı duyduğunu dile getiren Kusturica, Batı kamuoyu tarafından "müthiş çocuk" şeklinde adlandırılmaya devam edecek ve Balkanlar'ı Batı'nın görmek istediğine koşut bir şekilde anlatmayı sürdürecektir[41].

Yeraltı filminin Batı'nın kültürel tahakkümüne hizmet edip etmediğini anlayabilmek için başvurulması gereken kavramlardan bir diğeri ve belki de en önemlisi, akademik hayatına ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'de devam eden Bulgar tarihçi Maria Todorova'nın literatüre kazandırdığı Balkanizm kavramıdır. Todorova bu kavramı üretirken Said'in Oryantalizminden yararlandığını fakat Balkanizmin, Oryantalizmin bir alt dalı olmadığını; başlı başına ele alınması gerektiğini belirtir:

> *"Oryantalizm, fırtınalı bir hayat sürmüştür, bugün hala tutkuları kışkırtır, ama artık bir bütün olarak aşılmıştır. Balkanlar'da durum böyle değildir. Bir yandan, Said'in kitabının yaygın Balkan dillerine çevrilip basılmamış, dolayısıyla ana söyleme daha girmemiş olması söz konusudur. Diğer yandan, Balkanlar'ın Batı'yla olan ilişkilerini tanımlamada oryantalizmi yeterli sayan aydınlar bu kavramı tanıtıp popülerleştirmiştir. Balkanlar'ın Batı'yla ilişkilerine duyulan ilgi genişleyip yaygınlaştığı ölçüde, söylem, oryantalizm kategorisi çerçevesine konmaktadır; hatta bazen açıkça ifade edilmese de böyle yapılmaktadır. Okumakta olduğumuz bu kitap, Balkanizmin yalnızca oryantalizmin bir alttürü olmadığı tezini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, burada ortaya atılan argüman 'Balkan teması üzerine oryantalist bir çeşitleme' olmaktan öte bir anlam taşır"*[42].

Todorova'ya göre Balkanizm, oryantalizmle benzer ancak özdeş değildir. Çünkü Said, Doğu'nun sömürgecilik sonucu oluşmuş kısa bir dönemine bakarken Balkanlar'ın kendi başına somut bir tarihsel varlığı vardır[43]. Filozof Hermann Keyserling'in dediği gibi *"Balkanlar mevcut olmasaydı, icat edilmesi gerekirdi"*[44].

Balkanizm, Balkanlar hakkındaki önyargıların, stereotiplerin ve yanlış algıların birleşimi şeklinde ifade edilebilir. Todorova *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek* kitabında, Balkanlar'a dair Batılı algıları ve bu algıların nasıl oluştuğunu ele alarak, Balkanlar'ın Avrupa'nın ötekisi olarak görülmesinin tarihsel ve kültürel nedenlerini inceler. Batı'nın gözünde Balkanlar; kabileciliğe, geriliğe, ilkellik ve barbarlığa işaret eder[45]. Kusturica'nın bir röportajında *Yeraltı*'nın final sahnesini anlatırken Balkanlılara atıfla kullandığı şu cümleler bu bağlamda dikkat çekicidir:

> *"Kendilerine ne olduğunu hiçbir zaman bilmeden giderler. Balkan insanlarının tarzı budur. Geçmişlerini hiçbir zaman mantık çerçevesinde sorgulamazlar. Bir şekilde onları ileriye götüren tutku değişmez. Günün birinde insanların, şu ana değin ısrarla birbirlerini öldürmek için kullandıkları tutkuyu kullanacak daha iyi yollar bulabileceklerini umuyorum"*[46].

---

[39] Jump Cut, "Retrieving Emir Kusturica's Underground as a Critique of Ethnich Nationalism", https://www.ejumpcut.org/archive/jc51.2009/Kusterica/, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

[40] Iordanova, a.g.e., s. 148-149.

[41] Iordanova, a.g.e., s. 171.

[42] Todorova, a.g.e., s. 26.

[43] Todorova, a.g.e., s. 33.

[44] Todorova, a.g.e., s. 233.

[45] Todorova, a.g.e., s. 17.

[46] Akt. Iordanova, a.g.e., s. 148.

Todorova, çalışmalarında Balkanlılık olgusuna da dikkat çeker. Bu olgu, farklı çevrelerce farklı şekillerde anlamlandırılmış olsa da genellikle negatif bir mesaj taşır. Yine Batı'nın yüklemiş olduğu bu anlamdan dolayı birçok Balkan ulusu dahi Balkanlılık kimliğini taşıdığını söylemekten imtina eder. Söz gelimi Arnavutlar, Avrupa'nın en eski halklarından olduklarını iddia ederek ari kimliklerini ön plana çıkarmaya çalışırlar. Yunanlılar Grek kültürüne ve Helen'e dönerek Avrupa medeniyetinin beşiği olduklarını öne sürerken; Romenler de Roma İmparatorluğu döneminden miras aldıkları Latin kimliğine vurgu yaparlar. Todorova'nın tespitine göre Balkanlılık kimliğinin negatif bir anlam taşımadığı iki Balkan ülkesi vardır: Türkiye ve Bulgaristan. Öyle ki Türkçe ve Bulgarcada Balkan kelimesi, negatif bir mesaj içermediği gibi isim olarak dahi kullanılmaktadır[47]. Post-Yugoslav devletlerine bakıldığında ise daha farklı bir durum göze çarpar. Bu devletler, kendi Balkanlı kimliklerini birbirlerine nispetle tanımlarlar. Eski Yugoslavya haritasına göre Avrupa'ya en yakın ülke konumundaki Slovenya, kadim dönemlerinden itibaren sürekli Avusturya, İtalya gibi Avrupalı devlet ve toplumlarla iç içe yaşadıklarını ve kendilerinin de hem coğrafi hem de kültürel olarak Avrupalı olduklarını söylerler. Onlara göre Balkanlar, Hırvatistan'dan başlamaktadır. Katolik Hristiyanlıkları üzerine milli kimliklerini inşa etmiş olan Hırvatlar içinse Balkanlar'ın başlangıcı, Ortodoks Hristiyanlığın da başladığı yer olan Sırbistan'dır. Sırplar genel olarak Balkan coğrafyasında yaşadıklarını kabul etmekle beraber yine kendi ötekilerini yaratırlar ve Balkanlılık yahut Doğululuk üzerindeki negatif algıyı Müslüman Boşnaklara yüklerler. Zira Boşnaklar Osmanlı'nın etkisiyle Müslümanlığı seçmiş ve atalarına ihanet etmiştir. Onlar artık hemen hemen tüm Balkan ulusları için ortak Doğulu kabul edilen Türklere dönüşmüşlerdir. Oysa Türkler de kendilerini Araplar gibi gerçek Doğulular karşısında Batılı olarak görmektedir[48] Sözü edilen bu nispi durum, bizi yepyeni bir kavrama götürüyor: *Sürekli Çoğalan Oryantalizmler*. Todorova'nın da sitayişle bahsettiği akademisyen Milica Bakic-Hayden, Türkçeye bu şekilde çevrilmiş olan *Nesting Orientalisms* adlı makalesinde bu kavramı açıklar:

> *"'Doğular'ın derecelendirilmesi, yani benim "sürekli çoğalan oryantalizmler" diye adlandırdığım şey, Oryantalizmin dayandığı orijinal ikiliğin bir yeniden üretim modelidir. Bu modelde, Asya, Doğu Avrupa'dan daha 'Doğu' ya da daha 'öteki'dir; Doğu Avrupa'nın kendi içinde bu derecelendirme işi en 'Doğulu' olarak algılanan Balkanlarla yeniden üretilir; Balkanlar içinde de benzer şekilde hiyerarşiler kurulur. Ben bu şekilde iki kategorili tanım modelinin koşullarının, neticede kendi içindeki çelişkiye sebep olan şartları oluşturduğunu ileri sürüyorum"*[49].

Hayden bu görüşüyle Doğu, Balkan veya öteki dediğimiz şeylerin algısal tanımlar olduğuna ve sürekli olarak yeniden üretilebileceğine vurgu yapar. Bu nedenle Hayden'ın bu makalesinden ilhamla bölümün başlığı, Sürekli Çoğalan Balkanizmler olarak belirlendi. Şu belirtilmelidir ki; burada kastedilen Hayden'ın tanımında olduğu gibi nispi bir tanım sonucu oluşan çoğalma değildir. Burada, Balkanizm çatısı altında toplanan Balkanlar'a dair önyargıların, stereotiplerin ve vahşilik, barbarlık gibi negatif mesajlar taşıyan algıların, medya ve sanat ürünleri yoluyla kullanıldıkça yeniden üretildiği ve bu yolla Balkanizmlerin sürekli çoğaldığı kastedilmektedir. Bu bölümden itibaren *Yeraltı* filmine, bu bağlamda yeniden eğilinecektir.

Filmin henüz giriş sahnesinde seyircinin dikkatini çeken ilk şey, Goran Bregovic'in bestecisi olduğu güçlü bir Balkan müziğidir[50]. Gece vakti yüksek bir sesle eğlenceli müzikler çalmakta olan bir orkestra eşliğinde Marko ve Crni, Belgrad sokaklarını dolaşmaktalardır. Daha girişte absürt bir ortam yaratılarak hem filmin genel tavrına dair hazırlık yapılmıştır hem de seyirciye filmin, trajediyle komedinin iç içe yaşanabileceği "tek" yer olan Balkanlar'da geçeceği mesajı verilmiştir. Öyle ki daha

---

[47] Todorova, a.g.e., s. 111.

[48] Todorova, a.g.e., s. 124.

[49] Milica Bakic-Hayden, "Sürekli Çoğalan Oryantalizmler" Oryantalizm Tartışma Metinleri, ed. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2022, s. 358.

[50] Filmin genel duygusunun belirlenmesinde büyük rolü olan Goran Bregovic müzikleri, zaman zaman görüntülerin de önüne geçmiş ve akademik ortamda dahi tartışılmıştır. Şöhreti filmin de önüne geçmiş film müziklerinin kaderi de *Yeraltı* filmine benzemiş ve Bregovic'i Balkanizmin bir temsilcisi konumuna sürüklemiştir. Konu hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Natasa Tasic, "Goran Bregovic – Ambassador of Balkan(ism)", Litterearia Copernicana, C. 4, S. 48, (2023). Filmin soundtrack albümü için bkz. Goran Bregovic, Underground, 2000.

bu sekans bitmeden havaya saçılan paralar, alkol, sarhoşluk halleri, silah ve hayat kadınları gibi ilkelliği ve Batı dışılığı çağrıştıran imgeler gösterilmiştir bile. Ivan'ın ilk kez göründüğü sahnedeki papağanın, Marko ve Crni için *"barbarlar, barbarlar"* demesi elbette tesadüf değildir. Bombardıman görüntüleri ile Balkan trajedisi de başlar. Tüm şehir yıkılmaktayken hayvanlar ve insanlar kaçışmaktadırlar. Bu sırada Marko ise rastgele seçmiş olduğu bir hayat kadını ile beraberdir. Komedi unsuru abartılarak çekilmiş olan bu sahnede Marko, tüm şehrin bombalanıyor olmasına aldırış etmez ve cinsel doyumunu önceleyerek mastürbasyon yapar. Yani Batı'nın Balkanlar ve Balkanlılara dair klişeleşmiş ön yargılarıyla uyumlu; korkusuzluk, pervasızlık ve şehvet gibi duyguları aynı anda bünyesinde barındıran bir "Balkan erkeğine" yakışır şekilde… Aynı sıralarda umursamaz bir tavırla kahvaltı etmekte olan Crni de vatansever söylemlerde bulunmaktadır. Onu asıl sinirlendiren ve harekete geçiren şey ise absürt bir şekilde, bombalanmış olan hayvanat bahçesinden çıkıp şehre karışmış olan bir filin, pencereden ayakkabılarını çalması olacaktır. Yine bu sahnede Crni, karısına zarar gelmesini engellemek için dişleriyle elektrik kablosunu kopartır. Bu irrasyonel hareket, yine bir Balkanlılık imgesi oluştururken senaryodan da kopuk değildir. Filmin ilerleyen kısımlarında Crni, Gestapo tarafından elektrikli işkenceye maruz bırakılacak fakat mesleğinin elektrikçilik olması sebebiyle bu işkenceden kurtulacaktır. Elektrik çarpmasına karşı dayanıklı olduğu bilgisi, filmin başında bu şekilde verilmiş olur.

Filmin ilk kısmında, sokaktan geçen bir kediyle ayakkabı parlatma görüntüsü, sürekli çalmakta olan orkestra eşliğinde kaotik kavga sahneleri ve oldukça uzun süren eğlenceli bir düğün yemeği sahnesinde gösterilen masada yenmek için bekleyen fakat henüz canlı olan balığın tabancayla öldürülmesi gibi irrasyonel durumlar, yönetmen tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bunlar gibi abartılı sahne ve grotesk unsurların bu denli sık kullanılmasının, Kusturica'nın estetik bir kaygıyla oluşturduğu sinema dilinin ötesinde bir anlamı olmalıdır. Bizce Kusturica, henüz filmin başında bu öğeleri kullanarak bir Balkanizm eleştirisi yapmayı amaçlamaktadır. Yani Balkanlar'ın, Batı tarafından bu şekilde algılandığının farkındadır ve bu algıya neden olan öğelerin kullanımını abartarak eleştirel bir duruş sergilemektedir.

Kusturica kendi filmlerini, herhangi bir dava uğruna propaganda içeren filmlerden ayrıştırmaya çalışmaktadır. İkinci bölümde Marko, kendisinin kahramanlıklarının anlatıldığı Partizan filminin setine ziyarete gider. Kusturica bu sahneyi alaycı ve eleştirel bir üslupla çekmiştir. Buradan hareketle Kusturica'nın, Yugoslav sinemasının önemli bir dönemini teşkil eden bu tarz filmlere mesafeli olduğunu ve kendisinin çektiği filmin, doğrudan bir propaganda amacı taşımadığını göstermek istediğini ifade etmek mümkündür. Crni'nin uzun yıllar sonra yukarıya çıktığı ilk sahnede de yine bu film seti görülür. Bu sefer Crni, oğlu Jovan ile yukarıya çıkmış ve ilk olarak bu film setine denk gelmişlerdir. Savaşın hâlâ devam ettiğini sanan bu ikili bir sette olduklarını anlayamaz ve gerçekmiş gibi hareket eder. Böylece hem komediyi hem de karakterlerin içinde bulundukları durumun trajedisi, aynı anda yaşanmış olur.

Bu sahneyle bağlantılı olarak dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus vardır. Kendisinin bir taraf olmaktan kaçındığı daha önce belirtilmiş olan Kusturica, bahsi geçen sahnenin çekimi için ilginç bir yönteme başvurur. Yeraltı filminin ana karakterlerini oynayan oyuncular, film evreninde çekilmekte olan diğer filmde de aynı karakterleri canlandırırlar. Kusturica'nın böyle bir tercih yapıyor olması, *Yeraltı* filmi aracılığıyla kendi politik görüşlerini aktarabilmek adına kurduğu bir tiyatrodur. Zira film içerisinde Kusturica'nın kendisi de oyuncu olarak yer almaktadır; ancak kurduğu paralelliğin dışında olacak şekilde diğer oyuncular gibi çekilmekte olan filmde rol almaz. Çekilmekte olan filmin yönetmen koltuğunda başka bir oyuncu oturmaktadır. Kusturica ise kendini üçüncü bölümdeki bir sahnede yer alan silah tüccarı rolüne uygun görmüştür. Kusturica, *Yeraltı* filmi üzerinden savaş ve sinemaya dair fikirlerini bu şekilde seyirciye göstermektedir. Yönetmenin bir silah tüccarını oynuyor oluşu, bir taraf olmaktan ziyade para kazandığı bir konumda olduğunu göstermeye yöneliktir. Silah tüccarları savaşlardan nasıl fayda sağlıyorsa Kusturica da savaş sayesinde filmlerini çekmeye devam etmektedir. İngilizcede *shooting* fiilinin hem ateş etmek hem de fotoğraf/film çekmek için kullanılabileceğini hatırlamakta da fayda olacaktır. Bu bağlamda Kusturica'yı önemli bir yönetmen kılan şey, Yugoslavya'nın dramı olmaktadır. Sürekli olarak savaş atmosferi içerisinde travmatik

imgelerden yararlanıyor olmak, bizatihi travmayı gölgeleyip unutturarak; yaşanılan acıları travmanın temsiline dönüştürmektedir[51].

Çalışma boyunca dikkat çekilmeye çalışılan Sürekli Çoğalan Balkanizmler sorunsalı da işte bu şekilde çalışmaktadır. Batı tarafından kurulmakta olan Balkanizmleri eleştirirken Balkanist söylemlerde bulunmak, yeni Balkanizmler doğurarak sorunsalın büyümesine yol açmaktadır.

Yeraltı başta olmak üzere Kusturica filmlerinin nasıl algılandığına -özellikle Batı'da- bakmak tezin desteklenmesi adına yararlı olacaktır:

> *"Neredeyse sürekli çapraşık çekimler ve alaycı canlılığını bir an bile kaybetmeyen, koreograflanmış enerji harikası olan Yeraltı, gerçekten de çılgınca. Bu, karakterlerin kafalarında slivovitz (rakija) şişeleri kırdıkları türden bir film. Oompah ritmleri, en yakın koltuğa kurularak Kusturica'yı eleştiren New York Beşeri Bilimler Enstitüsü'nün üyelerini bile Zorba'yı yapmaya itebilir."*[52]

Yine başka bir yorum Batı'daki Balkanlar algısını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

> *"Devrim, metaforik olarak bir Karadağlı ve bir Sırp tarafından yönetilmiştir; bunlar, Sırp kahramanlarının milliyetçi yazarlarca yaratılan klişe imajlarını temsil eden iki arketipik Belgrad figürüdür. Bunlar, şüphesiz bazı genetik ve ruhsal üstünlükleri sayesinde, dünyadaki herkesten daha iyi savaşan ve sevişen insanlardır – ancak bazen de bu ruhsal cömertlikleri ve saflıkları nedeniyle günah işlemiş ya da hata yapmış bulunan insanlardır. Şiddetleri bile, sadece karşı konulamaz çekiciliklerini artırır."*[53]

Iordanova'nın aktardığı üzere *Yeraltı* filmine dair yapılmış olan bazı yorumlar, Kusturica'nın stereotip kullanımlarının Batı'da nasıl algılanmış olduğunu açıkça ortaya koyar. Buna göre Balkanlar, kaos ve şiddetle özdeştir; Balkanlılar ise genetik yapıları gereği hayatı uç noktalarında yaşayan insanlardır.

Filmde şiddet unsurları, eğlence ve aşk gibi diğer unsurlarla birlikte, oldukça coşkulu bir biçimde ve adeta doğal bir arka plan olarak gösterilir. Dünya kamuoyunda geniş kitlelere ulaşan bu temsil biçimi, Balkanlar'ın şiddetle özdeşleştirilmesine fırsat vererek Balkanlar'ın gerçek manzarasını gölgede bırakır[54].

Bir başka yorumda da yine Balkanlar'daki durumun, Balkanlıların doğuştan gelen özellikleriyle ilişkili olduğu vurgulanır. *Yeraltı*, böyle bir algının yerleşmesine neden olmuştur: *"Ünlü Bosnalı yazar Alexander Hemon, Yeraltı'nın işlenen vahşeti küçümsediğini ve 'Balkan savaşını kolektif, doğuştan gelen, vahşi bir çılgınlığın ürünü' olarak gösterdiğini söyledi"*[55].

Yeraltı için filmin IMDB profilinde yer alan ve muhtemelen Batılı bir izleyicinin yapmış olduğu yorumda şöyle bir tespit yapılıyor:

> *"Yeraltı, vahşi karakterler, şarkılar, içkiler, kavgalar ve Çingene ezgileriyle enerjiyi yüksek tutan bir bandoyla dolu, coşkulu ve eğlenceli üç saatlik bir karnaval. Sık sık delilik sınırına inen geniş bir komedi olsa da aynı zamanda bir halkın ihanetine dair trajik bir vizyondur. Tüm karakterlerin denize sürüklenen bir kara parçası üzerinde yeniden bir araya geldiği Felliniesk final görüntüsü, kırık bir toprak ve kırık bir halk metaforundan daha fazlasını anlatıyor. Bu, Yugoslav halkının dayanıklılığının, yaşamı kabullenişinin ve neşeye olan bağlılığının bir kanıtı ve yeniden doğuşları için tutkulu bir çığlıktır."*[56]

Bu yorumdan anlaşılacağı üzere *Yeraltı* filminde kullanılmış olan bazı stereotipik unsurlar, izleyici nezdinde Yugoslav halkının karakterine dair bir algı yaratmış ve Batı'daki Yugoslav imajının yerleşmesine hizmet etmiştir.

---

[51] Film Hafızası, "Emir Kusturica Evreni 1: Savaş ve Temsil Bu Bir Filmdir 3", https://www.youtube.com/watch?v=iE9cUg2Xnns&ab_channel=Fil%27mHaf%C4%B1zas%C4%B1, (Erişim Tarihi:13.12.2023).

[52] Akt. Iordanova, a.g.e., s. 150.

[53] Akt. Iordanova, a.g.e., s. 150-151.

[54] Doğan Aydoğan, "Balkan Representations in Balkans Cinema and Balkan Image", Ohrid: 2. Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS II), (2017).

[55] Hikmet Karcic, "Andicgrad: Hijacking Memories and the New Serb Identity", Working Paper Series, S. 9, (2016).

[56] IMDb, "Review of Underground", https://www.imdb.com/review/rw1102151/?ref_=tt_urv, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

Eleştirmen Peter Krasztev'in, *Yeraltı*'nın Cannes'da kazandığı Altın Palmiye'ye dair yaptığı yorum da görüşümüzü destekler niteliktedir. Film, Balkanlar'a dair tüm Batılı klişelerin cüretkâr bir şekilde sergilemektedir. İçerdiği Balkanist unsurlar, Balkan stereotiplerinin tekrar tekrar üretilmesine neden olmuş ve bu durum Batı tarafından da ödüllendirilmiştir. Zira Batı'nın Balkan tahayyülü yeniden ortaya koyulmuştur:

> *"Kusturica her zaman kendi zamanının adamı olmuştur, o zaman da şimdiki gibi. Yeraltı, büyük devlet sübvansiyonlarıyla çekilen bir film, manipülasyon teknikleri konusunda gerçek bir ansiklopedidir. Öyle olsa bile, Belgradlı ideologların en cüretkâr hayallerini gerçekleştirerek Cannes'da Altın Palmiye ödülüne layık görüldü: Batı, filmi tüm tipik Batılı yanılgıları yansıttığı için ödüllendirmekten narsist bir zevk aldı."*[57]

Sonuç

Bu çalışma, Emir Kusturica'nın *Yeraltı* filminde, Balkanizm eleştirisi yapma maksadıyla kullanılan Balkanist söylemin, yeni Balkanizmler yarattığı tezi üzerine bina edilmiştir. Filmde Balkan stereotipleri, reddedilmeden grotesk bir üslupla kullanılmıştır. Gerçekçilikten yer yer kopan bu kullanım şeklinin tercih edilmesi, yönetmenin sanat tarzının gereği olmasının yanında verilmek istenen birtakım mesajların da gereğidir. Yönetmen Balkanlar'ın nasıl algılandığının farkında olduğunu, bu algısal unsurları ısrarla kullanarak göstermek istemektedir.

Çalışmada, konunun tüm yönleriyle anlaşılabilmesi adına öncelikle Yugoslavya tarihinin ana hatlarına yer verilmiştir. Böylece hem filmi yapılış sürecine götürebilecek faktörlerin anlaşılabilmesi istenmiş; hem de zaten konusunu Yugoslavya tarihinden alan filmin analizini yapabilmek için zemin oluşturulmuştur.

Tarih sahnesine bakıldığında, Yugoslavya'nın tek başına işgal ettiği özgün konumu göze çarpmaktadır. Kozmopolit yapısıyla dikkat çeken Yugoslavya, varlığını sürdürdüğü yıllarda birçok bakımdan etkili bir devlet olmuştur. Bu etki o denli büyük olmuştur ki günümüzde dahi varlığını hissettirmektedir. Hâlâ Yugoslavya'ya dair yeni kavramlar üretilmeye devam etmektedir. Bunlardan önemli bir tanesi Yugo-nostaljidir. Yugo-nostalji, birçok kültür ürününde olduğu gibi; bir kültür üreticisi olarak Emir Kusturica'da da etkili olmuştur. Bu bağlamda, Yugoslavya tarihi ve sinemasıyla ilintili olarak Yugo-nostalji kavramı açıklanmıştır. Yugo-nostalji etkisiyle film çekmenin bir sahiplenme göstergesi olabileceği varsayımı, Kusturica sinemasıyla ilişkilendirilmiştir.

Balkan sinemasının "müthiş çocuğu" olarak kabul edilen Emir Kusturica, Yugoslavya döneminde yetişmiş ve Post-Yugoslavya döneminde de eser vermeye devam etmiştir. Genelde Balkanlar, özelde Yugoslavya, onun sinema dilinin oluşumunda oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle ana hatlarıyla da olsa yönetmenin biyografisine ve filmografisine de yer verilmiştir.

Yeraltı filminde kullanılan yeraltı metaforunun, Sosyalist Yugoslavya'yı tarif ediyor olmasına vurgu yapılarak sonraki bölüme geçilmiştir. Bu bölümde filmin ana izleği aktarılmış ve yer yer tarihî, politik, kültürel referanslar tespit edilmiştir.

Çalışmanın asıl tezi Sürekli Çoğalan Balkanizmler başlıklı bölümde tartışılmıştır. Bölümün başından itibaren kullandığımız ifadeye kaynak teşkil edecek olan Oryantalizm, Avrupa-merkezcilik ve Balkanizm gibi kavramlar açıklanarak örneklendirilmiştir. Emir Kusturica, Balkan stereotiplerini pejoratif bağlamda kullanmıyor olsa da bu stereotipler, Batı'nın bakış açısına koşut bir şekilde algılanmış ve Balkanlar'ın akıldışılıkla ilişkilendirilmesi, güçlenerek devam etmiştir. Böylece Balkanizme kaynak teşkil eden unsurlar, sürekli çoğalmaya devam etmiştir. Bölümün devamında, bahse konu olan Balkanist öğeler, *Yeraltı* filmi analiz edilerek tespit edilmeye çalışılmış ve konu bağlamında değerlendirilmiştir.

---

[57] Peter Krasztev, "Who Will Take the Blame?". The Celluloid Tinderbox Yugoslav Screen Reflections of a Turbulent Decade, Ed. Andrew James Horton, Central Europe Review Ltd, United Kingdom 2000.

Kaynakça

ADAŞ Sündüs ve KONURALP Emrah, "Eski Yugoslavya'da Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Temelleri ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Dağılmasına Etkileri", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 6, (2020), s. 107-139.

ATAY Ali, Limonata, 2015.

BAKIC-HAYDEN Milica, "Sürekli Çoğalan Oryantalizmler". Oryantalizm Tartışma Metinleri, Aytaç Yıldız (Ed.), (s. 357-376), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2022.

BİLGİN Nuri, Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.

BREGOVIC Goran, Underground, 2000.

CENGİZ Gönül, "Yeşim Ustaoğlu Sinemasının Kamusal Alan Bağlamında İçerik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi: 'Güneşe Yolculuk' ve 'Bulutları Beklerken' Film Örnekleri", Akademik Bakış Dergisi, S. 50, (2015). s. 20-32.

ÇELİK VAROL Merve ve VAROL Erdem, "Kavram ve Kuramlarıyla Marshall McLuhan'a Bakış: Günümüzün Egemen Medya Araçları Ekseninde Bir Değerlendirme", International Journal of Cultural and Social Studies, C. 5, S. 1, (2019), s. 137-158.

FİLM HAFIZASI, "Emir Kusturica Evreni 1: Savaş ve Temsil Bu Bir Filmdir 3", https://www.youtube.com/watch?v=iE9cUg2Xnns&ab_channel=Fil%27mHaf%C4%B1zas%C4%B1, (Erişim Tarihi:13.12.2023).

GÜNCÜER Mert, Emir Kusturica sineması'nda "Balkanlılık". (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 576325).

THE NEW YORK TIMES, "The (mis)directions of Emir Kusturica", https://www.nytimes.com/2005/05/08/magazine/the-misdirections-of-emir-kusturica.html, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

JUMP CUT, "Retrieving Emir Kusturica's Underground as a Critique of Ethnich Nationalism", https://www.ejumpcut.org/archive/jc51.2009/Kusterica/, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

INTERNET MOVIE DATABASE, "Emir Kusturica", https://www.imdb.com/name/nm0001437/bio/?ref_=nm_ov_ql_1, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

INTERNET MOVIE DATABASE, "Review of Underground", https://www.imdb.com/review/rw1102151/?ref_=tt_urv, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

IORDANOVA Dina, Balkan Sineması: Alevler İçinde Sinema, Çev. Burcu Erdoğan, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.

JELAVICH Barbara, Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl. Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur. Küre Yayınları, İstanbul 2017.

KARCIC Hikmet, "Andicgrad: Hijacking Memories and the New Serb Identity", Working Paper Series, S. 9, (2016).

KRASZTEV Peter, "Who Will Take the Blame?". The Celluloid Tinderbox Yugoslav Screen Reflections of a Turbulent Decade, Andrew James Horton (Ed.), (s. 17-31), Central Europe Review Ltd, United Kingdom 2000.

MANCHEVSKI Milcho, Before the Rain, 1994.

NTV, "Emir Kusturica Ülkesine Döndü", https://www.ntv.com.tr/turkiye/emir-kusturica-ulkesine-dondu,kRwqUILzv0aRRC74vwi52Q#, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

ÖZTAŞ Sezai ve DEMİR Sevilay, "1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: 'Yeniden Doğmak' Örneği", Humanitas, S.11(INCSOS VIII Özel Sayısı), (2023), s. 249-272.

ÖZTAŞ Sezai ve HACIOĞLU Uğur, "Batı Sinemasında Türk İmajı Yansıması: '11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683)' Filmi Örneği", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 11, (2023). s. 31-67.

SAID W. Edward, Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları. Çev. Berna Yıldırım. Metis Yayınları, İstanbul 2022.

SAMIR Amin, Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi, çev. Mehmet Sert, Yordam Kitap, İstanbul 2020.

SAVCHENKO Aleksandr V. ve KHMELEVSKII Mikhail S., "Bosnia and Herzegovina as a Historical Balkan Bridge Between Cultures, Religions and Nations", RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, C. 11, S. 3 (2020), s. 545-559.

SOL, "Bosna solu Kusturica'ya nasıl bakıyor?", https://haber.sol.org.tr/dunyadan/bosna-solu-kusturicaya-nasil-bakiyor-haberi-36607, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

SÖZEN Mustafa, "Kültürel Humor ve Emir Kusturica Sineması", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 12, (2023), s. 319-338.

TANOVIC Danis, No Man's Land, 2001.

TASIC Natasa, "Goran Bregovic – Ambassador of Balkan(ism)", Litterearia Copernicana, C. 4, S. 48, (2023).

TATAR Volkan, Eski Yugoslavya'da Yeni Devletler: Birleşmiş Milletler ve Büyük Güçler (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 314682).

TEXIER Jacques, Gramsci ve Felsefe, çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara 1985.

TÜRK DİL KURUMU, "Stereotip" Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/, (Erişim Tarihi:21.12.2024).

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Yugoslavya", https://islamansiklopedisi.org.tr/yugoslavya, (Erişim Tarihi:21.12.2024).

TODOROVA Maria, Balkanlar'ı Tahayyül Etmek, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

UYSAL Ahmet Ender, "Post-Yugoslav Sinemada 1990 Sonrası Değişen Doğu-Batı Teması ve Yugo-Nostalji", Journal of International Scientific Researches, C. 1, S. 2, (2016).

ZIZEK Slavoj ve HAMZA Agon, "What happened in the first decade of the XXI. Century?", http://zizekpodcast.com/2017/05/12/ziz184-what-happened-in-the-first-decade-of-the-xxi-century-05-2009/, (Erişim Tarihi:05.01.2025).

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ABAD, 2025; 8(15): 151-177 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI:** 10.32953/abad.1659122
e-ISSN: 2636-8188

TARİHSEL SÜREÇTE BULGARİSTAN'DA TÜRK NÜFUSU[1]

Özlem MUTLU KAHRAMAN[*]
İsmet AKOVA[**]

Öz: XIV. yüzyıl sonlarında Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmiş, uygulanan iskân politikaları sonucunda Balkanlardaki en fazla Türk nüfusa sahip olan ülkelerden biri haline dönüşmüştür. Çalışma kapsamında, Bulgaristan Prensliğinin kuruluşundan günümüze kadar yapılan nüfus sayımları analiz edilerek, Türk nüfusun tarihsel değişimi ve günümüzdeki genel durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bulgaristan'a yönelik gerçekleşen göçler, ülkenin günümüzde de önemli ölçüde Türk nüfusuna sahip olması üzerinde etkili olmuştur. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir konu da çalışmada verilen nüfus verilerinin özellikle 1880-2021 yılları arasında yapılan sayım dönemlerine ait olduğu ve istatistiki verilerin önemli bir kısmının Bulgaristan'ın Ulusal İstatistik Enstitüsü (NSİ) kurumu yayınlarına dayandığıdır. Bu konuda ifade edilmesi gereken diğer bir olgu da; farklı zaman dilimlerinde farklı yönetimler tarafından gerçekleştirilen nüfus sayımlarının farklı içeriklerde yapılmış olması, bazı verilerin kesintisiz olarak takip edilmesine imkân vermemiş olmasıdır. Çalışmada öncelikle Prenslik Döneminde Bulgaristan'da nüfusu etnik kökenleri ve mensup oldukları dine göre irdelenerek çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra Krallık Döneminde yapılan nüfus sayımları dikkate alınarak Bulgaristan nüfusunun çeşitli özellikleri ele alındıktan sonra Totaliter Rejim Dönemi ve Totaliter Rejim Dönemi Sonrası Nüfus Sayımlarına ait verilere yer verilmiştir. 2021 yılı sayımları esas alınarak Bulgaristan'da yaşayan Türklerin illere göre dağılımını gösteren harita yardımıyla nüfusun mekânsal dağılımı hazırlanan çeşitli grafikler ve tablolar yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Nüfus, Nüfus Sayımları, Demografik Değişim, Bulgaristan Nüfusu, Bulgaristan Türkleri.

TURKISH POPULATION IN BULGARIA THROUGHOUT HISTORY

Abstract: At the end of the 14th century, Bulgaria came under the administration of the Ottoman Empire and as a result of the settlement policies implemented to became one of the countries in the Balkans with the highest Turkish population. Within the scope of study, the population censuses conducted from the establishment of the Bulgarian Principality to the present day were analyzed to determine the changes in the Turkish population over time and its current general status. The migrations to Bulgaria have had an impact on the country having a significant Turkish population also today. It is important to note that the population data included in the study specifically pertain to the census periods from 1880 to 2021, with a significant portion of the statistical data derived from the publications of Bulgaria's National Statistical Institute (NSI). Another important aspect to mention is that the population censuses conducted by different administrations at different times varied in content, making it challenging to consistently track some data. The study first examines and evaluates the population of Bulgaria during the Principality period based on ethnic origins and religions. Subsequently, the characteristics of the Bulgarian population during the Kingdom period are addressed, followed by data from the Totalitarian Regime period and the post-Totalitarian Regime period. Using the 2021 census, the spatial distribution of the Turkish population in Bulgaria by provinces is analyzed with the help of maps, various graphs, and tables.

[1] Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Coğrafya Doktora Programında yürütülmekte olan *"Bulgaristan'daki Türk Nüfusun Mekânsal Dağılımı ve Sosyo-Demografik Özellikleri"* başlıklı doktora tezinden üretilmiş olup çalışma Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), Beşerî ve Sosyal Kalkınma Araştırmaları Destek Programı (BESKAP) tarafından desteklenmiştir.

[*] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD. Coğrafya Doktora Programı Öğrencisi, e-mail: ozlemmutlu22@gmail.com, ORCID: 0009-0005-1751-0773.

[**] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: ismetak@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4769-4858.

Başvuru/Submitted: 16.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Key Words: Population, Population Censuses, Demographic Change, Bulgarian Population, Turks in Bulgaria.

Giriş

Sosyal bilimler alanında önemli olan ve önemini daima koruyacak gibi görünen araştırma konularının başında nüfus gelmektedir. Nüfus; sınırları belirlenmiş bir alanda yaşayan insanların sayısını ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilirken doğum, ölüm veya göç gibi nedenlerle daima değişebilmesi, onun dinamik yapıda olduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Nüfus miktarının artması veya azalması ise nüfus hareketi olarak nitelendirilebilir. Nüfus; hareket halinde, her an ve durmadan değişen bir olaydır[2]. Göç alıp vermeyen bir bölgedeki nüfus değişimi esas olarak doğum ve ölümlere bağlı olarak değişmektedir[3]. Yeryüzünün çeşitli bölgeleri arasında yapılan göçler ve gerçekleşen doğumlar bir nüfus hareketi meydana getirirler. Yerleşilen bir sahanın sağladığı olumlu ve olumsuz koşullar o sahanın genel anlamda nüfusunu ve oluşan nüfus hareketini doğrudan etkilemektedir[4].

Ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişmişlik durumunu gösteren önemli unsurlardan biri de nüfus yapısıdır. Devletlerin varlıklarını koruması ve devam ettirmesi, toplumun sosyal ve kültürel özelliklerinin gelecek kuşaklara aktarabilmesi için gerekli vazgeçilemez faktörler arasında nüfusun bulunduğu ifade edilebilir. Nüfus sayısının yanı sıra nitelikleri de son derece önemlidir[5]. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de coğrafyanın fakat özellikle de Beşerî Coğrafyanın inceleme alanına giren başlıca konulardan biri olmakla birlikte; her bilim dalının kendine özgü yaklaşımı, ilkeleri ve araştırma yöntemleri olması nedeniyle başta İktisat olmak üzere Siyasal Bilimler, Şehir ve Bölge Planlama, Tarih veya Sosyoloji gibi bilimlerin araştırmalarına konusu olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Dünya nüfusunun gelişmesi ve bu gelişimin ortaya çıkardığı sorunlar ile nüfusun sosyo ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerinden sonra coğrafyacıların en çok meşgul oldukları konu, yeryüzünde nüfusun dağılışı[6] olduğu gibi, Coğrafyanın alt disiplini olarak Beşerî Coğrafyada nüfus konusundaki çalışmaların özel bir değer taşımasının nedeni; konum, yer, insan-çevre etkileşimi, hareket ve bölge olarak sıralanan beş temanın coğrafyanın temeli[7] olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. Dinamik bir karaktere sahip olan nüfus, belli bir mekânın gelişimine etki eden önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Beşerî coğrafyanın önemli araştırma konularından biri olan nüfusun, belli dönemlerde artış veya azalış göstermesi yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik olaylarla yakından ilgilidir[8]. Herhangi bir bölgede yaşayan nüfusun; nüfus artış hızı, doğum ve ölüm oranları, yaş ve cinsiyet yapısı, eğitim durumu gibi özellikleri ise "Nüfus Dinamikleri" kavramıyla ifade edilmektedir[9]. Nüfus coğrafyası ise; nüfusun mekânsal dağılışını, bu dağılışta etkili olan coğrafi unsurları, insan ve mekân etkileşimini ortaya koyarak, nüfusun sayısal ve yapısal özelliklerini beşerî coğrafya ilkelerine uygun olarak araştırılmasını sağlayarak elde edilen verilerle belli sonuçlara ulaşılmasını amaçlamaktadır. Bir sahadaki nüfusun dağılışını; "yatayda, dikeyde ve zamanda" olmak üzere üç şekilde incelemek[10] mümkündür.

Sosyal bir canlı olan insan, tarih boyunca, hayatını sürdürebilmek veya daha iyi koşularda yaşayabilmek için sürekli yaşadığı bölgeden farklı yerlere göç etme eğiliminde olmuştur. Göç, bazı durumlarda kısa süreli olabileceği gibi bazı durumlarda uzun süreli de gerçekleşebilmektedir. Zorunlu veya isteğe bağlı olarak yer değiştiren insanlar, göç ettikleri bölgeye kendi sosyal ve kültürel özelliklerini de getirmektedir. Nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerinin yanı sıra mekânsal dağılışının bilinmesi, son

[2] Ali Tanoğlu, Nüfus ve Yerleşme Cilt:1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 29

[3] Murat Yılmaz, Türkiye'deki İBBS Düzey-1 Bölgelerinin Nüfus Coğrafyası, Kitabevi Yayını, İstanbul 2020, s. 31.

[4] Mesut Doğan, "Demographic Movements in the Township of Büyükçekmece", Management and Education Academic Journal, Vol.5, No: 2, Bulgaristan 2009, (66-75).

[5] Aleattin Tandoğan, Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 1998, s. 2

[6] İbrahim Güner, Nüfus Coğrafyası. Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya (Editör: Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2010.

[7] Ramazan Özey, Beşerî Bölgeler Coğrafyası, Aktif Yayınları, İstanbul 2012.

[8] Doğan, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı:23, (2011), ss. 293-307.

[9] İbrahim Gökburun, 1923-2023 Yılları Arasında İstanbul'da Nüfus Hareketleri, İstanbul 2023.

[10] Ali Özçağlar, Coğrafyaya Giriş, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı. Ümit Ofset Matbaacılık. Ankara 2011.

derece önemlidir[11]. Ayrıca mekân üzerindeki bu ilişkinin geçmişten günümüze seyrinin tektik edilmesi, değişikliklerin teşhisi, izlenmesi, analizlerinin yapılması veya haritalanması ile mekânın gelecekteki durumunun planlaması da büyük önem taşımaktadır[12]. Genel olarak değerlendirdiğinde; insanların başta ekonomik nedenler olmak üzere siyasal, sosyal, kültürel, dini veya güvenlik gibi gerekçelerle yer değiştirdiği bilinmektedir. Yer değiştiren insanlar ayrıldıkları mekânlarda olduğu gibi gittikleri bölgelerde de az veya çok, çeşitli sosyal, ekonomik veya kültürel değişimlerin ortaya çıkmasına da neden olmuşlardır.

Ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişmişlik durumunu gösteren nüfus konusundaki çalışmalarının Coğrafya bilim dalında da önem taşıması nedeniyle, Bulgaristan'da Türk nüfusun dağılımı, göstermiş olduğu nitel ve nicel özelliklerinde meydana gelen değişim ve gelişimin incelenmesi çalışmanın başlıca amacını meydana getirmektedir.

Bulgaristan'da nüfus ile ilgili nispeten düzenli verilere ancak 19. yy'dan itibaren rastlanmaktadır. Bulgaristan'da gerçekleştirilen nüfus sayımlarından ilki 1880 yılında, sonuncusu ise 2021 yılında olmak üzere toplamda 19 kez yapılmıştır. Çalışmada yer alan istatistiki verilerin büyük bir kısmı Bulgaristan'ın Ulusal İstatistik Enstitüsü (NSİ) kurumu yayınlarına dayanmaktadır.

Bulgaristan nüfusu, Pomak, Romen, Rum, Arnavut, Makedon, Ermeni veya Çingene gibi birçok farklı etnik kökene sahip unsurların bir arada bulunduğu bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti egemenliğinde yüzyıllarca kalan ülke, Rumeli ve Balkan coğrafyasını iskân politikası ile Türkleştirilmiş ve Türklerin bölgeye yerleşmesiyle beraber Bulgaristan, Türk nüfusa yurt olmuştur. Türklerin ülkedeki varlığı oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Türkler, Bulgaristan'a IV. yüzyıldan itibaren göç etmeye başlamasına rağmen, XI. yüzyıldan itibaren gerçekleşen, yeni Türk göçleriyle birlikte sahadaki Türk varlığı güç kazanmıştır. Türklerin Bulgaristan'a yönelik göçleri esas olarak XIX. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.

Bulgaristan'da Osmanlı Devleti egemenliği 1396 yılında başlamış ve Türklerin bu topraklara yerleşmesi Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönem boyunca devam etmiştir. Öyle ki, sadece Bulgaristan değil Balkanların önemli bir bölümü, Osmanlı - Türk yurdu haline gelmiştir. Beş yüz yılı aşkın zaman diliminde Osmanlı egemenliği altında kalan bu topraklarda, Osmanlı Devleti'nin asimilasyon politikası izlememiş olması nedeniyle, Bulgarlar benliklerini koruyabilmişlerdir. Bulgaristan, 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması ile prenslik haline gelmiş ve 1908 yılında ise bağımsız bir devlet statüsü kazanmıştır.

1. Osmanlı Rus Harbi Dönemi'nde Bulgaristan'da Türk Nüfusu

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra; Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Büyük Britanya, Fransa, İtalya Krallığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından imzalanan Berlin Antlaşması sonucunda Bulgaristan *"prenslik"* statüsüne kavuşmuştur. Böylece kurulan yeni devletin nüfusunun tespit edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bulgaristan Prensliğinin kuruluşunun ardından 25 Haziran 1880 tarihinde Ekonomi Bakanlığı tarafından yeni kurulan ülkenin istatistik kurumuna gereksinimi olduğu fikriyle bir istatistik birimi organize edilmiştir[13]. Ancak 1881 yılında yürürlüğe giren bir kararname ile Kurum, daha gelişmiş bir yapıya bürünerek Bulgaristan İstatistik Kurumu adıyla yeniden düzenlenmiştir. Özerk bir statü kazanan Kurum, Tarım ve Ticaret Bakanlığına bağlanmıştır[14].

Bulgaristan'da ilk resmi nüfus sayımı, 31 Aralık 1880'de yapılmıştır. 31 Aralık 1884'te Doğu Rumeli Vilayetinde nüfus sayımı yapılmış sonuçlar doğru verilerle açıklanmıştır. Dolayısıyla Bulgaristan'da, Doğu Rumeli Vilayeti *(Plovdiv başkent olmak üzere, Pazarcık, Stara Zagora, Sliven, Burgas, Yambol, Haskovo, Kırcaali, Smolyan illerini kapsamaktadır)* ve Bulgaristan Emaretinde *(Sofya başkent olmak üzere Vidin, Montana, Vrasta, Pleven, Veliko Tarnavo, Ruse, Razgrad, Silistra, Dobriç, Varna, Şumen,*

[11] Esat Özgür Müstecaplıoğlu, Türkiye Nüfus Coğrafyası, Ankara: GMC Basın Yayın Limitet Şirketi, 1998, s. 7.

[12] İlhan Tekeli, "Türkiye'de Nüfusun Mekânsal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler: (1935-2000)". Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22 (11). Ankara 2005, s. 85-102.

[13] Mehmet Hacısalihoğlu. "Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler" İstanbul 2008, s. 52.

[14] Bülent Yıldırım, Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu, İstanbul, 2018, s. 74.

Targovishte, Gabrovo, Loveç, Pernik, Köstendil illerini kapsamaktadır) 1880-1885 yılları arasında üç nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Başarılı kabul edilen iki nüfus sayımının sonuçları ise daha sonra ilan edilmiştir. Bu nüfus sayımlarında nüfusa ait şu sınıflamalar mevcuttur; cinsiyet, yaş, medeni durum, doğum yeri, ikametgâh, din, anadil, okuryazarlık, milliyet, vatandaşlık, yerleşim yeri ve idari birim gibi sosyal, kültürel ve demografik veriler elde edilmiştir.

1880 Bulgaristan Beyliği ve 1884 Doğu Rumeli Nüfus Sayımları

Bulgaristan Emaretindeki ilk nüfus sayımı 1880 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkenin toplam nüfusu 2.007.919 kişi olarak belirlenmiştir. Müslüman Türk nüfusun sayısı ise 578.060'dır. Bulgaristan'daki ilk nüfus sayımında, Türkler ülke nüfusunun %28,8'ini meydana getirmektedir[15]. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan ayrıcalıklı konumdaki Doğu Rumeli Vilayetinde ise 1880 yılında sayımı yapılan fakat 1883 yılında yayınlanan nüfus sayımı verileri mevcuttur.

Doğu Rumeli Vilayetinin 1880 ve 1884 yılı nüfus sayımı sonuçlarının etnik gruplara göre dağılımı şöyledir:

Tablo - 1: Doğu Rumeli Vilayeti 1880 ve 1884 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları[16]

Etnik Gruplar	**1880 Nüfusu**	**%**	**Etnik Gruplar**	**1884 Nüfusu**	**%**
Bulgar	573.560	70,29	Bulgar	682.757	69,95
Türk	174.700	21,41	Türk	200.500	20,54
Rum	42.654	5,22	Rum	53.045	5,43
Diğer	25.032	3,08	Diğer	39.798	4,07
Genel Toplam	**815.946**	**100**	**Genel Toplam**	**976.100**	**100**

Tablo - 1 de de görüldüğü üzere 1880 ve 1884 nüfus sayımları sonuçlarına göre Bulgar ve Türk nüfuslarında artışın gerçekleştiği görülmekle birlikte oransal olarak değerlendirildiğinde hem Bulgar hem de Türk nüfusunun toplam nüfus içindeki paylarının az da olsa gerilediği verilerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. 1880 ve 1884 nüfus sayımları arasında yalnızca 4 yıl gibi bir zaman farkı olmasına rağmen, 1884 yılı nüfus sayımı sonuçlarında Bulgar ve Türk nüfusta nüfus artışının gerçekleştiği görülmektedir. Oransal olarak değerlendirildiğinde her iki sayımında da yaklaşık olarak nüfusun %70'ini Bulgarlar, %20'sini Türkler teşkil ettiği görülmektedir[17]. Ancak hem Bulgar hem de Türk nüfusunun toplam nüfus içindeki paylarının az da olsa gerilediği de verilerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Doğu Rumeli Vilayetinin demografik yapısında dikkat çeken unsurlardan biri de ülkedeki yaklaşık %5 oranında bulunmakta olan Rum nüfusun payının bu iki sayım döneminde bir miktar arttığıdır. Ayrıca "Diğerleri" arasında yer alan Ermeni, Romen, Makedon, Boşnak, Arnavut gibi etnik grupların da nüfusunun hem sayı hem de toplam nüfus içindeki oranlarının artış gösterdiği dikkat çekmektedir.

1.1. XX. Yüzyılın İlk Nüfus Sayımları

Bulgaristan resmi istatistik kurumunun 1911 yılında yayınladığı verilere göre 1887 yılında Bulgaristan Emaretinde 2.424.371 Ortodoks, 676.215 Müslüman, 18.505 Katolik, 1.358 Protestan, 24.352 Yahudi, 9.574 Ermeni ve diğer etnik gruplar yaşamaktadır. Ülkenin toplam nüfusu ise 3.154.375 kişidir. 1892 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkede, 2.606.786 Ortodoks, 643.258 Müslüman, 22.617 Katolik, 2.384 Protestan, 28.307 Yahudi, 6.643 Ermeni ve 718 diğerleri olarak tanımlanan etnik grup yaşamaktadır. Ülkenin toplam nüfusu ise 3.310.713 kişidir. 1.900 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre ülkenin demografik durumu; 3.019.999 Ortodoks, 643.300 Müslüman, 28.569 Katolik, 4.524 Protestan, 33.663 Yahudi, 13.809 Ermeni ve 419 diğerleri yaşamaktadır. Toplam nüfus ise 3.744.283 kişidir. 1887, 1892 ve 1900 yıllarına ait Bulgaristan nüfus sayımlarının esas olarak inanç ve etnik temelli

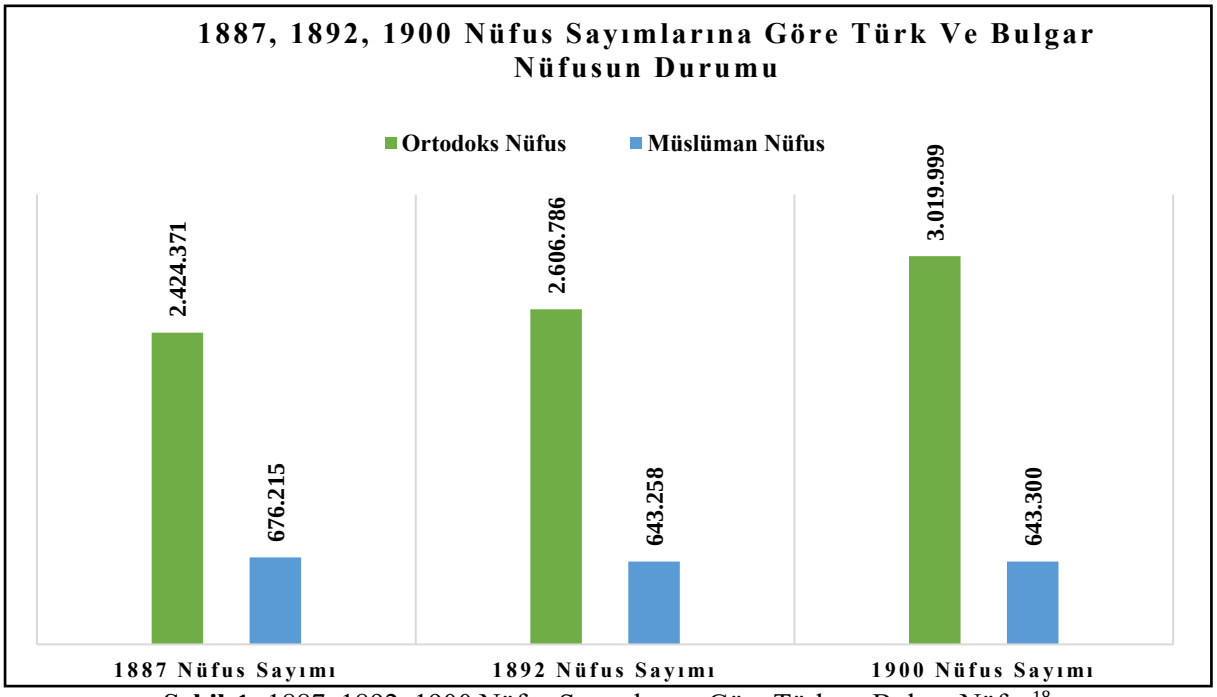
[15] Ali Eminov, "Turkish and Other Muslim Minorities Of Bulgaria" Londra 1997, s. 71.

[16] Hacısalihoğlu, a.g.e., s. 52.

[17] Yıldırım, a.g.e., s. 76.

olduğu dikkat çekmektedir. Ancak dini inancı esas alarak yapılan nüfus sayımlarında elde edilen bu verilerin, çok büyük oranda etnik kimliği de yansıttığı düşünülerek, Bulgar Ortodoks nüfus ve Türk nüfus ayırımında kullanılmasında bir sakınca bulunmadığı kabul edilmiştir.

1887, 1892 ve 1900 yıllarında Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türk ve Bulgar nüfusun sayısı ve genel nüfusa göre durumları aşağıdaki *Şekil 1*'de yer almaktadır. Çalışmanın esas amacı Bulgaristan'daki Türk nüfusunun irdelenmesine yönelik olduğundan; Katolik, Protestan, Yahudi, Ermeni gibi farklı mezhep veya etnik kökene ait nüfus verileri değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Şekil-1: 1887, 1892, 1900 Nüfus Sayımlarına Göre Türk ve Bulgar Nüfus[18]

Ülkedeki Müslüman Türk nüfusun süreç içerisinde azalış göstermesinin nedeni, Bulgaristan'da can ve mal güvenliğinin sağlanamamış olması ve bunun sonucunda Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin devam etmesidir. Bulgar İstatistik Kurumu verilerine göre, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan XIX. yüzyılın sonuna kadar geçen zaman diliminde yaklaşık 7 milyon dönüm arazinin Bulgarlar tarafından ele geçirildiği ifade edilmektedir[19]. 1893 - 1902 yılları arasında Bulgaristan İstatistik Kurumu verilerine göre 70.603 kişi Bulgaristan'dan Anadolu topraklarına göç etmiştir. Bulgaristan İstatistik Kurumu verilerine göre 1892 nüfus sayımında 643.258 olan Müslüman Türk nüfus, 1900 yılı nüfus sayımında 643.300 kişidir. Bulgaristan İstatistik Kurumunun verileri doğru kabul edilirse, bu kadar göç verilmiş olmasına rağmen 1900 yılı nüfus sayımı verilerine göre ülkede Türk nüfus yalnızca 42 kişi artış göstermiştir. Ekonomik ve sosyolojik nedenlerle sıkıntılar yaşayan Müslüman Türk azınlığın nüfus artış oranında yükselme eğilimi görülmesi olanaklı değildir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Bulgaristan İstatistik Kurumu verilerinde bir tutarsızlık olduğu dikkat çekmesine rağmen, çalışmada resmi kaynakların bilgilerinin kullanılması gerektiğinden, bu verilere yer verilerek çelişkiye dikkat çekme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

2. Bulgar Krallığı Dönemi'nde (1910-1934) Nüfus Sayımları

Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yaşanan önemli siyasi gelişmelerden biri de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesidir. Bulgaristan'ın resmen bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ilk nüfus sayımı 1910 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımını 1920 yılında yapılan ikinci sayım izlemiştir. İki nüfus sayımı arasında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yaşanmış, bu savaşlar sonucunda Bulgaristan'ın siyasi sınırlarında değişiklikler meydana gelmiştir.1910 yılı nüfus

[18] Yıldırım, a.g.e., s. 78.

[19] Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" Ankara 1987, s. 52.

sayımı sonuçları incelendiğinde bir önceki nüfus sayımına (1900 yılı) göre Müslüman Türk nüfusta azalma olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo - 2: 1910 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarının Din, Mezhep, Etnik Durumuna ve Cinsiyete Göre Dağılımı[20]

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Yahudi	Ermeni	Katolik	Protestan	Toplam
Erkek	1.850.166	310.591	20.001	6.720	15.994	3.213	2.206.685
Kadın	1.794.401	291.597	20.075	5.552	16.161	3.042	2.130.828
Toplam	3.644.567	602.188	40.076	12.272	32.155	6.255	4.337.513

Bulgaristan'da Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle 1920 yılına kadar nüfus sayımı yapılamamıştır. Fakat 1920 yılı nüfus sayımı sonuçları incelendiğinde Müslüman Türk nüfusta 1910 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 88.546 kişilik artış olduğu görülmektedir.

Tablo - 3: 1920 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarının Din, Mezhep, Etnik Durum, Cinsiyet ve Kır-Şehir Ayrımına Göre Dağılımı[21]

Din	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Nüfusa Oranı %
Ortodoks	804.486	3.257.343	2.027.344	2.034.485	4.061.829	83,80
Müslüman	97.543	593.191	346.840	343.894	690.734	14,25
Katolik	8.746	25.326	16.661	17.411	34.072	0,70
Protestan	2.551	3.066	2.780	2.837	5.617	0,12
Yahudi	42.464	768	21.117	22.115	43.232	0,89
Ermeni	10.229	619	5.628	5.220	10.848	0,22
Belirtmeyen	249	29	200	78	278	0,01
Eski İnançlar	18	250	142	126	268	0,01
Diğer	89	4	72	21	93	0,00
Toplam	**966.375**	**3.880.596**	**2.420.784**	**2.426.187**	**4.846.971**	**100**

Bulgaristan'da 1920 nüfus sayımı yapıldığı dönemde, ülkenin sınırları değişmiş Balkan Savaşları'nda Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşamakta olduğu Rodop Dağları ve çevresi Bulgaristan'a dahil olmuştur fakat yine Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşamakta olduğu bir diğer yerleşim alanı olan Dobruca Ovası ve çevresi Romanya'ya bırakılmıştır. Romanya'ya bırakılan arazi 7.966 km² iken Anadolu'dan alınan arazi 23.187 km² olmuştur[22]. Blagoevgrad, Smolyan ve Kırcaali illerinde yaşayan Türk nüfusun fazla olması nedeniyle Türk nüfus bölgede artış göstermiştir. 1926 yılı nüfus sayımları incelendiğinde Müslüman Türk nüfusta önceki nüfus sayımı dönemlerine göre önemli bir nüfus artışı olduğu görülmektedir. Fakat 1920 - 1926 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler devam etmiştir.

[20] Yıldırım, a.g.e., s. 83.

[21] Yıldırım, a.g.e., s. 83.

[22] Celal Aybar, "Bulgaristan Nüfusu", Ankara 1935, s. 3.

Ülke nüfusunun *kır-şehir* ve *cinsiyet gruplarına* göre dağılımına bakıldığında kır nüfusunun ülkede yaşayan tüm etnik gruplar arasında çoğunluğu temsil ettiği görülmektedir. Örneğin Bulgar nüfusun yaklaşık olarak %80,2'si kırsal bölgelerde yaşarken, Türk nüfusta bu değer olarak %85,9'u bulmaktadır. Ayrıca yine aynı verilere göre ülke nüfusunun cinsiyet gruplarına göre dengeli dağılım gösterdiği dikkat çekmektedir. Örneğin Bulgar nüfusun %49,9'u erkek ve %50,1'i kadın nüfus iken; Müslüman nüfusun 50,2'si erkek ve %49,8'i kadın nüfus olarak karşımıza çıkmaktadır.1926 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre din ve mezheplere göre nüfusun dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo - 4: 1926 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarının Din ve Mezheplere Göre Dağılımı[23]

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni	Diğer	Toplam
Erkek	2.2285.547	397.688	19.833	3.326	22.735	12.904	992	2.743.025
Kadın	2.283.226	391.608	20.514	3.409	23.696	12.498	765	2.735.716
Toplam	4.568.773	789.296	40.347	6.735	46.431	25.402	1.757	5.478.741
%	**83,39**	**14,41**	**0,74**	**0,12**	**0,85**	**0,46**	**0,03**	**100**

Verilerin doğruluğu kabul edildiğinde, 6 yılda daha yüksek nüfus artış oranı yaşanmış olmalıdır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde yine nüfus sayımı sonuçlarında tutarsızlık olduğu görülmektedir. Örneğin Bulgar nüfusun yaklaşık %80,2'si kırsal bölgelerde yaşarken, Türk nüfusta bu değer olarak %85,9'u bulmaktadır. 1934 yılı nüfus sayımı verileri incelendiğinde Müslüman ve Türk nüfusun 32.002 kişilik artış göstermesine rağmen genel nüfusa oranla azaldığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'ye yönelen göçler devam etmiştir. Bulgaristan ve Türkiye arasında Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi 1925 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda 1923 yılından 1934 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye 110.189 kişi göç etmiştir[24].

Tablo - 5: 1934 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarının Din ve Mezheplere Göre Dağılımı[25]

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni	Diğer	Toplam
Erkek	2.574.232	416.798	22.342	4.087	23.822	11.674	938	3.053.893
Kadın	2.554.658	404.500	23.362	4.284	24.576	11.802	864	3.024.046
Toplam	5.128.890	821.298	45.704	8.371	48.398	23.476	1.802	6.076.137
%	**84,41**	**13,51**	**0,75**	**0,13**	**0,79**	**0,38**	**0,02**	**100**

1887 yılı nüfus sayımından 1934 yılı sayımına kadar Bulgar İstatistik Kurumunun nüfus sayımı verileri kıyaslandığında Müslüman Türk nüfusun ülkenin genel nüfusa oranla daima azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Yalnız Balkan Savaşları sırasında Müslüman Türk nüfusun yoğun olarak yerleştiği bölgelerin işgale uğraması nedeniyle, Balkanlardaki diğer Müslüman Türk nüfusun Bulgaristan'a göç etmeleri sonucunda 1920 yılı sayımlarında artış olduğu görülmektedir. 1925 yılında imzalanan Türk-

[23] Yıldırım, a.g.e., s. 84.

[24] Yıldırım Ağanoğlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç", İstanbul 2001, s. 319.

[25] Yıldırım, a.g.e., s. 85.

Bulgar Dostluk Antlaşması'yla birlikte göçler Türkiye ve Bulgaristan arasında düzenli hale getirilmiştir. Böylece yılda yaklaşık 10 bin kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Gerçekleşen göçler nedeniyle bu dönem itibariyle Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfusta, ülkenin genel nüfusuna oranla artış görülmemiştir. Bulgaristan'daki Hristiyan Ortodoks nüfus ise, daima artış göstermiş ve genel nüfusa oranı sürekli yükselmiştir. Sonuç olarak Müslüman Türk nüfusun, Bulgaristan'ın Doğu Rumeli Vilayeti ile birleşmesinden sonra 1887 yılında yapılan ilk nüfus sayımından Komünist rejimden önceki son nüfus sayımı olan 1934 yılı nüfus sayımına kadar ülkenin toplam nüfusuna oranla azalış eğiliminde olduğu görülmektedir. Müslüman Türk nüfusun genel nüfusa oranı yalnızca 1910-1920 yılları arasında Balkan Savaşları ile kazanılan topraklar sonucunda artış gösterdiği fakat sonraki süreçte yeniden Bulgar nüfusun artış evresine girdiği dikkat çekmektedir.

3. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Nüfus Sayımları

Totaliter rejim kavramı, XX. asırda kendi halkını tamamen kontrol ederek değiştirmeyi hedefleyen siyasal partileri, liderleri, ideolojileri ve devletleri tanımlamak için kullanılmaktadır.[26] Sovyetler Birliği ordusunun Bulgaristan'a giriş tarihi olan 9 Eylül 1944, Bulgar Komünist Partisi tarafından kurtuluş günü olarak benimsenmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen bu gelişmeyle birlikte Bulgaristan totaliter rejim dönemine girmiştir. İdeolojisi gereği komünist dönem nüfus sayımlarında din konusu yer almamaktadır.[27] Totaliter olarak adlandırılan ülkelerde idari yönetim, toplum hayatının tüm alanlarına müdahale etmektedir. Totaliter bir ülke olan Sovyetler Birliği'nde, halkın dini inançlarından uzaklaştırılarak materyalist dünya görüşü doğrultusunda yetiştirilmeleri için devlet tüm gayretini sergilemiştir. Sovyet ordusunun 1944 yılında Bulgaristan'a girişi ile birlikte bu düşünce akımı Bulgaristan'ı da şekillendirmiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye nüfus hareketlerinin gerçekleşmesinde ve ülkedeki nüfusun nitelik ve niceliği üzerinde Totaliter rejimin belirleyici bir etkisi olduğu görülmektedir.

3.1. Komünizm Dönemi Nüfus Sayımı (1946 Yılı Nüfus Sayımı)

Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a girişi Bulgar Komünist Partisi tarafından kurtuluş günü olarak ilan edilmiştir. Bu gelişme ile birlikte Bulgaristan totaliter rejim yönetime girmiştir[28]. Bu dönemdeki ilk nüfus sayımı, Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği denetimine girmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Totaliter rejim döneminde gerçekleştirilen nüfus sayımlarında, ideolojinin gereği olarak din hanesine yer almamaktadır. Bu nüfus sayım döneminde Türk nüfusta, 1934 yılı nüfus sayımına göre önemli bir azalış dikkat çekmektedir. Özellikle 1934 yılında Bulgaristan'da yaşanan askeri darbeden sonra ülkede Türklere yönelik kısıtlama ve baskıların artmasıyla birlikte Türkiye'ye kitlesel göçler artmıştır. 1934-1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 26.942 aile, toplam 97.181 kişi göç etmiştir.[29] Fakat II. Dünya Savaşı döneminde göç hareketleri son derece azalmasına rağmen durmamıştır. Buna rağmen 1946 yılı nüfus sayımındaki azalış göç eden nüfustan daha fazladır. Doğal nüfus artışı, Türk - İslam kültürüne sahip Pomakların ve Türkçe konuşan Müslüman Çingenelerin de ayrı kategoriler de değerlendirilmesi ülkedeki Türk nüfusun sayıca daha az görülmesi üzerinde etkilidir.

[26] Eugene Kamenka, *"Totalitarianism"* Companion to Contemparary Political Philosophy, Vol:2, Edited By Robert E. Goodin, Blackell Publishing, 2012.

[27] Richard Crampton, "The Turks in Bulgaria, 1878-1944" *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority, Edt. Kemal H. Karpat, The Isis Press,* İstanbul 1990, s. 71.

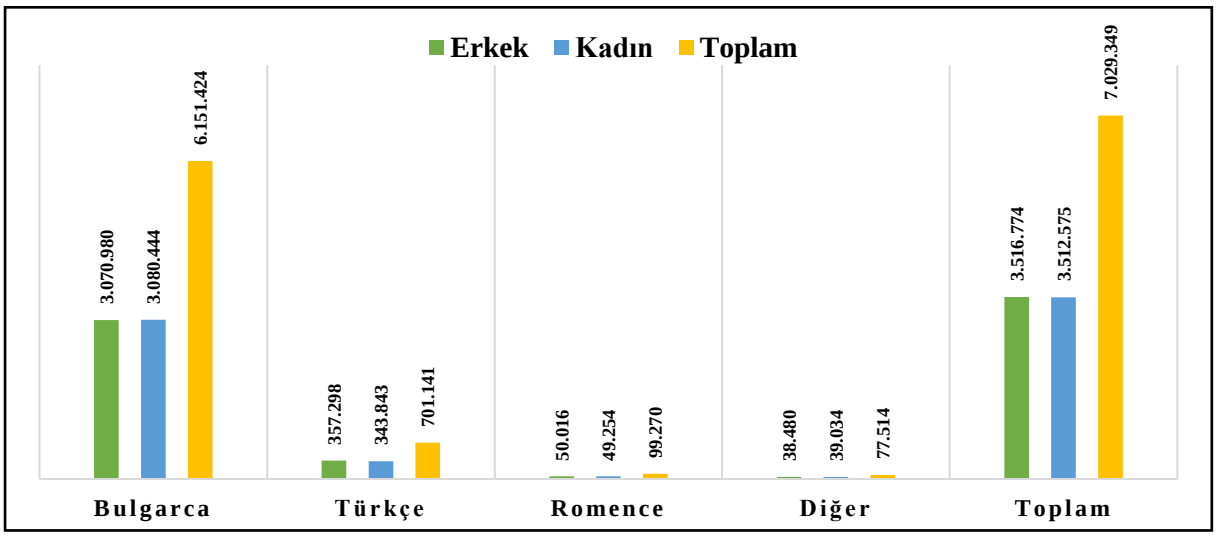
[28] Crampton, a.g.e., s. 164.

[29] Bülent Yıldırım, "Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç" Bursa 2013, s. 421-429.

Tablo - 6: Etnik Gruplara Göre 1946 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları[30]

Milliyet	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**
Bulgar	3.030.975	3.042.149	6.073.124
Türk	344.855	330.645	675.500
Çingene	85.703	84.308	170.011
Ermeni	10.515	11.122	21.637
Arnavut	678	450	1.128
Yunan	1.707	1.916	2.623
Yahudi	21.586	22.623	44.209
Romen	1.093	1.366	2.459
Rus	8.186	5.014	13.200
Tatar	4.106	4.027	8.133
Diğer	7.370	8.955	14.866
Toplam	**3.516.774**	**3.512.575**	**7.029.349**

1946 yılı nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın toplam nüfusu 7.029.349 kişidir. Ülkedeki Bulgar nüfusu 6.073.124 kişi olup toplam nüfusun %86,3'ünü oluşturmaktadır. Türkler ise 675.500 kişi ile ülke nüfusunun %9,6'sını meydana getirmektedir. *1946 nüfus sayımı sonuçlarına göre etnik grupların konuştukları dillere göre oransal dağılımı Şekil - 3'de gösterilmiştir:*

Şekil - 3: Bulgaristan'da 1946 Nüfus Sayımına Göre Etnik Grupların Konuştukları Dillere Göre Dağılımı

1946 yılı nüfus sayımı sonuçlarına dair verilerin yer aldığı *Tablo-6* ve *Şekil-3* birlikte değerlendirildiğinde, etnik gruplara göre dağılımda ülkedeki Türk nüfusun 344.855 erkek, 330.645 kadın olmak üzere 675.500 kişi olduğu görülmektedir. Buna rağmen *Şekil-3*'de Türkçe konuşan nüfus 357.298 erkek, 343.843 kadın olmak üzere toplam 701.141 kişidir. Dolayısıyla ülkedeki Çingene nüfusun büyük bir bölümünün Müslüman olması aynı zamanda Türkçe konuştuklarının da göstergesi olarak değerlendirilebilir.

[30] Yıldırım, a.g.e., s. 87.

3.2. XX. Yüzyılın Siyasi Göçlerinin Ardından Yapılan Nüfus Sayımları (1956 Yılı Nüfus Sayımı)

1956 yılı nüfus sayımı, 1950-1952 yılları arasındaki göç hareketlerinden kısa bir süre sonra yapılmıştır ve Bulgaristan nüfusunun etnik kökene göre dağılımını içermektedir. Bu gerekçelere bağlı olarak oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bu nüfus sayımından sonraki tarihlerde yapılan sayımlarda Bulgaristan'da yaşayan insanların milliyetlerine göre dağılımını içeren bilgiler yer almamaktadır. Dolayısıyla Türk nüfus ile ilgili resmi istatistiklere 1956 yılı nüfus sayımı sonuçlarından ulaşılabilmektedir. Söz konusu nüfus sayımında 250 bin civarındaki Müslüman Pomak nüfus, kayıtlara Bulgar olarak geçirilmiştir. Ayrıca yaklaşık 200 bin kadar Çingene, nüfus sayım sonuçlarında fazla gösterilmiştir. Bu sayının 100 bin kadarını Türk nüfus içermektedir, sonuç olarak bu dönemde yapılan nüfus sayımı gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır[31].

Bu sayım dönemindeki veriler 1946 yılı verilerine yakın sonuçlara sahiptir. Fakat iki nüfus sayımı arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik gerçekleşen büyük nüfus hareketlerinden biri olan 1950-1952 göçü gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Bulgaristan'dan 154.393 Türk Anavatan olarak tanımladıkları Türkiye'ye göç etmiştir[32].

Tablo - 7: Etnik Gruplara Göre 1956 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları[33]

Milliyetler	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**	**%**
Bulgar	3.236.760	3.269.781	6.506.541	85,6
Türk	334.844	321.181	656.025	8,6
Çingene	99.611	98.254	197.865	2,6
Makedon	94.994	92.795	187.789	2,4
Rus	6.246	4.305	10.551	0,1
Sırp	257	227	484	-
Çek	426	773	1.199	-
Diğer Slavlar	501	599	1.100	-
Tatar	3.033	2.960	5.993	-
Ermeni	10.627	11.327	21.954	0,3
Romen	1.644	2.105	3.749	-
Yunan	3.976	3.461	7.437	0,1
Yahudi	2.954	3.073	6.027	-
Arnavut	643	462	1.105	-
Karakaçan	1.064	1.021	2.085	-
Ulah	228	259	485	-
Macar	261	410	671	-
Alman	232	515	747	-
Diğer	1.055	845	1.900	-
Toplam	**3.799.356**	**3.814.353**	**7.613.709**	**100**

[31] Şimşir, a.e.g., s. 263.

[32] Şimşir, a.e.g., s. 245.

[33] Yıldırım, a.g.e., s. 89.

Tablo-7 incelendiğinde, Anavatan'a göç edenlere rağmen, Türk nüfusun az da olsa artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Buna karşın ülke nüfusunun %85'ten fazlasını Bulgar nüfus meydana getirirken, Türk nüfusun toplam nüfus içindeki payının %8,6 düzeyine kadar gerilediği de görülmektedir. Her şeye rağmen Bulgaristan'da yaşayan Makedon, Rus, Ermeni, Yunan, Yahudi, Macar, Alman veya Arnavut gibi diğer azınlıkların sahip olduğu nüfuslarla karşılaştırıldığında Türk nüfusun hem sayı hem de oran olarak toplam nüfus içinde önemli bir payı olduğu görülmektedir.

1956 yılı nüfus sayımı döneminden sonra Totaliter Dönemde, etnik gruplara göre nüfus verileri yayınlanmamıştır. Bu dönemde Müslüman Türk azınlığa karşı uygulanan baskı ve asimilasyon politikaları *(Türkçe konuşmanın, gelenek ve görenekler ile tüm dini ritüellerin yerine getirilmesinin yasaklanması gibi)* 1969-1978 Yakın Akraba Göç Anlaşması ile Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 130.000 ve 1989 zorunlu göçü ile birlikte ise 350.000 kadar Türk'ün göç etmesine neden olmuştur[34].

3.2. Yakın Akraba Göç Anlaşması Sonrasındaki Nüfus Sayımları (1965-1975 Nüfus Sayımları)

1965 ve 1975 yılları nüfus sayımlarında etnik gruplara göre nüfusun dağılımına ait veriler yayınlanmamasına rağmen komünist dönemin sona ermesinin ardından bu yıllarda yapılan nüfus sayımlarına ait veriler yayınlanmıştır.

Tablo - 8: Etnik Gruplara Göre 1965 ve 1975 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları[35]

Etnik Grup	1965 Yılı Nüfus Sayımı	1975 Yılı Nüfus Sayımı
Bulgar	7.231.243	7.930.024
Türk	780.928	730.728
Çingene	148.874	18.323
Tatar	6.430	5.963
Yahudi	5.108	3.076
Ermeni	20.282	14.526
Diğer	35.101	25.131
Toplam	**8.227.966**	**8.727.771**

1983-1989 yılları arasında Sofya Büyük elçisi olarak görev yapan Ömer Lütem, 1965-1975 yıllarında yapılan nüfus sayımı sonuçlarının açık bir şekilde yayınlanmaması nedeniyle bu konuda özel bir araştırma yaptırmıştır[36]. Bu araştırma sonuçlarına göre; 1965 yılı nüfus sayımında yayınlanan verilerde Bulgaristan'ın nüfusu 8.227.867, Türklerin nüfusu ise 746.755 kişidir. 1965 yılında Bulgaristan'da Todor Jivkov ülkeye tamamen hâkim olmuş ve halkın milliyetçilik duygusu güçlenmiştir. Dolayısıyla Türk nüfusuyla ilgili verilerin gerçeği yansıtma ihtimali zayıftır. Bu konuda Sofya Büyükelçisi Lütem, Sofya Milli Kütüphanesi'nde 1965 yılı nüfus sayımı sonuçlarına ait verileri içeren bir dosyaya ulaşmıştır. Burada elde edilen veriler incelendiğinde Türk nüfusun 780.928 kişi olduğu bilgisine ulaşmıştır. Oysa Bulgar İstatistik Kurumu verilerinde 1965 yılı nüfus sayımında ülkedeki Türk nüfusun 746.755 kişi olduğu bilgisi yer almaktadır[37]. İki farklı kaynak kıyaslandığında Türk nüfusun 34.173 kişi ya da %4,3 oranında daha fazla olduğu görülmektedir. Bulgar İstatistik Kurumu verilerinde Türklerin yıllık nüfus artış oranı %1,53 iken Sofya Milli Kütüphanesi verilerine göre bu oran %2,11'e ulaşmaktadır[38].

1975 yılı nüfus sayımı sonuçları incelendiğinde, 1965 yılında 780.928 kişi olan Türk nüfusun 1975 yılında 730.728 kişiye gerilediği görülmektedir. Türk nüfustaki bu azalışın en önemli nedeni Bulgaristan ile Türkiye arasında 1968 yılında imzalanan Yakın Akraba Göç Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın bir

[34] Şimşir, a.g.e., s. 246

[35] Yıldırım, a.g.e., s. 91.

[36] Yıldırım, a.g.e., s. 91.

[37] Ömer Lütem, Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985, Ankara 2000, s. 487.

[38] Lütem, a.g.e., s. 488.

sonucu olarak, 1969-1978 yılları arasında her yıl yaklaşık 3.000 Türk, on yıl boyunca Türkiye'ye göç etmiştir.

4. Totaliter Rejim Dönemi Sonrası Nüfus Sayımları

Tarihi süreç içerisinde Bulgaristan'ın yönetim şeklinin değişmesine rağmen, nüfus sayımlarının yapıldığı ve ülkenin çeşitli demografik özelliklerinin belirlenmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ülkenin yönetim şeklinin bir kez daha değiştiği 1992 yılı sonrasına ait nüfus istatistikleri ele alınarak değerlendirilecektir.

4.1. 1989 Yılı Zorunlu Göçü Sonrasında Bulgaristan'da Nüfus (1992 Yılı Nüfus Sayımı)

Totaliter rejim dönemi sonrasında dört defa yapılan (1992, 2001, 2011 ve 2021) nüfus sayımları, Bulgaristan'ın günümüzdeki demografik durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Totaliter rejim döneminde yapılan nüfus sayımlarında dönemin zihniyet yapısı gereği bazı bilgiler eksik yayınlanmış ya da farklı etnik gruplara dağıtılarak gizlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Komünist Rejim Dönemi sonrası yapılan ilk nüfus sayımı olan 1992 sayımı verileri gerçeği daha doğru yansıttığı kabul edilebilir. Ayrıca bu dönemde yapılan nüfus sayımlarını öncekilerden farklı kılan diğer bir özelliğinin de, nüfusun sadece din ve etnik köken ölçeğinde belirlenmediği ve illere göre dağılımına yer verilmiş olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo - 9: Nüfusun İllere ve Etnik Kökene Göre Dağılımı (1992 Yılı Nüfus Sayımı)[39]

İller	Bulgar	Türk	Roman	Toplam
Blagoevgrad	296.636	35.975	8.209	**351.637**
Burgas	361.159	58.201	16.120	**440.372**
Varna	404.246	33.461	17.077	**462.970**
Veliko Tırnovo	286.878	20.824	7.232	**318.251**
Vidin	142.645	295	7.965	**151.636**
Vratsa	255.763	1379	11.927	**270.679**
Gabrovo	148.538	9.629	1.585	**161.987**
Dobriç	177.339	33.939	18.449	**232.780**
Kırcaali	72.445	138.249	1.899	**213.806**
Köstendil	174.111	358	6.057	**181.347**
Loveç	175.143	7.798	6.384	**190.262**
Montana	187.567	322	19.079	**208.198**
Pazarcık	279.284	22.999	21.810	**326.123**
Pernik	160.224	169	2.142	**163.307**
Pleven	322.189	14.900	7.111	**346.614**
Plovdiv	657.968	46.774	21.139	**734.495**
Razgrad	78.749	79.740	7.464	**167.410**
Ruse	236.90	35.230	11.934	**288.702**
Silistre	99.702	52.812	6.519	**161.063**
Sliven	192.740	19.419	18.183	**234.785**

[39]Yıldırım, a.e.g., s. 93.

Smolyan	147.894	10.708	514	**159.752**
Sofya	276.035	1.032	11.664	**289.962**
Sofya (Şehir)	1.146.509	4.432	13.902	**1.190.126**
Stara Zagora	350.771	18.845	24.143	**397.339**
Tırgovişte	90.284	50.931	9.474	**151.339**
Haskovo	246.658	32.583	14.014	**295.503**
Şumen	138.663	64.704	14.727	**220.320**
Yambol	164.115	4.594	6.669	**176.552**
Toplam	**7.271.185**	**800.302**	**313.392**	**8.487.317**

1989 Zorunlu Göçünün ardından gerçekleşen ilk nüfus sayımında ülkedeki nüfusun 800.302 kişi olarak açıklanması 1989 göçü öncesi Türk nüfusun 1.200.000 civarında olduğunu göstermektedir. 1992 yılı öncesinde yapılmış nüfus sayımlarında olduğu gibi, Türk nüfus Bulgaristan'ın az veya çok bütün şehirlerinde varlığını sürdürmesine rağmen yoğun olarak; Kırcaali, Razgrad, Tırgovişte, Silistre ve Şumen illerinde yaşamaktadır. Bu illerin başında gelen Kırcaali'de toplam nüfusun %64,7'si, Razgrad'ta %47,6'sı Tırgovişte'de %33,7'si, Silistre'de %29,4'ü Türk nüfustan oluşmaktadır. Türklerin en yoğun olduğu Kırcaali ve Razgrad'ta Türk nüfusun Bulgar nüfustan fazla olduğu görülmesine rağmen, ülkenin batı ve kuzeybatısında yer alan Pernik, Vidin ve Montana şehirlerinde ancak birkaç yüz Türk'ün yaşadığı anlaşılmaktadır.

4.2. Avrupa Birliği Sürecinde Bulgaristan'da Nüfus (2001 Yılı Nüfus Sayımı)

1993 yılı ve sonrasında özellikle 2000'li yılların başlarına kadar Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye yönelik göçleri kayıt dışı olarak devam etmiştir. Dolayısıyla ülkedeki Türk nüfus, bu dönemde de azalış göstermiştir. 2001 yılı nüfus sayımında, Bulgaristan'ın iller bazında etnik gruplara göre dağılımına ait tablo aşağıda yer almaktadır:

Tablo - 10: 2001 Yılı Nüfus Sayımı[40]

İller	Bulgar	Türk	Roman	Diğerleri	İfade Etmeyen	Bilinmeyen	Toplam
Blagoevgrad	286.491	31.857	12.405	5.519	4.242	659	**341.173**
Burgas	338.625	58.636	19.439	3.728	1.919	1.200	**423.547**
Varna	393.884	37.502	15.462	9.866	3.830	1.469	**462.013**
Veliko Tırnovo	259.099	22.562	6.064	2.495	2.014	938	**293.172**
Vidin	118.543	139	9.786	528	553	525	**130.074**
Vratsa	223.692	2.000	14.899	608	984	853	**243.036**
Gabrovo	131.494	9.109	1.611	939	615	357	**144.125**
Dobriç	164.204	28.231	18.649	1.588	1.854	691	**215.217**
Kırcaali	55.939	101.116	1.264	385	4.565	750	**164.019**
Köstendil	152.644	146	8.294	416	508	526	**162.534**
Loveç	152.194	8.476	6.316	891	1.522	552	**169.951**
Montana	157.507	235	22.784	649	322	761	**182.258**

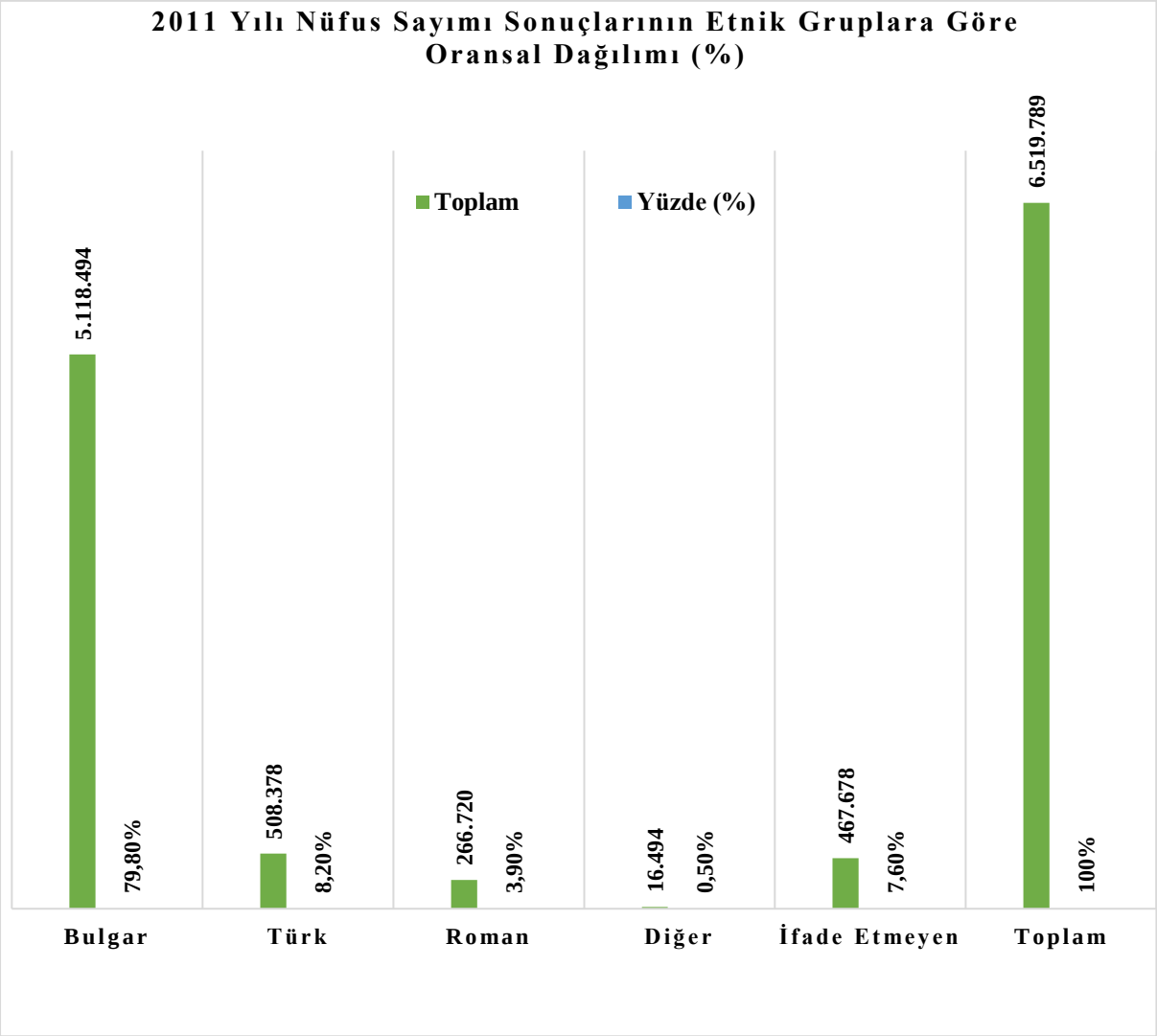
[40] https://www.nsi.bg/ (erişim tarihi 13.08.2023).

Pazarcık	261.260	20.448	23.970	1.461	2.978	606	**310.723**
Pernik	145.642	108	3.035	375	270	402	**149.832**
Pleven	280.475	16.931	9.777	1.702	2.135	965	**311.985**
Plovdiv	621.338	52.499	30.196	7.274	2.869	1.640	**715.816**
Razgrad	67.069	71.963	8.733	1.444	2.739	469	**152.417**
Ruse	213.408	37.050	9.703	3.076	2.071	849	**266.157**
Silistre	84.178	48.761	6.478	1.461	656	466	**142.000**
Sliven	163.188	22.971	26.777	3.193	1.597	748	**218.474**
Smolyan	122.806	6.212	686	250	9.696	416	**140.066**
Sofya	253.536	654	16.748	821	661	820	**273.240**
Sofya (Şehir)	1.124.240	6.036	17.785	13.652	4.645	4.384	**1.170.742**
Stara Zagora	319.379	18.529	26.804	2.400	2.308	1.195	**370.615**
Tırgovişte	76.294	49.495	9.868	324	1.259	449	**137.689**
Haskovo	224.757	31.266	17.089	1.143	2.302	921	**277.478**
Şumen	123.084	59.551	16.457	2.344	2.350	592	**204.378**
Yambol	140.240	4.181	9.729	672	644	604	**156.070**
Toplam	**6.655.210**	**746.664**	**370.908**	**69.204**	**62.108**	**24.807**	**7.928.901**

2001 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 7.928.901 kişi olan Bulgaristan nüfusu, 1992 sayımında 8.487.317 kişi olarak belirlendiği dikkate alınacak olursa, on yıllık sürede 558.416 kişi azalmış olduğu anlaşılmaktadır. Hatta etnik gruplar arasında nüfusun en fazla azalış gösterdiği grup, Bulgar nüfus olduğu dikkat çekmektedir. Bulgar nüfusa oranla daha az oranda Türk nüfusta da azalma görülmüş, yalnızca Roman nüfusta artış meydana gelmiştir. 1992 yılı nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın toplam nüfusu 558.416 kişi azalırken, Bulgar nüfus 615.975 kişi azalmıştır. Türk nüfusundaki azalış 53.638 kişi olmasına rağmen Roman nüfusta 57.516 kişilik artış meydana gelmiştir. Bu nüfus sayımında 1992 yılı nüfus sayımından farklı olarak etnik grupta *"ifade etmeyen"* sınıfı yer almakta olup bu kategoride 62.108 kişi bulunmaktadır. Ayrıca bu sayımda *"bilinmeyen"* kategorisi içerisinde 24.807 kişilik nüfus olduğu görülmektedir.

4.3. 2011 Yılı Nüfus Sayımı

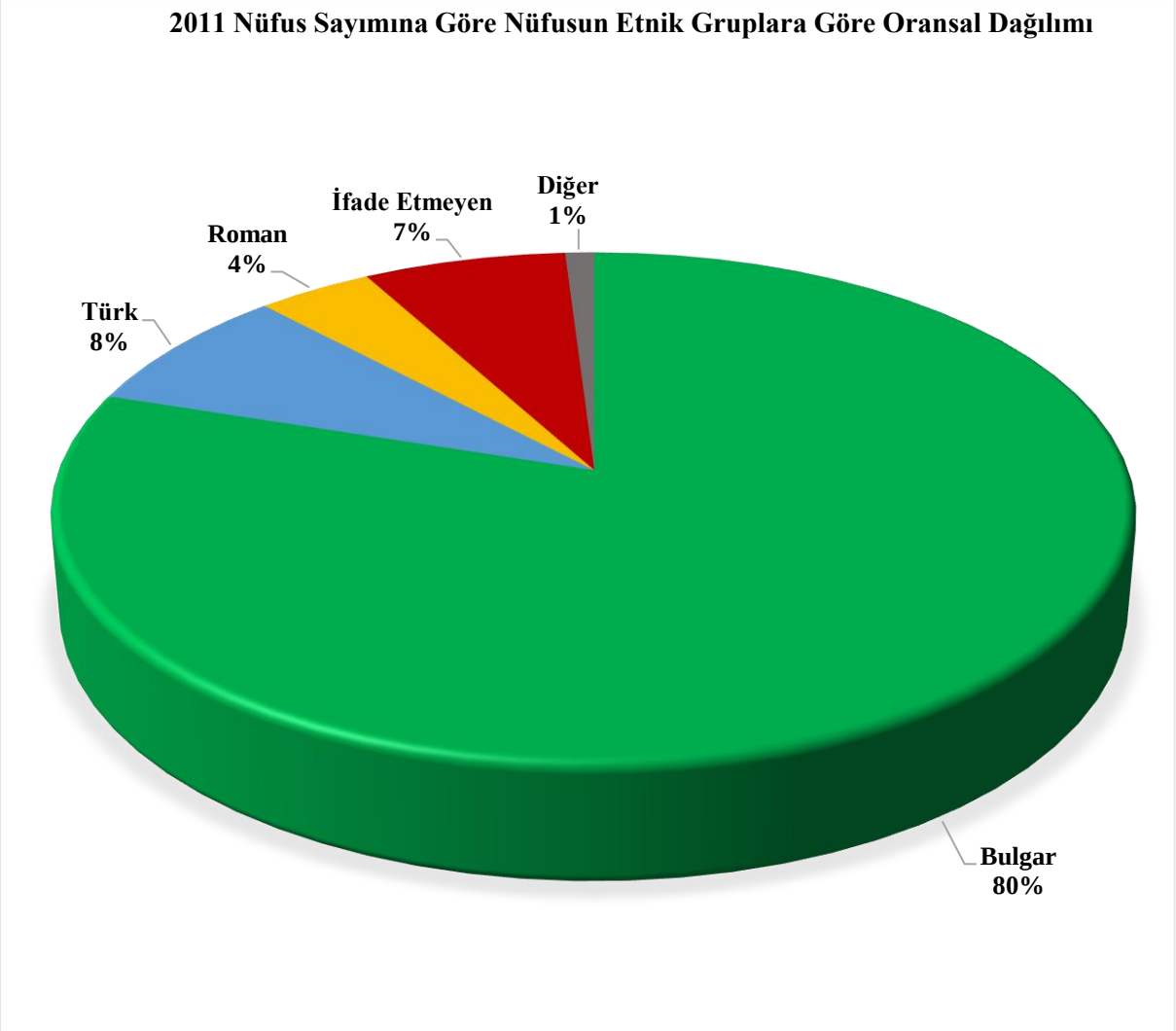
2011 yılı nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın toplam nüfusu 7.364.570 kişidir. 2001 yılı nüfus sayımına göre ülkenin toplam nüfusu 564.331 kişi azalış göstermiştir. Dolayısıyla iki nüfus sayımı arasında nüfusun yıllık azalış oranının %0,7 düzeyinde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

Şekil - 4: Bulgaristan Nüfusunun Etnik Kökenlerine Göre Dağılımı (2011)[41].

[41] https://www.nsi.bg/ (erişim tarihi 13.08.2023).

Bulgar nüfusu olduğu gibi, Türk nüfusun da 2011 yılı nüfus sayımında, 2001 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre azalış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2001 yılında, 746.664 kişi olarak açıklanan Türk nüfus, 2011 yılı nüfus sayımında 588.318 kişiye gerilemiştir. Diğer bir ifade ile 2001 ve 2011 sayım dönemleri arasında Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfus, 158.346 kişi azalmıştır. Ancak yalnızca ölüm oranları ile birlikte Türk nüfusun bu oranda azalış göstermesi olanaklı değildir. Çünkü; Bulgaristan'ın 2007 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olmasının ardından çok sayıda Bulgaristan vatandaşı Avrupa Birliği ülkelerine ekonomik gerekçelerle (daha iyi yaşam koşulları, iş bulma gibi) göç etmiştir. Fransa, Almanya, İngiltere, Hollanda, Danimarka ve İsveç'e Bulgaristan Türklerinin aileleri ile birlikte, yoğun biçimde çalışma amaçlı yerleştikleri bilinmektedir.

Şekil - 5: Bulgaristan'da 2011 Yılı Nüfus Sayımına Göre Etnik Grubun Oransal Dağılımı

Avrupa Birliği'ne yönelik göç hareketleri, Avrupa Birliği'nin Bulgaristan'a 2001 yılından itibaren serbest dolaşım imtiyazı vermesiyle birlikte başlamıştır. 2001 yılından itibaren Bulgaristan Türklerinin göç rotası Türkiye'den Avrupa Birliği ülkelerine doğru değişim göstermiştir. 2001 yılı ve sonrasında Bulgaristan'da yaşanan ekonomik kriz ve Avrupa Birliği'nin tanımış olduğu serbest dolaşım hakkı, Bulgaristan Türklerinin Avrupa Birliği ülkelerine göç etmelerine neden olmuştur.

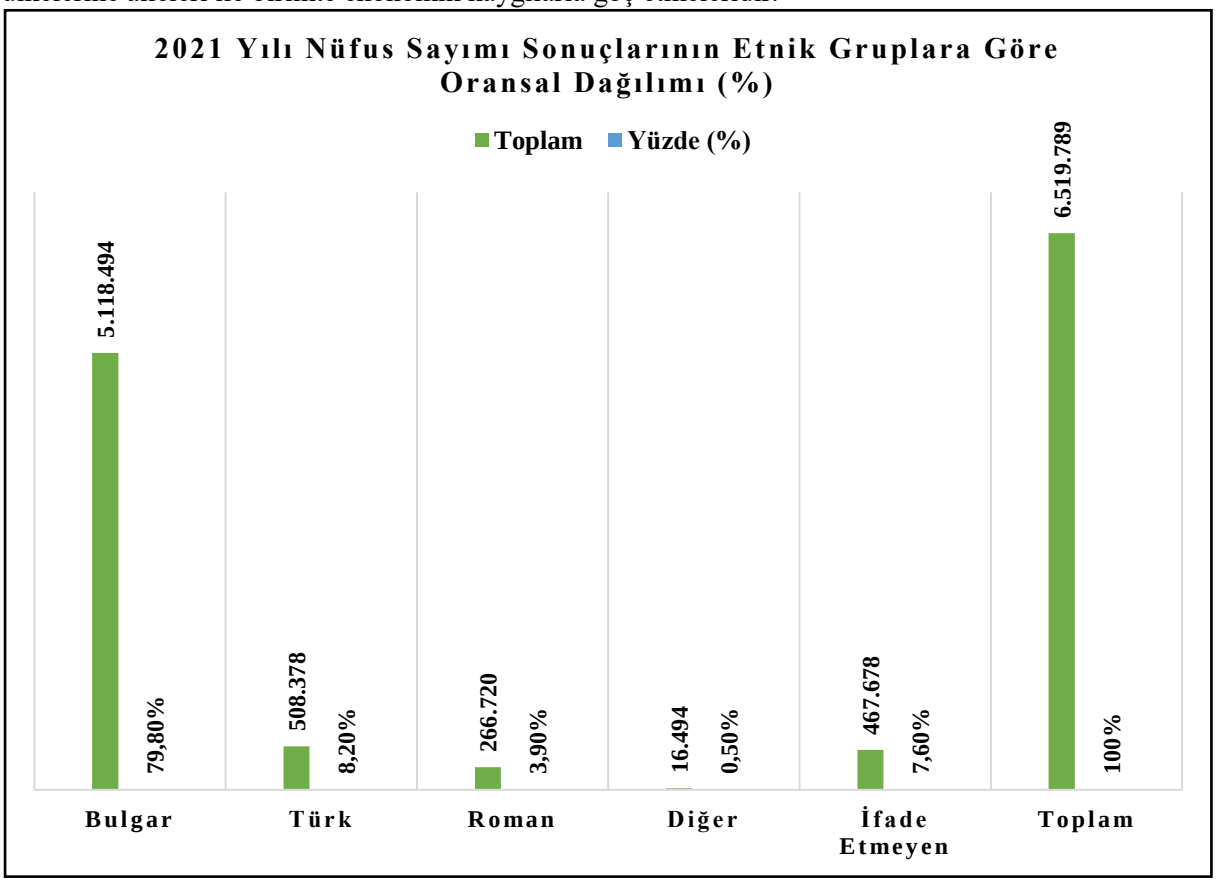
2011 yılı nüfus sayımında, Türk nüfusun daha düşük oranda görülmesinin sebeplerinden biri de kırsal kesimlerde yaşayan yaşlı Türk nüfusun kendilerini sayım memuruna doğru ifade edememeleri nedeniyle bu kişilerin etnik kimlik kategorisinde "ifade etmeyen" olarak yazılmış olmalarıdır. 2011 yılı nüfus

sayımında, etnik kimlik ifade etmeyen kategorisinde yer alan 53.391 kişiden önemli bir kısmının Türk olabileceği tahmin edilmektedir[42].

4.4. 2021 Yılı Nüfus Sayımı

Bulgaristan'da SSCB'nin denetiminin sona ermesinden sonra yapılan nüfus sayımları, günümüz Bulgaristan'ına ait demografik durumu net bir şekilde yansıtmaktadır. 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkede hem Türk hem de Bulgar nüfusun azalış yönünde olduğu görülmektedir. Türk nüfustaki azalış önce Türkiye, sonra ise Avrupa Birliği'ne üye ülkelere yönelik gerçekleşen göçler nedeniyle meydana gelmekte iken, Bulgar nüfustaki azalış doğum oranlarının azalışına bağlı olarak gerçekleşmektedir. 2011 nüfus sayımı sonuçlarında dikkat çeken bir başka veri Roman nüfustaki nüfus artışıdır.

2021 yılı nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın toplam nüfusu 6.447.710 kişi olarak belirlenmiştir. 2011 yılı nüfus sayımına göre ülke nüfusu 916.860 kişi azalmıştır. 2021 yılı nüfus sayımında, Türk nüfusta da 2011 yılı nüfus sayımına göre önemli bir azalış olduğu görülmektedir. 2011 yılında 588.318 kişi olan Türk nüfus, 2021 yılında 508.378 kişiye gerilemiştir. Dolayısıyla Bulgaristan'daki Türk nüfus 79.940 kişi azalmıştır. Bulgaristan'daki Türk nüfusun bu oranda azalışının en önemli nedeni ülkenin 2007 yılında AB'ye tam üye olmasının bir sonucu olarak çok sayıda Bulgaristan Türkü'nün Avrupa Birliği ülkelerine aileleri ile birlikte ekonomik kaygılarla göç etmeleridir.

Şekil - 6 : 2021Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarının Etnik Gruplara Göre Oransal Dağılımı[43]

Diğerleri olarak tanımlanan grupta Rus, Ukraynalı, Ermeni, Ulah, Yunan, Yahudi, Makedon, Romen, İngiliz, Tatar gibi farklı etnik gruba mensup kişiler yer almaktadır. Aşağıdaki Tablo - 11'de yer alan anadile göre yapılmış olan sınıflamada ülkede, 514.386 kişi anadillerinin Türkçe olduğunu beyan

[42] Kader Özlem, "2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi" *Karadeniz Araştırmaları (KARAM)*, C. XV, S. 55, Güz 2017, s. 184.

[43] https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/_e.htm (erişim tarihi 13.08.2023).

etmiştir.[44] Halbuki, 2021 sayım verilerine göre, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sayısının 508.308 kişi olduğu dikkate alındığında, 6.008 kişinin Türk ırkından olmamakla birlikte Türkçe konuştuklarını beyan ettikleri anlaşılmaktadır.[45]

Tablo - 11: Bulgaristan'da 2021 Yılı Nüfus Sayımı Verilerine Göre İller Bazında Türk Etnik Grubu, Anadil Kullanımı ve Dini Mensubiyet Dağılımı

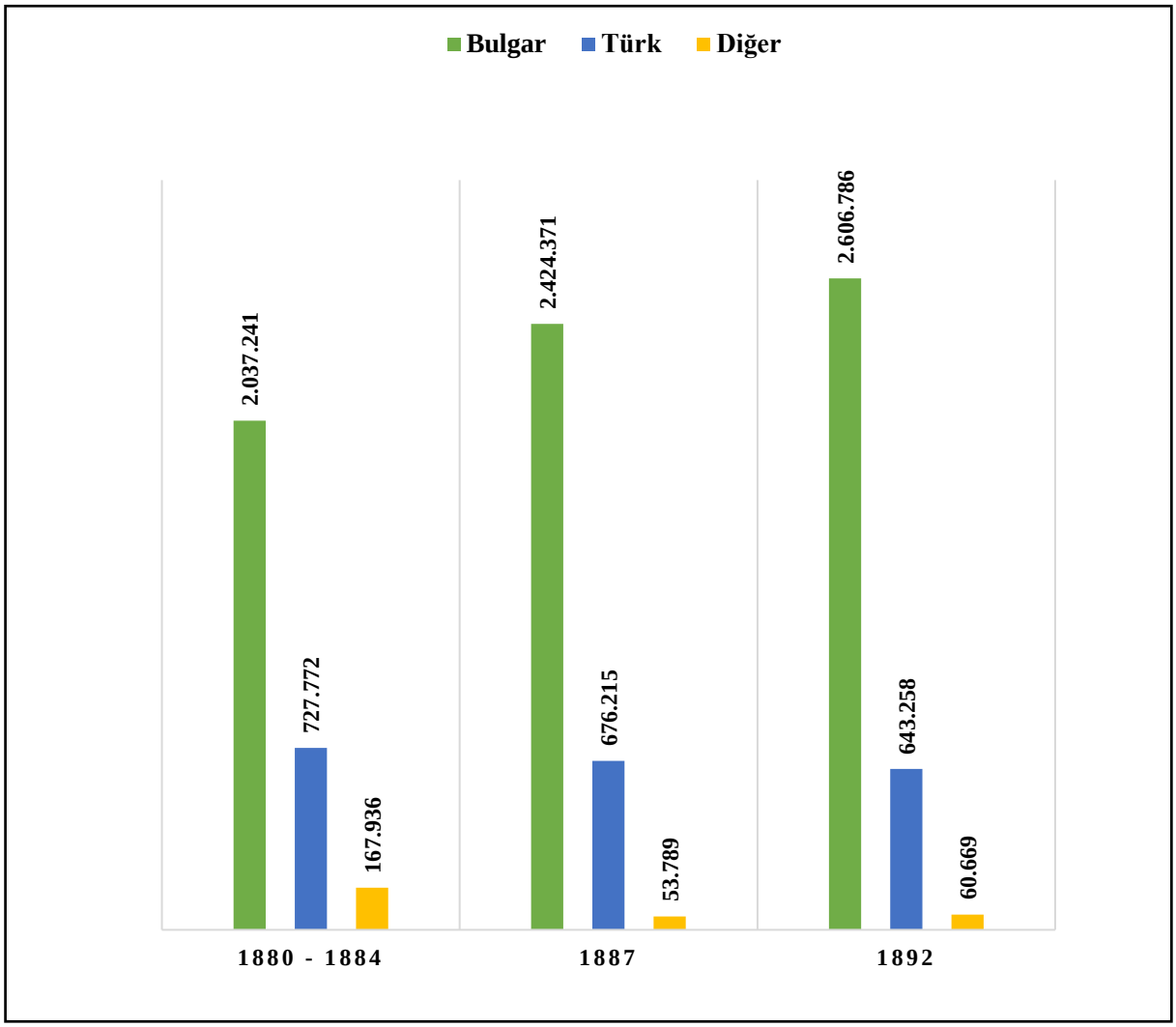
İller	Türk Nüfus	Anadili Türkçe Olan Nüfus	Müslüman Nüfus
Kırcaali	83.280	83.293	88.705
Razgrad	49.318	51.560	53.121
Burgas	47.286	48.765	46.320
Şumnu (Şumen)	44.263	46.271	47.752
Filibe (Plovdiv)	39.585	39.581	39.581
Eski Cuma (Tırgovişte)	34.729	35.457	39.481
Silistre	34.392	37.366	35.767
Varna	25.678	27.898	25.738
Hasköy (Haskovo)	25.555	25.424	27.914
Rusçuk (Ruse)	23.958	23.836	25.514
Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç)	18.835	21.514	26.207
Yukarı Cuma (Blagoevgrad)	14.028	5.252	52.958
İslimiye (Sliven)	13.217	13.393	11.341
Eski Zağara (Stara Zagora)	12.170	14.063	11.899
Tırnova (Veliko Tırnovo)	11.348	11.522	12.525
Tatar Pazarcık	6.782	7.148	29.357
Sofya (Şehir Merkezi)	5.881	5.195	9.828
Plevne (Pleven)	5.367	4.284	5.281
Gabrovo	4.723	4.712	4.543
Paşmaklı (Smolyan)	3.049	3.373	39.217
Lofça (Loveç)	2.789	2.536	3.009
Yanbolu (Yanbol)	994	1.018	899
İvraça (Vratsa)	424	205	715
Sofya Bölgesi	342	336	360
Montana	136	126	83
Pernik	128	120	165
Vidin	65	80	51
Köstendil	56	58	107
Ülke Geneli Toplam	**508.378 Kişi**	**514.386 Kişi**	**638.708 Kişi**

[44] https://www.nsi.bg/ (erişim tarihi 13.08.2023).

[45]http://www.nsi.bg/Cencus_e/Cencus_e.htm/ (erişim tarihi 13.08.2023).

5. Bulgaristan'da Türk Nüfusun Geçmişten Günümüze Durumu

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 1878 yılından 1900 yılına kadar yapılmış olan nüfus sayımlarında, dikkat çeken en önemli ayrıntı ülkenin toplam nüfusuna göre Müslüman Türk nüfusun oranının daima azalmasıdır. Buna rağmen Ortodoks Bulgar nüfusun oranı ise daima artış eğiliminde bir ivme göstermektedir. Aşağıdaki şekilde Bulgaristan Emaretinin kuruluşunun ardından yapılan ilk nüfus sayımlarında Müslüman-Türk, Ortodoks-Bulgar ve Diğer kategorisinde yer alan etnik grupların nüfus miktarları gösterilmektedir:

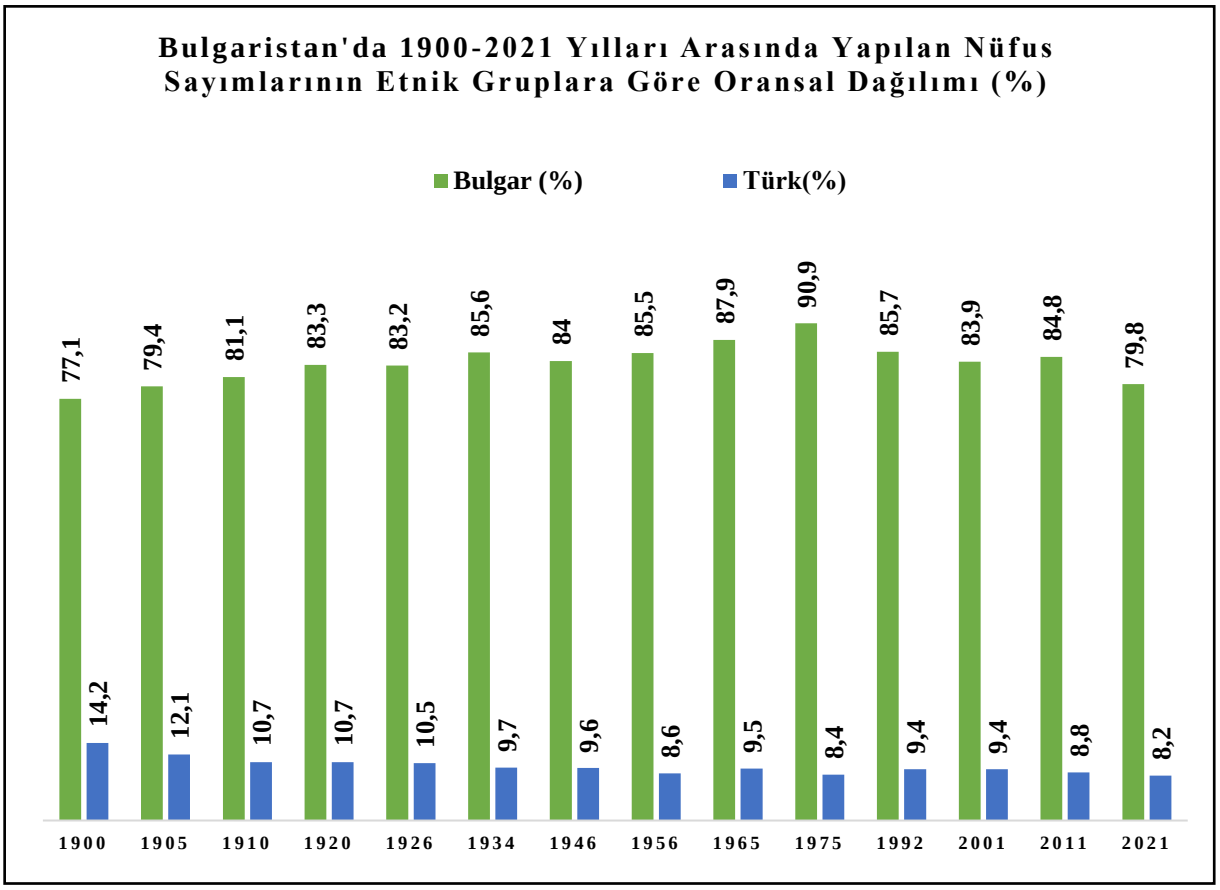
Şekil - 7: Bulgaristan'da İlk Nüfus Sayımları[46]

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 1878 yılından 1990 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarında dikkat çeken ilk özellik toplam nüfusa oranla Türk/Müslüman nüfusunun daimî olarak azalması ve Ortodoks Bulgar nüfusun ise düzenli bir artış göstermesidir. Bu durum daha sonra yapılan nüfus sayımlarında da kendini göstermiştir. 1880-1884 nüfus sayımlarının toplam verilerinden oluşan grafikteki Türk ve Müslüman nüfus incelendiğinde 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve bu savaşın sonucunda yaşanan Rumeli'den Anadolu'ya yönelik kitlesel göçlere rağmen ülke nüfusunun dörtte birini oluşturduğu görülmektedir. Bulgaristan Emareti ile Doğu Rumeli Vilayetinin birleşmesi sonrasında yapılmış olan ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre Türk ve Müslüman nüfusun %21 oranına gerilemiş olduğu, Bulgar nüfusun ise %77 oranına yükseldiği dikkat çekmektedir. Bu durumun en önemli nedeni Bulgaristan'dan Anadolu'ya yönelik Türk göçlerinin devam etmesidir. 1892 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Türk ve Müslüman nüfus azalmaya devam etmiştir. Savaşlar ve göçler ülkelerin demografik yapısının değişiminde etkili olmaktadır. Bulgaristan özelinde bu etki Türk nüfus üzerinde

[46] Yıldırım, a.g.e., s. 97.

yoğunlaşmıştır. Bazı nüfus sayımı sonuçlarında sayımlar arasında tutarsızlık olduğu görülmektedir. Farklı dönemlerdeki nüfus sayımlarında görülen tutarsızlığın nedenleri arasında kendilerini Türk olarak tanımlayan Pomakların ve dinleri İslamiyet olan ve Türkçe konuşan Roman etnik grubunun Bulgar nüfus memurları tarafından Türk olarak kaydedilmemiş olmaları yer almaktadır.

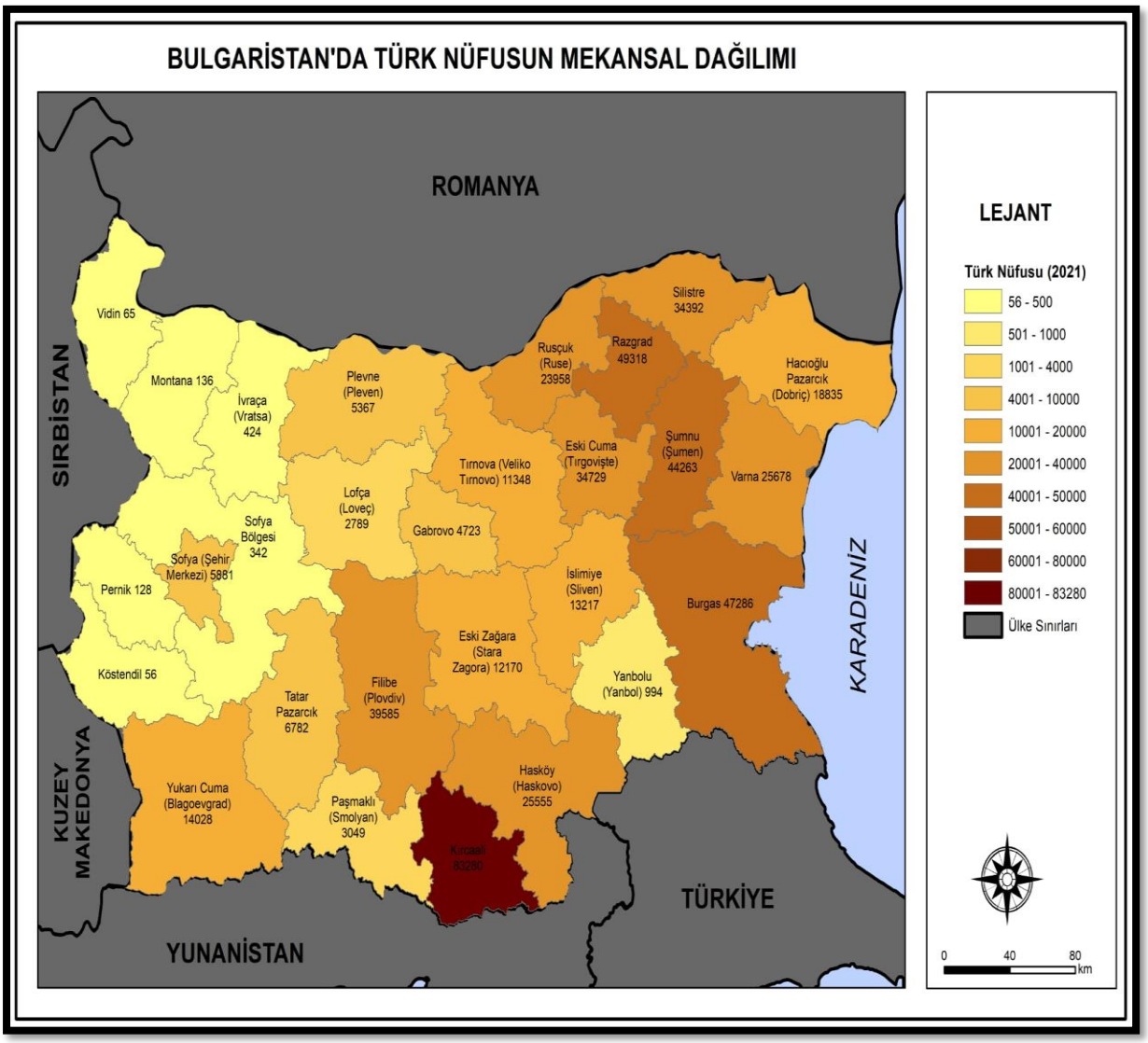
Şekil - 8: 1900-2021 Yılları Arasında Yapılan Nüfus Sayımlarının Bulgar ve Türk Nüfusa Göre

Oransal Dağılımları

Şekil - 8 incelendiğinde, XX. yüzyılın ilk nüfus sayımı olan 1900 yılı nüfus sayımından 2021 yılındaki son nüfus sayımına kadar Türk nüfusun toplam nüfus içindeki payının 1934 yılından itibaren %10'un altına düştüğü görülmektedir. Bu nüfus sayımından sonra ülkedeki Türk nüfus %8 ve %10 aralığında seyretmiştir. 1900 yılı nüfus sayımından 2021 yılı nüfus sayımına kadar geçen zaman diliminde toplam 14 sayımı yapılmış ve Türk nüfus 2021 yılı nüfus sayımında %8,2'lik oran ile en düşük paya sahipken, 1975 yılı nüfus sayımında Bulgar nüfus %90,9'luk oran ile en büyük paya sahiptir. *Şekil-1* ve *Şekil-2*'ye ait veriler değerlendirildiğinde, dikkat çeken önemli bir konu; 1892 yılı nüfus sayımında Türk ve Müslüman nüfus toplam nüfusun %19'unu oluşturmaktayken 1900 yılı nüfus sayımında %14'e gerilemiş olmasıdır. Bu süreçte Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göç hareketlerinin devam etmesi söz konusu azalışı açıklamaktadır. 1950-1952 yılında gerçekleşen büyük göç hareketlerinde olduğu gibi, Türk nüfus oranının toplam ülke nüfusuna göre %1 oranında azalış gösterdiği dikkat çekmektedir. 1956 yılı nüfus sayımından 1965 sayımına kadar göç hareketleri yaşanmamış, bunun bir sonucu olarak da yaklaşık on yılda Türk nüfusun ülke nüfusuna oranı %8,6'dan %9,6'ya ulaşmıştır.

Yukarıdaki grafikler incelendiğinde yine Türk nüfusun genel nüfusa oranla en az olduğu iki nüfus sayımı 1975 ve 2021 yılı nüfus sayımlarıdır. 1975 nüfus sayımı 1968-1978 Yakın Akraba Göçü Anlaşması dönemine rastlamaktadır. Dolayısıyla bu sayım döneminde ülkedeki Türk nüfusta azalış olması beklenen bir sonuçtur ancak totaliter rejim döneminde Türk nüfus, çoğu zaman mevcut sayının altında kayıt altına alınmıştır. Bulgaristan'daki Türk nüfus 2021 nüfus sayımında, 2011 ve 2001 sayımlarına göre gerek nicel gerekse ülke nüfusunun geneline oranla önemli bir azalış göstermiştir. Bu durumun en önemli nedeni Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin tamamlanarak Bulgaristan Türklerinin göç yolunun Batı Avrupa ülkelerine yönelmiş olmasıdır. Ayrıca nüfus sayımlarında etnik mensubiyeti tespit etmeye yönelik sorulara yanıt vermeyen bireyler *"ifade etmeyen"* kategorisinde yer almakta ve bu sınıflama içerisinde birçok Türkün yer aldığı düşünülmektedir.

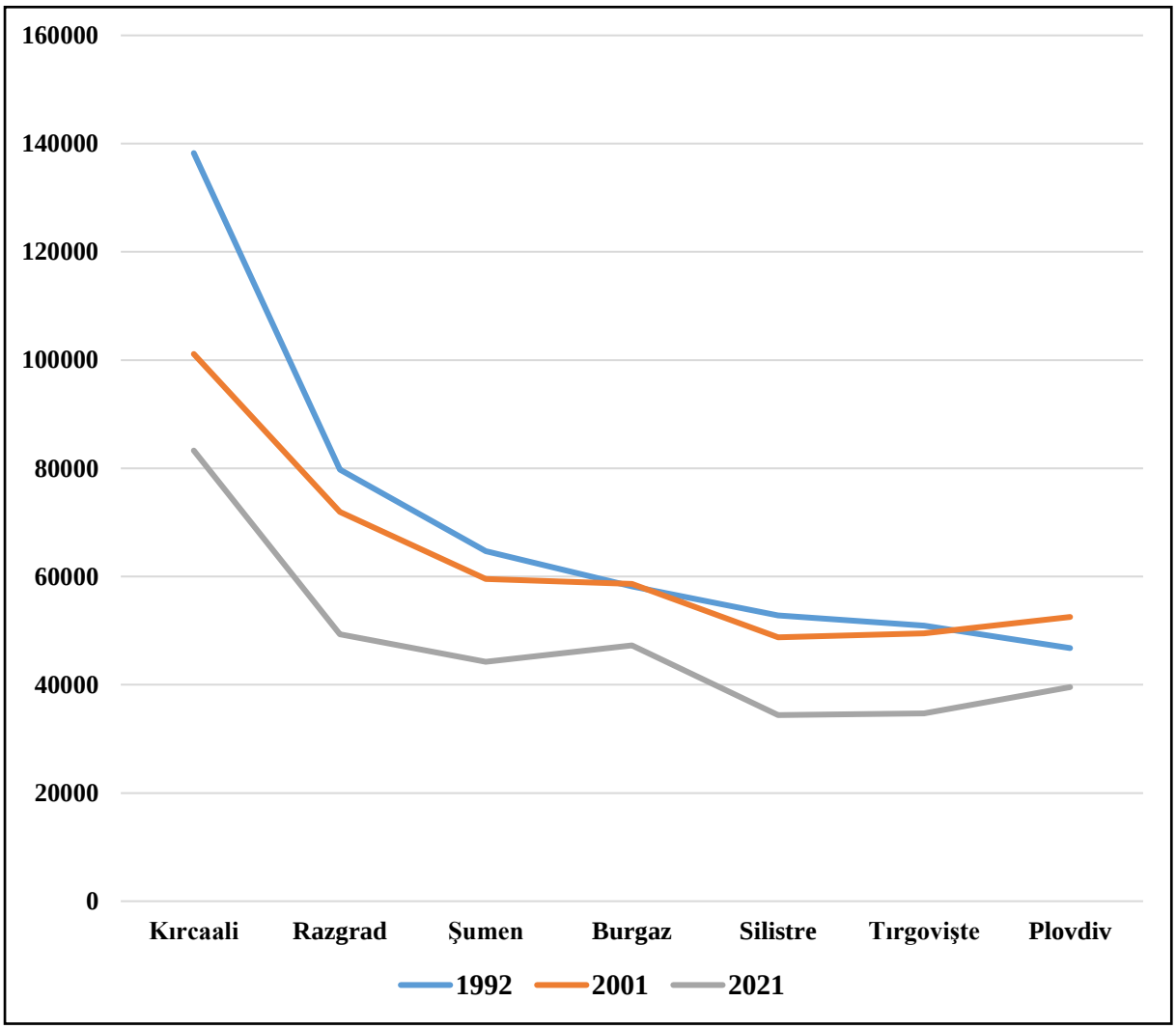

Harita - 1: 2021 Yılı Nüfus Sayımı Verilerine Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusun Dağılışı

Bulgaristan İstatistik Enstitüsü'nün 2021 yılı resmi nüfus sayımı verilerine göre, etnik grubu Türk olan 508.378 kişi Bulgaristan'da halen yaşamaya devam etmektedir. *Harita-1*'de de görüldüğü üzere; *Kırcaali, Razgrad, Burgas, Şumen, Filibe, Tırgovişte, Haskovo, Rusçuk, Dobriç, Silistre, Varna, Sliven* illerinde Türk nüfusun yoğunluğu dikkat çekmektedir. Totaliter rejim döneminde Bulgaristan'daki Türk nüfus artış eğilimi gösterirken Bulgar nüfusun azalma eğilimi göstermesi Bulgar komünist yönetimi

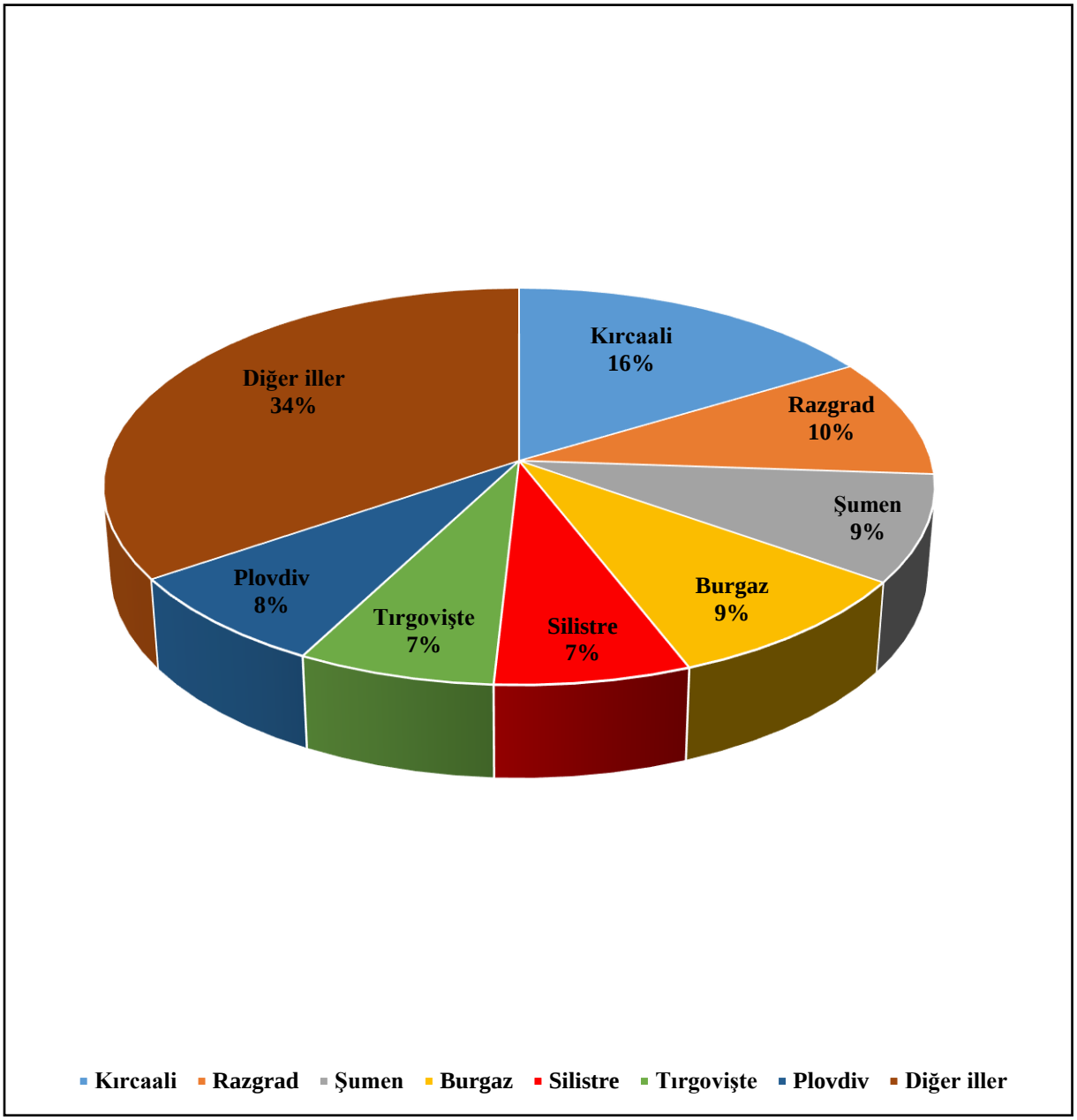
tarafından Türklere yönelik asimilasyon kampanyasının başlatılmasına neden olmuştur.1984 yılında başlayan asimilasyon politikası 1989 yılında zorunlu göç hareketinin yaşanması ile sonuçlanmıştır.

Aşağıdaki grafikte, Bulgaristan'da 20. Yüzyılın sonlarından başlayarak günümüze kadar geçen sürede yapılan son üç sayım dönemi verilerine göre, Türklerin yoğun olarak yaşadığı başlıca illerin nüfus miktarlarının değişimi görülmektedir. Son üç sayım dönemi verileri dikkate alındığında; Kırcaali, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin en fazla bulunduğu il konumundadır ve bu özelliğini günümüzde de sürdürmekle birlikte, nüfus kaybına uğradığı da anlaşılmaktadır. Kırcaali'deki Türk nüfus miktarı 1992 sayım döneminde 138.249 iken 2001 sayım döneminde 101.116'ya ve 2021 yılında da 83.280 kişiye gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle Kırcaali'nin nüfusu 1992-2021 yılları arasında 54.959 kişi azalmıştır. Türk nüfusun en fazla azaldığı ikinci il 30.422 kişiyle Razgrad olurken, üçüncü sırada 20.441 kişiyle Şumen gelmektedir. Dikkat edilecek olursa Türk nüfusun en fazla yaşadığı ilk üç il aynı zamanda Türk nüfusun en fazla nüfus kaybettiği iller konumundadır. En az nüfus kaybeden il ise 7.189 kişiyle Plovdiv olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arada belirtilmesi gereken diğer bir özellik ise, Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusu azaldığı gibi Bulgarların nüfusunun da azalmakta olduğudur.

Şekil - 9: Bulgaristan'da Türk Nüfusun İllere Göre Dağılımı ve Nüfus Miktarları (1992-2021)

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin İllere göre dağılımı incelendiğinde Kırcaali İlinin diğerlerine kıyasla daha fazla Türk nüfusa ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Hemen hemen Bulgaristan'ın bütün illerinde az veya çok Türk nüfus bulunmasına rağmen, bu nüfusun %66'sının sadece 7 ilde bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Türk nüfusun Bulgaristan geneline homojen olarak dağılmadığını ve belirli şehirlerde yoğunlaştığının açık bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

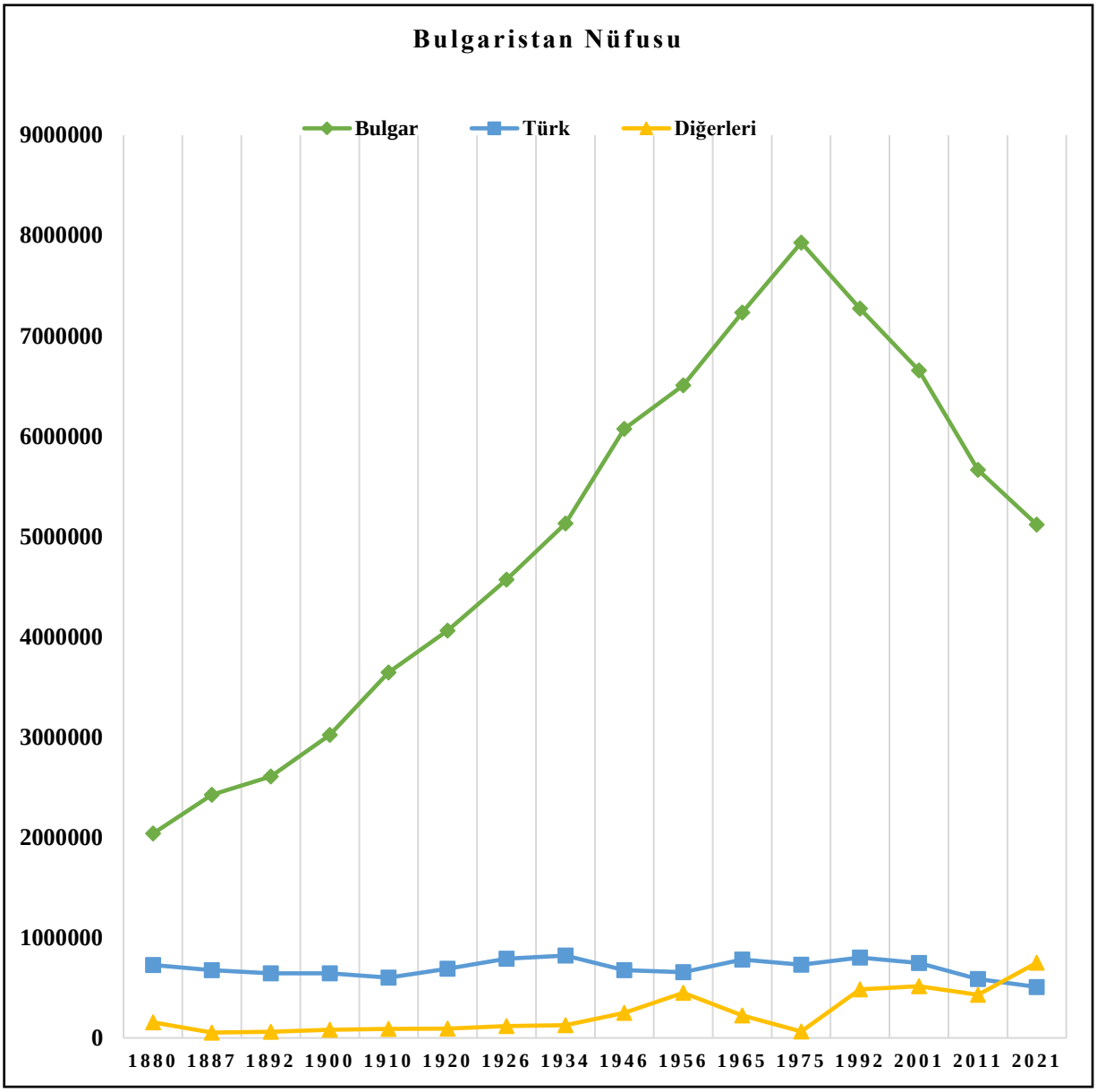

Şekil - 10: Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin İllere Göre Dağılımı (2021)

Ülkede son yıllarda farklı etnik gruplarda görülen nüfus artış hızındaki değişimler gelecekte ülkenin demografik yapısını Bulgar nüfusun aleyhine yönelik değiştireceği yönünde görüşler mevcuttur.[47] *Şekil - 10*'da Bulgaristan'da 1880-2021 yılları arasında yapılan nüfus sayımları sonuçlarının süreç içerisindeki durumu yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yapılan nüfus sayımlarında, toplam nüfusa göre Türk nüfusun oranı azalış eğilimi göstermekteyken, Bulgar nüfusun oranı 1975 yılına kadar artış göstermiş, bu tarihten sonra azalış yönünde bir ivmeye sahiptir. Bu durumun en önemli nedeni nüfus artış hızındaki azalmayla birlikte Türkiye'ye yönelik yaşanan göç hareketleridir.

[47] Emin Atasoy, *Beşerî ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan, MKM Yay.,* 2010, Bursa s. 67.

Şekil - 11: 1880-2021 Yılları Arasında Bulgaristan Nüfusunun Zamansal Değişimi

Şekil - 11'de Bulgaristan Emaretine ait ilk nüfus sayımlarından 2021 yılı nüfus sayımına kadar nüfus istatistikleri incelendiğinde, mevcut verilerde bazı tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Nüfus sayımına ait veriler doğru kabul edildiğinde bazı dönemlerde nüfus artış oranı yüksek iken bazı dönemlerde ani düşüşler olduğu dikkat çekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yapılan nüfus sayımlarında, toplam nüfusa göre Türk nüfusun oranı azalış eğilimi göstermekteyken Bulgar nüfusun oranı 1975 yılına kadar artış göstermiş, bu tarihten sonra azalış yönünde bir ivme kazanmıştır. Bu durumun en önemli nedeni Türkiye'ye yönelik gerçekleşen göç hareketleridir.

2011 yılında 588.318 kişi olan Türk nüfus, 2021 yılında 508.378 kişiye düşmüştür. Dolayısıyla Bulgaristan'daki Türk nüfus 79.940 kişi azılış göstermiştir. Bulgaristan'daki Türk nüfusun azalışının en önemli nedeni ülkenin 2007 yılında Avrupa Birliğine üye olmasıdır. Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine üye olmasının bir sonucu olarak çok sayıda Bulgaristan Türkü'nün Avrupa Birliği ülkelerine aileleri ile birlikte göç etmesi ülke nüfusun göç hareketlerine bağlı olarak azalmasına neden olmuştur.

Tablo - 12: Bulgaristan'daki Türk Nüfusun Zamansal Değişimi (1880-2021)

	1880	**1887**	**1892**	**1900**	**1910**	**1920**	**1926**	**1934**
Bulgar Nüfus	2037241	2424371	2606786	3019999	3644567	4061829	4568773	5128890
Türk Nüfus	727772	676215	643258	643300	602188	690734	789296	821298
Diğerleri	155000	53789	60699	80984	90500	93500	120000	126000

	1946	**1956**	**1965**	**1975**	**1992**	**2001**	**2011**	**2021**
Bulgar Nüfus	6073124	6506541	7231243	7930024	7271185	6655210	5664624	5118494
Türk Nüfus	675500	656025	780928	730728	800302	746664	588318	508378
Diğerleri	250000	450000	225000	65000	485000	515000	430000	750000

Savaşlar, göçler ve ekonomik nedenler etnik grupların nüfus yapısı üzerinde etkiye sahiptir. Bulgaristan'da bu etki Türk nüfus üzerinde olumsuz sonuçlarıyla kendini göstermiştir. Bazı nüfus sayımlarında kendilerini Türk ve Müslüman olarak atfeden Pomak ve Romanların, Bulgar devleti tarafından Türk olarak tanımlanmamış olmaları nedeniyle Türk nüfusun bazı dönemlerde sayıca daha az olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bulgaristan kendi ulus devletini oluşturmak amacıyla ülkedeki Türk ve Müslüman nüfusun azaltılmasına yönelik politikalar uygulamıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında yaşanan kayıplar nedeniyle Bulgaristan'daki Türk nüfus önemli oranda azalmıştır. Tarihsel süreçte Bulgaristan'daki Türk nüfusun demografik özelliklerini meydana getiren bazı önemli dönemler ve nüfus sayımları bulunmaktadır. Bu dönemler arasında;

- **Osmanlı Devleti Dönemi:** Osmanlı Devleti döneminde fethedilen topraklarda kalıcı olabilmek için uygulanan iskân politikasının bir sonucu olarak birçok Türk'ün Bulgaristan topraklarına yerleşimi sağlanmıştır.
- **Prenslik Dönemi ve Totaliter Rejim Süreci:** 1878 yılında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde etmesiyle çağdaş Bulgar devleti kurulmuştur. Bu dönemde yeni kurulan Bulgar Devleti, ülkenin modernleşmesi ve askeri anlamda güçlendirilmesine yönelik politikalar izlemiştir. Diğer yandan ülkedeki Türk nüfusun süreç içerisinde azalış göstermiştir. Osmanlı-Rus Harbi sonrasında, Bulgaristan'da can ve mal güvenliğinin sağlanamamış olması ve bunun sonucunda Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin devam etmesine neden olmuştur.
- **Totaliter Rejim Dönemi:** Bu dönemde Müslüman Türk azınlığa karşı uygulanan baskı ve asimilasyon politikaları *(Türkçe konuşmanın, gelenek ve görenekler ile tüm dini ritüellerin yerine getirilmesinin yasaklanması gibi)* 1969-1978 Yakın Akraba Göç Anlaşması ile Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 130.000 ve 1989 zorunlu göçü ile birlikte ise 350.000 kadar Türk'ün göç etmesine neden olmuştur.
- **Totaliter Rejim Dönemi Sonrası ve Günümüz:** Bulgaristan İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 2021 yılında ülke nüfusu, 6.519.789 kişidir. Bulgaristan nüfusu son yıllarda giderek azalmış ve

ülkenin nüfus artış hızı % -6,2 gibi negatif bir değer kazanmıştır. Ülke nüfusunun artış hızı azalma eğiliminde devam etmesi halinde 2050 yılında 5.748.061 kişiye gerileyecektir.

Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfus hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Bulgaristan Emaretine ait ilk nüfus sayımlarından 2021 yılı nüfus sayımına kadar nüfus istatistikleri incelendiğinde mevcut verilerde bazı tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Komünist Dönem olarak da isimlendirilebilecek Totaliter Rejim Döneminde Türk nüfusun Bulgarlaştırılmasına yönelik faaliyetlerin yoğunlaşmasını takiben soydaşlarımızın maruz kaldığı "zorunlu göç" hareketi Bulgaristan'daki Türk nüfusunun varlığını önemli oranda etkilemiştir. Özellikle 2021 yılında yapılan son Nüfus Sayımına göre Bulgaristan'ın 28 ilin her birinde az veya çok Türk nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Bulgaristan'ın her ilinde Türk nüfus yaşamasına rağmen Kırcaali bu iller arasında farklı bir konumda bulunmaktadır. Kırcaali'yi diğerlerinden ayıran özelliği ise Türk nüfusun en yoğun olarak yaşadığı şehir olmasından kaynaklanmaktadır ki, Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusun %16,4'üne ev sahipliği yapmaktadır. Kırcaali'den sonra Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirler gruplandırıldığında; birinci grupta; Razgrad, Burgaz ve Şumnu ikinci grupta; Filibe, Eski Cuma ve Filibe üçüncü grupta da; Varna, Hasköy ve Rusçuk şehirler yer almaktadır. Buna karşın Vidin ve Köstence şehirlerinde yaşayan Türklerin toplam sayısının yüz kişiden daha az olduğu anlaşılmaktadır. Genel bir değerlendirme yapıldığında Bulgaristan'ın Güneyindeki illerde yaşayan Türk nüfus miktarı artarken, Kuzeybatı şehirlerinde hızla azalmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Kitap

AĞANOĞLU Yıldırm, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul 2001.

ATASOY Emin, Beşerî ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan MKM Yayıncılık, Bursa 2010.

AYBAR Celal, Bulgaristan Nüfusu", Ankara 1935.

RICHARD Crampton, "The Turks in Bulgaria, 1878-1944" *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority, Edt. Kemal H. Karpat, The Isis Press,* İstanbul 1990.

EMINOV Ali, Turkish and Other Muslim Minorities Of Bulgaria, Londra 1997.

HACISALİHOĞLU Mehmet, Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler, İstanbul 2008.

GÖKBURUN İbrahim, 1923-2023 Yılları Arasında İstanbul'da Nüfus Hareketleri, İstanbul 2023.

GÜNER İbrahim, Nüfus Coğrafyası. Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya (Editör: Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2010.

LÜTEM Ömer, Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985, Ankara 2000.

ÖZÇAĞLAR Ali, Coğrafyaya Giriş, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı. Ümit Ofset Matbaacılık. Ankara 2011.

ÖZEY Ramazan, Beşerî Bölgeler Coğrafyası, Aktif Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZGÜR ESAT, Müstecaplıoğlu, Türkiye Nüfus Coğrafyası, Ankara: GMC Basın Yayın Limitet Şirketi, 1998.

ŞİMŞİR Bilal, Bulgaristan Türkleri, Ankara 2012.

TANDOĞAN Alaettin, Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 1998.

TANOĞLU Ali, Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme, Cilt 1, 2.Baskı, Taş Matbaası, İstanbul 1968.

YILDIRIM Bülent, Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu, İstanbul 2018.

YILMAZ Murat, Türkiye'deki İBBS Düzey-1 Bölgelerinin Nüfus Coğrafyası, Kitabevi Yayını, İstanbul 2020.

Makale

DOĞAN Mesut, "Demographic Movements in the Township of Büyükçekmece, Management and Education Academic Journal", Vol.5, No: 2, Bulgaristan (2009), ss. 66-75.

DOĞAN Mesut, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı:23, (2011), ss. 293-307.

KAMENKA Eugene, "Totalitarianism, Companion to Contemparary Political Philosophy", Vol:2, Edited By Robert E. Goodin, Blackell Publishing, (2012).

KADER Özlem, "2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi" *Karadeniz Araştırmaları (KARAM)*, C. XV, S. 55, Güz (2017), ss. 169-188.

TANOĞLU Ali, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950 - 1951)", Ankara, TEKELİ İlhan, "Türkiye'de Nüfusun Mekânsal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler: (1935-2000)", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22 (11), Ankara (2005), ss. 85-102.

YILDIRIM Bülent, "Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç", Bursa (2013), ss. 421-429.

Elektronik Kaynaklar

http://www.nsi.bg (erişim tarihi 13.08.2023).

https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/_e.htm (erişim tarihi 13.08.2023).

http://www.nsi.bg/Cencus_e/Cencus_e.htm (erişim tarihi 13.08.2023).

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 179-201 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1651331
e-ISSN: 2636-8188

TUNCA KIYISINDA BABA NAKKAŞ İZLERİ TAŞIYAN BİR TEZYİNÎ MÎRÂS: EDİRNE II. BAYEZİD CAMİİ AHŞAP SÜSLEMELERİ

Naciye DETSELİ*

Öz: Edirne il merkezinde bulunan ve 15. yüzyılın önemli yapılarından biri olan Edirne II. Bayezid Camii Osmanlı Devleti'nin 14-16. yüzyılları arasında örneklerine rastlanan tabhaneli cami tarzında inşa edilmiştir. Yapı günümüze ulaşan ahşap üstü süslemeleri ile II. Bayezid Dönemi Osmanlı sanatı hakkında önemli veriler sunacak kapasitededir. Ahşap kapı ve pencere kanatları belli dönemlerde onarımlar görmüş, bu çalışmada eski ve yeni durumu gösteren fotoğraflara yer verilmiştir. Ayrıca Baba Nakkaş üslubuna benzer olduğu düşünülen ahşap parçalardaki süslemeler tezhipteki örneklerle karşılaştırmalı olarak ele alınmış, süslemeler motif ve kompozisyon özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Yapının ahşap kapı ve pencere kanatları üzerinde Osmanlı mimarisinde Fâtih ve II. Bayezid Devrinde kullanımına rastlanan yuvarlak hatlara sahip uçlarından kıvrılmış hatayi motifler, oldukça sade formlu rumiler ve bulut motifinin başlangıç örneklerine benzer motifler geometrik paftalar içine ahşap oyma tekniği ile uygulanmıştır. Yapının ahşap süslemelerinin günümüze ulaşması başka dönemlerin süsleme programlarındaki farklılıkların anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışmayla ahşap işçiliği konusundaki sınırlı kaynağın genişletilmesi ve dönemin diğer sanat kollarındaki üslup birliğinin de ortaya koyulması amaçlanmaktadır. İstanbul ve Amasya'daki Bayezid Külliyeleri başta olmak üzere muasır eserlerdeki tezyinatın da incelenmesi sonucu Edirne Bayezid Camii ahşap bezemelerinin kendi döneminin işleri ile benzeştiği görülmüştür. Bu verilerden hareketle nakışların II. Bayezid Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Sanatları, II. Bayezid, Tezyinat, Baba Nakkaş, Ahşap Sanatı.

THE DECORATIONAL HERITAGE WITH TRACES OF BABA NAKKASH ON THE COAST OF TUNCA: EDİRNE II. BAYEZID MOSQUE WOODEN DECORATIONS

Abstract: Edirne, one of the most important cities in Ottoman history, hosts numerous cultural heritage sites. Our mosques, which are among the most significant elements of this cultural heritage group, is home to the finest examples of our traditional arts. and serve as important documents in the study of decorative arts. In this regard, The Bayezid Mosque in Edirne constitutes the subject of our research with examples of wood craftsmanship capable of providing significant data on the ornamentation from the period of Sultan Bayezid II. This study aims to expand the limited resources on wood craftsmanship and to demonstrate the stylistic unity based on the similarities in the decorative programs of other ornamental arts of the period. Since structures and their decorative elements are vulnerable to the effects of time, natural disasters, and human negligence, the documentation of these heritage works through photographs and publications is also among the objectives. The wooden ornaments of Edirne II. Bayezid Mosque, containing advanced examples of the Baba Nakkaş style from the Early Period, have been thoroughly analyzed using methods such as photographic documentation, drawing, and comparative analysis of decorative elements. As a result of examining the ornamentation in contemporary works, particularly in the Bayezid Complexes in Istanbul and Amasya, it has been observed that the wooden decorations of the Bayezid Mosque in Edirne resemble the works of its time. Based on these findings, it can be concluded that the motifs belong to the period of Sultan Bayezid II.

Key Words: Edirne, Bayezid II, Ottoman ornamentation, Baba Nakkaş, Woodwork.

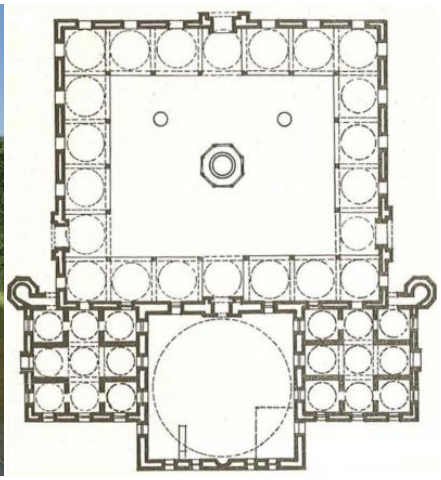
*Öğretim Görevlisi Dr., Selçuk Üniversitesi, 0000-0002-9558-6977, naciye.detseli@selcuk.edu.tr.

Başvuru/Submitted: 04.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Giriş

Sultan I. Murat Döneminde (1362-1389)[1] fethedilen Edirne, İstanbul'un fethine kadar 88 yıl Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Anadolu'dan Avrupa'ya geçiş güzergâhında bulunması bakımından da mühim bir konumdaki Edirne, İstanbul'un başkent oluşuyla da önemini yitirmemiş Osmanlı padişahları ve devlet adamları tarafından imar faaliyetlerine önem verilmiş, şehir anıt eserlerle donatılmıştır. Sultan II. Bayezid (885- 918/ 1481-1512) tarafından Tunca nehrinin kuzey kıyısına inşa ettirilen II. Bayezid Külliyesi (893/1487) bu eserlerden biridir. İki yanında birer tabhâne bulunan cami ile etrafında medrese, dârüşşifâ aşhane-imaret, ambar ve hamamdan meydana gelen külliyenin mimarı tam olarak bilinememektedir. Mimar Hayreddin, Mimar Kemalettin ve Yakup Şah bin Sultan Şah külliyenin mimarı olabileceği düşünülen üç isimdir[2]. Külliyenin en büyük yapısı konumundaki caminin yapımı 893/1487 yılında tamamlanmıştır[3]. **(G. 1, G. 2)**. Zembilli Ali Efendi tarafından yazıldığı bilinen cümle kapısı üstündeki inşa kitabesi hattatının Şeyh Hamdullah olduğu kaynaklarda geçmektedir[4].

Görsel 1: Edirne II. Bayezid Camii (Yazar, 2021)

Görsel 2: Edirne II. Bayezid Camii planı (Aptullah Kuran, 1964[5])

Tabhaneli plana sahip olan camide kalemişi, taş, ahşap ve maden sanatına ait örnekler bulunmaktadır. Bayezid Camii'nin barok rokoko tarzındaki kalemişi bezemeleri muhtemelen geç dönem onarımları esnasında yapıya eklenmiştir. Sıva altında kendi döneminin bezemeleri bulunması ihtimaline karşın yapı bugün geç dönem süslemeleri ihtiva etmektedir[6]. Sadece avludaki bazı kubbelerin kalemişlerinde döneminin tezyini anlayışını yansıtan kısımlar görülür. Caminin minber, mihrap ve hünkâr mahfili alanları taş işçiliğine örnek teşkil eden bezemeleriyle Bayezid Devri üslubunun izlerini takip etmeyi sağlayan mimari unsurlardır. Araştırmanın konusunu teşkil eden ahşap kapı ve pencere kanatları ise hem ahşap sanatı hem de maden sanatı örneklerinin görüldüğü kısımlardır **(G. 3)**.

[1] Halil İnalcık, "Murad I", TDV İslam Ansiklopedisi, c.31, TDV Yayınları, İstanbul 2020, s. 156.

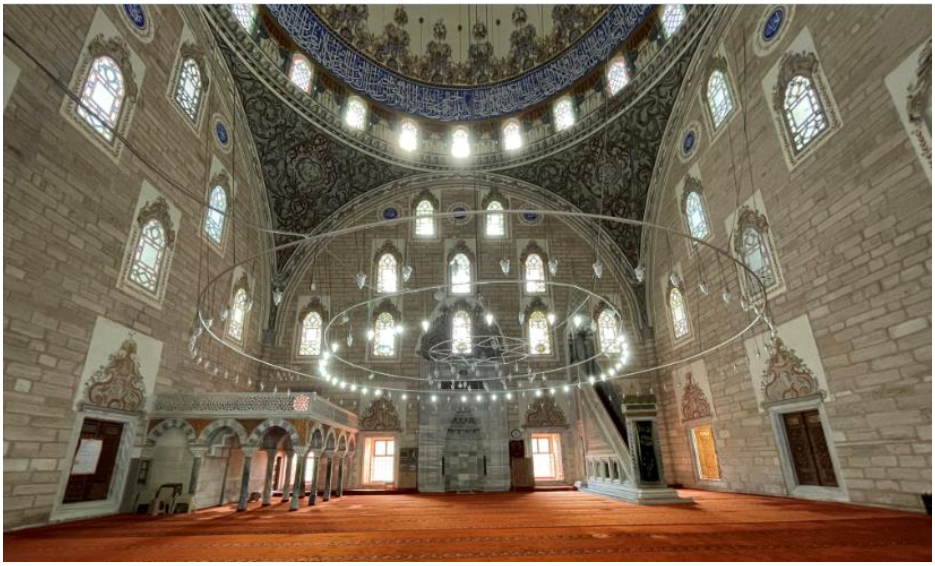
[2] Rıfkı Melül Meriç, "Beyazıd Câmii Mimarı", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Yıllık Araştırmalar Dergisi c. 2/sy. 2 (1958), s. 27; Osman Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu, İstanbul 1939, s. 68; Rifat Osman, Edirne Evkâf-ı İslamiyye Tarihi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1999, s. 67.

[3] İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2006, s. 104.

[4] Semavi Eyice, "Bayezit II Camii ve Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 42.

[5] Aptullah Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1964, s. 24.

[6] Eyice, a.g.e., s. 44.

Görsel 3: Edirne II. Bayezid Camii içinden görünüm (Yazar, 2022)

Geleneksel sanatların bir kolu olan ahşap sanatıyla genellikle mimari eserlerin kapı, pencere ve dolap kapaklarında, minberlerde ve mihraplarda karşılaşılmaktadır. Ahşap malzeme dayanıklılığı ve işlemeye elverişli olmasından dolayı Türk sanatında kendine yer bulmuş ve erken İslam Devrinden bu yana mimari yapılarda yaygın olarak kullanılmıştır[7]. Selçuklularda nitelik ve nicelik açısından gelişmeler görülmüş ağaç işçiliğinde zirve eserler verilmiş ve olgun bir döneme ulaşılmıştır[8]. Selçuklu Devri Türk sanatının ağaç işçiliğindeki XII. ve XIII. yüzyıllarına ait motif ve teknikler XV. yüzyıl erken Osmanlı Devri ağaç oymalarının ana hatlarını teşkil eder. Osmanlı Dönemi sanatçılarının ahşap malzemede gösterdikleri muntazam işçilik ve desen kurgusu onların pek çok sanat kolundaki ustalığın görülmesine vesile olmakta ve üslup birliği takibinde önemli bir veri kaynağı sağlamaktadır. Makale çerçevesinde incelenen örneklerde de bazılarına rastlanan ahşap teknikleri; Hakiki Kündekari, Taklit Kündekari, Düz Satıhlı Derin Oyma, Yuvarlak Satıhlı Derin Oyma, Oluklu Oyma, Çift Katlı Kabartma, Eğri Kesim, Şebekeli Oyma (Kafes Tekniği/Ajur), Ahşap Üzeri Boyama ve Kakma tekniği şeklinde sıralanabilir[9].

Erken Dönem, Fatih ve II. Bayezid Devri yapılarında ahşap süslemenin yaygın şekilde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Özellikle kapı ve pencere kepenkleri ahşap sanatı örneklerinin çok görüldüğü kısımlardır[10]. Osmanlıların erken dönem yapılarında Selçuklunun devamı niteliğinde minberlerde de nadir ahşap örneği görülürken zamanla bu geleneğin terk edildiği ve ahşabın yerini mermer malzemenin aldığı dikkat çeker[11]. Fatih ve Bayezid Devrinde de birkaç ahşap minber örneği nadirattandır. Ancak kapı pencere kanatlarında vazgeçilmez unsur yine ahşap olmuştur. II. Bayezid Devri mimari yapılarına bakıldığında ahşap sanatı bakımından pek çok örneğin günümüze ulaşması o dönemde ahşap üstü oymacılığının önemli konumda olduğunun göstergesidir. Oymacılık tabirininin vurgulanması gerekir. Zira ahşap üstüne boya ile yapılan nakışlar bir kalemişi tekniği[12] olarak

[7] Erdem Yücel, "Ahşap", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 181; Mustafa Bulut, "Osmanlı Ahşap Kapı ve Pencere Kanatlarındaki Kompozisyonlar ve Altın Üçgenler", Sanat Tarihi Yıllığı, sy.29 (2020), s. 45.

[8] Ayla Ersoy, XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 7.

[9] Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 115; Rüstem Bozer, "Ahşap Sanatı", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, ed. Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2006, s. 533; Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", Türk Etnoğrafya Dergisi, sy. IV (1961), s. 10.

[10] Yücel, a.g.m., s. 181; Kerametli, a.g.m., s. 5.

[11] Gülay Apa, Osmanlı Dönemi Selâtin Cami Minberleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2007, s. 179.

[12] Ali Fuat Baysal, Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşi Örnekleri ve Analizleri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2013, s. 66.

değerlendirilmekte ancak çalışmada oymacılık örnekleri merkeze alınmaktadır. Bu dönem ahşap oymacılığı için referans alınabilecek önemli eserler arasında Sultan II. Bayezid tarafından İstanbul, Amasya ve Edirne'de yaptırılmış üç büyük külliye başta gelmek üzere dönemin pek çok yapısında ahşap oymacılığının seçkin örnekleri görülmektedir.

Bayezid Dönemi tezyini sanatlarda klasik üsluba geçiş evresini temsil eder[13]. II. Bayezid döneminin ilk yıllarında Fatih Döneminde var olan Timûri, Baba Nakkaş, naif veya Türkmen Üslubunun etkilerinin sürdüğü eklektik bir zevk hâkimdir[14]. Hem Bursa üslubunun hem de Fatih Devri Baba Nakkaş üslubun izlerinin takip edildiği bu dönem tezyinatı başlı başına değerlendirilebilecek yüksek kaliteli bir ekole sahiptir[15]. Fatih Devri tezyinatıyla ismi özdeşleşen ancak hayatı hakkında yeterli bilginin olmadığı[16] Baba Nakkaş'ın Bayezid Döneminde de hayatta olduğu düşünülmektedir[17]. Sanatkârın hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamasa da bazı arşiv kayıtlarında kendisinden bahsedilmekte, asıl adının Muhammed b. Şeyh Bayezid olduğu fakat tezyinat tarihinde Baba Nakkaş lakabı ile anıldığı bilinmektedir[18]. Baba Nakkaş üslubunu Bayezid Dönemi ve hatta Yavuz Sultan Selim Dönemi bezemelerinde de takip etmek mümkündür[19]. Özellikle kalemişi ahşap ve taş işçiliğinde küçük iki veya üç dilimli çiçekler, içe doğru kıvrılan oldukça iri, yuvarlak ayrıntılara sahip motifler, kıvrak hareketler gösteren hatayiler ve rumiler, çınar yapraklarını andıran yuvarlak hatlı motiflerden oluşan Baba Nakkaş üslûbunun[20] yoğunlukla sürdürüldüğü söylenebilir. Baba Nakkaş üslûbuna benzer süslemeler II. Bayezid Döneminde tezyin edilen İstanbul II. Bayezid Camii, Küçük Ayasofya Camii, Konya Mevlânâ Türbesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii, Bursa Cem Sultan Türbesi ve Üsküp Yahya Paşa Camii gibi eserler üzerinden takip edilebilir[21].

Diğer dönemlerde de çokça kullanılan rumi, hatayi ve Fatih Devri itibarıyla tezyinatta kendine yer bulmaya başlayan bulut motifi[22] II. Bayezid Dönemi süslemelerinde görülen motiflerdir. Çeşitliliğin arttığı rumi motiflerde sarılma ve sırt sırta birbirine yapışık formlar[23] görülmektedir. Hatayi motiflerde ise içe dönük, dallara sarılan ve kendi üstünde kıvrılan Baba Nakkaş tarzında yapraklar dikkat çeker. Yaprak çıkıntı biçimler de [24] bu dönemde kullanılan farklı özelliklerindendir.

[13] Gülnihal Küpeli, "Tezhip Sanatında Yenilik Arayışları: II. Bayezid Dönemi", Hat ve Tezhip Sanatı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 328; Gülnihal Küpeli, II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul 2007, s. 487.

[14] Gülnihal Küpeli, "Şehirle Özdeşleşen Estetik Tavır: XV. Yüzyıl Osmanlı Tezhip Sanatında 'İstanbul Üslûbu'", İnşâ, sy. 1 (2023), s. 64.

[15] Muammer Semih İrteş ve Ali Fuat Baysal, "II. Bayezid Dönemi Kalemişlerinde Bir Üslûp: Yaprak Çıkıntıları", İSTEM sy. 37 (2021), s. 125.

[16] Filiz Çağman, "Baba Nakkaş", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 370; Halil Buttanrı, "Fuad Köprülü'nün Osmanlılarda Nakış Tarihine Dâir İsimli Beş Makalesi", Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sy. 2 (2001), s. 34.

[17] Süheyl Ünver, "Fatih ve İstanbul", İstanbul Fethi Dergisi Neşriyatından: Yıllık Dergi c. II/sy. 12 (1954), s. 172; Süheyl Ünver, "Fatih Sultan Mehmet Devrine Ait Bir Yazı ve Nakış Albümü", İstanbul Risaleleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul (1995), s. 253.

[18] Çağman, a.g.e., s. 369; Seher Aşıcı, Fatih Devri Tezhip Üslubu, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul 2007, s. 59.

[19] Süheyl Ünver, "Fatih Sultan Mehmed Nakışhanesi ve Baş Üstadı Baba Nakkaş", İstanbul Risaleleri, ed. İsmail Kara, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul (1995), s. 266.

[20] Zeren Tanındı, "Kitap ve Tezhibi", Osmanlı Uygarlığı II, ed. Halil İnalcık, Günsel Renda, İstanbul 2003, s. 876; Aşıcı, a.g.t., s. 46, 59; Küpeli, a.g.m., s. 69.

[21] Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1989, s. 12; M. Semih İrteş, "Mevlana Türbesi Kubbe-i Hadra Kalemişi Restorasyonunda Yeni Buluntular", Lale Dergisi sy. 1 (2020), s.16.

[22] Seher Aşıcı, a.g.t., s. 287.

[23] Muammer Semih İrteş, Ali Fuat Baysal, ve Ayşe Zehra Sayın, "15. Yüzyıl Osmanlı Kalemişi Tezyinatında Kullanılan Rûmî Motifler Üzerine Bir Değerlendirme", *Art-Sanat,* sy 19 (2023): 311-36.

[24] İrteş, a.g.m., s. 16; M. Semih İrteş, "Edirne Muradiye Camii Kalemişleri", Filiz Çağman'a Armağan Kitabı, ed. Ayşe Erdoğdu, Zeynep Atbaş, ve Aysel Çötelioğlu, Lale Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 315; M. Semih İrteş ve Ali Fuat Baysal, "II. Bâyezid Dönemi Kalemişlerinde Bir Üslûp: Yaprak Çıkıntıları", İSTEM sy. 37 (2021), s. 129. Yapışık rumi, Yaprak Çıkıntıları vb. tabirler İslam Tarihi vesikalarında veya güncel evraklarda yaygın kullanılmayıp tezyinatta yeni dikkat çeken bu motiflere ilgili makalenin yazarı tarafından önerilen isimlerdir.

1. Edirne II. Bayezid Camii Ahşap Oyma Tezyinatı

Bayezid Camii'nde ahşap oyma nakışlar kapılarda ve pencere kanatlarında görülmektedir. Kapı ve pencerelerde bulunan desenli metal plakalar, kulplar ve pervazlara çakılan madalyonlar da maden sanatının önemli numuneleridir. Bu çalışmada önce kapılar sonra pencere ve dolap kapılarındaki süslemeler incelenmiştir. Camide iç avlu kapısı, harim kapısı ve hünkâr mahfili kapısı olmak üzere tezyini öğeler içeren üç tane kapı, caminin kuzey duvarında iki, diğer duvarlarında dört tane olmak üzere ikişer kanatlı on dört tane pencere ve dolap bulunur. Tabhanalere bitişik duvarlardaki kısımlar dolap olarak tasarlanmıştır. Ancak bunlardan birer tanesi doğrudan tabhaneye geçişi sağlayan açılabilir pencere şeklindedir. Dolayısıyla doğu ve batı duvarındakilerden altı tanesi dolaptır. Kıble cephesi pencerelerinden biri bugün yerinde olmayıp, Edirne Vakıf Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kapı ve pencere kanatlarının hepsi ahşabı küçük parçalar halinde tezyin etme imkânı sunan geometrik sistemlerle paftalara ayrılmıştır[25]. Tüm kapaklarda geometrik tezyinatın dışında yazı panoları ile karşılaşılır. Kıble cephesindeki dört pencereden üçünde diğerlerinden farklı olarak geometrik paftaların içinde desenler bulunmaktadır. Diğer pencere ve dolap kapaklarında geometrik paftaların içinde desen yoktur. Tunca Nehri kenarındaki yapının ahşap kapı ve pencere kanatları taşkınlarda uzun süre su içinde kaldıklarından alt kısımları çürüyerek tahribata uğramıştır. Bazıları harap olmakla birlikte aynı teknikte yapılmış ahşap kanatlar harim pencerelerinde halen durmaktadır[26].

1.1. İç Avlu/ Cami Avlu Kapısı

Caminin oldukça harap vaziyetteki özgün avlu kapısı bugün Edirne Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Geometrik geçmeler, yazılı pano ve metal plaka üzerindeki desenler avlu kapısının yegâne bezemesidir **(G. 4)**. Kapı kanatlarının alt kısımları yok olmuştur. Üstteki yazı panolarından birinde الله مفتح الابواب "Allah kapıları açandır" ve diğerinde بنى الله تعالى له بيتاً في الجنة yazmaktadır. "Her kim ki Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona Cennet'te bir ev bina eder" anlamına gelen bu hadis-i şerifin[27] başındaki "Her kim ki Allah için bir mescit bina ederse من بنى لله مسجدًا " kısmı yazılmamıştır **(G. 4**). Bugün caminin avlusuna özgün kapıların yerine monte edilmiş kapılarda tezyini bir unsura rastlanmaz.

Görsel 4: Edirne TİEM II. Bayezid Camii avlu kapısı (Yazar, 2022)

[25] Elbette geometrik düzenleme sadece Bayezid Devrine özgü olmayıp büyük alanları küçük paftalara ayırmak için ahşap da dahil olmak üzere pek çok sanat kolunda ilk dönemlerden beri kullanılagelmiştir.

[26] Eyice, a.g.m.,; Mehtap Ülkücü, "Edirne Sultan 2. Bayezid Camisi Ahşap Pencere Kapı Kanatları Motifleri", 500. Yılında II. Bayezid Külliyesi Sempozyumu Kitabı, Edirne 1990, s. 36-44.

[27] Ahmed b el- Hüseyin el-Beyhakî, Şuabu'l-îmân, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2015, 3, s. 549.

Caminin kuzey cephesinde, harime girişi sağlayan ana kapı en tezyinatlı bölümlerden birisidir. Tabhânelere girişi sağlayan diğer kapılarda süsleme yoktur. Cami hariminin güneydoğu köşesindeki hünkâr mahfiline çıkışı sağlayan alanda tezyinatlı bir kapı daha bulunur.

1.2. Harim Giriş Kapısı Tezyinatı

Kuzey cephede bulunan harim giriş kapısı iki kanatlı olup özgündür. Kündekari tekniği ile yapılmış kapının elma ağacından olduğu bildirilmektedir[28]. Kapı Tunca nehrindeki taşmalar sebebiyle tahribata uğramış koruma amacıyla bir dönem Edirne Müzesi'ne nakledilmiştir[29]. 1920li yıllarda nakışların üstünün kahverengi boya ile kapatılmış olduğu bilgisi aktarılmakta ve bu kaynaktan hareketle 1920lerde özgün kapıların halen yapıda olduğu anlaşılmaktadır[30]. İ. Aydın Yüksel'in kaynağındaki fotoğraflarda kapının alt tabakalardan biri tamamen dökülmüş vaziyette iken Ayla Ersoy'un kaynağındaki fotoğrafta daha iyi durumdadır. Ayla Ersoy ve İ. Aydın Yüksel'in çekmiş olduğu eski fotoğraflar alt kısımlardaki tahribatı gösteren önemli belgelerdir[31]. Günümüzde orijinal kapının hasar almış kısımları restorasyonla tamamlanarak yine ait olduğu yere, caminin harim girişine monte edilmiştir.

Görsel 5: Edirne Bayezid Camii harim kapısı (Yazar, 2021)

Kapının ana planı üç ayrı pano şeklinde düzenlenmiştir **(G. 5)**.En dışta Baba Nakkaş motifleri ile bezenmiş bir pervaz tüm kapıyı çevreler. Pervazların bazı kısımları oldukça yıpranmış durumdadır ve motiflerin keskin ana hatları kaybolmuştur. Tek iplik, kenarsuyu planına sahip pervazda bir birimin tekrarı işi kolaylaştırabilecekken, nakkaş her bir birimde farklı motifler tercih etmiştir. Pervazda simetrik çoğaltma yöntemi kullanılmamış, daha emek isteyen bir uygulama olmasına rağmen yürüyen desen tasarımı yapılmıştır **(G. 6)**. Özellikle helezon ayrımlarında kullanılan hatayi motifleri Baba Nakkaş üslubunun başarılı örnekleridir. Her iki pencere kapağının üst kısımlarında sülüs yazı ile yazılmış birer yazı panosu bulunur. Altınla boyanmış yazıların zemininde rumi motifli helezonlar dolaşır. Bu panolarda ابواب الجنة مفتحة على الفقراءِ والرحمة نازلة على الرحماء. والله راض عن الاغنياءِ الاسخياءِ.

[28] Ersoy, a.g.e., s. 39.

[29] Rauf Tunçay, "Türklerde Oyma Sanatı ve Edirne'deki İkinci Beyazıt Camiinin Tahta Oyma Süslemeleri", Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965, s. 255; Yüksel, a.g.e., s. 115.

[30] Osman, a.g.e., s. 70.

[31] Yüksel, a.g.e., s.112, Ersoy, a.g.e., s. 180.

"Cennetin kapıları fakirlere açılır. Merhamet edenin üzerine rahmet iner. Allah zengin ve cömertlerden razı olur[32]" anlamına gelen Arapça ibare yer alır **(G. 7)**.

Görsel 6: Harim Kapısı Baba Nakkaş motifli pervaz tezyinatı (Yazar, 2021)

Görsel 7: Harim kapısı yazı panoları (Yazar, 2021)

Kapı kanatlarının tam merkezinde geometrik geçmelerle[33] paftalanmış dikdörtgen bir pano vardır. Bu panonun içinde merkezden dağılan on kollu bir yıldız, üçgen, eşkenar dörtgen ve beşgen formlar oluşturarak ilerler. Öteleme-yansıma simetri[34] kullanılarak oluşturulmuş bu geometrik yıldız kollarının her biri birer pafta oluşturmuş ve bu paftaların içinde simetrik veya serbest desenlere[35] yer verilmiştir **(G. 8)**. Merkezde bulunan on kollu yıldız hatayi ve rumi motiflerden müteşekkil bir desenle tezyin edilmiştir. Bu yıldızda çift katlı kabartma tekniği kullanılmıştır. Rumi helezonları sathi oyma ile hatayi helezonlar ise daha derin oyma ile işlenerek iki katlı bir yüzey elde edilmiştir. Çift katlı kabartma tekniği başka bir paftada görülmez **(G. 8)**. Diğer alanlarda yuvarlak satıhlı derin oyma tekniği kullanılmıştır. Altıgen paftaların içleri hatayi ve rumi motiflerle oluşturulmuş serbest veya ½

[32] Arapça metnin okunmasında Öğr. Gör. Dr. Sami Naddah'tan destek alınmıştır.

[33] Bulut, a.g.m., s. 59.

[34] George Baloglou, Isometrica A Geometrical Introduction To Planar Crystallographic Groups, New York: Suny Oswego 2007, s. xiii; Damla Kaplan, Simetri Kavramının Türk Halı Ve Kilimlerindeki Yapısal İzleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2024, s. 23. Geometrik süslemelere dair önemli bilgilere kaynaklık teşkil eden Geleneksel Türk Sanatları kitaplarında (İnci A. Birol, Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri, Kubbealtı Vakfı, İstanbul 2008, s. 313) geometrik düzenlemelerin bu isimlerine rastlanılmasa da desen yapısal olarak incelendiğinde geometri kitaplarındaki bu tanımlamayla uyuşmaktadır.

[35] İnci A. Birol, Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri, Kubbealtı Vakfı, İstanbul 2008, s. 308.

simetrik[36] tasarımlarla tezyin edilmiştir. Yıldızların arasında eş kenar dörtgen ve üç kollu yıldız birimleri ise sedef kullanılarak küçük hendesi tasarımlarla desteklenmiştir.

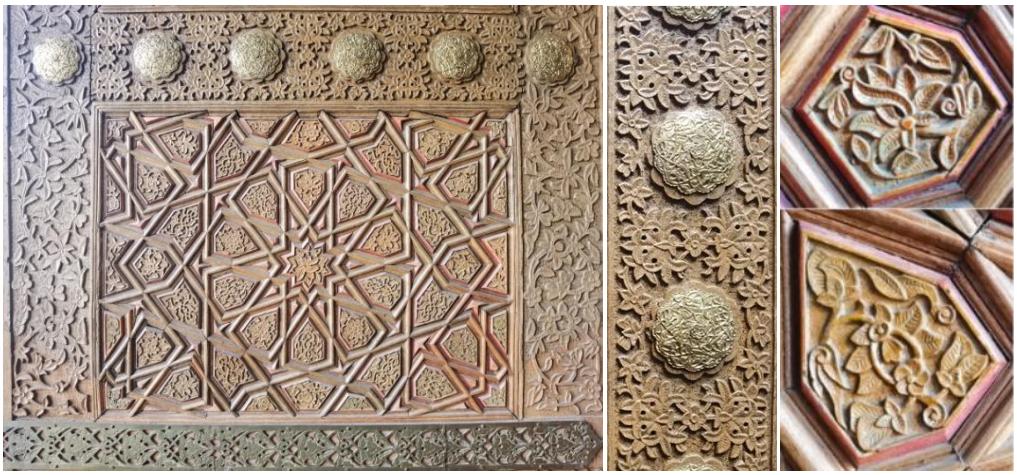

Görsel 8: Harim kapısı orta panodan detaylar (Yazar, 2021)

Orta panoyu üst ve alt panolardan ayıran pervazlar/yatay serenler içine simetrik rumiler ile bezeli altışar tane metal madalyon yerleştirilmiştir. Dolayısıyla kapının etrafını çeviren pervazda dolaşan tek iplik desen bu kısımlarda sekteye uğramış madalyonların arasına bulunduğu alana uygun serbest ya da ½ simetrik hatayi motifli tasarımlar yerleştirilmiştir **(G. 9)**. Alt pano beşlik sistemde oluşturulmuş on kollu yıldız formu ile paftalara ayrılmıştır. Merkezde on kollu yıldız ve kolların uzantısında altıgen şekillere dönüşen bu paftaların her biri birbirinden farklı hatayi ve rumi grubu motiflerden oluşturulmuş ½ desen tasarımlarına sahiptir. Bazı yarım parçalarda ise simetri kullanılmamış serbest

[36] Birol, a.g.e., s. 308.

desen ile bezenmiştir. Merkezdeki on kollu yıldız şeklindeki paftada simetrik desen değil serbest desen tercih edilmiş, ancak sol üst köşedeki ¼ on kollu yıldız içine simetrik bir tasarım yapılmıştır **(G.9)**. Rumi ve hatayinin birlikte kullanıldığı paftalarda daha çok simetri tercih edilirken sadece hatayi motifleri ile tezyin edilmiş alanlarda serbest desenlerin yeğlendiği görülür. Tunca Nehri taşmalarında yıpranan kapının her parçası orijinal olmayıp muhdes parçalar içermektedir. Özellikle de kapının alt kısımlarında özgün parçaların tahribatı gözle görülür durumdadır. Alt kısımlarda desenlerin hatları keskinliğini kaybederken yukarı kısımlara doğru desen ve işçilik kalitesinin artışı kendi döneminde tezyinatın ve mükemmel işçiliğin nişanesidir. Restorasyon esnasında eklenmiş muhdes parçaların desenleri de orijinal kapılarda bulunanlarla aynı üslupta çizilmiştir ve ahşaba özgün işlerdeki gibi düzgün aktarılmıştır.

Görsel 9: Harim kapısı panoları ayıran pervaz tezyinatı ve alt pano (Yazar, 2021)

Kapının binisi üzerinde yine dönemin tezyini üslubunun ayırt edici vasıflarını izlemek mümkündür. Bini kısmı kendi içinde üç ayrı tasarım barındırır. Bininin alt panoya paralel kısmında çift iplik planlı rumi motiflerden müteşekkil bir bezeme görülmektedir. Yine bu alanda da birim tekrarı yapılmayıp pano özelliği taşıyan desen grubuna girebilecek başarılı bir desen tasarlanmıştır. Bu alanı üst tasarımdan metal bir madalyon ayırmaktadır. Madalyonun üstündeki küçük üçgen alan ½ simetrik rumili bir desenle tezyin edilmiştir. Bininin orta kısmı silindirik bir yüzeye sahiptir. Bu kısım hatayi ve rumi motiflerden müteşekkil serbest desen ile bezenmiştir. Kapının altında ve üstünde panolarla yatay seren kısımlarını ayıran metal menteşe, rumi ve hatayi motifleriyle boyuna simetrik ulama desen planı ile tasarlanmıştır. Bu iki metal parça tümü ahşap olan yüzeye ayrı bir hareketlilik kazandırmıştır **(G. 10)**.

Görsel 10: Harim kapısı bini kısmından detay ve tezyinatlı metal plaka (Yazar, 2021)

1.3. Hünkâr Mahfili Kapısı Tezyinatı

Cami hariminin güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr mahfilini mukarnaslı sütunlar taşımaktadır. Mahfilin altında bulunan ve mahfile girişi sağlayan kapı, camideki tezyinatlı ahşap kapılardan birisidir. Tek kanatlı olmasına rağmen tasarımı çift kanatlı bir kapı görünümündedir. 6 ayrı tabla/pano kapının ana hatlarını oluşturur. Tüm panolar tezyinatlı olup ana kapı ve pencere kanatlarındaki yazı panosu burada görülmez. Alt ve üstteki 4 yatay pano aynı tasarıma sahip olup hatayi grubu motiflerden oluşan ½ ters simetrik bir desen planına sahiptir. Orta panolarda yedişer tane ayrı dikdörtgen pano daha büyük bir dikdörtgen alan oluşturur. Bu dikdörtgenlerin her biri yine hatayi motiflerden oluşturulmuş ½ ters simetrik desen şeklinde düzenlenmiştir. Tasarımlar ana plan olarak birbiriyle aynı ancak kullanılan motifler farklıdır. Ana kapı ve pencerelerdeki tezyinata kıyasla oldukça sade planı ve desenleri ile dikkat çeker. Desen planları Vakıf Eserleri Müzesi'ndeki pencere kanadı tasarımları ile benzeşmektedir. Bu kapıda rumi motifler kullanılmamış, tasarımlar sadece hatayi grubu motiflerden oluşmuştur. Metal madalyonlar tezyinatlı değildir **(G. 11)**.

Görsel 11: Hünkâr mahfili kapısı genel görünüm ve detay (Yazar, 2022)

1.4. Pencere Kanatları

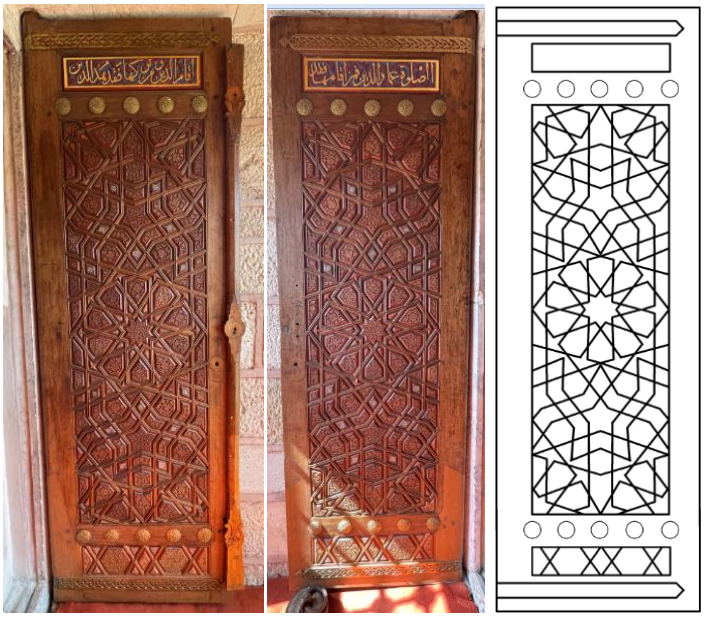
Mihrap ve minberin de bulunduğu kıble duvarındaki 4 pencerenin 3 tanesi tezyinatlıdır. Mihrabın doğusundaki ilk pencerenin ahşap kanatları yerinde değildir. Vakıf Eserleri Müzesi'ndeki pencere kanatları (ölçüleri de dikkate alındığında) muhtemelen bu boş pencere açıklığına ait olmalıdır. Mihrabın doğusunda ve hünkâr mahfilinin altında bulunan pencere 1, mihrabın batısındaki 2 ve Vakıf Eserleri Müzesi'ndeki ahşap kanatlar 3 numara olarak değerlendirilmiştir. Kıble cephesinde minberin sağında bulunan pencere ise yazı panosu ve geometrik geçmelerin dışında bezemeye sahip değildir.

1.4.1.Hünkâr Mahfili Altındaki Pencere Kapaklarının Tezyinatı

Güney cephede, mihrabın doğusunda-mahfilin olduğu köşede yer alan pencere camide en yoğun tezyinatın bulunduğu pencerelerdendir. Pencere kanatlarında genel şema yazı panosu, orta pano ve altta yatay pervaz olarak üç ayrı levhadan oluşur. Üstte yer alan yazılı kısımda sülüs yazı ile Arapça " الصّلوة عمادالدين فمن اقامها فقد اقام الدين ومن تركها فقدم هدالدين" "Namaz dinin direğidir¸ kim onu dosdoğru kılarsa dinini ayakta tutmuş olur¸ onu terk eden de dinini yere vurmuş olur" anlamına gelen hadis-i şerif[37] yer almaktadır **(G. 12)**. Orta pano merkezde on kollu yıldızdan dağılan altıgen, beşgen ve eş kenar dörtgenlerin ortaya çıktığı geometrik geçmelerden oluşmaktadır. Buradaki geometrik şekillerin her biri birer kartuş/pafta olarak kullanılmış içleri Baba Nakkaş üslubunda hatayi ve rumi grubu

[37] Beyhakî, a.g.e., 3, s. 484.

motiflerle tezyin edilmiştir. Kapaklar motif ve desen çeşitliliği bakımından oldukça zengindir[38]. Paftaların tezyinatında genellikle ½ simetrik desen planları kullanılmış olup bazı alanlar serbest tasarımlarla bezenmiştir. Yıldız formları ise kaç kollu yıldız şeklindeyse o sayıda simetri kompozisyonu kurulmuştur. Yıldız ve altıgen formlardaki tasarımlarda ayna simetrisi değil çark-ı felek şeklinde dönen desen planları kullanılmıştır. Eşkenar dörtgen şeklindeki sedef parçalar geometrik şekillerle tezyin edilmiştir **(G. 13)**.

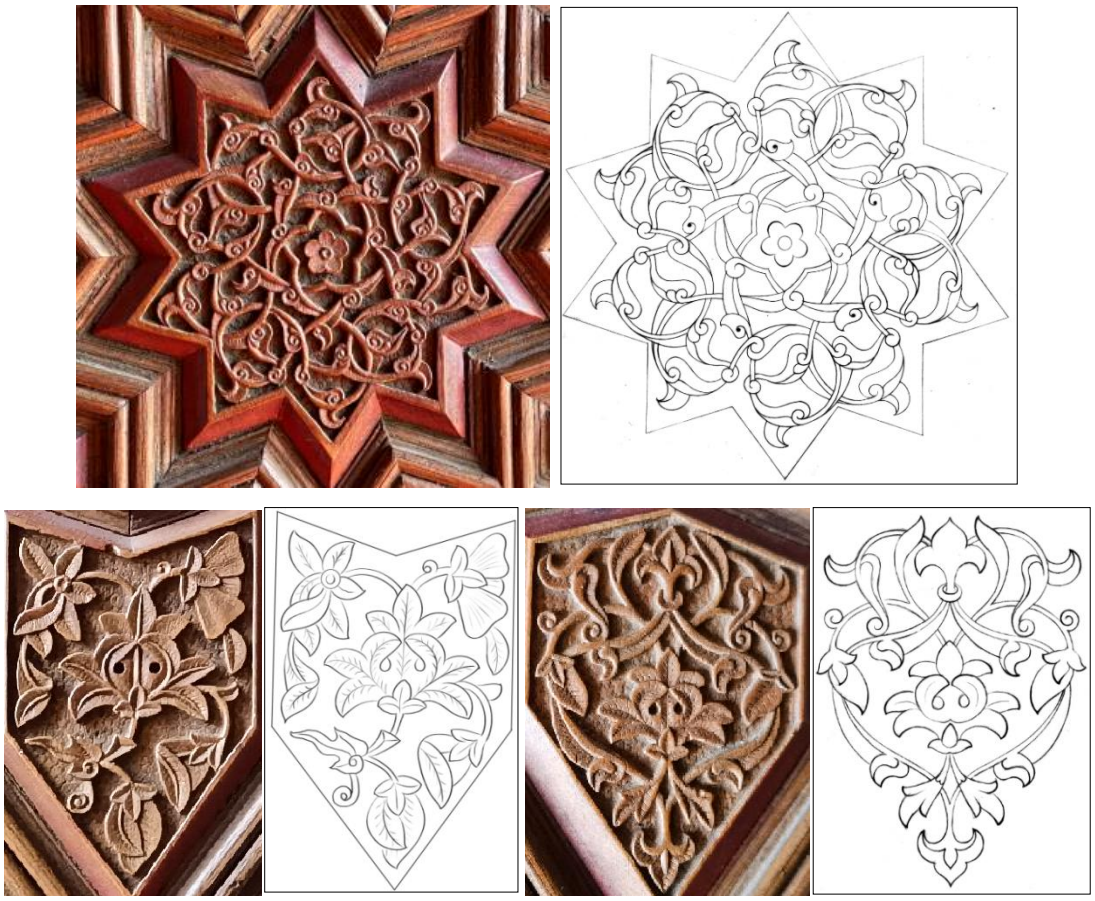

Görsel 12: Mihrabın solunda 1 numaralı pencere genel görünüm ve yazı panosu (Yazar, 2022)

[38] Halen devam eden daha geniş bir çalışma çerçevesinde tüm desenlerin çizim analizleri ile ele alınacak olan parçaların her birine çalışmanın kapasitesini oldukça artıracağından tek tek temas edilememiştir.

Görsel 13: Mihrabın solunda 1 numaralı pencere orta panodan detay (Yazar, 2022)

Pencerenin alt kısmında orta panoyla alt bordürü ayıran pervazda beşer tane metal madalyon bulunmaktadır. Daire şeklindeki kapalı form içinde yürüyen desen şemasıyla oluşturulmuş rumi motifler dolaşmaktadır. Altta yer alan yatay pervaz/seren deseni altıgen ve eşkenar dörtgenlerin enine simetrik şekilde sonsuza uzanabilecek bir kompozisyona dayalıdır. Aralarda küçük üçgen parçalar oluşmuştur. Altıgen paftaların içleri rumi ve hatayi motifleri ile tezyin edilmiştir. Üçgen alanlarda ise yine sedef ve bağa parçalar yerleştirilmiştir.

1.4.2. Mihrabın Doğusundaki Pencere Kapaklarının Tezyinatı

Yapıda diğer tezyinatlı pencere yine güney cephede mihrabın batısında, minberin ise doğusunda yer alır. Yazı panolarındaki metin değişmiş olmasına karşın geometrik şema 1 numaralı pencerenin ahşap kapakları ile aynıdır. Geometrik paftaların içindeki desenler birkaç pafta haricinde hünkâr mahfili penceresi ile benzeşmektedir. Bu pencere kanatlarında "Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: Kim Allah için bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir ev yapar" anlamına gelen Arapça hadis-i şerif[39] yer almaktadır. (قال النّبيّ عليه السّل(ا) م من بني مسجدًا لله بني الله له بيتا في الجنَّة)

[39] Beyhakî, a.g.e., 3, s. 549.

Görsel 14: Mihrabın batısında 2 numaralı pencere, orta panodan detay ve yazı panoları (Yazar, 2022)

1.4.3. Vakıf Eserleri Müzesindeki Ahşap Kapakların Tezyinatı

Tezyinatlı pencerelerden üçüncüsü bugün Edirne Vakıf Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Kündekâri tekniği ile yapılmış bu pencere kanatları diğer yoğun desenli pencerelerden farklı bir tezyini programa sahiptir. Yukarıda anlattığımız pencerelerde geometrik paftaların tümü desenli iken burada sadece merkezde yer alan sekizgen alanlar ve altı kollu yıldızlar desenlidir. Diğer pencerelerde pervazlarda desen yoktur. Ancak bu pencerede harim kapısına benzer bir kurgu ile karşılaşılmaktadır. Hem yatay hem dikey pervazlar Baba Nakkaş üslubunda hatayi motifleri ile bezenmiştir. Dikey pervazda tek iplik sürgit/yürüyen bir kenarsuyu bezemesi yer alır. Yatay pervazda ise madalyonların arasına alana uygun serbest hatayi tasarım yapılmıştır. Yazı panolarında "حسنات الابرار سيّات المقرّبينَ"

"Sıradan iyilerin sevabı (Cenâb-ı Hakk'a) yakınların nezdinde günah sayılır" anlamına gelen Arapça ibare sülüs yazı ile yer alır.

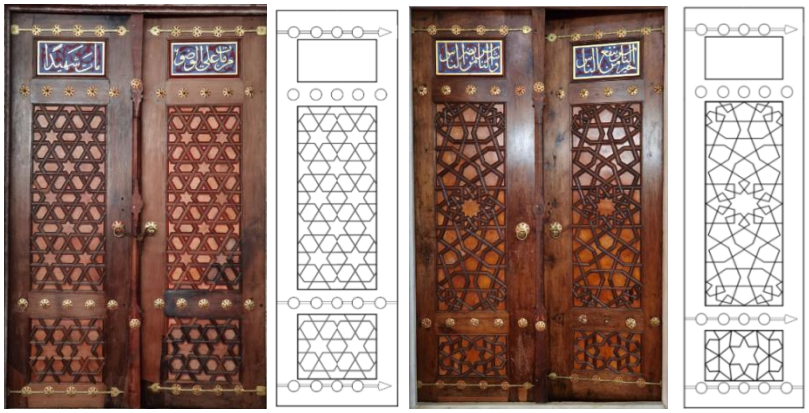

Görsel 15: Vakıf Eserleri Müzesi'ndeki ahşap kapaklar ve detaylar (Yazar, 2022)

1.4.4. Desensiz Diğer Pencere ve Dolap Kapakları

Yapıda kıble duvarı haricindeki diğer pencere kanatları ve dolap kapaklarında ise genel şema; üstte yazı levhası, ortada uzun ve altta daha kısa bir pano olmak üzere üç ana parçadan oluşur. Bu pencerelerde orta ve alt panolarda geometrik geçmeler yer alır ancak paftaların içlerinde desen yoktur. Benzer şemada değişen tek kısım geometrik geçmelerin tasarımları ve yazı panolarındaki hadis-i

şerifler olmuştur[40]. Hadis-i şerifler sülüs yazı ile Arapça olarak yazılmıştır. Tüm kapaklarda yazı panolarının zemininde rumi helezonlar dolaşmaktadır **(G. 16)**. Muhtemelen restorasyon esnasında boyandığı düşünülen sülüs yazı panolarında yazılar altın, zemin lacivert ve rumi dallar bordo renktedir. Sadece doğu duvarda caminin sol tarafındaki tabhaneye bağlantı sağlayan kapak renklerden arındırılmıştır. Yazı motif ve zeminin boyalı olmadığı bu panoda özgün görünüm izlenebilmektedir **(G. 17)**.

Görsel 16: Diğer pencere kanatlarından örnekler (Yazar, 2022)

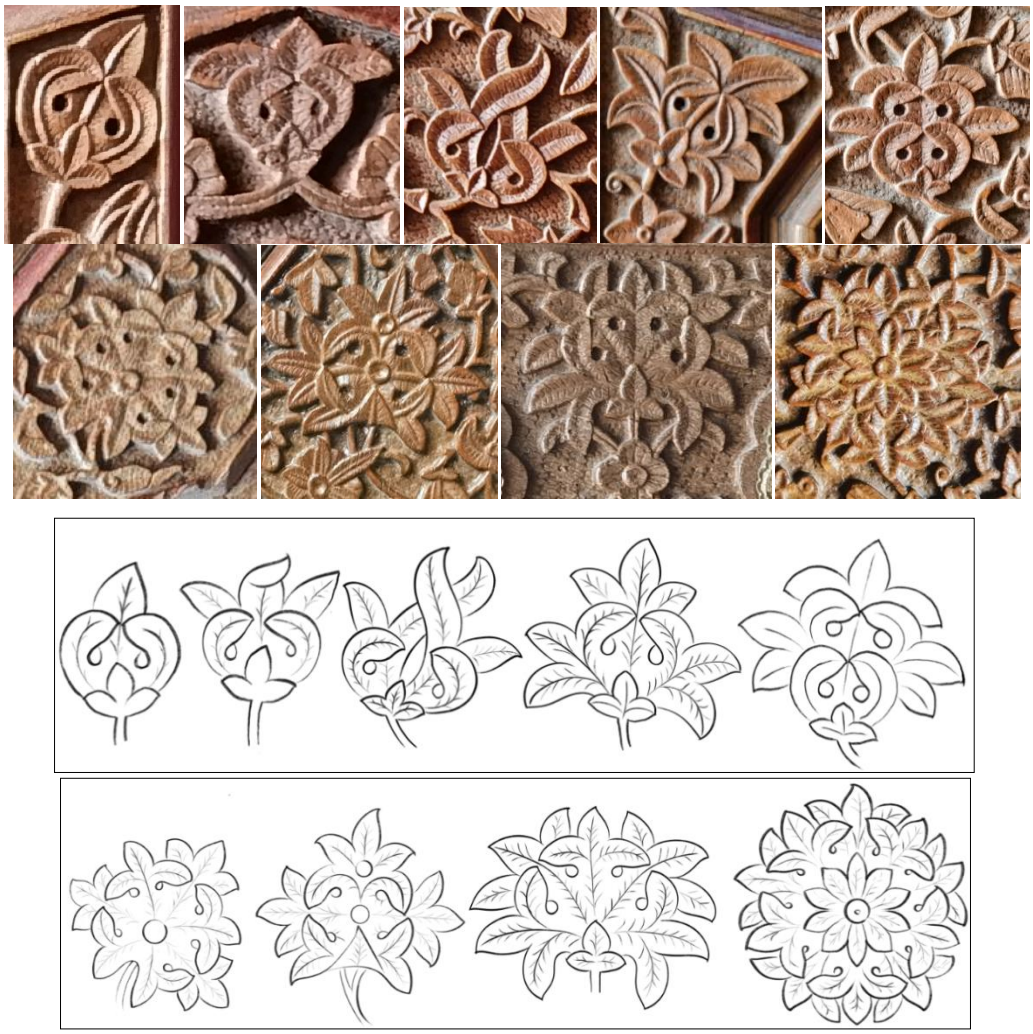

Görsel 17: Doğu duvardan tabhâneye açılan pencere kapakları (Yazar, 2022)

2. Bayezid Camii Ahşap Süslemelerinin Muasır Örneklerle Mukayesesi

Mukayese kısmına geçmeden önce Edirne Bayezid Camii ahşap süslemelerinde tezyini açıdan önemli bir özellikten daha bahsetmek gerekir. Türk tezyini sanatlarında bir alan tasarlanacağında alanın boşluğuna göre küçüklü büyüklü farklı ebatlarda motiflere ihtiyaç olmaktadır. Burada esas olan, motiflerin detaylarının büyüdükçe artmasıdır. Küçük motif büyük motiften daha detaylı tasarlanırsa bezemede esas olan boşluk doluluk dengesi bozulur. Bu kurallar çerçevesinde bir alan bezeneceğinde tasarımcı öncelikle kendisine birbiriyle benzeşen küçükten büyüğe doğru detaylanarak giden motiflerden bir motif havuzu hazırlar. Kullanılan motiflerin aynı üslup içinde birbirine benzeyen kardeş motiflerden oluşması deseni daha ahenkli hale getirmektedir. Edirne Bayezid Camii ahşap süslemeleri bahsi geçen bu uyumlu motif kullanımına başarılı bir örnek olarak gösterilebilir. En küçüğünden en büyüğüne hem penç hem gonca hem de hatayi motifler aynı üslupta oldukça yetkin biçimde tasarlanmışlardır **(G. 18)**.

[40] Her ne kadar geometrik geçmeler Bayezid Dönemine özgü bir özellik olmayıp her dönemde alanları paftalara ayırmada kullanılan önemli bir tezyini unsur olsa da çalışma esnasında var olan tüm alanların belgelenmesi amacıyla bu pencere kapakları da çalışma içinde kısaca ele alınmıştır.

Görsel 18: Bayezid Camii ahşap süslemelerinde motif gelişim örneği (Yazar, 2022)

Edirne Bayezid Camii ile aynı dönemde inşâ edilen en önemli yapılar şüphesiz ki İstanbul ve Amasya'daki Bayezid Külliyeleridir. Bu üç anıtsal eserdeki ahşap süslemelerin zenginliği dikkat çekicidir. Bu üç yapının pencere kapaklarında da benzer bir sistem kullanılmış ve kapaklar üst ve altta dar ortada ise daha uzun birer pano olarak düzenlenmiştir. Edirne Bayezid Camii ve Amasya Bayezid Camii'nin pencere kapaklarında üst panoda yazı kullanılırken İstanbul Bayezid Camii pencere kapaklarında üstteki panolara yazı yazılmamış bu kısımlar da desenlerle bezenmiştir. Geometrik paftalama sistemleri ve içlerinde kullanılan desen planları ise oldukça benzerdir **(G. 19)**. Fakat bu üç yapı her ne kadar benzer özellikler sergilese de Edirne Bayezid Camii ahşap süslemelerinde motif kimlikleri Fatih Dönemi tezyinatını daha çok hatırlatır. Edirne Bayezid Camii ahşap süslemelerinde motifler Baba Nakkaş üslubunun tezhipteki örnekleri ile oldukça benzer bir görünüm arz eder.

Amasya II. Bayezid Camii

İstanbul II. Bayezid Camii

Edirne II. Bayezid Camii

Görsel 19: Amasya, Edirne ve İstanbul Bayezid Camii ahşap pencere kanatları (Yazar, 2023)

Edirne örneklerinde görülen karakteristik motiflerden birine İstanbul Bayezid Camii pencere kanadı süslemelerinde az da olsa tesadüf edilir. Bu motif grubu yine Fatih ve Bayezid Dönemi ahşap işçiliği örneklerinden Topkapı Sarayı Fatih Köşkü (867/1463) kapı kanatlarında ve Üsküp Yahya Paşa Camii (909/1503) cümle kapısında da bulunmaktadır. Bu motifin Fatih ve Bayezid Dönemi ahşap işçiliğinde çokça kullanılması Baba Nakkaş üslubunun ve bu dönemlerin karakteristik motiflerinden biri olduğunu göstermektedir **(G. 20)**.

İstanbul Bayezid Camii, (Yazar, 2023)

Yahya Paşa Camii, (Yazar, 2024)

Topkapı Sarayı Fatih Köşkü (Yazar, 2023)

Görsel 20: Fatih Dönemi ve Bayezid Dönemi ahşap süslemelerinden benzer motif örnekleri

Edirne Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve Bayezid Camii ahşap süslemeleri ile aynı üsluptaki bazı ahşap parçalar üzerinde de aynı motif grubuna rastlanır. İncelenen örneklere motif ve üslûp açısından oldukça benzeyen bu ahşap parçaların Edirne II. Bayezid Camii'ne ait olmaları ihtimal dâhilindedir **(G. 21)**.

Görsel 21: Edirne Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde ahşap parçalar (Yazar, 2022)

929/1522 tarihli Yavuz Sultan Selim Camii[41] ahşap süslemeleri de motif ve desen açısından incelenen örneklerle benzerlik gösterir. Bu durum Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul Üslubu veya Klasik Dönem olarak adlandırılan döneme kadar icra edilen tezyini özelliklerin takip edilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak oymalar Edirne II. Bayezid Camii'nde oldukça derin İstanbul örneklerinde daha sathidir. Edirne II. Bayezid Camii ahşap süslemelerinde motiflerin yüksek kabartma şeklinde görüntüsü plastik etkiyi artırmaktadır.

Amasya Bayezid Külliyesi (891/1486) Edirne örneğinden daha erken tarihli olmasına rağmen buranın ahşap süslemelerinde bulut motifinin erken denemeleri görülürken Edirne (889- 893/1484- 1488) ve İstanbul (906-910/1501-1505) Bayezid Külliyelerinde bulut motifi henüz kullanılmamaktadır. Amasya Bayezid Camii ahşap süslemeleri mimari tezyinatta bulut motifinin görüldüğü oldukça erken örneklerdendir[42]**(G. 22)**. Edirne örneklerinde dalların kesişme veya çıkış noktasına, bazen de farklı biçimli bir yaprak gibi dalların bitimine koyulan bulut benzeri küçük motifler Bayezid Dönemi tezhip[43] ve kalemişi örneklerinde de görülmektedir **(G. 23)**.

Görsel 22: Amasya Bayezid Camii pencere kapaklarında bulut motifi (Yazar, 2015)

Konya Mevlânâ Türbesi (Yazar, 2018)

[41] Yüksel, a.g.e., s. 513.

[42] Aziz Doğanay, "Bulut Motifi", Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 470.

[43] Aşıcı, a.g.t., s. 163-170; Seher Aşıcı, "Kitap Dostu Bir Sultan:Fatih", Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 316.

Edirne Bayezid Camii (Yazar, 2021)

Görsel 23: Bayezid Dönemi kalemişi ve ahşap bezemelerinde bulut veya yaprak benzeri küçük motifler

Birbirine bu kadar yakın yıllar içinde yapılan bu büyük hacimli eserler için harcamalar ve çalışan insan sayısı oldukça yüksek olmalıdır. Bu durumda bu üç şehirdeki yapıların tezyini tasarımlarını yapan sanatçı ekibi aynı olabileceği gibi farklı sanatkâr gruplarının çalışmış olması da ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla bir yerde henüz Baba Nakkaş ekolünü takip eden sanatçılar çalışırken diğerinde yeni tasarım denemeleri yapan başka bir sanatçı ve ekibi çalışmış olabilir[44]. Zira Bayezid Dönemi hat sanatında da benzer şekilde birbirinden farklı iki güçlü ekolün (Şeyh Hamdullah[45] ve Ahmet Şemseddin Karahisâri[46]) olduğu bilinmektedir. Fatih ve Bayezid Dönemi nakkaşları[47] hakkında kısıtlı bilgi isimlere yönelik atıflar yapmaktan araştırmacıları mahrum bıraksa da burada benzer bir durumun tezyini sanatlarda da olabileceği ihtimaline değinilmek istenmiştir. İncelenen ve mukayeselerde başvurulan eserlerdeki zengin ahşap süslemeleri yapan ustalara dair bir bilgiye maalesef rastlanamamıştır. II. Bayezid Dönemi'nde esas gelişimini gösteren nakışhane bünyesindeki sanatçıların[48]bu tezyini eserlerde gerek tasarım gerek işçilik aşamasında çalışmış olmaları ihtimali yüksektir.

Edirne Bayezid Camii ahşap süslemelerini en dikkat çekici kılan özelliği tezhipte Baba Nakkaş üslubu olarak adlandırılan motiflerin pek çoğunun oldukça benzer şekilde burada kullanılmış olmasıdır. Desen tasarımları Baba Nakkaş Üslubuna örnek olarak gösterilen *Mecmaü'l-Acaib*[49] adlı yazma eserdeki motiflerle o kadar benzerdir ki adeta aynı tasarımcının elinden çıkmış izlenimi vermektedir **(G. 24)**. Bayezid Dönemi mimari eserlerinde çini süsleme oldukça azdır. Ancak evani grubu çinilerde üslup olarak benzer motifleri görmek mümkündür[50].

[44] Elbette elde yeterli veri bulunmadığından buradaki varsayımlar tahminlerden ibarettir.

[45] Muhittin Serin, "Şeyh Hamdullah Efendi", c. 15, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997), 449.

[46] Muhittin Serin, "Ahmed Şemseddin Karahisârî", c. 24, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 421.

[47] Rıfkı Melül Meriç, Türk Nakış San'atı Tarihi Araştımaları 1 Vesîkalar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1953, s. 49.

[48] Meriç a.g.e., s. 4; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hıref (Sanatkârlar) Defterleri", Belgeler XI, sy. 15 (2003) 23-76; Murat Uluskan, "Ehl-i Hiref Maaş Defterlerinde Kayıtlı Tebrizli Sanatkârlar (1526-1566)", Belleten 85, sy 304 (2021), 849-87.

[49] Ünver, "Fatih Sultan Mehmed Nakışhanesi ve Baş Üstadı Baba Nakkaş", 328; Çağman, a.g.m., s. 369; Aşıcı, a.g.t., s. 47.

[50] Nurhan Atasoy - Julian Raby, İznik Seramikleri, Alexandria Press, Londra 1989, s. 94.

Görsel 25: Tezhipte ve ahşap süslemede Baba Nakkaş üslubu motiflerin benzerliği (*Mecmaʿu'l-ʿAcâ'ib,* İÜ Ktp., FY, nr. 1423, vr. 61[51])

Sonuç

Edirne II. Bayezid Camii tezyini açıdan oldukça zengin örnekleri barındırmaktadır. Giriş kapısındaki kitabeler, hünkar mahfili ve minber dönemin taş işçiliğine örnektir. Barok-rokoko tarzındaki kalemişleri kendi dönemine ait değildir. Sadece avluda birkaç kubbede dönemin kalemişine dair izlere rastlanır. Çalışma konumuz olan ahşap süslemeleri ise döneminin tezyinat üslubu açısından oldukça seçkin numunelerdir. Tunca Nehri kenarında bulunan yapının ahşapları nehirdeki taşmalar sebebiyle çok zarar gördüğünden ahşap kapı ve pencere kanatlarının bazı kısımları özgün bölümlerden hareketle restore edilmiştir. Araştırma esnasındaki gözlemler neticesinde II. Bayezid Camii ahşap restorasyonunda motif kimliklerinin korunduğu ve desenlerin oldukça başarılı şekilde ahşap yüzeye aktarıldığı yorumu yapılabilir. Camide üç kapı ve çift kanatlı on dört pencere-dolap kapağı yer almaktadır. Bu kapılardan bir tanesi (avlu kapısı) bugün Edirne Türk İslam Eserleri Müzesi'nde pencere kapaklarından biri ise Edirne Vakıf Eserleri Müzesi'ndedir. Harime girişi sağlayan cümle kapısı ve hünkâr mahfiline çıkışı sağlayan kapı ve pencere kapaklarından üç tanesi çok tezyinatlıdır.

Yapılan araştırma neticesinde kıyaslamalardan da faydalanılarak bahsi geçen bu kapı ve pencere kanatlarında kullanılan hatayi ve rumi grubu motiflerin Baba Nakkaş üslubuna benzer izler taşıdığı ve kendi döneminin örneklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ahşap oyma tekniği olarak da kündekâri, yuvarlak satıhlı derin oyma ve çift katlı kabartma tekniklerinin kullanıldığı, kapı üzerindeki

[51] Çağman, a.g.m., s. 369; Aşıcı, a.g.m., s. 311.

bezemelerin çoğunluklu kısmı düz satıhlı derin oyma ve yuvarlak satıhlı derin oyma tekniği ile yapıldığı müşahede edilmiştir. Merkezdeki on kollu yıldızda ise çift katlı kabartma tekniği örneği bulunmaktadır.

Pencere ve kapı kanatlarında genellikle mescitlerle ilgili hadis-i şeriflerin yazılı olduğu dikkat çekmektedir. Hat çeşidi olarak sadece sülüs yazı görülmüştür. Bugün boyanmış olan yazı levhalarının döneminde ahşabın kendi renginde olduğu düşünülmektedir.

Bayezid Döneminde on yıl gibi kısa bir sürede üç büyük külliye inşa edilmiştir (Amasya Bayezid Camii (891/1486), Edirne Bayezid Camii (889- 893/1484- 1488) ve İstanbul Bayezid Camii (906-910/1501-1505). Selâtin Cami olmaları hasebiyle bu yapılarda kalemişi, ahşap taş gibi alanlar oldukça tezyinatlıdır. Ancak birbirine çok yakın tarihli bu külliyelerde süslemelerde benzerliklerin yanında farklı motif kullanımı ve ahşap yüzeyde oymaların derinliği gibi bazı değişiklikler de görülmüştür. Edirne II. Bayezid Camii'nde ahşap süslemelerinde Baba Nakkaş Üslubuna benzer özellikler daha fazla hissedilmektedir. Edirne Bayezid Camii'nde dalların çıkış noktasına koyulan ve Bayezid Döneminin karakteristik özelliklerinden biri olan sade bulut motifleri dışında bulut motifi görülmemesi dikkat çekicidir. Amasya II. Bayezid Camii'nde bulut motifi ve sarılma rumi motifinin kullanılmış olmasına karşın diğer camilerde bu motiflerin görülmemesi bu üç caminin süslemeleri arasında bir farklılık olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada incelenen ahşap süslemelerin Baba Nakkaş Üslubu ağırlıkta olmak üzere kendi döneminin üslubuyla benzer nitelikte olduğu ve döneminin tezyini hususiyetlerini barındırdığı düşüncesine ulaşılmıştır.

Kaynakça

APA Gülay. Osmanlı Dönemi Selâtin Cami Minberleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

AŞICI Seher. "Kitap Dostu Bir Sultan: Fatih", Hat ve Tezhip Sanatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, ss. 301-319.

AŞICI Seher. Fatih Devri Tezhip Üslubu, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2007.

ATASOY, Nurhan ve RABY, Julian. *İznik Seramikleri*, Londra: Alexandria Press, 1989.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri*, III. İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1989.

BALOGLOU, George**.** *Isometrica: A Geometrical Introduction to Planar Crystallographic Groups***,** New York: Suny Oswego, 2007.

BAYSAL, Ali Fuat. Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşi Örnekleri ve Analizleri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

BEYHAKÎ, Ahmed b el- Hüseyin. Şuabu'l-îmân, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.

BİROL, İnci A. Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri, İstanbul: Kubbealtı Vakfı, 2008.

BOZER, Rüstem. "Ahşap Sanatı". Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, ed. Ali Uzay Peker, Kenan Bilici. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, ss. 533-541.

BULUT, Mustafa. "Osmanlı Ahşap Kapı ve Pencere Kanatlarındaki Kompozisyonlar ve Altın Üçgenler", Sanat Tarihi Yıllığı, s. 29, 2020, ss. 45-61.

BUTTANRI, Halil. "Fuad Köprülü'nün Osmanlılarda Nakış Tarihine Dâir İsimli Beş Makalesi", Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi s. 2, 2001, ss. 17-46.

ÇAĞMAN, Filiz. "Baba Nakkaş." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***,** c. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 369-370.

DOĞANAY, Aziz. "Bulut Motifi." *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed. Ali Rıza Özcan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, ss. 467- 479.

ERSOY, Ayla. *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği***.** İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1993.

EYİCE, Semavi. "Bayezit II Camii ve Külliyesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, ss. 42-45.

İNALCIK, Halil "Murad I". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 31. İstanbul: TDV Yayınları, 2020, ss. 156- 164.

İRTEŞ, M. Semih. "Edirne Muradiye Camii Kalemişleri", Filiz Çağman'a Armağan. ed. Ayşe Erdoğdu vd, İstanbul: Lale Yayıncılık, 2018, ss. 315- 324.

İRTEŞ, M. Semih. "Mevlana Türbesi Kubbe-i Hadra Kalemişi Restorasyonunda Yeni Buluntular". Lale Dergisi s. 1, 2020, ss. 6-21.

İRTEŞ, Semih, Ali Fuat Baysal, ve Ayşe Zehra Sayın. "15. Yüzyıl Osmanlı Kalemişi Tezyinatında Kullanılan Rûmî Motifler Üzerine Bir Değerlendirme". Art-Sanat, sy. 19 (Ocak 2023): 311-36.

İRTEŞ, Semih ve Ali Fuat Baysal. "II. Bâyezid Dönemi Kalemişlerinde Bir Üslûp: Yaprak Çıkıntıları". İSTEM sy. 37 (2021): 125-140.

KAPLAN, Damla. Simetri Kavramının Türk Halı Ve Kilimlerindeki Yapısal İzleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

KERAMETLİ, Can. "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar". Türk Etnoğrafya Dergisi, s. IV, 1961, ss. 5-13.

KURAN, Aptullah. *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,* Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1964.

KÜPELİ Gülnihal "Tezhip Sanatında Yenilik Arayışları: II. Bayezid Dönemi". Hat ve Tezhip Sanatı. ed. Ali Rıza Özcan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, ss. 320-341.

KÜPELİ, Gülnihal. "Şehirle Özdeşleşen Estetik Tavır: XV. Yüzyıl Osmanlı Tezhip Sanatında 'İstanbul Üslûbu'", İnşâ, s. 1, 2023, ss. 64-95.

KÜPELİ, Gülnihal. II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2007.

MERİÇ, Rıfkı Melül. "Beyazıd Câmii Mimarı", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Yıllık Araştırmalar Dergisi s. 2, 1958, ss. 5-76.

MERİÇ, Rıfkı Melül. Türk Nakış San'atı Tarihi Araştımaları 1 Vesîkalar, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü, 1953.

OSMAN, Rifat. Edirne Evkâf-ı İslamiyye Tarihi, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1999.

ÖNEY, Gönül. *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 1992.

PEREMECİ, Osman Nuri. Edirne Tarihi, İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu, 1939.

SERİN, Muhittin. "Ahmed Şemseddin Karahisârî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, ss. 421-424.

SERİN, Muhittin. "Şeyh Hamdullah Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, ss. 449-452.

TANINDI, Zeren. "Kitap ve Tezhibi", Osmanlı Uygarlığı II, ed. Halil İnalcık, Günsel Renda, İstanbul, 2003, ss. 865-891.

TUNÇAY, Rauf. "Türklerde Oyma Sanatı ve Edirne'deki İkinci Beyazıt Camiinin Tahta Oyma Süslemeleri", Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965, ss. 255-257.

ULUSKAN, Murat. "Ehl-i Hiref Maaş Defterlerinde Kayıtlı Tebrizli Sanatkârlar (1526-1566)", Belleten s. 85, 2021, ss. 849-887.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hıref (Sanatkârlar) Defterleri", Belgeler XI, s. 15 2003, ss. 23-76.

ÜLKÜCÜ, Mehtap. "Edirne Sultan 2. Bayezid Camisi Ahşap Pencere Kapı Kanatları Motifleri", 500. Yılında II. Bayezid Külliyesi Sempozyumu, Edirne, 1990, ss. 36-44.

ÜNVER, Süheyl. "Fatih Sultan Mehmed Nakışhanesi ve Baş Üstadı Baba Nakkaş", İstanbul Risaleleri. ed. İsmail Kara. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995, ss. 259-308.

ÜNVER, Süheyl. "Fatih Sultan Mehmet Devrine Ait Bir Yazı ve Nakış Albümü". İstanbul Risaleleri. 253-255. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995.

ÜNVER, Süheyl. "Fatih ve İstanbul". İstanbul Fethi Dergisi Neşriyatından: Yıllık Dergi II, 1954, 169-188.

YÜCEL, Erdem. "Ahşap". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, ss. 181-183.

YÜKSEL, İbrahim Aydın. Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2. Basım, 2006.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 203-232 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1649209
e-ISSN: 2636-8188

TÜRKİYE'DE AİLE TARİHİ ÇALIŞMALARININ YÜZYILI: BİBLİYOGRAFİK BİR ANALİZ (1924–2024)

İlker DERE[*]
Barış ECER[**]

Öz: Bu çalışma, Türkiye'de aile tarihi araştırmalarının gelişimini, bibliyografik dağılımını ve akademik alandaki yerini analiz etmektir. Aile, toplumsal örgütlenmenin temel taşı olup tarih boyunca farklı açılardan ele alınmıştır. Aile tarihi çalışmaları; şecere, göç hareketleri, kültürel yapılar, aile meslekleri ve tarihsel olaylardaki roller gibi konuları kapsamaktadır. Araştırma kapsamında doküman analizi yöntemi kullanılarak YÖK Tez Merkezi, Türk Tarih Kurumu, DergiPark, Google Akademik ve Millî Kütüphane gibi veri tabanlarından çalışmalar toplanmış ve içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında 1924-2024 yılları arasında gerçekleştirilen 289 aile tarihi çalışması analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda çalışmaların büyük bir kısmının Osmanlı dönemi odaklı olduğu, Cumhuriyet dönemine dair araştırmaların sınırlı kaldığı görülmüştür. Ayrıca çalışmaların önemli bir bölümü makale (136), tez (78) ve kitap (75) türündedir. Makaleler, tezler ve kitaplar incelenerek çalışmaların anahtar kelimelere, yıllara ve disiplinlere göre dağılımı değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, Türkiye'de aile tarihine yönelik akademik çalışmaların daha sistematik bir arşivleme ve disiplinler arası iş birliği gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Aile tarihine ilişkin araştırmaların zenginleşmesi için Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin daha etkin kullanılması teşvik edilerek yerel arşivler ve aile belgeleri üzerinde yapılan çalışmalar artırılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Aile Tarihi, Bibliyografya, Şecere, Yerel Arşivler.

A CENTURY OF FAMILY HISTORY STUDIES IN TURKIYE: A BIBLIOGRAPHIC ANALYSIS (1924–2024)

Abstract: This study analyzes the development, bibliographic distribution, and academic positioning of family history research in Türkiye. As a cornerstone of social organization, the family has been addressed from various historical perspectives. Family history studies cover genealogy, migration movements, cultural structures, family professions, and roles in historical events. The research employs document analysis, with studies collected from databases such as the YÖK Thesis Center, Turkish Historical Society, DergiPark, Google Scholar, and the National Library, and evaluated through content analysis. 289 family history studies conducted between 1924 and 2024 have been analyzed. The findings reveal that many of these studies focus on the Ottoman period, while research on the Republican period remains limited. Additionally, a significant portion of these works consists of articles (136), theses (78), and books (75). Articles, theses, and books were examined to assess the distribution of studies by keywords, years, and disciplines. The results indicate that academic studies on family history in Türkiye require more systematic archiving and interdisciplinary collaboration. To enrich research on family history, the more effective use of Ottoman and Republican archives is encouraged, and studies on local archives and family documents should be increased.

Key Words: Family History, Bibliography, Genealogy, Local Archives.

1. Giriş

Aile, evlilik, kan bağı veya evlat edinme ile birbirine bağlı, aynı evde yaşayan, gelirini paylaşan ve sürekli etkileşim içinde olan bireylerin oluşturduğu bir birliktir (Ağdemir, 1991, s. 1). Aile, bir toplumun temel kurumlarından biridir ve toplumsal teşkilatlanma ailede başlar. Aile içinde yaşayan

[*] Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye. dr.ilker.dere@gmail.com, Tekirdağ/Türkiye, ORCID: 000-0003-0993-7812.

[**] Yüksek lisans öğrencisi, ecerbaris@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8761-3437.

Başvuru/Submitted: 01.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

bireyler arasında belirli bir düzen bulunur. Aynı zamanda, aile bireylerin maddi, manevi ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıdır. Bu ihtiyaçların karşılanması, ailenin gelecek nesillerde daha da güçlenmesini sağlar (Cansel, 1969, s. 11). Aile, başlangıçta biyolojik temellere dayansa da zamanla kültürel bir yapı haline gelmiştir. Bu doğrultuda ailenin temel işlevleri şunlardır: a) Nüfusun artırılması, b) Ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin, c) Çocukları sosyalleştirme, d) Millî kültürü aktarma (Celkan, 1991, s. 76)

Çeşitli işlevlere sahip olan aile, kendi içinde türlere ayrılmaktadır. Belli başlı aile türlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- *Çekirdek aile:* Anne ve baba ile evlenmemiş çocuk(lar)ın birlikte yaşadığı aile türüdür. Çekirdek aile kendi içinde çocuklu ve çocuksuz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.
- *Geniş aile:* Çekirdek aileye en az bir akrabanın dahil olması ile oluşan aile türüdür.
- *Dağılmış aile:* Evli eşlerin bir arada bulunmadığı tek ebeveynli aileler için belirtilen türdür (Turğut. 2011, s. 19)

1.1. Aile Tarihi

İnsanlar, bugünlerini ve geleceklerini daha iyi anlayabilmek için geçmişlerine, köklerine yönelme ihtiyacı duyarlar. Bu yöneliş ise bir anlamda kimliklerini oluşturma sürecinde tarihe başvurmalarını sağlar. Kişinin üzerinde kendi geçmişi, ait olduğu topluluk ve ailesinin geçmişi büyük bir etkiye sahiptir. Bu geçmişi öğrenmek hem belleğini güçlendirmesine yardımcı olmakta hem de hayatı üzerindeki etkilerini daha iyi kavramasını sağlamaktadır (Oğuzoğlu, 2011). Bu ihtiyaçlara cevap vermek için aile tarihi araştırmaları yürütülmektedir. Aile tarihi, aileye dair tüm unsurların geçmişini inceleyen bir alandır. Bu tür araştırmalar; şecere (soy ağacı), göç hareketleri, aile adetleri, kültürü, aile meslekleri ve şirketleri, tarihsel olaylardaki aile rolleri, çocuk terbiyesi, ailedeki rollerin değişimi, aile arşivleri ve hikâyeleri gibi konuları içerebilir.

Çeşitli konulara odaklanan aile tarihi araştırmaları üç düzeye ayrılmaktadır. Birincisi mikro düzey; duygusal bağlar, aile içi çatışmalar, kişisel hastalıklar gibi içeriklere odaklanmaktadır. İkincisi mezo düzey; aile yapısı, aile ağı vb. konuları içerir. Üçüncüsü makro düzey; ırksal, dini, kültürel, siyasi ve ekonomik konulardan oluşmaktadır (Wu, 2023). Bu düzeyler ve örnekler, araştırmacıların incelediği ailenin yapısına ve niteliğine göre değişiklik göstermektedir.

Aile tarihi araştırmalarına tarihçilerin ve bilimsel çevrelerin farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bazı tarihçiler, aile tarihi araştırmalarını, postmodern ve belirsiz bir çağda köklerini arama ihtiyacını karşılayan bir alan olarak görmektedir. Bazılarına göre ise atalarının doğum, ölüm ve evlilik kayıtlarını tutmak, bireylere geçmişi anlamlandırarak kimlik kazanmalarına yardımcı olan bir anlatı sunar. Bu süreç, hem mevcut hayatlarına sağlam bir temel oluşturmayı hem de geleceğe bakabilmek için geçmişi kavramayı sağlar. Genellikle amatörler tarafından yürütülen tarihsel araştırmalar, bireylerin kendilerini tanımalarına ve yaşadıkları zamanı tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmelerine katkıda bulunur (Evans & Curthoys, 2013). Buna karşın aile tarihi, geçmişteki genellikle yüzeysel ve övgü dolu anlatılar içerdiği, hoş olmayan olayları gizlediği ve geniş tarihsel bağlamı göz ardı ettiği için bazı profesyonel tarihçiler tarafından küçümsenmiştir (Yow, 2014). Aynı zamanda çoğu akademik çevre, aile tarihçiliğini bilimsellikten ve eleştirel bakış açısından yoksun, duygusal ve yalnızca bireysel araştırmacılar için anlam taşıyan bir alan olarak tanımlamaktadır (Evans & Lorrison, 2023). Ancak ciddi araştırmalara dayanan, önemli meseleleri ele alan ve aileyi daha geniş bir tarihsel bağlam içinde konumlandıran çalışmaların son yıllarda artmasıyla profesyonel tarihçilerin yanı sıra psikologlar, sosyologlar, folklorcular ve antropologlar da bireysel aile tarihine ilgi göstermeye başlamışlardır (Yow, 2005).

Hem tarihin hem sosyolojinin ilgi alanına giren aile tarihi araştırmalarının yakından ilişkili olduğu çalışma türü, şeceredir. Şecere, çoğu zaman ailenin tüm akrabalık ilişkileriyle birlikte soyağacının

çıkarılmasını içeren çalışmadır[1]. Şecere araştırmalarında vaftiz, evlilik, ölüm gibi kilise kayıtları ve nüfus sayım verileri önemli temel belgeler arasında yer almaktadır. Bu verilerin tarihsel olup olmadığı tartışılmakla birlikte, şecere çalışmalarına duyulan yoğun ilgi, köken araştırmalarına yönelik kapsamlı bir bilgi havuzunun oluşmasını sağlamıştır. Buna karşın Türkiye'de nüfus sayımı verilerinin gizliliği ve kilise defteri gibi kayıtlar bulunmamaktadır (Danacıoğlu, 2001, s. 8-9). Yine de bu kapsamda arşiv belgeleri, tapu kayıtları, şer'iyye sicilleri ve aile fotoğrafları gibi kaynaklar, geçmişteki Türk aile yapısını yansıtmak için kullanılabilir (Aktaş, Erkan ve Şahingöz, 2018, s. 5).

Toplum, kurum ve aile tarihiyle uğraşanlar için anılar oldukça kıymetlidir. Bu anıları ortaya çıkarmak için sözlü tarih yöntemi kullanılmaktadır (Kyvig & Marty, 2000). Türkiye'de, Avrupa'daki gibi kayıtlar mevcut olmadığı için aile geçmişine dair çalışmalar büyük ölçüde sözlü tarih yöntemiyle gerçekleştirilmektedir (Danacıoğlu, 2001). Aile tarihi çalışmasında sözlü tarihle aile tarihi araştırması yapmanın birçok faydası bulunmaktadır. Öncelikle aile tarihi araştırması yaparken aile üyeleri, ailelerinin tarihi hakkında zengin bilgiler verirler. Ayrıca aile üyeleri ve akrabaları genişledikçe, bağlantılar eksildiği için ailenin nesilleri arasında bilgiler, görüşmeler yoluyla kaydedilebilir. Sözlü tarih yöntemiyle aile tarihi çalışmasında araştırmacı, görüşme öncesi hazırlıklarla işe başlar. Aile bireylerinin temel verilerini toplayarak eski mektuplar, fotoğraflar ve kamuya açık belgelerle geçmişi anlamaya çalışan araştırmacı, görüşmenin odak noktası belirlendikten sonra aile üyeleriyle bireysel veya grup görüşmeleri yapar. Açık uçlu sorular kullanılarak anlatıcılar teşvik edilir, görüşmeci aktif dinleyici rolü üstlenir ve tarafsız bir tutum sergiler. Rahat bir ortamda gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bilgiler, diğer tarihsel kaynaklarla karşılaştırılarak doğruluk açısından değerlendirilir. Son olarak, kayıtlar düzenlenerek arşivlenir ve aile tarihinin bütüncül bir şekilde belgelenmesi sağlanır (Shopes, 1984, s. 238-246).

1.2. Aile Tarihinin Tarih Yazımındaki Yeri

Aile tarihi, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen sosyal tarih, mikro tarih, sözlü tarih ve kültürel tarih gibi yaklaşımlar çerçevesinde tarih yazımında önemli bir yere sahip olmuştur. Geleneksel tarih yazımı, 19. yüzyıldan beri ağırlıklı olarak siyasal ve askeri olaylara odaklanmaktadır. Buna karşın 20. yüzyıl itibarıyla Annales Tarih Okulu, 19. yüzyılda Leopold Von Ranke'nin öncülüğünü yaptığı siyasi tarih anlayışına karşı çıkarak insan faaliyetlerine bütüncül yaklaşan bir tarih yazımı geliştirilmiştir. Aynı zamanda bu yaklaşım, tekil olaylara yoğunlaşan tarihçiliğe karşı sorun-odaklı analitik çalışmalara odaklanılması ve sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle iş birliği yapılması gerektiğini savunmaktadır (Adıyeke, 2017, s. 385). Annales Tarih Okulunun yaklaşımları, mikro tarih, sözlü tarih, yerel tarih ve aile tarihi gibi daha dar kapsamlı tarih alanlarının gelişimine fırsat olmuştur. Bunlar arasında sözlü tarih ön plana çıkmaktadır. Demokratik bir yaklaşımla herkesi kapsayan, gölgede kalanların ve sıradan insanların anılarını kaydeden ve onları istatistiksel bir veri olmaktan kurtaran bir disiplin olan sözlü tarih (Dere, 2021), bu yönüyle yakın dönemin sosyal tarihi hakkında önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Tosh, 1997, s. 192). Hem mikro tarih hem sözlü tarih, toplumun en küçük birimi olarak aileyi toplumsal tarih yazımında merkezi bir konuma taşımaktadır. Aynı zamanda aile hafızası, genellikle yazılı belgelerden ziyade sözlü aktarımlar yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu durum, tarihçilerin bireysel hatıraları anlamlandırmada sözlü tarih yönteminden yararlanmaya yönlendirmektedir.

Küresel ve postmodern çağda insanın kendini anlamlandırma çabalarının bir parçası olarak köklerini araması doğaldır. Bu bağlamda aile tarihi, toplumsal ilişkilerin ve bireysel kimliklerin inşasında merkezi bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Aile yapılarındaki değişim, gündelik yaşam pratikleri ve kuşaklar arası ilişkilerin incelenmesi, geçmişin daha anlamlı bir şekilde analiz edilmesine ve yorumlanmasına olanak tanıyacaktır.

[1] Şecere: "Bir kişinin, bir ailenin kökü durumunda olan en uzak atalardan başlayarak gövde ve dallar konumundaki babaları ve onların çocuklarını gösteren ağaç şeklinde şematik çizim"dir. Ayrıca şecere; "soy ağacı, soy kütüğü, ensâb kütüğü, nesepnâme, silsilenâme" kelimeleri de bu anlamda kullanılmaktadır. Bkz- Nebi Bozkurt, "Şecere." TDV İslâm Ansiklopedisi, 38 (2010), 403. https://islamansiklopedisi.org.tr/secere (Erişim: 06 Şubat 2025).

1.3. Aile Tarihinin Kaynakları

Aile tarihi araştırmalarının kaynakları klasik tarih araştırmalarında kullanılan kaynaklardan farklılaşmaktadır. Bu alanda kullanılan kaynaklar daha çok sosyal hayatta kullanılan kişisel eşyalar, araçlar ve kayıtlarla ilgilidir. Bu kapsamda aile tarihi araştırmalarının kaynaklarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Ödül sertifikaları, göçmenlik veya vatandaşlık kabul belgeleri, doğum, evlilik, askerlik ve ölüm belgeleri, yazışmalar, fotoğraf albümleri, günlükler, okul kayıtları ve diplomalar, karalama defterleri, yerel tarih kitapları, gazeteler, okul yıllıkları, kadastro haritaları, kilise tarihleri, yerel veya ilçe rehberleri, kilise kayıtları veya tarihleri, mezarlık kayıtları veya kitabeler, askerî tarihler ve yerel alay kayıtları, yerel tarih ve aile dosyaları vb. (Lee County Southeast Florida, t.y.). Bu kaynakların bir kısmına kütüphaneler, resmî kurumlar ve arşivlerden ulaşılabilir. Buna karşın çoğu kişisel veriler ve eşyalar olduğu için doğrudan çalışma yapılan aileler ve onların yakınlarından temin edilebilir.

Öte yandan aile tarihçileri, araştırmaları sırasında sıkça etik sorunlarla karşılaştıklarında genellikle ahlaki ikilemlerin farkına varırlar. Bu ikilemler arasında aile sırlarının ifşa edilip edilmemesi, kanıtlar doğrultusunda sevilen hikâyelerin geçerliliğinin sorgulanması, yayımlanan aile tarihlerinde hayatta olan akrabaların mahremiyetinin nasıl korunacağı, "babaların/annelerin günahlarının" telafi edilip edilmemesi (ve bunun nasıl gerçekleştirilebileceği), ataların hikâyesinin ne ölçüde romantize edilebileceği veya "aklanabileceği" gibi konular bulunmaktadır (Moore, 2023). Bu konular, aynı zamanda elde edilen verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini etkiler. Bu ikilemleri aşmak için sözlü tarihin güvenilirliği ve geçerliliğinde alınacak tedbirlere (Dere ve Dinç, 2020) riayet etmek faydalı olacaktır.

Bazı akademik çevreler tarafından küçümsenen aile tarihçiliği, 21. yüzyıldan itibaren dünya çapında büyük bir popülerlik kazanmıştır. Artık birçok insan tarihle ilk kez aile hikâyeleri ve soy ağaçları aracılığıyla tanışmaktadır. Psikologlar, bu hikâyelerin bireylerin kimlik algısı ve iyi oluş duyguları açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır. Avrupa ve Avustralya'daki sosyologlar ve beşerî coğrafyacılar, aile tarihinin kimlik oluşumunda önemli bir rol oynadığını ve geçmişin bireyselleşmesine katkı sağladığını kabul etmektedir. Küresel anketler ise ailenin, insanların tarih algısında merkezi bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır (Evans & Lorrison, 2023). Aynı zamanda Britanya, Avustralya ve Amerika gibi ülkelerde amatör soybilimin popülerleşmesi ve çevrimiçi soybilim kaynaklarının giderek daha erişilebilir hale gelmesi, arşivsel tarih araştırmalarına kitlesel bir ilgi yaratmıştır (Bottero, 2013).

1.4. Türkiye'de Aile Tarihi Araştırmaları

Türkiye'de aile tarihine olan ilgi, 2000'li yıllardan sonra artış göstermiş, ancak özellikle 2018 yılında e-Devlet üzerinden kullanıma açılan Alt-Üst Soy Bilgisi Sorgulama hizmetiyle bu ilgi daha da canlanmıştır. Bu hizmetin başladığı günden itibaren 108 milyon belgenin üretilmiş olması, bu ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. 2021 yılında e-Devlet'te sunulan bir diğer hizmet, soy ağacı oluşturma uygulaması olmuştur. Bu hizmet kapsamında 5 milyondan fazla soy ağacı hazırlanmıştır (Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü, t.y.). E-devlet uygulamasının sunduğu bu hizmetler, aile tarihine yönelik farkındalık ve ilgiyi önemli ölçüde pekiştirmiştir.

Aile geçmişine halkın ilgisinin yanı sıra akademik çevrelerdeki araştırmalar da artış göstermiştir. Türkiye'de yürütülen aile tarihi araştırmaları tarandığında yalnızca Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1980) tarafından "Türkiye Aile Bibliyografyası (Kitaplar)" adlı eserde aile çalışmalarının bir araya getirildiği görülmektedir. Özel olarak aile tarihi araştırmalarına odaklanmayan kitapta; aileyle ilgili ahlak, biyografi, coğrafya, turizm, ders kitapları, din, edebiyat, eğitim, kültürel aktarım, ev ekonomisi, felsefe, gazeteler, hukuk, İslam, örf ve adetler, psikoloji, sosyal refah, şehircilik, töreler, toplumsal dinamikler ve Türk edebiyatı gibi konulara ve alanlara yer verilmiştir. Bunun yanında aile tarihi çalışmalarını bir araya getiren ya da inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Halbuki aile tarihi çalışmalarının Türkiye'deki durumunu ortaya koymak, bu konuda araştırma yapacak kişilere literatür taraması ve konu belirlemek hususunda rehberlik edebilir. Bu boşluktan hareketle tasarlanan araştırmanın amacı, Türkiye'de yürütülmüş olan aile tarihi çalışmalarını incelemektir. Çalışma,

Türkiye'deki aile tarihi çalışmalarının genel görünümünü ortaya koyan ilk derleme olma özelliğini taşımaktadır. Araştırma sonuçları, Türkiye'de aile tarihi çalışmaları konusundaki tabloyu ve eksiklikleri ortaya koyarak araştırmacılara fikir verecektir. Araştırmanın temel araştırma problemini "Türkiye'de aile tarihi kapsamında ne tür çalışmalar yapılmıştır?" sorusu oluşturmuştur. Bu problem sorusu kapsamında şu araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1) Türkiye'deki aile tarihi çalışmalarının anahtar kelimelere göre dağılımı nasıldır?
2) Türkiye'deki aile tarihi çalışmalarının yayın türüne göre dağılımı nasıldır?
3) Türkiye'deki aile tarihi çalışmalarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
4) Türkiye'deki çalışmaların çalışma alanlarına göre dağılımı nasıldır?
5) Türkiye'de aile tarihi konusunda en çok çalışma yapan kişiler kimlerdir?
6) Türkiye'deki makaleler hangi dergilerde yayınlanmıştır?
7) Türkiye'deki aile tarihi ile ilgili tezlerin özellikleri nasıldır?
8) Türkiye'de aile tarihi araştırmalarında en çok atıf yapılan çalışmalar hangileridir?
9) Türkiye'deki aile tarihi çalışmalarının bibliyografik dağılımı nasıldır?

2. Yöntem

Bu çalışmada aile tarihî çalışmalarını incelemek için bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Bu desende, birden fazla durum tek bir analiz birimi çerçevesinde bütüncül ele alınır ve aralarındaki farklar karşılaştırılır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 314). Bu desenin seçilmesinde, araştırma konusunun ele alınış biçimi belirleyici olmuştur. Araştırmada, Türkiye'de aile tarihi alanında gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar (makaleler, tezler, kitaplar ve kitap bölümleri) tek başına bir araştırma konusu olabilecek nitelikteyken bir araya getirilmiş, karşılaştırılmış, analiz edilmiş ve ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

2.1. Veri Kaynakları (Örneklem)

Bu araştırmada 1924-2024 yılları arasında Türkiye'de aile tarihi ile ilgili yapılan 289 çalışma incelenmiştir. Çalışmanın örneklemi, amaçlı örnekleme türlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu yöntem, önceden belirlenmiş ölçütleri karşılayan durumları incelemek için kullanılır (Patton, 2018, s. 238). Aile tarihi çalışmalarını örnekleme dahil etmek için şu iki kriter belirlenmiştir:

- Makalenin temel konusunun aile tarihine odaklanması
- Çalışmanın bir ailenin en az iki kuşağına ilişkin bilgi içermesi

Çalışma; sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamda aile tarihine odaklandığı için tıp alanındaki çalışmalar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Veri toplama sürecinde kriterleri karşılamayan ("Ahmed Yesevî Hakkında Bibliyografik Araştırma" gibi), yalnızca bir kişinin hayatına odaklanan, aile üyelerine ve kuşaklara dair kriterlere uygun bilgi vermeyen biyografik çalışmalar örnekleme dahil edilmemiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmada aile tarihi çalışmalarına doküman (belge) incelemesi yöntemiyle ulaşılmıştır. Bu yöntemde, incelenen konuya ilişkin belgeler ve farklı türdeki materyallerden bilgiler sistematik bir şekilde toplanır ve analiz edilir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 430-431). Doküman analizi kullanılarak veriler, 13.10.2024-31.12.2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama sürecinde kullanılan anahtar kelimeler ve elde edildiği yerlere ait tarama verileri, aşağıdaki Tablo 2'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. Tarama verileri

YÖK Tez Merkezi	
Aranan Kelime	**Sonuç**
Aile	2000
Zade	95
Genealogy	24
Soy Ağacı	5
Aile Tarihi	1
Aile geçmişi	1
Türk Tarih Kurumu	
Zade	1898
Aile	922
Aile Tarihi	205
Soy Ağacı	136
Soy Kütüğü	30
Genealogy	26
Aile geçmişi	9
Aile Monografisi	1
DergiPark	
Aile	3198
Zade	173
Genealogy	34
Soy Ağacı	5
Aile Tarihi	2
Google Akademik	
Aile	8640
Aile Tarihi	7320
Aile geçmişi	1200
Soy Ağacı	608
Zade	141
Soy Kütüğü	104
Genealogy	51
Aile Monografisi	40
Milli Kütüphane	
Aile Tarihi	125
Aile	14
Soy Kütüğü	2

Genealogy	2
Soy Ağacı	1
Aile Monografisi	1
Zade	1
Aile geçmişi	1

Tablo 1'de görüldüğü gibi, aile ve soy araştırmalarına ilişkin terimlerin kullanımında önemli farklılıklar bulunmakta ve platformlar bu eğilimleri yansıtmaktadır. Genel olarak "aile" terimi, özellikle Google Akademik, DergiPark ve Millî Kütüphane platformlarında en yüksek sonuçlarla öne çıkmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada aile tarihi çalışmalarına ait dokümanlar içerik analizi yöntemiyle (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 240) incelenmiştir. Elde edilen bulgular, tablolarda frekanslarıyla birlikte verilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde aile tarihi çalışmasına ilişkin elde edilen bulgular sunulmuştur.

3.1. Çalışmaların Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Çalışmalar incelendiğinde aile tarihi konusunda "Osmanlı" kelimesinin belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, araştırmaların ağırlıklı olarak Osmanlı dönemine odaklandığını ve bu dönemin aile tarihi açısından önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Çalışmaların anahtar kelimelere göre dağılımı

Anahtar Kelime	***f***
Osmanlı	60
Ayan	20
Aile Tarihi	14
Cumhuriyet	8
Hanedan	6
Soyağacı	3
Aile Albümleri	2
Genealogy	2
Kuşak	2
Boşanma	2
Osmanoğlu	1
Soy kütüğü	1
Antropoloji	1
Çocuk Terbiyesi	1
Diğer	166

Aynı zamanda "Ayan" ve "Aile Tarihi" kelimelerinin, aile tarihi araştırmalarında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ayrıca "Genealogy" kelimesinin sınırlı da olsa çalışmalarda yer alması, bu alandaki araştırmaların uluslararası bağlamları da kapsadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, aile tarihi çalışmalarının daha geniş ve disiplinler arası bir zeminde ele alındığını göstermektedir.

Şekil 1. Anahtar kelimelerin WordArt bulutu

3.2. Çalışmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

İncelenen çalışmalar, 136 makale, 78 tez ve 75 kitap olmak üzere üç farklı türe ayrılmıştır.

Tablo 3. Yayın türleri

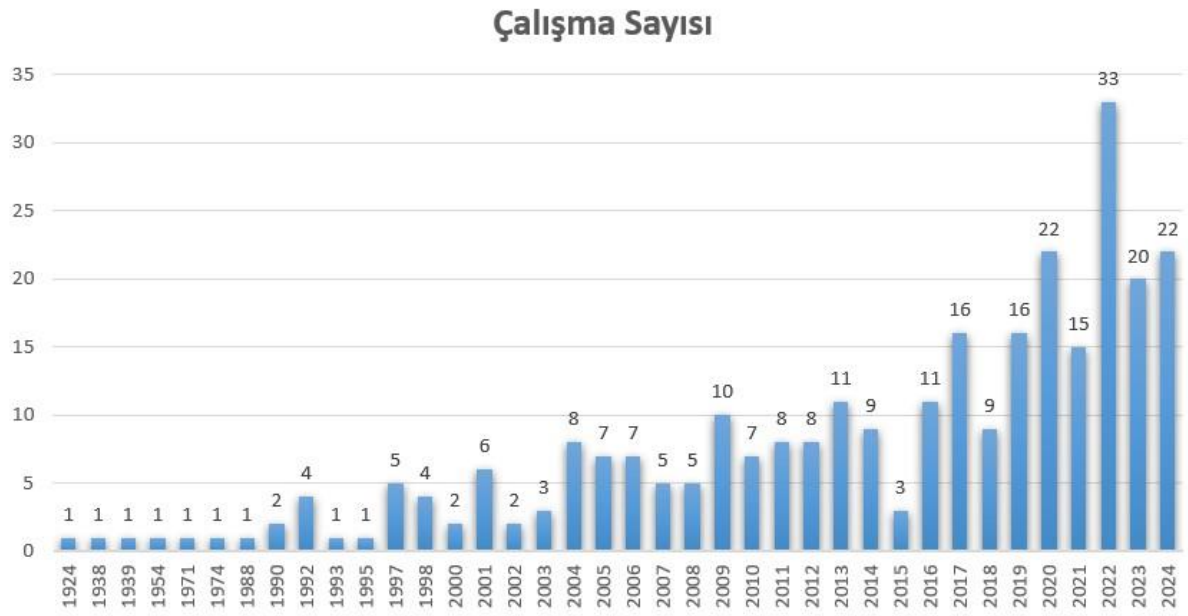
Yayın Türü	Frekans
Makale	136
Tez	78
Kitap	75
Toplam	**289**

Görüldüğü gibi aile tarihi çalışmalarında en çok makale türünde eser verilmiştir.

3.3. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Çalışmalar yıllara göre sıralandığında, 1924-2024 yılları arasında gerçekleştirilen aile tarihi çalışmalarının ilki, 1924 yılında Dr. Rıza Nur'un kaleme aldığı *Türk Şeceresi* adlı çalışma ile başlamıştır.

Grafik 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

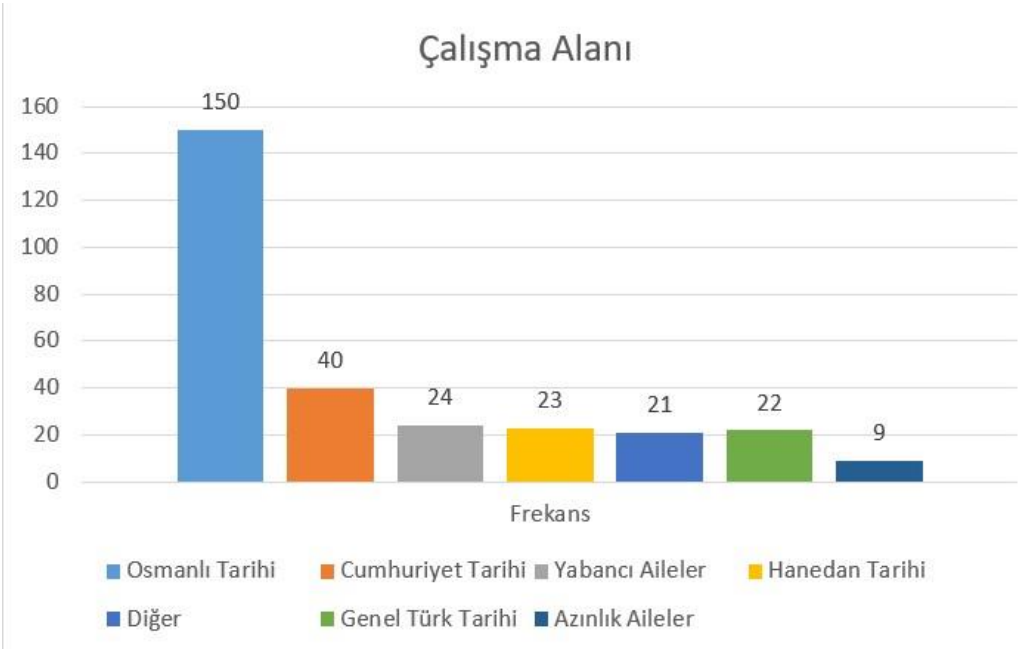

1924-1990 yılları arasında bir yıl içinde birden fazla çalışmaya rastlanmamıştır. 1990-2013 yılları arasında aile tarihi üzerine yapılan çalışmalar, genellikle tek haneli sayılarda kalmıştır. Ancak 2013 yılından itibaren, bu alandaki yayın sayısı belirgin bir artış göstermiş ve çift haneli rakamlara ulaşmıştır. En fazla çalışmanın yayınlandığı yıllar ise 22 çalışma ile 2020 ve 2024 yılları, 33 çalışma ile 2022 olmuştur.

3.4. Çalışma Alanlarına Göre Dağılım

İncelenen eserler, en fazla Osmanlı tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu rakam, Cumhuriyet tarihi döneminde yapılan çalışmaların yaklaşık 3,7 katıdır.

Grafik 2. Çalışma Alanları

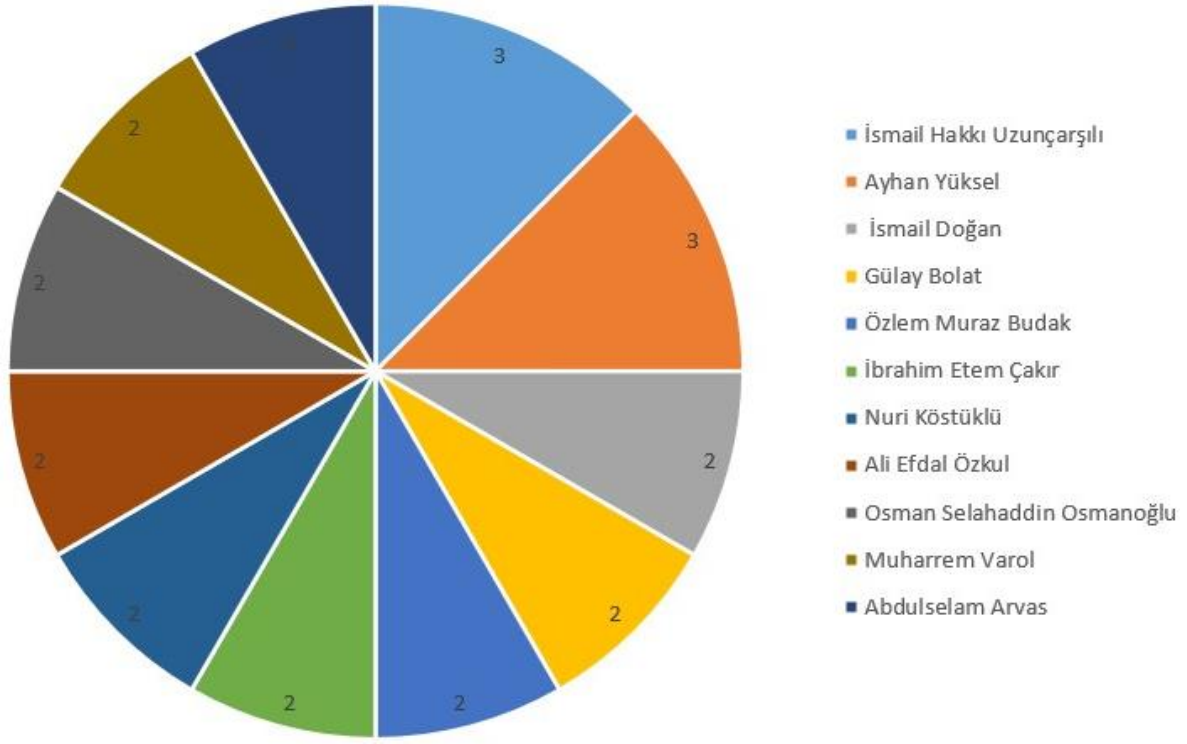

Osmanlı tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda öne çıkan önemli bir alt başlık, "ayan aileleri"dir. Bu dönemdeki 150 çalışmanın 20'sinin ayan ailelerine ait olduğu görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken alt başlık ise hanedan üyelerine yönelik çalışmalardır. Yabancı ailelerle ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun, Osmanlı İmparatorluğu ile çeşitli sebeplerle ilişkisi olan ailelere odaklandığı ve Osmanlı dönemiyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.

3.5. En Çok Aile Tarihi Çalışması Yapan Kişiler

Aile tarihi alanında birden fazla çalışma hazırlayan 8 yazar tespit edilmiştir. Bu yazarlardan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Ayhan Yüksel 3 çalışma ile bu alanda en fazla katkı sağlayan kişiler olmuşlardır.

Grafik 3. Birden fazla aile tarihi çalışması yapan kişiler

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yaptığı çalışmaların yılları göz önüne alındığında, bu alanda yazılmış olan üçüncü eseri kaleme almasıyla birlikte, aile tarihi alanının öncülerinden biri olduğu söylenebilir. Ayhan Yüksel ise üç kitapla aile tarihi alanına önemli bir katkı sağlamıştır. Son olarak 12 kitap ve 15 makalenin birden fazla yazar tarafından kaleme alındığı tespit edilmiştir.

3.6. Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

Aile tarihi çalışmalarının 99 farklı dergide yayınlandığı tespit edilmiştir. Makaleler, en çok Türk Tarih Kurumu'nun neşrettiği Belleten dergisinde yayınlanmıştır.

Tablo 4. Makalelerin Yayınlandığı Dergiler

Dergi Adı	***f***
Belleten	6
OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi	4
Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi	4
Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi	3
Türk Dünyası Araştırmaları	3
Tarih İncelemeleri Dergisi	3

Tarih Dergisi	3
Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	3
Asia Minor Studies	3
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi	3
Tarih ve Gelecek Dergisi	2
Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi	2
Osmanlı Araştırmaları	2
Muhafazakâr Düşünce Dergisi	2
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi	2
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	2
İstem	2
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	2
Bilig	2
Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi	2
Anasay	2
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi	2
Diğer	77

Belleten, OTAM ve Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi adlı yayınların dışında 7 farklı dergide 3'er makale yayımlanmıştır. Bu dergiler arasında Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ve Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Araştırmaları, Tarih ve Gelecek Dergisi ve Bilig gibi dergilerde 2'şer makale bulunmaktadır. Bu bulgular, geniş bir dergi çeşitliliğinin olduğunu, ancak makale yoğunluğunun belirli yayınlarda daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili dergilerin disiplinlerine bakıldığında tarih (27), sosyal bilimler (25), ilahiyat (9) ve edebiyat (7) gibi alanların öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca üniversite dergilerinin yanı sıra yerel veya özel alanlara odaklanan dergiler de makaleler için birer platform sunmaktadır. Bu dağılım, araştırmaların büyük ölçüde sosyal bilimler ve tarih gibi dergilerde toplandığını, ancak diğer alanlarda da belirgin bir akademik çeşitliliğin olduğunu göstermektedir.

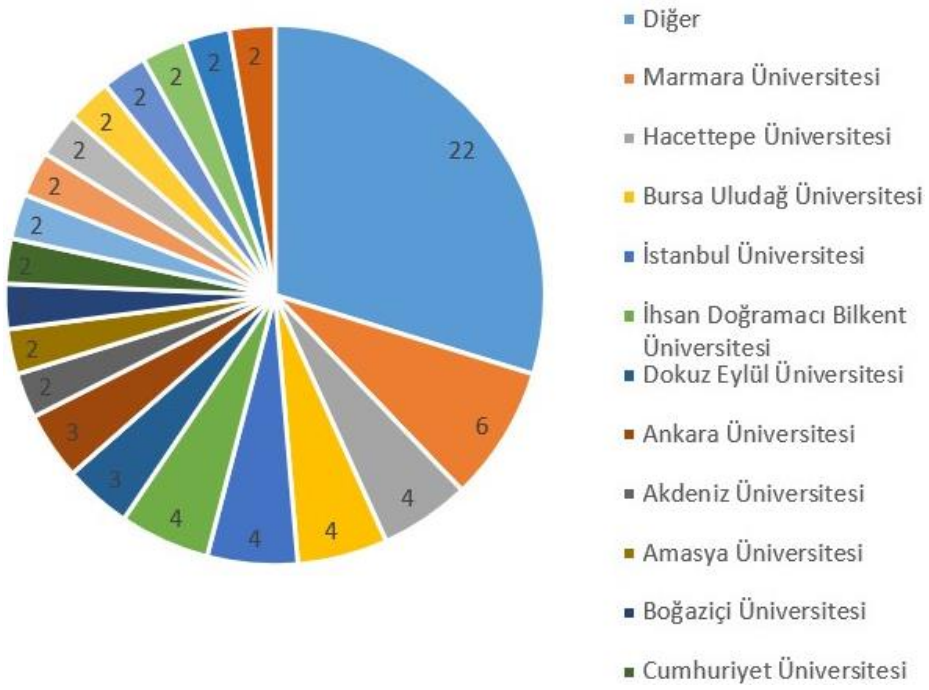
3.7. Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine İlişkin Bulgular

Tespit edilen 78 tezin yazım dili incelendiğinde, 68 tezin Türkçe; 5 doktora ve 5 yüksek lisans tezinin İngilizce yazıldığı görülmüştür. Tezler, 21 doktora ve 57 yüksek lisans çalışmasından oluşmaktadır.

3.7.1. Aile Tarihi Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Elde edilen bulgulara göre tezler 41 farklı üniversitede tamamlanmıştır. Üniversiteler arasında tez yoğunluğu açısından belirgin bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bazı üniversiteler yalnızca bir tezle temsil edilirken, diğerleri daha fazla sayıda tezle akademik katkıda bulunmuştur.

Grafik 4. Tezlerin üniversitelere göre dağılımı

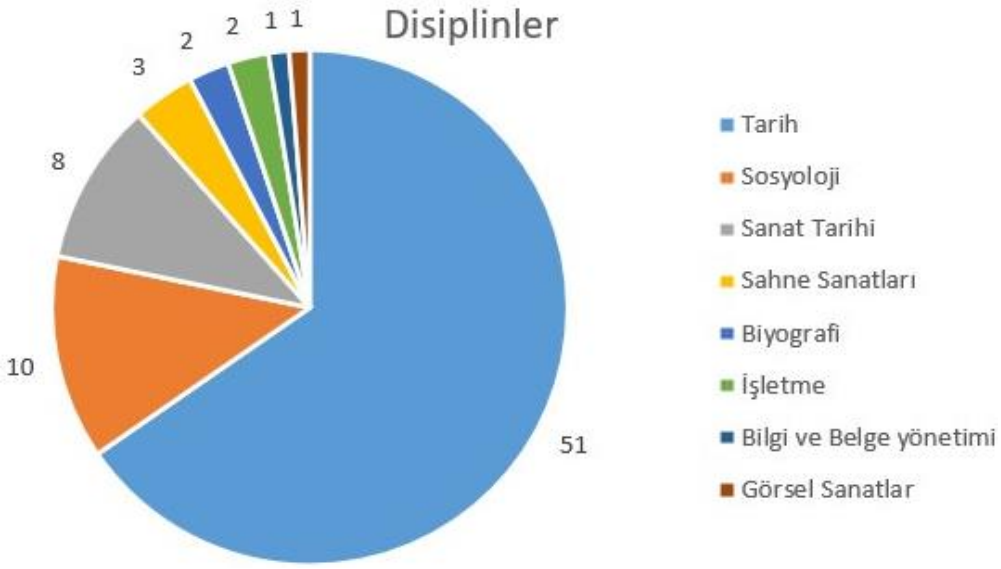

Grafik 4'e göre; aile tarihi tezleri en çok Marmara Üniversitesi'nde yapılmıştır. Hacettepe Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi 4'er tezle aile tarihine katkı sağlamıştır. Bulgular, yüksek lisans ve doktora tezlerinin ülke genelindeki geniş bir akademik yelpazeye yayıldığını ortaya koymaktadır. Büyük şehirlerdeki köklü üniversitelerin tez sayısında öne çıktığı gözlemlenmektedir.

3.7.2. Tezlerin Disiplinlere Göre Dağılımı

İncelenen 78 tezin 51'i tarih alanıyla ilgilidir. Tarih alanını sosyoloji (10) ve sanat tarihi (8) alanlarının takip ettiği görülmektedir.

Grafik 5. Tezlerin ait olduğu disiplinler

Grafik 5'e göre aile tarihi hakkında sekiz farklı disiplinde kapsamında çalışma oluşturulmuştur. Bu durum, aile tarihi alanının geniş ve çok yönlü bir araştırma sahasına sahip olduğunu göstermektedir.

3.8. En çok atıf yapılan çalışmalar

Google Akademik'te 20 ve üzeri atıf alan çalışmalara göre en çok atıf alan çalışmalar belirlenmiş ve aşağıdaki Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. En çok atıf alan çalışmalar

Eserler	Atıf Sayısı
Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Kronik Kitap.	743
Tezcan, M. (2000). *Türk ailesi antropolojisi.* İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.	321
Nagata, Y. (1997). *Tarihte âyânlar: Karaosmanoğulları üzerinde bir inceleme* (Vol. 176). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.	204
Doğan, İ. (2009). *Dünden bugüne Türk ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.	165
Cebeci, D. (1993). *Tanzimat ve Türk ailesi: Sosyal değişme açısından Tanzimat İstanbul'unda Türk ailesi üzerine bir inceleme.* İstanbul: Ötüken Yayınevi.	111
Demirel, Ö. (1990). 1700-1730 tarihlerinde Ankara'da ailenin niceliksel yapısı. *Belleten, 54*(211), 945-962.	80
Doğan, İ. (2009). *Osmanlı ailesi: Sosyolojik bir yaklaşım*. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları.	78
İçli, G. (1997). Aile araştırmalarında yöntem ve yaklaşım. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3*(3), 59-68.	75
Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Çandarlı vezir ailesi*. Ankara: TTK.	63
Düzbakar, Ö. (2008). Osmanlı toplumunda çok eşlilik: 1670-1698 yılları arasında Bursa örneği. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *23*(23), 85-100.	58
Şahin, C. (2003). *The rise and fall of an ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808),* Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.	58
Çakır, İ. E. (2012). Osmanlı toplumunda eş ve çocuk sayısı, statü, servet: 1671-1678 Sofya örneği. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 31*(31), 41-60.	43
Kuyulu, İ. (1992). *Kara Osman-oğlu ailesine ait mimari eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.	39
Küçükdağ, Y. (1995). *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî devirlerinde Cemâlî ailesi.* İstanbul: Aksarayî Vakfı.	38
Çakır, İ. E. (2010). 16. yüzyılda Ayntab şehrinde ailenin demografik yapısı (1539-1576). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *9*(1), 1–17.	35
Dere, İ., & Kızılay, N. (2017). Aile tarihinin araştırılmasında sözlü tarihin kullanımı: ilkokul öğrencilerinin tecrübeleri. *Turkish History Education Journal (TUHED), 6*(2), 294–323.	33
Erten, H. (2001). *Konya Şer'iyye sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (XVIII. yy. ilk yarısı*). Ankara: Kültür Bakanlığı.	31
Zafer, A. B. (2013). Cumhuriyet ile birlikte değişen Türk aile yapısı ve kadının durumu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(24), 121-134.	30

Barutçu, İ. (2004). *Babıali tanrıları: Simavi ailesi.* Ankara: Agora Kitaplığı Yayınları.	27
Koloğlu, O. ve Üyepazarcı, E. (1998). *Osmanlı basınının doğuşu ve Blak Bey ailesi: bir Fransız ailesinin Bâbıâli hizmetinde yüz yılı, 1821-1922*. İstanbul: Müteferrika.	25
Acar, A. (1990). *Türk aile yapısı ve Kızılcahamam aile yapısı üzerine bir araştırma,* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.	25
Köstüklü, N. (2008). Osmanlı-Türk aile kurumu araştırmalarında tereke defterlerinin yeri ve önemi (19. yy. örnekleri çerçevesinde). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 17-26.	22
Xin, L. (2013). Karı Çor Tigin yazıtının Çince metni ve Karı Çor Tigin'in şeceresi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, *2*(2), 62-78.	21
Bilgin, M. (2006). *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi: Sarıalizâdeler (Sarallar)*. Türkiye: Serander Yayınları.	21
Demirci, T. (2008). *Body, disease & late Ottoman literature: Debates on Ottoman Muslim family in the Tanzimat period (1839-1908),* Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.	20

Görüldüğü gibi, aile tarihi çalışmalarında oldukça çeşitli kaynaklara atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar içerisinde en çok İlber Ortaylı'nın "Osmanlı toplumunda aile" adlı eserine atıf yapılmıştır.

3.9. Aile Tarihi Çalışmalarının Bibliyografik Bilgileri

Buraya kadar incelenen aile tarihi çalışmalarının çeşitli özelliklerine yer verilmiştir. Bu aşamadan sonra tespit edilen çalışmaların yayın türüne künyeleri ayrı ayrı APA6 formatında sıralanmıştır.

3.9.1. Kitaplar

Abdulkadiroğlu, A. (2005). Kastamonu'da Bayrâmîlik ve Şemsizâde Ailesi. Ankara: Anıl Matbaa.

Albayrak, H. (2009). *Of ve çevresinde İslamiyeti yayan Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler*. İstanbul: Babıali Yayınları.

Barutçu, İ. (2004). Babıali tanrıları: Simavi ailesi. Ankara: Agora Kitaplığı Yayınları.

Bayazıt, B. S. (1998). *Kahramanmaraş'ta Bayazıtoğulları*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

Baydar, O. ve Çiçekoğlu, F. (1998). Cumhuriyet'in aile albümleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Benli, F. (2005). *Mamoylar Aile tarihi*. Ankara: Grup Matbaacılık.

Bilgin, M. (2006). *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi: Sarıalizâdeler (Sarallar)*. Türkiye: Serander Yayınları.

Boynukalın, İ. R. (2016). *Tartan Konağı ve Tartan ailesinin kısa tarihi*. İstanbul: Anı Bisküvi Gıda San. ve Tic. A.Ş.

Bozkurt, İ. (2003). Tarih boyunca aşiretçilik ve Şanlıurfa aşiretleri. Şanlıurfa: İmaj Ofset.

Can, C. (2005). *Çaykara Eğridere köyü: Tarihi ve ailelerin soy ağaçları*. İstanbul: Eğridere Köyü Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

Canatan, K., & Yıldırım, E. (2011). Türk ailesinin tarihsel gelişimi: Aile sosyolojisi. İstanbul: Açılım Kitap.

Canbaz, H. (2022). *Canbazzâdeler: Bir Anadolu Türk ailesinin hikâyesi (Başbakanlık aile tarihi arşivi belgelerine göre)*. İstanbul: Sonçağ Akademi.

Cebeci, D. (1993). Tanzimat ve Türk ailesi: Sosyal değişme açısından Tanzimat İstanbul'unda Türk ailesi üzerine bir inceleme. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Cengiz, G. H. G. (2022). *Osmanlı Devleti'nde aile: Isparta örneği (1855-1878).* Ankara: Azim Matbaacılık.

Ceran, A. Ş. (1998). *Arıcalarlı Hacı Veliler: Bezirci Hacı Veli Ağa ve ailesi üzerinde sosyo-kültürel bir araştırma*. Konya: Alp Ofset Matbaacılık.

Çetin, M. (1997). *Boğaz'daki aşiret*. Türkiye: Edille Yayınları.

Devrim, Ş. ve Karamürsel, S. (1997). *Şakir Paşa ailesi: "Harika çılgınlar"*. Milliyet Yayınları.

Doğan, İ. (2009). *Dünden bugüne Türk ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Doğan, İ. (2009). *Osmanlı ailesi: Sosyolojik bir yaklaşım*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Doğan, M. C. ve Doğan, M. S. (2005). *Modernleşme sürecinde Türk köy ailesi araştırması*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Ebülgazi, B. H. (2020). *Şecere-i Türk Türk'ün Soyağacı* (Çev. A. Acaloğlu). İstanbul: Selenge Yayınları.

Ekşi, İ. (2004). *Hakkı Ekşi'den Ekşi Ali'ye: Ekşioğlu tarihi (1460-2004)*. İstanbul: Hakkı Ekşi Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Kültür Yayınları.

Eröz, M. (2000). *Türk ailesi*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.

Erten, H. (2001). *Konya Şer'iyye Sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (XVIII. yy. ilk yarısı)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Fahreddin Mübarek Şah. (2023). *Tarih-i Fahreddin Mübarek Şah: Şecere-i Ensâb'ın dibacesi* (Çev. A. Yelgar; Haz. M. A. Bozkuş). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Güler, A. (2021). *Atatürk'ün saklanan şeceresi* (Ed. A. Can). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Haker, E. (2006). *Bir zamanlar Kırklareli'de Yahudiler yaşardı… Kırklarelili Adato ailesinin öyküsü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Irmak, H. (2004). *Tarihi Kağıthane köyünün aileleri (2 Cilt)*. İstanbul: Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları.

Işık, F. (2023). *Lice Zirkileri Aile Tarihi*. Ankara: Logo Yayınevi.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2009). *Sultan II. Abdülhamid'in aile albümü*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Karahasanoğlu, B. C. (2006). *Türkistan'dan Tirebolu'ya Karahasanoğlu aile tarihi*. İstanbul: Arı Sanat.

Karaveli, O. (2009). *Bir Ankara ailesinin öyküsü*. İstanbul: Dost Kitap.

Kaya, A. M. Ve Aksoy, M. (2017). *Sungurlar: Bir aile tarihi araştırması*. İstanbul: Yek Matbaacılık.

Kılıç, A. (2001). *18. yy.ın meşhur ailelerinden Mîrzâ-zâdeler*. Kayseri: Laçin Yayınları.

Kızılgeçit, M. ve Karabulut, F. (2007). *Seyyidlik ve Erzurum Gencevi/Turhan ailesinin şecere-i Aliyeleri örneği*. Ankara: Orion Yayınevi.

Kocamemi, F. B. (2005). *Bir Türk ailesinin 450 yıllık öyküsü: Koca-Memi (Memi-Can) Paşa ailesinin tarihçesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Koloğlu, O., & Üyepazarcı, E. (1998). *Osmanlı basınının doğuşu ve Blak Bey ailesi: Bir Fransız ailesinin Bâbıâli hizmetinde yüz yılı, 1821-1922*. İstanbul: Müteferrika.

Kurt, A. (2013). *Bursa sicillerine göre Osmanlı ailesi (1839-1876)*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Kuyulu, İ. (1992). *Kara Osmanoğlu ailesine ait mimari eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Küçükdağ, Y. (1995). *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî devirlerinde Cemâlî ailesi*. İstanbul: Aksarayî Vakfı.

Lowry, H. W. (2010). *Evrenos ailesi ve Selânik şehri: Hamza Beğ Câmii niçin ve kimin tarafından yapıldı*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Makzume, E. (2019*). Sultan II. Abdülhamid'in hizmetinde: Selim Melhame Paşa ve ailesi*. Türkiye: MD Basım.

Mustafa, A. (2020). *Denizin çocukları: Giresun ve Trabzon yöresi balıkçılarının meslek folkloru*. Hiper Yayın.

Nadergulov, M., & Salihov, A. (2009). *Başkurt şecereleri*. Ankara: Türksoy Yayınları.

Nagata, Y. (1997). *Tarihte âyânlar: Karaosmanoğulları üzerinde bir inceleme* (Vol. 176). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Nur, R. (1924). *Türk şeceresi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Onbulak, S. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e: Operatör Doktor Albay Ali Osman Onbulak ve ailesi'nin hayat öyküsü*. İstanbul: VTT Yayıncılık.

Orga, İ. ve Bayraktaroğlu, A. (2009). *Bir Türk ailesinin öyküsü*. İstanbul: Everest Yayınları.

Ortaylı, İ. (2020). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Kronik Kitap.

Ortekin, H. (1938). *Kırım hanlarının şeceresi*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Osmanoğlu, O. S. (2019). *Osmanlı Hanedanı'nın kayıt defteri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Osmanoğlu, O. S., Adra, J. ve Eldem, E. (2011). *Genealogy of the imperial Ottoman family*. İstanbul: The Isis Press.

Öz, M. A. (2017). *Atatürk'ün ailesi: Osmanlı arşiv belgelerine göre Atatürk'ün soykütüğü*. İstanbul: AsiKitap.

Özdemir, O. H. (1971). *Eserler bırakan bir Türk büyüğü İshak Paşa ve 476 yıllık şeceresi*. Konya: Zafer Matbaası.

Özgüven, C. (2014*). Osmanlı'dan günümüze bir aile*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Öztürk, T. (2003). *Soyumuz*. Ankara: Boyut Bilişim Yayıncılık.

Sertkaya, O. F. (2021). *Bir Türk âilesi: Rif'at Paşa sülâlesi (Mehmed Rif'at Hüsâmeddin Paşa'nın yaşamı, ardılları ve öncülleri)*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.

Sever, Z. (2024). *Rus kaynaklarına göre Stroganov ailesi ve Sibirya'da Rus hâkimiyeti*. Ankara: TTK Yayınları.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. (1992). *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi (Cilt I, II, III)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1992). *Osmanlı toplumunda aile: Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi (Cilt I)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Tezcan, M. (2000). *Türk ailesi antropolojisi*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Türkmen, F. (2023). *Türkmenoğlu aile tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Uğraş, M. (2021). *Zara Koçgiri Sancağı ve İmranlı*. Ankara: Dorlion Yayınları.

Uğurol, B. (2004). *Gaziantepli Barlaslar- Soyağacı*. İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Çandarlı vezir ailesi*. Ankara: TTK Yayınları.

Ünal, A., & Turan, S. (2021). *Dinlerde aile*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Varol, M. (2021). *Ayanlıktan ilmiyeye bir hanedanlığın öyküsü: Siroziler*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Varol, M. (2017). *Tekkede zaman: Üsküdar'da Rifâî Sandıkçı Dergâhı ve vukuât-ı tekâyâ*. Türkiye: Dergâh Yayınları.

Yazıcı, M. (2011). *Türkiye Tarihinde Örnek Bir Sülale: Mollaoğulları Tarihi*. Trabzon: Top-Kar Matbaacılık.

Yetiş, F. (2023). *Eskişehir'den Türk siyasal hayatına uzanan bir çınar: Sazak ailesi*. Ankara: Dorlion Yayınları.

Yıldız, A. (2011) (Ed.). *Kültür tarihimizde Sivaslı bir aile Sarıhatipzâdeler*. Sivas: Buruciye Yayınları.

Yıldıztaş, M., & Merter, M. B. (2014). *Subaşızadeler: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlet ve toplum hizmetinde bir aile*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Yüksel, A. (2012). *Bir aile tarihi: Göreleli Müftü Duduzâde Hüseyin Müştak Efendi (1871-1931) ve ailesi*. İstanbul: Serander Yayınları.

Yüksel, A. (2017). *Kuğuoğulları: eski bir Osmanlı âyan ailesi*. Türkiye: Serander Yayınları.

Yüksel, A. (2022). *Giresunlu Sarıalemdaroğulları -Bir aile tarihi-*. İstanbul: Serander Yayınları.

3.9.2. Yayınlanan Tezlerin Alanlara Göre Dağılımı

Tespit edilen tezler, alanlara göre ayrılarak sınıflanmış ve sırayla sunulmuştur.

3.9.2.1. Tarih

Aydemir, H. (2021). *Büyük Selçuklu Hanedan Üyesi Musa Yabgu: Ailesi ve hâkimiyet bölgesi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Aydoğan, A. (2016). *Maraş Şer'iyye Sicillerine göre ailenin teşekkülü ve dağılması*, Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Baranoğlu, A. F. (2014). *Ayşe Cebesoy Sarıalp'in gözüyle Cebesoy ailesi ve yakın tarih (Sözlü tarih çalışması)*, Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi.

Bardakçı, V. V. (2019). *Osmanlı klasik döneminde Çandarlı ailesi*, Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Bingöl, A. (2019). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'da aile kurumu (1908–1945)*, Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi.

Cabri, S. (2019). *Bizans taşra aristokrasisinde Gabras ailesi (X-XII. yüzyıllar)*, Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Çakır, M. (2024). *IV. Mehmed'in ailesi ve hanedan politikası*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.

Çelen, N. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlar ve bir âyân ailesi olarak Kâtipzâde ailesi*, Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Çolak, R. (2012). *Selçuklular döneminde Mevlânsoy ailesinin devlet bürokratları ile ilişkileri*, Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Demirci, H. (2013). *Sosyokültürel değişim sürecinde Kazak ailesi ve çocuk terbiyesi*, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi.

Demirci, T. (2008). *Body, disease & late Ottoman literature: Debates on Ottoman Muslim family in the Tanzimat period (1839–1908)*, Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Ege, İ. (2006). *Son dönem Osmanlı tarihinde bir ayan ailesi: Zaralı-zadeler*, Yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

Eken, E. (2019). *Eyüboğlu: Bir aile tarihi incelemesi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Eyigün, M. (2023). *19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde Üryanzade ailesi ve Cemil Molla*, Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Gümüş, E. (2024). *Mourouzi ailesi ve Aleksandr Mourouzi'nin Eflâk-Boğdan voyvodalıkları*, Yüksek lisans tezi, Amasya Üniversitesi.

Gürzat, K. (2023). *Damascene scholars in the Mamluk-Ottoman transition: History of three generations of the Ghazzi family (1450–1650)*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.

Hanar, M. (2024). *Orta Çağ İtalyasında banker bir aile: Medici ailesi*, Doktora tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Kancı, T. (2017). *An ayan family in Uşak: Paşaoğulları hanedanı*, Yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Kandallı, Z. (2021). *Bayezid'in ailesi ve Gülruh Hatun*, Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi.

Karaca, B. Y. (2022). *The Armenian community in the nineteenth century Ottoman Empire: Social transformation and the Düzoğlu family*, Yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi.

Katırancı, Ü. (2022). *Candaroğlu ailesinin Osmanlı sistemine entegrasyonu: Bir beylik ailesi şecere araştırması*, Doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Köroğlu, M. K. (2017). *Rise of great estates in twelfth-century Byzantium and the Komnenian family*, Doktora tezi, Koç Üniversitesi.

Manav, N. (2009). *Devlet-banker ilişkileri çerçevesinde Baltazzi ailesi*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Nohut, S. (2014). *Vakfiyeler ışığında Milaslı Abdülaziz Ağa ailesi*, Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Nykiel, B. (2005). *Family and estate: The Slupica family and Kuna 1390's-1640's: A case study on the Ruthenian nobility in Eastern Podolia*, Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Pehlivanoğlu, E. (2019). *İştip'te ayanlık: Nazırzade ailesi*, Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Polat, M. (2022). *Osmanlı Devleti'nde çok eşlilik (H.1111–1140/M.1699–1728 yılları arası Ankara, Bursa, Edirne, Galata, Antep ve Konya tereke kayıtlarına göre)*, Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Saburlu, H. (2024). *15. yüzyıl Papalık ve İtalya siyasetinde etkin bir aile: Borgialar*, Yüksek lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Samuelian, B. (2020). *Balyan ailesinin 19. yüzyılda İstanbul'un dönüşümüne katkıları*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.

Saraçoğlu, T. N. (2009). *Molla Fenârî ve ailesinin Bursa kültürüne katkıları*, Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Sarı, S. (2019). *Gazeteci Us ailesi ve modernleşme*, Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Saybir, H. (2010). *Bir aile işletmesi olarak Gelibolu Peksimethanesi Bulgaroğulları ailesi (1710–1861)*, Yüksek lisans tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

Serçe, İ. (2022). *Osmanlı Devleti hizmetinde bânî bir aile: Saruca Paşa ailesi ve vakıfları (1400–1910)*, Yüksek lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Sever, Z. (2020). *Rus kaynaklarına göre Stroganov ailesi ve Sibirya'da Rus hâkimiyeti*, Doktora tezi, Ordu Üniversitesi.

Simer, Z. N. (2014). *Impacts of a Levantine bourgeois family: The "Whittalls" in the 19th century Ottoman Empire*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Sincer, S. (2020). *Mavrokordato ailesi ve Aleksandr K. Mavrokordato'nun Boğdan voyvodalığı*, Yüksek lisans tezi, Amasya Üniversitesi.

Şahin, C. (2003). *The rise and fall of an ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737–1808)*, Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Şevval, S. (2022). *Balkanlarda bir akıncı beyi ve ailesi: Turahan Bey ve oğulları*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.

Tanrıkulu, M. F. (2023). *Şarkta seyyid bir aile: Görentaş ailesi*, Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Tapan, F. (2022). *Merkez ve uç arasında bir akıncı ailesi: Malkoçoğulları*, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi.

Taşkesen, T. (2023). *Vezir Nîzâmülmülk'ün ailesinin Büyük Selçuklu Devleti'ndeki rolü*, Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi.

Tecimen, Ü. (2013). *Antakya ayanı Hacı Fethullah Ağa ve ailesi*, Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Tekeboğan, S. (2016). *İbn Reşid ailesi ve Şammar Emirliği (1839–1918)*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Tezin, S. (2022). *Osmanlı Devleti'nde çok yönlü bir ulema ailesi: Hocazâdeler*, Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Topal, M. (2021). *Türkiye tarihinden bir arakesit: 1950–1980 yıllarında kadınların kamusal alanda görünürlüğünü meşrulaştıran hayırseverlik faaliyetleri: Dermancıoğlu ailesi örneği*, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Tuncay, İ. (2006). *Balıkesirli Bolak ailesi ve Türkpetrol Vakfı*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Umur, Y. (2008). *Reconstructing Yenice-i Vardar: Patronage of the Evrenosoğlu family*, Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

Ünal, H. (2022). *Osmanlı kadın dergilerine göre aile algısı (19. yüzyılın ikinci yarısı),* Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Yılmaz, A. (2024). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kuşaklar arasında Zorluzade ailesi*, Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi.

Yurt, M. (2022). *İlhanlılarda yerli yönetim sınıfının yeri: Cüveynî ailesi örneği*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.

Yurttaş, F. (2018). *Balkanlarda bir uç beyi ailesi: Mihaloğulları (1300–1600)*, Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.

3.9.2.2. Sanat Tarihi

Kartal, Y. (2004). İstanbul'da Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Keskin, M. Ç. (2017). *Osmanlı Vilâyet-i Rûm'unun inşası: Yörgüç Paşa ailesinin mimari etkinliği (1429-1494)*, Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

Kuyulu, İ. (1988). *Kara Osmanoğlu ailesine ait mimari eserler*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Özdoğan, E. (2022). İlk dönem Hâşimoğulları: Aile ve evlilik bağları, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Sağır, Y. (2012). *Osmanlı arşiv belgelerine ve vakfiyelerine göre Köprülü ailesi vakıfları*, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Sürbahan, N. (2002). *19. Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda ressam Manas ailesi*, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Topçu, S. M. (2010). *XVII. Yüzyıl ikinci yarısında etkin bir bani ailesi: Köprülüler*, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi.

Zerman, E. (2013). *Studying an Ottoman 'Bourgeois' family: Said Bey's family archive (1900-1930)*, Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

3.9.2.3. Sosyoloji

Acar, A. (1990). *Türk aile yapısı ve Kızılcahamam aile yapısı üzerine bir araştırma*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.

Alkaç, H. (1992). *Aile kurumu ve Cumhuriyet dönemi Türk ailesi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.

Bayram, A. (2019). *Çerkeslerde aile yaşam tarzı: Çerkeslerin aile içi ve aileler arası ilişkileri*, Yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi.

Çelik, S. (2007). *Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş dönemi Türk romanlarında İstanbul ailesi*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi.

Gürpınar, Ö. (2013). T*ürkiye'de Ermeni olmak: Son yüzyılda Papazyan ailesi üzerine bir Mikrotarih çalışması*, Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Korkutata, Z. (2024). *Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi: Bingöl'de Şeyh Ahmed Çan ailesi örneği*, Yüksek lisans tezi, Bingöl Üniversitesi.

Özçark, A. (2021). *Kasaba ailesi üzerine sosyolojik bir inceleme: İnece örneği*, Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Salman Ulusoy, M. (2012). *Günümüz Türkiye'sinde baba soylu kutsal bir aile: Hacı Bektaş Veli'nin evlatları: Ulusoy ailesi üzerine etnografik bir çalışma*, Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Vurgun, L. (2004). *Tarihsel süreçte 21. yüzyıl ailesi*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi.

Yavuz-Ömerbaşoğlu, B. B. (2023). *Covid-19 pandemisi döneminde Sakarya ilinde Türk ailesi*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi.

3.9.2.4. Sahne ve Görüntü Sanatları

Aca, G. (2017). *Modern aile tarihinde fotoğraf ve anlatı izinde: Ailedeki ulus ve evlatlıkları*, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Kurtuluş, B. (2001). *Türk tiyatrosunda Komik-i Şehir Naşit Bey ve ailesi*, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Sevim, Y. (2001). *Türk tiyatrosunda Sururi ailesi ve sanatçı kişiliği ile Gülriz Sururi*, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

3.9.2.5. İşletme

Aydın, G. (2011). *Aile işletmelerinin sürekliliği ve bir araştırma*, Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi.

Yıldız, A. (2006). *Aile işletmelerinde sürekliliğin ölçülmesi ve devrin değerlendirilmesi: Konya'daki aile işletmeleri üzerine bir araştırma*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi.

3.9.2.6. Biyografi

Görür, C. (2020). *Sultan III. Mustafa: Ailesi, günlük hayatı, dini ve ilmi ilgileri*, Doktora tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Metin, İ. (2006). *Ammar b. Yasir ve ailesi*, Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.

3.9.2.7. Güzel Sanatlar

Koç, Ş. Z. (2019). *Şakir Paşa ailesinin sanatçı üyelerinin Türk sanatına katkıları*, Yüksek lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi.

3.9.2.8. Belge ve Bilgi Yönetimi

Dağdaş, Y. (2024.). *Arşiv belgelerindeki bilgilerin ontolojik modellenmesi: Aile arşivleri örneği*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

3.9.3. Yayınlanan Makaleler

Adak, M. (2007). Zwei senatorische Familien aus Klaudiupolis. *Gephyra*, 4, 155–163. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/172085

Adıgüzel, C. E. (2020). Endülüs'te bir tabip ailesi: Benî Zühr. *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 137–151. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1168860

Ak, M. (2010). Manavgat'ta bir ayan ailesi: Turgayoğulları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *3*(12),27–36.

Akın, B. (2014). Alevi ocakları ile ilgili tespit edilebilen en eski tarihli belge: Ağuiçen Ocağı şeceresi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70, 15-38. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2580963

Aksu-Kılıç, L. ve Ayan, D. (2022). Osmanlı tahrirlerinden modern aile araştırmalarına "hane" kavramı üzerine notlar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *22*(57), 689–711. https://doi.org/10.21560/spcd.vi.951100

Altuntaş, M. C. (2020). Üç nesil hadis icâzeti toplayan bir ulemâ ailesi: Reisülküttap Mustafa Efendi, Şeyhülislam Âşir Efendi, Kazasker Hafîd Efendi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *20*(1), 329–357. https://doi.org/10.33415/daad.629167

Altuntaş, Z. (2008). Kevâkibzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulema Âilesi. *Bilim ve Sanat Vakfı Dergisi, 19*(67), 92-112.

Andreas, C. B. (2020). Avrupa'da aile araştırmaları: Tarih/yöntem/kuram (M. A. Korkmaz, Çev.). *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3*(4), 300–317. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1128840

Apak, A. (2002). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Bursalı bir vezir ailesi: Kara Timurtaşoğulları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2*(1), 181–196. http://marife.org/en/download/article-file/826903

Aras, Ö. (2017). Halid Bin Yezid (ve ailesi): Siyasi ve kültürel etkinliği üzerine değerlendirmeler. *Dergiabant*, *5*(10), 160–176. https://doi.org/10.32788/dergiabant.357462

Arvas, A. (2013). Songköl'de bir "Curt": Meder İsmailov'un ailesi ve yaşam tarzları. *Journal of Turkology*, *23*(2), 1–18. https://doi.org/10.18345/tm.89991

Arvas, A. (2016). Kırgız şecereleri üzerine bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4*(2), 103–115. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/567287

Ata, R. (2020). Vefatının 500. yılında Yavuz Sultan Selim ve Camalî ailesi ile münasebetleri. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(2), 227–240. https://doi.org/10.38122/ased.824998

Avcı, İ. (2021). Mecmuaların şehir tarihi araştırmalarındaki yeri: 18 ve 19. asırda mecmua derleyicisi bir ailenin ahvali ve Uşak şehir tarihine dair bazı notlar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, *5*(4), 2045–2083. https://doi.org/10.34083/akaded.995839

Avcu, F. (2016). Nallıhan çevresinden yeni yazıtlar: Sulpicii ailesi. *PHILIA*, *Suppl.* 1, 116–121. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/501334

Aydın, T. (2019). Tek Parti Döneminde CHP'nin taşra örgütlerinde güç ve iktidar mücadelesi: Maraşlı Kadızâde ailesi. *Asia Minor Studies, 7*(1), 184–200. https://doi.org/10.17067/asm.496137

Ayğan, A. (2020). Osmanlılarda resimli silsilenâme geleneği: 16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl başları. ARTS: *Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 4, 154–181. https://doi.org/10.46372/arts.775795

Ayiş, M. Ş. (2019). Bingöl'de bir tasavvuf ailesi: Melekan Şeyhleri. *Bingöl Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 31–54. https://doi.org/10.17270/bad.632533

Baş, Y. (2014). Şirvan Hanı Hacı Davud: Siyasi mücadelesi, sürgün hayatı ve ailesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 58, 629–646. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2565971

Bayat, F. (2023). Bir halk sufi grubu olarak Çelebiler. *Ahmet Yesevi Dergisi, 1*(1), 101-124. https://doi.org/10.29228/ahmetyesevi.147452

Baykan, P. ve Erol, P. Ö. (2024). Sosyo-kültürel değişme bağlamında Tunceli Alevi ocaklarında aile. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 109, 233–256. https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1392845

Becerik, M. F. (2022). Şeriye sicillerine göre XIX. yüzyılın ilk yarısı ortalarında Antakya şehrinde aile yapısı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 10*(30), 68–91. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1085631

Benli, Y. (2013). Şii-Sünnî ilişkileri çerçevesinde Irak'ta Sadr ailesi. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 429–468. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/63781

Berber, F. (2016). Osmanlı Ermenisi bir ailenin serencamı: Balyozzadeler. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 30*(2), 429–442. https://doi.org/10.18513/tid.67791

Bilge Zafer, A. (2013). Cumhuriyet ile birlikte değişen Türk aile yapısı ve kadının durumu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(24), 121–134. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/272236

Bolat, G. (2020). Tereke kayıtlarına göre 19. yüzyıl başlarında aile: Rusçuk örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi, 15*(1), 367–392. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.692482

Bolat, G. (2022). Tuna Kaptanı Bıyıklı Ali Paşa'nın çok eşliliği ve mirasının taksimi. *Kadim*, 3, 183–208. https://doi.org/10.54462/kadim.1065677

Budak, Ö. M. (2017). Tanzimat dönemi Ayıntab'da aile. *Asia Minor Studies, 5*(10), 1–26. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/333627

Budak, Ö. M. (2022). Osmanlı mahkemelerine yansıyan bazı boşanma davaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(3), 1412–1428. https://doi.org/10.33437/ksusbd.1217980

Cevger, G. (2016). XVIII. yüzyılda Diyarbakır şehrinde ailenin oluşumu, dağılması ve demografik yapısı. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 2*(1), 82–108. https://doi.org/10.21551/jhf.v2i1.5000172648

Ceylan, F. E. (2016). Müslüman Çinli Amiral Zheng He'nın aile tarihine genel bir bakış. *Curr Res Soc Sci, 2*(2), 37–45. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/229334

Çakır, İ. E. (2010). 16. yüzyılda Ayntab şehrinde ailenin demografik yapısı (1539-1576). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(*1), 1–17. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223542

Çakır, İ. E. (2012). Osmanlı toplumunda eş ve çocuk sayısı, statü, servet: 1671-1678 Sofya örneği. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 31*(31), 41–60. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000590

Çelik, B. (2020). Cengiz Han oğlu Toluy I: Ailesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 50, 375–393. https://doi.org/10.21563/sutad.860977

Çiçek, F. (2023). Osmanlı dönemi Trabzon'da aile (1700-1730). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *9*(18), 149–163. https://doi.org/10.31765/karen.1257663

Çoban, H. (2023). Âyan ailesi Tavaslızadeler ve Sultan II. Abdülhamid döneminde Denizli'de yerel yöneticilerin yolsuzlukları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 75, 460–474. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1208565

Dayar, E. (2022). "Âyânlar Çağı"nda Antalyalı bir hânedân: Tekelioğulları (1770-1814). *Osmanlı Araştırmaları, 59*(59), 117–156. https://doi.org/10.18589/oa.1145650

Demirci, U. (2023). Sürdürülebilirlik faaliyetleri temelinde 167 yıldır devam eden bir aile işletmesi: Tarihi Kalkanoğlu Pilavı. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 257–274. https://doi.org/10.47097/piar.1269860

Demirel, Ö. (1990). 1700-1730 tarihlerinde Ankara'da ailenin niceliksel yapısı. *Belleten, 54*(211), 945–962. https://doi.org/10.37879/belleten.1990.945

Dere, İ., & Kızılay, N. (2017). Aile tarihinin araştırılmasında sözlü tarihin kullanımı: İlkokul öğrencilerinin tecrübeleri. *Turkish History Education Journal, 6*(2), 294–323. https://doi.org/10.17497/tuhed.335808

Dızman Şentürk, Z. (2024). Osmanlı'dan günümüze Türk aile yapısının değerlendirmesi. *The Journal of Academic Social Science, 88*(88), 833–839. http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14757

Doğanay, P. (2020). Osmanlı toplumunda aile: Rodoscuk örneği (1785-1810). *Journal of Universal History Studies, 3*(2), 318–335. https://doi.org/10.38000/juhis.820390

Dokuzoğlu, E., & Ürekli, B. (2023). Antakya Kazası'nda ailenin yapısı (1760-1766). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 58, 265–279. https://doi.org/10.21563/sutad.1347851

Döşemetaş, Ö. (2018). Kastamonu kazasında ailelerin çocuk sayısı ve çok eşlilik (1725-1750). *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1*(2), 97–109. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/597745

Durmaz, T. (2024). Sıradan bilginin eşsizliğiyle bir musâhabet: Günlükleri üzerinden Seyyid Hasan Nûrî Efendi'nin ailesi ve sosyal çevresi üzerine bir mikrotarih incelemesi (1661-1665). *Ceride, 1*(2), 65–102. https://doi.org/10.31765/ceride.3561863

Düzbakar, Ö. (2008). Osmanlı toplumunda çok eşlilik: 1670-1698 yılları arasında Bursa örneği. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 23*(23), 85–100. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000286

Eflatun, M. (2018). İslam dünyasında edebi çevrelerin ortaya çıkışı bağlamında Bermekî ailesi ve klasik Türk şiirine yansıması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 7*(21), 699–721. https://doi.org/10.31765/et.659679

Erkonan, Ş. (2014). Aile fotoğrafları: Aile belleğinin kurgulanmasında fotoğrafın rolünü etnografik yöntemle incelemek. *Moment Dergi, 1*(2), 122–147. https://doi.org/10.17572/moment.397024

Ertaş, M. Y., & Kılıçaslan, H. (2024). 18. yüzyılda bir Âyân ailesi: Hasançavuşzâdeler. *Tarih Dergisi,* 83, 21–66. https://doi.org/10.26650/iutd.20241456318

Ertürk, M. (2023). Sakarya'nın fırça tabela ressamları: Cemalettin Vural ve Piliççi ailesi. *Sanat ve Yorum,* 42, 17–23. https://doi.org/10.5152/AI.2023.22071

Gencel Efe, Z. (2023). Abbâsî sarayında rol alan hekimler: Buhtîşû ailesi ve tıp tarihi açısından önemi. *Karadeniz Araştırmaları, 20*(78), 477–497. https://doi.org/10.56694/karadearas.1329920

Gökdemir, A. (2022). Yanyalı Hâfız Refîʿ Efendi'nin manzum Nakşî-Hâlidî Silsile-nâmesi. *Turkish Academic Research Review, 7*(3), 656–676. https://doi.org/10.30622/tarr.1151957

Güldöşüren, A. (2018). Üç asır İstanbullu bir ulema ailesi: Arabzadeler. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 23*(45), 27-79. https://doi.org/10.20519/divan.495346

Gürhan, V. (2018). Şer'iyye sicillerine göre Mardin'de ailenin sosyal ve ekonomik yapısı (M. 1689-1750). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7*(2), 1292–1306. https://doi.org/10.15869/itobiad.410270

Hassanzadeh, E., & Hazrati, H. (2022). The Kojajanı family and Iran's political developments (13-16th century). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 103, 171–185. https://doi.org/10.17270/103.949323

Haykır, Y., & Haykır, H. (2017). Tarihsel süreç içerisinde Türk aile yapısına bir bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları, 117*(230), 87–106. https://doi.org/10.31591/tda.149823

Hızlı, M. (2004). Bursa mahkeme sicillerine göre Bursevî'nin ailesi, tekkesi ve vakıfları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13*(2), 1-14. https://doi.org/10.1234/uluid.495821

Hunkan, Ö. S. (2007). Maveraünnehr'de Ali Tegin oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 10(*22), 175–193. https://hdl.handle.net/11499/41271

İçli, G. (1997). Aile araştırmalarında yöntem ve yaklaşım. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(3), 59–68. https://doi.org/10.1016/10.1234/0123

Kara, İ. (1997). Hanya Mevlevîhânesi: Şeyh ailesi-müştemilâtı-vakfiyesi. *İslam Araştırmaları Dergisi,* 1, 115–173. https://doi.org/10.17572/moment.392445

Karahasanoğlu, S. (2012). Karahasanoğlu aile tarihine katkı: Maçka-İstanbul arasında. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 27*(1), 149–183. https://doi.org/10.17270/tid.495821

Karaketir, E. (2016). Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) soyağacı, ailesi ve ismi. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 2*(3), 68–83. https://doi.org/10.21551/jhf.281923

Karakoç, E., & Yayla, T. (2020). Ünlü Menemencioğlu ailesi ve Türk bürokrasisindeki yerleri. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 3*(5), 99–117. https://doi.org/10.32953/abad.690885

Katanchiyev, S. (2007). Кипчакские (половецкие) компоненты в генеалогии русских князей-Рюриковичей [Rurik hanedanına mensup Rus prenslerinin soy ağacındaki Kıpçak (Kuman) unsurları]. *Türkoloji,* 27–28, 75–91. https://doi.org/10.17843/turko.11324

Kaya, M. (2018). Kuğuoğulları, eski bir Osmanlı âyan ailesi. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(3), 145–148. https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.383343

Kaya, Y., & Çelik, H. İ. (2022). Konya'da eğitim ve din hizmetlerine hayırsever katkısı: Onsun ailesi örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi, 6*(1), 38–51. https://doi.org/10.1234/metder.2022.24

Kayapınar, L. (2005). Teselya bölgesinin fatihi Turan Bey ailesi ve XV.-XVI. yüzyıllardaki hayır kurumları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(10), 183–196. https://doi.org/10.11616/AbantSbe.166

Kaymakçı, R. (2023). Ahmet Ateş ailesi: Hatıralar, belgeler, resimler. *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi, 1*(1), 41–48. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3776930

Kelleci, A. (2019). Ankara-İstanbul arasında bir Katolik aile: Aydınyanlar. *Ankara Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 225–253. https://doi.org/10.5505/jas.2019.63935

Kemaloğlu, M. (2022). Bursa/Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin tanınmış siması Bedreddin Mahmut Bey, Pars Bey ve Pars Bey ailesi. *Türk Dünyası Araştırmaları, 132*(261), 299–326. https://doi.org/10.55773/tda.1122339

Kılıç, A. F. (2013). Türkiye'de yeni muhafazakâr ailenin ortaya çıkış süreci: Sakarya örneği. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* 36, 172–187. https://doi.org/10.1234/muhfd.11233

Kılıç, N. (2022). Basın tarihimizde Ebüzziya ailesi ve Ebüzziya matbaası. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi, 1*(1), 80–96. https://doi.org/10.1234/ebuzmat.45678

Kıvrım, İ. (2022). 17. yüzyılda Ayntâb'da aile. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 1–23. https://doi.org/10.1016/10.12345/ayintab

Koç, E. M. (2020). Osmanlı aile yapısının millet sistemi içindeki konumu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(38), 421–442. https://doi.org/10.21550/sosbilder.553008

Kolbaşı, E. (2022). Kara Timurtaş Paşa ve ailesinin Osmanlı Devleti içerisindeki idari rolü. *Erciyes Akademi, 36*(3), 1347–1361. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1131318

Korkmaz, M. A. (2021). Almanya Türklerinde aile kültürü. *Anasay*, 16, 177–204. https://doi.org/10.33404/anasay.915423

Köse, E. (2024). Tarsus'ta ayanlık: Toroğulları'nın doğuşu ve yükselişi. *Çukurova Araştırmaları Dergisi, 10*(21), 1–18. https://doi.org/10.29228/cukar.72217

Köstüklü, N. (2008). Osmanlı-Türk aile kurumu araştırmalarında tereke defterlerinin yeri ve önemi (19. yy. örnekleri çerçevesinde). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(1), 17–26. https://doi.org/10.12780/UUSBD17

Köstüklü, N. (2014). Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Kastamonu Mevlevi Şeyhi Âmil Çelebi ve ailesi (1910-1923). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 30*(89), 1–10. https://doi.org/10.1037/10322

Kurt, A. (2012). Osmanlı aile yapısı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 8*(31), 119–136. https://doi.org/10.23456/muhfd.12233

Kütükoğlu, M. S. (2011). Bir ayan ailesi: Tavaslızadeler. *Belleten, 75*(273), 447–470. https://doi.org/10.37879/belleten.2011.447

Latifova, E. (2024). Karabağ hanları ve şecereleri. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 737–764. https://doi.org/10.56720/mevzu.1512876

Ljuljanovic, D. (2022). Geç Osmanlı döneminde Vlora (Avlonya) ailesi ve Vlora ailesinin Makedonya meselesine dair görüşleri (1878-1912). *Toplumsal Tarih Akademi*, 1, 22–39. https://doi.org/10.11123/tda.18738

Lkhagvasuren, İ. (2017). Altay Uranhayları: Maddi kültür ve aile yapısı (Tarihi ve etnografik araştırma, XIX. yy. sonları ve XX. yy. başları). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 5*(10), 94–136. https://doi.org/10.33692/avrasyad.509402

Maydaer, S. (2023). XVII. yüzyılda Bursa Nakîbü'l-Eşrâf Kâim-I Makâmı Seyyid Cafer Paşa ve ailesi. *Uludağ İlahiyat Dergisi, 32*(2), 223–250. https://doi.org/10.51447/uluid.1405529

Okur, K. (2020). Fetva mecmualarına göre Tanzimat öncesi dönem aile yapısı hakkında bazı tespitler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19*(2), 607–646. https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.781121

Oruç, D. (2024). Bürokratik reform çağında bir Arnavut mahallî hânedânı: Libohova-Aslan Paşalıların üç kuşağının tarihi. *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 67-87.

Öğüt-Eker, G. (2001). Yazılı kaynaklarda Türk ailesi. *Erdem, 13*(37), 131–158. https://doi.org/10.21211/erdem.14859

Özbek, S. (2010). Memluk Devleti'nin siyasi ve kültür hayatında rol alan Moğol asıllı bir aile: Şâhin eş-Şeyhî ve ailesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 529–552. https://doi.org/10.10033/sutad.2010.549382

Özdamar-Akarçay, G. (2015). Globalleşme bağlamında Vernakular fotoğraf aile albümleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 24, 87–96. https://doi.org/10.31123/akil.437424

Özkan, M. (2017). Kaşgar'da bir İngiliz ailesi: Macartney. *Asia Minor Studies, 5*(10), 73–85. https://doi.org/10.17067/asm.321122

Özkul, A. E. (2015). 18. yüzyılda Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta meydana gelen boşanma olayları. *Belleten, 79*(284), 125–162. https://doi.org/10.37879/belleten.2015.125

Özkul, A. E. (2021). Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta Serkis Ağa liderliğindeki bir Ermeni tercüman ailesi ve faaliyetleri. *Gazi Akademik Bakış, 14*(28), 225–246. https://doi.org/10.19060/gav.948948

Özlü, Z. (2015). Osmanlı döneminde Hacı Bektaş Veli sülalesi: Çelebiler. *Belleten, 79*(285), 501–530. https://doi.org/10.37879/belleten.2015.501

Poyraz, Ö., & Bekdemir, M. (2019). 19 numaralı şer'iye siciline göre Kırşehir'de aile. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 47, 61-76. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2160391

Sabev, O. S. (2013). Osmanlıların Balkanları fethi ve idaresinde Mihaloğulları ailesi (XIV.-XIX. yüzyıllar): Mülkler, vakıflar, hizmetler. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 33*(33), 229–244. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000620

Sağlamer, F., & Gülenç, A. (2024). Tereke kayıtlarına göre Müslüman ailelerin sosyal ve ekonomik yapısı üzerine bir inceleme: Ayıntab örneği (H. 1233-1309 / M. 1818-1891). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(4), 1444–1464. https://doi.org/10.21547/jss.1490892

Sarı, Y. (2017). Cezîre bölgesinin önemli şehirlerinden Urfa ve çevresinin Zengî ailesi içinde el değişimi. *İstem,* 30, 371–392. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2160391

Sarıkaya, F. (2017). İbn Melek ve ailesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(1), 639–675. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.300051

Savran, A. (2024). İbnu'l-Azrak'a göre Artukluların soy kütüğü. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 13, 321–334. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3758858

Sever, Z. (2021). Sibirya'da Ruslar: Rus işgalinin katalizörü olarak Stroganov ailesi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 91–109. https://doi.org/10.16985/mtad.949333

Solak, İ., & Gülenç, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde Müslüman halkın aile yapısı üzerine bir inceleme: Tanzimat dönemi Diyarbakır örneği. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* 14, 345–365. https://doi.org/10.23897/usad.961381

Sorgu, M. (2023). Birinci Dünya Savaşı'nda Yahudi Spira ailesi: Casusluktan Siyon Katır Birliği'ne Osmanlı karşıtı faaliyetleri. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 22, 153–187. https://doi.org/10.16947/fsmia.1408467

Soydan, S. (2009). Şahabettin Süleyman Bey ve ailesi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 30*(30), 141–150. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000256

Sönmez, F. (2022). Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın manzum Halvetî Uşşâkî Silsile-nâme'si. *Dergiabant, 10*(1), 177–192. https://doi.org/10.33931/dergiabant.1080536

Sutay, G. (2018). Moğol istilasının zorunlu göçü ile Anadolu'da yükselen değer: Sultan'ul Ulema Bahaeddin Veled ve ailesi. *International Journal of Social And Humanities Sciences, 2*(1), 44–65. https://doi.org/10.31765/jshs.123456

Şafakcı, H. (2024). II. Bayezid'in oğlu Şehzade Abdullah'ın ailesi ve sancakbeyliği. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 18*(37), 11–40. https://doi.org/10.18220/kid.1584871

Şahin, R. (2022). Vılçıtrın sancağı'nda beylik yapmış Mihaloğlu akıncıları ve faaliyetleri. *Gazi Akademik Bakış, 16*(31), 41–58. https://doi.org/10.19060/gav.1217254

Şahin, Z. (2012). 1839-1841 yıllarında Osmanlı ailesi: Sivas örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1*(1), 1295–1304. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/313654

Şenkul, D., & Karaca, B. (2023). Şer'iyye sicillerine göre Uluborlu Kazası'nda ailenin yapısı ve oluşumu (1856-1876). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 46, 212–244. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2998769

Tansü, Y. E., & Çiftçi, Ö. (2024). Tarihi kaynaklar ışığında Sâmânî ailesinin menşei. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, (Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı),* 91–108. https://doi.org/10.53718/gttad.1545053

Tâye, A. M. (2024). Mâze ailesi ve Hicri 5-8. asırlar Buhara'sının ilmi ve siyasi hayatına ailenin etkileri. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 338–361. https://doi.org/10.5281/zenodo.10530568

Tekin, Z. (2010). Zeynel Bey ve oğullarının Hakkâri hâkimliği mücadelesi ve isyanları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(2), 119–132. https://doi.org/10.31765/atauni.123456

Tetik, N. (2022). Aile şirketlerinin sürdürülebilirliği: "Malatya Hacı Baba Sinan Et Lokantası" dördüncü kuşak aile şirketi ve başarı hikayesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 23, 103–114. https://doi.org/10.31765/mfta.20221234

Tuğ, K. (2024). Babürname'ye göre Ömer Şeyh Mirza'nın ailesi ve emirleri. *Dicle İlahiyat Dergisi, 26*(2), 453–468. https://doi.org/10.58852/dicd.1384717

Tuleymât, A. A. (2018). İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin hayatı, ailesi, hocaları, eserleri ve et-Târihu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye adlı eseri. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 153-174. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/608080

Uluçay, M. (2011). II. Bayezid'in ailesi. *Tarih Dergisi, 10*(14), 104–124. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101588

Uygun, S. (2018). Levant iskelelerinde yükselen bir Fransız burjuvazi ailesi: Rostandlar ve Levant Nakliyat Kumpanyaları. *Cedrus,* 6, 573–596. https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201827

Uzunçarşılı, İ. H. (1939). Çelebi Mehmed tarafından verilmiş bir temlikname ve Sasa Bey ailesi. *Belleten, 3*(11-12), 389–400. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1417414

Uzunçarşılı, İ. H. (1954). Tunus'un 1881'de Fransa tarafından işgaline kadar burada valilik eden Hüseyni ailesi. *Belleten, 18*(72), 545–580. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1281911

Ülkü, O. (2022). Aydın-Karahayıt köyünde bulunan Posacızade ailesi vakfına ait eserlerin incelenmesi. *Sanat ve İkonografi Dergisi,* 2, 10–27. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2444838

Ünlü, E. (2020). Çukurova'da bir Türkmen ailesi: Özeroğulları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 20*(2), 253–286. https://doi.org/10.32449/egetdid.811630

Varol, M. B. (2020). Islamic family as a concept and institution and its historical epistemology. *İstem,* 36, 215–228. https://doi.org/10.31591/istem.849558

Xin, L. (2013). Karı Çor Tigin yazıtının Çince metni ve Karı Çor Tigin'in şeceresi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, 2*(2), 62-78 https://doi.org/10.7884/teke.187

Yaz, A. (2022). Fahrüddevle Muhammed b. Cehîr'in ailesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 175–195. https://doi.org/10.18506/anemon.975383

Yazıcı, F. (2024). Kastamonu Şer'iyye sicillerine göre: Kastamonu Kazası'nda aile (1750-1775). *Anasay,* 28, 11–31. https://doi.org/10.33404/anasay.1457242

Yetişgin, M. ve Özdamar, T. (2016). XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde aile kurumu: Besni örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(1), 219-240. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/222206

Yıldırım, M. ve Soydemir, Ü. (2022). XVIII. asırda Maraş'ta âyân ailelerinden Dulkadiroğulları ve Bayezidoğulları'nın iktidar mücadelesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 17*(2), 174–187. https://doi.org/10.48145/gopsbad.1121778

Yıldırım, S. ve Topay, M. (2022). Perception of Turks and common ancestor in Kazakh genealogy. *Bilig*, 100, 37–58. https://doi.org/10.12995/bilig.10002

Yıldırım, Y. (2019). Şer'iyye sicillerine göre Ayıntab'da (Gaziantep) ailenin demografik yapısı: Eş ve çocuk sayıları (1839-1876). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(1), 366–379. https://doi.org/10.21547/jss.374165

Yıldızturan, D. (2020). IV. Tudḫaliya'nın iktidarının ilk yılları, ailesi ve aile içi bir mesele olan Kurunta sorunu. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 56–66. https://doi.org/10.1016/munzur.2020.01

Yiğit, İ. (2020). Kütahya ve çevresinde Osmanlı dönemi aile yapısı: Tereke kayıtları üzerinden bir değerlendirme. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken, 12*(3),135-150. https://dieweltdertuerken.org/admin/files/issues/1310-6239-1-PB.pdf

Yürük, E. (2016). 18. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da etkin bir ayan ailesi: Şatırzadeler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 29–42. https://doi.org/10.1016/pujes.202016

Zachariadou, E. (2001). Pakhymeres'e göre Kastamonu'da "Amourioi" ailesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *16*(1), 225–237. https://doi.org/10.12345/tid.45678

Zararsız, A. (2021). Osmanlı kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç ailesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 11, 321–354. https://doi.org/10.13114/MJH.2021.568

Zeki, İ. (2022). Garcistân Beyleri: Şâr ailesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 15, 127–136. https://doi.org/10.23897/usad.1067802

4. Sonuç

Bu araştırmada Türkiye'deki aile tarihi araştırmalarının yüzyıllık gelişimi ortaya konulmuş ve bu alandaki çalışmaların zaman içinde nasıl bir seyir izlediği incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de aile tarihçiliğinin 2000'li yıllara kadar özel bir çalışma alanı olarak kaldığını ve 1990'lı yıllara kadar bu alanda nadiren eser verildiğini göstermektedir. Ancak, 2000'li yıllardan itibaren aile tarihine yönelik akademik ve bireysel ilgide belirgin bir artış gözlemlenmiş, bu doğrultuda ortaya konan eser sayısında kayda değer bir yükseliş yaşanmıştır. Tarama neticesinde elde edilen 289 çalışma; 136 makale, 75 kitap, 57 yüksek lisans ve 21 doktora tezinden oluşmaktadır. İncelenen eserlerin 150'sinin Osmanlı tarihi ile ilgili olup, bu çalışmaların önemli bir bölümünün ayan ailelerine odaklandığı görülmektedir. Ayan aileleri üzerine yapılan araştırmaların sayısı, sadrazamlar ve diğer üst düzey devlet yetkililerinin aile tarihine dair çalışmalarla kıyaslandığında oldukça fazladır. Osmanlı dönemi azınlık aileleri hakkında yapılan çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı'da yaşamış yabancı aileler üzerine yazılmış eser sayısının, azınlık aileleri üzerine yazılan eserlerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Cumhuriyet tarihine ilişkin aile tarihi çalışmaları, teknolojik gelişmelerin sağladığı kolaylıklar ve dönemin günümüze yakınlığına rağmen beklenen düzeye ulaşamamıştır. Aile tarihçiliğinde üretilen eserler incelendiğinde, çalışmaların genellikle siyasi aileler ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun dışında işletme ailelerine yönelik bazı araştırmalar yapılmış olsa da bu alandaki eser sayısı oldukça sınırlıdır. Bu sonuçlar, Türkiye'de aile tarihi alanındaki çalışmaların farklı disiplinlerde ve dillerde çeşitlilik gösterdiğini ve genel olarak belirli temalar etrafında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırma sonuçları doğrultusunda, aile tarihçiliğinin gelişimini desteklemek ve bu alanın daha geniş bir akademik çerçeveye oturmasını sağlamak amacıyla şu önerilerde bulunmak mümkündür:

1. Aile tarihçiliğinin yaygınlaşmasını sağlamak ve akademik görünürlüğünü arttırmak için bu alandaki kitap sayısının çoğaltılması gerekmektedir.

2. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde köklü ailelere yönelik araştırmaların, üniversitelerin ilgili bölümlerinde seminerler, makaleler ve akademik projeler aracılığıyla teşvik edilmesi, alanın genişlemesine katkı sağlayacaktır.

3. Aile tarihiyle ilgili farkındalığı artırmak amacıyla fotoğraf sergileri, sempozyumlar ve etkinlikler düzenlenebilir. Bu tür etkinlikler, akademik camianın yanı sıra genel kamuoyunun da aile tarihçiliğine ilgisini artıracaktır.

4. Aile tarihine ilişkin araştırmaların zenginleşmesi için Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin daha etkin kullanılması teşvik edilmelidir. Ayrıca, yerel arşivler ve aile belgeleri üzerinde yapılan çalışmaların artması, ilgili literatürün zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Bu öneriler doğrultusunda aile tarihçiliğinin Türkiye'de daha geniş bir akademik zeminde ele alınması ve alanın disiplinler arası bir perspektifle geliştirilmesi mümkündür.

Kaynakça

AĞDEMİR, S. (1991). Aile ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *1*(1), 11-13. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198056

AKTAŞ, Ö., Şahingöz, M., & Erkan, S. (2018). Tarih bölümü öğrencilerinin aile tarihi öğretimi önemi üzerine görüşlerinin içerik analizi. *Turkish History Education Journal, 7*(1), 1-16. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/464385

BOTTERO, W. (2013). *Identity and the practice of family history* (CRESC Working Papers; No. 121). Retrieved from https://pure.manchester.ac.uk/ws/portalfiles/portal/33172171/FULL_TEXT.PDF

BOZKURT, N. (2010). Şecere. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 38, p. 403). Retrieved from https://islamansiklopedisi.org.tr/secere

CANSEL, E. (1969). Sosyal devlet ve aile. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *26*(3), 11-21. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/638259

CELKAN, H. Y. (1991). Beşerî kültürün temel öğesi aile. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *1*(1), 76-79. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198054

DANACIOĞLU, E. (2001). *Geçmişin izleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

DERE, İ. (2021). Kanıt temelli öğrenmeyle ilişkisi bağlamında sözlü tarihe bakmak. Y. Kabapınar (Ed.) *Kimlik Belirleyen Derslerde Kanıt Temelli Öğrenme* (2. Baskı) içinde (ss. 293-312). Ankara: PegemA

DERE, İ. ve Dinç, E. (2020). Sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği üzerine bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(2), 275-289. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/58568/783324

EVANS, T., & Curthoys, P. (2013). Family history, identity, and public history: Writing a history of the Benevolent Society in its 200th year. *Journal of Australian Studies, 37*(3), 285–301. https://doi.org/10.1080/14443058.2013.814582

EVANS, T., & Lorrison, M. (2023). Family history and life writing. *Life Writing, 20*(1), 1–8. https://doi.org/10.1080/14484528.2023.2130024

GÜRBÜZ, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TOSH, J. (1997). *Tarihin peşinde*. Türkiye: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KYVIG, D. E., & Marty, M. A. (2000). *Yanıbaşımızdaki tarih* (M. Özsoy, Trans.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

LEE County Southeast Florida. (t.y.). *Family history - A concise beginner's overview.* Retrieved from leegov.com/library/Documents/Family-History-Concise-Beginner-Overview.pdf

MOORE, S. M. (2023). Ethical dilemmas and family history: A psychological approach. *Genealogy, 7*(3), 67. https://doi.org/10.3390/genealogy7030067

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü. (2022). Soy ağacı görüntüleme. T.C. İçişleri Bakanlığı. https://www.nvi.gov.tr/soyagaci-goruntuleme (Erişim tarihi: 25 Aralık 2024).

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü. (t.y.). *Soyağacı görüntüleme.* Retrieved from https://www.nvi.gov.tr/soyagaci-goruntuleme

OĞUZOĞLU, Y. (2011). Yerel tarih. In V. Engin & A. Şimşek (Eds.), *Türkiye'de tarih yazımı* (pp. 405). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

PATTON, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed., 3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

SHOPES, L. (1984). Using oral history for a family project. In D. K. Dunaway & W. K. Baum (Eds.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* (pp. 238–247). Nashville, TN: American Association for State and Local History.

ADIYEKE, N. (2017). Kuantum tarih kurgusu (Makroskobik tarihten mikroskobik tarihe). V. Engin ve A. Şimşek (Ed.), *Türkiye'de tarihyazımı* (ss. 369-382). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. (1980). *Türkiye Aile Bibliyografyası (Kitaplar).* Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları. Retrieved from https://kadineserleri.org/wp-content/uploads/2018/08/kadin_konulu_kitaplar_bibliyografyasi.pdf

TURĞUT, M. (2011). *Türkiye aile yapısı araştırması (TAYA)*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. https://www.aile.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/taya2011.pdf

WU, B. (2023). My family history: The past and the present. *Life Writing*, *20*(1), 9–23. https://doi.org/10.1080/14484528.2022.2120653

YILDIRIM, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YOW, V. R. (2014). *Recording oral history: A guide for the humanities and social sciences.* Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 233-246 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1652230
e-ISSN: 2636-8188

XVI-XVII. YÜZYIL SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI FİLİBE'Sİ: ŞEHİR, NEHİR VE KİMLİK

Dilara AVCI*

Öz: Filibe, Balkanlar'ın stratejik ve kültürel açıdan önemli merkezlerinden biri olarak, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresine geçmiş ve bu süreçte kapsamlı bir dönüşüm yaşamıştır. Osmanlı yönetimi döneminde Filibe'de inşa edilen cami, medrese, han ve hamamlar sayesinde şehir, bir Osmanlı şehri kimliğine kavuşmuştur. Osmanlı idaresinin şehirdeki iskân, idari ve kültürel faaliyetleri sayesinde, geleneksel bir Balkan şehri olan Filibe'nin nasıl bir fiziksel görünüm ve sosyal kimlik kazandığı bu dönemde açıkça gözlemlenebilmektedir. Şehrin değişen yapısını, farklı coğrafyalardan gelip çeşitli güzergâhları takip eden seyyahların anlatılarından gözlemleyebilmekteyiz. Bu çalışma, XVI. ve XVII. yüzyılda kaleme alınmış seyahatnamelerden hareketle Osmanlı Filibesi'nin şehir ve sosyo-kültürel dokusunu seyyahların gözlemleri üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Balkan coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Filibe'nin Osmanlı idaresiyle geçirdiği dönüşüm, Evliya Çelebi'nin anlatıları başta olmak üzere, Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Philippe du Fresne-Canaye, Stephan Gerlach, Solomon Schweigger ve Reinhold Lubenau, gibi dönemin önemli seyyahlarının eserleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu makalede, seyyahların tasvirlerinden hareketle Filibe'nin Osmanlı yönetimi altındaki dönüşümü; cami, medrese ve imaret gibi mimari yapıların şehir kimliğindeki rolü, çeltik tarımı gibi iktisadi faaliyetlerin gelişimi ve dinî-etnik çeşitliliğin Osmanlı idaresiyle nasıl şekillendiğine odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkanlar, Filibe, Seyahatname, Seyyah.

OTTOMAN FİLİBE IN 16th- 17th CENTURY TRAVEL ACCOUNTS: CITY, RIVER AND IDENTITY

Abstract: Filibe (modern-day Plovdiv) was one of the strategically and culturally significant centers of the Balkans. In the second half of the 14th century, it came under Ottoman rule and underwent a comprehensive transformation. During the Ottoman administration, the city gained its identity as an Ottoman urban center through the construction of mosques, madrasas, inns, and baths. The activities of the Ottoman administration in the city and how Filibe, which could be regarded as a traditional Balkan city, acquired a distinct appearance and identity during this period can be observed. This study aims to examine the urban and socio-cultural fabric of Ottoman Filibe in the 16th and 17th centuries based on travel accounts written during this period. As one of the major cities of the Balkans, Filibe experienced significant transformations under Ottoman rule, with Evliya Çelebi's descriptions providing a key source for these changes. In addition to his narratives, the works of important Western travelers such as Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Philippe du Fresne-Canaye, Stephan Gerlach, Solomon Schweigger and Reinhold Lubenau will be analyzed comparatively. This article, based on the descriptions of these travelers, will examine the role of architectural structures such as mosques, madrasas, and imarets (charitable complexes) in shaping Filibe's Ottoman identity. The impact of agricultural activities, such as rice cultivation, and the city's multi-ethnic composition under Ottoman rule will also be evaluated.

Key Words: Ottoman Empire, Balkans, Filibe, Travelogue, Traveler.

Giriş

Seyahatnameler, hatırat türünün bir alt kategorisi olarak biyografi ve otobiyografiyle kesişen, tarih araştırmalarında birincil kaynak niteliği taşıyan önemli metinlerdir. Bu eserler, seyyahların entelektüel birikimini, kültürel arka planını, mesleki konumunu ve coğrafi kökenini yansıtan özgün perspektifler

* Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti ABD, e-posta: dilara.avci@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7570-6011.

Başvuru/Submitted: 05.03.2025 Kabul/Accepted: 30.05.2025

sunar[1]. Seyyahın aldığı eğitim, içinde bulunduğu coğrafya ve sosyal statü gibi faktörler, metinlerin içeriğini ve bakış açılarını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Bundan dolayı seyahatnameler, dönemin sosyo-kültürel dinamiklerini, iktisadi yapılarını ve siyasi ilişkilerini çok katmanlı bir bakışla ele alma imkânı sağlayarak tarih yazımına eleştirel bir katkı sunmaktadır.

Seyahatnameler, tarih araştırmalarında coğrafyaların, şehirlerin ve toplumların sosyo-kültürel yapılarını anlamada başvurulan önemli kaynaklardandır. Bu metinler, seyyahların kişisel deneyimlerini yansıtsa da dönemin siyasi, iktisadi ve kültürel dinamiklerine dair özgün veriler sunmaktadır. Subjektif nitelikleri nedeniyle eleştirel bir okumaya tabi tutulmaları her ne kadar gerekse de dönemin arşiv belgeleriyle karşılaştırmalı analizler yoluyla bilimsel değerleri teyit edilebilir. Örneğin, bir seyyahın aktardığı nüfus verilerinin güvenilirliği, Osmanlı tahrir defterleri veya nüfus defterleri gibi resmî kaynaklarla karşılaştırılarak teyit edilebilir. Bu araştırma usulü, seyahatnameleri sadece belli bir bölgeyi tasvir edici metinler olmaktan çıkarıp tarih yazımının disiplinler arası araçlarından biri hâline getirebilir.

Bu çalışmanın temel amacı, XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı Filibe'sinin seyyahların perspektifinden nasıl algılandığını, şehir yapılarının ve toplumsal kesitlerin hangi bağlamlarda tasvir edildiğini disiplinler arası bir yaklaşımla analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, XVI. ve XVII. yüzyıl seyahatnameleri (Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Philippe du Fresne-Canaye, Stephan Gerlach, Solomon Schweigger, Reinhold Lubenau, Evliya Çelebi) temel kaynaklar olarak ele alınacak; şehrin mimari kimliği, iktisadi faaliyetleri ve çok kültürlü demografik yapısı, Osmanlı idaresinin Balkanlar'daki yönetim stratejileriyle ilişkilendirilecektir. Filibe'nin 1360'larda Osmanlı hâkimiyetine girmesi hem kentin stratejik önemini artırmış hem de Balkan fetihlerinin hız kazanmasında kilit rol oynamıştır. Seyahatnameler aracılığıyla incelenecek olan bu süreç, Osmanlı şehircilik anlayışının yerel dinamiklerle nasıl bütünleştiğini ve seyyahların gözlemlerinin tarih yazımına nasıl çok katmanlı bir bakış kazandırdığını ortaya koymayı hedeflemektedir[2].

Filibe, coğrafi konumu itibarıyla Balkanlar'ın stratejik merkezlerinden biri olarak, tarih boyunca seyyahların önemli uğrak noktalarından biri hâline gelmiştir. Şehir, İstanbul-Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Belgrad hattını takip eden Orta Kol güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle hem Roma döneminde hem de Osmanlı idaresi altında ticaret, sefer ve seyahat rotası olarak tarihten bu yana kullanılmıştır[3]. Osmanlıların Balkan fetihlerinde de bu rotayı izlemesi, Filibe'yi askerî ve iktisadi açıdan kritik ve aynı zamanda stratejik bir merkeze dönüştürmüştür. Çalışmada, Evliya Çelebi dışında, Avrupa'dan başlayıp Osmanlı topraklarına uzanan bu güzergâhı kullanan seyyahların (Benedict Curipeschitz, Ogier Ghiselin de Busbecq, Stephan Gerlach, vb.) Filibe'ye dair gözlemleri kronolojik sırayla (XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla) ele alınacaktır. Böylece, farklı dönemlerde şehrin mimari yapıları, sosyal dokusu ve Osmanlı idaresindeki dönüşümünün seyyah perspektifinden nasıl yansıtıldığı açıklanacaktır.

1. Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe

Filibe (Philippopolis), Osmanlı hâkimiyetine girmeden önceki dönemlerde dahi Balkanlar'ın kültürel, siyasi ve askerî dinamikleri açısından stratejik bir merkez konumundaydı. Antik çağlardan itibaren ticaret yolları ve askerî güzergâhların kesişim noktasında bulunan coğrafi konumu, şehri ardı ardına

[1] Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*,8/16, (2010), s. 523-524.

[2] Michael Kiel, "Filibe", *DİA*, XIII (1996), s. 79.

[3] Antik dönemden itibaren Balkanlar'daki ticaret ve askerî yollar, Osmanlı fetih stratejilerinin temelini oluşturmuş; erken dönem akıncı komutanları bu güzergâhları takip ederek hakimiyet alanlarını genişletmiştir. Fetihler, üç ana eksen üzerinden yürütülmüştür: *Sol Kol*, Hacı İlbey ve Evrenos Bey liderliğinde İpsala-Gümülcine-Serez-Karaferye hattını izleyerek Tırhala ve Üsküp'e ulaşmıştır. *Sağ Kol*, Yanbolu-Karin Ovası-Pravadi üzerinden ilerleyerek Tırnova-Niğbolu ve Dobruca'ya uzanmıştır. *Orta Kol* ise Çirmen-Zağra-Filibe hattını takiben Sofya-Niş veya Köstendil-Üsküp güzergâhlarına bağlanmıştır. Filibe, Lala Şahin Paşa'nın bölgeyi fethiyle stratejik bir merkez haline gelmişse de Sofya'nın ele geçirilmesiyle bu önemini yitirmiştir. XVI. yüzyılda Rumeli Beylerbeyliği'nin idari merkezlerinin Edirne ve Sofya'ya taşınmasıyla bölgesel yönetim yeniden yapılandırılarak Osmanlı kontrolü pekiştirilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Halil İnalcık, "Rumeli", *DİA*, XXXV (2008), s. 233. 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 2.

gelen medeniyetler arasındaki mücadelelerin odağı hâline getirmiştir. Traklar, Makedonlar, Roma, Bulgar, Bizans gibi farklı siyasi yapıların hâkimiyet kurduğu bu kent, sürekli olarak bölgesel hegemonya mücadelelerine sahne olmuştur. Bu süreçte yaşanan iktidar değişimleri, Balkan coğrafyasında hâkimiyet tesis etme çabalarının bir yansıması olarak çatışmalarla şekillenmiştir. Osmanlıların XIV. yüzyılın sonlarında Filibe'yi fethetmesiyle birlikte şehir, XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı idaresi altında kalmış ve Rumeli topraklarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönem, kentin yalnızca sosyo-politik dokusunu yeniden şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda Balkanlar'ın çok katmanlı tarihsel mirasını, kesişen imparatorluk izlerini ve kültürel dönüşümleri somutlaştıran önemli bir örnek olarak öne çıkmasını sağlamıştır[4]. Edirne'nin 1360'ların başında fethedilmesi, Balkanlar'daki Osmanlı genişleme politikasında bir dönüm noktası teşkil etmiş; bu gelişme Meriç Nehri havzasında stratejik konuma sahip Filibe gibi kentlerin I. Murad döneminde sistematik olarak Osmanlı hâkimiyetine alınmasını sağlamıştır. Bu süreçte, uç bölgelerde faaliyet gösteren akıncı beylerinin askerî ve lojistik destekleri, fetih hareketlerinin hız kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim I. Murad'ın bölgedeki kontrol stratejisinin bir uzantısı olarak Lala Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin etmesi, Filibe'nin Osmanlı idaresine geçiş sürecini yönetmede kritik bir adım olmuştur. Yaşanan bu idari dönüşüm, bir yandan savaşlar nedeniyle zarar gören şehrin sosyo-ekonomik yapısını ihya ederken, diğer yandan bölgede Osmanlı siyasi ve kültürel nüfuzunun kalıcı şekilde yerleşmesine zemin hazırlamıştır[5].

Filibe'nin Osmanlı idaresine geçmesinin ardından, şehrin sosyo-ekonomik yapısını tespit amacıyla tahrir defterleri tutulmaya başlanmıştır. Bu tahrir kayıtları, kentin nüfus yapısı ve ekonomik özelliklerine dair önemli veriler sunmaktadır. İlk tahrir verileri bölgede yoğun bir Müslüman nüfusunun varlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kayıtlarda önemli oranda gayrimüslim nüfusun da mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Zaman içinde tutulan tahrir defterleri hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusun artış eğiliminde olduğunu göstermektedir[6]. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise şehir nüfusunun daha da çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Tahrir kayıtlarında ayrıca Çingenelere dair kayıtların da mevcut olduğu görülmektedir[7].

Filibe'nin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm, Balkanlar'ın çok katmanlı sosyopolitik yapısını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Antik dönemlerden itibaren stratejik konumu nedeniyle çeşitli medeniyetlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olan şehir, Osmanlı idaresi altında hem demografik hem de kültürel anlamda yeniden şekillenmiştir. Özellikle tahrir kayıtları, Osmanlı'nın bölgede uyguladığı iskân politikalarının ve idari sistemin etkinliğini ortaya koymaktadır. Müslüman nüfusun yoğunluğu, fetih sonrasındaki iskân faaliyetlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilirken; gayrimüslim ve Roman topluluklarının varlığı, Osmanlı'nın çok kültürlü yapıyı sürdürme becerisini yansıtmaktadır.

XVI. yüzyılda nüfusun çeşitlenmesi ve artış eğilimi göstermesi, Filibe'nin Osmanlı döneminde bir çekim merkezi hâline geldiğinin göstergesidir. Bu durum, şehrin ekonomik canlılığının yanı sıra, Osmanlı idaresinin bölgede sağladığı göreli istikrar ile de açıklanabilir. Lala Şahin Paşa'nın atanması gibi merkezî kararların etkisi, Filibe'nin Osmanlı Rumeli'sindeki idari ve askerî önemini pekiştirmiştir. Sonuç olarak, Filibe örneği, Osmanlı'nın fetih sonrası uyguladığı yönetim modelinin yalnızca askerî değil, aynı zamanda demografik, ekonomik ve kültürel boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda şehir, imparatorluğun Balkanlar'daki uzun vadeli varlığını pekiştiren ve Osmanlı yönetim modelinin bölgedeki uygulanışını somutlaştıran önemli bir örnek teşkil etmiştir.

---

[4] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Balkanlarda Çok Kültürlü Bir Osmanlı Şehri Filibe", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri,* ed. O. Yeşilot& B. G. Köksal, Selenga Yayınları, İstanbul, 2022, s. 477-478.

[5] Nurullah Karta, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası,* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.12. Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, (2006), s. 145-146.

[6] BOA., *TT*. d., nr. 26, s. 64-82.

[7] Filibe hakkında yapılan tahrirler hakkında bilgi almak için bakınız: İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48, (1987), s. 251-252.

2. Seyahatnamelere Göre XVI- XVII. Yüzyıllarda Filibe'nin Coğrafi Yapısı

Filibe, coğrafi konumu itibariyla Balkanlar'ın stratejik merkezlerinden birini teşkil etmektedir. Rodop ve Balkan Dağları ile çevrili olan şehir, aynı zamanda bölgenin önemli suyollarından Meriç Nehri tarafından ikiye ayrılmaktadır. Meriç havzasının verimli topraklarında kurulu olan Filibe, Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte tarım, hayvancılık ve ticari açıdan önemli bir gelişme kaydetmiştir[8]. Şehrin iklim özellikleri, tarım faaliyetleri için son derece elverişli bir ortam sunmaktadır. Bu durum, özellikle çeltik tarımının bölgede gelişmesine imkân tanımıştır. Nitekim XVI. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden seyyahların kayıtlarında, Filibe'nin coğrafi avantajları ve tarımsal potansiyeli hakkında önemli gözlemler yer almaktadır.

XVI. yüzyılda Avrupalı seyyahların Osmanlı topraklarına duyduğu ilgi, yalnızca siyasi veya ticari çıkarlarla sınırlı kalmamış; dinî, kültürel ve entelektüel motivasyonların iç içe geçtiği çok katmanlı bir fenomen olarak şekillenmiştir. Hacıların kutsal topraklara ulaşmak için izlediği rotaların Osmanlı coğrafyasından geçmesi, bu toprakları hem dinî bir durak hem de kültürlerarası etkileşimin merkezi hâline getirmiştir. Stephanos Yerasimos'un Seyyahlar adlı eserinde vurgulandığı üzere, XIV.-XVI. yüzyıllar arasında özellikle İtalyan ve Alman kökenli seyyahların bu coğrafyaya yoğunlaştığı görülür[9]. İtalyanların ticari faaliyetleri ve Alman elçilik heyetlerinin siyasi diplomatik görevleri, bu grupların seyahatlerinin temel dinamiğini oluşturmuştur. Çalışmada ele alınan seyyahların büyük bölümü, seyahatlerini kara yolu üzerinden gerçekleştirmiş; deniz yolunu tercih edenler ise belirli noktalardan sonra kara yoluna geçiş yapmışlardır. Seyahatnamelerde, güzergâhların başlangıcından itibaren günlük rotalar, konaklama noktaları ve gözlemler detaylı şekilde kaydedilmiştir. Bu kayıtlar, yazılı tasvirlerin yanı sıra şehir planları, mimari çizimler gibi görsel materyallerle zenginleştirilerek dönemin sosyo-kültürel dokusuna ışık tutmaktadır.

XVI. yüzyılda Avrupalı seyyahlar, Osmanlı Filibe'sinin coğrafi dokusunu kayıt altına alarak şehrin doğal ve beşerî özelliklerine dair önemli ipuçları bırakmışlardır. Filibe Ovası, 117 km uzunluğu ve verimli topraklarıyla Bulgar coğrafyasının en önemli tarım havzalarından birini oluşturmaktadır[10]. Üç tarafı Sredna Gora, Rila ve Rodop Dağları ile çevrili olan ova, aynı zamanda Meriç Nehri'nin beslediği bir su havzasıdır. Meriç Nehri, Rodop Dağları'nın karlı zirvelerinden doğarak şehri ikiye böler ve taşkınlarıyla ovayı düzenli olarak sulayarak tarımsal verimliliği artırır. Seyyahların aktarımları, bu coğrafyanın Osmanlı idaresindeki stratejik ve ekonomik önemini anlamak için kritik bir rol oynar. Örneğin, XVI. yüzyıl başlarında Ferdinand'ın elçilik heyetiyle Osmanlı topraklarına giden Benedict Curipeschitz[11], Tatarpazarcık üzerinden Filibe Ovası'na ulaştığını belirtse de coğrafi detaylara pek değinmemiştir[12].

Ogier Ghislain de Busbecq[13], Filibe'nin coğrafi özelliklerini Benedict Curipeschitz'den daha detaylı bir şekilde ele almıştır. Seyahatnamesinde, Filibe Ovası'na inildikten sonra Meriç Nehri'ne

[8] Nurullah Karta*, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, s. 29.

[9] Firdevs Çetin, "XVI. Yüzyıl Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıların İzleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, (2011), s. 40.

[10] Neriman Ersoy, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839- 1876*), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 13-14.

[11] Benedict Curipeschitz'in günlüğünün ön sözünde de belirtildiği üzere, bu eser XVI. yüzyıl Balkanları'nın coğrafi, etnografik ve topografik özelliklerini sistematik bir şekilde kaydetmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlangıcına denk gelen 1530 yılında, Habsburg Kralı Ferdinand tarafından Osmanlı payitahtına elçi olarak görevlendirilen Joseph von Lamberg ve Niclas Jurischitz, bölgedeki diplomatik faaliyetlerin öncü isimleri olmuştur. Curipeschitz ise aynı heyette tercüman olarak yer almış ve seyahat sürecini günlük formatında detaylıca belgelemiştir. Eser, dönemin Osmanlı topraklarına dair coğrafi ve sosyal verilerin yanı sıra Osmanlı-Habsburg (Nemçe) ilişkilerinin siyasi ve kültürel dinamiklerini analiz etme imkânı sunmasıyla dikkat çekmektedir. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bakınız; Curipeschitz, Benedict, *Yolculuk Günlüğü 1530*, çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. VII-3.

[12] Curipeschitz, a.g.e., s. 40.

[13] Ogier Ghislain de Busbecq, Habsburg Hanedanı hizmetine girerek ilk olarak İspanya Kralı II. Felipe ile İngiltere Kraliçesi Mary Tudor'un evlilik törenine katılmış; ardından I. Ferdinand'ın diplomatik temsilcisi sıfatıyla Osmanlı-Avusturya sınır anlaşmazlıklarını çözmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Busbecq'in *Türk Mektupları* (Legationis Turcicae Epistolae) adlı eseri, Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı siyasi ve sosyal yapısına dair birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Eserde, şehzadeler arasındaki taht mücadeleleri, Hürrem Sultan'ın saray içi nüfuzu ve payitahtın idari mekanizmaları gibi kritik

ulaşıldığını ve bu nehrin Rodop Dağları'nın karlı zirvelerinden doğduğunu belirtir. Busbecq, nehrin kaynağının yakınlığını vurgulayarak dağların görkemine dikkat çeker. Şehrin üç tepe üzerine kurulu olduğunu aktaran Busbecq, aynı zamanda ovada yer alan küçük tümülüslerden bahseder ve bunların Türkler tarafından 'insan yapımı tepecikler' olarak tanımlandığını ekler. Filibe'den ayrıldıktan sonra Edirne'ye ulaşan Busbecq, bu şehrin Osmanlı idaresindeki önemine de değinmiştir[14].

Stephan Gerlach[15] ise Sofya üzerinden Filibe'ye ulaşmış ve diğer seyyahlardan farklı olarak şehirdeki dinî yapıları mercek altına almıştır. Protestan bir vaiz olması hasebiyle özellikle Hristiyan mirasına odaklanan Gerlach, Filibe'nin ikinci tepesinin eteğindeki bir Rum kilisesini ziyaret ettiğini anlatır. Bu kilisede, Grek harfli yazıtları okumaya çalıştığını ancak içerideki fresklerin tahrip edildiğini gözlemler.

Üçüncü tepenin doğusunda başka bir Rum kilisesi daha olduğunu belirten Gerlach, şehirdeki Bulgar ve Rum kiliselerinin çoğunun hasar gördüğünü aktarır. Metropolitin makam kilisesini de gören Gerlach, metropolitin İstanbul'da bulunmasına rağmen Protonotarius adlı bir görevlinin kendilerine kiliseleri gezdirdiğini aktarmıştır[16]. Protonotarius nezaretinde öncelikle Azize Marina adlı kiliseyi gezdiklerini ve bunun dışında yedi adet kilisenin daha varlığından bahsedildiğini ifade eder[17].

Gerlach, Busbecq gibi Filibe'nin üç tepeli coğrafyasına değinirken, antik dönemden kalma bir detayı da kayda alarak Kral Filip ve İskender'in, ortadaki tepede bir kayanın içine oyulmuş oturma yerinden manzarayı izlediği rivayetini aktarır[18]. Şehre ulaştığında ise Filibe'nin ulaşım ağının gelişmişliğinden etkilenir. Meriç Nehri'nin şehri ikiye böldüğünü ve nehir boyunca sıralanan köylerin tarımsal verimliliğini vurgular. Gerlach'ı asıl şaşırtan durum, Filibe gibi önemli bir şehrin çevresinde savunma

---

konular detaylıca ele alınmıştır. Busbecq'in gözlemleri, XVI. yüzyıl Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin yanı sıra dönem Avrupa'sının Osmanlı algısını şekillendiren etnografik ve tarihsel veriler sunmasıyla da dikkat çekmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Busbecq, Ogier Ghislain de, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560*), çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. x-xı.

[14] *a.g.e.*, 25-26.

[15] Stephan Gerlach'ın günlük formatında kaleme aldığı seyahatname, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında görev yapan elçilik heyetlerine dair en kapsamlı kayıtlardan birini oluşturur. "Sonnegk ve Preyburg Kontu" David Ungnad liderliğindeki Habsburg elçilik heyetinin *Protestan vaizi* olarak 1573'te İstanbul'a gelen Gerlach, yaklaşık 15 yıl boyunca Osmanlı coğrafyasında bulunmuştur. Bu dönem, Avrupa'da mezhep çatışmalarının (Wars of Religion) yoğunlaştığı bir evreye denk gelmekteydi. Osmanlı yönetiminin Protestanlığa yönelik politik ilgisi, Habsburg heyetlerinin de bu mezhep mensuplarından oluşturulmasını teşvik etmiştir.

Gerlach, bu süreçte Osmanlı idaresindeki *Ortodoks Kilisesi* ile temas kurma fırsatı elde etmiş; Protestan-Ortodoks ittifakı oluşturma amacıyla İstanbul Patriği ve çeşitli metropolitlerle görüşmeler yapmıştır. Ancak Ortodoks ruhban sınıfı, kendi öğretilerini "tek hakikat" olarak benimsediğinden, Gerlach'ın beklentilerinin aksine teolojik uzlaşmaya yönelik ilgi göstermemiştir. Gerlach'ın notlarında, Ortodoks din adamlarının "cehalet" ve "dogmatik katılık" olarak nitelendirdiği unsurlar, bu diyaloğun başarısızlığının temel nedenleri olarak öne çıkar. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, I. Cilt, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 18.19.

[16] Metropolitin makam kilisesi, *Jacob Reiner* (müzisyen, koro şefi ve besteci), *Fransız asıllı Achille* ve *saatçi M. Georg* tarafından ziyaret edilmiştir. Reiner, İmparatorluk Sarayı'nda özel bir müzisyen olarak görev yapmış; orkestra şefliği, beste ve koro yönetimi gibi çok yönlü sanatsal faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Elçilik heyeti, müzisyenlikten teknik uzmanlığa uzanan bir görev çeşitliliği barındırmaktaydı. Reiner da bu kapsamda, kültürel diplomasiye katkı sağlayan bir sanatçı olarak heyette yer almıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; https://www-old.eglofs.de/musikmus/Musik/Personen/Reiner.htm. Fransız asıllı *Achille*, Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkilerinde *kültürel ve siyasi bir köprü işlevi gören* önemli bir arabulucu figürdür. Özellikle iki devlet arasındaki ticari anlaşmaların müzakere süreçlerinde ve kültürel temasların geliştirilmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Detaylı bilgi için bakınız; Meliha Özpekcan, Türk-Fransız İlişkileri (1525-1591), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993, s. 21.

[17] Filibe'deki kiliseler arasında *Azize Kilisesi, Aziz Konstantin Kilisesi, Aziz Georgius Kilisesi, İsa Efendimiz Kilisesi, Aziz Niclaus Kilisesi, Baş Melek Aziz Mihail Kilisesi* ve *Aziz Demetrius Kilisesi* öne çıkmaktadır. Ancak Gerlach'ın aktarımlarına göre, bu kiliselerde hizmet verebilecek ruhban sınıfının sayıca yetersizliği dikkat çekmektedir. Litürjik faaliyetlerin büyük ölçüde *Metropolitin makam kilisesinde* yoğunlaştığı belirtilir. Metropolitin görkemli bir konutta ikamet etmesine rağmen, odasında herhangi bir kitap bulunmaması Gerlach'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Aynı şekilde**,** *Protonotarius'un* (kilise yönetiminde üst düzey görevli) odasında da kitap eksikliği gözlemlenmesi, seyyahın şaşkınlığını artıran bir diğer unsurdur. Bu durum, dönemin kilise yönetiminin entelektüel donanımına dair eleştirel bir perspektif sunması açısından önemlidir. Detaylı bilgi için bakınız; Gerlach, *a.g.e.*, s. 828.

[18] Gerlach, Cilt II, *a.g.e.*, s. 828.

amaçlı sur sistemlerinin bulunmamasıdır. Bu durumun tarihsel arka planı incelendiğinde, şehirdeki surların 1203 yılında Bulgar hâkimiyetine geçiş sürecinde yıkıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde şehir halkının başlattığı isyan karşısında Çar Kaloyan'ın surların yıkılması emrini vermesi, bu savunma yapılarının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Gerlach'ın şehirde surlara rastlayamaması, bu tarihsel gelişmelerle bağlantılıdır[19]. Diğer seyyahlarla benzer şekilde, Filibe Ovası'nın güzelliğini öven Gerlach, şehrin doğusunda yükselen yedi tepeden de söz ederek coğrafyanın çeşitliliğine işaret eder[20].

Reinhold Lubenau[21], Stephan Gerlach gibi Filibe'nin coğrafi özelliklerini detaylandıran seyyahlardan biridir. Onun aktarımlarına göre, şehrin sağ tarafında yer alan Rodop Dağları (Mons argenteus propter metalla), antik dönemdeki gümüş madenleriyle ünlüdür. Lubenau, bu dağlardan çıkarılan gümüşün Makedon krallarının zenginliğine katkı sağladığını belirtir. Metnini zenginleştirmek amacıyla antik kaynaklara atıfta bulunan Lubenau, Ovidius'un Rhodope glacialis ad Haemum (Buzlu Rodop, Haemus'a uzanır) mısrasını aktararak bölgenin mitolojik ve coğrafi bağlantısını vurgular. Ayrıca, Meriç Nehri'nin (Hebrus) Balkan Dağları'ndan (Haemus) beslenerek taşkınlara yol açtığını ve Bulgarların nehre Morisso adını verdiğini ekler. Nehrin debisi, dağlardaki kar erimelerine bağlı olarak değişkenlik gösterirken, tarih boyunca taşkın kontrolü için mücadele edildiği kaydedilmiştir[22].

Lubenau, Filibe'ye giderken nehir kıyısı boyunca karşılaştığı sıra dağları, farklı bitki türlerini ve özellikle selvi ağaçlarını ilk kez görmenin şaşkınlığını dile getirir. Bu durum, onun geldiği coğrafyada selvinin yetişmemesi veya bu türle tanışık olmamasıyla açıklanabilir. Filibe'ye ulaştığında ise şehrin verimli bir ovada kurulduğunu, beş tepeden oluştuğunu tasvir eder. Lubenau, üç tepenin surlarla çevrili olduğunu ve sur temellerini gördüğünü iddia ederken; Gerlach ise tam aksine, şehirde hiçbir sur izine rastlanmadığını belirtmiştir[23].

Filibe'nin coğrafi özelliklerini detaylı şekilde aktaran seyyahlardan biri de Philippe du Fresne-Canaye'dir[24]. Fresne-Canaye, Slav dilinde Maritza olarak anılan Meriç Nehri'nin kaynağından (Rodop Dağları) Ege Denizi'ne döküldüğü Gelibolu yakınlarına kadar olan akışını belgeleyerek diğer seyyahlardan ayrışan bir perspektif sunar. Nehrin "görkemli ve büyük" olarak nitelenmesine karşın, Osmanlı idaresinin nehir taşımacılığına yönelik altyapı eksikliğini eleştirir. Bu bağlamda, Tuna, Don

[19] Kiel, *a.g.e.*, s. 79.

[20] Gerlach, Cilt II, *a.g.e.*, s. 828.

[21]Rudolf tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetine *eczacı* olarak dâhil edilen kişi, başkanlığını Bartholomeus Petz'in yaptığı heyetle birlikte Tuna Nehri üzerinden uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Heyet, Habsburg Hanedanı'nın Osmanlı Devleti'ne ödediği *yıllık haracı* (senelik vergi) içeren para ve değerli eşyaları taşımaktaydı. Bu uygulama, Habsburgların olası bir Osmanlı-Habsburg savaşını önleme stratejisinin diplomatik bir tezahürüydü.

Diğer heyetlerin aksine, bu seyahat *Tuna Nehri'ndeki güzergâhı* kullanarak başlamış ve Belgrad'da sona ermiştir. Ardından kara yolculuğuna geçen heyet, *Via Militaris* (Roma döneminden kalma askeri yol) üzerinden Belgrad-Jagodina-Niş-Pirot-Sofya-Filibe hattını izleyerek İstanbul'a ulaşmıştır. Bu rota, Balkanlar'daki tarihî ticaret ve askerî ulaşım ağının önemini yansıtması açısından dikkat çekicidir. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, I. Cilt, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 13.

[22] Lubenau, *a.g.e.*, s. 141.

[23] Lubenau, a.g.e., s. 145-47.

[24] Philippe du Fresne-Canaye'nin seyahatnamesi, 1625 yılında İtalyanca kaleme alınmış ve seyahat anlatılarının derlenmesiyle oluşturulmuştur. Fransız kökenli olmasına rağmen metni İtalyanca yazması, dönemin Akdeniz entelektüel çevrelerinde bu dilin diplomasi ve ticaret alanındaki yaygın kullanımıyla açıklanabilir. Paris'in önde gelen ailelerinden birine mensup olan Fresne-Canaye, tüccar ve hukukçu nesiller yetiştiren bir sosyo-kültürel mirasın temsilcisidir. Hayatı, İstanbul Fransız Büyükelçisi Noailles'in yazmanı *Jean Masiot* ile tanışmasıyla önemli bir dönüm noktasına girmiştir. Bu temas, onu XVI. yüzyıl Levant'ını keşfetme ve Osmanlı bürokratik mekanizmalarını inceleme motivasyonuyla dolu bir seyahate yönlendirmiştir. 1573'te Noailles'in liderliğindeki elçilik heyetine katılan Fresne-Canaye, henüz 21 yaşında olmasına rağmen antikçağ tarihine dair derin bilgisi ve Rumca dil becerisiyle dikkat çekmiştir. Heyetin Ragusa (Dubrovnik) üzerinden başlayan ve Osmanlı topraklarını kapsayan seyahati boyunca Fresne-Canaye, gözlemlerini titizlikle kaydetmiştir. Seyahatnamesinde Osmanlı İmparatorluğu'na dair olumsuz önyargılardan kaçınması ve imparatorluğun siyasi istikrarını vurgulayan analizleri, dönem Avrupası'nın genel algısından ayrışan dengeli bir perspektif sunar. Özellikle Osmanlı'nın uzun ömürlülüğüne dair öngörüleri, dönemin Doğu-Batı ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Daha detaylı bilgi için bakınız; Philippe du Fresne Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 7-9-11.

ve Nil nehirlerinde yoğun ulaşım faaliyetleri olduğunu vurgularken, Meriç'in benzer potansiyele rağmen yeterince kullanılmadığını iddia eder. Ancak Osmanlı arşiv kayıtları, nehrin özellikle tarımsal ürünlerin nakliyesi ve bölgesel ticaret için dönemsel olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Fresne-Canaye'nin bu tespiti, XVI. yüzyıl ulaşım politikalarına dair eleştirel bir bakışı yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Fresne-Canaye, Şubat ayında Tatarpazarcık üzerinden Filibe'ye ulaşmış ve şehri, Meriç Nehri'nin kıyısında konumlanan verimli bir ova üzerinde tasvir etmiştir. Diğer seyyahlarla benzer şekilde, Meriç'i geçmek için otuzdan fazla kemeri olan ahşap bir köprü kullandığını aktarır. Fresne-Canaye'nin anlatımı, Filibe ve Meriç Nehri'nin coğrafi özelliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemesiyle dikkat çeker. Özellikle Sophianus'un haritasına eleştirel bir yaklaşım sergileyerek, nehrin bu haritada hatalı çizildiğini ve Filibe'ye olan mesafenin gerçektekinden çok daha uzak gösterildiğini vurgular. Kendi gözlemlerine dayanarak, Meriç Nehri'nin şehrin neredeyse merkezinden aktığını belirtmesi, coğrafi detaylara dair titizliğini ortaya koymaktadır. Fresne-Canaye'nin hem yerel coğrafyayı bizzat incelemesi hem de dönemin yazılı ve haritalı kaynaklarını karşılaştırmalı olarak ele alması, onu dönemin diğer seyyahlarından ayıran önemli bir özelliktir. Öte yandan, incelenen diğer seyahatnamelerde Meriç Nehri'nin haritalandırıldığına dair herhangi bir veri bulunmaması, Fresne-Canaye'nin bu konudaki katkısını daha da önemli hâle getirmektedir. Bu durum, seyyahın coğrafi gözlemlerdeki yetkinliğini ve kaynak eleştirisi becerisini ortaya koyan önemli farklılıklar olması açısından önemlidir.

Filibe ve Meriç Nehri'nin coğrafi özelliklerinin yanı sıra Fresne-Canaye, Evliya Çelebi gibi seyyahlarda da görüldüğü üzere bölgenin ekonomik yapısını ve vergi sistemini detaylandırmaktadır. Osmanlı padişahı II. Selim döneminde (anlatılan zaman diliminde hüküm süren padişah), Filibe ve çevresinden yıllık 570 yük akçe vergi toplandığını kaydeder. Ancak Fresne-Canaye'nin aktardığı vergilendirme verilerinde tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Örneğin, Filibe'nin pirinç üretiminde önemli bir merkez olduğu bilinmekle birlikte, seyyahın "beş yılda bir pirinç hasadı yapıldığı" şeklindeki iddiası şüpheyle karşılanmalıdır; zira pirinç tarımının beş yılda bir gerçekleştiğine dair başka bir kaynakta teyit edilebilecek bir kanıt bulunmamaktadır. Fresne-Canaye ayrıca pirinçten alınan vergiye ek olarak şarap, demir ve altın gibi ürünlerin de vergilendirildiğini belirtir. Bu ekonomik detaylar, bölgenin tarımsal ve ticari zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Şarap üretimi ve vergilendirmesine dair aktarılan bu bilgilerin diğer seyahatnamelerde doğrulanmadığı görülmektedir. Ayrıca, Filibe'nin dışında Osmanlı padişahına ait büyük bir at harası bulunduğu kaydedilir[25].

Filibe'den geçen ve şehirle ilgili detaylı gözlemler aktaran bir diğer seyyah, elçilik heyetinin üyesi Schweigger'dir[26]. Schweigger'in eserinde, şehrin topografyasını ve mimarisini yansıtan birbirinden farklı çizimler yer alır. Seyyah, Filibe'yi "Makedonya'nın başkenti" olarak tanımlarken, Rodop Dağları'nın eteklerinde konumlandığını belirtir. Ancak Meriç Nehri'nin coğrafi rolüne dair herhangi bir bilgi aktarmaz. Şehre girişlerinde, diğer seyyahların aksine Meriç kıyısındaki bir kervansarayda değil, bir mescit çevresindeki mütevazı bir konaklama biriminde kaldıklarını ifade eder. Schweigger, şehirdeki evlerin Müslüman mimari geleneğine uygun inşa edilmiş olmasına rağmen, bu yapıları "oldukça basit" veya "işlevsel" olarak nitelendirir[27]. Nehir ve şehir coğrafyasına dair ek detaylara ise eserinde yer vermemiştir.

---

[25] Fresne-Canaye, *a.g.e.*, s. 44-45.

[26]Stephan Schweigger, Tübingen Yüksekokulundan ayrıldıktan sonra ilk olarak Viyana'ya gitmiş; burada İstanbul'a (Konstantinopolis) seyahat imkânlarını araştırırken *Albay Hans Auer* ile temas kurmuştur. İmparator II. Maximilian'ın İstanbul'a yeni bir elçi heyeti düzenleme kararı alması üzerine, Schweigger çeşitli yetkililer tarafından *Protestan vaiz* olarak önerilmiş ve nihayetinde heyette resmî görev almıştır.

Heyetin yolculuğu başlangıçta deniz yoluyla planlansa da, Schweigger'in *Seyahatname* adlı eserinin ilk bölümünde aktardığı üzere, seyahat *Orta Kol* güzergâhı üzerinden kara yoluyla gerçekleşmiştir. Bu rota, Viyana'dan başlayarak Belgrad, Sofya, Filibe ve Edirne'yi takip edip Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a ulaşmaktaydı. Orta Kol, Balkanlar'da askerî ve ticari ulaşımın omurgasını oluşturan tarihî bir arter olarak dönemin seyahatnamelerinde sıklıkla vurgulanmıştır. Daha detaylı bilgi için bakınız; Solomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 14-19.

[27] Schweigger, *a.g.e.*, s. 56.

Osmanlı seyahatname literatüründe en öne çıkan eser, hiç şüphesiz Evliya Çelebi'nin ünlü Seyahatnamesidir. Osmanlı seyahat kültürünün simge ismi olan Evliya Çelebi, dönemin sosyal, coğrafi ve idari yapısına dair eşsiz veriler sunar. Aktardığı bilgileri, merak uyandırıcı anlatımlar ve edebî üslupla birleştirerek okuyucuda sürekli bir keşif arzusu yaratır[28]. Eserin üçüncü cildinde, Meriç Nehri'nin güney kıyılarında, Filibe Sahrası'nın merkezinde konumlanan Filibe şehri detaylı biçimde tasvir edili[29]r. Evliya'ya göre Filibe, büyük bir yerleşim olmakla birlikte iklimsel çelişkiler barındırır: Kış aylarında ılıman ve hoş bir hava hâkimken, temmuz ayında şehir aşırı sıcaklarla adeta kavrulur. Bu nedenle Filibe sakinleri, yaz aylarını serinletici bir kaçış alanı olan Dospat Yaylası'nda geçirir[30].

Osmanlı arşiv belgelerinde ise Filibe'nin havası, "havası mute'affin olub" (hava bozukluğu) ve "hummaya mubtela olub" (hummaya yakalanma) ifadeleriyle tanımlanır[31]. Bu durumun temel nedeni, Meriç Nehri çevresindeki çeltik tarlalarının nemli ortamında üreyen sivrisineklerin yaydığı sıtma salgınlarıdır. Evliya Çelebi, ayrıca tıpkı Lubenau gibi Filibe'nin değerli madenler açısından zenginliğini vurgular. Ona göre, Venedikli yöneticilerin tarihsel bir anekdotla dile getirdiği gibi: "Ah! Makedon dağlarındaki altın, gümüş, kurşun ve demir madenleri bizim olsaydı, Büyük İskender gibi cihangir olurduk" sözü, bölgenin stratejik önemini ortaya koymaktadır[32].

3. Bir Osmanlı Şehrinin İnşası: XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı Filibe'sinin İmar-İskân ve Ekonomisi

Filibe'nin Osmanlı yönetimine geçişi, Edirne'nin fethini takip eden süreçte 1360'lı yıllarda gerçekleşmiştir[33]. Her ne kadar kesin bir tarih verilemese de, I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa[34] komutasında fethedilen şehir, Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişinin stratejik bir dönüm noktası olmuştur. Antik dönemde Philippopolis adıyla anılan Filibe, Osmanlı öncesinde Trak, Roma, Bizans ve Bulgar hâkimiyetleri görmüş çok katmanlı bir şehir kimliğine sahiptir. Fetihten hemen sonra Lala

[28] Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, orijinal adıyla Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi, 1630'lu yıllardan 1681'e kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları ve komşu coğrafyalarda gerçekleştirdiği seyahatleri kaydeden ansiklopedik bir eserdir. Eser, yazarın yaşamının son dönemlerinde kaleme alınmış olmasına rağmen, 1742 yılında istinsah edilerek günümüze ulaşmıştır. Avusturya arşiv belgelerine göre Evliya Çelebi, 1665'te Viyana'ya elçi olarak gönderilen Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde müezzin sıfatıyla yer almış; bu diplomatik heyetteki rolü, seyahatlerinin resmî boyutunu da aydınlatmaktadır. Toplam 10 ciltten oluşan eserin III. cildi, Orta Anadolu, Suriye, Filistin ve Balkan coğrafyasına dair gözlemleri içerir. Bu ciltte, Filibe'nin Osmanlı idaresindeki sosyo-kültürel yapısı ve Meriç Nehri'nin stratejik önemi gibi detaylar, dönemin şehir tarihi araştırmaları için değerli veriler sunar. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız; Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII (1996), s. 16.

[29] Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III. Cilt II. Kitap, hz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

[30] Evliya Çelebi, *a.g.e*., s. 499.

[31] BOA, A.DVNSMHM.d.no.49, s.38. Filibe kâdısına hüküm ki südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb nefs-i Filibenin etrâfı çeltik enhârı olmakla havası mute'affin olup kadimü'l-eyyâmdan sayf da 'ulemâ ve sulemâ ve e'imme-i hutebâ vesâ'ir ehl-i cihât yerlerine kâ'immakâm nasb idüb yaylaka çıka gelmişlerdir ve zikr olunan yaylaktan câmi' ve mesâcid ve medrese ve zâviye olup eyyâm-ı devlet-i hüsrevâne iştigâlde iken kuzât-ı sâlifeden bazı tâ'ife-i mezbureye kâ'immakamınızı kabul etmezim cihetlerinizi ahere tevcih eyleyesiz diyü ta'cîz ve tahvîf etmekle kadîmden olıgeldiği üzere yaylaka çıkmaktan ictinâb idüb ekseri hummaya mübtelâ olup yine üslûb-ı sâbık üzere yerlerine kâ'im-makâm nasb idüb zamanında yaylaka çıkmak için hükm-i hümâyunum ricâ etmeğin buyurdum ki vusûl buldukda tâ'ife-i mezbure kadimden yerlerine kâ'immakâm nasb idüb yaylaka çıka gelmişler ise üslûb-ı sâbık üzere yerlerine hidmetlerine kâdir kâ'immakâm nasb idüb kadimden çıka geldiği zamanda yaylağa çıkmalarına kimesne mâni' olmayub kadimden olı gelene muhâlif kimesneye iş ettirmeyesiz. Shopov, Aleksandar, "Cities of Rice: Risiculture and Environmental Change in the Early Modern Ottoman Balkans," *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, 51/2, (2019), s. 172.

[32] Evliya Çelebi, *a.g.e*., s. 497.

[33] Grigor Boykov, *Mastering the Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 39-40.

[34] Lala Şahin Paşa, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki fetih sürecinde kritik bir rol üstlenmiş askerî ve idari bir figürdür. I. Murad döneminde, Lüleburgaz ve Çorlu başta olmak üzere Doğu Trakya'daki stratejik kale ve yerleşimlerin ele geçirilmesinde etkin bir komutan olarak öne çıkmıştır. Edirne'nin 1361 yılında fethini müteakip, *Rumeli Beylerbeyi* unvanıyla Balkan coğrafyasındaki Osmanlı ordularının başkomutanlığına getirilmiştir. Bu görev sürecinde Hacı İlbey ve Evrenos Bey gibi diğer önemli akıncı liderleriyle koordineli bir şekilde hareket ederek Yeni Zağra, Eski Zağra ve Filibe gibi merkezlerin fethini gerçekleştirmiş; böylece Osmanlı hâkimiyetinin Balkan içlerine doğru genişlemesine katkı sağlamıştır. Detaylı bilgi için bakınız; Abdülkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", *DİA*, XXVII (2003), s. 77.

Şahin Paşa'nın ilk icraatı, Meriç Nehri üzerine 300 adım uzunluğunda görkemli bir taş köprü inşa ettirmek olmuştur[35]. Bu kâgir köprü hem inşaat maliyetleri hem de yoğun emek kullanımıyla dönemin mühendislik başarılarından biri olarak kabul edilmektedir. Köprünün tamamlanmasıyla birlikte bölgedeki ulaşım ağı güçlenmiş; Avrupalı seyyahların da dâhil olduğu ticari ve diplomatik hareketlilik kolaylaşmıştır.

Seyyahların aktarımları, köprünün kullanımına dair farklı perspektifleri ortaya koymaktadır. Benedict Curipeschitz, Filibe Ovası'nı aştıktan sonra ahşap bir köprüden geçerek şehre ulaştığını belirtirken[36]; Busbecq, Lala Şahin Paşa'nın Meriç üzerindeki köprüsünden açıkça bahsetmemekle birlikte, Edirne'ye giderken "muhteşem Mustafa köprüsü" adını verdiği bir yapıyı kullandığını kaydeder[37]. Stephan Gerlach ise köprüye doğrudan atıfta bulunmasa da konakladıkları kervansarayın köprü yakınında konumlandığını vurgular[38]. Reinhold Lubenau'da Curipeschitz ile benzer şekilde ahşap bir köprü üzerinden Filibe'ye giriş yaptığını ve nehir kenarındaki bir kervansarayda dinlendiklerini aktarır[39]. Dernschwam, Avrupa'dan başlayan seyahati esnasında Filibe'ye ulaşmadan önce geçtiği bir köprüyü, memleketi Regensburg'un ünlü köprüsüne benzeterek kayıtlarına geçirmiştir. Seyyahın şehre yaklaşırken geçtiği güzergâh, diğer seyahatnamelerde de sıklıkla zikredilen meşhur bir kervansarayı ve akabinde Meriç Nehri üzerindeki tarihî köprüyü içermektedir. Dernschwam'ın İstanbul'a ulaşana kadar tuttuğu notlarda, Meriç Nehri üzerinde inşa edilmiş diğer köprüler hakkında da detaylı bilgiler yer almaktadır[40]. Bu çeşitlilik, hem köprülerin dönemsel olarak değişen yapısal özelliklerine hem de seyyahların rotalarındaki farklılaşmalara işaret etmektedir. Seyyahların köprü tasvirlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Busbecq'in Lala Şahin Paşa köprüsünü anmaması, seyahat rotasının farklı bir güzergâh izlemesiyle ilişkilendirilebilir. Gerlach ve Lubenau'nun kervansaray vurgusu ise, Filibe'nin ticari canlılığının yanı sıra konaklama altyapısının gelişmişliğine işaret etmektedir[41]. Meriç Nehri'ne inşa edilen köprü, hem askeri lojistiği güçlendirmiş hem de tarımsal ekonomiyle seyahat kültürünü iç içe geçiren bir simgeye dönüşmüştür. Seyahatnamelerdeki bu birbirinden farklı anlatılar, şehrin fiziksel ve sosyal dokusunun nasıl birbirini beslediğini ortaya koymaktadır.

Lala Şahin Paşa, Meriç Nehri üzerine inşa ettirdiği köprünün yanı sıra, Filibe'de çeltik tarımını başlatan kişi olarak öne çıkmaktadır. Benedict Curipeschitz, Türklerin pirinci Mısır'dan getirerek Filibe ve çevresinde ektiklerini iddia etse de bu bilgiyi destekleyen başka bir kaynak mevcut değildir[42]. Osmanlı arşiv kaynaklarına göre ise Lala Şahin Paşa, çeltik tarımını bizzat teşvik etmiş XV-XVI. yüzyıl aralığında Filibe ve çevresi, Osmanlı başkentinin pirinç ihtiyacını karşılayan önemli bir merkez hâline gelmiştir.

Filibe'de yetiştirilen pirinç, "şahdane has" ve "beyaz" olarak tanımlanır; nadir bir türü ise kırmızı renklidir. Mısır pirincine kıyasla daha fazla su çeken bu ürün, hoş kokusu ve kalitesiyle öne çıkmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, Filibe pirinci İstanbul'un ihtiyacını tek başına karşılayabilecek kapasitededir. Meriç Nehri'nin 360 adet arklarıyla sulanan çeltik tarlaları, doğrudan padişahın özel mülkü (has) statüsündedir. Bölge, Filibe nazırı tarafından 200 adam vasıtasıyla yönetilir ve yıllık 100 kese gelir elde edilirdi[43]. Reaya ise kanalların bakımını üstlenerek üretim sürecine aktif katılırdı. Pirinç, deniz yolunun yanı sıra deve kervanlarıyla da İstanbul'a taşınırdı. Ancak XIV. yüzyıl sonlarında Filibe'nin pirinç üretimindeki önemi, Mısır'ın artan rolü nedeniyle görece azalmıştır.

---

[35] Evliya Çelebi, *a.g.e*, s. 503.

[36] Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 40.

[37] Busbecq, *a.g.e.*, s. 25.

[38] Gerlach, Cilt II, *a.g.e.*, s. 830.

[39] Lubenau, *a.g.e.*, s. 145.

[40] Hans Dernschwam*, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 39-41.

[41] Filibe şehrinin ticari canlılığı için bakınız: Karta, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*, s.156. XVI. yüzyılda yapılan tahrirler incelendiğinde bazargan, haraççı, kuyumcu, çühacı, kürkçü, üsküfçü, tacir ve haffafa rastlanmaktadır.

[42] Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 40.

[43] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 498, 503-504.

Reinhold Lubenau, Meriç Nehri çevresindeki çeltik tarlalarını kendi ülkesindeki buğday tarımına benzetir. Ancak diğer seyyahlar, Filibe'nin tarımsal ürünlerini kıyaslamamışlardır. Bölgenin verimli topraklarında sulu tarım ürünü olan pirincin yanı sıra buğday, arpa gibi önemli diğer tahıl ürünleri de üretilirdi.

Filibe ve çevresindeki çeltik üretimi sonucunda üretilen pirinçler vakıflar ve kervansaraylar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunulurdu[44]. Bunun yanı sıra pirinç, saray mutfağının vazgeçilmez bir unsuru olarak öne çıkmış; et yemeklerinin yanında servis edilen pirinç pilavı, başkentteki şenlikler, sünnet törenleri ve resmî kutlamalarda önemli bir lezzet olarak tüketilmiştir. Osmanlı mutfak kültüründe pirincin merkezî rolü, Anadolu'daki temel beslenme alışkanlıklarıyla belirgin bir tezat oluşturmaktadır. Anadolu coğrafyasında tahıl tüketiminin temelini oluşturan bulgurun aksine, pirinç daha ziyade özel günlerde veya kent merkezlerindeki sofralarda tüketilen bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılaşma, bölgesel tarımsal üretim kapasiteleri ve yerel damak zevklerindeki çeşitlilikle yakından ilişkilidir[45].

Filibe'nin tarımsal zenginliğinin yanı sıra gelişmiş bir hayvancılık potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Ancak incelenen seyahatname kayıtlarında bu konuya ilişkin doğrudan bilgilere rastlanmamıştır. Seyyahların özellikle çeltik üretimi ve sebze tarımına odaklanarak hayvancılık faaliyetlerinden bahsetmemeleri, bölgenin tarımsal karakterinin gözlemciler nezdinde daha belirgin bir izlenim bıraktığını göstermektedir. Bu durum, seyahatname yazarlarının Filibe'nin iktisadi profilini algılama biçimleri açısından önemli bir veri niteliği taşımaktadır. Arşiv kayıtları ve diğer tarihî belgeler incelendiğinde, Filibe'nin Osmanlı döneminde payitahtın küçükbaş hayvan ihtiyacını karşılayan önemli merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır[46]. Seyahatnamelerde bu konunun yer almaması, kaynak türlerinin farklı perspektifler taşımasından kaynaklanmaktadır.

Filibe'nin Osmanlı idaresine geçmesinin ardından, Meriç Nehri üzerindeki köprüye ek olarak şehirde cami, han, hamam ve kervansaray gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu durum, klasik Osmanlı şehir modelinin tipik bir örneğini oluşturur. Fetihten sonra bölgenin fiziksel ve sosyal altyapısı hızla dönüştürülerek İslami kimlikle bütünleştirilmiştir. Meriç Nehri'nin güney kıyılarında, Çanlıtepe, Boztepe, Saattepesi gibi dokuz adet yalçın kayalık tepe bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, bu tepeler etrafında 23 Müslüman mahallesi ile 7 gayrimüslim mahallesi (Sırp, Bulgar, Ermeni, Rum) yer alırken, Frenk (Batı Avrupalı) nüfusa dair bir yerleşim kaydedilmemiştir. Evliya Çelebi'nin aktardığı mahalle sayısı ile arşiv kayıtları arasında belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. 1613 yılı tahrir defterlerine göre Filibe'de; 33 Müslüman, 5 Hristiyan, 1 Yahudi, 1 Çingene ve 1 Haymane (Çadırcı) mahallesi olmak üzere toplam 41 mahalle kayıtlıdır. Buna karşılık Evliya Çelebi, eserinde şehirdeki mahalle sayısını 30 olarak belirtmektedir[47]. Toplamda 53 ibadethane (camiler, kiliseler vb.) bulunan şehirde, Ulu Camii[48] ve Şehabeddin Paşa Camii dinî mimarinin öne çıkan örnekleridir. Filibe'deki Osmanlı dinî mimarisinin iki önemli örneği, Ulu Camii ve Şehabeddin Paşa Külliyesi'dir. Ulu Camii, I. Murad döneminde Nebettepe'de inşa ettirilmiş olup, erken Osmanlı mimarisinin

[44] Lubenau, *a.g.e*., s. 147, 151-57.

[45] Neslihan Şimşek, Aykut Göktuğ Soylu, Fügen Durlu Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan İtibaren Anadolu ve Arap Yarımadası'nın Mutfak Etkileşimleri", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17/3, (2020), s.498.

[46] Filibe tıpkı diğer Balkan şehirleri gibi koyun ve kuzu yetiştiriciliği noktasında önemlidir. Filibe'nin meraların verimli olmasından dolayı koyun ve kuzular sıklıkla İstanbul'un iaşesini karşılar konumda idi. İstanbul'dan Filibe'ye giden hükümlerden görülebildiği üzere, İstanbul'da ez müzayakası yaşanmaması için sık sık Filibe'den koyun ve kuzu istenmiştir. Edirne ve Kırkkilise ve Yanbolu ve Kızılağaç Yenicesi ve Zağra-i Eskihisar ve Yenice-i Zağra ve Karinabad ve Filibe ve Hasköy kadılarına hükm ki "Mahrûse-i İstanbul zahiresiçün vilâyet-i Rumilinden gelen koyunları taht-ı kazanıza uğradıklarında kasabalara ve karyeye saldırıp yoğrulmakla İstanbul'a koyun gelip noksan üzere gelmekle et bâbında müzâyaka olmağın dergâh-ı muallam çavuşlarından Mahmud Çavuş ol husûs içün ta'yîn olunup ve yollar da koyunlar aher yere düşdürmeyüb İstanbul'a göndermek içün müsellimler ta'yîn olunup gönderilmiştir buyurdum ki hükm-i şerifim ile vardık da bu babda her biriniz mukayyed olup min-ba'd mahrûse-i İstanbul zahiresiçün halan koyunlardan asla bir re's koyun hilâf-ı emr-i aher yere gitmeyüb cümlesin taraf-ı mahruse-i İstanbul'a gelip koyun eminine teslim oluna şöyle ki taht-ı kazanıza İstanbul'a gelecek koyundan kimesneye koyun düşdürmeyüb hilâf ... eyleye yazıp bildiresiz haklarından geline bu babda ona mukayyed olup ihmâlde hazer eyleyesiz" BOA. MD. nr.27, s. 398 (08-12-983).

[47] Karta, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*, s. 152

[48] Semavi Eyice, "Hüdavendigâr Camii", *DİA*, XVIII (1998), s. 287.

karakteristik özelliklerini yansıtan sade hatları ve işlevsel planlamasıyla dikkat çekmektedir. Şehabeddin Paşa Külliyesi ise cami, medrese ve sosyal birimlerden oluşan kompleks yapısıyla öne çıkmaktadır. Külliye, 18 köy ve 2 çeltik tarlasının gelirlerine dayanan bir vakıf tarafından finanse edilmiş; bu durum, Osmanlı vakıf sisteminin bölgesel ekonomiyi dinî ve eğitim hizmetleriyle entegre etme stratejisini somutlaştırmaktadır[49]. Zikredilen iki yapı da Filibe'nin İslami kimlik kazanmasında ve şehrin dokusunun dönüşümünde kritik rol oynamıştır. Şehirdeki eğitim faaliyetleri, medreselerin yanı sıra mahalle mektepleriyle desteklenmiştir. Her cami ve mahallede, ebced (temel okuma-yazma) eğitimi alan çocukların varlığı, o dönemde Osmanlı'nın eğitim yapısına dair bize bilgi vermektedir. Ayrıca, Evkaf idaresi tarafından her yılbaşında çocuklara elbise dağıtılırdı.

Filibe'nin dinî hayatı, cami ve medreselerin yanı sıra 11 adet derviş tekkesiyle önemli bir çeşitlilik arz etmektedir. Şehirdeki tekkeler arasında özellikle Halveti, Celveti, Kadiri ve Gülşeni tarikatlarına ait olanlar dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre şehirde Mevlevihane bulunmamakla birlikte[50], arşiv kayıtları Mustafa Kethüda Mevlevihanesi ve Mahmud Mevlevi Tekkesi'nin varlığına işaret etmektedir. Bu durum, seyahatname kayıtları ile resmî belgeler arasındaki bilgi farklılıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır[51]. Ancak Avrupalı seyyahların metinlerinde tarikatlara dair herhangi bir kaydın yer almaması, bu kurumların Batılı gözlemcilerin ilgi alanı dışında kaldığını göstermektedir.

Hamamlar, Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmez sosyal mekânları arasında yer almaktadır. Filibe'de Meriç Nehri kıyısındaki Şehabeddin Paşa Hamamı başta olmak üzere birden fazla hamam hem temizlik ihtiyacını karşılamış hem de reayanın sosyalleştiği bir alan işlevi görmüştür. Dernschwam da seyahatinde Filibe'ye geldikten sonra Meriç Nehrinin kenarında, kubbesi kurşundan olan güzel bir hamamın varlığından söz eder[52]. Hamamların nehir kıyısında inşa edilmeleri suya ulaşımın kolay olmasından kaynaklanmaktadır. Herkese açık hamamlara ek olarak özel hamamların varlığı, İslam'ın temizlik anlayışının toplumsal yaşamdaki yansımasını somutlaştırmaktadır. Meriç Nehri üzerindeki köprünün başından Ulu Camii'ye uzanan çarşı, şehrin ticari canlılığının odak noktası olmuştur. Bu çarşıda farklı ürünlerin satıldığı dükkânlar yer alırken, köprü yakınındaki Şehabeddin Paşa İmareti dikkat çekmektedir. İmarette, dinî kimlik gözetmeksizin tüm yolculara ücretsiz yemek dağıtılması, Osmanlı'nın sosyal yardım anlayışının evrensel boyutunu da ortaya koymaktadır[53].

4. Seyyahların Gözünden Filibe'de İnsan ve Kültür

Balkan coğrafyasının stratejik ve kültürel merkezlerinden Filibe, XIV. yüzyılda Osmanlı idaresine dâhil olmasıyla birlikte sosyo-demografik açıdan önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Osmanlı fethini takip eden dönemde uygulanan iskân politikaları çerçevesinde, bölgeye Yörük gruplarının yerleştirilmesi şehrin etnik ve dinî kompozisyonunda belirgin değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte artan Müslüman nüfusuna paralel olarak mevcut gayrimüslim cemaatler de varlıklarını sürdürmüş, böylece şehir çok kültürlü bir karakter kazanmıştır[54].

Seyahatname kayıtları, Filibe'nin bu demografik çeşitliliğini doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda Osmanlı arşiv belgelerinde bulunmayan sosyo-kültürel detayları da içerir. Dönemin seyyahları, şehir sakinlerinin giyim kuşamı, gündelik yaşam pratikleri ve toplumsal ilişkileri hakkında arşiv kaynaklarının sunmadığı nitelikli gözlemler aktarmışlardır.

---

[49] Fatih Sarımeşe, "Mimari ve Süsleme Özellikleriyle Filibe Şehabeddin Paşa Camii", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, s. 14, 2024, s. 330-331.

[50] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 501.

[51] Mehmet Bulut, Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Filibe'sinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", *ADAM Akademi*, 6/1, (2016), s.93. Selami Şimşek, Osmanlı'nın Balkanlar'daki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarikatlar*, Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası İlmi Toplantı,* ed. Ahmet Emre Dağtaşoğlu& Muhammet Altaytaş, Ensar Neşriyat: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) İstanbul, 2014, s. 232-233.

[52] Dernschwam, *a.g.e.*, s. 41.

[53] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 499-504.

[54] Havva Merve Seyhan, Orhan Kılıç, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 56, (2022), s. 80-82-85.

Filibe sakinlerinin dinî aidiyetleri, fiziksel özellikleri ve giyim tarzları, XVI-XVII. yüzyıl aralığında kaleme alınan seyahatnamelerde kısmen tasvir edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre, şehirdeki genç erkeklerin "yüz renkleri kızılca" olduğundan estetik açıdan beğenilirken, genç kadınlar bu özelliğe sahip değildir[55]. Filibe'nin entelektüel ve dinî elitleri arasında çok sayıda âlim, şeyh, imam ve hatip bulunur; şairler ve bilginler de toplumsal statüde öne çıkmışlardır. Şehir elitlerinin giyim tarzı, renkli ve değerli kumaşlarla dikkat çekerken, orta sınıf zanaatkârların daha sade, beyaz giysiler tercih ettikleri kaydedilmiştir[56].

Benedict Curipeschitz'in aktarımlarına göre, Filibe'de erkek, kadın ve çocukların ortak giyim özelliği, "yakaları kalkık gömlekler"dir. Yaşlılar ise ipek yelekler giyerek sosyal statülerini vurgulamışlardır. Gümüş madeninin bolluğu nedeniyle kolye ve takılar yaygınken, bu metalin az bulunduğu bölgelerde pirinç, kurşun veya bakır kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca kadınlar ve genç kızların, uzun ve örgülü saçlarını renkli taşlarla süsledikleri de aktarılmıştır. Curipeschitz, bu pratiği Hristiyanlık dönemindeki "özgürlük" ile ilişkilendirse de bu yorumunu destekleyecek somut bir kaynak belirtmemektedir[57].

Stephan Schweigger, Filibe'deki Bulgar erkek ve kadınlarının giyim ve takı kullanımlarını detaylı şekilde aktarmış, hatta insan profillerini çizimlerle belgelemiştir. Benedict Curipeschitz ise Bulgar kadınlarının taktığı kolye çeşitlerini anlatırken, kulaklarına takılan bakır ve pirinçten yapılmış küpelere dikkat çeker. Kulak deliklerinde çok sayıda delik bulunduğunu ve bu deliklerin kalsedon (yeşim benzeri bir taş) ile billur (kristal) taşlarla süslendiğini belirtir. Ağır takıların kulaklara zarar vermemesi için saçlarını küçük firketelerle sabitleme geleneğini de kaydeder.

Curipeschitz, Bulgar kadınlarının yanı sıra Türk ve Rum kadınlarının da benzer takılar kullandığını, ancak bunlara ek olarak ayak bileklerine, kolların üst kısımlarına ve burunlarına takılar eklediklerini vurgular. Buna karşın Bulgar erkeklerinin, kadınlara göre daha sade bir giyim tarzını benimsediğini; abartılı aksesuarlardan kaçındıklarını aktarır[58].

Gümüş madeninin bolluğu nedeniyle Filibe'de bu metalden yapılan takılar yaygınken, diğer bölgelerde pirinç, kurşun ve bakır tercih edilmiştir. Bu durum, bölgenin maden zenginliği ile toplumsal süsleme pratikleri arasındaki doğrudan ilişkiyi göstermektedir.

Sonuç

Filibe, XIV. yüzyılda Osmanlı idaresine geçmeden önceki dönemlerde Trak, Roma, Bizans ve Bulgar hâkimiyetleri altında çok katmanlı bir kültürel miras oluşturmuş; Osmanlı fethini takiben Balkanlar'da askerî, idari iktisadi stratejilerin odak noktası hâline gelmiştir. I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa'nın bölgede uygulamaya koyduğu fiziksel ve sosyo-ekonomik dönüşümler, Filibe'yi tipik bir Osmanlı şehir modeline dönüştürmüş olup, bu sürecin izleri dönemin seyahatname literatüründe açıkça görülebilmektedir. Avrupalı seyyahların büyük çoğunluğu, Filibe'yi İstanbul'a giden ana güzergâh üzerinde stratejik bir konuma sahip önemli bir menzil noktası olarak tanımlamış; şehrin coğrafi özelliklerini, demografik yapısını ve ekonomik faaliyetlerini eserlerinde detaylı biçimde kayda geçirmişlerdir. Bununla birlikte, söz konusu seyahatnamelerde şehrin fetih sonrasındaki imar faaliyetleri (cami, medrese, hamam ve çarşı inşaatları) ile Meriç Nehri'nin bölgesel stratejideki rolüne dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu eksikliğe karşılık Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Filibe'nin Osmanlı kimliğini şekillendiren unsurları çok daha kapsamlı ve sistematik bir yaklaşımla ele almıştır.

Avrupalı seyyahlar (Curipeschitz, Dernschwam, Busbecq, Fresne-Canaye, Gerlach, Schweigger ve Lubenau) Filibe'nin coğrafi konumunu, iklim özelliklerini, etno-dinî kompozisyonunu tasvir ederken, aynı zamanda şehrin Osmanlı öncesi dönemine ait antik referanslara da önemli ölçüde yer vermişlerdir. Özellikle Meriç Nehri'nin tarımsal verimliliği, bölgedeki çeltik üretiminin yoğunluğu ve kervansarayların işlevselliği gibi unsurlar, bu metinlerde sıklıkla öne çıkarılan konular arasındadır. Ancak Evliya Çelebi'nin aksine, Avrupalı gözlemcilerin aktarımları, Filibe'nin bir Osmanlı şehri haline

[55] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 503.

[56] Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 502.

[57] Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 40.

[58] Schweigger, s. 51-52.

gelme sürecindeki en önemli kurumsal dinamikler olan vâkıf sisteminin işleyişi, şehircilik politikalarının uygulanışı ve mimarinin dönüşümü gibi konuları derinlemesine incelemekten uzak kalmıştır. Bu durum, büyük ölçüde söz konusu seyahatnamelerin temel işlevlerinin diplomatik misyonlarla sınırlı olması ve yazarların Osmanlı kurumsal yapısına dair bilgi eksiklikleriyle açıklanabilir.

Sonuç olarak, XVI-XVII. yüzyıllara ait seyahatname literatürü, Filibe'nin Osmanlı idaresi altındaki sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümünü anlamak için oldukça önemli kaynaklar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu metinlerin yazarlarının subjektif bakış açıları ve metodolojik sınırlılıkları göz önünde bulundurularak ele alınması gerekmektedir. Filibe özelinde Osmanlı şehircilik politikalarını analiz edebilmek için, Avrupalı seyyahların eserleri ile Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinin karşılaştırmalı okumasının yanı sıra, Osmanlı arşiv kayıtlarının da sistematik biçimde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu iki kaynak grubunun (seyahatnameler ve Osmanlı arşiv belgeleri) mukayeseli analizi, hem seyyahların perspektiflerindeki farklılıkları ortaya koyacak hem de Osmanlı dönemi Filibe'sine dair çok daha bütüncül ve nesnel bir tarihsel anlayış geliştirmemize olanak sağlayacaktır. Nitekim bu metodolojik çeşitlilik, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında farklı kaynak türlerinin birbirini tamamlayıcı niteliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (BOA. MD.), nr. 27,49.

Tapu Tahrir Defterleri (BOA. TT.d.) nr. 26.

2.Araştırma-İnceleme Eserleri

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

BOYKOV, Grigor, *Mastering the Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.),* Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

BULUT, Mehmet, TUĞRUL, Mehmet, "Osmanlı Filibe'sinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", *ADAM Akademi*, 6/1, (2016), ss. 85-111.

BUSBECQ, Ogier Ghislain de, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560*), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Derin Türkömer, İstanbul, 2011.

CURIPESCHITZ, Benedict, *Yolculuk Günlüğü 1530*, Türk Tarih Kurum Yayınları, çev. Özdemir Nutku, Ankara, 1989.

ÇETİN, Firdevs, "XVI. Yüzyıl Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıların İzleri", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/1 (2011), ss. 39-58.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Yaşar Önen, Ankara, 1992.

EYİCE, Semavi, "Hudavendigâr Camii", *DİA*, XVIII (1998), s. 287-289.

FRESNE-CANAYE, *Philippe du, Fresne- Canaye Seyahatnamesi 1573*, Kitap Yayınevi, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2017.

ERSOY, Neriman, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876),* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "Balkanlarda Çok Kültürlü Bir Osmanlı Şehri: Filibe", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. O. Yeşilot& B.G. Köksal, Selenga Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 477-498.

EVLİYA ÇELEBİ, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III. Cilt II. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, hz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 2006.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, I. Cilt, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2007.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, II. Cilt, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2007.

İNALCIK, Halil, "Rumeli", *DİA*, XXXV (2008), s. 232-235.

KARTA, Nurullah, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/2, (2006), ss. 145-173.

KARTA, Nurullah, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, Doktora Tezi, Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005.

KIEL, Machiel, "Filibe", *DİA*, XIII (1996), s. 79-82.

LUBENAU, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, I. Cilt, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2016.

NALÇACI, Nida Nebahat, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16 (2010), ss. 523-562.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Lala Şahin Paşa", *DİA*, XXVII (2003), s. 77-78.

SARIMEŞE, Fatih, "Mimari ve Süsleme Özellikleriyle Filibe Şehabeddin Paşa Camii", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 7/14 (2024), ss. 329-369.

SCHWEIGGER, Solomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2020.

SEYHAN, Havva Merve, KILIÇ, Orhan, ""XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 56, (2022), ss. 79-87.

SHOPOV, Aleksandar, "Cities of Rice: Risiculture and Environmental Change in the Early Modern Ottoman Balkans", *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, 51/2 (2019), ss. 169-183.

ŞAHİN, İlhan, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48, (1987), ss. 249-256.

ŞİMŞEK, Neslihan, SOYLU, Aykut Göktuğ, DURLU ÖZKAYA, Figen, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan İtibaren Anadolu ve Arap Yarımadası'nın Mutfak Etkileşimleri", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17/3, (2020), ss.496-508.

ŞİMŞEK, Selami, "Osmanlı'nın Balkanlar'daki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarîkatlar", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı,* ed. Ahmet Emre Dağtaşoğlu& Muhammet Altaytaş, Ensar Neşriyat: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), İstanbul, 2014.

TEZCAN, Nuran, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII (2009), s. 16-19.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 247-256 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1528784
e-ISSN: 2636-8188

AN EVALUATION OF CONQUEST AND FATIH IN MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLU'*S* THEATRE TITLED "*HER BİZANSA BİR FATİH*"

Yasemin ULUTÜRK SAKARYA*

Abstract: Mustafa Necati Sepetçioğlu has written many works in various literary genres such as stories, novels and theatre, and in most of these works, he has achieved fame with his historical novels by bringing the theme of history to the fore. The theatre, which he considered as a school, played an important role in giving cultural identity, national consciousness and historical awareness to the audience as the main manifestation of his intellectual struggle. In this context, Sepetçioğlu, who attracted attention with his play titled *Her Bizansa Bir Fatih* published in three acts in 1972, comparatively classified the process of Istanbul before the conquest at the level of individuals, people and states, and concretized the reasons that led the Ottoman Empire to be victorious and the Byzantine Empire to defeat. At this stage, he characterizes Sultan Mehmet, the dominant figure throughout the play, as an ideal leader with extremely positive qualities, and the Ottoman people as a society that supports its state by standing by its side under all circumstances, while the Byzantine Emperor and his people, in contrast to the Sultan, he constructs the Byzantine Emperor and his people as a hobbled leader and society that gathers all negative qualities together and thinks only of itself. Therefore, this organisation, which is separated with sharp lines through the symbols of 'crescent' and 'cross', enabled Sepetçioğlu to clearly reveal the social message he wanted to give.

Key Words: Mustafa Necati Sepetçioğlu, Theatre, "*Her Bizansa Bir Fatih"*, Istanbul, Conquest, Fatih Sultan Mehmet.

MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLU'NUN *HER BİZANSA BİR FATİH* ADLI TİYATROSUNDA FETHE VE FATİH'E DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Öz: Mustafa Necati Sepetçioğlu, hikâye, roman, tiyatro gibi çeşitli edebî türde pek çok eser kaleme almış, bu eserlerin çoğunda tarih temasını ön plana çıkararak tarihî romanları ile şöhreti yakalamıştır. Bir okul mahiyetinde değerlendirdiği tiyatro ise fikrî mücadelesinin başlıca tezahürü olarak izleyicinin karşısına çıkarken kültürel kimlik, millî bilinç ve tarih şuuru kazandırmada önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda 1972 yılında üç perde olarak yayımladığı *Her Bizansa Bir Fatih* adlı oyunu ile dikkatleri üzerine çeken Sepetçioğlu, İstanbul'un fetih öncesindeki sürecini kişiler, halk ve devletler düzeyinde mukayeseli olarak tasnif etmiş, Osmanlı Devleti'nin muzaffer olması ile Bizans İmparatorluğu'nu mağlubiyete götüren sebepleri tetkik ederek somutlaştırmıştır. Bu aşamada ise oyun boyunca hâkim kişi olan Sultan Mehmet'i son derece müspet özellikler ile ideal bir lider, Osmanlı halkını ise her koşulda devletinin yanında yer alarak onu destekleyen bir toplum olarak karakterize ederken Bizans İmparatoru ve halkını, Sultan'ın aksine bütün menfi niteliklerin bir araya toplandığı, sadece kendisini düşünen hodbin bir lider ve toplum olarak kurgulamıştır. Dolayısıyla 'hilâl' ve 'haç' sembolleri üzerinden keskin çizgilerle ayrılan bu teşekkül, Sepetçioğlu'nun vermek istediği toplumsal mesajı da net bir biçimde ortaya koymasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Necati Sepetçioğlu, Tiyatro, *Her Bizansa Bir Fatih*, İstanbul, Fetih, Fatih Sultan Mehmet.

Introduction

Mustafa Necati Sepetçioğlu, one of our writers of the Republican period, engraved everything he saw into his memory with the intention of being a good novelist, and chose to use the existing data while constructing his works. While doing this, he prioritized historical information and subjects, and as a matter of fact, he gained fame with his historical novels. Sepetçioğlu, who focused especially on

* Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, yasemin.uluturk@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5755-5053.

Başvuru/Submitted: 05.08.2024 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Turkish history with the influence of the knowledge he acquired and the assemblies he attended, considered Islam and Turkishness as an inseparable whole and continued his fiction construction, which he started from Malazgirt in an effort to novelize Turkish history, with the series *'Dünkü Türkiye*'. In this system, which he realised based on the understanding of 'continuity in history', he especially focused on the Ottoman period and allocated space to the period of Sultan Mehmet the Conqueror with a trilogy consisting of three series (*Ebem Kuşağı, Sabır, Gece Vaktinde Göndönümü*). So much so that he wrote another work, in which he embodied the importance he attached to the conquest of Istanbul and its conqueror, as a theatre text in 1972 under the title *Her Bizansa Bir Fatih*.

Theatre and History Relationship in Mustafa Necati Sepetçioğlu

Mustafa Necati Sepetçioğlu attached great importance to the theatre after the novel genre, and while using the theatre to educate the public, he tried to contribute to the formation of social maturation by integrating his world of ideas with the fictional world.

Sepetçioğlu, whose interest in theatre started in his secondary school years, wrote various articles thanks to the close interest of his Turkish teacher, shaped Ömer Seyfettin's story *Topuz as* a play in his high school years and staged the story of *Deli Dumrul* in the *Dede Korkut Kitabı*. Sepetçioğlu, who also worked in the theatre branch of the Turkish Hearths during his years as a student at the Faculty of Literature, waited for a long time until he wrote his first theatre text, but then he wrote sixteen theatre works with short intervals:[1] *Köprü*, *Son Bloklar*, *Çardakçı Bakıcı*, *Büyük Otmarlar*, *Her Bizansa Bir Fatih*, *Yunus Emre*, *Meragalı Abdülkadir*, *Sevgisizler*, *Trampacılar*, *Değirmen*, *Zehirci*, *Mehveş Hanım*, *Cehennemde Gün Işığı*, *Mehmed'in Beklenen*, *Çölde İbrahim*, *Ak Sinekler Sürüsü*.

Among these works, *Trampacılar* was performed at the City Theatre in 1967-1968, while his plays *Köprü*, *Son Bloklar*, *Büyük Otmarlar*, *Çardaklı Bakıcı were* published in 1969. *Ak Sinekler Sürüsü*, *Çölde İbrahim*, *Zehirci*, *Sevgisizler*, *Cehennemde Gün Işığı* and *Mehveş Hanım* remained unpublished.[2] *Meragalı Abdülkadir* was published asa book in 2000.

Describing the theatre as an educational institution among his works, Sepetçioğlu stated that many social attitudes such as spreading national values to the society, creating national consciousness and love of history can be made possible through theatre; he stated many times in his interviews that the theatre should be considered as a school and that the good and beautiful, right and wrong can be conveyed to the audience through this school. This sacred duty he pursued gave him the opportunity to criticize theatre writers from various aspects. As a matter of fact, the following answer he gave to the criticism that there was no theatre writer and work at the desired level is extremely important in terms of revealing the importance he attached to the past consciousness and history:

> "If Turkish theatre has still not been able to find a Turkish writer in the 106 years that have passed since the first copyrighted theatre work, the blame for this should be sought in not being able to see today while thinking about tomorrow, or tomorrow while thinking about today. None of the writers who grew up in these 106 years could see the reality that broke up an empire, nor could they understand the human being who created the renaissance and was the basis of the renaissance... Could a theatre without a yesterday have a tomorrow?"[3]

With these statements in which he draws attention to the need for a theatre writer to preserve the link between the past and the future, Sepetçioğlu, "expecting a social benefit and a national purpose from the theatre"[4], also evaluated the language in the same manner, and defended that sensitivity should be shown to prevent the language used in theatre from becoming vulgar by describing it as a binding

[1] Etem Çalık, *Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Atatürk University Institute of Social Sciences Doctoral Thesis, Erzurum 1993, s. 1-16.

[2] Hülya Argunşah, "Mustafa Necati Sepetçioğlu". *Mustafa Necati Sepetçioğlu*, Ministry of Culture and Tourism Publications, Ankara 2007, s. 26-27.

[3] Mustafa Necati Sepetçioğlu, "Bir Kova Suyun Kaygusu", *Yol*, S. 12, 1966b, s. 12.

[4] Zeki Taştan, "Mustafa Necati Sepetçioğlu's Tarihî Tiyatroları ", *Mustafa Necati Sepetçioğlu*, Ministry of Culture and Tourism Publications, Ankara 2007, s. 279.

element. As a matter of fact, "the language of a nation is created and developed in theatre rather than in novels, stories and poems. Infertilelanguages have no theatre, and the language that becomes vulgar in theatre is only the language of rootless and uncultured nations. In this respect, a theatre writer cannot arbitrarily save the language of the nation to which he belongs."[5] This is because language represents the nation to which it belongs, and Turkish language, just like its nation, reigns in alarge geography as a rare entity that deserves to be handled extremely neatly with its deep- rooted history and tradition. This awareness and consciousness are one of the most important responsibilities of the theatre writer for Sepetçioğlu, who believes that the effect of the text willincrease if the language is used with such awareness. At the same time, Sepetçioğlu, who argues that historical values should be handled with sensitivity and loyalty in creating identity, has also attracted attention with his texts written in this regard. One of those texts, *Her Bizansa Bir Fatih*[6] met with the audience as one of the theatre works dealing with the conquest years and the Fatih period.

Theatres about the Conquest of Istanbul

The importance of the conquest of Istanbul in the handling of historical periods came to the agenda within the framework of the activities to be held in the context of the five hundredth anniversary of the conquest[7], and many texts about the conquest were written in that process.[8] Before this date, according to Metin And, a play titled *Fatih Sultan Mehmet or Feth-i Celil-i Konstantiniyye*, which he thinks belongs to Mehmet Rifat, was written and staged in Istanbul in 1872.[9] Stating that the manuscripts of the play were found in his personal library, and mentioned that there were other historical works by the same name. The studies on the conquest, which were interrupted for a while after this play, the text of whichcould not be found, were resumed with Nazım Kurşunlu's play *Fatih*[10] within the scope of the aforementioned period activities. In 1951, the play was published as a book, and when it was found unsuitable for performance by the examining committee, it was requested to be reviewedby the author; after the author made the necessary review, the play became the first work to bestaged in Istanbul and Ankara two years later, in 1953. Later on, Hikmet Sevig wrote *II. Sultan Mehmet*[11] in 1951, İbrahim Yağcı and Sinan Okur wrote *Fatih*[12] in 1953 within the scope of the five hundredth anniversary events. In 1953, other theatre texts published were Siral Beriâ's *Küçük Serdar (The Childhood of Mehmet the Conqueror)*[13] and Sırrı Uzunhasanoğlu's *Fatih Devrinde Adalet*[14]. Others are Adil Başal's *Fatih*[15] and

[5] Mustafa Necati Sepetçioğlu, "Şarkıcı Kız", *Yol*, S.11, 1966a, s. 11.

[6] Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Her Bizansa Bir Fatih*, Ötüken Publications, Istanbul, 1972. [The title of the bookwas written by respecting the first edition].

[7] Work on the activities to be organized for the 500th anniversary of the conquest of Istanbul began in 1939. Various institutions such as the Ministry of National Education, Istanbul Municipality, Istanbul Governorship, Turkish Historical Society, General Directorate of Antiquities and Museums, Turkish Touring and AutomobileAssociation, Istanbul University, Topkapı Palace Museum Directorate came together and held meetings and prepared reports for possible activities. At the same time, in 1950, an association named 'Association for the Celebration of Istanbul's Bicentenary and Subsequent Conquest Years' was founded, whose members included Cemil Topuzlu, Abdülhak Şinasi Hisar, Burhan Felek, Reşat Ekrem Koçu, Osman Ergin, Hakkı Tarık Us, EkremHakkı Ayverdi, Süheyl Ünver, etc. In 1952, a new association named 'Istanbul Conquest Association' was formedafter İsmail Hami Danişmend, who became the president of the association, completely changed the management staff. In this framework, according to the analysis made by Prof. Dr. Kazım Yetiş, the main lines of the celebration movement were carried out under three main headings: 'science and publication activities, reconstruction activities, monuments and facilities' (Kâzım Yetiş, "Istanbul's Conquest Celebrations Starts a NewEra", *Turkish Literature on Istanbul's Conquest and Fatih*, Ed. Kâzım Yetiş, Kitabevi Publications, Istanbul, 2005).

[8] Mehmet Törenek, Türk Tiyatrosunda Fatih ve İstanbul'un Fethi ", *Journal of AtatürkUniversity Institute of Turkiat Studies*, S. 25, 2004, s. 53.

[9] Metin And, " Türk Tiyatrosunda Tarihî Oyunlar ve Bunların Yazılış Gerekçeleri", *VII. Turkish History Congress*, Ankara 1970, C. II, s. 769.

[10] Nazım Kurşunlu, *Fatih*, National Education Printing House, Istanbul, 1951.

[11] Hikmet Sevig *II. Sultan Mehmet*, Akın Printing House, Ankara, 1951.

[12] İbrahim Yağcı - Şinasi Okur, *Fatih*, Gün Printing House, Istanbul, 1953.

[13] Siral Beriâ, *Küçük Serdar (The Childhood of Mehmet the Conqueror)*, Tan Printing House, Istanbul, 1953. [Children's theatre].

[14] Sırrı Uzunhasanoğlu *Fatih Devrinde Adalet*, Işıl Printing House, İstanbul, 1953.

[15] Adil Başal, *Fatih*, Hüsnütabiat Printing House, Istanbul, 1954.

Münir Ceylan's *Fatih'in Çocukluğu*[16], which were also written in 1954. Süleyman E. Sönmezler's *Fatih Sultan Mehmet* (1962)[17], Rahmi Dönmez's *Fatih'in Adaleti* (1964)[18], Ali Nar's *Fetih* (1967)[19], Behçet Kemal Çağlar's *Deniz Abdal* (1971)[20], Turan Oflazoğlu's *Byzantium Düştü Fatih* (1988)[21] and *Topkapı* (1992)[22], Muharrem Gürses's *Fatih Sultan Mehmet* (1994)[23] and Funda Ginyol's *Konstantiniye'nin Güneşi* (1997)[24] are the plays that deal with the period of Fatih Sultan Mehmet. While some of these plays focus on the personality or life of Mehmet the Conqueror, others focus on the conquest of Istanbul.

Apart from the aforementioned plays, there are also theatres that mention this period within a limited time frame following the plot. Silahçı Tahsin / Hasan Tahsin Bey's *Girid*[25], Yusuf Kenan's *Yavuz Sultan Selim ve İttihad-ı İslâm Siyaseti*[26] and Ali Mustafa's *Cem*[27] *a*re among the works that can be evaluated in this respect.[28]

About Conquest and Fatih: *Her Bizansa Bir Fatih*

Sepetçioğlu's play *Her Bizansa Bir Fatih*, which deals with the conquest of Istanbul, was published in 1972 and is a work consisting of three acts and ninety-two pages. The acts arenot divided into a specific tableau or scene, but the Byzantine and Turkish positions are formedwith an index following each other by trying to provide the scene changes in question with stageblackouts.

Sepetçioğlu, who frequently uses sound and light elements, has made the audience experience a visual and mental harmony with the sound, fog and colour preferences he uses especially in scene transitions; he has also enabled the imagination of the people and the caseon the text through these elements.

In general, the play is based on two opposite poles trying to prevail over each other as it exists in real life, and is presented to the audience as the struggle between the cross and the crescent. As a matter of fact, the Ottoman Empire on one side and the Byzantine Empire on the other; Islam on one side and Christianity on the other; sincerity, goodness, respect, tolerance, unity and solidarity on one side and injustice, evil, immorality, disrespect and selfishness on theother side are confronted. While Sepetçioğlu constructs this distinction with sharp lines, he alsoreveals his idealization through Sultan Mehmet.

The first act of the play begins with a nightmare that the Byzantine Emperor has. The reason for this nightmare is the smell of impending war. When the Emperor woke up from his dream, he could not tolerate the speeches of the senators who reminded him of the truth, so he had his eyes widened. Meanwhile, Sultan Mehmet appears on the stage, followed by Ulubatlı Hasan. And again the scene shifts to Byzantium and takes the audience to a banquet table. With the conversations and immoral behaviors at the table, Byzantium is shown to be in a state of social collapse. The Sultan and his wife

[16] Münir Ceylan, *Fatih'in Çocukluğu*, Hüsnütabiat Printing House, İstanbul, 1954. [Children's theatre].

[17] Süleyman E. Sönmezler, *Fatih Sultan Mehmet*, Art World Publications, Trade Printing House, İzmir, 1962.

[18] Rahmi Dönmez, *Fatih'in Adaleti*, Ayyıldız Printing House, Ankara, 1964.

[19] Ali Nar, *Fetih*, Istanbul, 1967. (The first edition was published in 1974.) Ministry of National Education, Youth and Sports Publications, Istanbul, 1988.

[20] Behçet Kemal Çağlar, "Deniz Abdal", *Malazgirt Zaferinden İstanbul'un Fethine*, National Education Printing House, İstanbul, 1971, pp. 41-85.

[21] Turan Oflazoğlu, *Bizans Düştü Fatih* Ministry of Culture Publications, Ankara, 1988.

[22] Turan Oflazoğlu, *Topkapı,* Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1992.

[23] Muharrem Gürses, *Fatih Sultan Mehmet*, Tex in the Archive of State Theatres, Ankara, 1994.

[24] Funda Ginyol, *Konstantiniye'nin G*üneşi, Mitos Boyut Publications, Istanbul, 1997.

[25] Hasan Tahsin, *Girid*, Selânik Asır Devlet Printing House, 1326.

[26] Yusuf Kenan, *Yavuz Sultan Selim ve İttihad-ı İslâm Siyaseti*, Midhat Pasha Industrial School Printing House, Istanbul, 1913.

[27] Ali Mustafa, *Cem*, Ahmet Halit Bookhouse, Istanbul, 1931.

[28] Müzeyyen Buttanrı, "Türk Tiyatrosunda İstanbul'un Fethi ve Fatih". *Türk Edebiyatında İstanbul'un Fethi ve Fatih*, Ed. Kâzım Yetiş, Kitabevi Publications, Istanbul 2005, s. 447-448.

Mükrime Hatun appear on the stage again. The Sultan's lord Halil Pasha is meeting with the envoys from Byzantium.

The second act begins with the scene of the construction of the Rumeli Fortress. Sultan Mehmet and Molla Güranî are among the workers. Receiving the architect Muslihiddin and the Hungarian foundry master Urban, the Sultan receives information from them and has a conversation with his teacher about the sieges of Istanbul before him; he explains the mistakes and shortcomings made and the plan he wants to implement. Meanwhile, chaos and disorder prevailed in Byzantium and people expressed their hopelessness about the future of Byzantium.The Emperor does not trust anyone.

The last act begins with an old woman begging the statue of St Panagia for help. Sultan Mehmet is excitedly waiting for the walls to fall. In Byzantium, while the walls were being repaired, the Sultan, realizing that the aid ships sent by the Pope were approaching the city, ordered seventy-two ships to be landed from the land to the inner sea that night. Then he makes a speech to the soldiers saying that he himself will be on the battlefield and the play ends.

The play has a very crowded cast of characters, including janissaries and twenty-five Turks and Byzantine rich people and thirty-three Byzantines. However, Sultan Mehmet is the one who, with his discourse and behavior, single-handedly drags most of the plot along and interacts with the audience. As a matter of fact, he is a sultan who desires to conquer Istanbul very much. In his desire for conquest, there is no other purpose other than the desire to reach the good news of the Prophet, and he is waiting for the day when he will liberate the city with Islam as a person who is integrated with this desire that interrupts his sleep and cannot get awayfrom his thoughts day and night. Sultan Mehmet, who is characterized as an extremely dignified person with his family members, upbringing, scientific competence, mental will, characteristic features, communication with his environment, style and statesmanship, has all the qualities that a leader should have. Therefore, there is no obstacle for the Sultan, who possesses these qualities, to become a 'conqueror'.

Throughout the play, Sepetçioğlu presents Byzantium and the Ottoman Empire by dividing them into two different poles in terms of their rulers, commanders, soldiers, people, tradesmen, clergy, women and girls. In this distinction, Sepetçioğlu, who comparativelyconveys the perspectives of the people on the state and the rulers of both his own and the other side, has tried to produce the process of the triumph of the crescent by embodying the characteristics of the Sultan and the Ottoman members; and by classifying the good and the bad, the deserving and the undeserving with extremely harsh lines, he has revealed the social message he wants to give with an impressive expression.

For instance, one of the compared elements is encountered during the criticisms of Byzantine senators about the Emperor. According to the senators, the Emperor made decisions from his seat, staying within the four walls of the palace, without going outside, without analyzing the environment, without making any investigations. Sultan Mehmet, on the other hand, left his palace, travelled around his lands and battlefields, thought and made his decisions after this examination. According to them, the leader who does not leave the palace, who doesnot move away from the splendor he is in, is blind and deaf to his people and ignorant of the realities of the country. The dialogue in question takes place as follows:

> "Senator III - The palace is a four walls, the more magnificent it is, the more it suffocates thought.
>
> Senator I - The palace puts to sleep, adornment feminizes, splendor deafens. Senator Osmanoğlu II thinks outside the four walls.
>
> Senator III - He thinks without ornament, he thinks without splendor."[29]

Another comparison is realised in the eyes of the people. Because a government can only elevate a state to a lofty position and make it prestigious with the care, value, wisdom andjustice it shows to its people. Far from this consciousness, the Byzantine Emperor and the rulers who obeyed him were fictionalized as personalities who, by adopting a lifestyle detached from the people, were both far from

[29] Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Her Bizansa Bir Fatih*, İrfan Publishing House, 1999, s. 10.

the situation in which the society was in and cared about the predicament of the state in line with their own interests. For instance, the entire population is disgusted with the rulers of the state, and as their belief that the Empire will not be able to get out of the situation it has fallen into increases, they choose to support the Turks. The following sentences expressed during the conversation of Byzantine people are important in terms of showing the last point that Byzantium had reached before the conquest:

> "Byzantine II - Let the janissaries come and then you will realise how far the world has gone.
>
> Byzantine III - What neighbourhood? Damn, let them come. We are looking forward to it. Because we've become caterpillars. Everything is for sale in Byzantium now, why? Because we're wimps. You can even buy the emperor's crown if you put three pennies together. If I could, I'd go right now, tie the hands of the scoundrel who would be emperor, I'd say, take my mum and dad Memet, enter Byzantium and do whatever the hell you want. Byzantium stinks worse than sewage!"[30]

It is out of the question for a state that is not supported by its people to meet with victory or to avoid disappointment. Therefore, the 'sewage' analogy made by the Byzantine, who was disturbed by the irregularities, injustice, livelihood difficulties and many immoral situations in the country, clearly reveals the reasons for the Empire's submission to the conquest, in a place where robberies and prostitution have become common place, the rulers are busy with their own troubles and leave the people adrift, sectarian strife is on the rise, and immorality is knee-deep, the only way of salvation for Byzantium, which has become a place worse than sewage for the Byzantines, is through Sultan Mehmet's possession of the city. In this way, the people, who willguarantee their own lives, will also be freed from this disorder. Lukas Notaras, one of the Emperor's close commanders, actually supports Sultan Mehmet by playing a double game withthe Emperor. According to him, the Sultan would not destroy Byzantium, but would be fair enough to give its administration back to the Byzantines. For this reason, just like the Byzantinewho made the 'sewage' analogy, Notaras expressed his wish to take the Emperor to the Sultan with his own hands in his conversation as follows:

> "Lukas Notaras - I think it's futile to try to understand the Emperor. We must try to understand Byzantium. I am a statesman, my friend. What matters to me is my nation, my country. I love my nation and my country with all their beautiful and disgusting aspects. Sultan Mehmet is the one who will not destroy my nation and will not destroy my country.
>
> Knight Artemidis - You seem to believe me.
>
> Lukas Notaras - There is no other way. When the Sultan takes Byzantium, the Byzantines will be ruled by Byzantines, he cannot do otherwise. If I could, I would take the Emperor to the Sultan."[31]

Notaras was not the only one who played both sides. There were also merchants who had the same opinion, and in a conversation between them, the need to support the Turks was explained as follows:

> "Trader II - Like all of us. Look, mate, do as we do. Divide as much of your fortune as you can afford. With one part, support the priest Genadio, the students, the people, those in favour of Cardinal Izidor, and even the Emperor himself; with the other part, and I mean a large amount, feed the Turkish spies in Byzantium."[32]

In the continuation of the conversation, a difference of opinion emerges among the others who are in the discourse that the Papacy will send help to Byzantium and Cardinal Izidor will provide such help for the sake of religious unity, therefore the Turks will not be victorious. The Lector, who was present in the conversation, unhesitatingly stated that the Turks should enter the city, and if they did not, then Byzantium would have difficulties. The Rector is the onewho supports him:

---

[30] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 46.

[31] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 60.

[32] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 23.

> "Rector - I beg you not to mention that filthy man... Disgusting, utter bigotry, a first age as moldy as a spider's web. Let me tell you something, my friend; I personally would rather see a Turkish turban than a cardinal's hat in Byzantium. That's it."[33]

However, there are also Byzantines who think only of their own wealth and not of the country's lands. So much so that in the last act, during a conversation with the audience, those on the stage say "We are the rich of Byzantium, the rich of Byzantium. All we have, all we have,our world and our here after are buried there, what do we care about the walls"[34] shows the aforementioned selfish attitude.

The Emperor, on the other hand, is characterized as an extremely arrogant person who becomes increasingly lonely because he somehow alienates all those around him who advise him, becomes unhappy because he does not trust anyone, anxious, and unpopular because he pursues his own pleasures and desires rather than preparing for the disaster to come. As a matterof fact, in the first act, the Emperor, who has the eyes of the senators who openly express what he should not do to them, makes them look like 'owls', which are believed to bring bad luck, with his orders to Commander Notaras: "Notaras, silence those owls, silence them!..."[35] and "...Notaras, release them to the land of Osmanoğlu, throw them outside the city walls..."[36] This intolerance towards the senators indicates that the Emperor lacks the qualities of a ruler, is insensitive towards his people and disrespectfuland unjust towards his employees. The following dialogue with Urban, a Hungarian artillery foundryman who came to his country to work under his orders but could not be paid for his labor, also reveals the deplorable state of his leadership:

> "Emperor B. - (frightened) Who's there?. Spridon, who's crazy?
>
> Urban - (He enters) I, Emperor, am Urban, the Hungarian cannon founder. I whom you begged and summoned, but whom you now despise.
>
> Emperor B. - What insolence!.. This man doesn't even know whose presence he's in.. Spridon, throw him out, throw him out.
>
> Urban - I haven't been paid for three months, I'm hungry, I'm hungry!... I'm Hungarian, I'm a gun foundryman, I'm the one you brought begging...
>
> Emperor B. - Spridon!... (As two incoming guards take out the Urban)Urban - You didn't bring me like this.. if you throw me out, I'll..
>
> B. Emperor - Out!... More out, out of the city walls!.."[37]

In contrast to such a negative description of Byzantium, the Byzantines and the Emperor,the Ottoman Empire, the Ottoman people and Sultan Mehmet are characterized with extremely positive qualities, and the process Sultan Mehmet went through on his way to becoming 'Mehmet the Conqueror' is idealized by highlighting the qualities he and his state possess. For example, unlike the Byzantine Emperor, Sultan Mehmet is a leader who is perfectly intelligent, idealistic, thinks only about the conquest of Istanbul, is very modest, enthusiastic, respectful...and has many other good qualities. The Sultan, who set an example for everyone with his humanside as well as his administrative competence brought by the sultanate, said to Ulubatlı Hasan, who expressed that he was not an ordinary servant by saying "Hâşâ you are the sultan" during his meeting with Ulubatlı Hasan, "Two strange servants of God, Hasan. Two friends, tworelatives"[38], he presented an example of modesty.

[33] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 24.

[34] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 79.

[35] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 10.

[36] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 11.

[37] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 31.

[38] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 15.

A similar incident of modesty is also encountered in the first act. When one of the peasant girls offers water to the Sultan and says "My Sultan, drink slowly!"[39], the Sultan, who thinks that it is not noticed that he is the Sultan, says "Do we show that we are the Sultan. Pity us"[40] reveals both his humanitarian aspect and shows that he eliminates the disconnection between the people and the ruling class and brings them closer to each other.

Another characteristic of the Sultan is that he did not fail to respect his teachers who raised him and guided him, he always approached them and their ideas with care and made speeches pointing out that the ruler had no authority over knowledge and scholars, and finally, he embodied the respect that should be shown to knowledge and scholars. Thus, the Sultan, who proved with his own life that the owner of knowledge is superior to the owner of land, did not notice Molla Güranî entering the room during a conversation with Ulubatlı Hasan at night and scolded him, and then, when he realized that it was his teacher, he asked for forgiveness from him with great embarrassment:

> "Molla Güranî - (He coughs, interrupting Hasan's speech)
>
> Fatih - (Suddenly) Who is there, who is there without our permission... hodja? I'm sorry, hodja, how could we talk to you?
>
> Molla Güranî - It is our fault, Your Majesty, we entered without support, we did not know, when we saw your light on.
>
> Fatih - What can you say, hodja, you know that your peace has been resting us (...)."[41]

The fact that the Sultan, who is such a humble, respectful and understanding person, is extremely eager and determined to achieve what he desires is one of his positive attitudes. As a matter of fact, throughout the play, the Sultan, who is burning for the conquest of Istanbul, says:

> "Everything, everything thinks of Constantinople. Everything is moaning for Constantinople. Constantinople in the flight of the bird, Constantinople in the howl of the wolf. The candle burns for Constantinople, the leaf stirs for Constantinople; strings, plectrums, voices... Constantinople, you...? I'll take you, Constantinople. I have to. If I can't?... (...)[42]",

he exhibits an extremely resilient, determined, strong character, and shows that he is a clever commander by devising plans that can eliminate every obstacle in front of him without moving away from the idea of conquest for a moment. The Sultan, who approached the demands of the Byzantine ambassadors to increase the allocation of Şehzade Orhan calmly and cold-bloodedly by taking the current situation into consideration, gave a lesson in management to those who criticized him with the words "(...) I understand all that you are going through. If you do not know how to hide your feelings, you will not succeed."[43] Again, in one of his conversations with his teacher Molla Güranî, Sultan Mehmet the Sultan explained who besieged Istanbul starting from Attila the Hun until his time and the reasons why the sieges were not successful, showing that he was a military genius.[44]

The people, unlike the Byzantines, maintain their presence throughout the play as a great power supporting the Sultan under all circumstances. Sultan Mehmet, who won great victories thanks to this power, scolds Architect Muslihiddin for employing the girl when he learns that the father of a girl who offered him water during the construction of the Rumeli Fortress died under a falling stone the day

---

[39] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 13.

[40] Sepetçioğlu, a.g. yer.

[41] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 16.

[42] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 11-12.

[43] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 40.

[44] Samiha Ayverdi states the following about Sultan Mehmet's strategic intelligence: "The invention of the ballisticprinciple in artillery, the construction of mobile battle towers, the construction of the sewer system and the practical intelligence that organised and facilitated the use of all these tools and instruments is a magnificent and unique example that shook the history of the world with a sense of inferiority." *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih,* Istanbul, Baha Printing House, 1974, p. 124.

before, and the father's words "I could not serve my sultan, let mydaughter work as much as she can"[45] before his death point to the self- sacrificing and loyal Ottoman people. The people have adopted and internalized the Sultan's path and ideals to such an extent that people from all walks of life, including soldiers, tradesmen, scholars, clergymen, women and girls, support the Sultan in his desire to conquer Istanbul and the expansion of the lands where Islam will spread, and encourage him to be stronger and more decisive by expressing their commitment to his path:

> "Akşemseddin - (All images have disappeared) We are with you, Sultan.
>
> Soldier - (Those who speak will be enlightened) We have set our heads on the path from eighteen to a hundred and eighty.
>
> Tradesmen - We listen to you from seven to seventy. We are sworn to life. Scholar - Our thoughts sing of you, our pens write if they write for you.
>
> Cleric - You grow in our prayers, Your Majesty, Allah is Witness.
>
> Woman-girl - You think, if there is death, death is for us."[46]

In this way, the fact that the people stand by Sultan Mehmet, regardless of big and small, young and old, rich and poor, and declare that they will support him under all circumstances draws attention to social unity, while Sepetçioğlu, with a conscious preference, portrays the Ottoman people and Sultan Mehmet in a very positive way, making the 'crescent' superior to the 'cross' as it actually exists. However, while the reality here manifests itself more in terms ofthe occurrence of the conquest event, the depiction of Sultan Mehmet as being degraded from negative qualities reveals the exaggerated side of reality and concretizes the existence of a biased fiction.

Conclusion

Mustafa Necati Sepetçioğlu, one of the prolific writers of Turkish literature, has gainedfame mostly with his novels, but he has also made a name for himself with his theatres, which he considers as a school. For Sepetçioğlu, who writes his works in line with a certain theme and message, the theme of history has a very special place. As a matter of fact, Sepetçioğlu, who wrote many works in the context of this theme, used his works as a means of conveying his world of ideas and gave them important tasks, and in this sense, he played a role in the maturation of the society's national consciousness, cultural identity and love of history by imposing a historical responsibility on the theatre. In this context, his play "*Her Bizansa Bir Fatih"* takes its place among the history-themed theatre works.

In this play about the conquest of Istanbul, Sepetçioğlu compares the Ottomans and Byzantium at the level of state and people, especially Sultan Mehmet the Conqueror and the Byzantine Emperor. The play, which consists of three acts, focuses on the pre-conquest and conquest process of Istanbul with unexpressed tables and scenes, and reveals the reasons that led Sultan Mehmet to victory and the Emperor to defeat. In doing so, Sepetçioğlu, who makes the aforementioned comparison with very sharp lines, concretizes the situation of the triumph of the 'crescent' over the 'cross' especially through the characterization he constructs through individuals. As a matter of fact, in the play, as much as Sultan Mehmet is characterized as a perfect leader, who is free from flaws, the Emperor is fictionalized as a person with negative qualities. In the end, what emerges is that Sepetçioğlu, who constructs a play in which he objectifies the world of thought with a conscious choice based on historical facts, conveys the social message he wants to give to the audience with the aforementioned harsh classification.

[45] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 44.

[46] Sepetçioğlu, a.g.e., s. 14.

Sources

AND Metin, " Türk Tiyatrosunda Tarihî Oyunlar ve Bunların Yazılış Gerekçeleri", *VII. Turkish History Congress*, Ankara 1970, C. II, p. 768-773.

ARGUNŞAH Hülya, "Mustafa Necati Sepetçioğlu". *Mustafa Necati Sepetçioğlu*, Ministry of Culture and Tourism Publications, Ankara 2007.

AYVERDİ Samiha, *Edebî ve Spiritual Dünyası İçinde Fatih,* Baha Printing House, Istanbul 1974.

BUTTANRI Müzeyyen, " Türk Tiyatrosunda İstanbul'un Fethi ve Fatih". *Türk Edebiyatında İstanbul'un Fethi ve Fatih*, Ed. Kâzım Yetiş, Kitabevi Publications, Istanbul 2005.

ÇALIK Etem, *Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı Sanatı ve Eserleri,* Atatürk University Institute of Social Sciences Doctoral Thesis, Erzurum 1993.

SEPETÇİOĞLU Mustafa Necati, "Şarkıcı Kız", *Yol*, S.11, (23 February 1966a).

SEPETÇİOĞLU Mustafa Necati, "Bir Kova Suyun Kaygusu", *Yol*, S. 12, (2 March 1966b).

SEPETÇİOĞLU Mustafa Necati, *Her Bizansa Bir Fatih*, İrfan Publishing House, 1999.

TAŞTAN Zeki, "Mustafa Necati Sepetçioğlu's Tarihî Tiyatroları ", *Mustafa NecatiSepetçioğlu*, Ministry of Culture and Tourism Publications, Ankara 2007.

TÖRENEK Mehmet, "Türk Tiyatrosunda Fatih ve İstanbul'un Fethi ", *Journal of AtatürkUniversity Institute of Turkiyat Studies*, S. 25, 2004, p. 53-79.

YETİŞ Kâzım, "İstanbul'un Fethi Kutlamaları Yeni Bir Dönemi Başlatıyor". *TürkEdebiyatında İstanbul'un Fethi ve Fatih*, Ed. Kâzım Yetiş, Kitabevi Publications Istanbul 2005.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 257-266 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/ abad.1527592
e-ISSN: 2636-8188

XIX. YÜZYILDAKİ TERCÜME ANLAYIŞI VE OSMAN NİZAMÎ PAŞA'NIN PİYADENİN İDMAN TALİMNAMESİ TERCÜMESİ*

Rıdvan KAŞIKÇI**

Öz: Bu çalışmanın amacı XIX. yüzyılda askeri literatürde değişen tercüme geleneğini ortaya koymaktır. Osmanlı Devleti'nde tercüme faaliyetleri kuruluş döneminde başlamış, bu tercüme faaliyetlerinin bir kısmı bireysel çabalar neticesinde gerçekleştirilmiştir. Sultanlar ve ileri gelen devlet adamları da tercümeye destek olmuşlardır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde tercüme faaliyetlerinde edebi eserler yoğunluk kazanırken daha sonraki dönemlerde astronomi, felsefe, matematik alanında eserler tercüme edilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ise askeri literatüre dair eserler yoğun olarak tercüme edilmiştir. İlk olarak Fransızca eserlerin tercümesi yoğun olarak yapılırken, Prusya'nın Fransa'ya karşı askeri alanda kurmuş olduğu ezici üstünlük sonrasında Almanca eserlerin tercümesi yoğunluk kazanmıştır. Osman Nizami Paşa iyi bir eğitim görmüş; Almanca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Rumca gibi dilleri öğrenmiştir. Devletin birçok kademesinde görevi sırasında telif eserler kaleme aldığı gibi tercüme faaliyeti de gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirdiği tercüme faaliyetlerinden en önemlisi Louis von Kamphoevener'in eseri olan *Piyadenin İdman Talimnamesi* adlı eserdir. Bu çalışma göstermektedir ki daha önce Fransızcadan yoğun olarak tercüme edilen piyadenin eğitim talimnameleri artık Almancadan tercüme edilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak bu makale, Osman Nizami Paşa'nın yapmış olduğu söz konusu tercümenin bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelime: Osman Nizami Paşa, Tercüme, Askeri Tercüme, Eğitim, Askeri Literatür.

TRANSLATION APPROACH IN THE 19TH CENTURY AND OSMAN NİZAMÎ PASHA'S TRANSLATION OF INFANTRY'S TRAINING INSTRUCTIONSABSTRACT

Abstract: The aim of this study is to reveal the changing translation tradition in military literature in the XIXth century. Translation activities in the Ottoman Empire started in the foundation period, and some of these translation activities were carried out as a result of individual efforts. Sultans and prominent statesmen also supported translation. While literary works gained intensity in translation activities during the establishment and rise periods, works in the fields of astronomy, philosophy and mathematics were translated in later periods. From the XIXth century onwards, works on military literature were intensively translated. While French works were translated intensively at first, the translation of German works intensified after Prussia's overwhelming military superiority over France. Osman Nizami Pasha received a good education and learned languages such as German, French, Italian, English and Greek. During his service at many levels of the state, he not only wrote works but also carried out translation activities. The most important of his translations is the work titled Infantry Training Instructions by Louis von Kamphoevener. The importance of this work is that the infantry training manuals, which had previously been translated extensively from French, were now translated from German. As a result, the study reveals that this translation by Osman Nizami Pasha was a turning point at this point.

Key Words: Osman Nizami Pasha, Translation, Military Translation, Education, Military Literature.

* Bu yazı, 7-9 Eylül 2022 tarihleri arasında İstanbul Medeniyet Üniversitesinde düzenlenen III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları kongresinde "Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıldaki Tercüme Anlayışı ve Osman Nizamî Paşa'nın Piyadenin İdman Talimnamesi Adlı Tercüme Eseri" başlıklı bildirimdir. Bu bildirim üzerinde çalışma yapılarak genişletilmiş ve daha önce akademik bir yerde yayımlanmamıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, email: rkasikci@banidrma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3699-3641.

Başvuru/Submitted: 03.08.2024 Kabul/Accepted: 30.05.2025

Giriş

Tercüme sadece bir dilden başka bir dile metin aktarımı olmayıp aynı zamanda bir kültürün başka bir kültürle etkileşim içine girmesi ve kültürel alışveriş yapmasıdır. Bu alışveriş sayesinde iki farklı kültür birbirini tanır ve toplumlar arasında etkileşim gerçekleşir[1].

Osmanlı Devleti'nde tercüme faaliyetlerinin temeli kuruluş dönemine kadar gitmektedir. Osman ve Orhan gaziler döneminde yapılmış bir tercüme faaliyeti olmasa da I. Murad döneminden itibaren Osmanlı sultanlarının himayesinde tercüme faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir. Sultan I. Murad döneminde başlayan tercüme faaliyetleri, daha sonraki sultanlar döneminde de devam etmiştir. Yıldırım Bayezid döneminde Germiyanoğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmesiyle, bu beylik tarafından himâye edilen birçok ilim ve sanat insanı Osmanlı sarayına intisap etmiştir. Bunun neticesinde Yıldırım Bayezid devrinden itibaren de saray ve çevresinde tercüme faaliyetleriyle uğraşan ilim ve sanat insanlarının eserleri ortaya çıkmaya başladı[2].

Osmanlı sultanları içerisinde kültür hareketini başlatan, koruyup geliştiren Sultanlardan biri de II. Murad'dır. Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercümeler yaptırması onun nazarında Türkçenin durumunu da göstermektedir. Sultan II. Murad'ın Türkçeye tercüme edilen eserlerin kontrolü noktasında da bir hassasiyetinin olduğu anlaşılmaktadır. Farsçadan daha önce tercüme edilen *Kabusname'nin* tercümesini beğenmemiş ve Türkçeye yeniden tercüme edilmesi noktasında Mercimek Ahmed Bey'i görevlendirmiştir[3]. Sultan II. Murad'ın kültür hareketinde açmış olduğu bu yolun daha sonraki dönemlerde artarak devam ettiği görülmektedir. XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda tarih, ahlak, hadis, tıp ve edebiyat gibi alanlarda Şeyhoğlu Mustafâ, Behiştî Ahmed Sinân, Mîrî mahlaslı Kiçi Mirzâzâde Seyyid Yahyâ Hüseyin, Âşık Çelebi, Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn Efendi, Ahmed Rıdvân Nizâmî gibi birçok ismin tercüme faaliyetleri ön plana çıkmaktadır[4].

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk dönemlerden XIX. yüzyıla kadar ilmi ve kültürel sahada tercüme faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, bu tercüme faaliyetlerinin bazen devletin en tepesindeki sultan tarafından özellikle talep edildiği de görülmektedir. Öteki taraftan devletin diğer kademelerinde yer alan önemli devlet adamlarının himayeleriyle de ilim insanları tarafından tercümelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Tercüme Faaliyetlerinin Çeşitliliği

Anadolu ve faklı kıtalardaki hâkimiyetini uzun süre devam ettiren Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl birçok gelişmenin yaşandığı bir dönemi teşkil etmektedir. XIX. yüzyıl sadece siyasi açıdan değil kültürel açıdan da birçok değişikliğin yaşanmış olması sebebiyle önceki dönemlerden farklı olarak ele alınmaktadır. Tercüme faaliyetlerinin de bu yüzyıldan itibaren birtakım değişikliklere uğradığını ifade etmemiz gerekir. Önceki yüzyıllarda belirli ilim sahalarında Batı'dan yapılan aktarımların Tanzimat sonrasında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir[5]. Taceddin Kayaoğlu, Osmanlı Devleti'ndeki tercüme faaliyetlerinin tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini eserinde şu şekilde ifade etmektedir:

Özetlersek, Lâle Devri tercüme hareketinin yönü Doğu'ya, Encümen-i Dâniş'te hem Doğu'ya hem Batı'ya, 1865 Tercüme Cemiyeti'nden Osmanlı Devleti'nin son Telif ve Tercüme Dairesinin kaldırılmasına kadarki dönemde sentezci bir yaklaşımla Batı'ya yönelik olmuştur. TBMM ve Cumhuriyet hükûmetlerinin ilk dönemlerindeki tercüme çalışmaları millî bir çizgi de taşımıştır. 1940'tan itibaren hümanizma ruhu ile hareket edilerek yapılan tercüme faaliyetleri ise tamamen Batı'ya

[1] Göktürk Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, Can Matbaa, İstanbul 1986, s. 13.

[2] Sadık Yazar, Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 135.

[3] Kemal Yavuz, "XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasındaki Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı 27, İstanbul 1983, s. 16.

[4] Yazar, a.g.t., s. 151.

[5] Yazar, a.g.t., s. 165.

yöneliktir." Kayaoğlu'nun bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılda Batı ağırlıklı bir tercüme faaliyeti olsa da doğudaki eserlerin tercümesi kesilmemiştir[6].

XIX. yüzyılda iktisadi, siyasi ve kültürel planda yapılan reformlarla sultanların bizzat ilgilenmişlerdir. Sultan II. Mahmud döneminde, eğitimin en alt tabakaya kadar yayılması hedeflenmiş, bunun için 1824 yılında yayınlanan bir fermanla Sultan ilköğretim zorunlu hale gelmiştir. Sultan II. Mahmud ilk aşamada devlete gerekli tercümanların yetiştirilmesi ve Bab-ı Âli memurlarından dil öğrenmek isteyenlere yabancı dil öğretmek amacıyla bir Hatt-ı Hümayun yayınlayarak 1821'de Tercüme Odasını kurmuştur[7]. Osmanlı ordularının Mehmet Ali Paşa'nın ordularına yenilmesi, Rusya ile yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşması ve bu dönemde Avrupa ile olan diplomatik ilişkilerin artması odaya yeni bir düzen verilmesi mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. 1841 yılına gelindiğinde odanın mevcudu 30 kişiyi bulmuş, 1856 yılında ise yeniden esaslı bir düzenlemeye gidilmiş Fransızca sınıfının yanına bir de İngilizce sınıfı açılmıştır. 1871 yılında ise oda Dışişlerine bağlı bir büro hâline getirilmiştir[8].

Tercüme Odası, kurulduğu günden itibaren amacına uygun olarak çalışmalarına devam etmiş, önemli devlet adamları yetiştirmiştir. Ali ve Safvet Efendiler ilk gelen ekip içerisinde Fuad ve Vefik Efendiler ise ikinci ekip içerisinde yer almıştır. Sonraları Ali Paşa (Dışişleri Bakanı, Sadrazam [1815-1871]), Fuat Paşa (Dışişleri Bakanı, Sadrazam [1814-1868]), Safvet Paşa (Dışişleri ve Eğitim Bakanı, Sadrazam [1814-1883]) ve A. Vefik Paşa (Edebiyatçı, Sadrazam [1823-1891]) olarak anılacak olan bu isimler devrin önemli düşünürleri ve devlet adamları olmuşlardır[9].

Tercüme Odası'nın yanı sıra 1851 yılında Encümen-i Dâniş'in kurulması önemlidir. Bilgi ve eğitimi birleştirmeyi hedefleyen bu kurum, eğitim faaliyeti gösteren kurumlara kitaplar yazmak ve çevirmekle görevlendirildi. Bu kurumda 15 tercüme ve 6 özgün eser olmak üzere toplam 21 eser üretildi[10]. Tanzimat döneminde yukarıda ifade ettiğimiz kurumsal tercümelerin yanı sıra bireysel tercümeler de hız kazandı. Şinâsî 1859 yılında Fransızcadan çevirdiği ilk şiir tercümesini yayımladı. 1862'de Yusuf Kâmil Paşa tarafından Fenelon'dan (1651-1715) *Tercüme-i Telemak* adıyla ilk roman tercümesi yapıldı. Böylece edebiyat alanında da yeni yazın türleri kazandırıldı. 1853'te ise Osman Nizamî Paşa'nın (Doğancı) babası Ali Nizamî Paşa tarafından Avrupa'dan çevrilen ilk geometri kitaplarından biri olan *Usûl-i Hendese-i Sathiyye*'nin tercümesi yapılmıştır[11].

1864-1876 yılları arasında Paris başta olmak üzere Avrupa'nın farklı okullarına öğrenciler gönderilmeye başlandı. Bu süreçten sonra Avrupa dillerinden bireysel tercümeler hız kazanmaya başladı. Yapılan bu bireysel tercümelerin büyük çoğunluğunun askerî ıslah amaçlı kullanılacak teknik tercümeler olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda başlayan mühendislik okullarının kurulması yabancı hocaların burada eğitim yapmasını beraberinde getirdi. Burada verilen eğitimler uzun süre tercüme yoluyla yürütülmeye çalışıldı. Mühendis okullarının yanı sıra modern manada açılan tıp okullarında da İtalyanca ve Fransızca tercümeler üzerinden eğitim verildi[12].

1876 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı modernleşme süreci hızlandı. Hukuk, tıp, eğitim, idari ve askerî sistemdeki köklü iyileştirme hareketleri tercüme faaliyetlerinin de hız kazanmasını beraberinde getirdi. Bu yıllarda Ahmet Vefik Paşa gibi birkaç nesil tercümanlık yapmış, bilim adamlığı ile tercümanlığını harmanlamış, ayrıca şairlik, yazarlık ve devlet adamlığını bir arada

---

[6] Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 316.

[7] Kayaoğlu, a.g.e, s. 25.

[8] Kayaoğlu, a.g.e., s. 26.

[9] Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1, Sayı 1, Ankara 1990, s. 40.

[10] Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862),* Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 37.

[11] Sakine Eruz Esen, *Çok Kültürlülük ve Çevirmenler Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler,* Multiligual, İstanbul: 2010, s. 100.

[12] Esen, a.g.e., s. 100.

yürüten tercümanlara rastlıyoruz. Yine bu tarihlerde yetişmiş devlet adamlarından olan İbrahim Edhem Mesut (1864-1959), 1895'te Decartes'in *Discourse De La Methode* adlı eserini çevirmiştir. Bu tarihlerde sadece Avrupa'daki eserlerden değil Rus edebiyatındaki bazı eserlerden de tercümeler yapılmıştır. Olga Lebedeva ya da bilinen takma adıyla Madam Gülnar (1854-1912), Lermontof'un (1814-1841*) İblis'i* ve *Familya Saadeti* adlı eserlerini Rusçadan Türkçeye tercüme etti[13]. Recaizade Ekrem, La Fontaine'den birçok masalı, Abdülhak Hamit Tarhan da Cornielle'nin *Le Cid* adlı eserini tercüme etti. Edebî metinlerin tercümesinin yanında Beşir Fuat Fransızca ve Almanca dil kitaplarını tercüme etti. Şemseddin Sami, Fransızcadan Türkçeye sözlük hazırladı ve Victor Hugo'nun *Les Miserables* adlı eserini *Sefiller* adıyla tercüme etti. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılın başına kadar devam eden ve devletin her alanına yayılması düşünülen reform hareketleri, tercüme faaliyetlerinin de hız kazanmasına imkân sağladı. Hem devlet eliyle hem de bireysel tercümeler yapılarak bu eserler yeni açılan okullarda okutuldu. Bu sayede tercüme faaliyetleri Osmanlı Devleti'nde önemli bir faaliyet alanı hâline geldi[14].

2. Osmanlı Döneminde Askerî Sahada Batı'dan Yapılan Tercümelere Dair

Osmanlı Devleti Avrupa'nın askerî sahadaki üstünlüğünü kabul ettikten sonra modern askerî okulların kurulmaya başladığını görüyoruz. Bu okullarda okutulacak kitapların bir şekilde tercüme edilmesi gerekliği bu alandaki tercüme faaliyetlerinin hız kazanmasına neden oldu. Askerî alanda yapılan Batı merkezli tercümelerin birebir şekilde değil de kelimelerin ve kavramların ya Türk ağzına uygun olan sözcüklerden ya da kulağa hoş gelen ve anlaşılır olan Türkçe sözcüklerden karşılıklarının bulunduğu görülmektedir[15]. Diğer taraftan Batı ile her alanda artan ilişkiler Osmanlı Devleti'nde nitelikli okur kitlesinin artışına vesile olduğu gibi tercüme eserlerin de yıllara göre sayıca artış göstermesini sağladı. 1729-1875 yılları arasında basılan 3074 kitabın 203 adedinin tercüme eser olduğu anlaşılmaktadır. 1876 ile 1907 yılları arasına 7527 kitabın 1776 adedinin, 1908 ile 1928 yılları arasında ise 13766 kitabın 1555 adedinin tercüme eser olduğu görülmektedir[16]. XIX. yüzyıl tercüme faaliyetleri üzerine yapılan akademik çalışmalar neticesinde ortaya çıkacak yeni bilgilerin yukarıda ifade ettiğimiz sayılarda birtakım değişikliklere sebep olması da muhtemeldir.

Yukarıda sayılarla ifade ettiğimiz tercüme kitap sayılarındaki artarak devam eden değişimde 1699'da Karlofça ve 1718'de Pasarofça antlaşmalarının imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin Batı'nın askerî alandaki üstünlüğünü artık kabul etmiş olması etkili olmuştur. Bu tarihlerden sonra en azından eski ihtişamlı günlerine geri dönebilmek, Avrupa ordularının seviyesini yeniden yakalayabilmek ve onların teknolojik bilgilerini elde edebilmek için askerlikle ilgili eserlerin tercümesine önem verildiği görülmektedir. Fakat yapılan bu ilk tercümelerde Batı'daki askerî teknolojinin Osmanlı Devleti'ne aktarılması şeklindeki tercümelere ağırlık verilmemiş olması, yenileşme hareketlerinin mutlak manada anlaşılamadığını yansıtmaktadır. Batı'nın askerî literatürüne dair yapılan ilk tercümelerde Avrupa ordularının durumları ve Avrupa devletlerinin aralarındaki savaşların işlendiği eserlerin seçildiği görülmektedir. Harbiye, mülkiye ve askerî tıbbiyenin henüz kurulmadığı bu ilk dönemlerde askerî literatüre dair tercüme yapan müelliflere baktığımızda sivil mütercimlerin asker kökenli mütercimlere göre üç kat daha fazla eser çevirdiği de görülmektedir. Askerî literatüre dair çevrilen eserlerin dillerine bakıldığında ise ilk yıllarda daha ziyade Fransızcadan tercüme yapıldığını görmekteyiz[17]. Diğer taraftan tercümesi yapılan bazı eserlerde tercümenin hangi dilden yapıldığına dair bir bilgiye yer verilmediği gibi tercümenin hangi eserden yapıldığına dair de bilgiler bulunmamaktadır. Örneğin Askerî Müze

[13] Murat Yılmaz, 19. yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti'nde Çeviri Faaliyetleri Üzerine, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IV, Sayı 1, Ağrı 2018, s. 101.

[14] Esen, *a.g.e.*, s. 113.

[15] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları,* İstanbul 1988, s. 268.

[16] Alpay Meral, *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976,* s. 49.

[17] Uğur Çağrı, *Osmanlı'da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018), s. 32.

Yazma Eserler Koleksiyonu'na baktığımızda Ahmet Muhtar Paşa'nın *Tarih-i Esliha* adlı tercümesinde tercümeyi yaptığı kaynağın kökeninin ne olduğunu ifade etmediği görülmektedir[18].

Nizâm-ı Cedîd'den itibaren modern eğitim kurumlarının kurulmasıyla birlikte özellikle Fransız diliyle ve Fransız öğretmenlerin kılavuzluğunda eğitimler verilmeye başlandı. İstanbul'da elde bulunan eğitilmiş subaylar Fransız öğretmenlerden Fransızca ders kitaplarıyla eğitimler gördü. Fransızca bütün öğrenciler için zorunlu kılındı. Çoğunluğu Fransızca olan 400 kadar Avrupa kitabının yer aldığı kütüphaneler kuruldu. Yararlanılabilir Türkçe ders kitaplarının hemen hemen hepsi Fransızcadan yapılmış tercümelerdi. Bütün bunların sonucunda yeni bir sosyal unsur oluşturularak, öğrenim, okuma ve kişisel temasla Batı uyarlığının bazı cephelerini tanıyan en az bir Batı dili (genellikle Fransızca) bilen genç kara ve deniz subayları yetişti[19].

Tanzimat sonrasında modern manada kurulan okullardan biri olan Bahriye Askerî Rüştiyesinin de ders programında yabancı dil dersi olarak Fransızcanın yanında İngilizcenin de verildiği görülmektedir. Bahriye Askerî Rüştiyesinde yabancı dil olarak İngilizcenin öğretilmesi gemi ve deniz teknolojisi noktasında İngiltere'nin Osmanlı bahriyesinde etkili olmasıyla alakalıdır[20]. Nitekim, aşağıda sunulacak olan örneklerden de anlaşılacağı üzere bahriye alanında yapılan tercüme faaliyetlerinde de İngilizce eser tercümelerinin yoğun olduğu görülmektedir[21].

Tablo 1. Bahriye Askerî Rüşdiyesi Kullanılan Tercüme Eserleri

Çevrildiği Dili	Kitabın Yazarı	Mütercim	Tercümenin Adı	Baskı Yılı
İngilizce	Barker	Halil İbrahim	Pusula	1887
İngilizce	William Pipper	Ali Galib	Fenn-i Buhar	1895
İngilizce	Admiral Simon	Ali Rıza	Gemilerindeki Filo Tertip Manevraları	1870

Not: Tablo seçilen eserlerden oluşturulmuştur.

Sultan II. Mahmud devrinden itibaren Osmanlı askerî kurumlarında Alman askerî sisteminin etkisi olduğunu ifade etmek gerekir. 1835'te Helmuth von Moltke (1800-1891) ile başlayan Osmanlı askerî sistemindeki Alman askerî uzmanları etkisi, 1882'de Albay Kadehler, Yüzbaşı Louis von Kamphoevener, Yüzbaşı Von Hobe ve Yüzbaşı Ristow'un da gelmesiyle artarak devam etmiştir. Bir yıl sonra bu gruba Von Der Goltz dahil olduğu ve uzman sayısının bu tarihten sonra artarak devam ettiği görülmektedir. Bu durum, Avrupa askerî literatüründen çevrilen eserler arasında Almanca eserlerin ağırlık kazanmasını sağladı[22]. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecindeki askeri literatürüne katkı sunan tercümelere dair bazı örnekler verilmiştir[23].

Tablo 2. Avrupa Askerî Literatüründen Çevrilen Eserler

Çevrildiği Dili	Kitabın Adı	Kitabın Yazarı	Mütercim	Tercümenin Adı	Baskı Yılı
Fransızca	Traite De l"Attaque et de la Defense Des Places	Vauban	Konstantin İpsilanti	Darben ve Defa	1791

[18] İsmail Orman, *Askeri Müzer Yazma Eserler Koleksiyonu*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul 2011, s. 149.

[19] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 59-61.

[20] Mehmet Korkmaz, Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askerî, Rüşdiye Mektebi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 72, İstanbul 2020, s. 127.

[21] Çağrı, *a.g.t.*, s. 63-108.

[22] Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1985, s. 12.

[23] Baysal Jale, *Osmanlı Türklerin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*, Hiper Link, İstanbul 2010, s. 197-206.

Fransızca	-	Napolyon	Mehmed Saîd Paşa	Zavâbit-i Harbiye	1838
Fransızca	-	Louis-Jean Charles	Theologu Aleko	Fenn-i Harb	1839
İngilizce	-	İngiliz Bahri Bey	Bahri Bey Toros Efendi	Fenn-i Top	1853
İngilizce	-	John Kite	Osman Emin Paşa	Esliha ve Mühimmât-ı Nâriye-i Bahriye Hakkı	1886
Almanca	-	Goltz Paşa	Mehmed Tâhir	Millet-i Müsellah Asrımızın Usûl ve Ahvâl-i Askeriyesi	1883-1884
Almanca	-	-	Hayrî Paşa	71,84 Modeli Mavzer Usûlü Tüfenklerin Endaht Tecrübesine Dâir Talim	1888
Almanca	-	Kamhovere Paşa	Osman Nizâmî	Piyâdenin İdmân Tâlimnâmesi	1888

Not: Tabloda askeri tercümedeki değişim gösterilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin askerî sahada yapmış olduğu modernleşme çalışmalarının tercüme faaliyetleriyle desteklendiğini ifade etmek gerekir. Askerî modernleşmenin Batı merkezli olması tercüme faaliyetlerinin bu dillerden yapılmasına sebep olmuştur. Devlet adamlarının uygulamış olduğu diplomasinin de tercüme faaliyetlerine etki ettiğini ifade etmemiz gerekir. Sultan II. Abdülhamid'in bilinçli bir şekilde uygulamış olduğu Alman siyasetinin tercüme faaliyetleri üzerinde de doğrudan etkili olduğu görülmektedir.

3. Batı Kaynaklı Türkçe Askeri Literatürün Oluşmasında Osman Nizami Paşa'nın Rolü

Sultan III. Selim Batı ile artan etkileşim ve askerî alanda yeniliğe duyulan özlemin etkisiyle Nizâm-ı Cedîd ordusunu kurdu. Bu ordunun modern bir askerî eğitim alması için 1755 tarihli Fransız piyade talimnamesi kullanıldı. Çünkü III. Selim döneminde askerî alanda yapılan yeniliklerde Fransız etkisi hâkimdi. Fakat Yeniçeri Ocağı'nın isyanı ve beraberinde yaşanan gelişmeler Nizâm-ı Cedîd ordusunun ömrünün kısa olmasına sebep oldu. Sultan III. Selim'in halefi Sultan II. Mahmud, modern bir ordu kurmanın önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırarak yerine düzenli bir ordu olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunu kurdu. Fakat kurulan bu yeni ordunun başında modern manada askerî eğitim verecek bir isim olmadığı için Nizâm-ı Cedîd subaylarının "talimcilik" düzeyi, modern bir ordunun ihtiyacını karşılamaktan hayli uzaktı[24]. Bu sebeple piyade, süvari ve sair teknik sınıfların eğitimlerinin çağdaşlaştırılması için Avrupa'da bu alanda daha önce yazılmış olan eserlerin tercüme faaliyetlerine başlandı. İtalyancadan tercüme edilen eşkâl risaleleri ve Fransa'nın İstanbul elçisi General Guillemont'nun girişimleriyle Paris'ten getirtilen süvari talimnamesinin tercümesi Sultan II. Mahmud döneminde yapılan ilk askerî tercümelerdir[25].

[24] Yüksel Çelik, "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalıv Uzmanların Rolü (1826-1839) Asakir-i Mansure Ordusunda Talim Sisteminin Değişmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 19, İstanbul 2008, s. 92.

[25] Çelik, *a.g.m.*, s. 113.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin askerî literatürüne dair ilk tercümelerde ağırlıklı olarak Fransızca eserleri görmekteyiz. Fakat XIX. yüzyılda dünya üzerinde yaşanan birtakım değişim ve dönüşümler bu durumu değiştirdi. Bunlardan ilki 1861–1865 tarihlerinde gerçekleşen Amerikan İç Savaşı, diğeri ise 1866 Prusya–Avusturya Savaşı'ydı. Bu savaşların ardından meydana gelen 1870–1871 Fransa–Prusya Savaşı ise Prusya ordusunun kara orduları için tüm dünyada paradigma hâline gelmesini sağladı. Prusya'nın Fransa'ya karşı kazanmış olduğu bu mutlak zafere karşın 1881 yılında yayımlanan *Piyâde Tâlimnâmesi*'nin Fransızcadan tercüme edildiği görülmektedir[26]. Bu durum özellikle Fransız ordusu ve askerî eser tercümesinin Osmanlı ordusundaki etkisinin hâlen devam ettiğini göstermesi açısından da önemlidir.

93 Harbi Osmanlı Devleti'nin askerî alanındaki dönüşümü için bir kırılma noktası olmuştur. İngiltere'nin, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı başlatmış olduğu savaşa engel olmayışı, Fransa'nın ise 1870-1871 yenilgisinden sonra güçsüzleşmesi Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da yeni bir müttefik arayışına itti. Bilinen modern Almanya'nın 18 Ocak 1871'de Prusya liderliğinde kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'yle müttefik olmak Almanya için de aradığı bir fırsattı. Çünkü 1880'den itibaren Almanya'da ağır sanayi gün geçtikçe güçleniyor, yeni ham madde ve pazar arayışları artarak devam ediyordu[27]. Bu durum Almanya'nın Şark Meselesiyle yakından ilgilenmesine sebep oldu. Diğer taraftan Osmanlı Devleti askerî alanda güçlenirse gerektiğinde Rusya ve Fransa'ya karşı bir müttefik olarak Almanya'ya destek alabilecekti[28]. 1882'de Sultan II. Abdülhamid'in ordudaki düzenleme için Alman İmparatoru'ndan talep ettiği ilk resmî heyet Albay Otto August Johannes Kaehler, Yüzbaşı Louis von Kamphoevener, Süvari Yüzbaşısı Von Hobe ve Yüzbaşı Ristow'dan oluşuyordu[29].

Yukarıda isimlerini saydığımız Alman askerî uzmanlarından Kaehler'in vefatından hemen sonra Goltz Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle birlikte Osmanlı ordusunun Alman askerî sistemine tam manasıyla adaptasyonunun sağlanması için askerî alanda birçok yenilik yapıldı. Bunlardan bir tanesi de askerî talimnamelerin Almanya'dan alınmasıydı[30]. Serasker Ali Sâib Paşa sunduğu bir raporda talimnameler için durum tespiti yaparak bunların öteden beri Fransızcan tercüme edildiğini, en son olarak yine 1881'de nefer, bölük ve tabur talimnamelerinin Fransızcadan tercüme edildiğini ifade etmektedir[31]. Fakat artık Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra Almanya ile kurulan yakın ikili ilişkilerin bir sonucu olarak Alman ordusuyla tam manasıyla bir uyum sağlanmalıydı. Bu sebeple Osman Nizamî Paşa[32] Almanya'dan gelen askeri uzmanların arasında yer alan Yüzbaşı Louis von Kamphoevener

[26] Necdet Öz, *Yenileşme Dönemi Osmanlı Ordusunda Talimnameler (1826 – 1914),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 102.

[27] Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul 1979, s. 482-84.

[28] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),* c. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1962, s. 366.

[29] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 108.

[30] Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Yeni Düzenin İnsanları ve Fikirleri 1826 – 1914*, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 55-56.

[31] Öz, *a.g.t,* s. 122.

[32] Rıdvan Kaşıkçı, *Osman Nizamî Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939)*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2023, s. 25-33. Osmanlı askeri ve diplomatı olan Osman Nizamî Paşa, Ali Nizamî Paşa'nın oğludur. Sıbyan mektebiyle rüştiyede, Askerî İdadisi'nde okuduktan sonra Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'ye girdi ve 1880 yılında Kurmay Subay olarak mezun oldu. İtalya'da Ataşemiliter olarak görev yaptı. İstanbul'a döndükten sonra kısa birkaç görev aldıktan sonra 1908-1913 tarihleri arasında Berlin Büyükelçililiği yaptı. İstanbul'a döndükten sonra ise Said Halim Paşa kabinesinde kısa bir süreliğine Nafia Nazırı olarak görev yaptı. I. Balkan Savaşı sonrasında Londra Konferansı'nda görevlendirildi. I. Dünya Savaşı'nda Romanya Askerî Komiseri olarak görev yaptı. 1921-1922 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin son Roma elçisi olarak görev yaptı. Cumhuriyet döneminde ise herhangi bir görev almadı.

Paşa'nın[33] piyade için hazırladığı idman talimnamesini Türkçeye tercüme etti[34].
Sadık Yazar, Osmanlı tercüme geleneğine dair kaleme aldığı bir makalesinde, bu gelenekte yer alan tercümelerin, kaynak metinleri ile mukayeseli okumalarına dayanan çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu, hâlbuki bir mütercimin tercümesinde kaynak metne ne derecede bağlı kaldığını ne gibi eksiltme, ekleme, hülâsa etme, seçme (intihâb), derleme (istihrâc) ve nihayet taklit veya nazire yoluna başvurduğunu anlamanın ancak bu çalışmalar sayesinde mümkün olacağını ifade etmektedir[35].

Osman Nizamî Paşa'nın Kamhovere Paşa'nın eserinden tercüme ettiği *Piyadenin İdman Talimnamesi* adlı eseri orijinal metne ne kadar sadık kaldığını ne kadar ekleme yaptığını ve eserin ne kadarını taklit ettiğini orijinal metin elimizde olmadığı için tespit edemiyoruz. Fakat Osman Nizamî Paşa'nın tercüme eserinde *"Alman ordularında piyadeye mahsus olan idman talimnamesinin mühim olan aksamı Piyade Muallimi Ferik saadetlü Kamphovener Paşa hazretleri tarafından intihab edilerek, Erkân-ı harbiye binbaşılarından Osman Nizamî Bey vasıtasıyla da önemli kısımları Türkçeye tercüme edilmiştir"* şeklindeki ifadelere yer vermesi [36], eserin uygun görülen yerlerinin çevrildiğini ve orijinal metne tam anlamıyla sadık kalınmadığını göstermesi açısından bize bilgi vermektedir.

Eser toplamda 78 sayfadan oluşmakta olup eserin içinde yer alan resimler 19x12 santimlik ebatlardadır. Eser, toplamda iki kısım ve bir ekten oluşmaktadır. 1895 Piyade Talimnamesi öncekiler gibi nefer, bölük, tabur ve alay talimnamesi şeklinde ayrı ayrı bölümlendirilmemiş ve basılmamıştır. Sadece piyade talimnamesi başlığı altında yayımlanmıştır. Talimname iki kısım bir ekten oluşmaktadır. Birinci kısmın ilk başlığı "İdman Taliminden Maksadın Ne Olduğu" şeklindedir. Bu başlık altında idman taliminin asker için ne kadar önemli olduğu ifade edilmiştir. Eserin birinci kısmının ikinci başlığı Talimlerin Sûret-i Taksim'idir. Bu başlık altında idman taliminin ya silahsız ya da tüfekle icra olunacağına dair uzun bir yazı yazıldığı görülmektedir. Silahsız olarak yapılan idman taliminin asker taliminde temel teşkil ettiği ifade edilmektedir. İdman taliminin uygulanması ve bu sırada muallimlerin vazifelerinin ne olduğunun 13 maddede ifade edildiği görülmektedir. Bu maddeler hem askerin hem de muallimin idman sırasında uyması gereken kuralları içermektedir. Birinci kısım içerisinde yer alan bir diğer başlık Tertibat-ı İbtidâ'î'dir. Bu başlık altında askeri, düzenli bir sıra hâline getirmek için verilmesi gereken komutların 2 maddede ifade edildiği görülmektedir.[37] Yukarıda eserin içeriği hakkında detaylı bilgiler vermeye çalıştık Osman Nizami Paşa eseri birebir tercüme etmediğini yukarıda ifade etmiştik. Paşa, eserin içerisinde yer alan başlıkların Almanca ifadelerini de uygun Osmanlıca kelimelerle karşıladığını düşünmekteyiz. Bunu yaparken askerî sahaya hâkim olması eseri daha iyi tercüme etmesini de sağlamıştır.

Almanya ile kurulan ilişkiler XIX. yüzyılın son çeyreğinde artarak devam etti. Kültürel, ekonomik gelişmelerin yanında askerî alanda ordunun modernizasyonu için yapılan yardımlar beraberinde Almanca tercüme eserlerin sayısını da artırdı. Eserin ikinci kısmı Silahsız Yerde İcra Olunan İdman Talimi ile başlamaktadır. Bu kısmın 3 ana türde idmanın alt fasıllardan oluşacak şekilde yazıldığı görülmektedir. Birinci tür idman toplamda 5 alt fasıldan oluşmaktadır. Birinci tür idmanın birinci faslında ayakların idman sırasında alması gereken şekiller gösterilmektedir. İkinci fasılda idmanda yapılması gereken hem ayak hem de bacak hareketleri resimli bir şekilde gösterilmektedir. Üçüncü fasılda vücudun ileri ve geriye bükülmesi resimli bir şekilde anlatılmaktadır. Dördüncü fasılda idman sırasında kol ve hareketlerinin nasıl yapılacağı resimlerle ifade edilmektedir. Beşinci fasılda ise idman sırasındaki baş hareketleri resimlerle gösterilmektedir. İkinci tür idmanın birinci faslının Koşma Talimleri ile başladığı görülmektedir. İkinci fasıl başlığı altında Sıçrama Hareketlerinin idman sırasında

[33] Halit Arslan, Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Ordusu'nda Alman Etkisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 41.

[34] Kamphoevener Paşa, *Piyadenin İdman Talimnamesi*, çev. Osman Nizami Paşa, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne, İstanbul 1304, s. 1-16.

[35] Sadık Yazar, Bakir Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 60, İstanbul 2020, s. 166.

[36] Kamphoevener Paşa, a.g.e., s. 1-16.

[37] Kamphoevener Paşa, a.g.e., s. 1-16.

nasıl yapılacağı anlatılmaktadır. Üçüncü tür idman 3 fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasılda İki Kol ile İcra Olunan Talimler başlığı altında askerlerin idman sırasında kollarını kullanım şekilleri ve silah tutma şekilleri resimlerle gösterilmektedir. İkinci fasılda Silahlı Olarak Bir Kol ile Yapılan İdman Talimlerinin resimlerle gösterildiği görülmektedir. Üçüncü fasılda Nîşan Vaziyetine Dair İdman Talimleri başlığı altında idman sırasında nişan almanın püf noktaları açıklanmaktadır. Nişan alırken tek elle tutulan silahın ikinci el namluya giderken alması gereken açısı resimle gösterilmektedir[38].

Eserin son kısmına ek olarak dâhil edilen Atlama Talimleri adlı bir bölüm olduğu görülmektedir. Bu ek kısmın ilk faslında İrtifa ve Genişlik Atlama başlığı altında ip ve sehpa ile kurulan düzenekten atlama talimlerinin resimlerle gösterildiği görülmektedir. İkinci faslında Doğru Atlamak başlığı altında eksik görülen atlama şekilleri gösterildiği ifade edilmektedir. Üçüncü fasılda ise Ayak Sehpası ve Hendekler başlığı altında ayak sehpasının nasıl kullanılması gerektiği şekillerle gösterildiği görülmektedir[39].

Osmanlı piyade sisteminde Piyadenin İdman Talimnamesi adlı tercüme eserle birlikte ilk defa Prusya Talimnamesi'nin uygulanmaya başlanması önceki piyade talimnamelerinden kesin bir kopuşa işaret ediyordu. Bahsi geçtiği üzere bu talimname, kaideleri sunuşu açısından önemli değişikleri içeriyordu. Bu açıdan Osman Nizamî Paşa'nın çevirmiş olduğu bu eserin ayrı bir değeri bulunmaktadır. Bununla birlikte yine ilk defa Osmanlı ordusunun kendine özgü bir talimnameye ihtiyacı olduğunun Osmanlı askeriyesinde fikir olarak yer aldığını görüyoruz. Hatta yukarıda söz konusu ettiğimiz gibi talimlerde Almanya'dan farklı birtakım uygulamalar da yapılmıştır. Ancak bu değişikliklerin oldukça sınırlı olduğunu ve özgün bir talimname niteliği kazandırmaktan uzak kaldığını görüyoruz.

Sonuç

Kültürel bir aktarım aracı olarak öne çıkan tercümenin, XIX. yüzyılda Batı'daki askerî, kültürel ve toplumsal yenileşme hareketlerini Osmanlı Devleti'ne aktarmada kullanıldığı söylenebilir. Tercüme, salt manada bir dilden başka bir dile metin aktarımı değil aynı zamanda bir kültürün başka bir kültürle etkileşimidir. Bu açıdan bakıldığında Osman Nizamî Paşa'nın *Piyadenin İdman Talimnamesi* adlı tercüme eserinin Alman askerî kültürü ile Osmanlı askerî kültürü arasındaki etkileşimi hızlandırdığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Batı'nın askerî üstünlüğünü kabul etmesi, modernleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Askeri alanda yeni kurulan okullardaki modern eğitimin temelini ise Batı dillerinden yapılan çeviriler oluşturmaktadır. Askerî alandaki yapılan ilk modernleşmede örnek Fransa'dır. Bu sebeple bu alanda yapılan ilk tercüme faaliyetlerinin Fransızcadan olduğu görülmektedir. Fransa'nın Avrupa'da askerî üstünlüğünü Almanya'ya kaybetmesi Osmanlı askerî modernleşmesinin de yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Yine XIX. yüzyılın son çeyreğinde tahta geçen Sultan II. Abdülhamid'in de bu değişimde etkisi vardır. Sultanın tahta geçişi Osmanlı askeri uzmanlarının artık ağırlıklı olarak Almanlardan oluşmasına zemin hazırlamıştır. Askerî uzmanlardaki değişim tercüme eserlere de yansımıştır. Artık askerî alanda Almanca eserlerin tercümesi de yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Artık Fransız talimnameleri bir kenara bırakılarak Alman talimnamelerinin çevrilmesi önem kazanmaya başlamıştır. Alman talimnamelerinin tercümesi artık Osmanlı Devleti'nin de kendi askerî ihtiyaçlarına uygun bir talimname yazdırması gerektiğini açıkça göstermiştir. Osman Nizamî Paşa'nın yaptığı tercüme, XIX. tercümeleri içerisinde askerî literatüre katkı sağlaması ve bir dönüşümü temsil etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu tercüme sayesinde Alman askerî literatürü hakkında da söz sahibi olmaktaydı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Emekli Sandığı Arşivi Osman Nizamî Doğancı Dosyası, A. Tasnif No: 13284.

[38] Kamphoevener Paşa, a.g.e., s. 1-16.

[39] Kamphoevener Paşa, a.g.e., s. 1-16.

Üsküdar Nüfus Müdürlüğü 13.02.2017 yılında düzenlenmiş nüfus kayıt örneğine göre.

Kitap ve Makaleler

AKŞİT, Göktürk. *Çeviri: Dillerin Dili*. İstanbul: Can Matbaa, 1986.

AKYILDIZ, Ali. *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

ARSLAN, Halit. *Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Ordusu'nda Alman Etkisi*, t.y.

BERKES, Niyazi. *Türikiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1988.

BEYDİLLİ, Kemal. "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy 32 (1979): 481-94.

BİLİM, Cahit. "Tercüme Odası". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1, sy 1 (1990): 29-43.

ÇAĞRI, Uğur. "Osmanlı'da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz". Hacettepe Üniversitesi, 2018.

ÇELİK, Yüksel. "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalıv Uzmanların Rolü (1826-1839) Asakir-i Mansure Ordusunda Talim Sisteminin Değişmesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 19 (2008): 87-118.

ESEN, Sakine Eruz. *Çok Kültürlülük ve Çevirmenler Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*. İstanbul: Multiligual, 2010.

JALE, Baysal. *Osmanlı Türklerin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*. 2010. bs. İstanbul: Hiper Link, 2010.

KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. C. VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962.

KAŞIKÇI, Rıdvan. *Osman Nizamî Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939)*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2023.

KAYAOĞLU, Taceddin. *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi, 1998.

KORKMAZ, Mehmet. "Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askerî, Rüşdiye Mektebi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy 72 (2020): 115-37.

LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 1993. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, t.y.

MERAL, Alpay. *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması*. 1976. bs. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, t.y.

MOREAU, Odile. *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Yeni Düzenin İnsanları ve Fikirleri 1826 – 1914*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

ORMAN, İsmail. *Askeri Müzer Yazma Eserler Koleksiyonu*. 2011. bs. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, t.y.

ORTAYLI, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: İletşim Yayınları, 2002.

ÖZ, Necdet. "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ordusunda Talimnameler (1826 – 1914)". İstanbul Üniversitesi, 2021.

PAŞA, Kamphoevener. *Piyadenin İdman Talimnamesi*. Çeviren Osman Nizami Paşa. İstanbul: Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne, 1304.

WALLACH, Jehuda L. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*. Çeviren Fahri Çeliker. 1985. bs. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1985.

YAVUZ, Kemal. "XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasındaki Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri". *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy 27 (1983): 9-57.

YAZAR, Sadık. "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği". İstanbul Üniversitesi, 2011.

———. "Bakir Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği". *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60, sy 1 (2020): 153-78.

YILMAZ, Murat. "19. yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti'nde Çeviri Faaliyetleri Üzerine". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IV, sy 1 (2018): 93-104.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 8(15): 267-288 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1648554
e-ISSN: 2636-8188

HAREKETLİ GRAFİKLERİN EDEBİ ESERLERİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİNDE KULLANIMI[1]

Abdurrahman ÖZDEMİR**
Atila IŞIK***

Öz: Hareketli grafikler, sayısal bir ortamda oluşturulmuş ve çeşitli amaçlar üzerine kurgulanmış görsel formların ve tipografinin belirli bir ahenk içinde yer değiştirmesi, hareket etmesi, boyut reformlarının sunumu olarak tanımlanmaktadır. Film sektöründe uygulanmaya başlaması ile gündelik hayatta da çokça yer edinmiş olan, günümüz ortamlarında mobil platformlarda sıkça karşılaşılan bu uygulama türü hayatın her alanına dokunur olmuştur. Teknik olarak bu tip hareketli tasarımlar akıllı telefon uygulamalarından, web sitelerine, sinema sektörüne, ders içeriklerine, haber grafiklerine vb. birçok alanda artarak sayısal ortam içinde sunulmaktadır. Her türlü yazılı metne de uygulanabilir olan hareketli grafikler edebi eserler için de görsel ve işitsel olarak yeni bir boyut getirebilmektedir. Unutulan ve unutulmaya yüz tutmuş yazılı ve sözlü kültürel mirasların bu yöntem ile yeniden canlandırılması eski dönem edebiyat türlerini geleceğe bağlayabilir. Somut olmayan bu mirasların nesilden nesile aktarımı ile kültürel çeşitlilik devam ettirilirken, tarihin sürekliliği de korunmuş olur. Ayrıca düz yazı metinlerinden farklı olarak edebi eserin içeriğini daha farklı görebilecekleri bir deneyim de sağlayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı hareketli grafik tasarımın gelişimine, etkisine ve iletişim gücüne odaklanarak kültürel mirasımız olan edebi eserlerin hareketli grafiklerle öyküleme şekline nasıl getirileceğidir. Bununla birlikte öyküleme aşamalarının sıralanarak uygulanmasına kadar olan aşamaları belirtmek ve sunacağı olası katkıları irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Hareketli Grafik Tasarım, Görsel Öyküleme, Hareketli Öykü Anlatımı, Görsel Hikâye Aşamaları, Kültürel Miras

USE OF MOTION GRAPHICS IN VISUALIZING LITERARY WORKS

Abstract: Motion graphics involve the presentation of visual forms and typography in a digital environment, designed to move and transform harmoniously. Widely used in the film industry, mobile platforms, and various digital applications, they have become integral to daily life. From smartphone apps to websites, cinema, course content, and news graphics, motion graphics are expanding their presence. Beyond functional applications, motion graphics offer a new way to present literary works visually and audibly. They can revive forgotten or endangered written and oral cultural heritages, bridging ancient literary genres with the future. By transferring intangible cultural heritage across generations, they help preserve historical continuity and cultural diversity. This method ensures that traditional stories, myths, and literary expressions remain accessible to modern audiences, fostering a deeper appreciation of the past. The ability to blend motion, sound, and text allows these narratives to reach a broader audience, making cultural heritage more engaging and immersive.

Unlike static text, motion graphics provide an interactive experience, allowing audiences to perceive literary content dynamically. This study examines the evolution, impact, and communicative power of motion graphic design, particularly in transforming cultural heritage and literary works into visual narratives. Additionally, it outlines the narrative stages, the implementation process, and potential contributions of motion graphics to cultural storytelling.

[1] Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Anasanat Dalı'nda hazırlanmakta olan "Türk Halk Şiirlerinin Sayısal Ortamda Hareketli Grafiklerle Anlatımı ve Karacaoğlan Şiirleri İçin Bir Uygulama Çalışması" başlıklı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

** Araş. Gör, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, abozdemir@nkuedu.tr , ORCID: 0000-0003-4575-5426

*** Doçent, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, atila_isik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9888-9762.

Başvuru/Submitted: 28.02.2025 Kabul/Accepted: 05.05.2025

Keywords: Animated Storytelling, Motion Graphic Design, Visual Storytelling, Visual Story Stages, Cultural Heritage

Giriş

Çizgiler, çizikler, semboller bir şeyleri ifade etmek, anlatmak için kullanılan imgelerdir. Bir ifade biçimi olarak mağaralarda başlayan duvar resimleri insanların arasında iletişim kurmak, mesaj bırakmak, hikâye anlatmak için kullanılmış güçlü bir görsel yöntem olarak kabul edilir. Bilgi aktarma eylemi, resimleme, yazı ve sözel yöntem ile sonraki dönemlere aktarılarak korunmaya çalışılmış günümüzde ise teknolojik yöntemler de buna dahil olmuştur. Geçmişteki yöntemlerin yanında tarihte yaşanmış bir olayı günümüzde aktarmak için farklı yöntemlerle yeni nesil anlatı türleri kullanılabilmektedir. Örneğin, dijital resimlemeler, sinema ve TV yapımlarındaki görsel anlatıların gerçeğine yakın çalışmaları ile tarihi süreçler veya olaylar yeniden izleyiciye yansıtılır ve hatırlanması daha kolay bir hale getirilmeye çalışılır.

Duyular arasında hafızayı en etkili kullanan görme duyusudur. "Beyin görme işlemi sırasında diğer duyulara nazaran daha fazla kaynak kullanır ve depolama işlemi yapar. Bireyin en verimli öğrenme biçimi görsel metotlardır. Yazılı ya da sözel olarak tek başına zayıf kalan hafıza, görsel ve hatta görsel işitselle birlikte maksimum seviyeye çıkar"[2]. Kültürel devamlılık da ancak bellek aracılığı ile sürdürülebilir. Gelenek ve iletişimden beslenen bir kültür nesiller arasında bellek ile canlı tutulur[3]. Kimlik kaynaklarından biri olan kültür, milletleri birbirinden ayıran toplumla bağı kopmayan bu sebeple de geleneğin ilerlemesinde önemli bir rolü olan unsurdur[4].

Grafik tasarım da görsel hafıza oluşturma ve sonraki kuşağa aktarmaya uygun bir alandır. Hareketli grafik tasarımların Türk kültüründe unutulmaya yakın ya da durağan seyreden geçmiş belleğin yeniden canlandırılması için de fevkalade bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu anlamda genellikle yazılı olarak basılmış ya da dijital ortam yazısı şeklinde karşımıza çıkan şiir ve edebiyat türlerini anlam olarak değil ama şekil itibari ile sıradanlığından çıkarabilecek bir etkiye sahip olduğu düşünülebilir.

Ekranların çoğaldığı, sanal gerçekliğin ve artırılmış gerçekliğin gündemimize çokça girdiği aynı zamanda basılı tek düze yazıların sıkıcı gelmeye başladığı günümüz yaşam döngüsünde ilgisini yitirmeye ve kaybolmaya yüz tutmuş kültürümüzden Türk halk şiirleri için hareketli grafik tasarımı bir çıkış yolu olabilir. Günümüzde hareketli grafiklerin şiirler üzerine uygulanması, Türk halk şiirlerinin tekrar ilgi görmesi için yapılmış çalışmaların olmadığı görülmüştür. Şiir dışındaki müzik, reklam, sinema gibi alanlarda ve bazı edebi eserlerde hareketli grafik uygulamalarının kullanıldığı görülmüştür. İlgili alanlardaki kültürel anlatıyı zenginleştirmek için teknolojinin ve tasarımın aktif olarak kullanılması ve aynı zamanda hedef kitleye uygun uygulamalar yapılması önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada edebi eserlerin hareketli grafiğe nasıl dönüştürülebileceği, dikkat edilmesi gereken noktaları ve yapılmış bazı örnekler üzerinden öneriler verilecek olup, alana ilgi duyanların fikir sahibi olması düşünülmektedir.

1. Haraketli Grafik Tasarımı Tanımı

Hareketli grafikler, grafik tasarımın temel ilkelerini temel alsa da müzik, animasyon, hikâye yazarlığı gibi farklı alanlarla bu konuda bir birleşime açıktır. Hareketli grafikler çeşitli teknikler kullanılarak film endüstrisine uyarlanmaya başlanmış ve filmlerin açılış kısmında (opening title) kullanılarak kendini göstermiştir. Sandhaus hareketli grafikleri, "Animasyon, TV grafikleri, multimedya sunumları, görsel efektler, film başlıkları, reklamlar dahil olmak üzere film, video ve dijital medya için yazı ve

[2] John Medina, *Brain Rules: 12 Principles for Surviving and Thriving at Work, Home, and School* (Seattle: Pear Press, 2009), s. 240.

[3] Emine Kırcı Uğurlu, "Millî Folklor," *Millî Folklor* 26, no. 102 (2014), s. 46.

[4] Yadigar Türkeli Sanlı, "Edebiyat; Toplumsal Hafızanın, Geleneğin Kaybında, İnşasında Ne Kadar Etkilidir?" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, no. 2 (2011), s. 151.

görüntüleri kapsayan geniş bir tasarım ve üretim alanını tanımlamak için kullanılan çağdaş bir terimdir" şeklinde tanımlamıştır[5].

Sinema yolculuğu ile hareketli grafikler zamanla farklı ortamlara da giriş yapmış ve giderek gelişmiştir. Bilgisayarlarda kolayca işlenebilir hale gelen bu görsel yapı ekranın var olduğu her alanda kullanılmaktadır. Bir diğer tanımda hareketli grafikleri kelimelerin, fotoğrafların, videoların, seslerin tanımlı bir öykü bağlamında kurgulanarak oluşturmasından bahsedilmiştir[6]. Bu kurgulamada görseller iki boyutlu çizimlerden oluşur ve basit şekilde görüntülendiği ortamın x ve y (genişlik ve yükseklik) ekseninde hareket eder. Öykülemenin akışına göre tasarlanan içerikler izleyicinin gözünde üç boyutlu olarak algılanabilir. Bu tamamen içeriğin işlendiği programın yeterliliği ve çizim tekniğine göre değişebilir. Ayrıca hareketli grafikler terimi her ne kadar hareket odaklı gibi bilinse de kurgu içindeki durağan şekillerde hareketli grafik olarak kabul edilmektedir. Buna örnek olarak ekrandaki bir görselin, tipografik düzenlemenin sabit halde renk değiştirmesi verilebilir.

Hareketli grafiklerin pozitif etkili yönlerinden birisi izleyicinin dikkatini kısa sürede çekebilmesidir. Zaman kısıtlaması olmaksızın hareketli grafik elementleri ile elde edilmek istenen amaçlardan birisi de izleyiciyi 'her zaman bana bak' düşüncesi ile etki altına almaktır. Bu felsefe ile tasarımcılar sürekli yeni, güncel ve üretken yanlarını ortaya koymaya çalışmaktadır[7]. Uygulandığı alan içindeki görsellerin hareket etmesi, durağan bir mesaja göre insan gözünü daha fazla hedefte tutabilir ve bu da vurgulanan mesajın, bilginin ve konunun ileti gücünü artırabilir.

1.1. Sinema Alanında Hareketli Grafikler

Temel teknolojik ve teknik gereksinimlerin edinilerek gerçekleştirilen ilk hareketli grafikleri bazı kaynaklar Saul Bass'ın işleri olarak işaret etmektedir. Bununla birlikte 19. Yüzyılın son yılları ve 20. Yüzyıl başlarında sinema sektöründe yanılsamalardan ibaret olan stop-motion ve hızlandırılmış fotoğraf tekniği denenerek sunulmuştur. Bu ilk nesil hareketli grafikler genellikle film içeriklerinde özel efektler ve imgeler oluşturmak için kullanılıyordu ve animasyon mantığında kare kare fotoğraflanan elle çizilmiş görüntüler kullanılarak üretiliyordu[8].

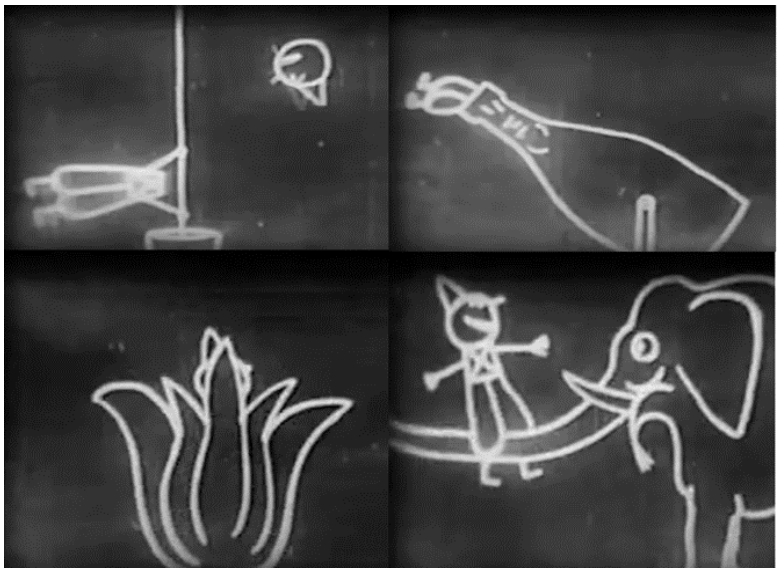
1908 yılında Emile Cohl'un 'Fantasmagorie' (şekil 1) adlı eseri yaklaşık 600 kare çizilerek edilmiştir. Konusu bir palyaço ve bir beyefendi arasında geçen muziplikleri anlatmaktadır. Bu çizimler teknik olarak film negatifleri üzerine geçirilmesi ve siyah arka plan efekti verilmesi ile perdeye yansıtılarak aktarılmıştır. Filmin makarada dönüş hızı ile ortaya hareket yanılsaması çıkmıştır. Hareketli grafiğe biraz daha yakın olan eser ise bundan tam 8 yıl sonra Leopold Survege'nin kendi resimlerini fotoğraflaması ve üzerine ses montajlaması ile ortaya çıkmıştır. 'Colored Rhythm' adlı ısmarla bir iş olarak kayıtlara geçmiştir.

[5] Louise Sandhaus, *Los Angeles in Motion: A Beginner's Guide from Yesterday to Tomorrow* (2006), PDF, available from http://www.lsd-studio.net/writing/lainmotion/pdfs/LA_in_Motion.pdf.

[6] Tricia Austin ve Richard Doust, *New Media Design* (London: Laurence King Publishing, 2007), s. 60.

[7] Sinan Sayın, *Film ve Dizi Film Jeneriklerinde Hareketli Grafik Tasarım Sorunları ve Bir Uygulama* (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Anasanat Dalı, 2011), s. 32.

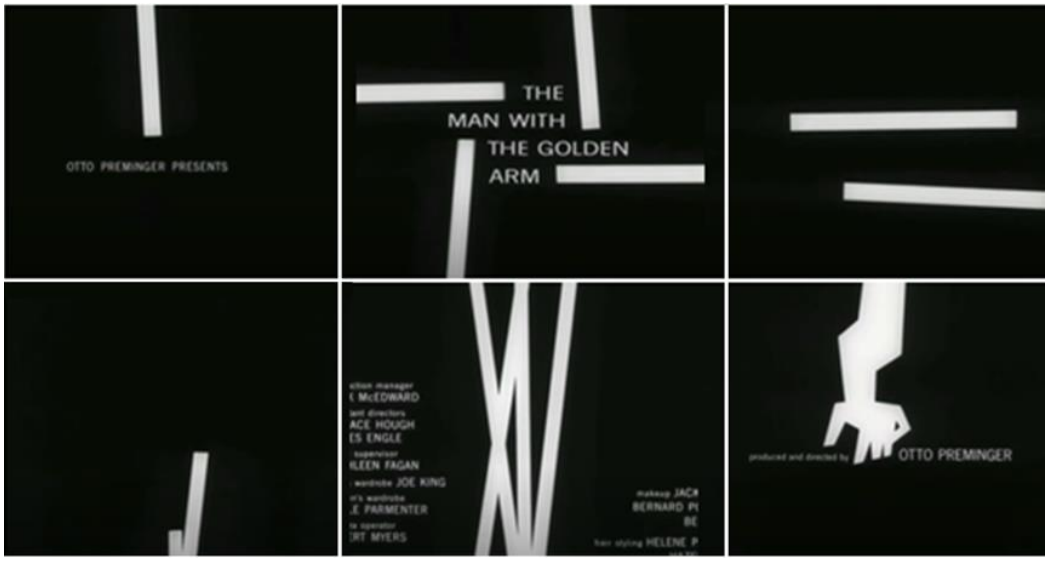
[8] Gamze Arslan ve Armağan Gökçearslan, "Televizyon Reklamlarında Kil Animasyonun Kullanımı," *Fine Arts (NWSAFA)* 15, no. 1 (2020), s. 52

Şekil 1. *Fantasmagorie,* 1908, ilk hareketli görsel örneğinden kesit[9]

Takip eden yıllarda Reiniger ve W. Ruttman'ın çıkardığı işler de bu alan için erken dönem örneklerde yer edinebilir.

20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde herkesin örnek gösterdiği meşhur yapıt 'Altın Kollu Adam' akıllara gelir. Başarılı tasarımcı Saul Bass tarafından 1955 yılında Otto Preminger'in 'Altın Kollu Adam' (şekill 2) filminin açılış jeneriğini için yaptığı hareketli grafik işi onun bu alanda da parlamasına sebep olmuştur[10].

Şekil 2. *Altın kollu adam,* 1955, film jeneriğinden bir kesit[11]

Günümüz filmlerinde hareketli grafikler dijital uygulama ile açılış ve kapanış jeneriklerinde zengin görsel şölen sunmaktadırlar. Birçok yeni nesil tasarım uygulaması ile elde edilen görsel çıktılar izleyicide de büyük etki bırakmaktadır. Bu yeni nesil tasarım programları sayesinde erişilmesi ve

[9] Silent Film House, *Silent Film History and Its Impact on Modern Cinema*, YouTube video, ekran görüntüsü, 5 Kasım 2020, https://www.youtube.com/watch?v=swh448fLd1g&ab_channel=silentfilmhouse.

[10] Barış Atiker, *Hareketli Grafiklerin Evrimi ve Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi için Bir Uygulama Örneği* (Sanatta yeterlik tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Anasanat Dalı, 2009),s 26.

[11] Flâneur Solitaire, *Saul Bass: Famous Title Sequences from Preminger to Scorsese*, YouTube video, ekran görüntüsü, 5 Eylül 2021, https://www.youtube.com/watch?v=qqM3McG4-LE&ab_channel=Fl%C3%A2neursolitaire.

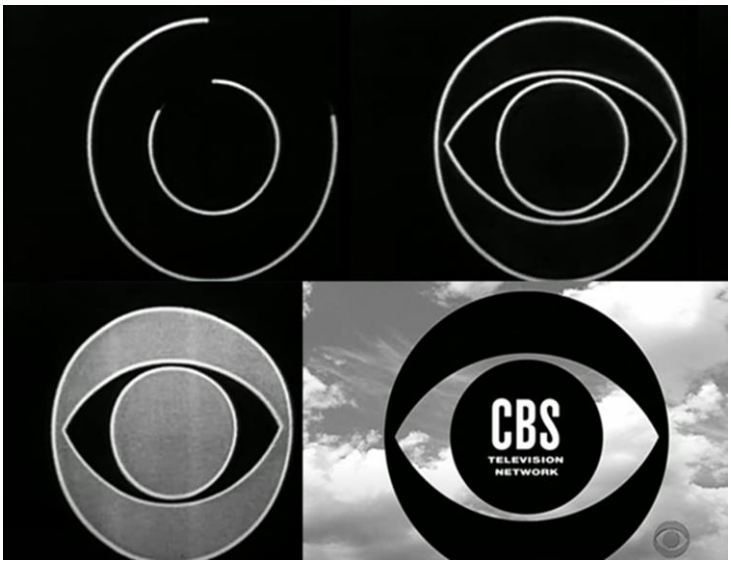
uygulaması kolaylaşan hareketli imgeler birçok önemli yayın ortamında kendine vazgeçilmez bir yer bulmuştur (şekil 3). Sinemadan TV'ye de geçen bu akım özellikle kanal kimliklerinin ve haber bültenlerinin, TV programlarının vazgeçilmez araçları haline gelmiştir.

Şekil 3. *Mad Men,* modern dönem dizisi hareketli grafik çalışmasından bir kesit[12]

1.2. Televizyon Alanında Hareketli Grafikler

TV kanallarının marka kimliklerine hareketli grafikler eklemesi ile 20. yy. ortalarında kanal logolarının ekranda hareketli hale gelmesi, aynı sektörde evirilerek gelişen hareketli grafik tasarımının ilk örneklerine CBS ve BBC kanalları örnek gösterilebilir. 1920'lerde kurumsal hayatına başlayan ve 1941'de televizyonculuk yayınına da geçen Amerikan TV şirketi Columbia Broadcasting System (CBS) kırk yıla yakın ekranda kalan ve Televizyon tarihinin en ünlü hareketli grafik işlerinden birini yaptırmış ve kullanmıştır[13]. CBS'nin bu hareketli logosu göz formundan oluşturulmuş olup göz ve çevresindeki dairenin dönmesi şirket baş harflerinin de sırayla logo üzerine yansıması hareketi ile uygulanmıştır (şekil 4).

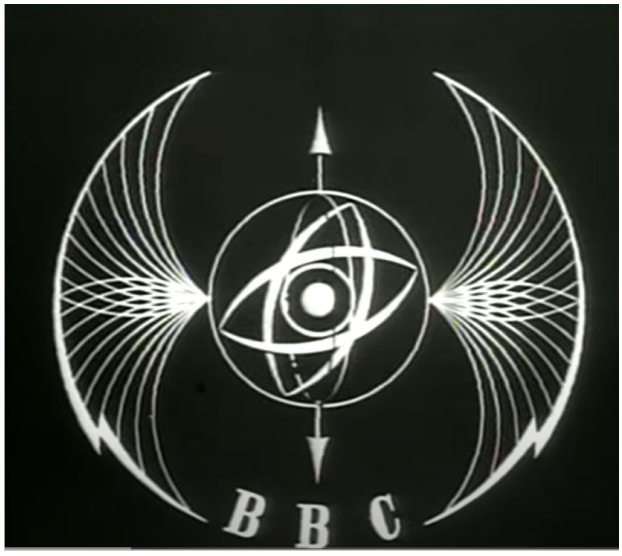
Şekil 4. *CBS TV logosu,* hareketli grafik kesitleri[14]

[12] Art of the Title, *Mad Men*, ekran görüntüsü, erişim tarihi 20 Mayıs 2024, https://www.artofthetitle.com/title/mad-men/.

[13] DrDataStats, "Televizyonun Tarihi," erişim 9 Nisan 2024, https://www.drdatastats.com/televizyonun-tarihi/.

[14] Intense Art Studios, *Columbia Broadcasting System Logo History*, YouTube video, ekran görüntüsü, 20 Mart 2021, https://www.youtube.com/watch?v=J3EkiAR9SO0&ab_channel=IntenseArtStudios.

Diğer bir örnek olarak İngiltere devlet kanalı olan BBC logosunu tasarlayan Abram Games'in işi gösterilebilir. Aynı dönemlerde yapılmış olan iş, mekanik bir yöntem ile çözümlenerek ekrana aktarılmıştır. Üretim yöntemi olarak hareketli grafik olmadığı da söylense de ekranda kullanım amacı ile hareketli grafiktir (şekil 5). Mekanik bir objeyi siyah bir arka planda filme alarak logoyu hareketlendirerek kanal kimliğine bir katkı sunulmuştur[15]. 1960'lı yıllardan sonra bilgisayar teknolojisinin üretim yöntemlerine girişi ile kademeli olarak hareketli grafik üretim yöntemleri gelişerek günümüz karmaşık işlerini yapma imkânı sunmuştur.

Şekil 5. *BBC TV logosu,* hareketli grafik kesitleri[16]

Günümüz dijital çağda TV'de hareketli grafiklerin kullanım alanı da oldukça geniştir. Dizi ve programların açılış kapanış jenerikleri içinde, programların yayın içinde bilgilendirme grafiklerinde de kullanılmaktadır (şekil 6). Yaygın teknolojinin kullanımı maliyetleri azaltmış, her tasarımcıya açık hale gelmiş, bilginin birikmesi ve devamlılığı ile zihinde canlanan tasarım şekilleri kolayca ve kaliteli şekilde yaratılır hale gelmiştir[17].

Şekil 6. Haber programlarında hareketli bilgilendirme grafiklerine örnek[18]

[15] John Krasner, *Motion Graphic Design: Applied History and Aesthetics* (Burlington, MA: Focal Press, 2008), s. 155.

[16] BBC News, *BBC TV History: 60 Years of Idents*, YouTube video, ekran görüntüsü, 10 Temmuz 2021, https://www.youtube.com/watch?v=UZk9-KGZ32Q&ab_channel=BBCNews.

[17] Atiker, a.g.t., s. 59

[18] NewscastStudio, *WMAQ-2 Graphics*, ekran görüntüsü, erişim 20 Mayıs 2024, https://www.newscaststudio.com/graphics/wmaq-2/.

1.3. Çoklu Medya Ortamında Hareketli Grafikler

Hareketli grafik tasarımı, dijital araçların kullanılabilir olduğu tüm çevrelere uzanır ve başlangıç olarak filmlerde karşılaşılan bir uygulama olarak öne çıkar. Daha sonra günümüze taşınarak dijital içerik üretilen her mecrada örneğin sinema televizyon sektörü, web siteleri, akıllı cihazlar, sosyal medya, dijital oyun arayüzü, otomobil ekranları, açık alan reklam ve bilgilendirme ortamlarında vb. kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde dijitalleşmenin ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, görsel tüketimi önemli ölçüde artırmış ve görsel tasarım uygulamalarında ayırt edici ve tanınabilir tasarım yaklaşımları daha da önemli hale gelmiştir[19]. Hareketli grafik tasarımı, zengin içerik sunma kapasitesi için farklı disiplinler için de bir sunu aracı olmuştur. Önceden film öncesi ya da sonrası jenerik tarzı ile başlayan bu serüven, artık kendisi bir içerik olacak şekilde de kurgulanmaktadır. 'Sinema-TV, çevresel ortam ve çoklu medya ortamı' üç ana gruba dahil olan bu alt başlıklar kısaca şu şekilde aktarılabilir[20];

2D animasyon: İki boyutlu bir alanda karakterler, arka planlar ve sahneler oluşturmayı içerir. Bu geleneksel animasyon formu genellikle tanıtım videoları, eğitim içerikleri ve web animasyonlarında kullanılır. Teknikler arasında kare kare animasyon, vektör tabanlı animasyon ve kes-yapıştır animasyonu bulunur[21].

3D animasyon: Üç boyutlu modellerin oluşturulmasını ve sanal bir alanda animasyon yapılmasını kapsar. Karakter modelleme, rigging, kaplama, aydınlatma ve render alma işlemlerini içerir. Bu alt başlık, filmler, video oyunları ve sanal gerçeklik deneyimlerinde kullanılan karmaşık animasyonları içerir.

Kinetik tipografi: Fikirleri ve duyguları dinamik bir şekilde iletmek için metni animasyonla hareketlendirmeyi içerir. Bu teknik, dizi başlıkları, şarkı sözleri videoları ve reklamlar gibi alanlarda yaygın olarak görülür, anahtar mesajları vurgulamak ve görsel çekiciliği artırmak için kullanılır[22].

Bilgilendirme grafikleri ve veri görselleştirme: Hareketli bilgilendirici grafikler ve veri görselleştirme, verileri ve bilgileri görsel olarak temsil etmek için animasyon kullanır. Bu alt başlık, karmaşık verileri daha erişilebilir ve ilgi çekici hale getiren animasyonlu grafikler ve diyagramları içerir.

Kullanıcı arayüzü (UI): Dijital ürünlerde kullanıcı deneyimini hareketli tasarım yoluyla geliştirmeye odaklanır. Bu, uygulama arayüzleri, web sitesi geçişleri ve geri bildirim sağlayan ve kullanılabilirliği artıran etkileşimli öğeler için animasyonları içerir[23].

Dizi ve film introları: Bu alan, filmler ve TV dizileri için açılışta bilgilendirme sunmayı, tipografi, görüntü ve hareketi birleştirerek ton ve içerik atmosferini belirlemeyi içerir. Ayrıca film ekibi, alt yazılar ve medya üretiminde kullanılan diğer ekran grafikleri de buna dahildir.

Tanıtım videoları ve eğitim içerikleri: Bunlar, kavramları, ürünleri veya hizmetleri açıklamak için animasyon kullanan kısa, bilgilendirici videolardır. Genellikle 2D ve 3D hareketli grafikleri, kinetik tipografi ve anlatım seslendirmesini birleştirir.

Marka ve logo animasyonu: Logoları ve marka öğelerini hareketlendirmek, hareketli grafik tasarımının önemli bir parçasıdır. Bu, markanın kimliğini ve tanınırlığını artıran animasyonlu logolar, giriş ve çıkış videolarını oluşturmayı içerir.

---

[19] Sevim Karaalioğlu, "Creating Visual Identity in Film Festival Designs", Turkish Online Journal od Design Art and Communication, 15(1),2025, s.253

[20] Ceyda Kurteş ve Levent Mercin, "Yeni Medyada Temel İlke ve Teknikleriyle Motion Grafik," *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi* 8, no. 1 (2022), s. 50.

[21] J. Smith, "The Power of Motion Graphic Storytelling," *Digital Media Journal*, 2020, erişim 10 Temmuz 2024, www.digitalmediajournal.com/motion-graphic-storytelling.

[22] Hilal Günel ve Yusuf Keş, "Kinetik Tipografide Anlam Oluşturma Sürecinde Sosyal Göstergebilim Geçişlilik Sistemi," *Ulakbilge* 60 (Mart 2021), s. 767.

[23] Xiong Lu, "Research on the Application of Motion Graphics in UI Interface Design," *Proceedings of the 4th International Conference on Arts, Linguistics, Literature and Humanities (ICALLH 2021)*, (2021), s. 147.

Sanal gerçeklik (SG) ve artırılmış gerçeklik (AG): Bu gelişen alan, VR ve AR ortamlarında etkileyici deneyimler yaratmak için hareketli grafikleri kullanır. Kullanıcı girdilerine yanıt veren ve sanal veya artırılmış alanı zenginleştiren etkileşimli ve animasyonlu öğelerin tasarımını içerir[24].

Etkileşimli medya: Etkileşimli medya, web siteleri, mobil uygulamalar ve enstalasyon gibi etkileşimli uygulamalar için hareketli grafikler oluşturmayı içerir. Bu, kullanıcı eylemlerine yanıt veren ve etkileşimi artıran hareketli grafiklerin tasarımını kapsar[25].

2. Çeşitli Hareketli Grafik Örnekleri

Aşağıda gösterilen örnekler çeşitli mecralarda yayınlanan, ancak hepsinin amacı bir hikâye anlatımı olan görsel anlatılardır. Bu anlatılarda destan, müzik hikayeleme, masal ve tarihi olaylar işlenmiştir.

Ulusal yayın kanalı olan TRT 2'nin yaptığı 'Kökler' adlı programın içeriğinde kurgulanıp yayınlanan 'Ergenekon'dan Çıkış' adlı destan anlatı bölümünde kısım kısım hikâye anlatıcılığı kullanılmıştır. Bu anlatımlar hareketli grafik ile desteklenerek izleyiciye o dönemin duygusu aktarılmaya çalışılmıştır. Bu hareketli grafik iki renk tonundan oluşmuş betimleme çizimlerinin katmanlara ayrılması ile basit katman hareketlerinden meydana getirilmiştir (şekil 12). Dönemi ve destanın geçtiği yerleri gösteren bu illüstratif çizimler usta bir ses ile desteklenmiştir. Belli bir açıdan derinlik katmanı oluşturulan çizimler hikâye ile eş zamanlı parallax efekti ile katman yapılı hareketlerle hikâyeyi ilerletmektedir. Bir katmandaki figürleri tek tek ya da anatomik olarak hareketlendirmek yerine katmanın tamamının bir düzlemde hareket verilmesi ile oluşturulmuştur. Hikâyede ayrıca çeşitli yardımcı partikül efektleri, ışık-yansıma ve giriş- çıkış efektleri kullanılmıştır. Sözlü anlatım olduğu için tipografik anlatım şekli hikâyeye eklenmemiştir. Seslendirmene ek olarak arka plan enstrümental ses girdileri ile atmosfer desteklenmiştir.

Şekil 12. *TRT2 Ergenekon'dan Çıkış | Kökler, 2021,* yapımından hareketli grafik kesitleri, Youtube[26]

Özel bir yayın platformunda popüler olan 'Prens' dizisinin bölümlerinden birinde sahnelenen kısa bir müzikalin hareketli grafik ile anlatımı sosyal medyada oldukça ilgi çekmiştir. Toplam 80 saniyelik süren bu şarkıya tipografik öğeler ile anlatım eşlik etmiştir. Tipografinin tema ile birleştirilmesi ve ses

[24] Neogoma, "Does AR Navigation in Shopping Malls Really Work?," *Medium*, 2021, https://neogoma.medium.com/does-ar-navigation-in-shopping-malls-really-work-9ab68d1aa58.

[25] Xiong Lu, a. g. m., s. 147

[26] TRT2, *Ergenekon'dan Çıkış | Kökler*, 12 Kasım 2021, YouTube videosu, ekran görüntüsü, https://www.youtube.com/watch?v=eZ2N46wzOhE&t=604s&ab_channel=TRT2.

ile eş zamanlı hareket eylemi izleyiciyi tempoya bağlı tutmaktadır. Bu çalışma 2D (iki boyut) üzerinde yapılmış çünkü bir parşömen üzerinde yazılı mesaj iletilme teması ile hazırlanmıştır (şekil 13). Kelime ya da hecelerin farklı eksenlerden sahneye giriş yapması ve tüm süre boyunca kelimelerin hafif salınım hareketi ile devam etmesi sağlanmış, aralarda bazı tematik öğeler ise hareketlendirilmiştir. Örneğin başrol karakteri ve şarkının temasına adını veren 'Kaptan Vahşi Kelebek' illüstratif olarak eklenmiş ve kanat çırpma efekti uygulanmıştır.

Şekil 13. *Prens Dizisi, 2024,* yapımından hareketli grafik kesitleri, Youtube[27]

Bu örnek ise Türk hikayelerinden esinlenerek oluşturulmuş 'Yogurt Lake' adlı yabancı bir hareketli grafik çalışmasıdır (şekil 14). İnternet platformlarında yayınlanmak üzere yapılmış bu çalışma Nasreddin Hoca'nın 'Göle Maya Çalma' hikayesini konu almaktadır. Hedef kitlesi çocuklar olduğu için illüstrasyon çizimleri çocukların diline göre oluşturulmuştur. 2D çizimlerden oluşan projede çoklu katmanlara bölünmüş çizimlerin katmansal hareketleri ile canlandırma sağlanmış, karakterler rig tekniği ile hareketlendirilmiştir. 3D kamera açıları ile görüntü açıları kontrol edilmiştir. Hikâye genelinde wave efekti kullanılarak ortamın canlandırılması sağlanmıştır. Hikâye anlatımı olmayan bu çalışmada çizimler ve görüntü akışı konuyu net olarak çocuklara sunmaktadır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere destanlar, masallar, müzikler görsel bir anlatı ile bütünleşince ilgi çekiciliği artmakta ve hedef kitlesini artırdığı düşünülmektedir.

[27] BluTV, *Prens | 2. Sezon | Kaptan Vahşi Kelebek Sözlü Video*, 18 Ekim 2021, YouTube videosu, ekran görüntüsü, https://www.youtube.com/watch?v=SAxaetqa_x4&ab_channel=blutv.

Şekil 14. *Rewfoe, Yogurt Lake, 2021,* Nasreddin Hoca hikayesi için yapılan hareketli grafik kesitleri[28]

Gün içinde tüketilen hemen hemen herkesin sevdiği kahvenin hikayesini Avustralya'dan motionlab ekibi hareketli grafik olarak ele alarak sunmuştur. Ödüllü 'The Story of Coffee' adlı hareketli grafik anlatısı (şekil 15) iki boyutlu ve iki boyutun çeşitli yardımcı programlar ile üç boyut ekseni verilmesi ile tamamlanmıştır. Hikâye karakterleri dönemin çizim trendlerinde oluşturulmuş, gerçek dışı anatomik betimlemeler de kullanılmıştır. Sahne geçişlerinin birbirini tamamlaması izleyiciyi sürekli hikâyeye bağlanmasını sağlamaktadır. Keyframe özelliğinin kullanımının çokça görüldüğü objelerin 3D eksenlerinde kamera açılarıyla farklı hareket tanımlamalarının yapıldığı bu projede öykü bir seslendirmen tarafından senkronize olarak yapılmış ve video üzerine eklenmiştir. Bu sayede tipografi ögelerinin sahnelerde kullanımına gerek kalmamıştır. Hikâye akışında temponun yer yer azaldığı ve ani çıkışlar yaşadığı görülmekte olup izleyiciyi canlı tutmak için çabalanmıştır. Hikâye süresini 60 saniye kadar tutarak sıkıcı seviyeye ulaşmaması için sosyal medya tüketim alışkanlıkları dikkate alınmıştır.

[28] Rewfoe, *Lake of Yogurt*, n.d., görsel, https://rewfoe.com/#/lake-of-yogurt/.

Şekil 15. *Motionlab, The Story of Coffee, 2020,* kahvenin tarihçesi için yapılan hareketli grafik kesitleri[29]

Bu öykü haline getirilmiş görsel anlatılar estetik kaygı ve mesaj iletimi dışında bir hafıza aktarımı da yapmaktadır. Tarihi olayların görsel olarak yeni nesil ortamlarda gösterimi, sözlü efsanelerin, destanların, mitlerin görsel anlatılar ile donatılarak sunumu sürekli bir hafıza tazelemesi yapmakta ve sürekliliği sağlamaktadır. Bu durum milletlerin öz kültürlerini korumada yeni ve yardımcı yöntemlerden birisi olabilir.

3. Kültürel Mirasın Korunması ve Aktarım Yolları

Kültürel miras, insanoğlunun tarihsel süreçte ürettiği, bugün yaşadığımız ve gelecek nesillere aktarılan maddi ve manevi değerlerin bütünü olarak tanımlanır ve UNESCO tarafından somut ve somut olmayan değerler olarak iki kategoriye ayrılır. Somut olan kültürel miras; arkeolojik alanları, anıtları, mimari yapıları, tarihi şehirleri, sanat eserlerini yani fiziksel olarak varlığını sürdüren varlıklarını nitelerken, somut olmayan kültürel miras ise gelenekler, görenekler, ritüeller, halk hikayeleri, müzik, dans, el sanatları, sözlü edebiyatlar ve gastronomi gibi kültürel pratikleri içerir[30].

Kültürel mirasın önemli bir parçası da edebi eserlerdir. UNESCO'nun kültürel miras tanımlamaları çerçevesinde değerlendirildiğinde, edebi eserler somut olmayan kültürel miras kategorisine girer. Somut olmayan kültürel miras, bir toplumun gelenekleri, görenekleri, sanatı, edebiyatı ve sözlü anlatım biçimleri gibi soyut kültürel unsurlarını içerir[31]. Edebi eserler hem sözlü hem de yazılı gelenekler yoluyla nesilden nesle aktarılarak toplumların kültürel kimliklerini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Edebi eserler, tarih boyunca farklı medeniyetlerin düşünsel ve sanatsal birikimini yansıttığı için kültürel mirasın korunması gereken unsurları arasında yer alır. UNESCO'nun *Memory of the World* (Dünyanın Belleği) programı kapsamında, insanlığın ortak kültürel mirasını temsil eden birçok edebi eser dijital ortama aktarılmış ve korunmaya alınmıştır[32]. Edebi eserler, geçmişin düşünsel ve estetik değerlerini yansıttığı için kültürel mirasın temel bileşenlerinden biridir. Bu eserler, sadece ulusal değil, evrensel düzeyde de insanlığın ortak hafızasını oluşturmaktadır. Örnek olarak somut

[29] Motionlab, *Motion Graphics Demo Reel*, 2020, ekran görüntüsü, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=cxYhjF3APds.

[30] UNESCO, *Dünya Mirası*, (t.y.), erişim 18 Ocak 2025, https://www.unesco.org/en/world-heritage.

[31] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2003), erişim 1 Mayıs 2024, https://ich.unesco.org/en/convention.

[32] UNESCO, *a. g. m.*

olmayan kültürel mirasa; Gılgamış Destanı, İlyada ve Odysseia, Kalevala, Dede Korkut Hikayeleri destan ve sözlü edebiyat olarak girerken, Divanu Lugati't-Türk, Don Kişot, Sefiller, Savaş ve Barış ise klasik yazılı edebiyat olarak gösterilebilir.

Kültürel miras, bir toplumun kimliğini, aidiyet duygusunu ve kolektif hafızasını şekillendiren önemli bir olgudur. Koruma ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde ele alınması gereken bu miras, yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geleceğe taşınması gereken bir değerler bütünü olarak değerlendirilmelidir[33]. UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) 2003 yılında önceki kararlarını da göz önünde bulundurarak somut olmayan kültürel mirasın önemi ve korunması konusunda sözleşme metnini kabul ederek uygulamaya alınmıştır. Oğuz somut olmayan kültürel miras sözleşmesinin amacını, farklı nedenlerle yok olan yerel kültürlere ait mirası korumak ve yaşatılmalarına katkı sağlamak olarak belirtmiştir[34]. Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması, kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi, sosyal uyumun teşvik edilmesi ve tarihi sürekliliğin sağlanması açısından hayati öneme sahiptir. Dil, folklor ve geleneksel sanatlar gibi kültürel unsurlar, kolektif kimliğin belirteçleri olarak hizmet eder ve bireylere aidiyet duygusu sağlar[35]. Gençleri hikâye anlatımı ve geleneksel el sanatları gibi kültürel miras etkinliklerine dahil etmek, nesiller arası diyaloğu teşvik eder ve toplumsal uyumu güçlendirir[36]. Kültürel mirasın korunmasında soyut ve soyut olmayan miras korunup aktarıldığında, gelecek nesiller kökenleriyle bir bağ kurabilir ve kültürel geçmişlerine karşı daha derin bir takdir geliştirebilirler.

Kültürel öğelerin korunması, aktarılması yeniden düzenlenmesi ile ilgili çeşitli araç gereçler bulunmaktadır. Restorasyonlar, arşivleme yöntemleri, üç boyutlu teknolojik uygulamalar ve çeşitli dijital araçlar çeşitli amaçlar ile kullanılmaktadır[37]. Kültürel mirasların korunması ve aktarılmasında yardımcı araçlardan birisi de çizimdir. Sayısal ortamda oluşturulan illüstrasyon çizimleri ile sözlü ve yazılı eserlerin resmedilmesi okuyucular arasında daha derin bir etki yaratabilir. İllüstrasyonlar, kültürel mirasın aktarımında etkili bir araç olarak öne çıkar. Özellikle mitler, efsaneler ve destanlar gibi anlatılar için görsel bir temsil sunarak, bu hikâyelerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Görsel unsurlar, anlatının duygusal boyutunu zenginleştirerek izleyicinin hikâyeyle daha güçlü bir bağ kurmasına katkıda bulunur[38]. Örneğin eski Türk kültürünün bir parçası olan Dede Korkut hikayeleri nesiller boyu aktarılmış sözlü bir gelenek türüdür. Modern zamanlarda çeşitli yöntemler ile bu hikayelerden parçalar hem fiziksel ortamda hem de sayısal ortamda resmedilmiştir. Bunlardan birisi de Cihan Engin'in dijital yapımı olan Deli Dumrul çalışmasıdır. Bu çalışma ile anlatılan hikayeye daha farklı bir hayal dünyası katılmış okuyuculara farklı bir perspektif kazandırmıştır (Görsel 7).

[33] Mustafa Efe, "Kültürel Mirasın Korunmasının Önemi," *Posta*, 25 Mart 2024, https://www.posta.com.tr/kultur-sanat/kulturel-mirasin-korunmasi-tarihi-eserlerin-gelecege-tasinmasi-2794523.

[34] Ö. Oğuz, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 2004), aktaran Aliye Uslu Üstten, "Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi," *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 2, no. 3 (2014), s. 25.

[35] Onur Toprak, "Kültürel Mirasın Yorumlanarak Aktarımında İllüstrasyon Tasarımları: Türk Mitolojisi Örneklemi," in *Çağdaş Türk Sanatında Kültürel İzlekler 1*, ed. G. Altan Ayrancıoğlu (Ankara: Pegem Akademi, 2024), ss. 83–99.

[36] Brian Graham, "Heritage as Knowledge: Capital or Culture?" *Urban Studies* 39, no. 5–6 (2002): 1010.

[37] Yehuda E. Kalay, Tun Kvan ve Janice Affleck, *New Heritage: New Media and Cultural Heritage* (London: Routledge, 2007)

[38] Onur Toprak, a. g. e., s. 90

Şekil 7. Cihan Engin, *Deli Dumrul*, 2017, Dijital, Çevrimiçi[39]

4. Görsel Öyküleme

Öykülemeyi toplumun kültür ve tarih belleğini kurgusal ya da gerçek olay ve kişilere dayandırarak sonraki nesle aktarma ya da öğretme amaçlı sözlü ya da yazılı edebi bir tür olarak tanımlamak uygundur[40]. Öyküler, destanlar, halk hikayeleri, mesnevi, modern hikâyeler gibi türler anlatmaya bağlı edebi metinler kapsamına girer. Bu tür edebiyatlar kuşaktan kuşağa sözlü olarak anlatılıp aktarılırlar. Edebi metinler dil ve üslup açısından gündelik dilden farklıdır, okuyucuya sanat zevki ve farklı bir bakış açısı verir, yazıldığı dönemin zihniyetini ve kültürel birikimi verir[41]. Tüm bunları artık yazılı olarak bulmak mümkündür. Sözlü edebiyatlar da kayıt altına alınmakta ve basılı halde aktarılmaktadır. Basılı yayınların yapımı endüstriyel anlamda kolaylaşması ile öykülerin resimli şekilde hazırlanması, okurken görsel ile zihne yerleşmesine eşlik etmektedir. Ayrıca çocukların resimli öyküleri daha cazip görmesi, ilgilerini çekmesi görsel öykülemeyi değerli kılmaktadır. Bu resimlenmiş hikayelerin anlaşılma ve hafızaya aktarılma süresi hızlı ve etkili olabilir. Görseller, beynin görsel işlemleme yeteneğini kullanarak daha hızlı ve derin bir etki yaratır[42]. Goleman'ın belirttiği gibi "*Duygusal beyin, bir olaya düşünen beyinden daha hızlı tepki verir. Bu içgörü, görsel uyaranların bilişsel engelleri aşma ve izleyicilerde anında duygusal tepkiler uyandırma yeteneğinin altını çiziyor*"[43]. Dolayısı ile görsel hikâye anlatımı dil engellerini aşan ve izleyicide duygusal yankı uyandırabilen bir iletişim biçimidir. Dahası, teknolojideki ilerlemeler görsel hikâye anlatımı sürecini kolaylaştırarak her büyüklükteki kişi ve kuruluş için daha erişilebilir hale getirmektedir.

Görsel öykülemeler geleneksel araçlar (resim, illüstrasyon ve fotoğraf) ve dijital formatlar (animasyon, infografik, etkileşimli medya, hareketli medya) üzerinden ayrıştırılabilir ve incelenebilirler. Pimenta ve Poovaiah bu incelemeyi üçe ayırarak Hareketli grafikler, etkileşimli medya ve durağan yani geleneksel öykülemeler olarak ele almıştır[44]. Son yıllarda görsel hikâye

[39] Cihan Engin, *Dede Korkut Serisinden Deli Dumrul* [Görsel], 2017, https://www.artstation.com/artwork/LN39A.

[40] Janine Willis ve Christopher Sawyer, "Introducing Digital Storytelling to Influence the Behavior of Children and Adolescents," *Journal of Creativity in Mental Health* 6, no. 4 (2011), s. 277.

[41] Şerif Aktaş, "Edebî Metin ve Özellikleri," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, no. 39 (2009), s. 188.

[42] Richard E. Mayer, *Multimedia Learning* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009):251.

[43] Daniel Goleman, *Emotional Intelligence* (New York: Bantam Books, 1995), s. 350, erişim 18 Kasım 2024, https://asantelim.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/daniel-goleman-emotional-intelligence.pdf.

[44] Sandra Pimenta ve R. Poovaiah, "On Defining Visual Narratives," *Design Thoughts*, IDC School of Design, 2010.

anlatımı, pazarlama, gazetecilik, eğitim ve eğlence gibi farklı alanlarda büyük bir popülerlik kazanmıştır. Sonuç olarak görsel hikâye anlatımı, iletişim ve ifade açısından muazzam bir potansiyele sahip, güçlü ve çok yönlü bir araçtır. Bu sebeple kültür aktarımında faydalanabilecek, aktarımı sağlayacak bir yapısı olduğu söylenebilir.

4.1. Hareketli Görsel Öyküleme ve Hareketli Grafik Bileşenlerin Katkısı

Dijital çağın bir eklentisi olarak, görsel öykülemenin bir alt parçası olan hareketli anlatı tarzı hareketli grafik alanı içerisinde detaylandırılabilir. Hareketli grafik tasarımın her alan ve konuya bir çıktısı olabilirken hareketli görsel öyküleme sadece hikâye anlatımına odaklanır. Örüntüsü planlanmış bir hikâye akışı olan görsellerin kullanıldığı bu anlatım biçiminde ses ve yazı olmadan da izleyicinin kolayca anlayabileceği bir çıktı oluşturulabilir. Elbette tipografi ve ses ögeleri de hareketli öykü anlatımında bir bütün olarak kullanılabilir. Hareketli görsel öyküleme, görsel unsurları dinamik bir şekilde kullanarak hikayeleri anlatmanın gücünü sergiler. Sözlü ya da yazılı anlatıların bir ritim içerisinde hareketli şekilde aktarımı ile tematik içerik yeni bir araca dönüşür. Animasyon, grafik efektler ve ses tasarımı gibi teknikler kullanılarak, izleyicilere derinlemesine bir deneyim sunularak izleyici özünde duygusal bağ kurulmasına olanak tanır. HubSpot tarafından hazırlanan bir rapora göre, video içeren gönderiler, düz metin gönderilere göre üç kat daha fazla gelen bağlantı çekmektedir[45]. Bu istatistik, görsel içeriğin izleyicinin dikkatini çekme ve etkileşimi artırma konusundaki etkililiğini vurgulamaktadır.

Hareketli grafik bileşenleri hareket, zaman, görüntü, tipografi ve ses gibi ana başlıklar altında incelenebilir. Tüm bu bileşenler tasarım ilkelerine ve birbirine bağlı olarak görsel anlatıya uygulanmalıdır. Görsel bileşenler hikâye anlatımını zenginleştirerek önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bileşenler doğru uygulandığında izleyicilerin dikkatini çekerek hikâyenin içine çeker ve olay örgüsünün daha ilgi çekici hale getirir[46]. Kullanılan renk paletleri, ışıklandırma ve kompozisyon, hikâyenin tonunu ve atmosferini belirlerken, zaman, hareket, ses ise izleyicinin odaklanması, ekrana bağlı kalması ve ritim yakalamasını sağlar. Aksiyon dolu bir hikâye için çok yavaş hareketler uygulamak ve monoton bir ses ile öyküyü sunmak zıt bir durum oluşturacağından izleyicinin odağını uzaklaştırabilir. Örneğin, karanlık tonların hâkim olduğu bir görsel, gerilim hikayesinin ruhunu izleyiciye hissettirebilirken, sıcak renk tonları daha enerjik ve tutkulu sahneler için tercih edilebilir. Yine bu renk paletleri uygulanırken kullanılan ışık ve gölgeler sahnede duygusal derinlik oluşturabilir. Düşük ışıklandırma ve karanlık gölgeler gizem ya da tehlike hissi verebilir. Karakter ve mekân bileşenleri de mesajı izleyiciye iletirken güçlü bir araçtır. Karakterlerin fiziksel görünümleri, duygusal gösterimleri hikâye atmosferine katkı sağlamaktadır. Görsel örgüde, karakterler ve mekân döngüsü içine semboller, metaforlar da derin anlamlar katarak alt metnin güçlü kılınmasını sağlayabilir. Görsellerin bu şekilde stratejik kullanımı, öyküyü yalnızca bir anlatı değil, aynı zamanda izleyici için unutulmaz bir deneyim haline getirerek katkı sağlar. Önemli olan diğer bir bileşen ise tipografi kullanımıdır. Hikâyenin diline, temasına ve hatta çizim tarzına göre uygun yazı yüzleri ile uyumlanmalıdır. Tipografi kurallarına, tasarım ilkelerine bağlı olarak durağan ya da hareketli tipografi oluşturup hikâye üzerinde kullanılabilir. Hikayeleri sadece hareketli tipografi ile de anlatmak mümkündür, ancak bu çalışma bağlamında görselleştirilmiş öykü üzerine kinetik bir tipografi oluşturmak anlatı imgelerinin önüne geçebilir, okunurluğu ve anlaşılırlığı zorlaştırabilir.

Hareketli görsel öyküleme sürecine başlamadan önce sorunun ne olduğu ve nasıl çözüleceği üzerine bilinçli bir planlama yapmak gereklidir. Daha sonra ilk aşama olarak konu seçilip, konunun edebi şekilde incelenip anlaşılması gerekir. Örneğin bir şiir seçildiğinde tüm dizilerin ne anlam ifade ettiği, mecaz anlamları, yan anlamları gibi kavramları bilerek okumak ve öykünün örüntüsünü o şekilde işlemek gerekir. Ortaya çıkan öykünün storyboardu yapılarak sahnelerdeki taslaklar sonraki adıma geçişte hata payını azaltmak için yol gösterir. Storyboard üzerinde hikâye akışının süresi de belirlenmiş olur. Öykü ve storyboardda genel hatları ortaya çıkan olayların, akışın ve karakterlerin

[45] Lestraundra. Alfred, "Video Marketing Statistics," *HubSpot Blog*, 2025, erişim 18 Kasım 2024, https://blog.hubspot.com/marketing/video-marketing-statistics.

[46] Gunther Kress ve Theo van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design* (London: Routledge, 2006)

çizimleri, ortam çizimleri tamamlanır. Bu çizimler tasarım tarzına, trendlere ve hikâye bağlamına göre farklı tekniklerde konsept olarak ele alınabilir. Örneğin illüstrasyon olarak ortaya çıkarılabilir. Uygulamanın esas çıktısını oluşturacak alan ise bilgisayar destekli programlardır. Bu programa örnek olarak Adobe firmasının After Effects yazılımı örnek gösterilebilir. Bu yazılım sayesinde elde edilen kaynakların örneğin ses dosyaları, yapılan illüstrasyonlar ve dahi tipografi eklemeleri bir araya getirilerek öykünün hareketli hali yaratılmış olur.

Hareketli görsel öykülemenin üretim aşamalarında dikkat edilmesi gereken başlıkları sırasıyla öyküyü belirleme, storyboard oluşturma, konsept belirleme, çizim ve bilgisayarda uygulama olarak ele alabiliriz. Bu başlıkları irdelerken araştırmanın temelini oluşturan tez çalışmasından örnekler aşağıda sunulmuştur. Bu örnekler ile projenin üretim aşamaları gösterilmiş olup çeşitli öneriler verilmiştir.

4.1.1. Öyküyü Belirleme Aşaması

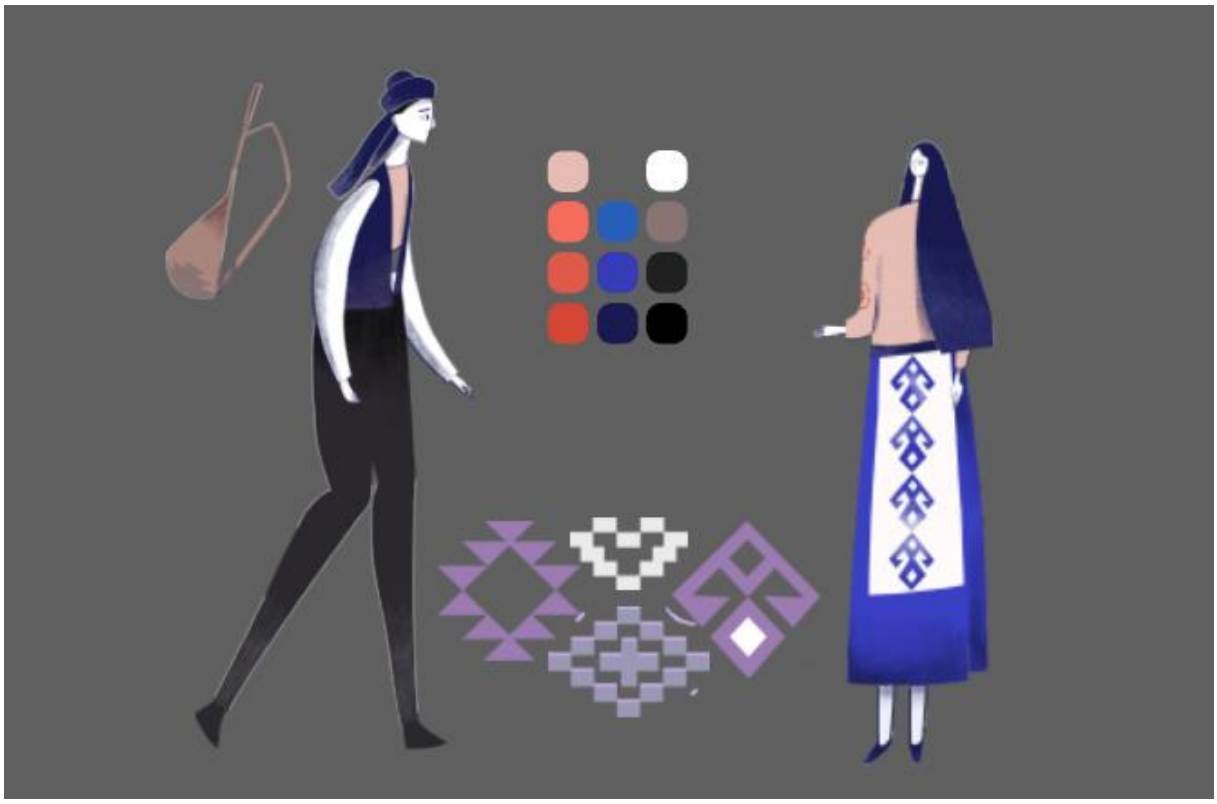
Araştırma bağlamında oluşturulacak öykünün yeni nesil davranış ve ilgi alışkanlıklarını dikkate alması gereklidir. Yüzyıllar öncesinin tek düze yazılı edebiyatını görsele aktarırken ilgi çekici olması ve izleyiciyi yakalaması gerekmektedir. Yani eski edebi eserlere ilgisi olmayan bir kitleyi bile görsel yolla yakalamak için öykünün belirlenmesi ve sınırları çizilmesi gereklidir. Öykünün belirlenmesinde ortaya çıkarılacak çalışmanın çözüm sunması yapılan işin kültürel miras aktarımına katkısını gösterecektir. Bu sebeple eski dönem edebi eserlerin hareketli grafiklerle anlatılması bir sorun çözümü olarak düşünülebilir. Örneğin Karacaoğlan'ın bir şiiri üzerinden bu senaryo ele alındığında, seçilen şiiri Karacaoğlan'ı imgeleyerek onun hayal dünyasını işleyerek ele almak gerekebilir çünkü eserlerinde aşkı kendisi üzerinden yaşamaktadır. Şiirin edebi çözümlenmesi yapılmalı, semiyotik olarak incelenmesi gereklidir. Bu kısımda Karacaoğlan'ın hayal dünyasının içinde, olayların yaşandığı evreni, akışı ve karakterleri tasarımcı oluşturacağı için anlam karşılıkları tutarlı olmalı ve serbest bir tasarım anlayışı ile çözümleme yapılmalıdır. Çünkü tasarımcı konuyu hedef kitlesine en etkili şekilde aktarmalıdır. Elde edilen öykü çıktısının hedef kitlede ilgi çekici hale gelmesinin sebebi tasarımcının aktarım beceresidir[47].

4.1.2. Konsept Oluşturma Aşaması

Konsept tasarımı, projenin anlatısını destekleyen uygun görsel ögeleri belirleyerek mesajın etkisini artıran önemli bir karar aşamasıdır. Sanatsal ve teknik yönden belirlenen bir yol üzerinde renk paleti, tipografi, tarz, doku gibi unsurlar belirlenir. Görsel hikâyenin genel dilini oluşturarak tasarım dili ortaya çıkartılır. Bu aşamada belirlenen öykü üzerine hedef kitle seçimi yapılır ve kılavuz görseller, çizim tarzları, ilham kaynakları taranır. Çizimlerin hareket kabiliyetleri değerlendirilir uygulama aracına uyumluluğu test edilir.

Karacaoğlan'ın bir şiirinin ele alındığı tez çalışmasında oluşturulan genel görsel renk paleti (şekil 8) pastel renklerden oluşturularak hüzün ve mutluluk arasında denge kurulması sağlanmıştır. Genel atmosferin gerçek dünya ve hayal gücü imgelerinin birleşiminden oluşturulmuştur. Bu sayede şiirdeki gerçek anlam ve yan anlamda olan dizeler hayal gücüne evrilebilmiştir. Görsel ögelerin stilleri 2010 yılı sonrası illüstrasyon akımından ilham alınarak çizilmiştir (şekil 8). Karakter gerçek olarak gözükse de anatomik olarak stillere uygun gerçek dışı deformeleri vardır (şekil 8). Hikâye genelinde Anadolu Türk motifi sembolleri kullanılarak milli kültür esintisi anlatıya eklenmiştir (şekil 8).

[47] Maureen Furniss, *The Animation Bible: A Guide to Everything—From Flipbooks to Flash* (London: Laurence King, 2008), s. 223.

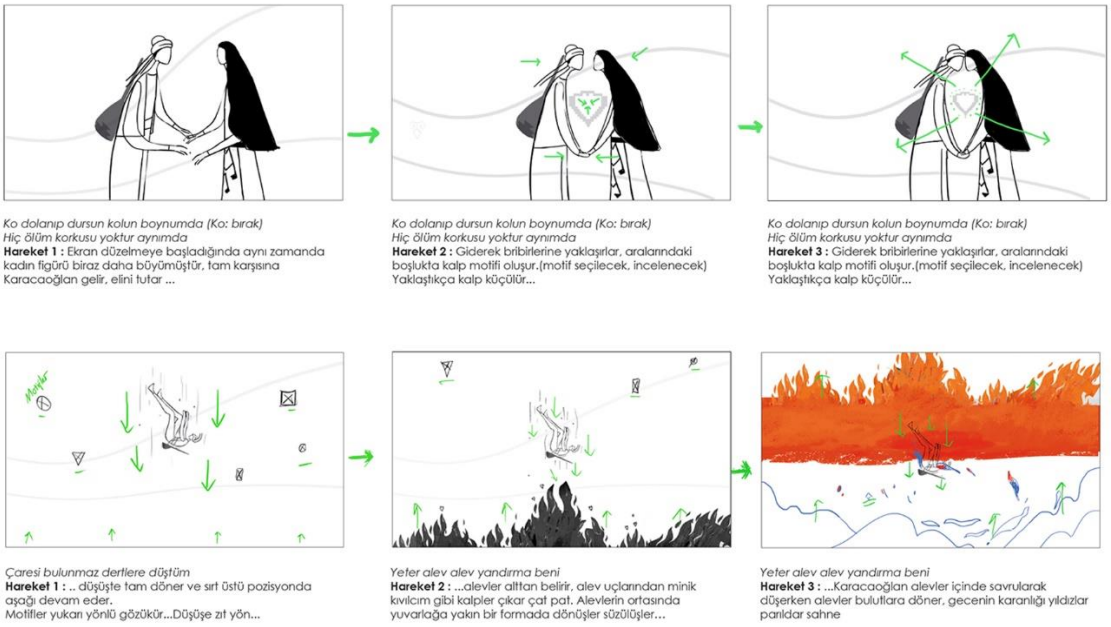
Şekil 8. Abdurrahman Özdemir, Karacaoğlan için yapılan hareketli grafik konsept öğelerinden bazıları, 2024

4.1.3. Storyboard Aşaması

Storyboard kavramı, karmaşık projeleri planlamada ve yürütmede yapılandırılmış bir yol sunan çeşitli yaratıcı süreçlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hikâye sahnelerini taslak(storyboard) haline getirmek sadece senaryonun bir dizi görsel imgeye çevrilmesi anlamına gelmemektedir. Bu daha çok, anlatılacak kelimeler yerine gösterilecek görsellerin akışını kullanarak yeniden yazmaya benzemektedir[48]. Storyboardlarda önemli her sahneyi anlatan ya da akışa göre oluşturulmuş anahtar sahnelerin taslak olarak çizildiği uygulamanın çıktısına uygun ekran formatı oranında kutucuklar vardır. Örneğin TV formatında 16:9 formatına uygun ya da telefon için dikey boyutlu kutucuklardan oluşabilir. Bu sıralı alanlara önemli sahneleri temsil eden çizimler eklenir, olay döngüsünde meydana gelen hareketler ve eylemler not şeklinde yazılır. Gerekirse konuşma baloncukları da eklenebilir. Aynı şekilde kamera arkası içinde gerekli bilgiler girilir, örneğin kamera hareketleri, açılar ve geçişler gibi. Bu taslak sahneler uygulama planlaması için önemli bir yardımcı unsurdur[49].

[48] Tsai-Yun Mou, Tay-Sheng Jeng ve Chien-Hsu Chen, "From Storyboard to Story: Animation Content Development," *Educational Research and Reviews* 8, no. 20 (2013), s. 1039, https://academicjournals.org/article/article1379770481_Mou%20et%20al.pdf.

[49] Steven D. Katz, *Film Directing Shot by Shot: Visualizing from Concept to Screen*, 25th anniversary ed. (Studio City, CA: Michael Wiese Productions, 2019), s. 189.

Şekil 9. Abdurrahman Özdemir Tez çalışması için yapılan storyboard kesitleri, 2024

4.1.4. Çizim Aşaması

Bu bölüm senaryoyu uygulama aşamasına uygun ve uyumlu olacak şekilde final çizimlerinin yapıldığı aşamadır. Senaryoda olan ana karakterler, yardımcı karakterler, çevreler, ortamlar, arka plan vb. kısımların hikâye örgüsü ve dünyasına temasına göre sanatçının gözünden yaratılır. Görseller eserin ana temasını, duygusal atmosferini ve felsefisini doğru yansıtmalıdır. Karakterlerin görsel betimlemesi içeriğin ruhuna uygun olmalıdır. Bu çizimler dijital destekli ya da farklı tekniklerle yapılabilir. En yaygın çizim uygulamaları Adobe Photoshop ve Adobe Illustration programlarıdır. Bu programlar sayesinde piksel tabanlı ya da vektörel tabanlı görseller oluşturmak mümkündür. Örneğin Photoshop uygulaması üzerinde çeşitli fırça eklentileri ile hem gerçekçi hem de hayal ürünü çizimler çok rahat oluşturabilmektedir. Bununla birlikte öyküde kullanılacak tipografik unsurların Illustration'da çizilmesi kinetik hareketler için piksel tabanlı programlara göre daha esneklik sağlamaktadır. Ayrıca tablet üzeri çizimler içinde Procreate uygulaması oldukça yaygındır. Bu uygulama sayesinde ise kâğıt kalem ile çalışılıyor gibi elden direk sayısal ortama aktarım mümkündür. Elbette hareketli grafikler sadece çizimlerle sınırlı değildir, farklı amaçlar için yapılan uygulamalarda fotoğraflardan dahi ortaya bir çalışma çıkarılabilir. Yine yapay zekâ uygulamaları üzerinden hiç çizim yeteneği olmadan da hikâye için tüm görseller istenilen tarzda oluşturabilmektedir.

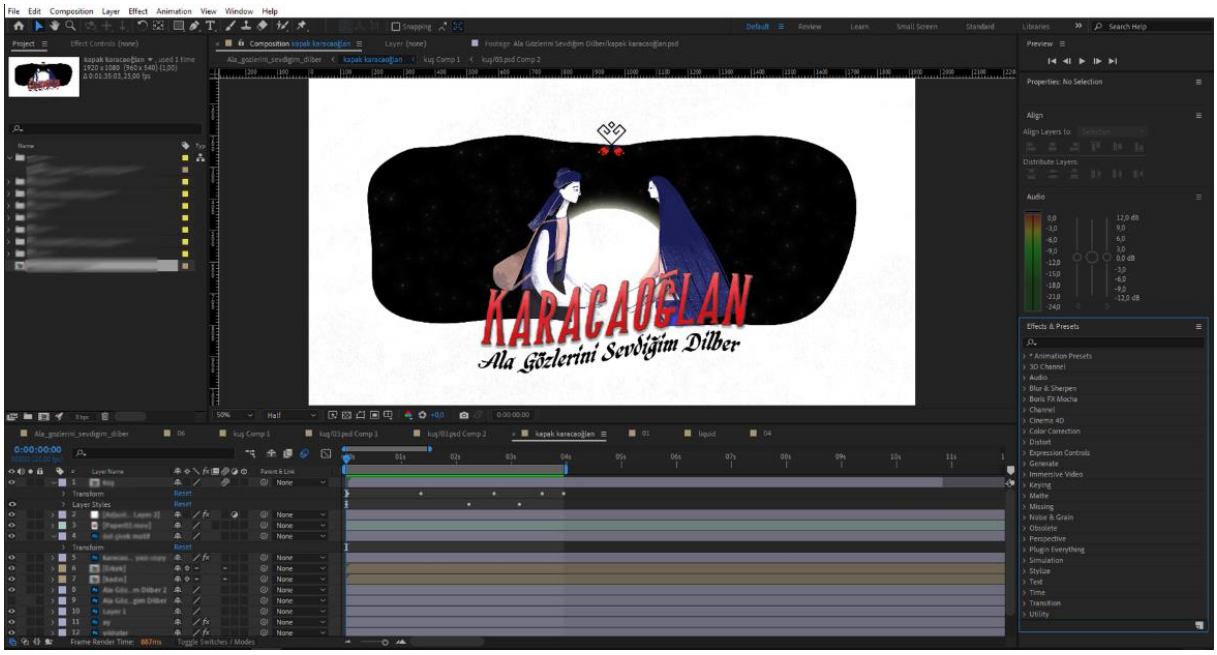
Çizim aşamasında en önemli odak noktası karakter tasarımları olmalıdır. Tüm hikâye ana karakterler etrafında süregeleceği için izleyicilerin benimseyecekleri ve tematik olarak hikâyeye oturacak tarzda çizimler ele alınabilir. Eserdeki mekanların betimlemeleri izleyicilerin hayal gücü iyi bir şekilde tamamlayacak şekilde oluşturulmalıdır. Renk paleti seçimi de izleyicinin dikkatini çok dağıtmayacak şekilde seçilmelidir. Edebi eserlerin kendi dönemlerine dair kültürel bağı kurmak içinse kıyafetler, figürler, objeler görsel tasarıma dahil edilmelidir. Örnek görselde (şekil 10) görüldüğü üzere dijital bir illüstrasyon çalışması yapılmış ana karakterler insan şeklini betimlese de izleyici üzerinde etki bırakmak, sıradanlığın dışına çıkmak için anatomik yapıları farklı ele alınmıştır. Bununla birlikte içerik metni kullanılacak ise görsellerle bütünleşmesi ve dikkat dağıtıcı olmaması gereklidir.

Şekil 10. Abdurrahman Özdemir, Tez çalışması için yapılmış illüstrasyon çalışması, 2024

4.1.5. Bilgisayarda Uygulama Aşaması

Uygulama aşamasında bir önceki adımda elde edilmiş olan çizimler ki bunlar vektörel ya da piksel tabanlı olabilir, hareketlerin oluşturulacağı ve sonunda render alınacak bilgisayar programına aktarılarak işlemden geçirilir. Günümüzde hareketli grafik işlemek için birçok bilgisayar yazılımı mevcut olmakla beraber yapay zekâ yazılımları da sektöre adım atmaktadır. Piyasada en etkin olanlar After Effects, Fusion, HitfilmPro ve Photoshop gibi yazılımlardır. Ancak iki boyutlu hareketli grafik uygulamalarının üç boyutlu alanda işleyebildiği için en popüler ortamlardan birisi Adobe After Effects'tir (şekil 10). Bu uygulama dizi-film, reklam ve içerik üreticiler için oldukça kullanışlı profesyonel bir yazılımdır. İçeriğinde görsel efektler (VFX), keyframing, expressions, özellikleri yanı sıra plugins-extensions gibi üçüncü taraf eklentileri de barındırmaktadır. Adobe'nin vektörel ve piksel tabanlı diğer yazılımları ile de bütünleşik çalışabilmesi bir avantaj olarak görülmektedir. Photoshop ya da Illustration uygulamalarında yapılan tüm çizim ve tipografik unsurlar psd dosyası ya da ai dosyası olarak programa aktarılabilir, yapılan değişiklikler de otomatik olarak aktarılır. Programda kamera açıları, sahne geçişleri, hareket yaratma becerisi, kinetik tipografi ve ses kullanımı için açık bir alan sunarak katmanlar üzerinde hızlı işlemlere müsaade etmektedir. Derinlik eklenen 3D katmanlar ile sahnelere sanal kameralar eklenerek açılar dilenen şekilde gösterilebilmektedir. Ayrıca X, Y ve Z eksenleri ile grafikleri üç boyut içinde hareket ettirme özelliği de vardır. Program üzerinde ses dosyaları da işlenebilmekte ve hikayelere ayrı bir atmosfer katmaktadır. Daha karmaşık çalışmalar için After Effects ile entegre farklı üç boyutlu uygulamalar da kullanılabilir.

Şekil 11. Abdurrahman Özdemir, Tez çalışması için yapılan projenin After Effect programı kesiti, 2024

Uygulama alanı içinde günümüz tüm teknolojik ortamlarına uygun ekran ölçüleri oluşturulabilmektedir. Karacaoğlan şiiri çalışması için 16:4 çerçeve oranında 1920x1080 piksel oranına sahip ekran modu tercih edilmiştir. Bunun sebebi hem telefonda hem de ekrana sahip mobil teknolojilerde yatay formatta daha rahat, görsellere geniş açıdan bakılarak izlenebilmesidir. Uygulama üzerinde hikâyenin akışına göre gerekli özellikler kullanılabilir. Hikâye ögeleri her zaman farklı anatomik yapılarda ve açılarda hazırda bulundurulmalıdır. Senaryoyu tam anlamıyla işleyebilmek için bu yazılıma tam olarak hâkim olmak gereklidir aksi halde yapılan çalışma storyboard üzerinde gösterildiği gibi bir akış göstermeyebilir, izleyiciyi sıkabilir. Proje bitiminde gerekli ortamlar için video formatı seçilerek render işlemi başlatılır ve yayınlamaya hazır olur.

Sonuç

Dijital ekranların her alanda yaygınlaşması ve dijitalleşmenin insan yaşamını şekillendirmesi, beraberinde birçok yeniliği getirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle korunması gereken kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında yeni yöntemlerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Geleneksel edebî metinlerin dijital ortama taşınması ve farklı biçimlerde sunulması, bu yeniliklerden biridir. Artık yazılı eserler, yalnızca basılı materyallerde değil, daha ergonomik ve taşınabilir elektronik cihazlarda da yayımlanarak okuma deneyimine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Dijitalleşme süreci, okurların metinlere yönelik tutumlarını yeniden şekillendirirken, kültürel mirasın modern teknolojiler aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

Bu gelişmeler doğrultusunda, geçmişten günümüze ulaşan edebî eserlerin teknolojik yeniliklerle yeniden yorumlanması ve görselleştirilmesi mümkün hâle gelmiştir. Özellikle hareketli grafiklerin kullanımı, edebî eserleri çağdaş anlatım biçimleriyle buluşturarak kültürel mirasın korunması ve yeni nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinde sanatçının, hedef kitlenin beklentilerini anlaması ve günümüz görsel anlatım trendlerini takip etmesi gerekmektedir. Hareketli grafik tasarımında başarılı bir uygulama için senaryo yazımı, illüstrasyon, tipografi, sinematografi ve kamera teknikleri gibi disiplinler arası bilgiye sahip olmak önemlidir. Aynı zamanda, görsel anlatının ana karakterlerinin dünyasını iyi analiz etmek, işlenecek edebî eseri derinlemesine çözümlemek ve anlatının sınırlarını bu doğrultuda belirlemek gerekir.

Hareketli grafikler, durağan görsellere kıyasla daha dinamik bir yapıya sahip olduğundan, özellikle dikkat süresi kısa olan izleyicilerin ilgisini çekmek açısından etkili bir araçtır. Hikâyelerin cazibesi,

hareketli görsellerle birleştiğinde izleyici ile daha güçlü bir duygusal bağ kurulmasını sağlar. Bu bağlamda, sahne geçişleri, ses kullanımı ve zaman çizelgesi gibi unsurların titizlikle planlanması, izleyicinin sürece daha fazla dahil olmasını sağlayarak sıkılmalarını önleyecektir.

Sonuç olarak, eski ya da yeni edebî eserlerin kültürel miras bağlamında unutulup kaybolmaması için hareketli grafikler önemli bir iletişim köprüsü oluşturabilir. Günümüzde akıllı telefonlar ve dijital platformlar, bireylerin büyük bir zaman dilimini görsel ve işitsel içeriklerle geçirdiği ortamlar hâline gelmiştir. Bu nedenle, edebî eserlerin hareketli grafik formatında sunulması, özellikle yeni nesil okuyucular için daha etkili bir deneyim sağlayarak kültürel mirasın sürekliliğine katkıda bulunabilir. Görsel ve işitsel hafızayı destekleyen bu yöntem, edebiyatın zamansız niteliğini korurken, modern teknolojiler aracılığıyla geçmiş ile gelecek arasında güçlü bir bağ kurulmasına da yardımcı olacaktır.

Kaynakça

AUSTIN Tricia, ve RICHARD Doust. *New Media Design*. London: Laurence King Publishing, 2007.

ARSLAN Gamze ve ARMAĞAN Gökçearslan. "Televizyon Reklamlarında Kil Animasyonun Kullanımı." *Fine Arts (NWSAFA)* 15, no. 1 (2020): 52–70.

ATİKER Barış. *Hareketli Grafiklerin Evrimi ve Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi için Bir Uygulama Örneği*. Sanatta yeterlik tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Anasanat Dalı, 2009.

Art of the Title. *Mad Men*. Ekran görüntüsü. Erişim 20 Mayıs 2024. https://www.artofthetitle.com/title/mad-men/.

AKTAŞ Şerif. "Edebî Metin ve Özellikleri." *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, no. 39 (2009): 187–200.

BluTV. *Prens | 2. Sezon | Kaptan Vahşi Kelebek Sözlü Video*. 18 Ekim 2021. YouTube videosu, ekran görüntüsü. https://www.youtube.com/watch?v=SAxaetqa_x4&ab_channel=blutv.

BBC News. *BBC TV History: 60 Years of Idents*. YouTube video, ekran görüntüsü. 10 Temmuz 2021. https://www.youtube.com/watch?v=UZk9-KGZ32Q&ab_channel=BBCNews.

ALFRED Lestraunda. "Video Marketing Statistics." *HubSpot Blog*, 2025. Erişim 18 Şubat 2025. https://blog.hubspot.com/marketing/video-marketing-statistics.

ENGİN Cihan. *Dede Korkut Serisinden Deli Dumrul*. 2017. [Görsel]. https://www.artstation.com/artwork/LN39A.

EFE Mustafa. "Kültürel Mirasın Korunmasının Önemi." *Posta*, 25 Mart 2024. https://www.posta.com.tr/kultur-sanat/kulturel-mirasin-korunmasi-tarihi-eserlerin-gelecege-tasinmasi-2794523.

FURNİSS Maureen. *The Animation Bible: A Guide to Everything—From Flipbooks to Flash*. London: Laurence King, 2008.

Flâneur Solitaire. *Saul Bass: Famous Title Sequences from Preminger to Scorsese*. YouTube video, ekran görüntüsü. 5 Eylül 2021. https://www.youtube.com/watch?v=qqM3McG4-LE&ab_channel=Fl%C3%A2neursolitaire.

GOLEMAN Daniel. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995. Erişim 18 Kasım 2024. https://asantelim.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/daniel-goleman-emotional-intelligence.pdf.

GÜNEL Hilal, ve Yusuf Keş. "Kinetik Tipografide Anlam Oluşturma Sürecinde Sosyal Göstergebilim Geçişlilik Sistemi." *Ulakbilge* 60 (Mart 2021): 765–786.

GRAHAM Brian. "Heritage as Knowledge: Capital or Culture?" *Urban Studies* 39, no. 5–6 (2002): 1003–1017.

KATZ Steven D. *Film Directing Shot by Shot: Visualizing from Concept to Screen*. 25th anniversary ed. Studio City, CA: Michael Wiese Productions, 2019.

KALAY Yehuda E., Tun Kvan, ve Janice Affleck. *New Heritage: New Media and Cultural Heritage*. London: Routledge, 2007.

KARAALİOĞLU Sevim. (2025). "Creating Visual Identity in Film Festival Designs". Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 15(1), 240-255. https://doi.org/10.7456/tojdac.1559749

KURTEŞ Ceyda, ve Levent MERCİN. "Yeni Medyada Temel İlke ve Teknikleriyle Motion Grafik." *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi* 8, no. 1 (2022): 45–66.

KRASNER John. *Motion Graphic Design: Applied History and Aesthetics*. Burlington, MA: Focal Press, 2008.

KRESS Gunther, ve Theo van LEEUWEN. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge, 2006.

LU, Xiong. "Research on the Application of Motion Graphics in UI Interface Design." *Proceedings of the 4th International Conference on Arts, Linguistics, Literature and Humanities (ICALLH 2021)*, 146–149. 2021.

MAYER Richard E. *Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

MEDINA John. *Brain Rules: 12 Principles for Surviving and Thriving at Work, Home, and School*. Seattle: Pear Press, 2009.

MOU Tsai-Yun, Tay-Sheng JENG ve Chien-Hsu CHEN. "From Storyboard to Story: Animation Content Development." *Educational Research and Reviews* 8, no. 20 (2013): 1032–1047. https://academicjournals.org/article/article1379770481_Mou%20et%20al.pdf.

Motionlab. *Motion Graphics Demo Reel*. 2020. Ekran görüntüsü. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=cxYhjF3APds.

NewscastStudio. *WMAQ-2 Graphics*. Ekran görüntüsü. Erişim 20 Mayıs 2024. https://www.newscaststudio.com/graphics/wmaq-2/.

Neogoma. "Does AR Navigation in Shopping Malls Really Work?" *Medium*, 2021. https://neogoma.medium.com/does-ar-navigation-in-shopping-malls-really-work-9ab68d1aa58.

PIMENTA Sandra, ve R. POOVAİAH. "On Defining Visual Narratives." *Design Thoughts*, IDC School of Design, 2010.

SANDHAUS Louise. *Los Angeles in Motion: A Beginner's Guide from Yesterday to Tomorrow*. 2006. PDF. Available from http://www.lsd-studio.net/writing/lainmotion/pdfs/LA_in_Motion.pdf.

SAYIN Sinan. *Film ve Dizi Film Jeneriklerinde Hareketli Grafik Tasarım Sorunları ve Bir Uygulama*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Anasanat Dalı, 2011.

SMITH, J. "The Power of Motion Graphic Storytelling." *Digital Media Journal*, 2020. Erişim 10 Temmuz 2024. www.digitalmediajournal.com/motion-graphic-storytelling.

Silent Film House. *Silent Film History and Its Impact on Modern Cinema*. YouTube video, ekran görüntüsü. 5 Kasım 2020. https://www.youtube.com/watch?v=swh448fLd1g&ab_channel=silentfilmhouse.

TOPRAK Onur. "Kültürel Mirasın Yorumlanarak Aktarımında İllüstrasyon Tasarımları: Türk Mitolojisi Örneklemi." In *Çağdaş Türk Sanatında Kültürel İzlekler 1*, edited by G. Altan Ayrancıoğlu, 83–99. Ankara: Pegem Akademi, 2024.

TRT2. *Ergenekon'dan Çıkış | Kökler*. 12 Kasım 2021. YouTube videosu, ekran görüntüsü. https://www.youtube.com/watch?v=eZ2N46wzOhE&t=604s&ab_channel=TRT2.

TÜRKELİ SANLI, Yadigar. "Edebiyat; Toplumsal Hafızanın, Geleneğin Kaybında, İnşasında Ne Kadar Etkilidir?" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, no. 2 (2011): 151–164.

UĞURLU Emine Kırcı. "Millî Folklor." *Millî Folklor* 26, no. 102 (2014): 43-52.

UNESCO. *Dünya Mirası*. (t.y.). Erişim 18 Ocak 2025. https://www.unesco.org/en/world-heritage.

UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2003. Erişim 1 Mayıs 2024. https://ich.unesco.org/en/convention.

USLU ÜSTTEN Aliye. "Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi." *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 2, no. 3 (2014): 20–31.

WILLIS Janine, ve Christopher SAWYER. "Introducing Digital Storytelling to Influence the Behavior of Children and Adolescents." *Journal of Creativity in Mental Health* 6, no. 4 (2011): 274–283.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.

2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.

3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.

5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.

6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.

7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçe**dir. Bununla birlikte **Almanca**, **Fransızca, İngilizce** ve **Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntoyla yazılmalı; unvanı**,** çalıştığı kurum, haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe** ve **İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve "**Öz:** Metin"-"**Abstract**: Metin" şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŞEHRİ'NDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non- Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key Words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

Ana metin: Yazı Microsoft **Word** yazılım programı ile boyutları **17 / 24 cm** olan sayfa üzerinde **Times New Roman 11 punto** ile **tek** satır aralıklı ve **üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm** kenar boşlukları ve **20 sayfa**yı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar **0 cm** girinti ile başlamalıdır. **Anametin**, **özet bölümünün** hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları **Giriş, Sonuç ve Kaynakça** hariç, numaralandırılarak **koyu** ve **sol marj**dan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

---

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. **3** satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan **1 cm** girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalcık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-**Kaynakça:** Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle "hafifletilmiş transkripsiyon" uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan "transkripsiyon" kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde … Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere "ā" şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gāzî; mukāyese; tekābül , kānûn…

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. "Yasa" anlamındaki "kānûn" ile "Ocak ayı" anlamındaki "İkincikânûn" (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi…

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptülhak Hamit (–) → Abdülhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA'nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi'nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü'l-Maârif; Muînü'd-devle …

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdîr-i umûmî … Farsça terkiplerdeki terkip –i'si "-ü" şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (–); hüsn-ü muâmele (–); umûr-u mâliye (–) → umûr-ı mâliye (+) …

"Ve" kelimesine karşılık gelen "ü"ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. "Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdîr-i umûmîsi Posiyelk'a gönderdiği mektup (…)" (–).

"Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdîr-i umûmîsi Poussielque'a gönderdiği mektup (…)" (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca'lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye … Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye…

8. Nisbet –î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin –e hâli geldiğinde masdar-ı ca'lîlerle karışmaması için "î" şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. "Âmâl-i millîye uygun olarak …" (Burada millî kelimesinin sonundaki –ye, ismin –i hâlini gösterir).

"Âmâl-i milliyyeye uygun olarak …" ("Âmâl-i Millîyeye" imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. "(…) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu." (–)

"(…) nâm-ı âlîleri "Nizâm-ı Cedîd" tesmiye olundu." (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. "Tameşvarî (Hadîkatü'ş-Şu'arâ) / "Hadîkatü'ş-Şu'arâ" nâm eser-i bî-hemtâsında (…)" (–).

"TameşvarîHadîkatü'ş-Şu'arânâm eser-i bî-hemtâsında (…)" (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. "Şeyhülislâm'ınüstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi." (–)

"Şeyhülislâm'ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi." (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercümeleri aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (–) → nühüft (+); dovvom (–) → düvvüm (+) …

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (–) → Resûl; a'yân → âyân …

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâya yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü'l-Hamîd (–) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sânî (–) → Kânûnisânî (+); Teşrîn-i sânî (–) → Teşrînisânî (+); Rebîü'l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi'l-ka'de → Zilkāde

Şeyhü'l-İslâm (–) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan "ü" sesleri "i", "ı" sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle "i" harfiyle yazılan ses ise "e" harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (–) → edip (+); konub (–) → konup (+); bitüb (–) → bitip (+); içün (–) → için (+); ağac

(–) → ağaç (+); yiğid → (–) yiğit (+); geçid (–) → geçit (+) …

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.[1]

[1]Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2025